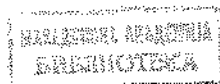

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ

**РЕФЕРАТИ НА МАКЕДОНСКИТЕ СЛАВИСТИ
ЗА XIV-ОТ МЕЃУНАРОДЕН
СЛАВИСТИЧКИ КОНГРЕС ВО ОХРИД,
10–16 СЕПТЕМВРИ 2008 ГОДИНА**

СКОПЈЕ 2008

Уредувачки одбор:

акад. Милан Ѓурчинов (претседател)
акад. Зузана Тополинска
акад. Ката Кулавакова
д-р Трајко Стамагоски
проф. д-р Димитрија Ристески (секретар)

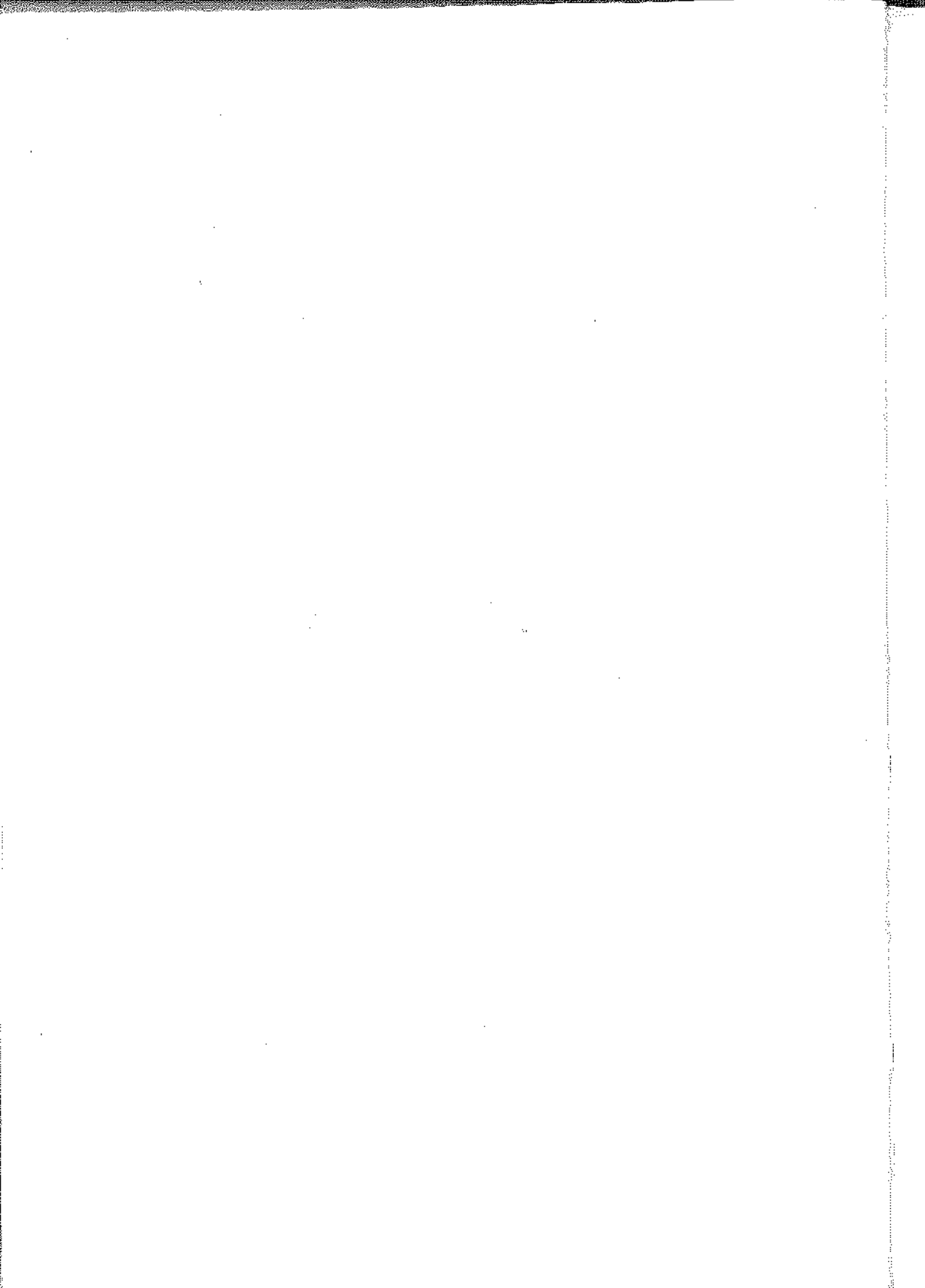
CIP – Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

811.163.3(062)
821.163.3(062)
811.16(062)

МЕЃУНАРОДЕН славистички конгрес (14 ; 2008 ; Охрид)
Реферати на македонските слависти за XV-от меѓународен
славистички конгрес во Охрид, 10-16 септември 2008 година /
[уредувачки одбор Милан Ѓурчинов ... и др.]. - Скопје ; Македонска
академија на науките и уметностите , 2008. - 543 стр. ; 24 см

1. Гл. ств. на сл. 2. Ѓурчинов, Милан [одговорен уредник]
а) Македонски јазик - Собири б) Македонска книжевност - Собири
в) Словенски јазци - Собири
COBISS. MK- ID 73419786
ISBN 978-608-203-010-4

ПЛЕНАРЕН РЕФЕРАТ

Трајко СТАМАТОСКИ

РАЗВОЈОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК

Познато е веќе и пошироко дека македонскиот литературен јазик и официјално е утврден во четириесеттите години на минатиот век. Тоа можеше да се стори во слободна земја, од свои официјални органи и со целосна еднодушност на сопствените мисловни сили.

Кодификацијата се одвиваше по најнормален тек. На првото заседание на АСНОМ, највисоко државно тело, одржано на 2 август 1944 во сè уште неослободена земја се прогласи македонскиот јазик како службен во македонската држава. По целосното ослободување на земјата (ноември истата година) се избра комисија од врвни специјалисти и општественици, која требаше да ги прецизира сите поединости сврзани со азбучниот и правописниот систем. Веќе на самиот почеток на мај 1945 беше донесена азбуката, а само еден месец подоцна и правописот. Предлозите на Комисијата за јазик и правопис беа потврдени од соодветните државни органи. Со усвојувањето на азбуката и правописот на македонскиот литературен јазик ѝ се стави крај на стихијноста во писменото изразување на македонски јазик.

Општа е оцената од компетентни личности дека македонскиот литературен јазик доживеа неверојатно брз развој и општ прием.

Многу брзо по официјалното кодифицирање на македонскиот литературен јазик, светската славистика покажа жив интерес за неговото функционирање. Мнозина угледни светски слависти ја посетија нашата земја и се запознаа на самото место со нашата јазична ситуација. Своите импресии и заклучоци тие ги изнесоа во ред информативни прилози во периодиката на своите земји: В. Кипарски (1952) ја запозна скандинавската јавност (Шведска и Финска), Х. Лант (1953) ѝ даде информации на американската научна јавност во повеќе свои

текстови, А. Галис (1955) им го доближи македонскиот јазик на норвешките читатели. Истото тоа го сторија и: С. Б. Берптејн (1948, СССР), П. Х. Вирет (1950, Австрија), Ф. Славски (1950, Полска), А. Шмаус (1953, Германија), В. Пизано (1957, Италија) и др.

Сите тие пишуваат за самостојноста на македонскиот јазик, за „дртите што, пред сè, ја определуваат неговата индивидуалност“ (Ф. Славски), за тоа „дека овој литературен јазик е еден јазик нормализиран, а не вештачки, дека литературниот јазик е еден јазик којшто го има превладано фолклористичкиот стадиум“ (Х. Лант), дека е „наистина чудесна“ активноста со која во Скопје „се култивира основањето на својот национален јазик и се следи неговиот развој“ (В. Пизано), дека „заедно со настојувањата да се изучува јазикот и да се решава за неговата граматика, присутен е подем на литературната култура, толку силен и за толку кратко време што ние можеме да речеме дека е за чудење“ (Д. Р. Андриотес) итн. (поопширно во мојата книга *Колнинуишејот на македонскиот литературен јазик*, Скопје, 1998, с. 167–170).

Како се објаснуваат овие констатации? Што немале доволно предвид сите овие одлични познавачи на процесите на кодификацијата на одделни јазици, кога ги изрекувале овие афирмативни оценки?

Македонскиот народ немаше дотогаш своја држава и свој официјален јазик, но Македонија не беше земја изолирана, без никаков контакт со развиениот свет. Преку владејачките режими се остваруваше контакт со нивниот јазик и нивната литература, но и со поразвиените литератури и попрестижни јазици. Во животот во слобода пак, во заедничката држава, напите творечки сили имаа можност да се угледаат на понапредните републики и нивните народи, а неизбежно и да се вклучат во целокупниот општествен живот и да држат чекор со порано етаблираните. Едноставно, мораше да се учествува и со учествувањето напоредно да се вршат соодветни подготовки.

Пред сè, македонскиот јазик ги беше поминал дотогаш сите фази до установување на литературната форма што ги поминале и другите јазици кои ја имале среќата порано да станат и литературни: користење на наддијалектна реч од македонски автори во XIX и XX век и обиди за кодификација (П. Зографски, К. Миладинов, Лозарите и особено на Мисирков). Едноставно, моделот на литературниот јазик беше во најголема мера веќе оформен и само се чекаше негово официјализирање. Укажуваме при овој повод на активностите на некои наши филолошко сериозно образовани дејци.

Уште во педесеттите години на XIX век Партенија Зографски објави повеќе статии во *Цареградски весник* и *Български книжици*, во кои објасни што е потребно да излезе на јаве за да се изгради литературниот јазик (опис на дијалектите, изработка на граматика, објавување на речник и др.). Тој се застапи, природно, за внесување на повеќе елементи од своето наречје „по таа причина што оно е пополнио-звучно, поплавно и постројно и в многу одношенија пополнио и побогато“. (Поподробно во веќе цитираната моја книга *Континуитетот...*, с. 9–11).

Константин Миладинов, во предговорот кон својот Зборник од народни умотворби (1861) ги изнесе своите гледања за графиската и ортографиската норма на македонскиот јазик, а своите сфаќања за општата норма на литературниот јазик ги претстави аргументирано во преводот *Православниите црковни браќиштва во Југоисточна Русија* од Јоан Флеров (Фљораф), кога мораше да изнаоѓа еквиваленти за богатата руска лексика и решенија за разнообразниот партиципски систем на рускиот јазик.

Ефрем Каранов изградува во седумдесеттите години на XIX век свој (орто)графски систем за предавање на своите фолклорни материјали од Кратовско и не отстапува од нив по цена и да не бидат објавени во бугарскиот Зборник за народни умотворби. Подоцна, меѓутоа, Шишманов ќе биде присилен да ги прифати ставовите на Каранова, кога овој ќе се јави како рецензент на фолклорните материјали на Марко Цепенков. Каранов ќе биде пречекан со подбив и за преводот на кратовскиот говор на *Словото за џолкојот Игорев* (1900) и на *Мицкјевичевиој Пан Тадеуш* (1901). Па зар пред тоа не беше изложен на потсметв и Григор Прличев за некои негови преводи.

А што да се каже за обрасцовата книга *За македонскиите работи* (1903) на Крстета Мисирков и неговото прогласување на јазикот на кој е напишана за македонски литературен јазик и особено на аргументацијата изнесена во поглавјето *Неколку зборои за македонскиој литературен јазик*. И за фактот што неговите погледи за изгледот на македонскиот литературен јазик беа во голема можна мера прифатени и при дефинитивната кодификација на јазикот во слободната земја. Овие негови ставови се градени во македонското Научно и литературно другарство во Петроград, на чиешто чело стоеше угледниот во средината Димитрија Чупоски. Ова другарство ја обзнани, како важен сегмент на својата дејност, македонската национална програма и во својот Устав го прокламира официјално

македонскиот јазик како национален јазик во македонската држава, а во рамките на Другарството како задолжителен.

За волја на вистината треба да се каже дека добар дел од овие потфати на македонските лингвистички образовани луѓе не ѝ беа во доволна мера познати во тоа време и на македонската наука, а некои од нив и тукушто се откриваа.

Значи, наследена е здрава основа.

Сепак, и кај пошироките македонски интелектуални слоеви беше присутно чувството дека борбата за свој литературен јазик има определен континуитет, дека има оформени позиции што укажуваат на изминатиот пат и што јасно водат до конечната кодификација.

Потоа, македонскиот народ имаше и богато уметничко фолклорно јазично творештво и тоа требаше само корисно да се искористи и да го збогати понатаму литературниот израз. Да го споменеме само обемното фолклорно богатство објавено од Миладиновци, Шапкарев, Цепенков (преиздадено во десет тома) и на мнозина други.

Има и редица други фактори што придонесоа за овој непретчувствуван подем на литературната реч. Да потсетиме само на улогата на македонската црква со поттикнувањето на македонскиот творечки дух во многу области: многубројните преводи на црковните книги на народен јазик, неговата употреба во проповедите и другите црковни активности, развојот на градителството (многубројните цркви и манастири на мал простор – примерот на Охрид), фреско-сликарството, резбарството и др. Црквата во многу правци ја преземаше улогата на државата.

Јазикот беше зачуван и во услови на забрана на неговата употреба од туѓи управи.

Не помалу е значајно што многу брзо се изгради респектабилна интелигенција во разни области на животот, а особено ентузијазирани стручна кадровска база од областа на јазикот со сопствено гледање на фактите и појавите во својот јазик. Таа база ја претставуваше македонистиката на сите поголеми славистички собири, почнувајќи од Белградскиот славистички состанок во 1955 и многу резултатниот Четврти меѓународен славистички конгрес во Москва во 1958 и на сите подоцнежни, па еве сега да се јави и како организатор на ваква меѓународна средба. Општиот општествен развој се одликуваше со забрзано узревање. Насекаде беше присутен стремежот да се надомести сè што било пропуштено. Во таква атмосфера сè се избрзува па и целокупниот општествен развој.

Овие и други претпоставки ја овозможува појавата, неверојатно брзо по кодификацијата, на основоположничките трудови на секој јазик: обемните – *Правопис на македонскиот јазик (1950)*, *Грамајтика на македонскиот јазик (I том 1952, II том 1954)*, *Речник на македонскиот јазик (I том 1961, II том 1965, III том 1966)*, *Историја на македонскиот јазик (1966)*. Голема е среќата што во реализацијата на овие проекти македонската наука за јазикот ја имаше подготовката и визионерството на Блаже Конески.

Воопшто, во ваква ентузијазирани атмосфера мораше да се јават и исклучителни личности. Блаже Конески се пројави како сериозен научник, а истовремено и надарен поет и писател. Тој брзаше да постави маркирни точки во сите области каде што се изразува македонскиот национален индивидуалитет.

Во областа на јазикот ги остави веќе споменатите фундаментални трудови, а покрај нив и не помалку значајните: *Историска фонологија на македонскиот јазик*, Хајделберг (1983) – на англиски јазик (беше напишана неколку години пред тоа) и Скопје, МАНУ, 2001 – на македонски. *Јазикот на македонската народна поезија*, 1971. *Македонскиот XIX век*, 1986.

Сите овие негови трудови беа рецензирани во угледни светски лингвистички списанија и од угледни автори. За некои од нив имаше и по десетина осврти.

Не помалу е значајна неговата активност како поет (автор е на десетици збирки поезија), преведуван на многу јазици во светот, и како препејувач на стихови од Мицкјевич, Хајне, Блок, Његош и др., за што има добиено и престижни награди (Хердеровата, Његошевата и др.).

Со своето дело, Конески излезе од обрачот на локална вредност и заведе соодветно место многу пошироко од рамките на својата татковина. Затоа не случајно пред крајот на својот живот со полно право ќе рече дека во областите во кои творел не се чувствувал никако како провинцијалец.

Ќе споменам уште дека само во последниве две години за неговото дело се напишани две големи монографии: Трајко Стаматовски, *Мислата на Блаже Конески*. Едиција „Македонски збор“, кн. 3. Скопје 2006, 293 стр. – Нуло Миниси, *Блаже Конески – поет и грамајтичар и филологијата на македонскиот јазик* (двојазично: на македонски и на италијански јазик). МАНУ. Скопје 2007, 184 стр.

Во нив се открива колку Блаже Конески се нурнал длабоко во македонството.

Подоцнежните фази во развојот на македонската наука за јазикот ги карактеризира сериозно проучување на сите сегменти на македонскиот јазик (од старословенскиот период до современиот јазик) и соодветни резултати. Старословенскиот период го карактеризира критичкото објавување на низа стари текстови (се почна со едицијата *Стари текстови* на ИМЈ, а сега се издаде и вториот том на *Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*; современиот јазик се претставува со повеќетомниот *Синтаксичко-генеративен речник на македонските глаголи*, со повеќе монографии од областа на синтаксата, со *Речникот на јазикот на народната поезија* (излезени се три тома), со во моментов актуелниот *Толковен речник на македонскиот јазик* (излезени се три тома, а други два се во подготовка); македонската дијалектологија е збогатена со описи на голем број народни говори; за нас е значајно што се обработени добар дел од говорите во егејскиот дел на Македонија, а особено што се објавени материјали од 24 македонски пункта во Општословенскиот лингвистички атлас; македонската ономастика е обработена во дваесетина монографии и во двотомниот *Речник на презимињата кај Македонците* итн.

Дури и при најстрог селективен подбир не можат да се изостават десетици проекти од областа на јазикот, изработени од соработниците на ИМЈ, МАНУ, Универзитетот „Свети Кирил и Методиј“ и неговиот Семинар за македонски јазик, литература и култура со придружната Научна дискусија и др. Да споменеме само дека во МАНУ веќе со години се изработува *Македонската терминологија* од разни области, дека веќе се издадени преку 120 књишки со 45000 единици, при што напоредно со македонскиот термин и неговото објаснување се дадени негови еквиваленти од повеќе јазици.

Веднаш по појавата на Тритомниот речник на македонскиот јазик се појавија кај нас повеќе училишни двојазични речници. Многу брзо потоа се јавија и кај нас, но и во светот големи двојазични речници (македонско-романски, македонско-руски, македонско-полски, македонско-чешки, македонско-француски, македонско-англиски – некои и во обата правца), изработени од наши но и од угледни светски специјалисти.

Македонската литература бележи исклучителен развој во сите книжевни родови и жанри. За случајов да го споменам само подемот на македонската поезија и нејзиниот углед во светот, обележан преку препевот на значајни творби како одделни изданија и нејзината застапеност во многубројните енциклопедиски избори.

Тоа се објаснува со следењето на трендовите во светската литература и со стремежот да се достигнат побогатите литератури. Посебно место во духовниот развој на народот има и уметничкиот превод и препевот на врвните светски поети (во обата правца - од и на македонски). Воопшто, преводната продукција (и литературната и публицистичката) одигра извонредна улога во развојот на литературниот јазик. Преводот го забрзуваше подемот на литературната реч, бидејќи бараше решенија на прашања што не ги нудеше во доволна мера народниот јазик, мораше да се покаже поголемо јазично творештво. Тоа е и убавото влијание на преводот во доизградбата на еден јазик, особено кога тој допрва се разгрнува во сите функционални стилови.

Нашиот *Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура* одигра извонредна улога во ширењето на македонското духовно творештво. Тој годинава влезе во петтата деценија на своето одржување. Преку него досега се поминати над 3000 слушатели од многу земји и од сите континенти. Мнозина од нив толку добро се запознаа со проблематиката на македонскиот јазик, литература и култура и преку овој семинар и неговата *Научна дискусија*, што денеска држат одделни и циклуси предавања, семинари и во своите земји и стануваат пропагатори на македонските духовни вредности. Дobar дел и од вас поминале преку овој Семинар, а се надевам дека и други од вас ќе го сторат тоа во блиска иднина.

Во најновиот период на својот развој, македонскиот јазик е изложен на предизвикот на глобализацијата на општ, па и на јазичен план што реперкуира непретчувствуван наплив на зборови и изрази од англосаксонското јазично подрачје. Влијанието на јазиците во контакт порано се изразуваше преку циркулација на кадри и печат, а денеска тоа се врши и преку разни видови и други врски, особено преку електронските медиуми и многујазичноста присутна на ТВ-екраните и немоќта пред брзата комуникација. Реакции на овие појави има од разни страни: од структурата, но и од обичниот човек.

Во своите акти, особено во Повелбата за фундаменталните права, ЕУ се застапува за почитување на јазичните разноликости и забранува дискриминација врз јазична основа. Годинава се одбележува Светскиот ден на мајчиниот јазик. Во пораката на генералниот секретар на Унеско, Коичиро Мацура се истакнува дека на околу 3500 јазици во светот им се заканува исчезнување па се повикува на зачувување и одржување на многујазичноста, се укажува на значењето на јазикот во процесот на промовирање на културната разновидност и на фактот дека квалитетно образование во почетните го-

дини на школувањето се добива само преку мајчиниот јазик, дека е тој врската меѓу ограничениот и пошироко застапеното. Ова е ведрата порака пред заканата од глобалниот фактор. Кај нас годината 2008 е прогласена за година на македонскиот јазик. По тој повод веќе се одржаа повеќе научни собири и промоции на значајни научни проекти, се поттикна издаваштвото и сл.

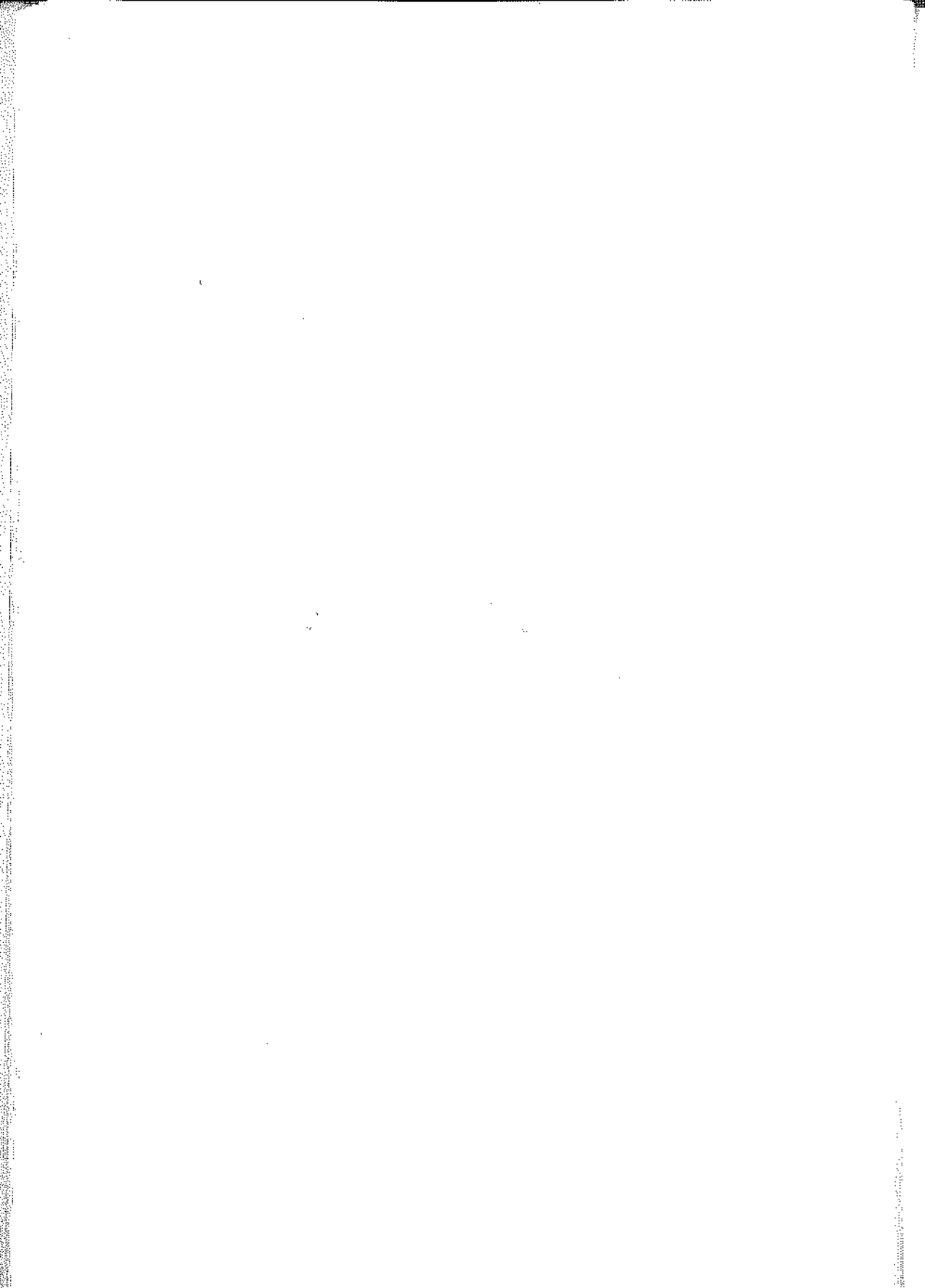
Можеби не е неопходно, па и најумесно пред ваков еминентен собир на познавачи на јазичната проблематика, на значењето на јазикот за еден народ, да се зборува за тоа значење. Но, очекувам да ме разберете зошто ќе го направам тоа, барем со неколку збора. Македонската позиција во моменти на негирање на нашето уставно име, па дури и на нашиот национален идентитет од страна на некои земји (таков е моментот кога го пишувам овој текст!), налага да се каже дека секој македонски човек, каде и да се наоѓа тој – во земјата или надвор од неа, сфаќа оти нема политички без национален и културен идентитет; тој добро знае, со оглед на околностите во кои живеел со векови, дека со јазикот се чува идентитетот; тој знае исто така дека македонскиот јазичен идентитет е потврден и прифатен од објективниот и добронамерен свет. На крајот, тој го сфаќа јазикот како суштина на народот, на нацијата, на државата, како носечки столб на својата куќа. Научникот ќе рече дека на ваков начин го исполнува долгот кон јазикот на своите предци. Поетот пак ќе го почувствува јазикот како своја звучна татковина.

Висока е нашата оценка за вашиот интерес за македонскиот јазик, за неговото претставување на вашите универзитети и во вашите земји, за неговото научно проучување. Предавањата за македонскиот јазик на вашите универзитети, научните конференции посветени на македонистиката (македонско-руски, македонско-американски, македонско-полски, македонско-чешки и др.), одржувани и кај вас и кај нас, одбранетите магистерски и докторски дисертации, објавените прилози во вашите научни списанија и сл. се голема поткрепа за нас. Нас нè радува многу проширувањето на кругот на македонистите во вашите земји, зашто со тоа се проширува македонистичкото семејство. Не можам а да не го одбележам нашето големо задоволство што еден дел од вас обработуваат теми од македонистиката, а некои пак ги изнесуваат своите реферати на македонски јазик не само на наши, домашни научни средби, туку и на меѓународни, вклучувајќи ги и меѓународните славистички конгреси, па и на овој.

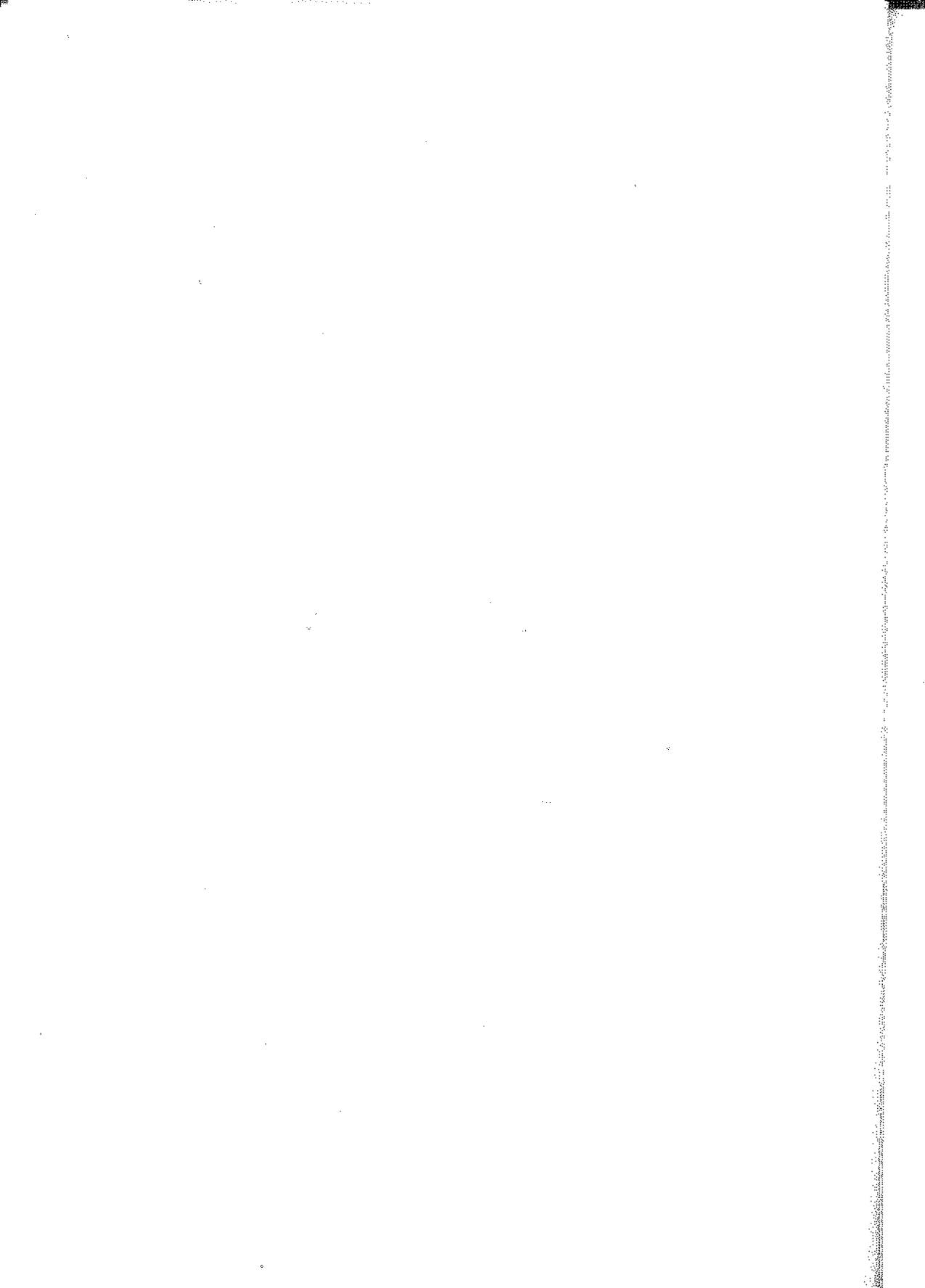
Ние ви должиме голема благодарност за честа, а со тоа и за довербата што ни ја укажавте со доделувањето на организацијата на овој голем славистички собир и со вашето учество на него. Го оцену-

ваме тоа како уверлив знак на вапиот однос кон македонскиот јазичен идентитет и на резултатите што ги има постигнато македонистиката најшироко сфатена. Се потсетуваме и при овој повод дека од овие простори потече литературниот словенски збор, дека околу ова Езеро дејствувал Климентовиот универзитет и познатата Средновековна книжевна школа. Во меморијата на народот таа активност добро се чувала низ вековите па сè до ден денешен.

Според тоа, нашиот јазик никако не може да биде конструкт, туку само јазик со цврста подлога.

I. ЈАЗИК

Лидија АРИЗАНКОВСКА

СЛОВЕНЕЧКАТА ЛЕКСЕМА *CELO* НАСПРЕМА
МАКЕДОНСКАТА *ДУРИ (И)* КАКО НЕЈЗИН ЕКВИВАЛЕНТ
ОД СЕМАНТИЧКО-СИНТАКСИЧКИ АСПЕКТ

Разгледувани од семантичко-синтаксички аспект лексемите слов. *celo* и мак. *дури (и)* се одликуваат со широка зона на подвижност, односно за разлика од другите неменливи зборови (прилози, предлози и сврзници) тие немаат постојана синтаксичка позиција и ја менуваат тематско-рематската структура на реченицата. Од семантичка гледна точка тие се предикати. Можат да се надградат над секоја јазична единица која има лексичко значење притоа нагласувајќи ја и модифицирајќи го нејзиното значење. Токму затоа од гледна точка на нивното синтаксичко однесување и од гледна точка на нивната семантички функции лексемите слов. *celo* и мак. *дури (и)* претставуваат партикули (сп. Grochowski 1986).

Во рефератов ќе се обидеме да ги претставиме синтаксичките и семантичките функции на овие две партикули преку izdelувањето на македонските еквиваленти за словенечката партикула *celo* и обратно словенечките еквиваленти за македонската партикула *дури (и)*, и на тој начин ќе се обидеме да ги претставиме сличностите и разликите меѓу македонскиот и словенечкиот јазик како два јазика со иста геназа – словенска, а сепак типолошки различни, што е резултат на нивната географска оддалеченост.

слов. *CELO* ~ мак. *ДУРИ (И)*

1.0. Синтаксичка мобилност

1.0.1. Во позиција пред предикациски израз

Пр.: In zdaj ste *celo* nastopili kot branilec pravice in pravičnosti.

(I. C., Za narodov blagor, 1974: 17)

А сега дури и настапите како бранител на правдата и на праведноста.

(И. Ц., За доброто на народот, 1986: 23)

Koprski odvetnik Starman je celo napovedoval ustanovitev nove Ire ... (Delo, 24. marca 2001: 30)

Копарскиот адвокат Старман дури (и) го предвиде основањето на новата ИРА ...

Lojze je spoznal Ljubljanski grad, zdelo se mu je celo, da vidi na grebenu dolgo vrsto mladih dreves.

(I. С., На кланцу, 1971: 100)

Лојзе препозна дека е тоа љубљанското кале, дури му се виде на врвот долга низа млади стебла.

(И. Ц., На пругорнината, 1976: 135)

1.0.1.1. Во позиција пред прилог кој му припаѓа на предикацискиот израз (и.е. определба за начин)

Пр.: Igra dobro. Celو dobro poje.
Добро свири. Дури (и) добро пее.

Morda bi bilo celo dobro, da ga obiščеш. (SSKJ, том I, 1987: 236)
Можеби би било дури (и) добро да го посетиш.

1.0.2. Во позиција пред именска синтагма во функција на аргументиски израз

Пр.: Kolor hoče biti samostojen ali celo revolucionar, mora biti pripravljen na stradanje.
(I. С., За народov blagor, 1974: 10)

Оној што сака да биде самостоен или дури револуционер, мора да биде готов да страда.

(И. Ц., За доброто на народот, 1986: 13)

Zgodilo se bo nekaj nepričakovanega, čudovitega ..., in celo spomin na grdo preteklost bo ugasnil.

(I. С., На кланцу, 1971: 96)

Нешто нечекано ќе се случи, чудесно..., па дури и спомени-
ните за грдото минато ќе згаснат.

(И. Ц., На пруторнината, 1976: 131)

1.0.2.1. Во *позиција пред сојсйвено име*

Пр.: *Celo* Marko ve o tem.

Дури (u) Марко знае за тоа.

Celo Velika Britanija, ki na splošno ne velja za primaren teren
za plazove ..., doživlja rastoče število žrtev.

(Dele, 24. marca 2001: 27)

Дури (u) Велика Британија, којашто не е позната како подрачје
на лавини ... се соочува со зголмен број на жртви.

1.0.2.2. Во *позиција пред определба вградена во именската синтагма во
функција на аржументски израз*

Пр.: Marko ima *celo* dve hiši.

Марко има *дури* две куќи.

„Najprej morate sami sebi verjeti“, odvrne z izrazom, ki
postane nenadoma trd in *celo* krut.

(M. M., April, 1985: 359)

„Најпрво морате самите себеси да си верувате“, одврати со
израз, кој одеднаш стана строг, па *дури* и суров.

1.0.3. Во *позиција пред временска определба (која може да биде и ИС)*

Пр.: *Celo* dancs je bil tu. (Slovenski pravopis 1962: 156)

Дури (u) денес беше тука.

... Iza, ali te ni sram? Toda odloženo je, hvala bogu, mogoče
celo do jutri.

(M. M., April, 1985: 372)

... Иза, зар не ти е срам? Но одложено е, фала му на бога,
можеби *дури* до утре.

1.0.4. Во *позиција пред просйорна определба (која може да биде и ИС)*

Пр.: – Кје је Marko?

– Ne vem, povsod ga iščem. *Celo* doma sem ga iskal.

- Каде е Марко?
- Не знам, насекаде го барам. *Дури (и)* дома го барав.

1.1. Општ преглед

Словенечката партикула *celo* SSKJ ја квалификува како прилог. (в. SSKJ, том I, 1987: 236) Според SSKJ оваа лексема се јавува со следното значење: „stopnjuje povedano z dodatno močnejšo ali nepričakovano trditvijo (*prepirali so se in celo stepli...*)“. Што се однесува до македонската лексема *дури* таа во РМЈ има статус на партикула (в. РМЈ, 1986: 159).¹

Статус на партикула словенечката лексема *celo* има во граматиката на Јоже Топоришич (Топоришич 2000: 448), каде што оваа партикула е сместена во групата на т.н. „*roučasti*“ партикули (*Celo ti bi to moral vedeti.*).

Македонската партикула *дури* ја споменува Блаже Конески во неговата „ГраMATика на македонскиот литературен јазик“ (1982: 541) забележувајќи дека таа се јавува со „истакнувачка (усилувачка) служба“ (*Јас не можам дури да се сеќавам*); а во учебникот „Македонски јазик (за средното образование)“ од авторите С. Бојковска, Л. Минова-Гуркова, Д. Пандев, Ж. Цветковски (1998: 139) партикулата *дури* е сместена во групата партикули за „засилување“ (*Дури и неѓо го ѿофалиле.*).

1.2. Семантички функции

Словенечката партикула *celo* и македонската партикула *дури (и)* се јавуваат со *ѿѿсилувачка функција*. Со нив се постигнува изненадување и потсилување на дејството или множеството предмети опфатени со дејството или пак, на количеството време, односно се додава нешто што не се очекувало од страна на авторот на текстот. Нивната семантичка парафраза изгледа вака: ‘не само... ѿшуку и...’, односно ‘не се очекувало, но сеѿак...’.

На македонска страна izdelуваме уште една партикула *дури!* која се јавува со *временска функција*, потенцирајќи дека дејството се извршило подоцна од очекуваното, односно нејзината семантичка парафраза гласи ‘не ѿорано’.

Сите наведени партикули ја потенцираат експресивноста.

Семантичките функции на словенечката партикула *celo* и нејзините македонски еквиваленти, и обратно македонската партикула *дури* (варијантата *дури!* и составот *дури и*) и нивните словенечки еквиваленти ќе ги проследиме низ примерите што следуваат:

¹ РМЈ покрај партикулата *дури* izdelува и сврзник *дури* (в. РМЈ, том I, 1986: 159), кој се употребува во временски реченици. (в. Минова-Гуркова 1994: 254).

1.2.1. Македонски еквиваленти за словенечката партикула *celo*:1.2.1.1. Еквивалент е *дури*

1.2.1.1.1. *дури* потенцира вклучување на дадениот вршител на дејството кон групата вршители, односно 'не само ... туку и тој', иако не се очекувало.

Пр.: *Celo* Marko je prišel k nam.

Дури Марко дојде кај нас.

Односно, 'не само што дојдоа другите туку дојде и Марко, иако не го очекувавме'.

Или: *Celo* on ve o tem.

Дури тој знае за тоа.

Односно 'не само што знаат другите туку и тој знае, иако не очекувавме'.

Партикулата *дури* во овој случај е синонимна со партикулата *дури* и. (в. 1.2.1.2.1.) Нејзината употреба се врзува за разговорниот јазик при што во македонскиот јазик во овој случај особена улога има реченичниот акцент.

1.2.1.1.2. *дури* потенцира дадено количество предмети, означувајќи притоа не помалку од тоа, односно 'не се очекувало толку, но сепак ...'.

Пр.: Marko ima *celo* dve hiši.

Марко има *дури* две куќи.

Celo 90 % prebivalstva se ukvarja s kmetijstvom.

Дури 90 % од населението се занимава со земјоделство.

... mogoče me je bilo *celo* trohico strah morilske strasti, ki je srepela vame iz njegovih ta trenutek skoraj belih oči.

(M. M., april, 1985: 160)

... можеби ми беше *дури* трошка страв од убиствената страст, којашто вкочането гледаше во мене од неговите, во тој момент речиси бели очи.

1.2.1.1.3. *дури* потенцира додавање на дадено дејство како крајно реализирано во групата претходно реализирани дејства, односно 'не само ... туку и ...', иако неговата реализација не се очекувала.

Пр.: Marko je včera *celo* prišel k nam.

Марко вчера *дури* дојде кај нас.

Со други зборови ‘Марко и покрај тоа што беше зафатен, односно вршеше други работи (и не го очекувавме), сепак успеа да дојде кај нас’ (сп. 1.2.1.2.5.).

И во примерот:

Lojze je spoznal Ljubljanski grad, zdelo se mu je *celo*,
da vidi na grebenu dolgo vrsto mladih dreves.

(И. С., На кланцу, 1971: 100)

Лојзе препозна дека е тоа љубљанското кале, *дури*
му се виде на врвот долга низа млади стебла.

(И. Ц., На пругорнината, 1976: 135)

И во овој случај, како и во претходниот (в. 1.2.1.1.1.) партикулата *дури* е синонимен со партикулата *дури и* во македонскиот јазик (в. 1.2.1.2.5), при што партикулата *дури* употребена со ова значење повеќе му е својствена на разговорниот јазик каде што употребата на оваа партикула се врзува со реченичниот акцент, додека партикулата *дури и* му е својствена на литературниот јазик.

1.2.1.1.4. *дури* го потенцира местото каде што дошло до реализација на дејството, иако не се очекувало тоа.

Пр.: *Celo v Parizu sem bil med počitnicami.*

(F. Žagar, Slovenska slovnica in jezikovna vadnica, 1990: 316)

Дури во Париз бев за време на одморот.

Односно ‘успеав да стигнам толку далеку’. Или со други зборови ‘бев на други места; не се очекуваше, но сепак бев во Париз, односно успеав да стигнам во Париз’.

Во примерот:

Izognimo se torej nepravilnim gibom, ki bi nas utegnili
pripeljati *celo* na urgenco ...

(ОНА, 20. marca 2001: 47)

Да ги одбегнеме неправилните движења кои би нè одвеле
дури на ургентно ...

се потенцира дека ‘не се очекува, но сепак би можело ...’

1.2.1.2. Еквивалент е *дури и*

Партикулата *дури* во македонскиот јазик многу често се среќава во комбинација со *и*. Во дадени случаи овој состав е синонимен со партикулата *дури и* (в. 1.2.1.1.1. и подолу 1.2.1.2.1.), а во дадени случаи го модифицира значењето. Се јавува со *поисилувачка функција*.

1.2.1.2.1. *дури* и потенцира вклучување на дадениот вршител на дејството кон групата вршители, односно 'не само ... туку и тој' (в. 1.2.1.1.1.)

Пр.: *Celo* Marko je prišel k nam.

Дури и Марко дојде кај нас.

Оваа партикула воедно анафорски нè упатува на претходниот контекст преку којшто се добива претстава во конкретниов пример кој сè дошол кај нас и притоа потенцирајќи дека 'не само наведените туку и Марко дојде кај нас, иако неговото доаѓање не било очекувано'.²

Тоа можеме да го покажеме во следниот пример:

Ljudje so hodili mimo po grapavem, razvoženem klancu... Tudi posamez so prihajali mimo, *celo* stare ženice, ki so hodile z drobnimi urnimi koraki kakor kokoši.

(I. C., Na klancu, 1971: 8)

Луѓето врвеа низ грапавата разлокапа пругорнина... *Дури* и старици со дробни, забрзани чекори, како kokoшки, врвеа една по друга.

(И. Ц., На пругорнината, 1976: 15)

1.2.1.2.2. *дури* и потенцира дека од нешто има повеќе отколку што може да се очекува, односно 'не само тоа ... туку и'.

Пр.: Sanjal je o veliki dediščini, o tisočih, da *celo* o milijonih in razsipał je denar na vse kraje ...

(I. C., Na klancu, 1971: 51)

Сонуваше за големо наследство, за илјади, та *дури* и за милиони, и насекаде расфрлаше пари ...

(И. Ц., На пругорнината, 1976: 72)

Pri branjevkah (na ljubljanski tržnici, op. ur.) je bilo mogoče kupiti zelenjavo kot na primer solato, špinačo, ... kumare in zgodnji grah iz Goriške in *celo* zgodnji krompir iz Afrike ...

(●NA, 20. marca 2001: 54)

Кај продавачките (на љубљанскиот пазар, напладне) можеше да се купи зеленчук, како на пример салата, спанаќ, ...

² Во овој случај составот *дури* и во македонскиот јазик е синонимен со партикулата *дури* којашто се употребува почесто во разговорниот јазик и со помош на реченичниот акцент се постигнува саканото нагласување. (в. 1.2.1.1.1.)

краставици и ран грашок од Горишка, па *дури* и ран компир
 •д Африка.

1.2.1.2.3. *дури* и потенцира дадено количество предмети коешто е неочекувано во тоа количество, односно 'не само *шолку*... *шук* и ...'.

Пр.: ... Pri Temnih angelih morda celo preveč, kjub nekaterim bravuroznim kritikam, predvsem na račun fotografije in spotovske montaže, so se premieri zapisale tudi kritike, kot na primer ...

(Delo, Sobotna priloga, 7. aprila 2001: 3)

... Кај Темните ангели (филм), можеби *дури* и премногу, и покрај некои бравурозни критики, пред сè на сметка на фотографијата и спотовската монтажа, на премиерата и се припишаа и критики, како на пример ...

Во конкретниов пример доаѓа до израз и субјективниот став на говорителот кој е нагласен со употребата на елативната форма на прилогот за количество во придружба на словенечката партикула *celo*, односно македонската *дури и*.

1.2.1.2.4. *дури* и потенцира дадена качествена или количествена определба на предметот, означувајќи 'не само *шаков* ... *шук* и ...', иако не се очекувало.

Пр.: „Najprej morate sami sebi verjeti“, odvrne z izrazom, ki postane nenadoma trd in celo laut.

(M. M., April, 1985: 359)

„Најпрво морате самите себеси да си верувате“, одврати со израз, кој одеднаш постана строг, па *дури* и суров.

... Letošnja zapoved za ta praznik so kombinacije različnih ostenkov rdeče – od najtemnejših do svetlih, pa do roza ali celo oranžne – v enem izdelku.

(ONA, 6. marca 2001: 126)

... Оваа година во мода се комбинациите од различни нијанси на црвена – од најтемните до светлите, па до розева или *дури* и портокалова – во еден производ.

Или пак, *дури* и потенцира зголемен интензитет на дадена особина на предметот во однос до друг. Во овој случај *дури* и (како и словенечката партикула *celo*) придружува компаратив.

Пр.: Morda enostavnejša, še ne celo boljša, je naslednja kar naštevalna členitev členkov.

(J. T., Slovenska slovnica, 2000: 448)

Можеби поедноставна, ако не *дури и* подобра, е следната, наведена поделба на партикулите.

●дносно означува 'не само поедноставна туку и подобра од претходната поделба'.

1.2.1.2.5. *дури и* потенцира додавање на дадено дејство како крајно во групата претходно реализирани дејства, односно '*не само ... ѝ туку и ...*', иако не се очекувало да дојде до негова реализација.

Пр.: Marko je včeraj *celo* prišel k nam.

Марко вчера *дури и* дојде кај нас.

●дносно 'Марко не само што правеше други работи туку и дојде кај нас (иако не го очекувавме)'.

Ko sem se poročil s teboj, si delnice, kolikor se spominjam, podarila meni in *celo* podpisala, če te smem spomniti, da mi jih poklanjaš v izključno last.

(M. M., April, 1985: 391)

Koга се оженив со тебе, акциите, колку што се сеќавам, ми ги подари мене и *дури и* потпиша, ако смеам да те потсетам, дека ми ги подаруваш во лична сопственост.

●дносно 'не само што ми ги подари туку и потпиша',

„Molči, Mihov, da te ne bo tožil!“ so mu svetovali prijatelji, a natihoma so se nasmihali, ščuvali so ga *celo* naskrivoma, ker bi jim bilo prijetno, če bi prišlo do hrupnega razpora.

(I. C., Na klancu, 1971: 43)

„Молчи си, Михов, да не те тужи!“ го советуваа пријателите, а скришум му се подбиваа, *дури и* го насрчуваа, зашто би им било мило кога би дошло до бучна расправија.

(H. C., На пругорнината, 1976: 62)

1.2.1.2.6. *дури и* го потенцира времето кога дошло до реализација на дејството настанато како резултат на претходни повторувања, односно '*не само ѝ тогаш ... ѝ туку и ...*'.

Пр.: *Celo* danes je bil tu. (Slovenski pravopis 1962: 156)

Дури и денес беше тука.

...so prišle z veliko silo vse tiste misli, polne groze in bolečine, ki so čez dan časih malo zadremale, ali ki so kljuvale v polsnu

neprestano in so kljuvale *celo*, kadar je šumelo naokoli od smeha in veselega govorjenja...

(I. C., Na klancu, 1971: 87)

...со голема тежина ја налегнаа оние мисли исполнети со гроза и болка, што денџе малкушка дремнуваа, но што неп-рестајно клукаа на сон, па клукаа *дури* и кога наоколу шу-молеше смеа и весело зборување ...

(И. Ц., На пругорнината, 1976: 120)

Во примерот што следува партикулата *дури* и го потенцира мес-тото каде што се случувало дејството, но во релација со времето кога тоа се случувало.

Пр.: Vso noč se mi je sanjalo in *celo* gri maši mi ni dalo miru.

(I. C., Kralj na Betajnovi, 1974: 113)

Цела ноќ сонуваше, *дури* и за време на богослужбата не ми даде мира.

(И. Ц., Кралот на Бетајнова, 1989: 58)

1.2.1.2.7. *дури* и потенцира дадено количество време како додавање на претходно веќе изразено количество време, односно 'не само *Шолку* време *Шуку* и ...'.

Пр.: Za trdovratnejše in bolj zanemarjene primere je treba opraviti *celo* več tednov trajajočo kuro.

(ОНА, 20. marca 2001: 47)

... За потешки и позапоставсни случаи потребно е да се изврши *дури* и повеќенеделен непрекинат третман.

1.2.1.2.8. *дури* и го потенцира местото на вршење на дејството и покрај тоа што не се очекувало таму да се реализира, односно 'не само *Шаму*... *Шуку* и ...'.

Пр.: Prej so bile nekatere izbe čisto prazne... Zdaj so gostovali *celo* pod stroho – sami ljudje, ki jih je bilo vrglo življenje preko praga.

(I. C., Na klancu, 1971: 105)

Порано имаше празни соби... А сега *дури* и под покривите живејја луѓе – оние исфрлени од животот.

(И. Ц., На пругорнината, 1976: 141)

Bral je knjige in časopise, bil je *celo* v odboru bralnega društva, ob različnih veselicaх je govoril slavnostne govore.

(I. C., Na klancu, 1971: 38)

Читаше книги и весници, беше *дури* и во одборот на читателското друштво, на разни приредби држеше поздравни говори.

(И. Ц., На пругорнината, 1976: 55)

Пример од словенечкиот весник „Delo“ во којшто партикулата *celo* беше употребена во насловот:

Sneg *celo* pod vekami. (Delo, 24. marca 2001: 27)

Снег *дури* и под прозорските капаи.

1.2.1.2.9. *дури* и потенцира даден начин на реализација на дејството, односно ‘не само *и*ака... *туку* и ...’, иако неочекувано.

Пр.: Dobro igra. *Celo* dobro poje. (анкејта)

Добро свири. *Дури* и добро пее.

... ko vstopi drobni zgrbljeni škrt na tankih nogah ...
vzkliknem začudeno in *celo* veselo...

(M. M., April, 1985: 445)

...кога влезе ситниот поднаведнат палавник со тенки нозе...
извикав зачудено, па *дури* и весело ...

Во примерот:

Palačo danes obnavljajo – morda *celo* preveč vestno, kot bi si želeli.

(Trip, Delo, 12. aprila 2001: 15)

Палатата денес ја обновуваат – можеби *дури* и премногу совесно отколку би сакале.

воедино доаѓа до израз и субјективниот став на говорителот со оценка за начинот на реализација на дејството, нагласна со употребата на релативната форма на прилогот (слов. *preveč*; мак. *премногу*).

1.2.2. Словенечки еквиваленти за македонската партикула *дури*

1.2.2.1. Еквивалент е *celo*

Се јавува со *појсилувачка функција*.

1.2.2.1.1. *celo* потенцира вклучување на дадениот вршител на дејството кон групата вршители, односно ‘не само ... туку и тој’, иако неочекувано.

Пр.: *Дури* Марко вчера дојде кај нас.³

Celo Marko je včeraј prišel k nam.

Односно 'не само што дојдоа другите туку дојде и Марко, иако не го очекувавме'.

Дури ти разбра за тоа.

Celo ti si zvedel o teni.

Односно 'не само што разбраа другите туку и ти разбра'.

1.2.2.1.2. *celo* потенцира дадено количество предмети, означувајќи 'не помалку од тоа', односно 'не се очекувало толку, но сепак...'

Пр.: Пред вратата чекаат *дури* три деца.

Pred vrati čakaјо *celo* trije otroci.

...истражувањата покажуваат дека *дури* 80% од луѓето не внесуваат доволно течност.

(TEA, бр. 16, год. I, 16.8.2000: 33)

... raziskave kažeјо, da *celo* 80% ljudi ne konzumirajo dovolј tecočin.

Ki West e poslednata алка од синцирот острови од копното на Флорида ... Најголемиот е долг *дури* 7 милји.

(СТАРТ, бр. 82, год. II, 18.8.2000: 57)

Ki West je zadnja spona verižnih otokov kopna Floride ... Največji je dolg *celo* sedem milj.

1.2.2.1.3. *celo* потенцира додавање на дадено дејство како крајно и неочекувано во групата претходно реализирани дејства, односно 'не само ... туку и ...'.

Пр.: Ми рече дека се смириле. *Дури* разговараа за тоа дека ќе се венчаат.⁴

(MTB1, 6.9.2000)

Rekla mi je, da sta se pobotala. *Celo* sta se menila, da se bosta poročila.

³ Македонската партикула *дури* во наведениот случај е синонимна со *дури* и (в. 1.2.1.1.1. и 1.2.1.2.1).

⁴ И во овој случај македонската партикула *дури* е синонимна со *дури* и (в. 1.2.1.1.3. и 1.2.1.2.5).

1.2.2.1.4. *celo* го потенцира местото каде што дошло до реализација на дејството, иако не се очекувало тоа.

Пр.: Марко вчера дојде *дури* кај нас.

Marko je včeraj prišel *celo* k nam.

Односно 'успеа да стигне толку далеку', т.е. 'не се очекуваше, но сепак успеа да дојде кај нас'.

Дошле *дури* од Љубљана.

Prišli so *celo* iz Ljubljane.

Односно 'од толку далеку дошле'.

Или:

Чудно, *дури* до таму сте отишле. (СИТЕЛ, 5.4.2001)

Neverjetno, *celo* do tam ste prišli.

Во последниот пример станува збор за експресивна употреба, односно за идиоматски израз (со значење '*дури* толку многу сте постигнале'/'*celo* toliko ste dosegli').

1.2.3. Словенечки еквиваленти за македонската партикула *дури*

Во македонскиот јазик покрај партикулата *дури* се појавува уште една партикула *дури!*. Се работи за побогата семантичка варијанта на партикулата *дури*, којашто го потенцира времето на реализација на дејството, означувајќи 'не ѝорано од ѝоа'. На словенечка страна како нејзин еквивалент се јавува партикулата *šele*.

1.2.3.1. Еквивалент е *šele*

Се јавува со *временска функција*.

1.2.3.1.1. *šele* потенцира дека дејството се случило подоцна отколку што можело да се очекува, односно 'не ѝорано од ѝоа'.

Пр.: Долго време по вечерата никој не можеше да заспие...
Дури некаде доцна во ноќта нивниот прозорец потона во прното тесто на темнината.

(В. П., Ајдучка чешма, 1967: 42)

Dolgo po večerji nihče ni mogel zaspati ...

Šele pozno ponoči je njihovo okno utonilo v črno gmoto teme.

(V. P., Hajduški studenec, 1976: 47)

Вратата се отвори *дури* следното утро.

Vrata so se odprla *šele* naslednje jutro.

анкета

Дури тогаш разбрав за тоа.

Šele takrat sem zvedel(a) za to. (анкејта)

И во прашална конструкција:

Зошто ова го добивме *дури* сега?

Zakaj smo to dobili *šele* zdaj? (анкејта)

Односно по долго очекување дошло до реализација на дејството, но *дури* денес, 'не порано'.

Пр.: Predčerašnjim ni prišel, včeraaj ni prišel, *šele* danes je prišel.
Завчера не дојде, вчера не дојде, *дури* денес дојде.

Во примерот:

Дури таму започна вистинската веселба ...

Tam *šele* se je začelo pravo veselje ... (анкејта)

Се нагласува местото каде што дошло до реализација на дејството, но во релација со времето, односно 'тогаш кога неговите учесници се нашле на даденото место, не порано'.

1.2.3.1.2. *šele* го потенцира количеството време до реализацијата на дејството, односно означува 'не помалку време од *тоа*, односно не порано'.

Пр.: Се сретнавме *дури* пред три недели.

Srečali smo se *šele* pred tremi tedni.

Дури пред три дена успеа да положи.

Šele pred tremi dnevni je naredila izpit.

Тој замина пред месец дена, а јас *дури* пред малку (пред една седмица) разбрав за тоа.

●dšel je pred mesec dni, jaz pa sem *šele* pred kratkim (pred tednom) zvedela o tem. (анкејта)

1.2.4. Словенечки еквиваленти за македонската партикула *дури* и

1.2.4.1. Еквивалент е *celo*

Се јавува со *поинсилувачка функција*.

1.2.4.1.1. *celo* потенцира вклучување на дадениот вршител на дејството кон групата вршители, односно 'не само ... туку и тој', иако неочекувано.

Пр.: *Дури* и децата знаат за тоа.

Celo otroci vedo o tem.⁵

⁵ Со синонимно значење во конкретниов пример се јавува и комбинацијата *celo še* (*celo še* otroci vedo o tem.).

●односно 'не само што знаат другите туку и децата знаат за тоа, иако не се очекувало'.

Уште појасна слика се добива во следниот пример каде што се набројани сите други вршители, во чија група на крајот се додава и крајниот, инаку неочекуван вршител.

Пр.: Сите ме бркаат. ЦИА, полицијата, дури и ти.

Vsi me preganjajo. CIA, policija, celo ti.

И во негирана форма:

За овој договор не смее да знае никој. Дури ни најблиските.

(B. P., Ајдучка чешма, 1967: 80)

Za ta dogovor ne sme vedeti nihče. Niti najbližji.

(V. P., Hajdučki študenec, 1976: 86)

Dури ни Марко не дојде.

Niti Marko ni prišel.

(анкејта)

На македонска страна покрај *дури* е употребена партикулата *ни* за засилување на негирањето (в. РМЈ, 1986: 504), додека на словенечка страна тоа е постигнато со партикулата *niti* (во SSKJ, том III, 1986: 138 стои *prisl.*), којашто, како што вели SSKJ „*krepi zanikanje a) s poudarjenim izključevanjem; b) z izključevanjem pričakovaneга*”.

1.2.4.1.2. *celo* потенцира зголемување на бројот на предметите и покрај тоа што не се очекувало, односно 'не само тоа ... туку и ...'.

Пр.: Сите глупости што ги направив се затоа што мислев дека изгубив сè. Дури и тебе.

(A1 телевизија, 9.9.2000)

Vse neumnosti, kar sem naredila s o zato, ker sem mislila, da sem zgubila vse. Celo tebe.

На пазарот има сè, дури и лубеници.

Na tržnici je vsega, celo lubenice.

1.2.4.1.3. *celo* потенцира дадено количество предмети коешто е неочекувано во тоа количество, односно 'не само толку ... туку и ...'.

Пр. Пријателот ми должи. Дури и повеќе од тоа.

(A1 телевизија, 18.4.2001)

Prijatelj mi je dolžen. Celo več od tega.

Во конкретниот пример се работи за експресивен израз, односно доаѓа до израз субјективниот став на говорителот, изразен преку нагласу-

вањето на компаративната форма од прилогот за количество (*повеќе/веќе*).
(в. 1.2.1.2.3.)

Исто така во примерот:

Знам сè што знае тој, па *дури* и повеќе.

(A1 телевизија, 9.9.2000)

Vem vse, kar on ve, in *celo* več.

1.2.4.1.4. *celo* потенцира додавање на дадено дејство како крајно во групата претходно реализирани дејства, односно 'не само ... туку и ...', иако не се очекувало да дојде до негова реализација.

Пр.: Сега можеш да зборуваш, да одиш, *дури* и да трчаш.

(A1 телевизија, 16.4.2001)

Zdaj lahko govoriš, hodiš, *celo* lahko tečeš.

Односно 'не само што можеш да зборуваш и одиш туку и да трчаш', иако не го очекувавме тоа.

Марија ја знае азбуката, знае да чита, па *дури* и да пишува.

Marija zna abecedo, zna brati in *celo* pisati.

Односно 'не само што ја знае азбуката и да чита туку знае и да пишува', иако не го очекувавме тоа.

Марко вчера беше во селото. *Дури* и дојде кај нас.

Marko je včeraj bil na vasi. *Celo* je prišel k nam.

Односно 'не само што беше во селото туку и дојде кај нас', иако не го очекувавме.

1.2.4.1.5. *celo* го потенцира времето кога дошло до реализација на дејството настанато како резултат на претходни повторувања, односно 'не само тогаш ... туку и ...'.

Пр.: Марко доаѓа кај вас?

Да, *дури* и вчера беше.

Marko prihaja k vam?

Ja, *celo* včeraj je bil.

Во оваа позиција партикулата *celo* е синонимна со партикулата *tudi* (Ja, *tudi*⁶ včeraj je bil.), која е пофреквентна во разговорниот јазик и се

⁶ *Tudi* како еквивалент – во дадени позиции е синонимна партикула со *celo*, обично со цел да се потенцира разликата меѓу *дури* вчера дојде ~ *дури* и вчера дојде (*celo* včeraj je prišel ~ *tudi* včeraj je prišel), односно време наспрема квантификација.

надоврзува на претходниот контекст. Таа има „...predvsem poudarno in dodatno vlogo v najširšem pomenu besede“. (Lokar, 1958: 160) „... Včasih naš členek (*tudi*) lahko nadomestimo s *celo*“. (Lokar, 1958: 161)

1.2.4.1.6 *celo* потенцира дадено количество време како додавање на претходно веќе изразено количество време, односно 'не само *и*олку време *и*уку и ...'.

Пр.: Понекогаш *дури* и петнаесет години образование не се доволни за таа функција.

Včasih *celo* petnajst let izobrazbe ne zadostuje za to funkcijo.

1.2.4.1.7. *celo* го потенцира местото на вршење на дејството и покрај тоа што не се очекувало таму да се реализира, односно 'не само *и*а му ... *и*уку и ...'.

Пр.: Марко вчера беше кај мајка му, кај соседите, *дури* и кај нас.
Marko je včeraj bil pri materi, pri sosedih, *celo* pri nas.

Лажеше дома, ќе лаже *дури* и на суд.

(МТВ1, 18.8.2000)

Лagal je doma, lagal bo *celo* na sodišču.

Со негација:

Ги ограничуваат своите активности и се придржуваат на обичаите и навиките речиси религиозно, не дозволувајќи си авантури *дури* ни во мислите.

(Викенд, Дневник, бр. 125, 26.8.2000: 25)

●мејује своје активности и се држио шег и навad takorekoč fanatično, ter si ne privoščijo pustolovščin *celo* niti v mislih.

1.2.4.1.8. *celo* потенцира даден начин на реализација на дејството, односно означува 'не само *и*ака ... *и*уку и ...'.

Пр.: *Дури* и на тој начин (така) нема решение.

Celo na та начин (tako) ni rešitve.⁷ (анкејта)

1.3. **Заклучок.** Од изнесеното можеме да го заклучиме следново: Партикулата *celo* на словенечка страна, и партикулите *дури* и *дури* и на македонска страна се одликуваат со голема подвижност во рамките на речени-

⁷ И во оваа позиција може паралелно да се очекува употребата на партикулата *tudi* како синонимна на партикулата *celo*.

цата, односно се среќаваат пред кој било нејзин дел. Се среќаваат и пред поштен и пред веѓици, вклучувајќи ја и позицијата пред сопствено име.

Како еквиваленти за словенечката партикула *celo* на македонска страна се јавуваат партикулите: *дури* и *дури и*; а на словенечка страна како еквивалент за македонската партикула *дури* се јавува партикулатата *celo*, а партикулатата *šele* се јавува како еквивалент за партикулатата *дури1*, додека за македонската партикула *дури и* словенечката партикула *celo* (во дадени случаи и партикулатата *idi* како синонимна со *celo*). Со нив се постигнува изненадување и потсилување на дејството или множеството предмети опфатени со дејството или пак, на количеството време, односно се додава нешто што не се очекувало од страна на авторот на текстот. Семантичка разлика се јавува меѓу партикулите *дури* и *дури и*, пред сè во потенцирањето на времето на реализација на дејството (во оваа позиција се среќава партикулатата *дури1* којашто се јавува со временска функција, означувајќи ‘не порано од тоа’, на пр. *дури денес дојде*; додека партикулатата *дури и* се јавува со значење ‘не само тогаш туку и ...’, на пр. *дури и денес дојде*), потоа во потенцирањето на местото на реализација на дејството (*дојде дури кај нас ~ дојде дури и кај нас*); како и во можноста на партикулатата *дури* да потенцира дадено количество предмети, означувајќи ‘не помалку од тоа’, на пр. *има дури две куќи*. Во сите други позиции партикулите *дури* и *дури и* се јавуваат со синонимно значење. Во тој случај овие две партикули вршат потсилувачка функција, при што доаѓа до израз значењето на ‘додавање’, односно ‘не само ... туку и ...’. Употребата на партикулатата *дури* во овој контекст се врзува пред сè за разговорниот јазик и е поткрепена со речничниот акцент.

Во сите овие случаи на словенечка страна се јавува партикулатата *celo*, Партикулатата *šele* се јавува како еквивалент на македонската партикула *дури1*, и тоа со временска функција, потенцирајќи дека дејството се случило подоцна од очекуваното, односно ‘не порано’ (на пр. *дури доцна во ноќта.../šele pozno popoči...*).

Дополнително нагласување се постигнува со комбинацијата на партикулите *celo še / še celo*.

Заедничко за наведените партикули е присуството на ‘неочекуваност’, како и анафорската функција на овие партикули, односно навраќање на претходниот контекст, т.е. зависноста од претходниот контекст.

Шема на:

1. македонскиите еквиваленти за словенечките партикули:

слов. *CELO* --- мак. *ДУРИ*
ДУРИ И

2. словенечкиите еквиваленти за македонскиите *партикули*:

мак. ДУРИ	---	слов. CEŁO
мак. ДУРИ	---	слов. ŹELE
мак. ДУРИ И	---	слов. CEŁO (TUDI)

ЛИТЕРАТУРА

Abraham, Werner, 1991: Modal particle research: The state of the art, *Multilingua*, 10-1/2, Berlin New York, 9-15.

Бартопевич, Альберт, 1978: Частицы и лексикографическая практика, *Slavia Orientalis*, XXVII, 3, PAN, Warszawa, 331-334.

Бојковска, С., Минова-Гуркова Л., Пандев, Д., Цветковски, Ж., 1998: *Македонски јазик (за средното образование)*, Скопје.

Weydt, Harald, 1983: *Partikeln und Interaktion*, Tübingen.

Vidovič, Muha Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje (Govorica slovarja)*, Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana.

Vrinat, Marie, 1989: Les Particules Expressives du Bulgare (Une approche sémiotique et pragmatique), *Sprechen mit Partikeln*, 1989, Berlin · New York, 105-114.

Grochowski, Maciej, 1986: *Polskie partykuły (składnia, semantyka, leksykografia)*, PAN.

Grochowski, Maciej, 1997: *Wyrażenia funkcyjne (studium leksykograficzne)*, Kraków.

Даневска, Лиле, 1989: Македонските лексеми *дури* и *само* и нивните полски еквиваленти, *Славистички студии*, Филолошки факултет, Скопје, 165-168.

Dobaczewski Adam, 1995: O opisie składniowym i semantycznym leksemów wypowiedzeniowych, *Filologia polska (Językoznawstwo)*, Acta universitatis Nicolai Copernici, Toruń.

Žagar, France, 1990: *Slovenska slovnica in jezikovna vadnica*, Založba Mozja, Maribor.

Конески, Блаже, 1982: *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје.

Krivososov, Aleksej, 1989: Die Rolle der modalen Partikeln in logischen Schlüssen der natürlich Sprache, *Sprechen mit Partikeln*, Berlin · New York, 370-377.

Lokar, Jože, 1958: Vloga in mesto členka tudi, *Jezik in slovstvo*, letnik III, št.4, Ljubljana, 158-161.

Maldjieva, Vyara, 1995: *Non-Inflected Parts of Speech in the Slavonic Languages (Syntactic characteristics)*, Warszawa.

Мельчук, А. Игорь, 1974: *Опыт теории лингвистических моделей „Смысл-Текст“*. Семантика, синтаксис, Москва.

Минова-Гуркова, 1994: *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Скопје.

Ravlidou, Theodossia, 1991: Particles, pragmatic and other, *Multilingua*, 10-1/2, Berlin · New York, 151-172.

PMJ, 1986. *Речник на македонскиот јазик*, (Т, Димитровски, Б. Корубин, Т. Стаматовски; ред. Блаже Конески).

Rudolph, Elisabeth, 1991: Relationships between particle occurrence and text type, *Multilingua*, 10-1/2, Berlin · New York, 203-223.

Skubic, Andrej, 1999: Oglad kohezijske vloge slovenskega členska, *Slavistična revija*, letnik 47, št. 2, Ljubljana, 211-238.

Smolej, Mojca, 2000: Členki v besedilu in za besedilo (lektorsko srečanje, junij 2000; referat), Filozofska fakulteta, Ljubljana.

SSKJ, 1987-1991: *Slovar slovenskega jezika*, SAZU, Ljubljana.

Тополивска, Зузана, 1995: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија (Синтакса)*, книга 1, МАНУ, Скопје.

Toporišič, Jože, 1974/75: Besednovrstna vprašanja slovenskega knjižnega jezika, *Jezik in slovstvo*, letnik XX, št. 2-3, Ljubljana, 33-39.

Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*, Založba Obzorja, Maribor.

Toporišič, Jože, 1991: Členki in njihovi stavčni ustrezniki, *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture (Zbornik)*, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 3-16.

Fábricz, Károly, 1989: Where does the Funktion and Meaning of Modal Particles Come From?, *Sprechen mit Partikeln*, 1989, Berlin · New York, 378-387.

Lidija ARIZANKOVSKA

THE SLOVENIAN LEXEME *CELO* AS OPPOSED
TO THE MACEDONIAN *DURI (I)* AS ITS EQUIVALENT FROM
A SEMANTIC-SYNTACTIC ASPECT

(Summary)

By examining the semantic and syntactic functions of the lexemes *celo* (Slovenian) and *duri (i)* (Macedonian), we will attempt to reveal the similarities and differences that appear in Macedonian and Slovenian, two Slavic languages, geographically separated and typologically different.

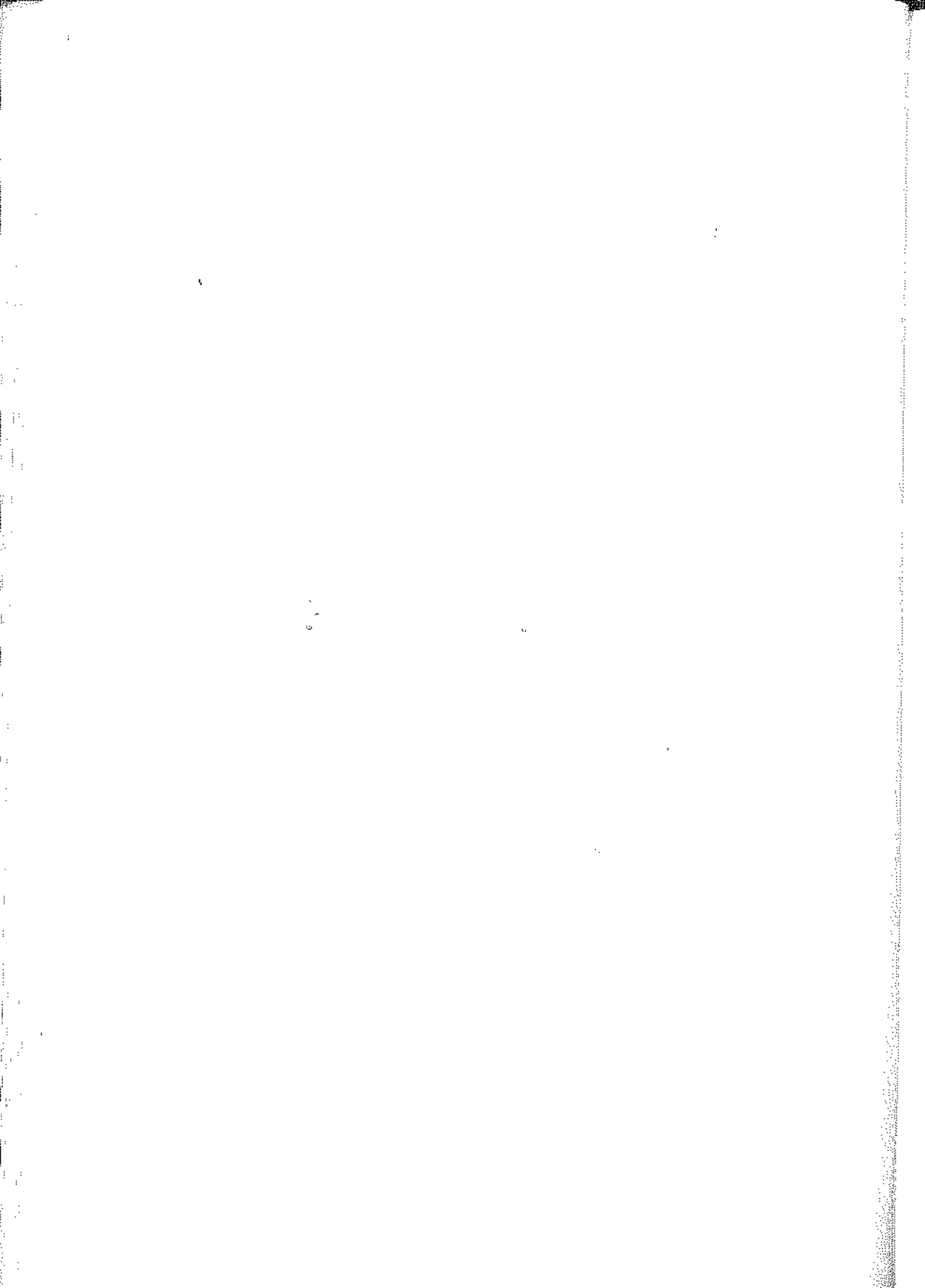
Examined from a semantic-syntactic aspect, the lexemes *celo* (Slov.) and *duri* (*i*) (Mac.) are characterized by a wide range of mobility, i.e. as opposed to the other closed-set words (adverbs, prepositions, conjunctions), they do not have a fixed syntactic position and they change the theme-rheme sentence structure. From a semantic point of view, they are predicates. They can be added on to any language unit that has lexical meaning, at the same time emphasizing and modifying its meaning. It is for this reason that in terms of their syntactic behaviour as well as their semantic functions, the lexemes *celo* (Slov.) and *duri* (*i*) (Mac.) represent particles.

These two particles have an emphatic function, they help achieve surprise and strengthen the action or the group of objects covered by the action, or, the amount of time; in other words, they help add something that was not expected by the author of the text. Their semantic paraphrase is '*ne samo ... tuku i ...*' (*not only ... but ...*), i.e. '*ne se ocekuvalo, no sepak ...*' (*it was not expected, but still / nevertheless / yet ...*). In the Macedonian language we can differentiate one more particle '*duri*' that has a temporal function, emphasizing the fact that the action has finished later than the expected, i.e. its semantic paraphrase is '*ne porano*' (*'not earlier'*).

Furthermore, the above-mentioned particles emphasize expressiveness. What is common for all of them is the idea of 'unexpectedness', as well as the anaphora function, i.e. their dependence on the previous context.

Проф. д-р Лидија Аризанковска,

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Скопје

Елени БУЖАРОВСКА

СЕМАНТИКАТА НА КАУЗАЛНИТЕ СВРЗНИЦИ: ЗОШТО *БИДЕЈКИ* А НЕ *ЗАШТО*?

1. Вовед

Во овој труд се анализираат двата главни експоненти на каузалната релација во македонски јазик: *бидејќи* и *заштоа што*, односно *зашто*. Последните два претставуваат стилски варијанти со тоа што *зашто*, иако поколкувизално, се препорачува да се употребува во стандардот (Конески 1987: 539). Вообичаено *бидејќи* и *заштоа што/зашто* се сметаат за синонимни, но нашето истражување покажа дека и покрај извесно преклопување тие се разликуваат на семантички план. Исто така има и некои разлики во употреба на *заштоа што* и *зашто* од прагматски карактер за кои ќе зборуваме во главата за *зашто*.

Во нашиот труд тргнуваме од претпоставка дека *бидејќи* и *заштоа што/зашто* се предикати од највисок ред кои врзуваат два реченични аргумента. Како и предикатите од прв и втор ред, тие ги селектираат аргументите во зависност од своето лексичко значење. Една прототипична каузална релација изразува однос на причина и последица меѓу настанот *p* и настанот *q* по хронолошки редослед: настанот *p* му претходи на настанот *q*, што може да се претстави како $p > q$. На синтаксичко ниво пропозициите со кои се концептуализираат настаните се формализираат како главна и зависна реченица, додека каузалниот однос лексички се изразува со сврзнички предикат. Каузалниот предикат, врзувајќи ги двете пропозиции во причинско-последичен однос функционира како синтаксички оператор што ја подредува и ја инкорпорира зависната реченица во главната.

Иако сврзниците спаѓаат во функционални единици на јазикот и следствено не би требало да имаат конкретно значење, каузалните сврзници и покрај значителна десемантизација го зачувале во извесна мера своето лексичко значење. Тоа може да се докаже и со семантичката спо-

редба на зависните причински реченици воведени со *бидејќи* и *зайшоа ишшо/зашшо*. Анализата на корпусот од причински реченици покажа дека: (а) *бидејќи* и *зайшоа ишшо/зашшо* имаат различна фреквентна дистрибуција зависно од жанрот, (б) *бидејќи* и *зайшоа ишшо/зашшо* врзуваат реченици различни по својата семантика и прагматика.

Анализираниот корпус се состои од 300 реченици со *бидејќи* и *зайшоа ишшо/зашшо*, 150 се примери од новинарски стил и 150 од современата македонска проза. Примерите од новинарскиот корпус беа екцерпирани од 7 дневни весници: 3 изданија на *Дневник*, 2 на *Утрински весник*, 2 на *Вечер* (во изданието на *Весит* не најдовме причински реченици). Литературниот корпус содржи примери од 37 кратки раскази од македонски писатели, од кои 31 во збирката *Царски рез* (уредник К. Кулавакова), а другите 6 од списанието *Маргина* бр. 67, 68 и 69. За проверка на резултатите и илустрација на теориските заклучоци користевме и текстови од интернет, но истите не беа вклучени во корпусот.

Статистичката пресметка на примерите со *бидејќи* и *зайшоа ишшо/зашшо* покажува дека во новинарскиот стил *бидејќи* е застапен скоро три и пол пати повеќе од *зайшоа ишшо/зашшо*, додека во литературниот стил ситуацијата е обратна – *зайшоа ишшо/зашшо* е застапен над четири пати повеќе од *бидејќи*.

	Новинарски (114 : 36)	Литературен (30 : 120)	Вкупно (144 : 156)
<i>бидејќи</i>	114	30	144
<i>зайшоа ишшо</i>	25	32	57
<i>зашшо</i>	11	88	99

Тезата на овој труд е дека различната фреквентна дистрибуција на двата главни каузални оператори е последица на нивното лексичко значење, односно етимологијата.

Примерите од корпусот покажуваат дека двата сврзнички оператора се разликуваат и по својата синтаксичка позиција. Само *бидејќи* може да биде катафоричен во *бидејќи p, q* конструкции, додека *зайшоа ишшо/зашшо* се јавува почесто во анафора во *q бидејќи/зашшо p*. Во посебни случаи *зайшоа ишшо/зашшо* може да се јави во иницијална позиција после подолга пауза или на почетокот на нов параграф. Исто така *бидејќи* може да биде иницијално во „самостојна“ причинска реченица кога главната реченица лесно се погодува од претходното прашање:

(1) *Зашшо не дојде Ана? Бидејќи/зайшоа ишшо се разболе.*

Се поставуваат следните прашања: Која е семантичката компонента на значењето на *бидејќи* којашто дозволува поголема синтаксичка мобилност на *бидејќи* во споредба со *затоа што/зашто*? Зошто не се секаде взаемно заменливи, односно не се целосни синоними? Целта на овој труд е да даде одговори на овие прашања со помош на анализа на примерите од корпусот.

2. Семантички и синтаксички својства на каузалните оператори

За да одговориме на горните прашања, а со тоа да ја докажеме главната теза – дека различната дистрибуција на двата оператора е последица на нивното наследено лексичко значење – треба да ги разгледаме следните реченици:

- (2) *Не излегов бидејќи/затоа што врнеше.*
 (3) *Нема да излезам[?] бидејќи/затоа што ќе вrne.*
 (4) *Бидејќи/*затоа што врнеше не излегов.*
 (5) *Не излегов[?] бидејќи/затоа што не сакав.*

Во примерот (2) и двата оператора во финална позиција се заемно заменливи; во примерот (3), каде што причинската реченица не дава пресупонирана информација туку објаснување што се базира врз субјективната проценка на говорителот, подобар избор е *затоа што*. Во примерот (4), во иницијална позиција се употребува само *бидејќи*, додека во примерот (5), каде што причинската реченица е субјективно тврдење, се претпочита *затоа што*.

Од споредбата на примерите (2), (3) и (5) произлегува дека *бидејќи* врзува пресупонирани фактивни пропозиции коишто говорителот ги констатира како факти од реалноста. Тие се одликуваат со објективност бидејќи се базираат на проверени факти од реалниот свет што се однесуваат на иастани од минатото или состојби во сегашноста. Следат примери од новинарскиот корпус кои го илустрираат тоа:

- (6) *Земјоделците се револутирани бидејќи Владата најави дека партиите ќе ситанат операторивни за еден месец од денот на најавата, а поминаа повеќе од два месеца. (D2)*
 (7) *Сообраќајниот мейџ и годинава се воведува и во градоите, но и на илажките, бидејќи недостигуваат паркинзи. (U2)*

Во уметничката литература има многу помалку примери со *бидејќи*: 30 наспрема 120. Тоа посредно сведочи за субјективноста на стилот и поголема авторска инволвираност или субјектификација којашто Тротот

(Traugott 1986: 540) ја дефинира како процес во кој значењата имаат тенденција да се однесуваат повеќе на субјективни ситуации одколку на објективни; тоа се случува заради стремежот на говорителот да имплицира повеќе одколку што експлицитно кажува (Traugott 1989: 35); додека Хајне и др. (Heine et al. 1991: 242) субјектификацијата ја сфаќаат како субјективно гледање на говорителот на ситуацијата во моментот на зборување.

Субјектификацијата во раскажувањето налага поретка употреба на *бидејќи* во литературниот стил. Таму каде што е присутен, операторот индицира веродостојноста на причинскиот настан:

(8) *Обезбедивме специјален превоз за трансјорџи на инструментитој, ... но сето беше залудно, бидејќи директорој на Домој не сакаше да ни го даде клавиој.* (OK)

Само *бидејќи*, но не *затоа што/зашто* може да го носи главниот акцент во реченицата. За да се објасни ова тврдење треба да ги разгледаме следните примери во кои информацискиот фокус паѓа на различни конституенти: во (9) на каузалниот оператор, а во (10) на причинската дел-реченица.

(9) *Не излегов БИДЕЈЌИ врнеше. ? Не излегов ЗАТОА ШТО врнеше.*

(10) *Не излегов бидејќи/затоа што ВРНЕСЕ.*

Во (9) фокусот паѓа на каузалната врска меѓу двете пропозиции, од кои причинската содржи стара, пресупонирана информација. Пропозицијата што се формализира со *бидејќи*-реченицата е дадена како непобитен факт. Со фокусирање на *бидејќи* се потенцира каузалната врска сигнализирани објективност и фактивност на причинската пропозиција. Само кога се акцентира самата каузална врска возможна е топиализација на *бидејќи*, односно промовирање во иницијална реченична позиција на фокусираниот конституент. Тоа посредно докажува дека *бидејќи* претставува експонент на чиста каузација.

Од друга страна, во (10), односно (11), информацискиот фокус паѓа на причинската реченица. Со тоа се ствара импликација дека вистинитоста на настанот не се должи на објективни причинско-последични односи, туку на субјективната одлука на говорителот:

(11) *Не излегов затоа што/ ? бидејќи ВРНЕСЕ.* (а не заради друга причина)

Заради акцентирањето на информација во каузалната реченица говорителот го претпочита *затоа што/зашто* наспрема *бидејќи*. *Затоа што/зашто* не ја пресупонира вистинитоста на каузалниот настан како факт од реалноста, туку како субјективно објаснување за причината на

Новинарскиот корпус не содржи иницијално *зайџоа шџџо* или *зашџџо*, но сепак најдовме такви примери на интернет од веб-страниците на некои државни институции. Следните примери се земени од интервју со гувернерот на Народната банка во август 2007; интервјуто е структурирано во вид на реториски прашања и одговори (www.nbtm.gov.mk):

(18) *Зашџџо оваа тема – проблемите при мерењето на инфлацијата? Зайџоа шџџо тaa, инфлацијата, не пресметнува да биде еден од најнеозбучливите, најзначајни макроекономски феномени.*

(19) *Зашџџо Централната банка е преокупирана со инфлацијата и нејзиното шџџо постојно мерење, за мерцедџџата за неа и очекувањата за нејзиното идно движење? Зайџоа шџџо основната цел на монетарната политика е одржување на ценовната стабилност во економијата.*

Во горните примери *зайџоа шџџо* се јавува во редуцирана реченица во којашто главната реченица се наоѓа во претходниот текст во форма на прашање. Таква реториска стратегија се користи и во рекламите:

(20) *Зашџџо во Работнички универзитет „Кочо Рацин“? Зайџоа шџџо сме први и единствени... Зайџоа шџџо нудиме најразновидни курсеви со најразновидни содржини...“ (www.kocoracin.net)*

Втората реторичка функција на *зайџоа шџџо/зашџџо* ја среќаваме во рекламите, обично со слика на рекламираниот предмет. Во овој случај главната реченица, која има илокуторна сила на говорен чин наредба (*купијте волво*) е кондензирана до номинализација (*волво*), додека зависната причинска реченица е интонациски одделена во посебна.

(21) *Волво. Зайџоа шџџо го заслужувајте.*

Горните употреби на *зайџоа шџџо/зашџџо* сведочат дека тој оператор со стекнувањето на мета-дискурзивни, коментаторски својства врши прагматска функција. *Зайџоа шџџо/зашџџо* функционира како објаснување на причината, оправдување или дури коментар што не е во тесна врска со настанот. Може да се каже дека зависната реченица ја елаборира причината за настанот на главната реченица.

4. Синтаксичко инкорпорирање и субјективността

Веќе беше истакнато дека фактивноста или пресупонираноста на пропозиционалната содржина на *зайџоа шџџо/зашџџо* речениците е суспендирана: таа не се констатира како факт туку се тврди од страна на говорителот како вистинита. Таквата субјективност на синтаксички план се

(35) Тоа го биле барале сојсџвенициите на аквариуми и хрчаци од згра-
дитте без светлообвивачки шитии, зашито, наводно, на нивниите миле-
ничња им йосинувале очиие, а бидејќи златина рийка по дефиниција нема
сини очи, остланувало нешио да се преземе. (ДИ)

6. Бидејќи насй роии зашоа иашо/зашито

Од досегашната дискусија произлегува дека бидејќи се одликува со:

а. фактивност; операторот ја блокира употребата на епистемични прилози или глаголи во причинската реченица. Во тоа наликуваат на англиските *since* и *because* кои воведуваат пропозиции со фактивни информации и со позитивен епистемичен став (Dancygier & Sweetser 2000: 129)

б. објективност; тоа се манифестира со акцентирање на самата каузална врска што резултира во можноста на бидејќи-реченицата да се промовира во иницијална позиција. Во позицијата бидејќи *p, q* (антецедент – постце-
дент) зависната реченица има иконична релација со главната бидејќи го одразува природниот хронолошки тек на настаните: причина – последица.

Бидејќи изразува директна причинско-последична релација: бидејќи *p, q* може да се парафразира како конзерсив на услов: ако *p, шогаи q* (ако ја загрееш водата на 100 степени, таа ќе зоврие). Всушност сите каузални релатори претставуваат еден семантички круг со вградена компонента услов (Тополињска 1997: 79). Прототипична каузална релација изразува однос на причина и последица меѓу настанот *p* и настанот *q* по хронолошки ред: настанот *p* му претходи на настанот *q*. Затоа концептот на времето е вграден во концепт на каузација. За разлика од *зашито*, бидејќи сугерира дека причината за настанувањето на настанот *q* лежи во објективниот, реалниот свет. Бидејќи индицира каузација што е изведена врз база на логичко-условните тврдења складирани во нашата меморија како објективно знаење. Со други зборови, причинско-последичниот однос меѓу два настана говорителот го заснова врз објективното општо знаење (Kittis 2006: 249), а не субјективното мислење. Вистинистоста на каузалната врска се прифаќа без резерва; причинскиот настан се констатира како познат факт. Трагите на такво значење се видливи во самата лексичка семантика на бидејќи кој потекнува од активниот партицип на презентот од глаголот биде (Конески 1982: 181).

Семантиката на бидејќи ги одредува неговите синтаксички својства: тој е синтаксички подредувачки оператор што функционира на реченично ниво. Во иницијална позиција бидејќи воведува реченица чија пропозиција се смета за пресупонирана, фактивна, и како таква не подлежи на сомнесање. Во таа позиција бидејќи-реченицата и конечно ја одразува кон-

цептуалната anteriорност на причината. Во финалната позиција, *бидејќи* ја потенцира вистинитоста на причинскиот однос меѓу двете реченици. Заради фактивноста на зависната причинска реченица, главниот реченичен акцент паѓа на *бидејќи* со што интонациски се инкорпорира зависната реченица во главната.

Но покрај функцијата на реченичен оператор, *бидејќи* може да функционира и како дискурзивен сврзник на ниво на текст. Иницијалното *бидејќи*, поврзувајќи два параграфа се употребува во посебна интонациска целина, што е означено со поголема пауза меѓу двете реченици. Како текстуален оператор тој го разбива, го сегментира постојаниот тек на дискурсот:

(36) *И тшогаи си реков: Ти ја избра оваа работа без размислување. Бидејќи навистина не размислував многу. Па јас сакав да живеам како Циганиите.* (V1)

Горенаведените семантички и синтаксички карактеристики на *бидејќи* ни даваат основа да го сметаме за прототипичен каузален сврзник-оператор во македонскиот стандарден јазик.

Заштоа тшо/зашто се употребува да поврзе реченици коишто не можат да се прикажат како $p > q$ тврдења. Субјективната каузација повеќе наликува на објаснување, отколку на објективна причина за главниот настан. Каузалната врска станува јасна кога говорителот дава објаснување за концептуалната поврзаност меѓу настаните. Говорителот ја воспоставува каузалната поврзаност со инференции што се базирани врз субјективното мислење, односно на систем на лични верувања. За да ја сфати каузалната врска слушателот треба да вложи поголем ментален напор и преку т.н. инференциски „скокови“ да заклучи зашто настанот p каузално е поврзан со настанот q . Симптоматичен е фактот што не најдовме примери со таква посредна каузална врска во новинарскиот корпус, за разлика од литературниот:

(37) *Ситие љојадуваме како обично, **зашто** „разговорит“ веќе шечеше.* (ДБ)

(38) *Вечерта ситаса брзо и неусетно, **зашто** љрипремитие за љрославата беа обемни и разновидни, а времето кратко.* (ПК)

Заштоа тшо е неутрално по приznakот темпоралност бидејќи изразува концептуално движење напред, кон целта. Морфолошки тој се состои од предлогот *за*, заменката за причината *штоа* и синтаксички маркер за подреденост *што*, додека *зашто* претставува функционална калка на грчкото колоквијално *уати*. Заради својот телеолошки карактер – означување на крајна цел, фактивноста се суспендира, и затоа операторот тежнее да се појавува во финална позиција. Неговиот силен субјективен елемент се

асоцира концептуално со одговорот на прашањето за *што*. Одговорот (движење кон цел, како на пр. *Одам за Охрид*) сугерира телеолошко концептуално движење кон нефактивна цел, а не нешто што е дадено или што постои (асоцирано со *биде* во *бидејќи*). Причината што постои во сегашноста се изразува со фактивното *бидејќи* кое не се употребува како одговор на *за што*.

Заради способноста да функционира и на реченично и на текстуално ниво *што* има поширока функционална зона од *бидејќи*. Од тие причини *што* треба да се смета како вторичен оператор во однос на *бидејќи*. Така, покрај семантичка функција на логички оператор *што* се одликува со уште две функции: интерперсонална (Sweetser 1990) и текстуална. Синтаксички таа функција се маркира со иницијалната позиција на *што/што*. Интерперсоналното *што* внесува една аргументативна, субјективна, реторична перспектива, па се употребува во говори и реклами (веќе ги разгледавме кога зборувавме за иницијалното *што*).

Интерперсоналното *што* служи како еден вид прагматски маркер за релевантност и експресивност. Во неасерторични, нефактивни говорни чинови *што* може да се употреби и во функција на закана:

(39) *Враќај ми го што...*

Во втората прагматска функција, *што* во иницијалната позиција презентира објаснување или аргумент на ниво на текст. Така, текстуалното *што* во следните примери не е каузален оператор, туку воведува ретроспективен параграф со реторичен ефект со што реченицата се врзува со претходниот дискурс:

(40) *Почнав да ви кажувам за колењето крмак. Штом крмакот го заколти, треба веднаш да го појариш со горешта вода. (МЈ)*

(41) *Дали дека сега се разликува еднаш од другаша? Штом онаа Гувезија што сиегаше пред неа се уште имаше бујна коса на главаша и не носеше шампија. (ПА)*

7. Мешање на бидејќи и што/што

Во случаи кога говорителот го смета настанот за пресупониран факт тој употребува *бидејќи* иако би се очекувало *што*. Следниот пример составен од повеќе *бидејќи*-реченици од истото интервју со еден ликовен уметник (Утрински 16.10.06), го илустрира тоа:

(42) *Сепак, проекциите... ќе биде поразличен од она што сум го сработила досега. Можеби и не многу различен, но го одделив како посебна*

изложба, бидејќи секој момент е различен. ...Имам завршено Ликовна академија во Скопје и специјализација во Прага, а мојот начин на работење е специфичен, бидејќи не сакам да бидам сконцентрирана само во една област. ...Втора варијанта беше да направам некаква комбинација, модели од мојата последна ревија „Чао, Бела“ и изложба на слики, бидејќи естетски ми се многу блиски. Но, сега за сега, сè уште не се знае сигурно, бидејќи тоа ќе ми одземе многу време.

Од друга страна во новинарски стил на интернет најдовме едно интервју каде што сите 11 каузални реченици се со зајтоа шито. Долу се дадени извадоци од интервју на министерот за финансии Т. С. (Радио Слободна Европа, 02.09.06, www.vlada.mk)

(43) Ние не го користиме терминот јазна државна каса, зајтоа шито тоа и се полни и се јазни речиси секој ден, со различен интензитет. Има извесни проблеми, зајтоа шито одредени буџетски корисници се наоѓаат во незавидна положба, зајтоа шито нивните сметки, во одредени случаи се јазни... ...Ние сме многу прецизни, зајтоа шито сме соочени со неадекватно користење на средствата и зајуба на средствата... ...Ние не сакаме да ги нарушуваме ние системи, зајтоа шито тоа би значело влегување во хаотична состојба, конкретно за оваа ситуација... ...Државата ќе ги уопштеби ние механизми да им помогне постојано да најдат работење, зајтоа шито станува збор за лица на работоспособна возраст... Оние кои се одрешиле, треба да сносат последици, зајтоа шито секоја акција си има свои последици.

8. Заклучок

Преземање на дополнителните субјективни функции на зајтоа шито води до негова полифункционалност. Тоа значи дека зајтоа шито го проширува каузалното пропозициско значење до прагматско. Такви процеси според Трогот (Traugott 1988) може да се сметаат како примери на граматикализација. Голема улога во проширувањето на функционалната зона на зајтоа играат прагматски фактори како субјектификација и залагање на говорителот. Всушност тие фактори го регулираат изборот на каузалниот оператор (Pander & Degand 2001). Употребата на овие сврзници зависи од степенот на субјективноста што се асоцира со каузална врска. Кога логичката каузалност е суспендирана, говорителот посилено се „внесува“ во пропозициска содржина и за да ја потврди вистинитоста на каузалната врска најчесто го бира зајтоа шито/зајито. Значи зајтоа шито/зајито претставува експонент на каузалност од субјективниот когнитивен домен, додека бидејќи – од објективниот. Така и Серл (Searle 1975, 2004) прави разлика меѓу објективни и субјективни епистемични

тврдења. Но сепак не постојат остри граници меѓу домените, а следствено и меѓу употребата на двата оператора. Тоа може да се објасни со поврзување на двата домена со замислена оска, односно епистемичен субјективно-објективен континуум (Kitis 2006: 152) на која скаларно се распоредени каузалните оператори. Зависно од стилот и силата на асерцијата се прошируваат или смалуваат функционалните зони на *затоа што/зашто* и *бидејќи*.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ

Александар Прокопиев: Ел Суејо (АП), Благоја Иванов: Пците и кучката (БИ), Блаже Миневски: Орелот и Агнија (БМ), Димитар Башевски: Девојката од Малеш (ДБ), Димитрие Дурацовски: Мебиусова лента (ДД), Данко Илиќ: Една беспомошна бранова должина (ДИ), Димитар Солев: Ни ден без ред (ДС), Иван Додовски: Големiot куфер (ИД), Луан Старова: Времето на козите (ЛС), Мето Јовановски: Целосно лојален граѓанин (МЈ), Митко Маџунков: Циркус (ММ), Оливера Корвезироска: Струшкиот клавир (ОК), Петре М. Андреевски: Аванос (ПА), Петар Костов: Победата на ханот (ПК)

www.blesok.com.mk/books/02prose/2002/rez/mk/raskazi.htm

Дневник 23.08.07 (D1), Дневник 24.08.07 (D2), Утрински весник 23.08.07 (U1), Утрински весник 24.08.07 (U2), Вечер 23.08.07 (V1)

БИБЛИОГРАФИЈА

Dancygier, Barbara, & Sweetser, Eve., Constructions with if, since, and because: Causality, epistemic stance and clause order. In: E. Couper-Kuhlen & B. Kortmann (eds), *Cause, condition, concession and contrast: Cognitive and discourse perspective*. Berlin: Mouton de Gruyter, pp. 111–142.

Ford, Cecilia E., 1993: *Grammar in Interaction: Adverbial Clauses in American English Conversations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Heine, Bernd, Claudi, Ulrike & Hünnemeyer, Friederike., 1991: *Grammaticalization: A Conceptual Framework*. Chicago: University of Chicago Press.

Kitis, Eliza, 2006: Causality and subjectivity: The causal connectives of Modern Greek. In: Hanna Pishwa (ed.) *Language and Memory. Aspects of Knowledge Representation*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 223–267.

Pander, Maat H. and Degand, Liesbeth., 2001: Scaling Causal Relations and connectives in terms of speaker involvement. *Cognitive Linguistics* 12, 211–245

Schleppergrell, Mary, 1991: Paratactic because. *Journal of Pragmatics* 16/4. 323–337.

Searle, John R., 1975: *Indirect Speech Acts. Syntax and Semantics. Speech Acts*. V3. Peter Cole and Jerry Morgan (ed). NY: Academic Press

Searle, John R., 2004: *Mind. A Brief Introduction*. NY/Oxford: Oxford University Press.

Sweetser, Eve, 1990: *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge University Press: Cambridge.

Traugott, Elizabeth C., 1986: From polysemy to internal semantic reconstructions. *Berkeley Linguistic Society* 12, 539–550.

Traugott, E. C., 1988: Pragmatic strengthening and grammaticalization. *Berkeley Linguistic Society* 14, 406–416.

Traugott, E. C., 1989: On the rise of the epistemic meaning in English: An example of subjectification in semantic change. *Language* 65, 31–55.

Конески, Блаже, 1987: *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*. Култура: Скопје.

Конески, Блаже, 1982. *Историја на македонскиот јазик*. Култура: Скопје.

Тополинска, Зузана, 1997: *Македонските дијалекти со Егејска Македонија*. Книга прва. Синтакса. Дел 2. МАНУ: Скопје.

Елени BUŽAROVSKA

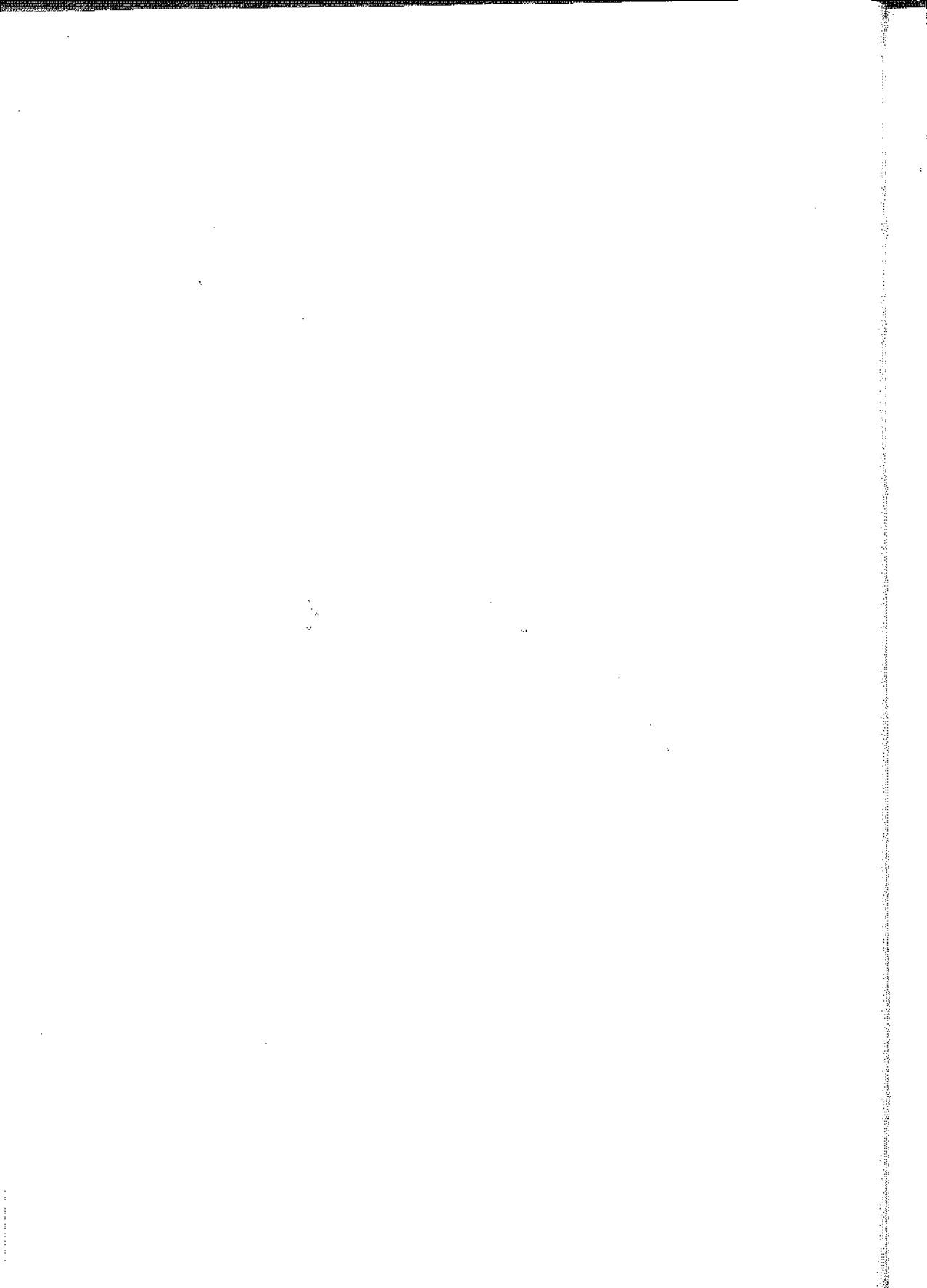
THE SEMANTICS OF CAUSAL CONNECTIVES: WHY ZAŠTO AND NOT BIDEJKI?

(Summary)

The paper analyzes the semantics and syntax of two causal connectives: *бидејќи* and *зашто*/*што*/*зашто* in standard Macedonian. Due to the fact that *зашто* is considered to be a colloquial variant of *зашто*/*што*, they are treated in the paper as stylistic variants. The two causal predicate connectives *бидејќи* and *зашто*/*што*/*зашто* have traditionally been considered stylistically neutral and synonymous, hence mutually replaceable. However, the corpus-based analysis shows that these connectives have different distribution due to their semantic and pragmatic properties. The analysis of the compiled literary and journalistic examples shows that *бидејќи* occurs much more frequently in journalistic prose, in contrast to the literary prose where the occurrence of *зашто* is overwhelming. Hence these two causal connectives are not freely interchangeable; namely, their use is context-dependent due to their different semantics. While *зашто* is only anaphoric, *бидејќи* can be both anaphoric and cataphoric. Certain syntactic constraints characteristic of *зашто*-clauses (tendency for

postpositive position, near-paratactic nature), reflect the type of the semantic relation that holds between the causal proposition (p) and the result proposition (q). It seems that the "subjective" *зашито* introduces a clause that asserts, rather than presupposes the validity of the causal proposition. Therefore, it functions as an explanation or justification, often intonationally separated from the matrix clause (q *зашито* p).

On the other hand, *бидејќи* serves as an exponent of "objective", direct causality because it asserts the causal relation between two presupposed propositions. Introducing factive presupposed, rather than asserted propositions, *бидејќи*-clauses can bear both the presuppositional and focused causal relation. Syntactically, this is coded by *бидејќи* p , q structures where preposed *бидејќи*-clauses background the following discourse. The role of *бидејќи* as the primary exponent of causality, apart from other factors, is ascribed to its lexical semantics.

Славица ВЕЛЕВА

ЗБОРООБРАЗУВАЧКИТЕ ТЕНДЕНЦИИ ВО НЕКОИ ФУНКЦИОНАЛНИ СТИЛОВИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Обновувањето и збогатувањето на лексичкиот фонд се врши или преку примање туѓи зборови и нивно адаптирање или преку образување нови зборови со помош на постојните зборообразувачки модели. На ниво на зборообразувањето, секој јазик располага со систем од средства, кои се комбинираат преку зборообразувачки модели, со што се образуваат нови зборови. Деривацискиот процес се покажува како мошне продуктивен начин на збогатување на речникот, па оттаму е сè поголемиот интерес за проучување на елементите, начините и можностите за изведување на еден збор од друг. Токму и оттаму предизвикот нашите истражувања да ги насочиме кон потенцијалностите на македонскиот зборообразувачки систем и нивната конкретна реализација во говорот.

Различните функции на јазикот во подолг временски период (периодот од официјалната кодификација на македонскиот јазик до денес), доведуваат до постојани промени, кои се рефлектираат и на структурно поле на јазичниот систем, што може да се согледа и на планот на зборообразувањето. Предмет на нашиот интерес се зборообразувачките тенденции во некои функционални стилови во македонскиот јазик, кај зборовните групи кои се најопфатени со промени во лексичкиот состав – именки, придавки, глаголи и прилози. Во нашите истражувања се опфатени: уметничколитературниот стил, текстовите на современ македонски јазик со црковна содржина и публицистичкиот стил.

*

Во рамките на **уметничколитературниот стил** зборообразувањето се издвојува со уметничката креација и со слободата во однос на

создавањето т.н. „текстуални“ зборови – зборови по потреба, најчесто според познатите зборообразувачки модели во македонскиот јазик. Како препознатливи тенденции на овој функционален стил ги издвојуваме следниве:

1. Кај именките добиени со **суфиксација** најчесто се среќават именки образувани од придавки со семантичката категорија **лице** именувано според **признакот** на основата (*чесник* > 'чесен човек'; *богаџинец*, *јадник*, *силник*, *немирник*, *незнајник*, *веселник*, *ипреснаџик*, *прокажаник*, *пустаелник*, *ошкорнаџик*). Кај именките со кои се означува лице интересни се и образувањата добиени преку **префиксно-суфиксен** начин од именски основи (*бестираџник*, *безрбеџник*, *безмајкинец*, *бестаџник*, *доглавник*). Ваквата постапка се користи и за добивање на апстрактни поими (*бездношја*, *безнадежност*, *безвидношја*).

Кај именките мотивирани од глаголи најчесто се применува суфиксниот зборообразувачки модел. Во овој случај се среќаваат суфиксите: **-еж** (*бодеж*, *гнилеж*, *кобеж*, *ипрејнеж*, *ипројнеж*); **-(н)ица** (*бегаџица*, *брзаница*, *изеденица*, *мешежница*, *патаџица*, *сеченица*); **-(ј)ачка** (*живејачка*, *џинејачка*); **-ка** (*ипредиска*, *ипреслека*, *сџанка*); **-ина** (*боднаџина*, *џейнаџина*, *дарбина*); **-ло** (*бодило*, *киџило*, *леѓало*, *паџило*); **-О** (*начек* > *ипречек*, *обгор*, *оцрт*, *оддив*, *расџит*, *випресукит*).

Кај деминутивните образувања присутни се суфиксните образувања со **-че** (*жарче*, *бранче*, *долаџче*, *дворче*); **-ец** (*живоџец*, *браџец*, *дождец*, *џрнец*, *лебец*, *медец*, *народец*); **-ка** (*марамка*, *чисџинка*, *џодинка*); **-уле** (*бавчуле*, *деџуле*, *џисмуле*). Односот кон денотатот може да биде галовен, намалителен, но и подбивен како во примерите: *чуварче*, *џестџаџовче*, *сџарче*, *човечуле*. Слично разграничување на значењето се забележува и кај аугментативите образувани со суфиксот **-иште**. Во определени случаи се упатува на субјективен одбивен однос: *аџенџиџиште*, *качачиџиште*; на детерминирање на зголемениот обем на пројава на поимот: *човечџиште*, *џласиџиште*, *џодиниџиште*, *друмиџиште*, или пак на определен подбивен однос: *јазичџиште*, *очиџишта*, *оролиџиште* (*оро*), *рачиџиште*, *срџиџиште*.

Како препознатлив продуктивен зборообразувачки модел кај именките го издвојуваме **сложувањето** на двокомпонентните атрибутивни синтагми составени од две именки. Сложувањето е формално обележано со цртичка што ја маркира значенската унификација на двете компоненти. Ваквите атрибутивни синтагми претставуваат мошне препознатлива карактеристика на македонската народна

поезија, а во овој случај актуализацијата на наведениот зборообразувачки модел во прозните текстови е искористена за креирање на авторски индивидуализми од типот: *борец-селанец, црвец-кобец, деца-друзари, извор-минашо, карџи-бранови, куршум-време, мишош-сегаиноси, сон-несон* и сл.

2. Кај мотивираните глаголи се izdelуваат **суфиксните и префиксно-суфиксните** образувања од именски основи, при што функционално се користи јазичната метафора за да се дојде до уметничко-естетската. При образувањето на ваквите глаголи најчесто се среќава суфиксот *-оса* (*дамлоса, глуждоса, маѓароса, немшуроса, пелиноса, ценемоса*) и суфиксот *-ее* (*маѓлее, мајнее, сврдлее*). Како глаголи добиени со префиксација и суфиксација од именски основи се среќаваат примери од типот *очавчи, објуначи, обвидели, открили, раскрви, обгледува, обрадоси, разбраи, испланини*.

Експресивноста што се изразува преку деминутивноста како стилско обележје може да се забележи и кај глаголите, на пр.: *живурка, белнува, цвейнува, дремнува, мижурка, поидидува, подвижнува* и сл.

Кај глаголите образувани со **префиксација** се издвојуваат неколку префикси што претставуваат стилско одбележје на расказите. Станува збор за префиксите *об-* (*облакџи /налакџи/; облази /полази/, обриси /нароси/, обгори, обгради /загради/ обмириса*); *од-* (*одроби ↔ зароби, одвесели ↔ развесели, одвели /одговори/, одмејка ↔ замејка, одроби ↔ зароби*); *с-* за означување за почеток на дејство (*скрица, сјоможи, сјошера, свреска, сирчна се, сјуфка*) и префиксот *в-* (*вжеже, вгледа, вжари, вдаде, вколчи, вмеша, всили, вслуша се, вшрчна*).

3. Забележително е присуството на девербативните **придавки** секундарно изведени од именски основи, со што се овозможува метафоричноста на овој вид придавки со експлицитно изразена експресивност: *чадосан, гнојосан, коросан, крјосан, менгемосан, мразосан, пламеносан, слуџосан, сџаклосан, шупшуносан*.

Како продуктивен се покажува и **префиксно-суфиксниот** начин на образување на придавки претставен како еден вид синтетизам: *безизразен* = 'без израз', *безлебен* = 'без леб', *беззлобен* = 'без злоба', *накујчен* = 'на купче', *насончен* = 'на сонце', *вчеканеи, ненаживеан, обезживошеи, обезличен, обезнокшеи* и сл.

Особено авторско обележје носат придавките добиени по пат на **сложување** од типот *бакарнобојно* = 'боја со нијанса на бакар', *над-*

гoрнoгpaдoбилcкa = 'над Гoрнo Гpaдoбил'; нaјдигнoглaв = 'co нaјдигнaтa глaвa'.

4. Пoкpaј yпoтpeбaтa нa cтaндapднитe **прилoзи**, пo пpимepoт нa пoстoјнитe збopooбpaзyвaчки мoдeли ce cрaзyвaт индивидyални прилoшки cпoeви. Тaкa cпoрeд збopooбpaзyвaчкaтa cтpyктyрa, нaјмaлкy ce зacтaпeни cyфикcнитe прилoзи (*шeйoшyм*, *бeгyм*, *кpaдyм*, *пpocшyм*). Мнoгy пoчecтo ce yпoтpeбyвaат прилoзитe дoбиeни co cрaзyвaњe мeѓy пpeдлoг и имeнкa, пpидaвкa, пpилoг или бpoј: *нa-дyшa*, *нaвeшep*, *нaзaмин*, *oшкoрeн*, *oшcрцe*, *вдoси*, *вшpoи*, *нaнecaкaн*, *искpaјceлo*. Нaјбpoјни ce прилoзитe oбpaзyвaни oд двe oснoви кaкo штo ce: *дoнeмaјкaдe*, *eднaвoдpyѓa*, *кycoвpeмe*, *нeбpoнeнишaши*, *нeмнo-жyвpeмe*, *pyчeкceрeмe*, *шoшaкшoшo*, *шoшaдaмнa*, *шoшaкшoшoј*, *шoлкyчyдијa*, *кoј-oд-кaдe*, *нaдвe-нaшpи*, *нaпpeд-нaзaд*, *нoгa-зa-нoгa*, *oдвaјчyнo*.

Пpeкy нaвeдeнитe пpoдyктивни збopooбpaзyвaчки мoдeли, aвтopитe нe cрaзyвaт збopoви-мeтeopи, тyкy пpeтcтaвyвaат cинтeтизиpaни cтилcкo-изpaзни cpeдcтвa кoи ce фyнкциoнaлнo yпoтpeбeни.

*

Вpскaтa co пoстapитe збopooбpaзyвaчки мoдeли нaјјacнo ce cоглeдyвa пpeкy **тeкcтoвитe нa cвpeмeн мaкeдoнски јазик co цркoвнa cодpжнa**, кaдe штo apхaизирaнитe збopooбpaзyвaчки мoдeли дoбивaат cтилcкa вpeднocт. Bo paмкитe нa oвиe тeкcтoви ce издeлyвaат нeкoлкy тeндeнции вo oднoс нa збopooбpaзyвaњeтo.

1. Кaј **имeнкитe** нaјзaбeлeжитeлeн дoпир co тpaдицијaтa ce cоглeдyвa вo гoлeмaтa фyнкциoнaлнocт нa cyфикcнитe дeвepбaтивни имeнки, дoбиeни co **-ниe**: *шaсeниe*, *oшкpoвeниe*, *искyшeниe*, *шoкaјaниe*, *oчaјaниe*. Кaј cyфикcaцијaтa ce зaбeлeжyвa и aктyeлизирaњeтo нa нeкoи мoдeли штo ce co пoмaлa пpoдyктивнocт вo ceкoјднeвниoт јазичeн изpaз (*шoлнoшa*, *жpeвoвнocи*, *дapбинa*, *шoшoјaнcшo*).

Гoлeм e бpoјoт и нa имeнкитe штo oзнaчyвaат лицa cпoрeд нeкoј пpизнaк извeдeни co cyфикcoт **-ник**: *yгoдник*, *шaрaдaлник*, *пpaвeдник* (cпoрeд aнaлoгијa co *жpeшник*). Интeрeснa e зa oдбeлeжyвaњe и збopoфopмaтa *шoслeдoвaшeл*, штo e дoбиeнa пpeкy втopичнa мoтивaцијa co cyфикcoт **-шeл**. Bo пpимapнaтa мoтивaцијa ce дoбивa глaгoлoт *шoслeди* oд cинтaгмaтa 'штo слeди пo нac', a co пoвтopнa мoтивaцијa ce вoвeдyвa кaтeгopијaлнoтo знaчeњe 'лицe штo слeди пo нac'. (cинoнимнo нa *слeдбeник*).

Пpeкy **пpeфикcнo-cyфикcниoт** нaчин извeдeни ce пoгoлeм бpoј збopoви oд имeнски oснoви. Ce зaбeлeжyвa тeндeнцијaтa кaкo oснoви

на зборовите да се земаат поархаичните лексеми (*идо̀небесие, неверие*). Ваквите зборови се покажуваат како мошне функционални во овие текстови токму поради можноста со еден збор значенски да се покрие цела синтаagma. Така на пример, зборот *преумление* може да се протолкува како 'повторно собирање ум', или 'менување на умот' или: *премислување*.

Како најпрепознатлива јазична карактеристика на овие текстови, сепак, се изделуваат **сложените именки**, добиени според најразлични зборообразувачки модели. Некои од нив се составени од две именки што се споени како резултат на атрибутивната функција на една од именките: *бо̀гомислие < мисли за бо̀га, лицобо̀любие < љубов за лицобо̀га, за лично̀шо (убаво̀шо), човеко̀любие < љубов спрема човеко̀ш, лико̀ливница < ливница на лико̀ш (на карактеро̀ш)*. Чести се и сложенките, во кои првата компонента е заменската придавка *сам-*: *самоодрекување, самодарување, саможртва, самозаборав...*

2. Во однос на **придавките** се забележува поголема присутност на синтетички форми, добиени со суфиксација од именки употребени како именски атрибути (именски групи зависни од име), на пример: *крсно̀ сирадања < сирадања на крсно̀ш, гревовни искушенија < искушенија на грево̀ш, синовски сирав < сирав за сино̀ш, храмов празник < празник на храмо̀ш*.

Кај придавките добиени со **префиксација** најпродуктивна е негацијата во функција на префикс и тоа во зборови во кои се јавува со своето основно значење: *невидливи сили – 'сили што не се видливи', невенлива младос̀т – 'младост што не венее', невечерна свейлина – 'светлина што не е вечерна', или како синоним на образувачката со префиксот *без-*: *несмр̀шен – бесмр̀шен, небожен – безбожен*.*

Се забележува и присуство на **префиксно-суфиксниот** начин на изведување мотивирани придавки, особено преку моделот: префикс + основа + *-ен*: *безрезервен, бесичѐшен, расчовечен*.

Посебна функционалност имаат **сложените** придавки кои најчесто заменуваат цели синтагми или дел-реченици: *бо̀гоу̀годни дела > 'дела угодни на Бога', душѐйолезна димензија > 'димензија полезна за душата', свейшо̀шаински живо̀ш > 'живот со светите тајни'*.

Како посебен модел на сложување би ги издвоиле примерите на сложенка добиена од предлог и именка: *крага̀голен камен = 'камен крај аголот', и сложенка добиена од негиран глагол и именка: незнабо̀жечки свей = 'свет што не знае за бога'*.

3. Кај **глаголите** се присутни **суфиксните** образувачки од придавски основи од типот *свейлее, жеднее* и **префиксно-суфиксните**

образувања според моделот: предлог + именска основа + -ува: *ожалостува, обесхрабрува, обожува* (со значење „ошфаќање со бога“) на пр.: ... и човекои треба да се обожу со **Бога**.

И во овој случај, кај глаголите се забележуваат сложени глаголи со заменската придавка *само-* како прва компонента: *самозаборава, самодарува, саможртвува*.

Како најфункционален начин на зборообразување кај глаголите се покажува лексичко-семантичкиот, кој се користи како стилска одлика на овие текстови. Така, на пример, се користи формата: *позволи : дозволи, одгонува : изгонува, поспирада , настспирада, укрепува : покрепува* итн.

Најдобар пример за функционалноста на зборообразувањето во диференцирањето на овој вид стилско-изразни текстови од стандардната употреба на јазичниот израз се примерите од типот: *Жривоиренесувајќи се, за живоиош на свеиош* каде што во еден збор е синтетизирана цела дел-реченица: *Кога се ирмесува како жрива, за живоиош на свеиош*.

*

Публицистичкиот стил ја опфаќа сферата на општествената дејност. Него ќе го забележаме во средствата за масовна информација: весници, списанија, радио, телевизија, во јавните изјави – на конгреси, митинзи, собранија. Во однос на функционалноста, овој стил ги покрива сите области на општествениот живот: политиката, економијата, културата, образованието, уметноста, спортот, науката. Текстовите со ваквите тематика се наменети за голем број читатели и од една страна разнообразноста на темите опфатени во текстовите бара употреба на јазични елементи од другите стилови, а од друга страна се налага потребата од објективност и информативност во исказот. Затоа од аспект на јазикот, тие треба да претставуваат преод од научниот и официјално-деловниот стил кон разговорниот.

Во овој случај, се ограничуваме на проследување на јазичните особености на текстовите објавени во најтиражните весници и списанија (*Вечер, Нова Македонија, Екран, Мексџрес, Фокус, Спшари и сл.*) Несомнено е дека весниците и списанијата како средства за информирање се достапни до огромен број читатели, а оттаму и одговорноста на авторите на текстовите кон презентирањето на актуелностите. Покрај информирањето се наметнува и друга цел, а тоа е влијанието на печатените медиуми во зацврстувањето на македонскиот литературен јазик во секојдневната употреба и градењето на општата јазична култура. Во последно време во проследуваните

текстови се забележува поголемо присуство на експресивност на исказот со цел да се доближи текстот до секојдневниот разговорен јазик и на тој начин да се привлече читателското внимание. Има случаи кога тие тенденции не само што се доближуваат до разговорната норма на литературниот јазик туку и се спуштаат до ниво на жаргон, сленг или најчесто завршуваат со некој специфичен индивидуален јазичен стил (близок до уличниот жаргон).

Целта на нашето проследување е да се одбележат тенденциите на ниво на зборобразувањето.

1. Во однос на суфиксниот начин на зборообразување кај именките се забележува голема продуктивност на мотивираните именки што означуваат лица, а како најчести суфикси се јавуваат *-ач*, *-ар*, *-ник*. Семантички најрегуларни се девербативните именки на *-ач* и *-иел* (*чувач* = 'оној што чува', *извесител* = 'оној што извесува', *мислител* = 'оној што мисли' и сл.). Често се среќаваат и дублетни форми со двата суфикса (*даваител* : *давач*, *пресоздаител* : *пресоздавач*, *нарачатиел* : *нарачувач*). Поголем проблем во однос на толкувањето претставуваат именките изведени од именски основи каде што тешко можеме да ја насреме мотивацијата. На пример, кај именките со суфиксот *-ар*: *кривичар* не е 'крив човек', туку се употребува со значењето 'експерт по кривично право'. *Оружар* не се толкува како 'изработувач на оружје' туку како 'човек што незаконски чува оружје'. *Видар* не е лекар како што е наведено РМЈ, туку 'човек што има вид во иднината'. Збороформата *колосалец* (иолинички *колосалец*) е употребена со значењето 'оној што е како колос', зборот *ионец* = 'човек што работи на ион', *стичаец* = 'лице што е под стичај' (*стичајка*), а зборот *социјалец* се употребува со три различни значења : 'социјален работник', 'лице што прима социјална помош' и 'лице што е социјален случај'. Збороформата *аутизис* според зборообразувачкиот модел би се протолкувала како 'човек заболел од аутизам' (психичко заболување), но во печатот овој збор се употребува со значењето 'човек во аути'. Слични примери на користење на продуктивни зборообразувачки модели, при што се добиваат семантички нерегуларни збороформи со нејасна мотивираност се примерите од типот: *езерџија*, но не со значење 'човек што сака езеро' туку 'играч на Л. А. Лакерс', *џезер* не е 'љубител на џез' или 'џез музичар' туку 'играч на Јуџа Језз', а *вардарец* не е 'вештар покрај Вардар' како што е наведено во РМЈ, туку 'играч на фудбалскиот клуб Вардар' и сл.

Придавката *иоранешен* е во фаза на исчезнување во синтагмите од типот *иоранешен министер*, а за сметка на оваа синтагма се

почесто се употребуваат неправите сложеници: *ексминистър, експрашеник, ексамбасадор, експремиер, ексфункционер* итн.

Мошне голема продуктивност покажуваат сложените именки што се наметнуваат како нов зборообразувачки модел преку медиумите (*бизнис-ценитар, бизнис-форум, нарко-банда, нарко-група, нарко-криминал, џој-атракција, џој-кralица, соул-кralица, веб-страница, шинс-облека, дил-мејкер*).

Се зголемува и продуктивноста на именките изведени од скраценици што означуваат лица припадници на соодветната организација. Во однос на овој тип именки се наметнува како забелешка разликата во ортографијата и тешкотијата при изговорот на нетипичните гласовни состави, на пример *СДСМ-овец, ес-де-ес-емовец, есдеесемовец, ВМРО-вец, вмровец, џдџовец, НАТО-вец, најповец, унџрофорец, џелмовец, сџелловец* ...

2. Кај придавките добиени со суфиксација се забележува зголемување на продуктивноста на суфиксите *-ски* (*берзански, радиски, џурнејски, ка-џејнаесовски, макфесџовски*) и *-лив* (*џорлив, џискоџлив, расџурлив, неџсџаџлив*)... Евидентна е и присутноста на придавките добиени со префиксација ● негација (*неџарџизирани, неинџиџуционален, неинџересен, немерлив, неисџаџив* и сл.)

Кај префиксно-суфиксните придавски образувања најфреквентни се образувањата со префиксите *џроџив-* и *меџу-* (*џроџивзаконски, џроџивџарџиски, џроџивармиски, џроџивуџавен, меџународен, меџувладин, меџуџарџиски*).

Сепак, најголема продуктивност се забележува во употребата на сложените придавки од типот (*доброуџаџен, новоименуван, новоизбран, новонасџанати, новоизмислен, новодојден, високоџрофесионален, високозаслужен, високодржавен, висковладин... ново-сџар, сџаро-нов*).

Кај глаголите најзабележителна е тенденцијата за суфиксно образување на глаголи од именски основи, при што се изведуваат суфиксите *-ува* (*дирекџорува, минисџрува, џосџинува, џремиерува*) и *-џизира* (*меморизира, џраџиџира, џарџиџиџира, амнесџира, џолиџизира, морализира*).

Во овој случај би споменале и еден вид семантичко зборообразување, во поново време многу присутно во печатените текстови. Се работи за свесно упатување на преносното значење на зборот, во овој случај маркирано со наводници. Ваквото инсистирање на друго значење на зборот, а не на основното се покажува нефункционално. Текстовите често се преоптоваруваат со вакви означени зборови и

нивното читање претставува решавање енигма зададена од авторот за да се разбере содржината на текстот. Се среќаваат и означени зборови кои во соодветните реченици партиципираат со основното значење, на пр. *Партиципијацијата „сјасила“ многу пациенти*. (Вечер: 23/24.01.1999); *Во просек на секој чувар му „припаѓаат“ по 60 зајвореници*. (Вечер: 23/24.01.1999)

Од проследениот материјал се забележува голема слобода на авторите во јазичното креирање на текстот, при што се употребуваат субјективно-експресивни збороформи. Ако покрај информативноста на текстовите и нивната актуелност, се додаде и оценката (согледувањето) на авторот – тогаш треба да се очекува таа позиција да се искаже со текстот, а не да се извлече од поттекстот, како што е случај во уметничката литература. Во тие рамки текстовите во весниците мора да се ослободат од преголемата авторска субјективност и да ги бараат зборовите (формите) коишто се семантички компатбилни и кои се специфични за македонскиот литературен јазик. Поангажираниот избор на најсоодветните јазични средства и поголемото приближување кон стандардизираните форми, ќе ја овозможи егзактноста и концизноста во информирањето.

Новинарите – автори на текстовите мора да бидат свесни за својата одговорност и да водат сметка дека информацијата е упатена кон читатели од најразлична возраст и најразлична социјална структура, па оттаму нужно е доближувањето до секој читател, а тоа е можно само со користење на искристализиран и објективен јазичен исказ. Во секој случај, би потсетиле и на институцијата лектор, кој мора барем да ги уедначи авторските двоумења во текстовите. Само на тој начин највлијателните медиуми ќе можат да партиципираат во градењето на културата на говорот на македонскиот литературен јазик.

*

Со претставувањето и споредувањето на зборообразувачките тенденции во наведените стилови, од современ аспект, се покажува дека јазичните промени се движат во две насоки. Првата е неочекувано актуализирање и активирање на зборообразувачките модели, при што доаѓа до збогатување на лексичкиот состав на јазикот. Втората насока е стихийно активирање на зборообразувачките модели со кои се создаваат зборови што не се адаптивни за македонскиот јазичен систем. Најчесто при ваквото „збогатување“ на лексичкиот состав на јазикот, постојат предупредувања од страна на проучувачите на јазикот за проблемите што може да се предвидат во систе-

мот, но во поголемиот број случаи најверојатно на тој начин не може да се поттикне јазичната свест како еден од главните надворешно-јазични фактори за одржувањето на потребната рамнотежа меѓу степенот на стабилноста и степенот на промената на јазичниот систем.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Конески, Бл., 1967: *Грамаѓика на македонскиот литературен јазик*, Скопје.

Конески, К., 1995: *Зборобразувањето во современиот македонски јазик*, Скопје.

Корубин Бл., 1990: „Глаголските именки на -ние во македонскиот литературен јазик“, во: *Предавања на XXII семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје, стр. 63–71.

Марков, Б., 1980: „Опсервации над скратениците од сложените називи во македонскиот јазик“, во: *Литературен збор*, кн. 6, Скопје, стр. 31–46.

Минова-Гуркова, Л., 1988: „Именките на -ара во македонскиот јазик“, во: *Литературен збор*, кн. 1–2, Скопје, стр. 49–53; *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Скопје, 2000; *Синтаксика на современиот македонски јазик*, Скопје 2003.

Fishman, A. Joshua, 1978: *Sociologija jezika*, Sarajevo, str. 179.

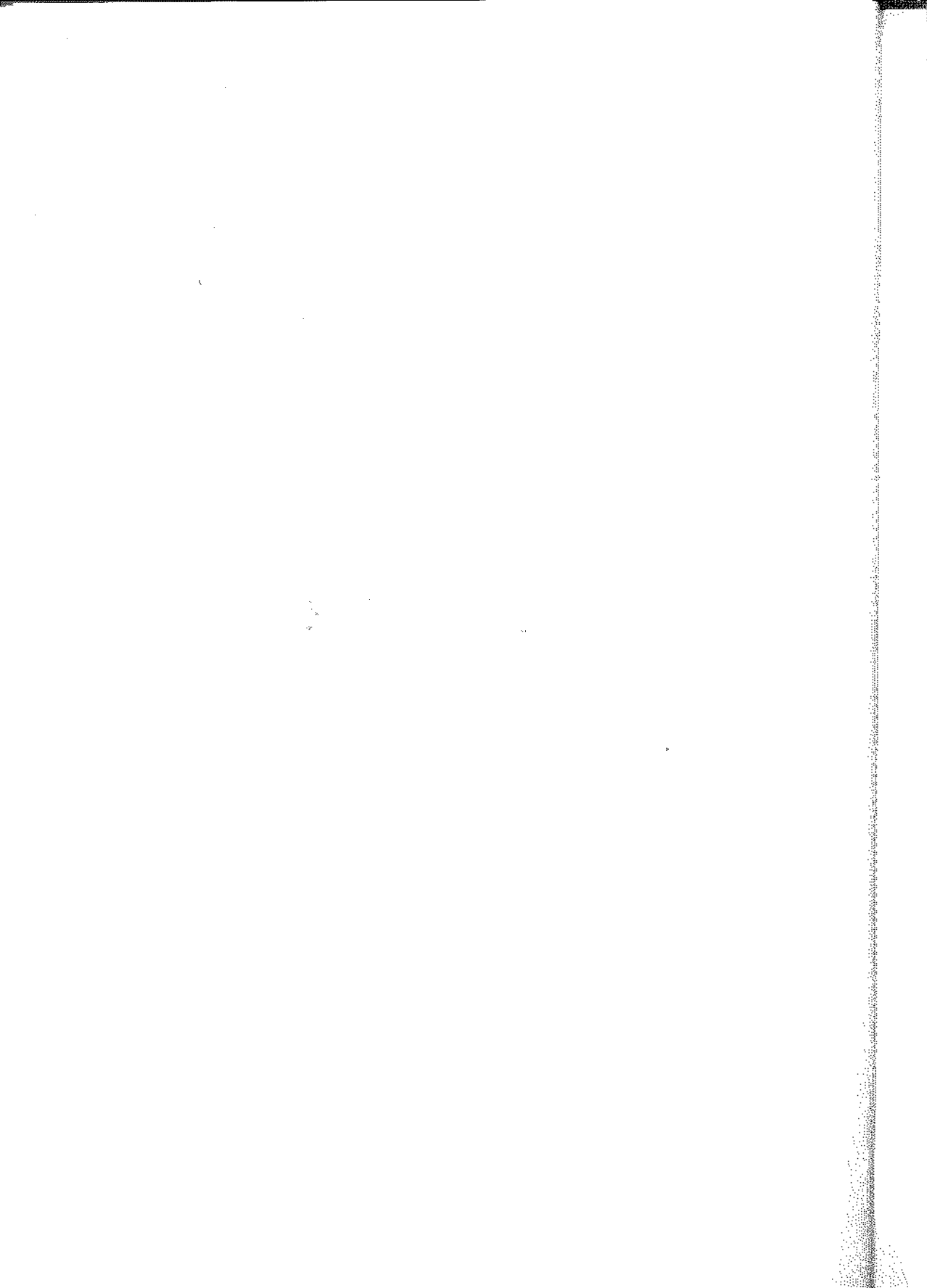
Slavica VELEVA

TENDENCJE SŁOWOTWÓRCZE W POSZCZEGÓLNYCH STYLACH FUNKCJONALNYCH W JĘZYKU MACEDOŃSKIM

(Streszczenie)

Rozwój i funkcje języka w dłuższym okresie czasowym (od okresu oficjalnej kodyfikacji języka macedońskiego do dzisiaj) prowadzą do ciągłych zmian na poziomie struktury danego języka i na poziomie słowotwórstwa. Przedmiotem badań w niniejszym referacie są tendencje słowotwórcze w poszczególnych stylach funkcjonalnych języka macedońskiego, zwłaszcza w częściach mowy charakteryzujących się zmianami w składzie leksykalnym – rzeczownikach, przymiotnikach, czasownikach i przysłówkach. Badania prowadzone są na korpusie stylistycznie zróżnicowanym z literatury pięknej, tekstach o tematyce teologicznej i prasy w języku macedońskim.

Przedstawianie i przyporządkowanie tendencji słowotwórczych w wymienionych stylach pokazuje, że zmiany językowe prowadzą w dwóch kierunkach. Pierwszy, to nieoczekiwana aktualizacja i aktywacja modeli słowotwórczych, w rezultacie czego mamy wzbogacenie leksyki. Drugi kierunek to nieplanowana aktywacja modeli słowotwórczych, przy czym tworzone są leksemy niemożliwe do zaadaptowania w systemie języka macedońskiego.

Снежана ВЕЛКОВСКА

ФРАЗЕОЛОШКИ ИЗРАЗИ СО АРХАИЗИРАНИ ЈАЗИЧНИ ЕЛЕМЕНТИ

Еден од критериумите при определувањето на фразеологизмите е степенот на нивната архаичност, односно постоењето на макар една архаична компонента во градбата на фразеолошкиот израз. Овој критериум го земаат како релевантен речиси сите проучувачи на овој тип јазични единици.

Архаичните елементи, лексички или граматички се диференцијалниот признак што ги одделува овие единици од слободните синтагми¹.

Така според Плотников² постоење на макар една компонента која го загубила своето индивидуално значење кое е искористено во дадениот јазик само во односниот фразеологизам, или постоење на компонента со сосема застарена граматичка форма е третиот критериум во низата при определувањето, т.е. идентификацијата, условно речено на фразеолошките изрази (ФИ). Ваквите форми тој ги нарекува *некрџизми*.

Во рускиот јазик овој тип на фразеологизми ги има некаде околу 1000 единици³ и претставуваат основно јадро на руската идиоматика. Токму ваквиот тип на фразеологизми го карактеризираат како националното богатство на ФИ. Нивното проучување е важен фактор при определувањето на лексичките и граматичките архаизми и причините за нивното опстојување макар и само во вакви ФИ.

¹ Р. Н. Попов, *Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов*, Москва, 1976.

² Б. А. Плотников, во кн. *Общее языкознание*, Минск 1983, под редакција на А. Е. Супрун, стр. 225.

³ Р. Н. Попов, цит. дело.

Ваквиот тип на ФИ е особено интересен при споредбените проучувања меѓу блиски јазици, бидејќи тоа што се смета за архаизам во едниот јазик во другиот може да функционира сосема на современо рамниште и обратно. И токму во тоа е и националната специфика на овој тип на фразеологизми. Ке укажеме само на неколку примери од рускиот јазик.

Во рускиот јазик формите *чело* на рус. лоб; *око* – глаз се сметаат за архаични форми со ограничена употреба додека во македонскиот јазик тие се сосема обични и единствени со тоа значење. Во македонскиот јазик, во овој тип ФИ го сметаме и фразеологизмот *куса болесѝ*, *блаж̄ ко̄нец* каде што *ко̄нец* значи 'крај'. Оваа лексема кај нас се смета за архаизам, а во рускиот јазик е сосема обична.

Во македонскиот јазик издвојуваме неколку типови ФИ со архаични елементи и тоа:

- ◆ фразеологизми со архаична лексика,
- ◆ фразеологизми со архаични граматички елементи,
- ◆ архаични фразеологизми.

1. Фразеологизми со архаична лексика. Под архаична лексика ги подведуваме сите архаични лексички елементи во македонскиот јазик без разлика на степенот на нивната застареност, и архаизмите и историзмите. При тоа ги имаме предвид следните дефиниции за споменатите поими, т.е. *архаизми* се застарени називи за современи предмети, појави и сл.⁴, за разлика од *историзми* што претставуваат именувања на предмети и поими од минатото, јавувања што веќе не постојат. Особено дефиницијата за архаизам ја ставаме во рамките на јазичните среќања на еден просечен Македонец од средната генерација.

1.1. Многу од разгледуваните фразеологизми како архаична компонента имаат туѓ јазичен елемент, најчесто турцизам што речиси по дефиниција претставува архаизам⁵. За нас се поинтересни

⁴ П. Н. Денисов, Лексика руского языка и принципы ее описания, Москва, 1980; А. В. Калинин, Лексикология, во: Современный русский язык, под редакцией Д. Э. Розенталя, Москва, 1984, стр. 61.

⁵ Бл. Конески, Одживевани речнички елементи во нашиот јазик, За македонскиот литературен јазик, Избрани дела во седум книги, Култура, Скопје 1967, стр. 11–18; Ол. Јашар-Настева, Турцизмите и нивната стилистичка функција во македонскиот литературен јазик, Предавања на IX семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид 1976, Скопје 1978, стр. 35–42.

оние фразеологизми што зачувале архаичен елемент од словенско потекло, што најчесто значи многу, многу стар лексички елемент денес сочуван во другите словенски јазици. Ке разгледаме некои покарактеристични фразеологизми со архаични лексички елементи.

1.1.1. Фразеологизми со архаични лексеми

Фразеологизмот *ѝрсѝлева* или *ѝрсѝ* и *ѝлева* е дел од словенскиот слој во македонската фразеологија. Овој фразеологизам означува 'многу, нешто е во голема количина'. Од современ аспект, значењето на овој фразеологизам како да не е мотивирано од компонентите од кои е составен. Првата компонента, *прет* или *прѣсть* значи 'земја, особено горниот раскопаниот, растресит слој'. И во РМЈ⁶ овој збор е означен како архаизам. Во дијалектите може да се сретне и надвор од овој фразеологизам, на пример во изразот *прсена тава* – 'земјена тава', потоа во префиксираниот глагол *запрси* – 'прекине ферментација со просеана пепел' и сл., но во литературниот јазик се зачувал само во односниот фразеологизам.

Архаичноста на овој елемент се потврдува и со фактот што денес родените говорители на македонскиот јазик од помладата генерација кои не ја познаваат оваа лексема, мотивираноста на фразеологизмот е со *ѝрсѝ* 'дел од дланката' што, се разбира е сосема погрешно. Ваквата состојба ја среќаваме и кај некои истражувачи. Така кај З. Никодиновски⁷ фразеологизмот *ѝрсѝ* и *ѝлева* со значење 'многу' го разгледува во делот „раката (или дел од раката) како мерка“. Лексемата *ѝрсѝ* ја среќаваме и во бугарскиот јазик со значење 'ископана или изорана земја'. Како хомоним е даден и во речникот на З. Мургоски без толкување, само е наведен фразеологизмот *ѝрсѝ* и *ѝлева* со ознаката „неформален стил“ а со значење 'купишта, со лопата да ринеш'.

Фразеологизмот *нема ни деѝе ни коѝе* со значење 'нема никој, сам е на светот' содржи една компонента зачувана во други словенски јазици. Така имаме на рус. *коѝ* / *коѝка* 'мачор / мачка'; укр. *кѝѝ* / *кѝѝка*; белор. *коѝ* / *коѝка*; чеш. *kot* / *kotě* 'маченце'; пол.

⁶ РМЈ – Т. Димитровски, Бл. Корубин и Т. Стаматоски, Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања, под редакција на Бл. Конески, ИМЈ, Скопје, том I, 1961, том II, 1965, том III, 1966.

⁷ З. Никодиновски, Семиологијата на раката во македонскиот јазик, XXVIII научна конференција на XXXIV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 13–14 август 2001 година, Скопје, 2002, стр. 226.

kot / kotka. Во македонскиот јазик е архаизам и е зачувана само во односниот фразеологизам. Така е и регистрирана во ТРМЈ⁸.

Ја удри дројкаџиџа – друпка е вид птица, дива гуска⁹, а го сметаме за архаизам бидејќи со урбаниот начин на живот многу од називите за диви животни и птици, како и на многу билки се забораваат бидејќи нивното познавање веќе не е од суштествено значење за животот на човекот.

Му сѝотера сушина – го зеде на заб, го гони опасно, според РМЈ¹⁰ лексемата се среќава само во овој израз. Во тетовскиот говор¹¹ лексемата се среќава со значењето ‘контрола, бркање, терање да се засили работата’.

На гладно срце или *нашџе срце*. Срцето се наоѓа во средишниот дел од телото и тоа, всушност, и значи зборот *срце*. Овој збор во старословенскиот јазик гласи *срьдџце* што во суштината означува средина, нешто што се наоѓа во средината на нешто. Во нашиот народен јазик, со зборот *срце*, се нарекувал средишниот дел од телото, односно органите што се наоѓаат во средината на телото, а не само органот што ја испраќа крвта во сите делови на телото. Оттука може да се најде и смислата на изреката *на гладно срце* што би значела ‘на гладен, празен стомак’. Од денешен, современ аспект, ваквата употреба на зборот *срце*, вклучувајќи го тука и споменатиот фразеологизам, може да биде само изразито стилска.

Прилогот *нашџе*¹² се употребува само во споменатиот фразеологизам со значење ‘на гладен стомак’.

Куса болестџ, блаџ конец со значење ‘лесна смрт, без долго лежење болен в постела’ го вбројуваме во архаичните ФИ поради употребата на лексемата *конец*. Лексемата *конец* со значење ‘крај’ е зачувана во некои словенски јазици: во рус. *конецџ*; белорус. *канец*; укр. *кџнець*; пол. *koniec*; чеш. *konec*. Во ТРМЈ *конецџ*² е означено како архаично со значење ‘завршување на нешто; крај, смрт’.

Таков е изразот *јанса ме јаде* со значење ‘жива, рак рана’. *Јанса* води потекло од старословенскиот јазик со посоченото значење. Денес во македонскиот јазик се употребува само во посочениот израз.

⁸ ТРМЈ – Толковен речник на македонскиот јазик, том 2, ИМЈ, 2005.

⁹ ТРМЈ, том 1, ИМЈ, 2003.

¹⁰ РМЈ, том 3, ИМЈ, 1966.

¹¹ Јордан Тасески, Зборови од тетовскиот говор (с. Једоарце), МЈ Ш, стр. 220.

¹² ТРМЈ, том 3, ИМЈ, 2006.

Фразеологизмот *нов ден, нова нафака* го вбројуваме во архаичните ФИ поради архаичноста на турцизмот *нафака* кој се употребува само во овој израз. Од живиот говор е сосема истиснат со нашите зборови *судбина, ѝрокоба, среќа*.

1.1.2. ФИ со импџа на стари, пагански богови и други митолошки суштества.

По христијанизацијата многу од старите пагански богови и други митолошки суштества добиле свое преименување во соодветни христијански ликови, светци, ангели и сл.¹³ Имињата пак, на разни демонски суштества се зачувале во ФИ, клетви и благослови. Ке посочиме неколку изрази од овој тип.

Бес бараше, бес си најде со значење 'зло си бараше, зло си најде'.

Бесџи да ѝе фаџи – клетва. *Бес/беси*¹⁴ е зол дух што по христијанизацијата станал синоним за ѓавол.

Марџица да ѓо најде. Марен да ѝе оџали.

*Морана*¹⁵ или *Мора, Марен, Марџица* и сите варијанти што можат да се сретнат е божица/бог на зимата и на смртта; *Мора* се смета за вештерка што се покајала и се зарекла дека нема повеќе да јаде луѓе, туку само ноќе ќе ги мачи и притиска и ќе им го запира дишењето. Кај изразот *ноќна мора* можна е и народна етимологија од гл. *мора*, но можно е и сеќавање на божицата *Мора/Морана/Морена*. За божицата *Морена* има и други толкувања. Таа е сопруга или ќерка на Перун. Св. Морена е поврзана за дабот и водата и се споменува во обредите поврзани со повикување на дожд.

Во оваа смисла, во јазикот егзистираат лексеми како: *самовила, нави, наречници, вампир, караконџол, змеј, воден демон, бес/беси, ѝрчинџиџе* и други, а нашле свој одраз во фразеологијата, поконкретно во клетви.

¹³ Поопштарно во: Сн. Велковска, Јазикот, сведок на историјата на еден народ, Меѓународна научна конференција, Македонија – Полска Историја и култура, Институт за национална историја, Институт за македонски јазик, 28 и 29 ноември 2005, Скопје, 2007, стр. 117–125.

¹⁴ Т. Вржаниовски, Речник на народната митологија на Македонците, Институт за старословенска култура, Прилеп, Матица македонска, Скопје – Прилеп, 2000, стр. 54.

¹⁵ Според Т. Вржаниовски, Речник..., стр. 269; Spasojе Vasiljev, Sloven-ska mitologija, (II izdanje) Beograd, 1986, str. 142.

Самовилнико да го срејине. Својци да го освојаш. Св. Недела да му земе душата.

Покиснај како додоле (додоларка, лилјаче) – многу покиснат.

Додоле е стар пагански обичај за повикување на дожд.

Марта *деветумна*, 1. месец март 2. превртлив, нестабилен човек (Марта = од слов. митологија и старо име на месец март).

1.2. ФИ со компонента историзам

Во оваа група фразеологизми, секако, најизразити се фразеологизмите што содржат историзам како една од своите компоненти. Во македонскиот јазик вакви фразеологизми има многу. Нивната основна карактеристика е тоа што односната лексема во своето основно значење претставува историзам, а живее единствено во ФИ или во некои фигуративни значења. Тука мислиме на историзмите од типот на *кадија*, *башибозук*, *аршин*, *ока*, *аскер*, *називи на стари пари*, *стари називи на населени места* и сл.

Ваквиот тип на ФИ ќе ги разгледаме по семантички сфери.

1.2.1. Стари називи на населени места:

♦ *Дома седам, ама Стамбол го шетам* – името на градот Стамбол, всушност е архаична варијанта на името на градот Истанбул. Старото име на Истанбул, *Стамбол* се среќава и во други фразеолошки изрази. На пр.: *Со прашање до Стамбол се стасува*; *Стамбол да гоори*, *Дебар го ѝлаќа*¹⁶ и др.

1.2.2. Називи од државната администрација и војска во некој стар претходен режим. Ваквите фразеологизми вообичаено содржат лексеми, историзми од турскиот период.

♦ *Кадија те шужи, кадија те суди.*

1.2.3. Називи на стари мерни единици:

♦ *Изде сѐ око коиќек* – ока, стара мера за тежина зн. – изде многу ќотек.

♦ *Мери со различен аршин* – аршин, стара мера за должина – ‘различно суди за исти работи’.

1.2.4. Називи на стари пари, на стари монети:

♦ *Црвена аспра не гине* (аспра = стара пара).

¹⁶ Сн. Велковска, Белешки за македонската фразеологија, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ Скопје, 2002.

- ♦ *Нема скришена ѝара / нема скриен денар* – нема ништо.
- ♦ *Еден збор, еден алиџан* – зборот му е скап, не е многу зборлест.
- ♦ *Немам ни манџар* – немам ништо. *Ни манџар не дава (за џоа)* – не му е грижа, не се грижи, не се интересира.

1.2.5. Посебна група ФИ со архаични лексички елементи прават фразеологизмите со називи на букви од старословенската азбука: *Од аз до ижица* (аз; ижица, првата и последната буква од старословенската азбука).

Ни на една јоџа – ни најмалку, ништо.

1.2.6. ФИ со називи на стари орудија, алатки и сл.

Гол како сокол – сосема гол, многу сиромав. Во суштина ова толкување е точно, но мотивираноста на втората компонента *сокол* е сосема изгубена. Имено, лексемата *сокол* не значи граблива птица, како што е толкувано во *Речникот на македонскиот јазик* од Зозе Мургоски, туку е русизам (сок^ол), историзам и означува 'долг, остар трупец оголен од кората што движено на специјална справа служело за рушење на тврдина'. Како што може да се забележи, на руски се изговара различно од тоа што го најдовме нотирано на македонски јазик. Во *Крайкиот фразеолошки руско-македонски речник* од Б. Марков и Л. Ермакова¹⁷ е наведен овој фразеологизам во руската страна, но како нејзин еквивалент на македонски е дадено следното 'гол како пиштол, гол како прст, има само јанџик'. Во својата книга Р. Н. Попов¹⁸ го наведува како ФИ со архаични лексички елементи.

1.2.7. Стари називи на болести што се сметаат за архаични од современ аспект, а се зачувале во фразеологијата, најчесто во клетви.

Јаникара да ѝе фркне! – клетва.

2. Фразеологизми со архаични морфолошки елементи. Кај оваа група фразеолошки изрази, во македонскиот јазик како јазик со изгубена синтетичка деklinација, за архаични ги сметаме остатоците од падежните форми. Во фразеолошките изрази тоа е најчесто формата на дативот: *даде богу душа*, 'умре, почина'; *фала богу* и *слава богу* и др. Сепак најчеста е општата падежна генитивно-акузативна

¹⁷ Д-р Б. Марков и Л. Ермакова, Краток фразеолошки руско-македонски речник, Универзитет „Кирил и Методиј“, Скопје, 1981, стр. 18.

¹⁸ Р. Н. Попов, цит. дело.

форма¹⁹: *сйрадна мајка за слейгаго сина*, 'кога нема поарно, го прифаќаме и полошото'; *нека е од луѓе, да не е од Бога*, 'неправдата или лошото однесување од луѓето може да се поднесе, ама тоа што е од Господ дадено не може да се исправи или да се поправи'; *кај има слога има и Бога* – кај има слога има и напредок; *од поја до колача; од цара до сйојана* двата последни фразеологизма се синонимни и означуваат 'надолго и нашироко', т.е. се употребуваат кога некој раскажува премногу опширно нешто што може да се каже накусо.

3. Архаични фразеологизми. За архаични фразеологизми ги сметаме оние фразеологизми што во својата целина се застарена и по компонентниот состав и по својата семантика. Во групата на архаични фразеологизми најизразит пример се некои фразеологизми што се третираат како калки од турскиот јазик²⁰ како што се на пример: *фрла пушка*, 'пука'; *ише пушун*, 'пуши'; *удира игла*, 'става/прима инјекција'; *удира шелеграма*, 'праќа телеграма'; *нема џан – џин*, 'нема жива душа' и др.

Вакви фразеолошки изрази во македонскиот јазик има повеќе. Тука наведовме само неколку, колку да го илустрираме погоре кажаното. Бројот на ваквите ФИ ќе биде поточно определен во Фразеолошкиот речник на македонскиот јазик, а како негова првична реализација во Малиот фразеолошки речник.

ЛИТЕРАТУРА

Vasiljev, S., 1986: Slovenska mitologija, (II izdanje) Beograd.

Велковска, Сн., 2002: Белешки за македонската фразеологија, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ Скопје.

Велковска, Сн., 2007: Јазикот, сведок на историјата на еден народ, Меѓународна научна конференција, Македонија – Полска Историја и култура, Институт за национална историја, Институт за македонски јазик, 28 и 29 ноември 2005, Скопје.

Враќиновски, Т., 2000: Речник на народната митологија на Македонците, Институт за старословенска култура Прилеп, Матица македонска, Скопје – Прилеп.

¹⁹ Бл. Конески, Граматика на македонскиот литературен јазик, Скопје, 1967, стр. 243–244.

²⁰ Јашар-Настева Ол., Турските лексички елементи во македонскиот јазик, ИМЈ, Скопје, 2002; Јашар-Настева Ол., Македонските калки во турскиот јазик, МЈ XIII–XIV, 1–2 (1962–63), стр. 109–173.

Денисов, П. Н., 1980: Лексика русскогo јазыка и принципы ее описания, Москва.

Јашар-Настева, Ол., 2002: Турските лексички елементи во македонскиот јазик, ИМЈ, Скопје.

Јашар-Настева, Ол., 1962–63: Македонските калки во турскиот јазик, МЈ XIII–XIV, 1–2.

Јашар-Настева, Ол., 1978: Турцизмите и нивната стилистичка функција во македонскиот литературен јазик, Предавања на IX семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид 1976, Скопје.

Калинин, А. В., 1984: Лексикология, во: Современный русский язык, под редакцией Д. Э. Розенталя, Москва.

Конески, Бл., 1967: Граматика на македонскиот литературен јазик, Скопје.

Конески, Бл., 1967: Одживеани речнички елементи во нашиот јазик, За македонскиот литературен јазик, Избрани дела во седум книги, Култура, Скопје.

Марков, Б., Ермакова, Л., 1981: Краток фразеолошки руско-македонски речник, Универзитет „Кирил и Методиј“ Скопје.

Никодиновски, З., 2002: Семиологијата на раката во македонскиот јазик, XXVIII научна конференција на XXXIV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид 13–14 август 2001 година, Скопје.

Плотников, Б. А., 1983: во кн. Общее языкознание, Минск, под редакција на А. Е. Супрун.

Попов, Р. Н., 1976: Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов, Москва.

Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања, под редакција на Бл. Конески, ИМЈ, Скопје, том I 1961, том II 1965, том III 1966.

Ј. Тасески, Зборови од тетовскиот говор (с. Једоарце), МЈ III.

Толковен речник на македонскиот јазик, (Редакција: Сн. Велковска, К. Конески, Ж. Цветковски; гл. редактор: К. Конески) том I 2003; том II 2005; том III 2006, ИМЈ и продолжува.

Snežana VELKOVSKA

PHRASEOLOGY EXPRESSIONS WITH ARCHAIC LANGUAGE COMPONENTS

(Summary)

In this study will be analysed phraseology expressions with archaic language components in the Macedonian language. There are three types: phraseology with archaic lexis, phraseology with archaic grammatical components and archaic phraseology.

In the first type, there are two subtypes

1. Phraseology with archaism.

– Phraseology with archaic words (*шрсӣ и ѿлева, панӣте срце, ја удри дро̄ѿка̄ӣ, нема ни де̄ше ни коӣе etc.*).

– Phraseology with names of old, pagan gods and other mythological creatures (*бес бараше, бес си најде, бесо̄ѿ да ѿе фа̄ѿӣ etc.*).

2. Phraseology with historicism.

– Old names of places (*Дома седам, ама Стамбол̄ го ше̄ѿам etc.*)

– Names of the state administration and military from historical state systems. This phraseology type usually content words, historicisms from the Turkish period (*кадӣѿа ѿе шужа, кадӣѿа ѿе суди*).

– Names of old measures (*изеде с̄ѿо оки коӣек, мери со различен аршин*).

– Names of old money (*црвена асѿра не зине, еден збор, еден алѿѿан*).

– Phraseology with names of letters from old Slavic alphabet (*од аз до ижѿица*).

– Phraseology with names of old tools etc. (*зол како сокол*).

– Old names of diseases (*јаникари да ѿе фркие!*)

In the second type analysed is phraseology with archaic grammatical components (*аѿрадна мајка за слей̄ѿо сина, од ѿо̄ѿ до козача*).

In the third type analysed is archaic phraseology like: *фрла ѿушка, ѿе шуй̄ѿун etc.*

Убава ГАЈДОВА, Веселинка ЛАБРОСКА

КАТЕГОРИЈАТА ДИСТАНЦА ВО МАКЕДОНСКИОТ,
ВО БУГАРСКИОТ И ВО СРПСКИОТ ЈАЗИК
(ГРАМАТИЧКИ И ЛЕКСИЧКИ ПОКАЗАТЕЛИ)

Категоријата *дистанца* ја определуваме како семантичка категорија, која се однесува на ставот што говорителот го заема во однос на вистинитоста спрема искажаниот настан. Категоријата *дистанца* во јазикот може да се манифестира како преку граматикализирани така и преку лексички показатели.

Во лингвистичката литература терминот *дистанца* прв го спомнува Хорас Лант (Lunt, 1952: 91) во *A Grammar of the Macedonian Literary Language*. Според Лант, формите со кои се искажува *distancing* означуваат „an action viewed as distanced in time or reality. The speaker may be disclaiming responsibility for the accuracy of the statement by specifying that he was not a witness to the event, or he may be stating an action which started or took place in the past, but which is still relevant at the moment of utterance.“

Во рефератот ќе се обидеме да одговориме на прашањето за степенот на граматикализација на категоријата *дистанца* во македонскиот, бугарскиот и српскиот јазик.

Македонски јазик

Основен носител на семантиката на категоријата *дистанца* во македонскиот јазик се конструкциите од типот: *сум* + *л*-форма. Според Граматиката на македонскиот литературен јазик (Конески 1981: 459–481) може да се утврдат две основни употреби на оваа конструкција: првата (т. 1.1.) во сферата на категоријата *време* (*tempus*) и втората (т. 1.2.) во сферата на категоријата *начин* (*modus*).

1.1. Употреба на конструкциите од типот *сум* + *л*-форма од аспекти на категоријата време

Во рамките на категоријата време, конструкциите од типот *сум* + *л*-форма се употребуваат за да означат настан во минатото без точно утврдена времеиска локализација. Оттука, основната темпорална интерпретација на овие конструкции се определува како минато неопределено време (Конески 1981: 459).

1.1.1. Минато неопределено време

Од формален аспект ќе забележиме дека минатото неопределено време се образува со презентот од помошниот глагол *сум* и глаголската *л*-форма. Во македонскиот стандарден јазик има комплетно отсуство на помошниот глагол во 3. л. едн. и мн. Со други зборови, парадигмата гласи:

Еднина	Множина
1. <i>сум дошол</i>	1. <i>сме дошле</i>
2. <i>си дошол</i>	2. <i>сите дошле</i>
3. <i>дошол</i>	3. <i>дошле</i>

Настанот искажан со конструкцијата *сум* + *л*-форма како минато неопределено време најчесто се употребува во 1 л., што упатува на директно учество на говорителот во опицираниот настан; во другите две лица се употребува само ако во контекстот се подразбира определена директна врска меѓу говорителот и искажаниот настан, сп. примери: *Сум ѝробал кинеска храна, но не ми се дојаднала*; *Па ти веќе си ги посејил ѝне месѝа, минајќиа година заедно го шеќаме Ысѝокои*; *Ми рекол и друѓ ѝаѝи и знае ѝѝо му одговорив*, (сп. повеќе: Конески 1981: 465–469).

Посочените примери упатуваат на + засведоченост, што значи и + вистинитост. Минатото неопределено време, во зависност од глаголот и зависно од тоа дали *л*-формата се образува од аористната или од имперфектната основа, носи и значење на помалку или повеќе зачувана резултативна интерпретација (сп. *Сум ја најшол домашнаа задача ама сум ја заборавил ѝеѝрајќаѝа, и ѝоѓам насѝавникои ме казѝа*; *Сум ја читал ѝаѝа и ѝорано, ама ѝреден месец ѝовѝорно ја ѝрочиѝав*).

Посочената интерпретација на конструкциите од типот: *сум* + *л*-форма секако се должи на нивното потекло од стариот словенски перфект, но и на фактот дека минатото неопределено време нема стриктно определена темпорална интерпретација; искажаниот настан на временската оска, во рамките на контекстот, може да биде лоциран од која било точка во минатоста па сѐ до сегашноста. Ова секако значи дека во одредени ситуации конструкциите од типот: *сум* + *л*-форма можат да имаат типична интерпретација на перфект:

1.1.1.1. Перфект

Перфектот традиционално се опишува како конструкција со која се искажува состојба во сегашноста што е резултат на завршен минат настан; со други зборови со перфектот се искажува презентска резултативност, сп.

Сум дошол (сега) да ти праќам нешто многу важно.

И во двата претставени случаја (1.1.1. и 1.1.1.1.) настанот искажан со конструкција сум + л-форма е – определен по однос на времето на извршување на настанот и + определен во однос на потврденоста на настанот од страна на говорителот, а со тоа и на вистинитоста на настанот. ●д оваа гледна точка конструкциите од типот сум + л-форма се определуваат како конструкции на индикативот.

1.1.2. Плусквамперфект

Во рамките на погоре определените конструкции од типот сум + л-форма се издвојува и парадигма на т.н. плусквамперфект. Плусквамперфектот, според класичните граматички е дел од серијата на перфектални конструкции; првобитното значење на оваа конструкција е именување на состојба во минатото што е резултат на некој претходно завршен настан, а понатаму оваа конструкција се развива како т.н. *релативно време*:

1.1.2.1. Вообичаената употреба на плусквамперфектот како релативно време е да означува настан во минатото што се извршил пред некој друг минат настан (сп. *Пред да се јават Митра и Досиа овие беа доделале разговор за рожденкајта*, Конески 1981: 482). Парадигмата на овака опишаниот плусквамперфект гласи:

Еднина	Множина
1. бев дошол	1. бевме дошле
2. беше дошол	2. бевте дошле
3. беше дошол	3. беа дошле

1.1.2.1.1. Во Граматиката (1981: 483–87), Конески забележува и примери во кои употребениот плусквамперфект може да се замени „било со неопределено, било со определено минато време: *Имаше пари и сила ... Беше аздисал!* ‘Аздиса’; *Оваа несна одамна не бев ја слушал* ‘не сум ја слушал’ “. Во врска со промената на употребата на плусквамперфектот се забележуваат и примери, кои јасно укажуваат и на промена во парадигмата на плусквамперфектот; како помошен глагол се јавува формата за 3 л. *беше* на која се надврзува комплетната парадигма на т.н. минато неопределено време, сп.: *беше сум дошол, беше си дошол, беше дошол, беше сме дошле, беше сите дошле, беше дошле*.

Конески (1981: 485) заклучува: „Иако и ваквите форми можат да се употребат со предминато значење (*Тие веќе беше дошле, кога њој доведе*

шаму), сепак е во нив изразено заправо рушењето на предминатото време и неговото мешање со минатото неопределено“.

Временската неопределеност на конструкциите од типот: *сум + л-форма*, што дозволува тие да бидат толкувани како минато неопределено време и како презентска резултативна конструкција во рамките на контекстот или со употреба на лексички показатели од типот: *сега, досега, йорано одмна, некогаш* и сл.; недоволната семантичка издиференцираност на минатото неопределено време во однос на основните конструкции за минатост во македонскиот јазик: аористот и имперфектот; променетата ситуација во врска со употребата и образувањето на плусквамперфектот, вклучувајќи го и фактот дека во македонскиот јазик нема конструкција на *fluctum* ехастип од типот на српската конструкција *будем шиао*, јасно зборува дека употребата на конструкциите од типот: *сум + л-форма* во современиот македонски јазик е сосем разнишана.

1.2. Употреба на конструкциите од типот: *сум + л-форма* во рамките на категоријата начин

1.2.1. Во врска со ситуацијата опишана во т. 1.1.2.1.1. во која се зборува за изедначување на функциите меѓу минатото неопределено време и плусквамперфектот, ќе наведеме и примери во кои минатото неопределено време може да искажува настан во минатото што се случил пред некој друг минат настан, сп. *Ова што го йрејиргавме не сум го сонувал ошн може да сшане; Ти сам знаеш дека јас сум ја работел земјата* (Конески 1981: 465); *Дури вчера забележав дека некој го скришл йрозорецош; Приказната што ти ја раскажав сум ја слушала од дедо ми како мала* итн.. Употребата на минатото неопределено време во ваква функција, како што веќе посочивме, се должи на недоволната изразност на конструкциите од типот: *сум + л-форма* како минато време во однос на аористот и имперфектот, кои во македонскиот јазик се развиваат како основни носители на значењето на минатост; ова понатаму предизвикува процес на разградување на плусквамперфектот. Последната ситуација на синтаксички план може да се претстави на следниот начин:

1. Во собата немаше никој, го сшшше беа заминале.
2. Во собата немаше никој, йомислив дека го сшшше заминале.
3. Во собата немаше никој. Заминале, йомислив.

Конструкциите од типот: *сум + л-форма* во вакви синтаксички конструкции се покажуваат како директно зависни од некој *verbum dicendi*, *cogitandi* или *sentienti*. Оваа употреба на минатото неопределено време како зависна конструкција од некој *verbum dicendi*, *cogitandi* или *sentienti*, и како што веќе покажавме, можноста за негова независна употреба (т. 1.1.1. и т. 1.1.1.1.) овозможува конструкциите од типот: *сум + л-форма* да

стекнат нова семантика во нивната самостојна употреба; при тоа на прв план се истакнува нивната внатрешна зависност од глаголи на зборување, размислување или просудување, вклучувајќи ги и глаголите на перцепција. Основната темпорална интерпретација на конструкциите од типот: *сум* + *л*-форма како минато неопределено време, неограниченоста во поглед на образувањето на *л*-формата како од аористната така и од имперфектната основа овозможува во македонскиот јазик да започне да се граматикизира семантиката на прекажаност, со која се изразува неопределен став на говорителот во однос на вистинитоста на искажаниот настан; ваквата семантика е најблиска до темпоралната интерпретација, според која настанот е неопределен на временската оска и може да се движи од која било точка во минатоста па сè до сегашноста.

1.2.1.1. Терминот прекажување во македонската лингвистичка литература како и во литературата за бугарскиот јазик се употребува за да се укаже на фактот дека конструкциите од типот: *сум* + *л*-форма се употребуваат за пренесување на информации дознаени од друго лице. Веќе претходно посочената темпорална интерпретација на конструкциите од типот: *сум* + *л*-форма овозможува т.н. прекажан настан да биде лоциран како во минатоста така и во сегашноста, сп.

а) (Чув дека) *Петар дошол* (уште вчѐра), *а не ми се јавил*.

б) (Чув дека) *Петар дошол* (е дојден / е тука), *но уште не сум го видел*.

Граматикизацијата на прекажаноста во македонскиот јазик се докажува со развојот на нови конструкции кои ја покриваат прекажаноста на планот на иднината, вклучувајќи ја и иднината во однос на некој настан во минатото; со други зборови, темпорално се покрива зоната на *futurum* и на *futurum praeteriti*, сп.

в) (Разбрав дека) *Петар ќе дошол* (утре) *со нас*.

г) *Тоѓаш разбра дека сите ќе ил илувале со истиот авион*.

Конкретната темпорална интерпретација на настанот искажан со конструкција од типот: *ќе сум* + *л*-форма е непосредно зависна од определени временски предикати како *уште*, *тоѓаш* или може да се разбере во рамките на контекстот. Примерите а) и б) ја покажуваат истата ситуација при што како временски предикати се јавуваат оние од типот: *вчѐра*, *сега* и сл. Оваа ситуација јасно зборува дека конструкциите градени врз основа на *л*-формата немаат прецизна темпорална интерпретација што секако го олеснува нивното граматикизирање во сферата на категоријата начин. Фактот дека темпоралната интерпретација на основната конструкција од типот: *сум* + *л*-форма е минатоста и/или сегашноста, не дозволува оваа конструкција да се граматикизира во сферата на нефактивноста, туку

нејзината дефиниција се определува во рамките на епистемичната модалност и тоа како неопределен став на говорителот во однос на вистинитоста на искажаниот настан; при тоа настанот може да биде определен од + фактивен и + засведочен до – фактивен и – засведочен. Семантиката на прекажаност во основа не ја проблематизира вистинитоста на искажаниот настан, но јасно искажува незасведоченост на настанот од страна на говорителот што секако внесува значење на дистанца на говорителот во однос на вистинитоста на искажаниот настан. Оттука, при раскажувањето на минати незасведочени настани, вклучувајќи ги дури и историските настани, се употребуваат токму конструкциите од типот: *сум + л-форма*.

Незасведоченоста на настанот е само еден од факторите кои влијаат врз определувањето на ставот на говорителот во однос на вистинитоста на искажаниот настан.

1.2.1.1.1. Зависноста од некој *verburn cogitandi* или *sentiendi* може да ја вклучува како незасведоченоста така и засведоченоста на настанот, сп.

- д) *Мислам дека некој влегол овде пред нас.*
- ѓ) *Сфаќив дека ми се скинале панталониите.*
- е) *Чувствувам дека сум прејизвал со сирџиите.*
- ж) *Гледам дека веќе ситије ситије се собрале.*

Синтаксичката зависност на конструкциите од типот: *сум + л-форма* од *verba cogitandi* или *sentiendi* овозможува овие конструкции при самостојна употреба да се толкуваат како конклузив или когнитив, сп. и пр.:

з) *Ја отворив вратиците и ја погледнав жените илтио седеше на столчетио. Не можев да ја прејознаам, многу се изменила од нашите последна средба.*

с) *Нешто сирашино му се случило. Тоа го знаев уште од првиот моменти кога го видов.*

Од примерите се заклучува дека степенот на вистинитост на настанот искажан со конструкција од типот: *сум + л-форма* се определува во рамките на контекстот. Било да се работи за ситуација на прекажаност (сп. и пр. *Јас сум му ја зела книгата?! Не се секавам, или: Не е точно*), заклучок во моментот на зборување или доаѓање до ново сознание, искажаниот настан во рамките на контекстот може да биде проследен со одреден степен на изненадување, па дури и чудење од страна на говорителот; ваквата семантика му е својствена на адмиративот, сп.

и) *(Сега гледам/сфаќам) Колку си пораснал! Не можам да ти прејознаам!*

Од аспект на засведоченост/незасведоченост конструкциите од типот: *сум + л-форма* во адмиративна употреба се движат од + до – засведочени., сп.

ј) *Си дошол! Не те очекува денеска!*

к) *Петар дошол! Не верував дека некогаш ќе се појави овде!*

л) *Петар дошол на работна?! Не е точно, штом тику ми се јави од дома!*

Можноста со конструкцијата од типот: *сум + л-форма*, во независна употреба, да се искажува настан чија вистинитост се негира од страна на говорителот, е уште еден податок кој говори во прилог на модалната интерпретација на овие конструкции во македонскиот јазик. Сепак определувањето на вистинитоста/невистинитоста, односно определувањето на степенот на вистинитоста/невистинитоста на искажаниот настан, како што веќе ресковме, е зависно од контекстот или може да биде определено од соодветни лексички показатели, сп.

љ) *Навистина (Вистина е дека) дошол Петар, го срејнав денес на улица.*

м) *Веројатно задоцнил возот, затоа Марија уште не е дојдена.*

н) *Можеби му илајиле да го најрави тоа.*

њ) *Неверојатно е дека дошол Петар или: Не е вистина дека дошол Петар, штом тику ми се јави од дома!*

Неопределената темпорална интерпретација на конструкциите од типот: *сум + л-форма*, можноста за нивна самостојна употреба како минато неопределено време или како перфект (што се одредува во рамките на најшироко сфатениот контекст), употребата на овие конструкции како своевиден релатив зависен од некој *verbum dicendi, cogitandi* или *sentiendi*, независната употреба во функција на имперцептив и адмиратив и истовремено зависноста од контекстот или од лексичките показатели во врска со степенот на вистинитоста на искажаниот настан, наложува конструкциите од типот: *сум + л-форма*, како и сите конструкции градени врз основа на *л-формата* (*ќе дошол, имал дојдено, бил дојден, би дошол*) да бидат определени како конструкции на категоријата дистанца. Категоријата дистанца и припаѓа на епистемичката модалност. Со неа се изразува неопределен став на говорителот во однос на вистинитоста на искажаниот настан. Конкретната определба се чита во рамките на контекстот, ситуацијата, интонацијата или се искажува преку лексички показатели од типот: *веројатно, можеби, навистина, неверојатно* и сл. Фактот дека конструкцијата од типот: *сум + л-форма* може да се движи од + засведоченост и + вистинитост до – засведоченост и – вистинитост овозможува оваа кон-

струкција и понатаму во независна употреба да се толкува како минато неопределено време или како перфект, сп. т. I.I.I. и I.I.I.I., а истовремено истата конструкција во рамките на контекстот може да означува чиста нефактивност сп. пр. л) и њ).

Во бугарскиот јазик модалната категорија дистанца (се разбира нарекувана со многу различни лингвистички термини: *преизказан модус*, *дубитивитив*, *есиденцијал*, *медиатив* и сл.) е предмет на анализа и во граматиките, и на бројни студии што се занимаваат со балканистика, со синтакса, со функциите на временските парадигми и сл. Ние, во оваа прилика, нема да се задржуваме на различните приоди во објаснувањето на оваа модална категорија во бугарскиот, ами ќе се потрудиме да направиме кратка и прегледна анализа на формите со кои таа се изразува користејќи ги, притоа, сите извори што ни се на располагање.

Иако модалната категорија дистанца, според податоците што ги даваат граматиките, во бугарскиот јазик се изразува со една цела лепеза на различни форми, коишто го носат заедничкиот предзнак преизказни времена, од подлабокото истражување спроведено врз бугарски материјал можеме да заклучиме дека комплетната граматикализација на оваа семантичка категорија во бугарскиот јазик не е завршена како што е во македонскиот поради фактот што помошниот глагол во третото лице на перфектот сè уште се чува во многу контексти. Нијансите на модалното значење пак, што произлегуваат од губењето на помошниот глагол во третото лице, а кои се предмет на анализа на бугарските лингвисти, главно се истите како и во македонскиот јазик: 1) дистанциран став на говорителот при раскажување случки од минатото, приказни и сл. на кои тој не бил сведок (пр. *Кардам се престорил, че не обрвца внимание на византиската императрица...* (иако и во ваков тип текстови може да се сретнат перфектни форми со зачуван помошен глагол при што дистанцата на говорителот не е јасно изразена, како во следниов пример: *През епохата на бронза човекът е живял в открити поселения* – овде на прв план доаѓа изразување на дејство како чист факт); 2) дистанциран став на говорителот при искажување на информации дознаени од трето лице без внесување на емотивни нијанси од страна на говорителот (*Казал на мајка си – ама тя сега ми обажеда – мале, рекъл, дај да ти целуна рѣка...*), 3) дистанциран став на говорителот со посилна доза на дистанцирање од вистинитоста на исказот (*Тој си оиде ... Преместиша го шам. Жена му била болна*) за којшто вели Генчева “On est donc en presence d’un message médiatisé qui, non seulement n’engage en aucun cas son énonciateur, mais ne relève plus du domaine du certain. (Генчева, *L’Énonciation médiatisée*, 62), и 4) сè до типичниот адмиратив како дистанца на говорителот во однос на исказот со

огромна доза на чудење, изненаденост или негирање на вистинитоста на исказот (*Чухме – погинал си, пак ти си бил жив, лели!* (Алексова, 138).

Освен со формите на перфектот, дистанца во бугарскиот јазик може да се изрази и со формите на плусквамперфектот за прекажување како во следниов пример: *Открили ме били някакви работници, които отивали за първа смјна в близкия завод за електропроводници.* (Димитрова Кристин, Любов и смърт под кривите круши, Обсидиан, София, 148–149). Овие форми немаат паралела во македонскиот јазик.

Како форми со кои се искажува дистанца во однос на идни или на постериорни дејства, во бугарскиот јазик се наведени конструкциите од типот *щял да ора* (но според Генчева и: *щял бил да ора* и *щял е да ора* в. *L'Énonciation médiatisée* 1996: 49). Примери: *Иван щял да отиде утре на излет* (Иван ќе одел утре на излет); *Щял да дојде вчера, но се разболел* (Ќе дојдел вчера/сакал да дојде вчера, но се разболел; примерите се од Граматика, 359). Иако во посоченава академска Граматика (види: Граматика, 351–366) се наведуваат сите временски парадигми кои можат да бидат прекажани со ваквите форми, останува непобитен фактот дека не се работи за граматикализирано средство, ами за форми на перфект од глаголот *сака* + *да*-конструкција во која и глаголот *сака* и глаголот што се менува, се менуваат по лице, род и број (наспроти македонското *ќе ора* кое е целосно граматикализирано).

Со конструкциите пак од типот *щял да е орал* во бугарскиот јазик се прекажуваат формите на *future exactum* како во следниов пример: *Когато дојдел пак след две години, тој щял да е завршил гимназијата и щял да бѐде кандидат за универзитетата.* (Кога ќе дојдел по две години тој ќе ја има завршено гимназијата и ќе бил кандидат за на универзитет. Примерот е од Граматика, 360).

Од сето досега кажано за бугарскиот јазик може да се заклучи дека во бугарскиот јазик модалната категорија дистанца главно се изразува со формите на перфект, и со уште три други конструкции базирани на перфектните форми на помошните глаголи *esse* и *velle*. Со оглед на фактот дека во перфектот во бугарскиот јазик немаме облигаторно испуштање на помошниот глагол *сум* во третото лице, можеме да констатираме дека процесот на целосна граматикализација на овие форми не е завршен како што е тоа случај со македонскиот јазик. Што се однесува пак на лексичките средства со кои се истакнува во реченицата семантичката категорија дистанца, во бугарскиот јазик тие се слични како и во македонскиот: *сиѓурно, веројатно, може би, очевидно, излежда, прејдолагам, казвај* и др. како во следниов пример: *След време казаха, че са ме намерили увий в илџмен шлифер прејдолагам книжарницата.* (Димитрова Кристин, Любов и смърт под кривите круши, Обсидиан, София, 148–149).

Во српскиот јазик малку е пишувано за начините на изразување на семантичката категорија дистанца. Освен Ирена Грицкат која во својата обемна монографија (види: Литература) се задржува на експресивно – модалните функции на перфектот, за дистанцата е пишувано и во најновата *Синтакса* каде што под насловот *Имплицитна модалност*, авторот, Предраг Пипер накратко се осврнува на начините, главно лексички, со кои во српскиот јазик се изразува оваа модална категорија. Со оглед на фактот дека српскиот јазик се наоѓа на периферијата на балканскиот јазичен сојуз, логично е дека во него не се развиле граматикализираните средства за изразување на модалната категорија дистанца за која се претпоставува дека на балканската почва е развиена главно под влијание на турскиот јазик (турското *miş* на глаголските форми им внесува токму такви модални значења на дистанца какви што регистриравме во употребата на перфектните форми во македонскиот и во бугарскиот јазик, пр. *Nasrettin Hoca'ya komşulari sormuşlar: Hocam kıyamet ne zaman kopacak?* Насрадин Оца го прашале комшиите: Оца, кога ќе пропадне светот? *L'Énonciation médiatisée* 1996: стр. 125–143). Со оглед на фактот дека во српскиот јазик сè уште се чуваат простите претеритални времиња, аорист и имперфект за кои е карактеристична 'доживеаност на глаголското дејство' (сп. и Vuković 1961: стр. 26) барем во српските дијалекти кои влегле во основата на стандардниот јазик, логично е значењето на недоживеаност да се поврзе со сложените претеритални времиња, пред сè со перфектот како минато дејство што не е лоцирано во одреден момент на временската оска. Недоживеаност на дејството изразена со перфект имаме во примерите: *Ovo noćas bila je provalna krađa. Lopov je provalio u zaključane prostorije, obio bravu na ladici i pokrao predmete od vrijednosti s namjerom da se njima materijalno koristi.* (Ова ноќеска беше провална кражба. Крадецот влегол во заклучените простории, ја обил бравата на фиоката и украде предмети од вредност со намера да добие од нив материјална корист.); *Ej, šta se to desilo? Zašto viču? – Zar ne znaš budalo, izgori Una! – viknu Ranko Mandić, – Jutros se zapalila.* (– Еј, што се случило? Зошто викаат? – Зарем не знаеш будало, изгоре Уна! – викна Ранко Мандиќ. – Утрово се запалила.; и двата примера се од Бранко Ћопиќ, "Bosonogo djetinstvo"; *Svjetlost i dr. Sarajevo*, 1978, 187). Перфектните форми, како што можеме да заклучиме од примериве, во оваа функција се јавуваат и во полн облик и во скратен облик (без помошниот глагол *сум*) со тоа што нема разлика во нијансите на значењето што го внесува скратената форма кога се работи за неутрално прекажување.

Од примериве можеме да констатираме дека дистанцата како семантичка категорија со која се изразува резервиран став на говорителот кон искажаниот настан, на граматичко рамниште во српскиот јазик се

изразува со формите на словенскиот перфект, како, како што истакнува Пипер, во тој случај се работи за контекстуална имперцептивност како во примерот *Пипер* *Гийала је Воз касни*, „за коју је карактеристично одсуство показателна имперцептивност у структури исказа“ (Пипер, 2005: 645). Наспротив ваквата контекстуална имперцептивност, примерите што ќе ги наведеме подолу илустрираат одредена имперцептивност (1–3) или неодредена имперцептивност (4–7) и како што истакнува Пипер: „У првом случају извор информације на који се говорно лице позива је одређен, тј. познат и именован у исказу. Такву функцију имају и синтаксички развијенији имперцептивни искази (8) као што су и *Агенција ИТАР ТАС јавља... Према нашем специјалном извештачу... како сазнајемо оо нашег објекта...* итд. Код неодредене имперцептивности извор информације коју говорно лице преноси адресату не претставља се као познат, тј. тај извор информација остаје неодреден, али говорно лице истиче да износи информацију „из друге руке“: (1) Воз, каже Пера, касни. (2) Воз, како Пера каже, касни. (3) Воз, као што Пера каже, касни. (4) Воз, кажу, касни. (5) Воз, веле, касни. (6) Воз, наводно, касни. (7) Воз, тобоже, касни. (8) Пера каже да воз касни“.

И според најновата српска синтакса, и според нашите лични истражувања, за да биде прецизно кажано дека се работи за незасведочен настан, во српскиот јазик мора да се употреби и лексички показател од типот на веќе погоре споменатите (или некоја од следниве лексеми: *веровајќно, можда, по предвидливом, ваљда, чини се* и сл.) затоа што оваа семантичка категорија не е граматикализирана во стандардниот српски јазик за разлика од ситуацијата во македонскиот и во бугарскиот јазик. Во српскиот јазик тенденција за граматикализација на дистанцата сретнуваме само во дијалектите што се граничат со македонските и со бугарските и што трпеле интензивно влијание од овие два јазика, и од другите балкански несловенски јазици, а пред сè од турскиот. Што се однесува пак на експресивните нијанси на изненадување, чудење, неодобрување (и слично, т.н. адмиратив), притоа поткрепени со констатирање на резултат на некое дејство, во српскиот јазик сè повеќе се употребува скратен перфект кој, добивајќи вакви нови нијанси на значење, не излегува од кругот на претериталните значења, но јасно се диференцира од полниот перфект (Грицкат 1954, 206). (Оваа ситуација во српскиот јазик каде што одделни форми на конструкцијата од типот **byti* + *l*-форма, се специјализираат за адмиратив наликува на онаа во југозападните македонски дијалекти каде што *л*-перфектот се специјализирал за изразување токму на ова експресивно значење, сп. Видоески 1998: 116). Српскиот јазик, меѓутоа, на планот на изразување експресивно значење со краткиот перфект, како што истакнуваат Грицкат и Митриновиќ, развил своја

'типична српска творевина', со испуштање на помошниот глагол во сите лица на перфектот (за разлика од македонската ситуација каде што се испушта само во третото лице) и со следнава семантика: нагласен значенскиот елемент на резултативност, искажување на нова информација, поврзаност со релативен дел на исказот, пример: *Опиши ја едној дана у нурију да вјенчам једну сељачку Ђурђију...* со превод на македонски, *Опиши јас еден ден во Ђурђијата да венчам една селанска Ђурђија...* (Митриновиќ 2001: 93–94).

И додека овој начин на изразување на адмиратив станува сè пофреквентен во српскиот јазик, неутралното прекажување може да се изразува со полниот перфект само контекстуално, како што истакнува Пипер, затоа што сме сведоци дека перфектот во српскиот сè повеќе станува универзален претерит, а минатите определени времиња со својата 'доживеаност на глаголското дејство' сè помалку се употребуваат.

Македонскиот јазик, кој е централен предмет на нашите истражувања, покажува дека категоријата дистанца во рамките на балканскиот јазичен комплекс покажува највисок степен на граматикализација. Граматичкиот развој на оваа категорија во основа лежи на семантиката на минатото неопределено време по потекло од некогашен перфект. Имено, перфектот, кој означува состојба во сегашноста, што е резултат на веќе комплетно завршен настан, на извесен начин, бара од говорителот да ја регистрира новонастаната состојба. Регистрацијата на новонастаната состојба е когнитивен процес, а новите сознанија човекот (субјектот) ги стекнува преку визуелна или аудитивна перцепција. До нови сознанија човек може да дојде и посредно, преку сопствено размислување и донесување заклучоци или преку пренесени сознанија од страна на друго лице. Токму фактот дека конструкциите од типот: *сум* + *л*-форма (по потекло стар словенски перфект) во македонскиот јазик се трансформирале во конструкции на минатото неопределено време, кое во определени ситуации сè уште го чува значењето на перфект, овозможува токму оваа конструкција да се развие како основен носител на семантиката на категоријата дистанца. За комплетно да се граматикализира категоријата дистанца, неопходно е минатото неопределено време да се најде во јасна опозиција со минатото определено време (аористот и имперфектот). Оваа ситуација во рамките на балканските јазици, словенски и несловенски, е најјасно изразена токму во македонскиот јазик. Балканскиот турски јазик сигурно имал влијание да се поддржи развојот на категоријата дистанца во македонскиот јазик, бидејќи, како што рековме и самиот има граматикализирани показатели на т.н. категорија евиденцијал. Но сигурно е дека една категорија не се позајмува од друг јазик, ако самиот јазик нема

соодветен сопствен потенцијал до крај да ја граматализира со сопствени јазични средства. Токму поради тие причини, категоријата дистанца не е подеднакво развиена во сите македонски говори, ниту пак е развиена во ист степен или на ист начин во сите балкански јазици.

Ситуацијата во бугарскиот јазик покажува дека во граматиците на бугарскиот јазик се прави диференцијација помеѓу парадигмите на минатото неопределено време и парадигмите на прекажаните „времиња“. Тоа секако се должи на фактот што формите на помошниот глагол сум во 3 л. не се комплетно загубени, туку сè уште се чуваат во одредени ситуации, пред сè кога се наложува на прв план семантиката на минатото неопределено време и семантиката на перфектот. Понатаму, за прекажување на предвидени идни настани нема комплетно граматализирана форма од типот на македонската: *ќе сум одел*, а има форми за прекажување на плусквамперфектот, што го покажуваат плусквамперфектот како пожива категорија од онаа претставена во македонскиот стандарден јазик; исто така се разликуваат и конструкции за прекажување на *future perfectum*.

Сето погоре речено, укажува дека во бугарскиот јазик конструкциите од типот: *сум + л-форма* многу појасно го чуваат значењето на перфект и на минато неопределено време за разлика од ситуацијата во македонскиот јазик. (Познато е и тоа дека во македонскиот стандарден јазик, на позицијата на перфект се зацврстуваат конструкциите од типот: *имам + -н/-ил-* придавка.) Како што може да се проследи низ литературата за бугарскиот јазик, сè појасното издвојување на значењето на адмиратив, покрај веќе јасно определеното значење на прекажаност, говори во прилог на понатамошен развој на категоријата дистанца во бугарскиот јазик.

Што се однесува до српскиот јазик, јасно е дека овде не може да очекуваме граматализираност на категоријата дистанца врз основа на формите од типот: **byti + l-forma*. Овие конструкции во српскиот стандарден јазик вршат функција на општ претерит, самото тоа, овие конструкции ги прави дел од конструкциите што ѝ припаѓаат на категоријата време. Сепак, српскиот јазик територијално граничи како со македонскиот така и со бугарскиот јазик. Во српските дијалекти, а и во српскиот стандард, сè уште има „живи“ форми на имперфектот и пред сè на аористот. Оваа ситуација овозможува во српскиот јазик да се развијат одделни самостојни форми т.н. „крњи перфскаат“ чија семантика се определува главно како адмиратив.

Сето погоре речено покажува дека македонскиот јазик и во поглед на развојот и граматализираноста на категоријата дистанца се покажува како централна област на Балканот која овозможува највисок степен на граматализираност на еден од серијата на т.н. балканизми. Ова ја потврдува многу пати порано донесената констатација дека т.н. балка-

низми токму преку Македонија се шират во соседните словенски земји, на исток, кон Бугарија и на север, кон Србија.

ЛИТЕРАТУРА

Кирилица:

Алексова, К., 2003: *Адмиративът в съвременния български език*, Сема РСШ, София.

Белић, А., 1926–27: *О ујојреби времена у срјскохрватском језику*, Јужнословенски филолог, Београд, стр. 102–132.

Будимир, М., Црепајац Ј., 1965: *Σλοτχεια Ελλνικα* (Основни грчке глотологије), Београд.

Видоески, Б., 1998: *Дијалектнине на македонскиот јазик, том 1*, МАНУ, Скопје.

Граматика, 1993: *Граматика на съвременния български книжовен език, том 2 / морфологија*, БАН, София.

Грицкат, И., 1954: *О њерфектју без њомоћноџ глагола у срјскохрватском језику и сродним синтјаксичким њојавама*, Српска академија наука, Посебна издања, Институт за српски језик, књига 1, Београд.

Конески, Б., 1981: *Грамајтика на македонскиот литератјурен јазик*, Култура и др. Скопје.

Митриновић, В., 2001: *Функције њерфектја без њомоћноџ глагола у срјском паративном њексјту (чињенице срјскоџ језика с осврћом на синтјацију у македонском)*, XXVII научна дискусија на XXVIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид 14–15 август 2000, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, стр. 87–97.

Пипер, П., 2005: *Синтјакса савременоџа срјскоџ језика, њросјта реченица*, у редакцији Милке Ивић, Београд.

Симић, Р., 2002: *Срјска грамајтика 1 и 2*, Јасен, Београд.

Стевановић, М., 1983: *Грамајтика срјскохрватскоџ језика за школе средњеџ образовања*, Обод, Цетиње.

Топољска, З., 1995: *Македонскине дијалектнине во Еџејска Македонија, Синтјакса 1 дел*, МАНУ, Скопје.

Топољска, З., 1996: *Синтјуди од македонско-буџарската јазична конфронтјација*, МАНУ, Скопје.

Латиница:

L'Énonciation médiatisée, Zlatka Guentchéva (éditeur) 1996: Éditions Peeters, Louvain – Paris.

Friedman, V., 1986: "Evidentiality in the Balkans: Bulgarian, Macedonian, and Albanian," *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*, ed. W. Chafe and J. Nichols, 168-189. Norwood, N. J.

Lunt, H., 1952: *A Grammar of the Macedonian Literary Language*. Skopje.

Ѕuković, J., 1961: "Povodom najnovijih radova i interpretacija posvećenih imperfektu i aoristu", *Radovi, knjiga XVIII, Ocjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 6*, Sarajevo.

Wiemer, Björn, *Particles, parentheticals, conjunctions and prepositions as evidentiality markers in contemporary Polish* (a first exploratory study).

Ubaвka GAJDOVA, Veselinka LABROSKA

THE CATEGORY OF DISTANCE IN CONTEMPORARY MACEDONIAN, BULGARIAN AND SERBIAN

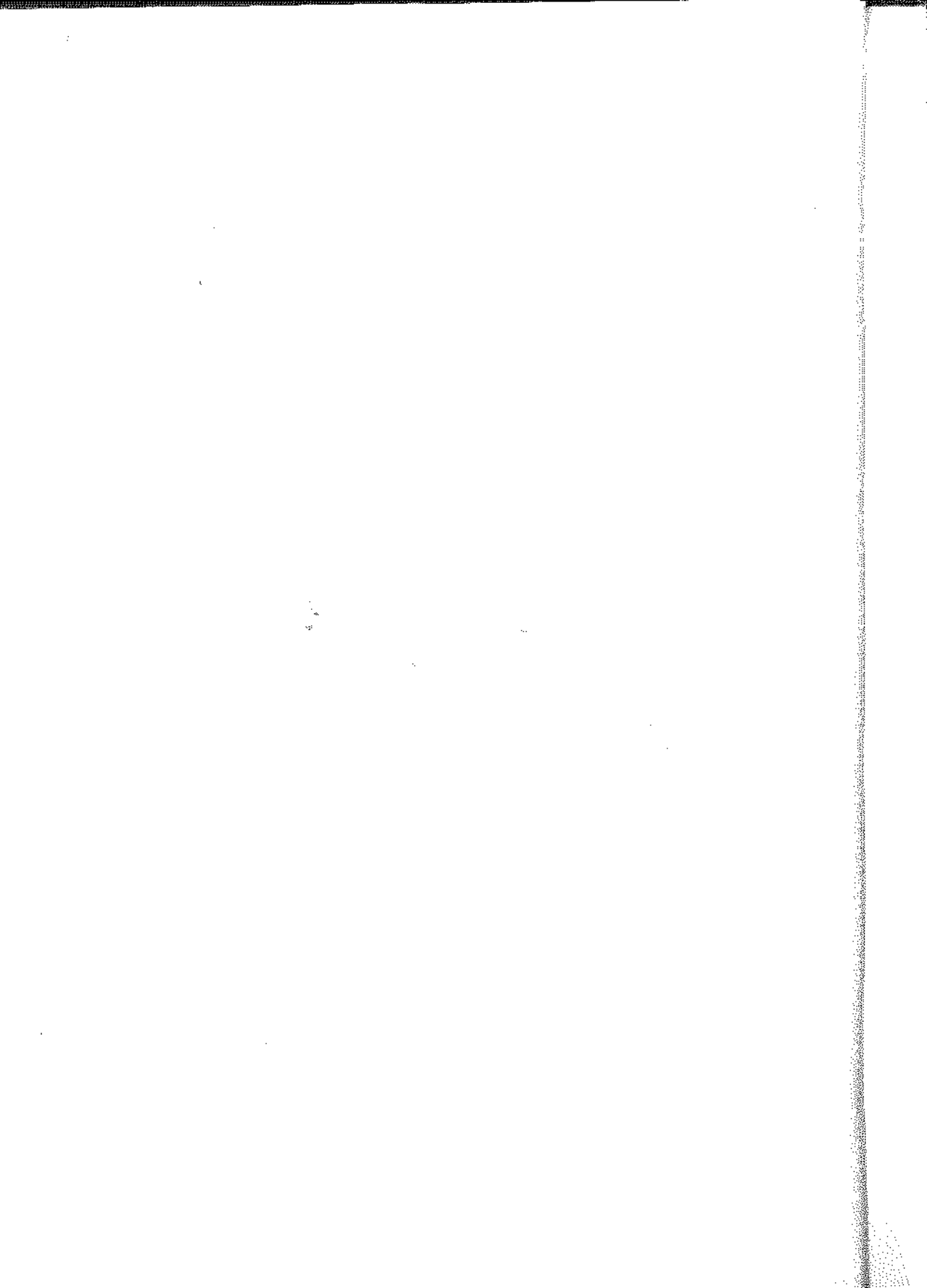
(GRAMMATICAL AND LEXICAL MARKERS)

(Summary)

The category of distance, in linguistic literature known as evidentiality, imperative, reportedness, nonconfirmative, admirative, is defined as reserved/distanced speaker's attitude towards the validity of the described event. The category of distance is a modal category and the level of distance can change: from neutral statement for non-confirmative events to complete negation of the validity of the expressed event.

In this paper, special attention is paid to the different levels of distance that can be expressed by grammatical markers (verbal constructions of the type: auxiliary *byti + *I-participle). We also want to show the influence of the lexical markers (of the type: *веројатно, наводно, божем, изглед* etc.) on the different levels of distance.

The analysis is based on examples from Macedonian, Bulgarian and Serbian.

Вангелија ДЕСПОДОВА

ЛЕКСИКАТА НА ПРВОБИТНИОТ СЛОВЕНСКИ ПРЕВОДНА ТРЕБНИКОТ

**(ВРЗ ОСНОВА НА МАТЕРИЈАЛОТ ОД ТРЕБНИКОТ
ВО СИНАЈСКИОТ ПАЛИМПСЕСТ – ГРЕЧ. 70)**

Кодексот е од збирката ракописи на К. Тишендорф. Исто како најстариот словенски Требник – Синајскиот еухологиум од XI век и Синајскиот палимпсест е најден на Синај,¹ од каде го носи името. Сега се чува во Руската национална библиотека во Санкт Петербург, под сигнатура Греч. 70, поради тоа што делови од кодексот (л. 67, 70–71, 74–75, 78–79, 81–83, 86, 89–90 и 97) се пишувани врз избришан, но на места читлив грчки богослужбен текст, пишувани со минускулно писмо во XI век.²

¹ Во манастирот „Света Катерина“ на Синај се чува и поголемиот дел од Синајскиот еухологиум од XI век, најстариот словенски еухологиум. Заедно со новооткриените 28 листа со сигн. Sin. Slav. MS 37 од грчкиот научник Јоанис Тарнакидис на Синај се чуваат 134 листа од ракописот. Во Руската национална библиотека во Санкт Петербург, под сигн. Глаг. 2, се чуваат последните три листа што се донесени од Синај во 1853 год. од архимандрит Порфириј и Н. Крилов. Еден дел се чува во ракописниот оддел на РАН во Санкт Петербург, сигн. 24.4.8. Во 1881 год. Н. П. Кондаков зел еден лист и сега тој се наоѓа во библиотеката во Одеса.

² П. А. Лавров, Палеографическое обозрение кирилловского письма, СПб 1915, Энциклопедия славянской филологии, вып. 4.1, стр. 66–67; Е. Э. Гранстрем, Описание русских и славянских пергаменных рукописей, Ленинград 1953, 79; истата, Палимпсесты Государственной Публичной библиотеки имени М. Е. Салтыкова-Щедрина. – Византийский временник, т. 17 (1960), 78–84; истата, Славяно-русские палимпсесты. – Археографический ежегодник за 1963 год, Москва 1964, 218–222; В. Десподова – Л. Славева, Македонски средновековни ракописи I, Прилеп 1988, 110–111; В. Десподова, Палимпсесты Охридской архиепископии, Меѓународен научен собир „Ракописните палимпсести“, одржан во Атина од 7–11 мај 2003 год.; истата, Значењето на македонските средновековни палимпсести, Научен собир „50 години Институт за македонски јазик“, октомври 2003 година (во печат).

Синајскиот палимпсест од крајот на XII – поч. на XIII век е всушност Зборник и се состои од три дела што не се содржински поврзани меѓу себе. Првиот дел е Требник (л. 1–53v), вториот Слова и поученија (л. 54–102v), а третиот Апокрифи (л. 103–119v). Вториот дел е руски, а првиот и третиот дел имаат јазични белези на Охридската книжевна школа.

Во овој прилог ние ќе се задржиме само на Требникот (л. 1–53v), односно на неговите лексички особености.

Еухологиумот (грч. εὐχολόγιον, лат. *titulae sacra mentorum*, старосл. трѣбѣникъ или молитвеник) е богослужбена книга која содржи свештеноејствија и молитви за индивидуална богослужба. Тоа се чинопоследованијата, т.е. редот на свештеноејствијата, молитвите и укажувања за богослужбени текстови, определени за различни случаи (Псалтир, Евангелие, Апостол). Притоа, основните богослужбени текстови се даваат како цитати или како цели четива. Покрај тоа, Еухологиумот содржи и различни молитви што се наменети за потребите на христијанското општество или на одделни нејзини членови. Поради тоа, сите овие свештеноејствија и молитвословија се нарекуваат со заедничко име – треби, од каде произлегува и името на оваа богослужбена книга – Требник.

Словенскиот Требник има поразнообразна содржина од грчкиот, во кој Молитвеникот (εὐχολόγιον) најчесто е одделна книга од литургијата (литургијарион). Словенскиот Требник обично содржи три литургии – од Јован Златоуст, од Василиј Велики и т.н. Преждеосвештена. Друга разновидност на Молитвеникот (Еухологиумот) содржи и текстови од Требникот. Тоа се чинопоследованија од дневниот богослужбен круг, како чинот на благословување коливо, некои господски и светителски празници, чинот над коливо за починатите, молитвата по причест. Може да се претпостави дека содржината на словенскиот Требник е изградена врз основа на содржината и распоредот во кн. 7 од Дејанија апостолски, каде се одразени елементи на Молитвеникот и на Требникот. Сличен состав на Требникот очигледно одговарал на апостолската дејност меѓу Словените и неговиот прв превод се поврзува со дејноста на словенските првоучители св. Кирил и Методиј. Така, најстариот словенски Требник – Синајскиот (Еух), содржи и оригинални словенски творби, како што се „Чин за исповедание“ што се смета за творба на св. Климент Охридски и епитимијната статија „Заловеди на светите Отци“ која се поврзува со

книжевната дејност на св. Методиј во Велика Моравија.³ „Чинот за исповедание“ што се смета за оригинална творба на св. Климент Охридски го наоѓаме и во Синајскиот палимпсест (л. 38v/8–48v/17) што е особено значајно, зашто тоа може да значи дека овој Требник имал предлошка слична со Еух, а истовремено овој Чин ја потврдува архаичноста на кодексот. Елитимијната статија „Заповеди на светите Отци“ која се поврзува со книжевната дејност на св. Методиј тука не е застапена, но можеби причината е тоа што овој Требник има само 53 листови и не може да се каже дали тој текст се наоѓал во изгубениот дел од Требникот што е составен дел на Синајскиот палимпсест.

Во македонските средновековни ракописи се одразени повеќе лексички слоеви што е во директна врска со нивната временска и територијална припадност или, пак, со нивната намена.

Основниот лексички фонд, главно, се совпаѓа во сите словенски средновековни ракописи, независно на која јазична редакција тие ѝ припаѓаат. Тоа е најархаичниот лексички слој, или т.н. архаизми, што му биле својствени на првобитниот кирилometодиевски превод и се состои пред сè од словенски лексеми. Покрај словенскиот лексички фонд, во овој најархаичен слој се вбројуваат и некои грцизми, како и семитизми и арамеизми што се преземени при преведувањето на првобитниот словенски текст од грчкиот оригинал.

Степенот на употребата на архаизмите во Требниците е особено значаен, зашто тоа ни помага да се открие како изгледал првобитниот словенски превод на Требникот и како течел понатаму неговиот историски развој. Токму поради тоа, во нашето излагање се задржуваме само на најархаичниот лексички слој што му бил својствен на првобитниот кирилometодиевски превод и се состои пред сè од словенски лексеми.

За македонските средновековни текстови е карактеристична верноста кон кирилometодиевската традиција. Тоа значи дека во нив им се дава предност на архаичните лексички изрази, вклучувајќи ги тука и туѓите зборови што се преземени од грчкиот оригинал при првите преводи на богослужбените книги уште пред Моравската мисија. Моравизмите и германизмите, односно лексемите што навлегле во предлошките на подоцнежните македонски средновековни текстови во текот на Моравската мисија на св. Кирил и Методиј и на нивните следбеници претставуваат втор лексички слој, но тие исто

³ Ѓорѓи Поп-Атанасов, Речник на старата македонска литература, Скопје 1989, 248–249.

така се прифаќаат како дел од кирилometодиевската книжевна норма.⁴

Лексичкиот материјал од Требникот во Синајскиот палимпсест ни е комплетно обработен, па затоа можеме да изнесеме податоци и за лексемите што нема да бидат разгледувани во ова излагање.

Со оглед на малиот обем на ракописот, Требникот од Синајскиот палимпсест содржи само 1635 лексеми. Сепак, тој нуди богат лексички материјал, зашто, иако мал по обем, покрај лексемите што се потврдени во други писмени извори, во нашиот текст најдовме 134 лексеми што меѓу 67-те писмени извори врз кои се базира Старословенско-македонскиот речник со грчки паралели⁵ не се среќаваат, а се потврдени исклучиво во овој ракопис или, пак, имаат само уште една потврда.

Што се однесува на туѓите зборови, тука ќе наведеме само најосновни податоци.

Македонските ракописи се создадени на подрачје што се наоѓало во директен контакт со грчкиот јазик, па затоа грчките заемки се за нив особено карактеристични.⁶ Во тој поглед Требникот од Синајскиот палимпсест не е исклучок и во неговиот текст се користат повеќе грцизми. Така, на пример, богослужбените термини што ги наоѓаме во Требникот се тукуречи сите преземени од грчкиот оригинал.

Преку грчкиот оригинал во словенскиот текст навлегуваат низа арамејски и семитски изрази што си го нашле претходно своето место во грчкиот јазик, својствен на библиските книги. Сепак, семитските и арамејските лексеми се во Требникот доста ретки. Всушност, во подоцнежните словенски ракописи семитизмите се употребуваат само по навика, или, пак, за да се постигне поголема прецизност во семантиката.⁷ Оваа лексика се транслитерира според староеврејски прототипови.

⁴ В. Десподова, Влијанието на великоморавската средина врз македонската средновековна писменост, *Студији за македонската средновековна лексика*, Скопје-Прилеп 1997, 225–232, особено 228–229.

⁵ В. Десподова (редактор и коавтор), Соња Новотни, Елка Јачева-Улчар, Марија Чичева-Алексиќ, Старословенско-македонски речник, изд. на Институтот за старословенска култура – Прилеп и Матица македонска – Скопје, Прилеп-Скопје 1999.

⁶ В. Десподова, Лексичкото и семантичкото влијание на грчкиот јазик во македонските библиски ракописи, *Студији за македонската средновековна лексика*, Скопје-Прилеп 1997, 197–205.

⁷ В. Десподова, Семитизмите во македонските средновековни ракописи, *Студији за македонската средновековна лексика*, Скопје-Прилеп 1997, 215–223, особено 220.

Степенот на употребата на архаизмите во секој конкретен ракопис може да се утврди единствено со компарирање на повеќе ракописи. Според процентуалната застапеност на архаизмите во ракописот, може да се согледа тенденцијата што превладува во конкретниот ракопис или во книжевниот центар во кој е создаден – да се отстрануваат архаизмите и да се заменуваат со понови лексеми или да се задржуваат како составен дел од целокупниот лексички фонд на ракописот.

За да се утврди колкава е застапеноста на архаизмите во Требникот од Синајскиот палимпсест, неговата лексика ја споредуваме првенствено со лексиката на канонските стсл. текстови, потоа со архаичното Трновско евангелие од 1273 год., но исто така и со лексиката на повеќе македонски текстови, особено со оние што се пишувани приближно во истиот период, т.е. кон крајот на XII – поч. на XIII век. Споредуваме и со лексиката на ракописите што се објавени како монографски изданија на Институтот за старословенска култура во едицијата *Македонски средновековни ракописи* или на Институтот за македонски јазик во едицијата *Сџари ѝлексџови*.

Со цел да се постигне поголема прегледност, лексичкиот материјал е изложен по азбучен ред според лексичките варијанти што се наоѓаат во Требникот.⁸

Во старите текстови грч. *μαστιχοῦν* се преведува со лексичките варијанти *вѣти* и *тѣти*. Во Требникот од Синајскиот палимпсест не се среќаваат овие лексеми, што, секако, зависи од содржината на ракописот или, пак, од неговиот мал обем.

Во Требникот редовно ја среќаваме лексичката варијанта *благодѣтъ* (сп.: *благодѣтъж* 3/17, *благ/одѣтъ* 3/22–23, 4v/9), а ниту еднаш нема *благодѣтъ*. Се среќаваат и скратени варијанти (сп.: *блѣтъж* 3/6, *блѣтъ* повеќе пати). Двете лексеми ги среќаваме напоредно во Мар и во Добрј. Во Зоѓр и во Добром, исто како во нашиот ракопис, секогаш има *ѣ*, додека во Трн Макед, покрај скратените форми *блѣтъ*, се пишува и *блѣодѣтъ*. Адекватно на *благодѣтъ* еднаш има и *благодѣтеле* 37v/25.

⁸ Скратениците на ракописите се соодветни со оние во *Старословенско-македонскиот речник со грчки паралели*, наведени на стр. 551–555 (в.: В. Десподова (редактор и коавтор), Соња Новотни, Елка Јачева-Улчар, Марија Чичева-Алексиќ, Старословенско-македонски речник, изд. на Институтот за старословенска култура – Прилеп и Матица македонска – Скопје, Прилеп-Скопје 1999.

За грч. εὐαγγελίζεῖν во нашиот текст нема ниту еднаш благовѣстити или благовѣщення, но еднаш се среќава проповѣдаеме 51/12. Наспроти нашиот ракопис, во Мар Зоѓр Добром Крат Макед и во Прологот бр. 72 ниту еднаш нема проповѣдање, проповѣдати. За грч. εὐαγγελίζεῖν во Треск само еднаш се среќава архаизмот благовѣстити, инаку се употребува лексемата проповѣдати (26x), што се совпаѓа со нашиот ракопис.

За грч. καθύα, καθύων не се среќава ниту поновата лексичка варијанта зрон која се среќава, на пр., во Трн, ниту поархаичното варь што го среќаваме во повеќето канонски евангелски текстови. Тоа, секако, зависи од содржината и од малиот обем на ракописот.

велин се смета за поархаична форма во однос на великъ, зашто се среќава почесто во Мар Зоѓр и Асем. Во Добром Крп Грг9 Крат превладува велин (во различни форми). Во нашиот ракопис, исто како во Добрј и Макед двете форми се употребуваат напоредно – велин (7x) и великъ (7x). Единственџо треба да се наведе сложенката великоџенца.

За грч. εἶδῖα во нашиот ракопис двапати се употребува видѣние (спл.: видѣние, видѣнина (!)), исто како во Добром Крат Трн, а ниту еднаш нема зракъ, кое се среќава во Мар Мир, видъ кое го среќаваме во Добрј, или образъ кое се среќава во Макед. За εἶδῖα во Прологот бр. 72 се употребува видѣние (6 x) и образъ (11x).

Во нашиот ракопис, исто како во Мар и Зоѓр, за πρόφαις двапати има вина, но исто така, исто како во Добрј Макед Крат, еднаш има и непѣваџи (непѣваџь 40/12).

Во Требникот ниту еднаш не се среќава поархаичната лекс. варијанта областъ, а еднаш има власть (властемъ 9/3–4). И во Треск не се среќава поархаичната лекс. варијанта областъ, а само еднаш има власть. Во Прологот бр. 72 трипати се среќава поархаичната лекс. варијанта областъ, а двапати има власть (73v/10). Меѓутоа и власть може да се смета за архаизам, бидејќи ја наоѓаме и во канонските стел. текстови.

Со лексичките варијанти врѣтъ, врѣтоградъ, градъ, врѣтъпъ во стел. канонски текстови се преведува грч. κῆλος. Во Требникот не ги среќаваме овие лексички варијанти, но имаме и винограда своџѣ 7v/9.

За грч. $\lambda\acute{\alpha}\varsigma$ се употребуваат въсь (21x) и въгѣкъ (19x), со блага предност на въсь . Вахва ситуација имаме и во канонските стсл. текстови.

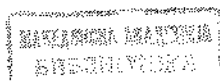
За грчкото $\acute{\epsilon}\rho\sigma\alpha$ во стсл. канонски ракописи рамномерно се употребуваат лексемите година и часъ , освен во Евангелието по Јована, каде во сите Евангелија превладува лексичката варијанта година . Во Требникот ниту еднаш нема година , додека повеќе пати среќаваме часъ (сп.: $\text{ч}\bar{\text{а}}\bar{\text{с}}$ 3/14 и сл.). Во тој поглед имаме сосема идентична ситуација и во Прологот бр. 72 каде ниту еднаш нема година , додека четирипати има часъ (сп.: $\text{ч}\bar{\text{а}}\bar{\text{с}}$, $\text{ч}\bar{\text{а}}\bar{\text{с}}\bar{\text{а}}$, $\text{ч}\bar{\text{а}}\bar{\text{с}}\bar{\text{ы}}$, $\text{ч}\bar{\text{а}}\bar{\text{с}}\bar{\text{ѣ}}$). Во текстот на Карпинското ев. превладува варијантата година . Според А. С. Львов⁹ во подоцнежните ракописи часъ се употребува со значење на двете лексеми и тоа првенствено во источнобугарските текстови.

Грчкиот адверб $\acute{\omicron}\beta\alpha\iota$ во Мар Зоџр Асем Добром Добрј се преведува со горе (само еднаш Л 6, 25 во Макед има горѣ). Во Рад Три и во во Прологот бр. 72 нема горе . И во нашиот ракопис не се среќава горе . Грчкото $\acute{\omicron}\beta\alpha\iota$ во Треск се преведува со двете лексеми – горе и мѡгѣ .

Грчкото $\kappa\acute{\omicron}\mu\eta\eta$ се предава со словенските лексеми въсь и со градъ . Во Требникот, исто како во Прологот бр. 72, ниту еднаш нема въсь , додека лексемата градъ се среќава трипати (во Прологот бр. 72 десетпати). Грчкото $\kappa\acute{\omicron}\mu\eta\eta$ во Треск се предава со двете лексеми – въсь и градъ .

Во старите ракописи со исто значење се употребуваат лексемите грастн , итн , прнтн , ходнтн , со тоа што во некои текстови им се дава предност на некои од овие лексеми. Така, на пр., во Мар и Добром почесто се употребува грастн . Во нашиот ракопис, исто како во Прологот бр. 72, трипати е употребен глаголот грастн (сп.: градѣте 33v/9, градацаго 20v/16, градеть 10/24). Во денешно време глаголот грастн сè уште се употребува во словенечкиот јазик, во далматинската литература и во западните говори во Егејска Македонија, каде што, пак, не постои глаголот иде .

⁹ А. С. Львов, Старославянское година – часъ , КСИС АН СССР, 1958, вып. 25, стр. 45 и натаму.

За грчкото κληρονομία „наследство“ еднаш има достоинство 29/7 (исто како во Прологот бр. 72, каде ниту еднаш нема привезть), но еднаш наоѓаме и приваценина 50v/13–14 (како и привацити (3x), привацѣтникъ (3x), привацѣтница (еднаш), привацѣтн (еднаш). Во Треск грчкото κληρονομία се преведува со достоинѣ 7^v, достоинѣ 93, но и со привезень 4^v, привацѣтна 7, привацѣтницѣ 14, привѣстѣна 32^v, привѣтъ 81^v.

Во Требникот (исто како, на пр., во Прологот бр. 72 или во Треск) ниту еднаш не се среќава лексичката варијанта етеръ. Секаде во текстот (и во сложенките) се употребува единъ, со што од стсл. канонски ракописи се доближува до Мар, каде ѝ се дава апсолутна предност на оваа лексема. На варијантата етеръ очигледна предност ѝ даваат апракосите Асем Грг9 Крп и македонските цсл. четвороевангелија (делумно и стсл. Зогр). Од македонските цсл. ракописи лексемата етеръ се среќава во апостолите Охр Струм Вран Верк Карп, како и во псалтирите Џог Бон.

За грч. ὁ υιός, исто како во Мар Зогр Добром, во нашиот текст ја наоѓаме само варијантата женнхъ, а ниту еднаш нема женан сѧ, кое се среќава, на пр., во Трн. Сп.: женнхѧ 1/23, 2/18, 5/10–11, женнхѧу 1/19, женнхѧвь 11/13.

Во нашиот ракопис се употребува лексичката варијанта животъ (сп.: животѧу 4v/13, вкупно 6x) и придавката животѣнъ (3x), како и сложенките животворацѣнѣ 20/21–22, живѧосноѧ 29/21–22, живѧопитѧнѣ 24v/18–19, живѧопитѣнѣж 31/7. Меѧутоа, се среќава и жѧзнъ (7x), како и сложенката жѧзнодавецъ 33v/19. Особено често се среќава лексемата жѧтнѣ (сп.: въ жѧтнѣ 1/3, дѧховно жѧтѧтѧнѣ (!) 2v/5, жѧтнѣ 2v/6, о жѧтнѣ 4/16, жѧтѧно 5v/11 и т.н.).

Грч. ἀπ' ἀρχῆς во нашиот ракопис е преведено со испрѧва (2x – 31v/11, 46v/23), но трипати ѧма и исконн 18v/11, 31v/12, 35v/13.

Наместо грч. πλησίον во Требникот трипати (21v/2, 21v/10, 46v/21) се среќава поновата лексичка варијанта близъ, а ниту еднаш поархаичната искръ. Во тој поглед нашиот текст се согласува со Добром Добрј Рад Крат. Придавски форми не најдовме од ниедна од

овие лекс. варијанти. Лекс. варијанта нскрѣ на едно место (J 4,5) се среќава во Карпинското ев., а ја наоѓаме и во Мар Зоѓр Асем Охр Берк.

Лексичката варијанта исплѣнь (πλήρης), исплѣнитн, исплѣнати (πληροῦν) се смета за поархаична, иако уште во Зоѓр и другите стел. текстови од крајот на X – поч. на XI век веќе се среќава лекс. варијанта наплѣнь, наплѣнитн. Во нашиот ракопис (исто како, на пр., во Треск и Прологот бр. 72) во три случаи ги наоѓаме поархаичните лексички варијанти (исплѣнь 41v/1, исплѣни 17v/3, исплѣнѣет сѧ 28/16), а само еднаш има наплѣни 36v/10.

Во Требникот петпати се среќава истинѣнь (во Прологот бр. 72 има дваесет словоформи од оваа лексема), а ниту еднаш нема истовѣ (во Треск еднаш има истовѣство 82^v).

Во Требникот се среќава само лексичката варијанта корабѣ, а ниту еднаш нема ладни или ладница (исто како, на пр., во Треск или во Прологот бр. 72).*

В. Јагич смета дека лексичката варијанта кѣнигы е постара од писанне и дека тие имаат исто значење. Во нашиот ракопис се употребуваат паралелно двете лексеми, па покрај единствената потврда кни/гамь 3/11–12 (нема кѣнижѣникѣ), нема писанне, но еднаш има писаны 8/18.

Грчкото φιλεῖν во словенските ракописи се преведува со две лексички варијанти – логѣзати и цѣловати. Во нашиот ракопис се среќава само втората и таа е потврдена седумпати.

Во Требникот не се употребуваат поновите лекс. варијанти ложѣ и ложѣсна, а нема ниту ложѣница, но петпати се среќава лекс. варијанта одрѣ (32/20, 32v/5, 32v/14, 33/2, 33/5).

Во нашиот ракопис еднаш се среќава лекс. варијанта доврѣ 1/11, додека лексичките варијанти лочѣ (се среќава уште во Мар) и оучѣ (се среќава во Мар Сав Остр Трн) не се потврдени.

По правило во Мар Асем Добром Мир Рад Добрј за грч. εὐφώνιος ја среќаваме лексичката варијанта шѣун. Меѓутоа, веќе во Зоѓр Остр Сав Јов има лѣвѣ. Во Требникот се среќава само лѣвѣ. Сп.: станѣ ω лѣвѣ страна 6v/17–18 (грч. ἐξ εὐφώνιων).

Место грч. ὁ λοιπός во Требникот (исто како во Прологот бр. 72) не се среќава моравизмот *непрнаџнь*, ниту архаизмот *ажкавство*, потврдена е само придавката *ажкавъ* (*ажкаваго* 1/6–7).

Лексичката варијанта *минџти* се смета за поархаична од *многходџти*, *многграсти*, *минонти*, *прѣџти*, *прѣхудити*. Во нашиот кодекс е потврдена само лексемата *прѣџти* (3x).

Грч. ἔλαιον во Требникот е еднаш преведено (во Прологот бр. 72 трипати) со *масло* 23v/5, додека ниту еднаш нема *ољѣи*.

Место грчките *χρονίζειν* и *βραβύς* во најстарите текстови се среќаваат две лексички варијанти: *кѣџџти* (почесто во Мар Мир Макед Крат, понекогаш во Ник Хвал) и *мџдџти* (во Зоѓр Асем Сав Остр Добром Добрј Трн). Глаголот *мџдџти* – *моудџти* го среќаваме во јужнословенските дијалекти¹⁰, но во нашиот ракопис не е потврдена ниту една од двете наведени лексеми, што се должи, веројатно, на малиот обем на ракописот.

Со исто значење ‘другар, следбеник, соучесник’ за грч. κληρονομος во Требникот осумпати се употребуваат лексеми изведени од *настаѣдџникъ* што се среќава во Мар Добрј Крат Макед, шестпати лексеми изведени од *прѣнаѣстџникъ* што се среќава, на пр., во Добром Рад, ниту еднаш нема *ѣвещџникъ* што се среќава и во Добром Добрј Крат Макед.

Грчките ἄδικος, ἀδικῶс во Требникот трипати се предаваат со *неправѣдџнь*, *неправѣдѣно* што се среќава и во Мар Добром Добрј. Синонимот *ѣвндѣлѣвъ* не се употребува, но се среќава *ѣвндѣлѣнѣмъ* 45/16 со значење ‘навреден, обесправен’.

Грч. πτωχός во нашиот ракопис еднаш е преведено со *ниџъ* (сп.: *ниџи* 15/5), додека лексичката варијанта *ѣубогъ* не се среќава.

Во Требникот, слично како во некои македонски средновековни текстови, како, на пр., во Треск, воопшто не ги наоѓаме лексичките варијанти *нѣкџи*, *нѣкџторџи*, *нѣкџто*. Во Прологот бр. 72 овие лексички варијанти се доста чести. Со тоа значење во Требникот се употребуваат лекс. варијанти *дрѣугъ* (*дрѣугаи* 32v/4), петпати *ниџъ* (2x *ниџѣдѣџи* – *ниџѣдѣѣмъ* 5v/6–7, *ниџѣдѣаго* 12/12) и еднаш *ѣвџи* 12v/2.

¹⁰ Бонѣ Цонев, История на българский язык, II, София 1934, 96.

Место грч. σταυροῦν лексичката варијанта пропати се смета за поархаична од расплати¹¹. Меѓутоа, лексичката варијанта расплати веќе ја наоѓаме во стел. канонски текстови – еднаш во Мар, а почесто во Зоѓр Сав Асем Остр. Во нашиот ракопис еднаш е потврдена поархаичната лексема пропати (сп.: пропеньшиуџ бv/7–8), додека лексемите расплати и расплатиџ не се потврдени.

За грч. ἰδιότης во Требникот се употребува рнџа, а не кошвула. Сп.: облѣџџте са рнџоџ спѣенна 2/3, облѣџџе бо ма вь рнџа спѣенна 2/16–17, рнџа 2v/10 и др.

За грч. μαρτυρεῖν, μαρτυρία, μαρτύριον како поархаични лексички варијанти се сметаат съвѣдѣтельствовати, съвѣдѣние. Меѓутоа, веќе во најстарите словенски кодекси, како што е Асем, се среќаваат и лексичките варијанти послушѣствовати, послушѣство. Во нашиот ракопис се среќава само поархаичната лекс. варијанта. Не се среќава глаголот съвѣдѣтельствовати, но дури 22 пати има съвѣдѣние, а еднаш съвѣдѣтели 20v/21–22.

Грчките φιλόσσειν, τηρεῖν, συντηреῖν осумпати се преведени со съхранити, а петпати со съблюсти 2v/8, 6/8, 8v/12, 13v/8, 16/18–19.

За грч. εἰ μή како поархаична се смета лекс. варијанта тѣкъмо, а не тѣуниџ, но втората лексема ја среќаваме веќе во Сав. Во Требникот (слично како во Добром Грг9 и Охр) е вообичаена употребата на охридското тѣкъмо (сп.: тѣкъмо 3/12, 51/2, тѣкъмо 30v/3), а не на преславското тѣуниџ.

Грчкото παρῳδεισος во Требникот се преведува со царѣствие (11x), царѣство (4x), но паралелно се среќава и именката ран (2x – 30v/6, 48v/20) или придавката ранскѣ (4x – 24/22, 24/6, 38/2, 48/21). Според оваа лексичка особеност нашиот ракопис се разликува од некои други ракописи, како што е Прологот бр. 72, каде среќаваме само царѣствие (9x) и царѣство (19x), а ниту еднаш ја нема именката ран или придавката ранскѣ.

За грч. φίλημα во нашиот текст нема цѣлованне, ниту пак лобѣзанне, лобѣзанне, а за φιλεῖν нема лобызати, туку само цѣловати (7x).

За грч. κοιλία еднаш има џрѣѣа 37/5, а ниту еднаш џтроба.

¹¹ K. Horálek, *Evangeliaře a čtveroevangelia*, Praha 1954, 94.

Прашањето за употребата на архаизмите и неологизмите во лексиката на одделни ракописи е во тесна врска со прашањето за односот на конкретниот ракопис кон првобитниот кирилometодиевски превод. Погоре наведениот лексички материјал од Требникот на Синајскиот палимпсест, во кој доминираат архаичните лексички изрази, покажува дека најголемиот дел од лексиката на овој кодекс се совпаѓа со основниот лексички фонд што е карактеристичен за најстарите словенски глаголски текстови. Од овој факт, како и од погоре наведената констатација дека како составен дел на овој кодекс е и „Чинот за исповедание“ што се смета за оригинална творба на св. Климент Охридски (л. 38v/8 – 48v/17), може да се изведе заклучок дека во ракописот е одразен првобитниот словенски превод на Требникот, поради што овој кодекс зазема посебно место и спаѓа меѓу најзначајните словенски средновековни ракописи.

Vangelija DESPODOVA

THE LEXICOLOGY OF THE FIRST SLAVIC TRANSLATION OF THE EUCHOLOGIUM

(BASED ON THE SINAJ PALIMPSEST – GREC. 70 MATERIAL)

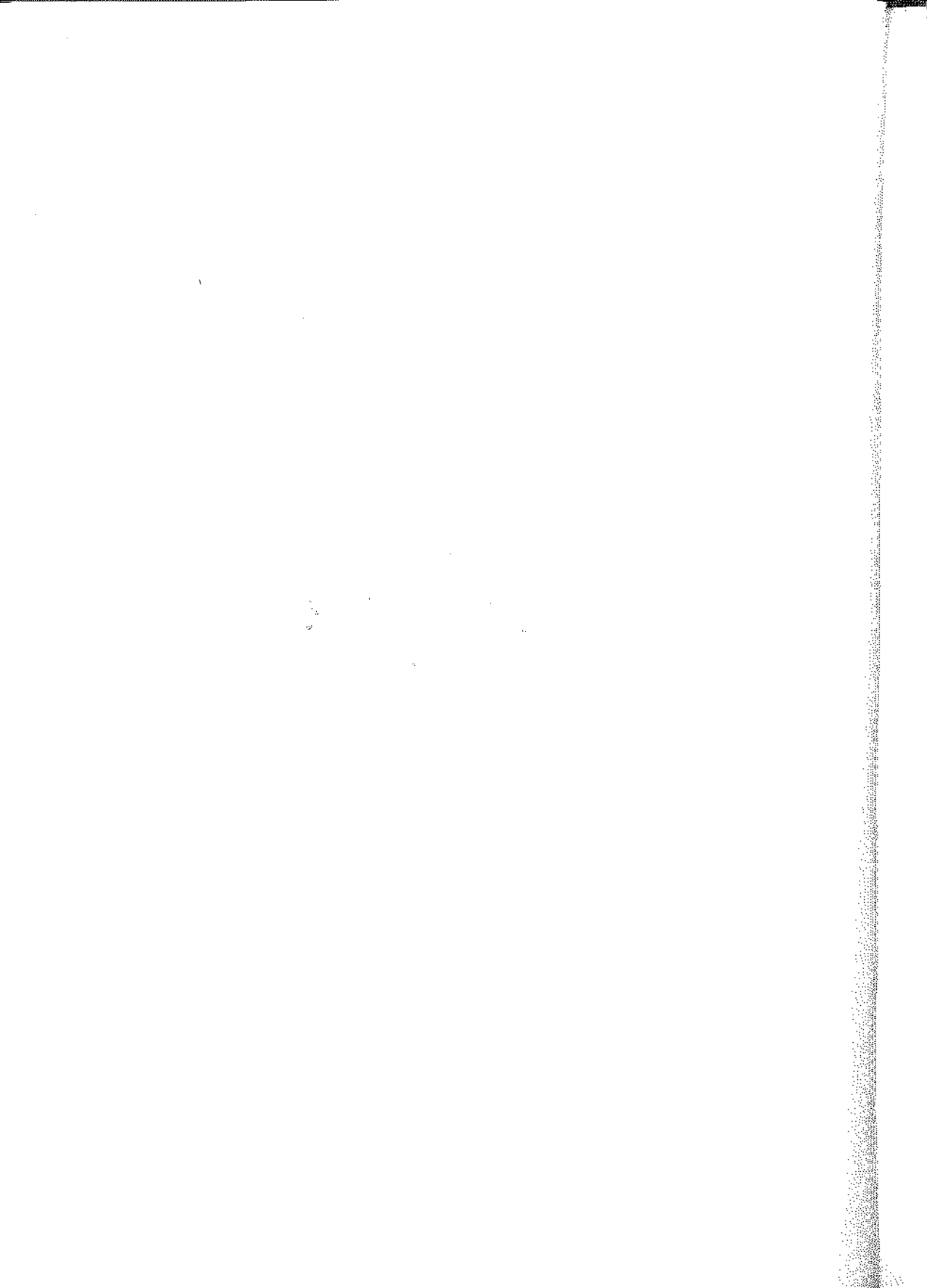
(Summary)

The activity of the Ohrid Literary School also links some of the most significant glagolic scripts from the 10th and 11th century, such as the Assemani Gospel, the Sinaitic Psalter, the Sinaitic Euchologium, the Zographic Gospel, etc. The developed scriptorial network enabled continuation of the literary activity in Macedonia and produced a solid literary fund significant not only for the Macedonian people, but also for all Slavs. The Sinaj palimpsest is considered to be one of the most significant manuscripts (Grec.70) originating from the end of the XII-beginning of the XIII century.

The Sinaj Palimpsest is one of the most significant manuscript codexes, since it provides versatile material for the research, and above all very precious information about the language.

Some new elements concerning the graphics and orthography are reflected in Grec 70. However, in the vocabulary and in the grammatical structure and in some parts of the codex in the orthography as well, some archaic elements were preserved, supposingly taken over from the originals.

The study of these archaic elements, as well as the analysis of the text structure in Grec 70 will help to form an image of the first translation of the Euchologium and the later changes which took place in this rare literary genre until the last copy of Grec 70.

Александра ГУРКОВА

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И ЈАЗИЦИТЕ НА ЕВРОПА

1. Јазикот и Европската унија: улогата на глобализацијата

Европските интеграциски процеси се рефлектираат врз повеќе аспекти на општественото живеење на земјите-членки на Европската унија и, се разбира, на земјите што претендираат на членство во Европската унија. Покрај политичките и економските критериуми што неминовно излегуваат во преден план кога станува збор за интеграцијата, треба да се истакне дека големо внимание се посветува на културолошките аспекти, вклучувајќи ги јазиците, нивната употреба, нивниот статус и перспективи. Една од поважните определби во тој домен претставува детерминираноста за повеќејазичност во Европската унија, во Европскиот совет и Парламент, како нејзини тела. Таа определба се базира на потребата од задржување на културниот идентитет на европските народи, и на демократските принципи за еднаквост. Во Повелбата за фундаментални права, инаку текст којшто не е правно обврзувачки, Европската унија се застапува за почитување на јазичната различност и забранува дискриминација врз јазична основа.

Во поглед на легислативата во оваа област, официјално Европската унија нема една јазична политика, туку ова прашање се смета за одговорност на земјите-членки. Сепак, постојат неколку иницијативи и организации коишто го поддржуваат развитокот во овој поглед: Европското биро за помалку употребувани јазичи (EVLUL), Европската федерација на национални јазични институции (EFNIL), коишто се занимаваат со јазичните политики на земјите членки, со набљудување на процесот на спроведување на соодветните акти, како што е на пример Повелбата за регионални или малцински јазичи. Оваа година е воспоставен и одделен ресор за јазичи, што во своја надлежност го има Европскиот комесар за повеќејазичност (почнувајќи од јануари 2007).

По последното проширување ЕУ има 27 членки, а официјални јазици се 23: англиски, бугарски, германски, грчки, дански, естонски, ирски, италијански, латвиски, литвански, малтеншки, полски, португалски, романски, словачки, словенечки, унгарски, фински, француски, холандски, чешки, шведски, и шпански. Ваквиот статус всушност, им обезбедува на граѓаните на земјите-членки да им се обраќаат на институциите на ЕУ на овие јазици и им го гарантира правото да добијат одговор на тој јазик. Треба да се спомене дека некои документи се достапни и на каталонски, баскиски и галициски со согласност на шпанската влада. Други јазици, како што се: луксембуршки, кој е еден од јазиците на Луксембург, и други-велшки, сами, сардински и бретонски немаат официјален статус во ЕУ, бидејќи владите на соодветните земји членки не побарале промовирање вакво статус за нив. Законите и документите, донесени од телата на ЕУ, што имаат значење за широката јавност се преведуваат на сите официјални јазици. За внатрешна употреба институциите на ЕУ имаат дозвола со закон да ги избираат јазиците што ќе се користат. Во Европската комисија се користат три јазици: англиски, француски и германски, а се употребуваат повеќе јазици само во односите со јавност; во Европскиот парламент се користат сите јазици, додека во неинституционалните тела не е задолжително користењето на сите официјални јазици. Што се однесува до размислувањата за еден официјален јазик, најчесто посочувана причина против ваквата позиција е тоа дека тоа нема да биде прифатливо за повеќето граѓани на ЕУ, коишто во таков случај не би разбирале доволно што работи ЕУ за да се согласуваат со законските акти и за да можат да се изразуваат доволно добро за учество во функционирањето на ЕУ. Освен тоа, тогаш не би се почитувало правото на еднаквост, а решението за тоа кој јазик да биде официјален би било екстремно тешко.

Важно е сепак, да се разгледа ситуацијата со јазиците во Европа од аспект на нивото на нивно познавање, застапеност на странските јазици во образованието, како и претставување на некои специфични случаи со официјалниот статус на определени јазици, тензии и/или толеранција во тој поглед, како што се на пример случаите со: Луксембург, Белгија, Шпанија, Ирска, Финска итн.

Во 2006 год. е објавен извештај од истражувањето под наслов „Европејците и нивните јазици“ (*Europeans and their Languages*), спроведено од страна на Евробарометар за Европската комисија. Во истражувањето извршено во текот на ноември и декември 2005 година се опфатени граѓаните во 25-те членки на ЕУ, како и граѓаните на Бугарија, Романија, Хрватска и Турција, со прашања и перцепции за повеќејазичноста. Анализата се фокусира на следниве теми: долгорочната цел за сите граѓани на ЕУ да зборуваат два јазика, покрај мајчиниот јазик; учење на јазици

почнувајќи од најрана возраст; и важноста на образованието. Резултатите што се презентирани во поглед на овие прашања се следниве:

1. 56% од граѓаните на ЕУ можат да разговараат на друг јазик, освен мајчиниот; најголем процент се јавува во Луксембург 99%, Словачка 97% и Латвија 95%.

2. 28% се изјасниле дека зборуваат два странски јазика доволно добро; најголем процент во Луксембург 92%, Холандија 75% и Словенија 71%; 11% се изјасниле дека знаат три јазици, покрај мајчиниот.

3. 44% се изјасниле дека не знаат друг јазик освен мајчиниот; меѓу земјите што припаѓаат овде се Ирска 66%, Англија 62%, Италија 59%, Унгарија 59%, Португалија 58%, Шпанија 56%.

4. Англискиот јазик е најшироко употребуван со вкупно 51%: 13% како мајчин, и 38% како странски јазик; германскиот и францускиот се посочени со по 14% од граѓаните; германскиот е најраширен мајчин јазик со 18%; шпанскиот и рускиот спаѓаат меѓу најшироко зборуваните јазици покрај мајчиниот јазик со по 6%.

5. Степенот на мотивација за учење јазици кај граѓаните на ЕУ е умерен. 18% се изјасниле дека учеле јазик/ јазици во текот на последните две години, а 21% – дека имаат намера да го направат тоа во следната година.

Генерален заклучок во врска со ова е дека голем дел од европското општество не ги ужива и не ги користи привилегиите на повеќејазичноста. Добро јазично познавање има во мал број земји-членки на ЕУ, вообичаено онаму каде што има повеќе официјални или помалку употребувани јазици (точка 1 и 2); процентот на Европејци што не познаваат друг јазик освен мајчиниот е голем во земјите што се условно речено, постари членки на ЕУ (точка 3). Граѓаните на јужноевропските земји каде што официјалниот јазик е еден од носечките европски јазици имаат слаби познавања на други јазици.

Во извештајот се вклучени и следниве прашања: – Дали познавањето други јазици го сметате за многу корисно, прилично корисно, или за некорисно: вкупно 83% го сметаат генерално за корисно, 16% не го сметаат за корисно.

– Дали се согласувате дека предавањето јазици треба да биде политички приоритет? : 67% се сложуваат, најмногу Кипраните 87% и Грците 82%.

– Дали се согласувате дека сите во ЕУ треба да зборуваат уште два јазици покрај мајчиниот? : 50% од граѓаните на ЕУ се согласуваат, 44% се против.

Значи, постои една умерена поддршка кај Европејците за учењето јазици.

Значењето на образованието значително се потенцира: 65% се изјасниле дека учеле странски јазик на училиште, но важна е и мотивацијата за учење јазици, што се гледа од податокот дека 73% од граѓаните на ЕУ ја посочуваат можноста за подобра работа како причина за учење јазик, а 38% како причина го посочуваат глобалниот статус на јазикот.

На прашањето кој јазик треба да се предава во училиштата: за англискиот се 77%, за францускиот 33% и за германскиот 28% од испитаниците.

Интересно е прашањето за синхронизација на странски филмови и програми на странски јазици: повеќето од Европејците 56% повеќе сакаат да гледаат синхронизирани странски програми, отколку да го слушаат јазикот на оригиналот, особено во Унгарија 84% и во Чешка 78%. Но, за разлика од ова, во земјите каде што емитувањето синхронизирани програми е прифатена, вообичаена практика, се јавува поголема поддршка за гледање програми во оригинал: во Шведска и Данска 94% и во Финска 93%; тоа се всушност и земјите во коишто има поголем процент познавачи на повеќе странски јазици.

Како заклучок, состојбите во врска со повеќејазичноста на Европејците се оценети како ветувачки, во споредба со претходниот извештај на Евробарометар од 2001: бројот на Европејци што знаат барем еден странски јазик е зголемен од 47% на 56%; процентот на Европејци што сметаат дека е корисно познавањето странски јазици е зголемен од 72% на 83%; и, познавањето на англискиот и на шпанскиот е покачено за 4 степени, а познавањето на францускиот и на германскиот за 3 односно 2 степени.

Според презентираниве податоци од извештајот може да се види дека се зголемува познавањето, а со тоа и значењето на неколку јазици: англиски, француски, германски, шпански и руски во рамките на земјите членки на ЕУ. Ова покажува дека тие котираат високо во поглед на можностите што им се даваат на луѓето со вакви познавања, а тоа пред сè се однесува на економскиот аспект, потоа на политичкиот и културниот. Интересот за учење на споменатите јазици може да укаже и на разликите во потребите на граѓаните на ЕУ од различни земји во економска смисла: некои од нив имаат поголеми потреби за обезбедување подобра егзистенција од другите и на тој начин јазикот го добива своето значење за отворање на животните перспективи. Може да се заклучи дека некои граѓани фактички ќе бидат „по-повеќејазични“ од другите.

Употребата на повеќе јазици во едно општество е определена од традициите во некоја држава, од историските околности, но исто така, и од политичките одлуки. Меѓу европските земји има различни примери за наведените случаи, а во овој реферат може да се споменат следниве:

Луксембург – по долготрајно менување на германската и холандската хегемонија, како и на француската доминација, во 19 век се здобива со независност. Луксембуршкиот јазик не го нашол своето место како официјален со оглед на официјалниот статус на францускиот и положбата на германскиот како јазик на печатот и на католичката вера. Воведувањето правописна норма за луксембуршкиот во 1946 год. и кодифицирањето на неговата употреба со оформување на речник во 1954 год. придонесува за неговото етаблирање во општествени рамки. Клод Ажеж (1997: 206) на следниов начин се осврнува на оваа ситуација: „Среќната рамнотежа што ја пронајдоа Луксембуржаните се должи на фактот дека тие претставуваат суверена држава-нација во која самите тие одбраа да не му дадат официјален статус на својот мајчин јазик, ирпекјќи истовремено од него карактеристики кои го дефинираа нивниот индивидуален идентитет.“ Се разбира, денес ситуацијата е променета со тоа што луксембуршкиот сепак е официјален покрај францускиот и германскиот.

Белгија е кралство од 1830 год. и е поделена на четири јазични региони: француски, холандски, Брисел како двојазичен, и германски регион. Границите на регионите се определени со закон во 1962 год. и придонеле за хомогенизација на покраините. Интересно е да се одбележи дека француската јазична заедница во Фландрија и фламанската јазична заедница во Валонија се сметаат за малцинства, со што имаат право на соодветна заштита на идентитетот и на јазикот. Билингвалната политика усвосна за Брисел ги задоволува правата на двете јазични заедници, но треба да се има предвид дека 85% од граѓаните го користат францускиот. Ажеж (1997: 199) за ситуацијата во Белгија констатира: „...оваа територијална двојазичност, која е всушност, освен во школското изучување, индивидуална еднојазичност во секоја од двете заедници, доколку се исклучи случајот на Брисел, ја отсликува лингвистичката поделба на државата.“

Во **Ирска** според Уставот, прв официјален јазик е ирскиот, а втор-англискиот. Со закон од 2003 год (*The Official languages Act 2003*) се определени правата на граѓаните да го употребуваат ирскиот. Тоа е несомнено голем напредок за зајакнување на употребата на ирскиот во институциите и за постигнување на еднаквост за двата јазика.

Финска има два официјални јазици: фински и шведски, јазична политика што е регулирана со закон од 1992 год. Финска инаку, била под доминација на шведското кралство во текот на седум века, почнувајќи од

12 век, потоа станала автономно кнежевство во унија со Русија, а во почетокот на 20 век прогласила независност. Несомнено, историските околности и долготрајните врски довеле до оформување на определен узус во јазичната употреба. Според законот една заедница се смета за двојазична ако бројот на зборувачите на друг јазик, покрај јазикот на мнозинството, изнесува 8%. Во Финска 94% се изјасниле како зборувачи на фински, 5% на шведски, 0,03% на сами, и 2,1% се изјасниле како двојазични.

Заеднички елемент на споменатите примери претставува толеранцијата, односно тоа што и се дава можност на една заедница да го употребува јазикот на државно ниво: се работи за нации што го гледаат јазикот како дел од својот идентитет или што го употребуваат јазикот како дел од традицијата. Факторот на политичка моќ на заедниците, претставени преку малцинства или колективитети треба да се земе предвид како многу важен во креирањето на овие јазични политики.

Во **Шпанија** кастилјанскиот (шпански) јазик го добил приматот како јазик на владеење уште во 16 век. Неговиот официјален статус е потврден во Уставот од 1978 год., додека во некои автономни региони на Шпанија соодветните јазици во меѓувреме добиваат коофицијален статус: каталонскиот е заштитен со Статутот за автономија на Каталонија во 1979, којшто декларира дека каталонскиот и кастилјанскиот се официјални јазици во Каталонија, галицискиот е заштитен со Статутот за автономија на Галиција во 1982 год. којшто декларира дека галицискиот и кастилјанскиот се официјални јазици во Галиција, баскискиот е заштитен на истиот начин со соодветен статут на Баскија во 1979 год. Други јазици: арагонски, што се зборува во Арагон и во регионот на Пиринеите, во 2001 добил коофицијален статус во споменатите региони покрај шпанскиот и окситанскиот во областа Вал д'Аран во Каталонија, и астуриски што се зборува во Астурија. Промовирани се голем број финансиски кампањи за промовирање на помалку употребуваните јазици во Шпанија, а треба да се спомене дека каталонскиот, баскискиот и галицискиот имаат официјален статус и во ЕУ на определени нивоа на институциите.

Може да се заклучи дека внатрешните распоредувања на јазичните заедници во определени случаи успеваат преку политички организирања и дејствувања да ги постигнат своите соодветни права на највисоко државно ниво, и да постигнуваат значителен напредок во сеопфатно промовирање на своите јазици и култури. Значи, регионалното дејствување може да претставува моќно средство во рамките на културолошката сфера. Од тој аспект може да се сфати и едно од сценаријата што Луј-Жан Калве (2002a: 186) го претпоставува во врска со јазиците во некоја блиска иднина: „...една централистичка тенденција би довела до една ситуација во која би егзистирал еден јазик на една држава или еден јазик на еден автономен регион. Забрзаната урбанизација би играла централна улога во оваа

униформизација. Микронационализмите би можеле полека да го редуцираат значењето на актуелните официјални јазици, растргнати меѓу еден меѓународен јазик и актуелните малцински јазици. ...Еден добар индикатор на оваа тенденција е иднината на јазичната политика на Европа: ако англискиот се наметне во институциите на ЕУ како единствен јазик, *de facto* ако не *de jure*, тогаш другите „официјални“ јазици би биле доведени до статус на регионални јазици.“

Значи, треба да се најдат соодветните начини за дејствување во поглед на јазичните тензии што се присутни во рамките на статусот и употребата на јазиците во ЕУ. Движењата што се случуваат во некои европски држави во поглед на унапредувањето на статусот на јазиците покажува дека навистина е во тек еден процес на извесно прераспореѓување во полза на регионалните јазици. Наспроти сеприсутното, дури глобално проширување на употребата на англискиот, истовремено се случува зголемување на значењето на регионалните јазици, и тоа преку легислативни мерки што се преземаат преку институциите на ЕУ.

2. Македонскиот јазик и имиграцијата во ЕУ

Во врска со размислувањата за македонскиот јазик во контекст на ЕУ треба да се направи осврт кон современите процеси што се случуваат во различните домени на употреба на македонскиот. Со оваа анализа всушност се потсетуваме на основните поставки на социолингвистиката, односно она што Антоан Меје го заведе како позиција, дека ништо во јазикот не може да биде разбрано без да се увиди општествениот аспект и без дијахронијата; потребно е да се има предвид општествената промена за да се разгледува јазичната промена. Кон ова се надоврзува и дефинирањето на јазичните истражувања од страна на Вилијам Лабов: „За нас нашиот објект на изучување е структурата и еволуцијата на јазикот во рамките на општествениот контекст, формиран од јазичната заедница.“ (според Калве 2002: 20). Свртувајќи се кон јазичната заедница, таа е определена од елементите на социјална група, комуникациска мрежа и население што е јазично хомогено; тоа се трите концепти што прават една идеална конструкција што во реалноста тешко се наоѓа (Халидеј 1978: 154, 155). Она што е важно е варијабилноста на јазикот на една јазична заедница и на јазичниот систем воопшто. Јазичната варијација претставува израз на општествената структура, но исто така е под влијание и на факторот на престиж. Калве (2002: 89) во дискусијата за општествените аспекти на јазикот истакнува дека не треба само да се каже дека „објектот на изучување на лингвистиката е јазикот или јазиците, туку исто така и изучувањето на општествената заедница од лингвистички аспект.“ Во

контекст на ова може да се направи кус осврт кон современите процеси во македонскиот, со акцент врз употребата на англицизмите, начините на нивно оформување и адаптација.

Појавата и употребата на заемки од англискиот или адаптирани лексеми од различен тип во македонскиот се случува на повеќе нивоа на јазикот, поради присутноста на англискиот во јавната сфера – медиумите, во областа на економијата, рекламирањето, и во образованието. Генерално е забележливо дека англицизмите се користат во слични или исти контексти како изворните со соодветното значење, што посочува дека македонскиот јазичен систем се адаптира според влијанието од англискиот. Англицизмите се употребуваат во членувани и множински форми (**чартот, стејџот, таргетот, клипови, рингтонови, блокбастери** и сл.), а постои тенденција кога зборот се чувствува веќе близок, навлезен во системот, да се прави морфолошка деривација: **блог – блогера – блогирање – блогерај**, итн.; имаме префиксирање на глаголски форми заради потребата од видско разликување од типот: **искулира, искешира, искоингактира, испринта**, и сл.; од друга страна глаголското оформување со суфиксот – **ира** станува многу продуктивно: **брифира, (ре)брендира, аплицира, индицира, инволвира, кофектира, менаџира, стартира** итн.; треба да се спомене и оформување на именските групи според англискиот модел од типот: **тренинг сесија, физибилити студија, кетеринг услуги** итн. Се работи за процес во македонскиот што бара континуирано следење на лингвистичките промени и соодветно предлагање решенија во духот на јазикот. Во таа насока, како системска препорака може да се каже дека е потребно да се бараат преводни паралели онаму каде што е можно и нивно соодветно користење. Посебно прашање е понекогаш паралелната употреба на две писма: кирилично и латинично, повторно поради употреба на англиски заемки, во измешана форма. Се чини дека постојано се јавува потребата од укажување на оваа проблематика и соодветно давање насоки и препораки кон јавноста во Македонија за ова прашање. Факторите на ширење и прифаќање на англицизмите се главно екстралингвистички: кога станува збор за рекламирањето тоа значи привлечност и современост со што ќе бидат примамливи за конзументите, во рамките на меѓународната научна заедница познавањето на англискиот е предуслов за пристап, во рамките на образовните програми на средно и високо ниво е присутен англискиот како наставен јазик. Сето тоа произлегува од престижот што го има англискиот денес: со негово познавање се отвораат повеќе можности во економската сфера, а неговото владеење е задолжително во сферите на меѓународната политика, образованието итн. Може да се констатира дека јазичната заедница во извесна мера ги „менува“ јазичните навики под влијание на споменатите фактори. Според она што можеше да се види од

презентиранiot извештај за јазиците во Европа интересот за учење на англискиот е највисок и сè уште расте, а неговата присутност во институциите на ЕУ е фактички на прво место.

Во овие рамки како мала дигресија: интересно е прашањето за синхронизација на различни ТВ и филмски програми, што претставува дел и од гореспоменатиот извештај. Самото внесување на ова прашање доволно индикативно говори за важноста на овој аспект во третманот на јазиците во Европа. Можеше да се види дека граѓаните на ЕУ се определуваат во поголем број 56% за ваквиот принцип на емитување програми. Според ова, следејќи ги европските искуства и тенденции, треба можеби да се пристапи кон изработка на една студија на оваа тема во Македонија на кои јазици се емитуваат различни програми, реклами и сл. и како се презентираат, какви се ставовите на македонските говорители, и потоа според неа да се оцени во која мера и на каков начин би било потребно вакво решение.

Во врска со можностите на интеграцијата во ЕУ треба да се каже дека тоа би бил процес што позитивно би се одразил на статусот на македонскиот, затоа што покрај тоа што е малцински јазик што се зборува моментно во две членки на ЕУ, Грција и Бугарија, би добил статус на еден од официјалните јазици на ЕУ. Тоа би значел напредок во поглед на признаеноста на јазикот, и секако е потребно Република Македонија како кандидат за членство да направи соодветни подготовки во оваа насока. Лингвистите во Македонија би требало да бидат вклучени во создавањето на соодветни мерки и стратегии за промовирање на македонскиот во европски рамки заедно со останатите регионални јазици што се во употреба, како и за правата и обврските што би произлегле од тоа.

3. Јазичното планирање и неговите можности во ЕУ

Треба да се спомене дејствувањето на Советот на Европа во смисла на подобрување и заштита на малцинските права во ЕУ. Еден од резултатите, покрај Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства од 1998 (*Framework Convention for the Protection of National Minorities*), којашто е законски обврзувачки документ, е и донесувањето на Повелбата за регионални или малцински јазици во 1992 год. (*Charter for Regional or Minority Languages*). Со неа се промовира употребата на овие јазици во образованието, медиумите и се поттикнува нивна употреба во административни рамки. Досега е потпишана од 11 земји коишто не ја ратификувале, а ратификувана е од 22 земји-членки на ЕУ. Како еден недостаток на повелбата е посочувано исклучувањето на мигрантските јазици во ЕУ, наспрема автохтоните регионални јазици (Рајт 2004: 193).

Генерално се оценува дека Повелбата има позитивни ефекти во промовирањето на овие јазици, особено во земјите како Шпанија и Англија.

Што се однесува на Македонија, таа ја потпишала Повелбата во 1996 год. Натамошната ратификација веројатно ќе биде прашање на дополнително разгледување во Собранието на РМ. Тоа што може да се извлече како паралела е фактичката состојба на уредувањето на статусот на јазиците што се зборуваат во Македонија со Уставот од 2002 год. Во Членот 7 стои дека „друг јазик што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните исто така е службен јазик и неговото писмо“. Овој член досега во политичката и лингвистичката јавност е толкуван на различни начини, од што произлегуваат и многу недоразбирања, но сепак треба да се укаже на тоа дека генералното опфаќање број на зборувачи дава повод и простор за спекулирање со институцијата — *de facto* втор официјален јазик. Факт е дека се потребни нови правни механизми и закони за натамошно регулирање на состојбава. Тоа станува и неопходно со оглед на евроинтеграциските аспирации на Македонија. Од друга страна, потребно е спроведувањето на истражување што ќе ја опфати дистрибуцијата на јазиците во Македонија, нивоата и сферите на нивната употреба. Утврдувањето на фактичката состојба во овој поглед може да даде насоки за натамошно успешно интегрирање во јазична смисла.

4. Заклучоци

Ситуацијата со јазиците во Европа и во институциите на ЕУ денес се чини прилично комплексна. Од една страна се наоѓаат индивидуалните начини на спроведување јазични политики во европските земји, а од друга стојат регулативите на ЕУ и цврстата детерминираност да се одржат принципите на еднаквост, почитување и недискриминација во поглед на јазикот, културата и идентитетот. Се разбира, тука не се работи за директна противставеност, иако во некои земји се среќава повеќе или помалку отпор кон целосно спроведување на некои од гореспоменатите повелби. Се чини дека за институциите на ЕУ, но и за нејзините граѓани се поважно станува прашањето за тоа како комуницираат, какви се нивните реални животни потреби, какви се тенденциите во учењето странски јазици и како да се дејствува понатаму. Фактите покажуваат дека е присутен еден определен узус: во некои од институциите на ЕУ се употребуваат три јазици, а едниот од нив — англискиот, го има приматот што се однесува генерално во меѓународната комуникација, тој е и најмногу изучуваниот јазик во Европа. Еве како резимира авторката Су Рајт (2004: 173) за ова: „Јазичното прашање во моментот самото се решава со усвојување на

принципот на *lingua franca*., и англискиот е решението во овој момент и за некоја догледна иднина. Аргументите во литературата што искажуваат жалење за доминацијата на англискиот се разбирливи, но самиот факт дека ваквата опозиција е презентирана на англиски за публика што го употребува англискиот и го посочува постоењето на англискиот како заеднички медиум не е неповратно сврзан со некое светско гледиште. Всушност, можно е да се постави цврст случај дека еден заеднички јазик, ако е потребно- англискиот, претставува основа за здравиот развој на идните политички договори.“

Значи, треба да се гледа актуелната состојба и потребите на луѓето за меѓународна комуникација на секое ниво. Во определена смисла употребата на јазиците генерално до извесна мера зависи од однесувањето на јазичните заедници, и од тоа во каква ситуација и на кое ниво користат еден јазик. Интересно е тука да се разгледа една интерпретација на актуелната состојба на јазиците во светот од Калве (1999, 2005) којшто ја претставува со т.н. **гравитациони модел**. Тоа е модел којшто е направен преку принципот за поврзаност на јазиците преку билингвалните зборувачи и поставката дека системите на билингвизам се хиерархиски. Оттаму, јазиците се класифицирани во неколку нивоа. Англискиот е поставен како **хиперцентрален јазик**, оската на целиот систем, чиешто зборувачи имаат тенденција да бидат монолингвални. Околу 12 јазици што се **суперцентрални** гравитираат околу хиперцентралниот јазик, тие се: шпански, француски, хинди, арапски, малајски и др. Зборувачите на овие јазици обично учат втор јазик, англискиот или некој друг суперцентрален јазик. Во европски рамки, суперцентрални јазици би биле: француски, германски, шпански и руски. Суперцентралните јазици се оската за околу 100 до 200 **централни јазици**, околу коишто пак, гравитираат околу 5 до 6 милиони **периферни јазици**. Во оваа пирамидска организација каде што билингвизмот е фундаментален, барем што се однесува до комуникацијата, не е многу тешко да се сфати дека најзагрозени се јазиците на периферијата, јазиците што нема да бидат „втор“ јазик и чијашто виталност зависи од јазичните заедници во коишто се зборуваат како прв јазик. Значи, од глобалното се враќаме кон поединечното: одговорноста за јазикот е сврзана со неговите зборувачи, со способноста на една држава успешно да ја оформува јазичната политика и да ги зема предвид употребените јазици. Потребна е всушност, поголема афирмација на самите јазици, и поттикнување на учењето странски јазици.

Евидентно е дека постои потреба од еден јазик што ќе ја има улогата на „јазик за разбирање“ во повеќе сфери на човековиот интерес. Практичниот аспект заедно со другите екстралингвистички фактори што го определуваат глобалниот статус на еден јазик доведуваат до спонтано

наоѓање на решенија. Важно е на овој проблем да му се пристапи со свест за предизвиците во креирањето соодветни политики и со толеранција.

Интересно е тоа што англискиот со овој развнток всушност се доведува до состојба да стане за човекот една банална и незначителна способност како што е писменоста, според Грин (1999, од Рајт 2004: 178); и натаму: „се јавува демократизација во европски контекст при што познавањето на англискиот станува неопходно, но не доволно, едно основно побарување за цел куп професии, активности и членства.“ Во тој поглед авторката Су Рајт во продолжение констатира дека ваквата генерализација треба да доведе до поместување на рамнотежата на моќ, на тој начин што монолингвалните англиски зборувачи би станале малцинство во една комуникациска заедница каде што едно големо мнозинство го користи англискиот како *lingua franca*.

На ваков начин може да се следат општествените промени во Европа од аспект на јазикот. Сите овие европски искуства треба да бидат согледани правилно и да бидат соодветно искористени во оформувањето на позицијата на Македонија во поглед на јазичните прашања.

ЛИТЕРАТУРА

Ажеж, Клод, 1997: *Душата на јазикот*, Скопје: Зумпрес.

Гочкова, Татјана, 2005: „Кон промените во статусот на македонскиот јазик: јазична политика или политизирање на јазикот“, во *Јазичната политика и стандартизациската политика на македонскиот јазик*, зборник на трудови од научен собир, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Колодко, Гжегож В., 2004: *Глобализацијата и перспективите за развој на постсоцијалистичките земји*. Скопје: Економски институт, Магор.

Минова-Гуркова, Лилјана, 2002: „Лексиката, нормата и јазичното планирање“, во *Норма и речник*, зборник на трудови од научен собир, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Македонски јазик, 1998: Najnowsze dzieje języków słowańskich, red. Liljana Minova-Gurkova, Opole: Uniwersytet Opolski- Instytut Filologii Polskiej.

Македонски социолнгуистички и филолошки теми, 2002, Скопје: Совет за македонски јазик на Република Македонија.

Boyer, Henri, 2001: *Introduction à la sociolinguistique*. Paris: Dunod.

Bugarski, Ranko, 2005: *Jezik i kultura*. Beograd: XX vek.

Calvet, Louis-Jean, 1999: *Pour une écologie des langues du monde*. Paris: Plon.

Calvet, Louis-Jean, 2002: *La sociolinguistique*. 4 edn. Paris: Presses Universitaires de France: Coll. "Que sais-je?".

Calvet, Louis-Jean, 2002a: *Le marché aux langues. Les effets linguistiques de la mondialisation*. Paris: Plon.

Calvet, Louis-Jean, 2005: *Le versant linguistique de la mondialisation, les grands flux de traduction et le cas du chinois*. Conférence présentée à l'Université des langues étrangères de Canton, Chine, <http://perso.wanadoo.fr/Louis-Jean.Calvet/>.

Crystal, David, 1998: *English as a global language*, Canto edn. Cambridge: Cambridge University Press.

Crystal, David, 2000: *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press.

Crystal, David, 2001: *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.

Eurobarometer Special 243, 2006: *Europeans and their Languages*, European Commission.

Hagège, Claude, 2002: *Halte à la mort des langues*. Paris: Odile Jacob.

Halliday, M.A.K., 1978: *Language as social semiotic*. London: Edward Arnold.

Kalve, Luj-Žan, 1995: *Rat među jezicima*, Beograd: XX vek.

Lenček, Rado L., 1983: "On Sociolinguistic Determinants in the Evolution of Slavic Literary Languages." In Stone G. and Worth D. (eds.) *The Formation of the Slavonic Literary Languages, Proceedings of a Conference Held in Memory of Robert Auty and Anne Pennington at Oxford 6-11 July 1981*, UCLA Slavic Studies vol. 11., 36-49.

Prčić, Tvrtko, 2003: "Is English still a foreign language?" In *The European English Messenger* XII/2, 35-37.

Siguan, Miquel, 2004: *Jezici u Evropi*. Zagreb: Školska knjiga.

Škiljan, Dubravko, 1988: *Jezična politika*. Zagreb: Naprijed.

Wright, Sue, 2004: *Language Policy and Language Planning. From Nationalism to Globalisation*. New York: Palgrave Macmillan.

Aleksandra GJURKOVA

MACEDONIAN LANGUAGE AND THE LANGUAGES OF EUROPE

(Summary)

The main topic represent the sociolinguistic aspects of the linguistic situation in Europe, under the influence of integrational processes of the European Union. The state of affairs should naturally be analyzed having in mind the process of globalisation.

It represents a socio-cultural process which in the last decade is imposing itself as a very important factor in regard of gaining on prestige for some languages, opposed to others which are becoming less used, and globally less present. These trends have without a doubt an influence on Macedonian viewed from the aspect of Slavistic studies, but also in relation to the languages of the world.

Firstly, the analysis is to be conducted from the aspect of the status of Macedonian language in context of globalisation and in the future, in relation to the languages of Europe. The legal acts of the EU should be taken in consideration which are dealing with the topics of language use, the care for minority and regional languages and the ways of their promotion. Republic of Macedonia as a candidate for EU integration should be aware of the trends and the situation in whole in order to be able to promote its strategies in this respect. The aspects of the usage of other languages in Macedonia and the law and Constitutional regulation of these questions are also included in the analysis.

The second complex of issues to be considered are: the process of internationalization of the vocabulary, the domains where this process is mostly present and the languages through which it is taking place. An important point is the topic of functionality of internationalisms in the language, to what extent is this a norm variation, or code-switching, etc. However, the differentiation of colloquial style vis-a-vis other styles should be borne in mind. The analysis in this area could give some directions as to the ways of future acting in language planning and in the shaping of language policy.

Красимира ИЛИЕВСКА

ОД МАКЕДОНСКО-РУСКАТА ХОМОНИМИЈА (ЗБОРОВИ И ИЗРАЗИ ОД ФРЕКВЕНТНАТА ЛЕКСИКА СО ТЕРМИНОЛОШКО ЗНАЧЕЊЕ)

Апстракт: 1. За хомонимијата општо. – 2. Заемките во современите јазици. – 3. Руско-македонска меѓујазична хомонимија и полисемија. – 4. За стручната терминологија – полисемија. – 5. Потекло на хомонимите: а) словенски б) интернационализми. – 6. Класификација. – 7. Заклучок

Меѓујазичната хомонимија во последно време е предмет на интерес на не мал број истражувачи. Треба да се одбележи притоа дека искуството од претходните анализи, направени за други јазици, не може да биде употребено кога се прави нова релација – односот меѓу јазиците е секогаш различен и неповторлив. „Најпродуктивен извор на хомоними претставуваат закономерните морфолошки процеси кои создаваат цел систем на хомонимични морфолошки редови со наполно закономерни структурни особености“¹.

Основната, школска дефиниција на хомоним би била „збор кој се совпаѓа со друг по звучење, но наполно се разликува како по значење, така и по системот на форми или по составот на гнездото“² или, поточно, „еднакви по звучење зборови кај кои нема општи семантички признаци кои би дале можност нивните значења да се сметаат за значења на ист збор“³. Според учебникот *Македонски*

¹ О. с. Ахманова, *Очерки по общей и русской лексикологии*, Москва 1957, стр. 110.

² С. И. Ожегов, *Словарь русского языка*, Москва 1990, с. в.

³ *Русский язык, Энциклопедия*, под редакција на Ф. П. Филин, Москва 1979, стр. 177.

јазик за средното образование⁴ „Хомоними се зборови кои имаат иста форма, а различно значење. Тие се поврзуваат помеѓу себе само според еднаквиот изговор или пишување, а не според некоја значенска врска (...) *коса, блок...*“ Важно е при тоа да се нагласи дека особено меѓу многузначните зборови се среќаваат редица такви кај кои различните значења од одделните научници се класифицираат различно: како одделни значења на зборот или како значења на зборови-хомоними, на пр.: во рускиот, *угодитъ в кого, куда* или *кому, топить (нагрева)* и *топить (топи)* или, во мак., *вика (кричатъ), вика (говоритъ), вика (называть, звать)* или *завива (закутъвать, заворачивать, сворачивать)* и *завива (вьтъ, завьивать)* и сл. Може да се зборува за потполна или делумна хомонимија (кога само одделни значења или форми се хомонимични), за хомофони (*без платно* и *бесплатно* или: *послатъ письмо в Италию* или *Виталию*), хомоформи: *шут* (градежен шут, дворски шут), хомографи (*мак. мерка (џлаџол и именка), постели (имѣрайив и именка, мн.)*, или *рус. стекло (џлаџол и именка)*) итн. Некои лингвисти се придржуваат кои мислењето дека како хомонимични би требало да се сметаат само значењата кои се однесуваат кон зборови кои се различни по потекло⁵. Но во таков случај би останале надвор од класификација многубројни хомоними кои поминале долг пат на историски развоток и, макар што потекнуваат од иста основа, развиле хомонимичен однос. Тука во голема мера се однесуваат и дел од интернационализмите и други заемки. Иако не може на последниве да им се даде централно место, нивниот број и фреквентност на значења не дозволуваат да бидат заобиколени, уште повеќе што во таквите случаи дефинирањето на семантичките полиња често може да претставува особено голем проблем.

Кажаното дотука во еднаква или дури во поголема мера се однесува и на меѓујазичната хомонимија. И на ова рамниште може да се зборува за потполна или делумна хомонимија (*пить – пей* и *пее – пей*), за хомофони, хомоформи и хомографи (*расправа, приговор, приказ, речник*) итн. Но сето ова станува поважно и добива значително поголема тежина, кога се однесува на стручната терминологија, кога хомонимот е носечки збор во исказот и контекстот не може да послужи како контрола во разбирањето: *Тпе живеат во граѓански брак 5 години. / Они живут в гражданском браке 5 лет.* (Исказите се „идентични“ со „мала“ нијанса во значењето: на македонски тоа значи склучен брак, а на руски вонбрачна заедница). Ситуацијата дополнително се усложнува кога ќе се земат предвид тенденциите во

⁴ Бојковска С., Пандев Д., Минова-Гуркова Л., Цветковски Ж., *Македонски јазик за средното образование*, стр. 212–213.

⁵ *Русский язык, Энциклопедия, ... s.v.*

современите јазици за позајмување на зборови, особено од англискиот, кои во врска со либерализацијата во јазичната политика неконтролирано навлегуваат во различните јазици. Тој има неколку магазини / У него неколко магазинов [магазин – списание (журнал) англизам што се среќава во мак. разговорен јазик (покрај хомонимичното магазин – склад, кладовая или магазин ружје) и рус. магазин – продавница]. Олово како хемиски елемент се среќава во двата јазици, но на македонски така се нарекува Pb (рус. свинец), а на руски – Sn (мак. калај). Значењето на овој проблем ги надминува рамките и обемот на еден реферат, но поради неговата актуелност и потреба за негово потемелно разгледување и, евентуално, набележување на правци за решавање, ќе се обидеме да осветлиме некои аспекти од него.

Руско-македонската меѓујазична хомонимија досега била предмет на разгледување само во одделни статии, но целосна обработка сè уште нема. Во процес на подготовка е речник на ваквите хомоними. Според недефинитивниот преглед на руско-македонски меѓујазични хомоними, се работи за бројка поголема од 1600 единици од фреквентниот јазичен фонд. Дел од нив влегуваат и во одделни научно-стручни области како термини. Токму тие ќе бидат предмет на разгледување во овој прилог. Во ваквите парови можат да влезат не само литературни, туку и разговорни варијанти, дијалектизми и сл. односно сè што звучи познато и го „олеснува разбирањето“ на исказот во состојба на ослабната концентрација (кога не се води многу сметка за содржината) или, поради недоволно познавање на јазикот и барање на „лесни“ решенија. Се работи за не мал број лексички единици што се среќаваат во сите научни дисциплини кај кои се набљудува целосно или делумно несовпаѓање на значењата или сферата на употреба.

За илустрација приведуваме извесен број примери.

ПРАВО

владение – владение

владение с. – <i>прав.</i> сопственост:	владение с. – <i>юр.</i> право
вести в в. – предаде во сопственост	использования

властелин – властелин

властелин м. – господар	властелин м. – <i>ист.</i> крупный землевладелец, феодал
-------------------------	--

гражданский – граѓански

гражданский – 1. граѓански: г.	граѓански – г. права – граѓански
долг – граѓански долг 2. цивилен:	права *г. брак – брак: склучи г. брак

гражданское платье – цивилна – расписаться (*антионим: церковный*)
 облека *гражданская война – гра- б. – црковен брак)
 банска војна; г. брак – вонбрачна
 заедница

дознание – дознавање

дознание с. – истрага

дознавање с. – узнание

заговор -- заговор

заговор¹ – заговор: раскрыть з. –
 откри заговор

заговор – заговор 1

заговор² – вражање, баење

казна – казна

казна ж. – 1. заст. државна
 благајна 2. пари, богатство:

казна ж. – наказание

золотая к. – златни пари

казненный – казнен

казненный *гл. прил.*
 погубен, екзекутиран

казнен *прил.* 1. карательный: казнена

экспедици ја – карательная

экспедиция 2. *спорт.* штрафной:

казнен удар – штрафной удар

казнить – казни

казнить *св./несв.* – 1. погуби/погу-
 бува (криминалец) 2. *несв. ирен.*
 измачува 3. *несв. ирен.* казнува,
 жигосува: к. коџо презрением –
 празира некоџо

казни *св.* – наказати: не можам да

излезам (на прошетка), мама ме

казни – не могу вљити гуляти, мама

меня наказала

казниться – казни, се

казниться *несв, разг.* – се кае, се
 мачи од грижа на совеста

казни, се *св.* – наказати себя

казнь – казна

казнь ж. – погубување, смртна

казна ж. наказание

казна: приговорить к казни –
 осуди на смртна казна

канцелярия – канцеларија

канцелярия ж. – администра-
 тивно-канцелариско работење,
 администрација

канцеларија ж. – работчео помещение,

рабочий кабинет

карать – кара

карать *несв.* – казнува: к. преступ-
 ников – казнува престапници; к.

кара *несв.* – 1. ругати 2. критиковати

штрафом – казнува со парична

казна; к. лишением свободы –

казнува со лишување од слобода

корпус – корпус

корпус *м.* – 1. тело, труп 2. *Исих.* ку-
тија 3. зграда, блок 4. *воен.* корпус
танковый к. – тенковски корпус

корпус *м.* – 1 *воен.* корпус 4, голема
воена формација 2. *юрид.* доказа-
тельство: *corpus delicti* – вещественное
доказательство

неправда – неправда

неправда *ж.* – невестина, лага: **это**
неправда – тоа е лага, тоа не е
точно

неправда *ж.* – несправедливость

облог – облог

облог *м.* – данок, задолжително
плаќање за нешто

облог¹ *м.* – компресс
облог² *м.* – спор, пари

обложить – обложи

обложить *св.* – 1. обложи (*од сите*
страни) 2. *безл.* прекрне, обложи:
ему язык обложило – јазикот му
се обложи 3. опседна, опколи: **о.**
крепость – опколи тврдина ***о.**
налогом – оданочи; **о.** **штрафом** –
парично казни

обложи¹ *св.* – 1. **обтянуть**, **обить**,
обшить (досками, тканью) 2.
окленть (обоями)
обложи² *св.* – 1. **поспорить**, **побиться**
об заклад, **заклЮчить** пари

обложение – обложување

обложение *с.* = **облог** *м.* – данок,
задолжително плаќање за нешто

обложување¹ *с.* – спор, пари
обложување² *с.* – 1. **обтягивание**
(тканью) 2. **оклеивание** (обоями) 3.
обшивка (досками)

приговор – приговор

приговор *м.* – пресуда, решение на
суд; **оправдательный** (обвини-
тельный) **п.** – ослободителна
(обвинителна) пресуда; **вынести**
п. – изрече пресуда 2. *ирен.* осуду-
вачка оценка или мнение: **суровый**
п. **истории** – жестока пресуда на
историјата

приговор *м.* – 1. протест, **возражение**:
тој не трпи приговори – он не терпит
возражений 2. апелляция: **на ова**
решение може да се поднесе п. ... –
этому решению **можно вложить**
апелляцию 3. упрек

приговорить – приговори

приговорить *св.* – 1. **кого к чему**
осуди: **п.** **к смертной казни** – осуди
на смрт; **п.** **к тюремному заклю-**
чению – осуди на затворска казна

приговори *св.* – 1. **возразить**;
опротестовать; **апеллировать** 2.
упрекнуть

приказ – приказ

приказ *м.* – 1. наредба, **налог**: **по**
приказу – по наредба **отдать п.** –
даде наредба, **нареди**; **получить п.**

приказ *м.* – короткое содержание,
сжатый пересказ

– доби наредба; **п. остаења в силе**
 – наредбата останува во сила;
выполнить н. – изврши наредба 2.
испор. приказ

показание – покажување

показание с. – 1. изјава (*во полиц.*) **покажување с.** – указание; помош
 2. податоци 3. сведоштво: **п. оче-**
видцев – сведоштво на очевидци

покарать – покара

покарать св. – казни **покара св.** – поругать *немного*

поносить – поноси

поносить¹ св. – 1. кара, напаѓа **поноси св.** – 1. носит *немного: п. го и*
поносить² св. – 1) поддржа во рацете **ти куферов** – поноси *немного и ты*
нешто или некојо 2) оди извесно **этот чемодан** 2. одеть ч.-н. на како-то
 време *во нешто, некоја облека* **время** 3. *дисл.* гордиться

разбирательство – разбирање

разбирательство с. – расправа, **разбирање с.** – взаимопонимание
 претрес; *арх.* разбирање

разведать – разведе

разведать св. – узнае, дознае **разведе св.** – развести

развести – разведе

развести св. – 1. одведе, доведе (*на*
разл. месца): **р. детей по домам** –
 одведе деца по нивни домови 2. од-
 дели, раздели, расклопи: **р. мост** –
 раздели мост 3. разведе (*брак*) 4.
 оддели: **судьба их развела** – суд-
 бината ги раздели 5. раствори,
 разреди: **р. порошок** – раствори
 прашок 6. размножи (*за расше-*
нија) 7. расплоди (*за животини*) 8.
 распали (*оган*): **р. костер** – запали
 оган ***р. руками** – рашири раце

разведе св. – само 3, разведе брак:
судията го р. бракот меѓу... – судья
 расторгнул брак между...

развод – развод

развод м. – 1. развод: **быть в** **развод м.** – развод 1
разводе – разведен е 2. *воен.*
 одведување, распоредување (*на*
сѝража и сл.) 3. разделување (*на*
мосѝ) 4. размножување,
 расплодување ***на р.** – за семе

Сп. уште: **разводы** – ткаенина со шари или со дамки и мак. **развод, разводи**
 – мн. од развод

расправа – расправа

расправа ж. – 1. пресметка, казна
2. насилство (*со цел одмазда*):
кровавај р. за непокорност –
крвава пресметка поради
непокорност

расправа ж. – 1. **обсуждение,**
дискусија: **организира научна р.** –
организовать научную дискуссию 2.
разбирателство (судебно): адвока-
тот не дојде на расправата - адвокат
не пришел на разбирателство 3.
научный трактат

расправлять – расправа

расправлять неск. – 1. исправува,
изравнува 2. пружа, исправува
(*нозе, раце*) *р. **крыљя** –
раширува крилја

расправа¹ неск. – 1. **рассказывать**
кому, что 2. **обсуждать, разбирать,**
дискутировать
расправа² неск. – 1. **приводить в**
порядок 2. **расчищать**

устав – устав

устав м. – **статут, правилник; у.**
партии – **статут на партијата;**
боевой устав – *воен.* **воен пра-**
вилник; по уставу –а) според
статутот б) *разг.* според законот,
како што треба

устав м. – **конституция**

уставный – уставен

уставный – **статутарен**

уставен – **конституционный**

чиновник – чиновник

чиновник м. – *разг.* **високопо-**
ставен државен службеник

чиновник м. – 1. **служащий** 2.
бюрократ

Тука како одделна подгрупа може да ги споменеме роднинските називи, кои во словенските јазици се подробно терминологски разработени, а во старословенскиот период биле општи за сите словенски јазици. Современата состојба меѓутоа се разликува, сп.:

вереница – вереница

вереница ж. – **низа, редица; идут**
вереницей – одат еден зад друг *в.
мыслей – **низа мисли**

вереница ж. – **невестка**

внук – внук

внук м. – **син од син или ќерка; у**
все большой в. – таа има голем
внук 3. *мн.* **потомци**

внук м. – 1. **сын сына или дочери** 2.
племянник (сын сестры или брата) 3.
мн. **потомки**

внука – внука

внука ж. – **ќерка од син или ќерка**

внука ж. – 1. **дочь сына или дочери** 2.
племянница (дочь сестры или брата)

детинце – детинште

детинце с. – 1. *древ.* производ. дело: любимое д. – најсакана творба 2. арх. чедо

дядя – дада

дядя м. – чичко

дада ж. – обращение к старшей сестре

жена – жена

жена ж. – супруга; **братъ в жены** – зема за супруга

жена ж. – 1. женщина: **убава ж.** – красивая женщина; **мажена ж.** – замужняя женщина 2. жена, супруга

младенец, младенцы – младенец, младенци

младенец м. – 1. мало дете 2.

младенец м. – 1. жених

цицалче

младенци – 1. жених и невеста в первый год брака, молодожены 2.

младенцы – 1. мали деца 2.

праздник новобрачных, 22 марта

цицалчиња

муж – маж

муж м. – 1. маж, супруг 2. *свеч.* человек: **государственный м.** државник

маж м. – 1. мужчина 2. муж, супруг 3. *разг.* храбрый, смелый человек: **кажи го тоа ако си маж** – скажи это если у тебя хватает храбрости

невеста – невеста

невеста ж. – 1. свршеница 2. млада снаа, невеста

невеста ж. – 1. невеста (в день свадьбы) 2. молодлица, жена: **си најде невеста** – нашел себе жену; 3. сноха (самая молодая или единственная сноха в семье); **невестата ги вика децата за ручек** – сноха зовет детей обедать

невестка – невестка

невестка ж. – 1. снаа од син; снаа од брат, сестра 2. **јатрва** 3. шурнајка

невестка ж. – уменьш. од невеста

фамилия – фамилија

фамилия ж. – 1. презиме 2. род

фамилија ж. – семья

ТЕХНИКА

автостоп – автостоп

автостоп м. 1. уред за автоматско запирање на воз 2. документ што му дава право на турист да запира коли по патот, а исто така и туристичко патување со таков документ

автостоп м. – путешествие на попутных машинах: **со автостоп стигна до Берлин** – он доехал до Берлина на попутных машинах

ас – ас

ас *м.* – 1. специјалист, мајстор,
добар стручњак, 2. *авиаци.* пилот
водач во воздушни битки

ас *м.* – 1. *карт.* туз, 2. чемпион (в
спорте), 3. мастер, своето дела

бомбардир – бомбардер

бомбардир *м.* 1. во царската арми-
ја: воен чин и војникот со таков
чин 2. *сиорит.* најдобар напаѓач

бомбардер *м.* – самолет бомбарди-
ровщик

винт – винт

винт *м.* – 1. винт, завртка 2. елиса,
пропелер *лестница винтом – спи-
рални скали

винт *м.* – винт I

драга – драга

драга *ж.* – багер

драга *ж.* – 1. дорогая, милая

краи – краи

краи *м.* – 1. славина: водопровод-
ни к. – водоводна славина,
чепма; пожарни к. – хидрант 2.
кран, дигалка; подземен к. –
дигалка; башенни к. – кран

краи *м.* – краи 2 (в *строителстве*)

печка – печка

печка *ж.* – *разг.* греење во кола

печка *ж.* – печь (*любаз*)

радиатор – радијатор

радиатор *м.* – 1. ладилник
(на автомобил) 2. фриз
(на фрижидер)

радијатор *м.* – батареја централногo
отопления

рација – рација

рација *ж.* – радиостаница

рација *ж.* – облава

резервација – резервација

резервација *ж.* – резерват

резервација *ж.* – резервирование,
бронирование

репетировать – репетира

репетировать *несв.* – 1. *шеаџр.*
повторува, проба, 2. подучува,
помага во усвојувањето знаења

репетира *св/несв.* – 1. *шеаџр.*
1. повторять, репетировать
2. (*испийолет* и *ш. ѝ.*) подготовить к
выстрелу

репетитор – репетитор

репетитор *м.* – (*домашен*) учител
што помага во учењето (*џри*
џодбоџоска на *испийи* и *сл.*)

репетитор *м.* – ретранслятор

рессора – ресор

рессора *ж.* – амортизер: **винтовая**
р. – спирален амортизер

ресор *м.* – 1. отрасль, ведение 2.
ведомство, министерство ***министер**
без **р.** – министр без портфель

ресорный – ресорен

ресорный – се однесува на
амортизерот

ресорен – ведомственный,
министерский

штраф – шраф

штраф *м.* – парична казна, глоба:
платить ш. – плаќа казна; **взимать**
ш. – наплатава казна, **наложить**
ш. – казни

шраф *м.* – винт

штрафовать – штрафи, штрафува

штрафовать *несв.* – казнува

штрафи, штрафува *несв.* (обычно со
префикс за-, от-) – **завинчивать,**
отвинчивать

шуруп – шуруп

шуруп *м.* – гвинт, винт

шуруп *м.* – **разг.** сироп
(лекарственный)

ПРОФЕСИЈА**весник – весник**

весник *м.* – известувач, оној кој
носи вести, (**арх.**) телал

весник *ж.* – газета

вратарь – вратар

вратарь *м.* – голман

вратар *м.* – 1. швейцар, привратник 2.
билетер, контролер у входа

врач – врач

врач *м.* – лекар, доктор

врач *м.* – знахарь, колдун, ведун

геометар – геометар

геометар *м.* – математичар,
специјалист по геометрија

геометар *м.* – землемер

горняк – горњак

горняк *м.* рудар

горњак *м. дијал.* северный ветер

граф – грав

граф *м.* – гроф

грав *м.* – фасоль

гувернер – гуверниер

гуверниер *м. ист.* гувернант,
воспитувач, домашен учител

гувернер *м.* – 1. управляющий банком
2. губернатор

гусар – гусар

гусар *м.* хусар (воен чин во старата руска армија)

гусар *м.* – пират, морской разбойник

дактилографија – дактилографија

дактилографија *ж.* – писмо со прст на некоја површина (*начин на комуницирање со глувонеми*)

дактилографија *ж.* – 1. умение печатање на машинке 2. професија переписчика на пишущей машинке

машинистка – машинистка

машинистка *ж.* – дактилографка

машинистка *м.* – жена-водител локомотива

мельник – мелник

мельник *м.* – воденичар, мелничар

мельник *м.* – мельничный жернов

позыв – позив

позыв – 1. потреба (*физиолошка*), нагон: *п. к рвоте* – нагон за повраќање 2. *звствр.* повик

позив – 1. повик 2. професија 3. долг

речник – речник

речник *м.* – работник во речен транспорт

речник *м.* – словарь

рыбник – рибник

рыбник *м.* – 1. специјалист за рибарство, за одгледување на риба 2. арх. продавач на риби

рыбник *м.* – 1. садок 2. водоем (пруд) для разведения рыбы

Од приведените примери, кои се далеку од сеопфатност, може да се добие приближна слика за количеството и разнообразието на ваквите термини. Но позначајно е да се нагласи дека хомонимите воопшто, а оние во терминолошка функција посебно, бидејќи се лишени од контекстуална контрола, можат да доведат до погрешен пренос, при тоа без никаква индикација дека има проблем, и, дија-метрално да го изменат разбирањето на исказот.

1. Најчести се хомонимичните парови добиени како резултат на полисемијата во едниот јазик, кога едно од тие значења е терминолошко (**винт, крап, поносит, развод, развести**). Иако поголем дел од примерите од овој тип се од рускиот јазик, се среќаваат и обратни случаи (**жена, маж, невеста, расправа** и др.)

2. Во обемната група на различни по начин на образување и мотивација хомоними, можат да се одделат неколку подгрупи:

а) Хомоними кои развиле антонимични значења: *р. отмерзат, отмерзнуть* – премрзува, премрзне // *мак. одмрзува, одмрзне* – размо-

раживањ, разморозитѣ; **отмораживањ, отморозитѣ** – замрзнува, замрзне // и мак. **одмрзнува, одмрзне** – размораживањ, разморозитѣ.

б) Хомонимија поради различната мотивација: **вратарѣ** (<ворота) = **голман** (<гол]) и **вратар** (швейцар, привратник, билетер), т.е. и во едниот и во другиот случај се работи за човек што стои покрај вратата, но таа 'врата' е буквално и преносно различна, како и работата која при тоа се извршува, па затоа се појавуваат и повеќе термини за конкретните должности. Сп. уште: р. **ворота** – 1. врата 2. гол и мак. **врата** – дверѣ, ворта, неутрално; **гол** – 1. гол 2. ворта). Слично може да се објасни и **автостоп** – запирање (автоматско, на воз и на попатна кола за патување); **печка** (предмет за греење, општо или на конкретно место) и сл.

в) Хомонимија поради различни основи: **речник** (<река) и **речник** (<реч – збор), кога се работи за два збора од словенско потекло.

г) Хомонимија поради разлики во значењата во продуктивните зборобразувачки модели или специфичните значења на одделните суфикси, на пр.: **весник** (оној што носи вести, известува, човек или пишуван текст). Од ист тип би биле и: **рибник, речник, мелник** – односно човек што се занимава со работа, определена од основата на зборот. Во македонскиот, овој суфикс укажува на место или предмет конкретизиран со основата на зборот.

д) Хомонимија добиена како последица од индивидуалниот развој на јазиците и задржување само на едно од хомонимичните значења во старословенскиот, сп. **волна** (вълна (въл-): корабѣ же бѣ по сѣѣѣ морѣ вълна са вълнами, Мат., 14, 24) и **волна** (вълна: сѣдннѣ бѣѣѣ акѣ вълнѣ, Супр. 251)⁶. Сп. уште: **позор** – срамота и **позор** – внимание, оттука: **позорище** – срамотење и **позориште** – мак. разг. под влијание на *срп. лиѣѣ*. – театар (позор – словен., срб., укр., чеш., словач. 'вид, внимание', *пол.* 'вид, надворешност', *буѣ. рус.* 'срамота' од првичното 'внимание, сензација', *срп. сл.* **позорѣ** – 'театар, претстава (зрелище), сцена, бина, призор', оттука 'собир, собрание', но и 'срамота, потсмев', сп. од иста основа: зреть, взор, мак. прозрѣ и сл.).

3. Хомоними, слични по област или етимологија:

а) словенска: **казиитѣ, казиѣ** (казни, казна) – е сврзано со казна, казнување, во македонскиот неутрално, без информација за тежината, а во рускиот конкретизирано на смртна казна; **каратѣ, покаратѣ**, (**кара**,

⁶ Цейтлен Р.М., Вечерка Р., Благова Э., *Старославянский словарь* (по рукописям X–XI веков),

Москва 1999, s.v.

покара) слично, од спротивставеност во ставовите и вербално несогласување до физичка пресметка како и **расправа** – 'пресметка, казна, спор' или **неправда** – 'невистина, лага' или 'несправедливост'. Сп. уште: **позыв** – потреба (*физиолошка*), **нагон** и **позив** – повик, професија, долг, од **звати** – **зове**, повикува, кани, вика, нарекува и сл., сп. **звать**, **позвать**, **зове**, **зов** итн.

б) интернационална: **дактилографија**: основата е пишување со прсти, во македонскиот конкретизирано за работа на машина за пишување.

4. Хомонимија добиена поради разлики во нијансата на значење кое во едниот јазик е неутрално, а во другиот, во иста форма или со незнатни варијанти, конкретно, терминолошко или обоено, сп.: **владение** (сопственост или право на користење), **приговор** (пресуда или апелација), **стажировка** – **стаж** (специјализација или учебна практика); **общаться** – **општи** [се дружи, контактира: (о. с **друзьями** – се дружи со пријатели) и, мак. – има блиски, интимни контакти]. **Чиновник** во двата јазика означува 'државен службеник', во македонскиот неутрално, било каков, со негативна нијанса 'биро-крат', и руското – 'службеник високопоставен во државна хиерархија'.

5. Хомонимија што се појавила поради промените што се случиле во старословенските зборови, на пр.: **кровь** 'крв' и **кров** 'кръша' (**кровъ** – кръша, документирано уште во најстарите црковнословенски евангелија и **кровь** < **кръвь**, со вокализација **ъ** > **о**), оттука и: **кровный** – **кровен** (што се однесува на крвта или на покривот).

6. Хомонимија поради различната обоеност: **отец** – татко и **отец** – свештеник, **батюшка**, од **отць** – татко (во обете значења), како и **облечь** – *книж.* одеть – облече (*йрен.* претвори, даде, довери, обвитка итн.) и *мак.* **облече** – одеть, неутрално, од **олаџи**, **олаџка**, **олаџеши** – облече, одеть или **одежда** – р. **облека**, неутрално и *мак.* – 1. одевниот свештеников од **одежда** – **облека**, неутрално. Сп. уште: **образ** како лик од фреска или *мак.* лик воопшто од првично **образ** – шека, сп. **образа** – лице, лик; **оброк** *м.* – *исп.* данок и **оброк** *м.* – 1. порција, рацион. 2. време пријатия **пирци**, од **оброкъ** [**взъемаѣт данъ** . ли **оброкъ** (Мт., 17,25)] – плаќање, давачка; **похвальба** – самофалство и **пофалба** – похвала итн.

7. Хомонимија добиена како последица на именување на различни фази од ист процес што следуваат една по друга, сп.: **кипение** – вриење и **кипење** – перекипать, соодветно: **кипеть** – врие и **кипи** – перекипать. Тука би се однесувал и зборот **особа** – живо суштество воопшто (рус.) или само луѓе (*мак.*).

8. Хомонимија создадена како последица на позајмување на туѓи зборови.

а) Хомонимија како резултат на позајмување само на едно од значењата, напр.: **аспирант** (< лат. aspirans, кандидат, оној кој се стреми кон нешто (положба, звање) и конкретно, степен на обука – пост-дипломски студии); **губернер** (< фр. gouverneur – 1. главен командант на воен округ 2. управник, намесник 3. директор на банка 4. воспитувач, домашен учител); **радијатор** (< лат. radiator – систем од цевки низ кои поминува вода за греење или ладење); **геометар** (< грч. geometres – 'геометер, земјомерач' и 'математичар'; гр. γη – 'земја' и μέτρον – 'мера'); **резервација** (< лат. reservatio – 1. задржување на право на нешто 2. заштитена област за определена флора или фауна, во САД и Канада). Од ист ред би биле и: **корпус** од лат. corpus – 1. тело, труп 2. труп, мртовец 3. материја, маса corpus aquae 4. суштина 5. тело, сојуз, општество, сталеж corpus civitatis 'сите граѓани' или **секрет** (< лат. se-cerno, -crevi, -cretum – раздвои, раздели, оттука и исфрли > секретација, но и парт. на перф. secretus – разделен, одделен, оддалечен, > невидлив, таен, скриен. Оттука secretum, -i – осама, тајна, in secreto – насамо, потајно.

б) Хомоними со различно јазично потекло или различна етимологија, сп.: **штраф** (од герм. die Straaf – казна (јарична) (документирано од 1711, во времето на Петар I) и **шраф** (герм. die Schraube – завртка, винт) и соодветно: (о)штрафовать – казни, -ува и (от)шрафи – одвинти, завинтува. Од ист ред би биле и примерите од типот на: **мулла** – оца и **муле** – мул и сл.

в) Хомоними што се појавиле под влијание на некои туѓи јазици, пред сè англискиот, на пр.: рус., мац. **министер** и англ. покрај значењето министер, и **minister** – свештеник (< лат. minister, -stri – слуга, помошник, на влада или на црква сеедно, оттука ministerium, -ii – служење, прислужување), или **маршал** (висок воен чин) и англ. **маршал** – шериф (< герм. Marschal, итал. maresciallo, фр. maréchal, н.лат. marisiallo < ст. високо герм. marhoz 'коњ' и skalkoz 'слуга', првобитно 'коњушар', подоцна 'надзорник во војската' (оттука англиското значење), 'надзорник во дворецот' и 'раководител на свечености'. Тука и: **офицер**, интернационализам кој во англискиот може да означува покрај офицер во армија или морнарица (со различни хиерархиски определби), во државната администрација: министер, високопоставен службеник, член на раководство, (државен) секретар, должностно лице (чиновник, службеник), потоа судски иследник, цариник, полицаец, свештеник, царски слуга и др. односно секој кој заама некаква одговорна пози-

ција, избран или назначен службеник и сл. Интерференцијата во вакви случаи се среќава почесто на разговорно ниво, кога се активни обата кода и кога поради звуковната сличност се превидува значењето.

9. Хомонимија – резултат на доразвивање на значењето, на пр.: **репетитор** [лат. *repetitor* – учител што повторува со учениците, подучувач' (рус.), оттука и 'повторувач, реемитувач на сигнал' (мак.)]; дактилографија [*δάκτυλος* – прст и *γράφω* – пишувач – на машина (мак.) или со рака (рус.)]

10. Дел од словенските по потекло хомоними можат да се разгледуваат како термини самостојно формирани според мотивацијата, на пр.: **нарос** – наслојка на котле 2. изросток (нешто што се појавува, расте) и **мак. нараст** – генерација (исто се појавува, расте), слично како **вратар** и **голман** или **образ** како лик од фреска или лик воопшто и сл.

11. Синтагми составени од два или повеќе апелативи, на пр.: **граждански** / **граѓански брак**; **носејач** / **носечки винт**; **сопствен** / **кореспондент** и сл. кои во едниот јазик имаат термилошко или идеоматско (**носејач** **винт** – елиса) а во другиот сосема општо или неутрално значење.

Врз база на погорекажаното може да се заклучи:

1. Јазикот е жив и постојано се менува. Значењата на зборовите исто така се менуваат – се конкретизираат или стануваат поопшти или, со промените во животот, добиваат нови значења или ја менуваат обоеноста. Од приведените примери се гледа дека не е мал бројот на старословенизми или интернационализми кај кои хомонимичноста е последица на такви промени.

2. Меѓујазичната хомонимија треба да зазема важно место во наставата по странски јазици на сите нивоа. Тоа е особено значајно кога се работи за генетски сродни јазици како што се македонскиот и рускиот.

3. Работата врз хомонимијата треба да се одвива постојано и континуирано, како заради усвојување на поголем број единици, така и, поважно, заради потребата од самиот почеток на обука да се создаде свест за можните недоразбирања до кои доаѓа поради недоволни познавања и грешки.

4. Хомонимите со термилошко значење, поради нивното централно место во исказот бараат посебен пристап и напорна систе-

матска работа. Од самиот почеток на обуката треба да се практикува систем на вежби (во почетокот може да се работи со т.н. филолошки анегдоти кои лесно се запомнуваат и долго се паметат) за да може при крајот на учебниот процес да се располага со доволно голем квантум на примери и ситуации.

5. Работата врз хомонимијата, посебно врз термилолошката, треба да трае во текот на целиот период додека активно се занимаваме со јазикот.

6. За поголем дел од хомонимите не може да се изведе правило, односно да се предвиди грешката. Може да се зборува за значење на одделни суфикси, на пр. рус. **-ик** во значење на носител на дејство или професија, **рибник** и мац. истиот суфикс во значење на место или предмет. Од ист ред би можеле да ги изделиме и глаголските именки на **-ње**, **-ние**: **дознание с.** – истрага и **дознавање** – узनावание; **варење** – слатко и **варење** – варка, готовка (*едь*) и сл., односно именување на предмет или појава во рускиот и процесот на работа или дејствување во македонскиот. ● Обрато глаголските именки на **-ка** во рускиот почесто се однесуваат на процесот: **варка**, (**варење**) **стирка** (перење) а во македонскиот тоа е непродуктивен модел со неутрално значење (*марка*, *шарка* и сл.) Овој суфикс во македонскиот има и експресивно, позитивно конотирано значење: *Сшефка*, *Мирка* и сл. за разлика од рускиот каде тоа е пејоративно: *Ирка*, *Верка* и сл.⁷

7. За знаење на еден странски јазик може да се зборува само ако е совладана и лексиката од овој тип. Тоа особено е значајно за генетски блиските јазици, како во случајов руски и македонски, каде има многубројни меѓујазични хомонимични парови (повеќе од 1600 од основниот лексички фонд) и многу можности несвесно да се промени суштината на исказот.

8. При граматичките грешки смислата на исказот сепак може да се сфати, или да се разбере дека има недоразбирање, а лексичките, од овој тип пред сè, можат да доведат со смешни, дури и катастрофални недоразбирања.

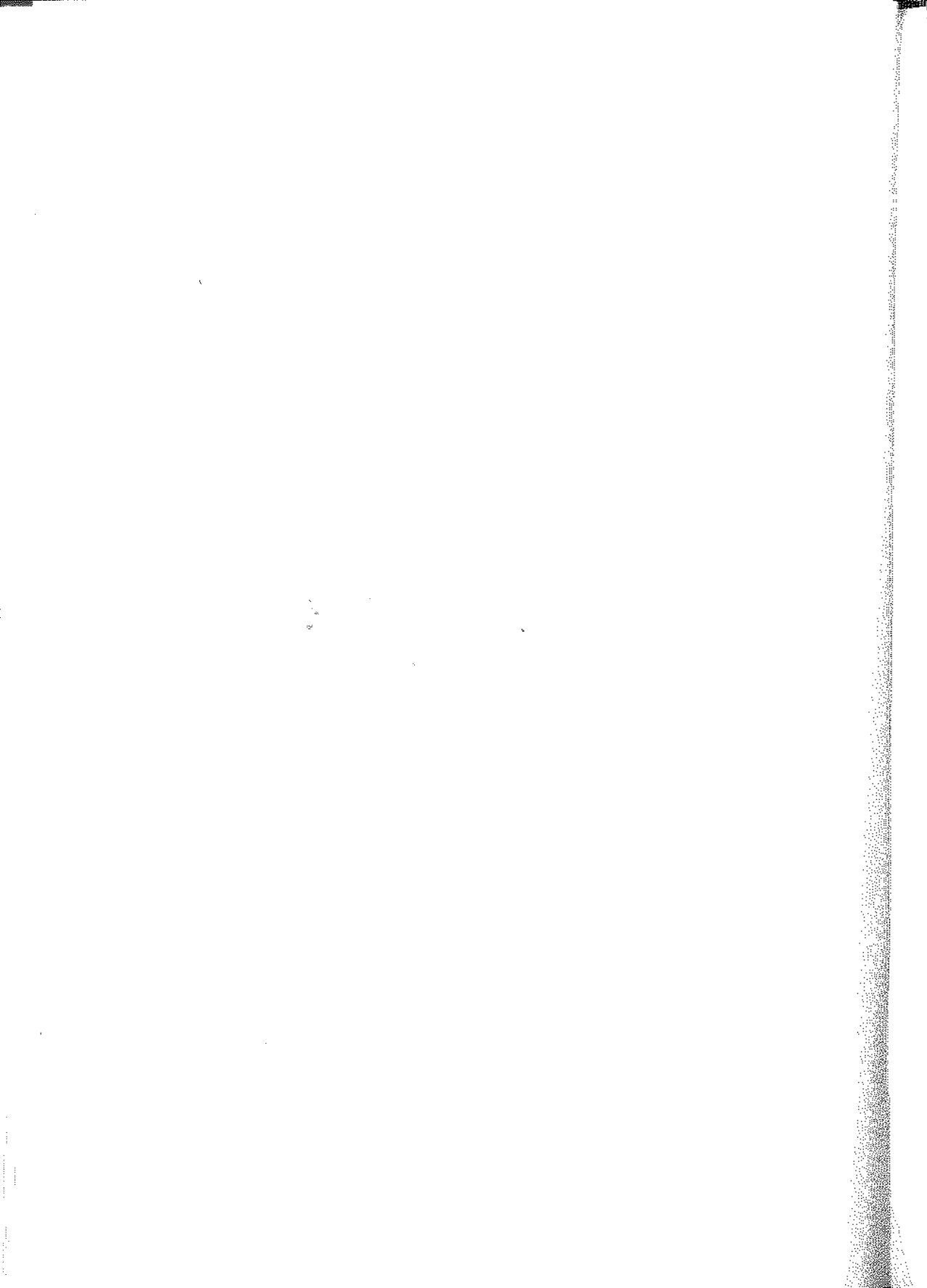
⁷ Л. Н. Толстой, *Воскресение*, Ленинград 1970, стр. 7: "...когда она выросла, вышла полугорничная, полувоспитанница. Ее и звали так средним именем - не Катька и не Катенька, а Катюша..."

Krasimira ILIEVSKA

О МАКЕДОНСКО-РУССКОЙ ОМОНИМИИ
(СЛОВА И ВЫРАЖЕНИЯ ИЗ ЧАСТОТНОЙ ЛЕКСИКИ
С ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИМ ЗНАЧЕНИЕМ)

Межъязыковая омонимия в последнее время является предметом интереса немалого числа исследователей. Но надо отметить, что специфика материала такова, что опыт, накопленный при работе с одним языком, не может быть использован при работе с другими языками; отношения между языками всегда складываются различным образом и по своей сути неповторимы.

По данным неформального окончательно словника русско-македонских межъязыковых омонимов, можно говорить о более чем 1600 единицах частотного языкового фонда. Часть из них является терминами в отдельных научных и профессиональных областях. Именно они будут центральным предметом нашего исследования. Рассматриваются примеры из области юрисдикции, техники и наименования родственных связей и профессий, (более 70 омонимических пар), типа: *граѓански / гражданский брак, владение, врата / врачар, врач; геометар; гувернер, гусар, дактилограф* и т.п. далее *агостопа; винт, драга* и др. При этом надо отметить, что между этими парами встречаются не только слова литературного языка, но и разговорные варианты, диалектизмы и т.п.; т.е. все то, что кажется знакомым и "облегчает понимание" высказывания в состоянии усталости или ослабленной концентрации, когда мы недостаточно внимательно следим за содержанием, либо недостаточно знаем язык и стремимся найти "легкое" решение. Совсем другой вопрос, какими могут быть последствия ошибок этого типа, тем более, что речь идет о стержневых словах, у которых часто нет никакой контекстуальной поддержки. Все это говорит о потребности специальной отработки омонимов генетически родственных языков, а в особенности терминов этого типа. На деле ситуация дополнительно осложняется тем, что в большинстве случаев эти термины не являются предметом интереса в рамках основного филологического обучения.

Петар Хр. ИЛИЕВСКИ

СЕМАНТИЧКИ РАЗВОЈ НА СЛОВ. ЗГЛОБ, РАМЕ/О, СЛОГА, ВО СПОРЕДБА СО НЕКОИ И.-Е. КОРАДИКАЛИ И СИНОНИМИ

Содржина: 1. Предмет на расправата и причини за реинтерпретација; нов придонес од микенскиот грчки кон етимологијата и семантиката на термините за *свој* и *сосвојав*. – 2. *зглоб* < *sz+glob*): лат. 'artus, -us'; грч. 'arthróns'; специфики во значењето на слов. термин наспроти паралелите во други и.-е. јазици. – 3. Метафоричка употреба на зборот со оглед на начинот како е направен спојот и какви функции извршува (слов. *браќ*, грч. *delphús, -úos* < **g^helbhús*), *dolphós*. – 4. *Раме/о* < **ar-*, *(*a*)*ra-mti*, 'humerus', најподвижен зглоб во човечкиот организам; целесообразност на големата флексибилност на раката. – 5. Артефакти направени со имитација на природниот зглоб: робот/и, микенското грч. *a-to /^{3d}armol* < **^harmti* 'колце, тркало', но не секое, а сложено од повеќе елементи: *harmonía* (аналогија со *paх* 'договор, мир'). – 6. *Сложа* < *sz* + **leg-*, **log-*, **lag-* 'согласност', 'еднодушност' термин од психичкиот и општествениот живот, соодветен на *arthmós* 'занаетчиски еснаф', со поширока употреба во разни сфери како и *harmonía*. – 7. Важноста на спојот во биолошкиот, механичкиот, социјалниот и духовниот свет согледан преку опозити на термините *зглоб*, *сложа* од аспект на народната етимологија и христијанската етика.

1. Етимологијата и семантичкиот развој на спомнатите во насловот термини (*зглоб*, *раме/о*, *сложа*) досега често биле истражувани на широк и.-е. план¹. Меѓутоа, има резон да се пишува уште

¹ Cf. Verneker, *SEW*; Фасмер-Трубачев, *ЭССЯ*; Skok, *Erj*; *БЕР*, I, 1971, III–XCV; vol. IV, 1995, 3–98.

за нив поради неколку причини: 1° забележително е дека основниот словенски термин за *свој*, *сосиџав*, во органскиот, (преносно и во физичкиот и општествениот) свет, *зглоб*, има извесни специфики во споредба со соодветни паралели во некои други и.-е. јазици (посебно грчкиот); 2° има искажани мислења за извесни разлики, дури и спротивности по однос на насоката во која се движел семантичкиот развој на основата од која е овој збор изведен во балтиските и словенските јазици; 3° новиот, доскоро непознат, јазичен материјал од микенскиот грчки фрли нова светлина врз и.-е. етимологија и семантика на термините што означуваат *свој* и *сосиџав* и 4° сè уште остануваат не сосема сигурни етимологиите на некои термини од овој домен.

Во нашиов прилог имаме за цел да укажеме *a.* на спецификите во семантиката на слов. термин *зглоб* во споредба со соодветните термини во други и.-е. јазици; *b.* да направиме обид за можно доближување на претпоставените разлики во значењата на основата од која е изведен овој збор во балтиските и словенските јазици; *v.* да ја истакнеме богатата семантика на *раме/о* и да ја илустрираме аргументацијата со податоци од микенскиот грчки, којшто покрај хетитскиот содржи најстари и.-е. писмени јазични елементи од втората половина на II милениум пред Хр. Зад интерпретацијата на секој од овие термини се проследува и нивната метафоричка употреба почнувајќи од органскиот и механичкиот склоп до називи за различни појави во највисоките сфери на интелектуалниот, културниот и духовниот живот.

2. **Зглоб**, општ термин за состав на две и повеќе коски во една органска целина, зацврстена и со други спојни елементи (коскен систем, 'рскавица, синовијална мембрана, течност, мускулна опна, нервни влакна, крвоисни садови-капилари и др.) во совршена зглобна капсула што овозможува лесно движење² на органите. Има разни видови зглобови кои се, главно според формата и различните намени, наречени со посебни имиња (*раме/о*, *лакот*, *киџака*, *колк*, *колело*, *глезен* и др.). Секој од нив се одликува со извесни анатомски

² На сличен принцип е поврзано и мускулното ткиво преку мембраните на клетките, како и нервниот систем преку *synapseis* на микронски влакна врз дендрони, каде што се предаваат мозочни импулси за да се активираат одделни органи во телото, сп. J. Pop-Jordanov - Nada Pop-Jordanova, "Quantum Interpretation of Mental Arousal Spectra", *Прилози*, Одд. мат.-тех. науки, МАНУ 25, 1-2 (2004), 75-94.

специфики во зависност од функциите што ги исполнува. Меѓутоа, сите тие имаат и нешто, во помала или поголема мера, заедничко. Тоа особено се однесува на начинот како е оформен органскиот спој преку конкавни и конвексни составни површини. Токму тоа е изразено во општиот слов. термин *зглоб* (< *sъ + glob* < **g^helbh-*, **g^halbh-*).

Префиксот *съ*, којшто укажува дека предметот е сложен, пред звучниот гутурал *g-* е озвучен во *z*, а именката *глоб*, изведена од глаголската основа на *глаби*, синоним за *глаби*, сп. хрв. и срп. *glabati*, со значење на *glodati*, *globati*: словенечки *globljem* (в. Р. Skok, *Etj.*, s.v.; О. Трубачев, -*ЭССЯ*, s.v., каде што се дадени паралели од сите слов. јазици, 'јаде лакомо, изедува, глода, копа'. Во македонскиот зборот *глоб* е сочуван во топонимите *Глобочица*, *Гломбочани* и др., како и во апелативната употреба на некои од југозападните макед. дијалекти, сп. *глобок*, *глобина* (*РМЈ*). *Глоб* означува и очна шуплина, 'глазница' (С. Младенов, *БТР*, s.v.), во која е окото добро заштитено, сп. *БЕР*, s.v. I, 250: *глобвам*, дијал. 'забива во земја', *глобам* 'длаби', *глоб* 'издлабена дупка за зглопка'), означува конкавна површина, т.е. *глобнашина*, *шуплина*, во која е вглобена конвексната спојна страна од вториот составен дел. Сродно со јужнослов. *glabati* е грч. *glaphu* 'длабнатица, пештера', *glaphurós* 'кув, шуплив, издлабен' (Р. Chantraine, *DELG*, s.v.), а н.грч. *glouiba* (изговор *глува*) 'јама, дупка, руна', како и алб. *glofska* 'дупка', всушност се заемки од словенскиот.

Забележително е дека во повеќето и.-е. јазици општиот термин за *зглоб* е изведен главно од и.-е. корен **ar-* (сп. J. Pokorny, *IEWb*, 55–61): Коренот *ar-* е обилно застапен во сите и.-е. јазици, речиси, со сите основни форми и вокалски бази: *ar-*, (*a*)*re-*, *arə-*, (*a*)*ri-*, *rei-*, како и со различни консонантски (дентални и назални) проширувања: *-t-*, *-dh-*, *-m-* и означува активност: спојување, составување, работа, и орган за работа 'рака, мишка, рамо' со извонредно голем број семантички нијанси, потоа, – состојба: убаво и стабилно составен и поставен предмет, наменет за различни функции. Овој корен е застапен и во словенските јазици (в. долу т. 4), кои во извесни случаи развиле паралелни лексеми и од други основи. Овде прво ќе спомнеме неколку изведенки од коренот **ar-* во несловенските јазици:

Авест. *arante* 'седи цврсто, останува стабилен', *arati* 'ручек што соодветствува, задоволство', "passend", *aša-* 'одговара (на потребите), верно е', *raditi* 'прави, подготвува'; црк.-слов., хрв., срп. и др. слов. јазици *raditi*; стинд. *ara-ḥ-* 'спица на колце (што ја поврзува главината со гобелките)', *ara-ti* 'ручек', *ra-ti* 'задоволство (што соодветствува)', *ṛta* 'споен', 'passend', *ṛtam-* 'heilige Ordnung' *ṛtam* 'соодветно време, ред';

ерм. *ard-*, *y-ar*, *y-ar-mar* 'сврзан, јарем'; *arnem* 'прави', чини, *asar* 'направен' и др. (cf. Pokorny, l.c.).

Грч. *arthmós*, 'соединување', *ármios* 'здружен, соединет', *aragískō* 'соединува, здружува', мед.-пас. партицип *ármenos* 'закрепен кон ..., она што стои стабилно, удобен, драг'; од истата основа се изведени и зборовите *aretē* 'добродетел', компаративот и суперлативот од *agathós*: *aretōn*, *áristos*; *árrhron* 'член', *artús sintaxis*; *artéō*, *artúnō* 'спојува'; лат. *artus*, *-us* 'зглоб', *artio*, *-ire* 'заемно притиска', *arma*, *-orum* 'оружје', *reser*, *veri* 'мисли, цени, смета'; средновисокогерм. *art*, "Art und Weise" (пат и начин), сепак овде треба да се одбележи дека *Речникот* на Pokorny за некои етимологии е веќе застарен и треба да се користи критично.

Од горните примери се гледа големата семантичка разновидност на формите од различните основи на овој корен во и.-е. јазици. Од основите со дентално проширување, на пр. грч. *árrhron* 'член', глосата на Хесихиј *artús sintaxis*; лат. *artus*, *-us* и др., има изведенки со значење на спој и состав како *зглоб*. Такви форми има уште повеќе од основите проширени со *m*. (в. долу т. 4). Меѓутоа, покрај сето изобилие на различни изведенки од овој корен, спецификите на спојот не се така јасно прецизирани како во слов. *зглоб*, каде што е истакнато анатомското здружување со пополнување (вглобување) на составните места.

3. Слично на формите од коренот **ar-*, кои во различните основи развиле разни значења, така и терминот *зглоб* се употребува метафорично и со други, специфични значења. Од основата со *-e*-вокализам во литовскиот има глагол *glebti* со значење 'опфаќа (со раце), прегрнува'. Ваквото значење на оваа форма, споредена со слов. *жлеб* од истата основа, **gelebh-*, дала повод некои слависти да заклучат дека во балтиските јазици семантичкиот развој на оваа основа бил насочен кон спојување, а во словенските, обратно, – кон разделување (сп. P. Skok, *Et. vj*, s.v. *glabati*).

Всушност, тука треба да се има предвид фактот дека *зглобои* е состав од два и повеќе елементи. Основата во аблаутна степен, *глоб*, исто така означува длабнатина, конкавност, а сложенката *сзглоб* – 'спој' на конкавниот со конвексниот дел (крај). *Жлебои*, пак, е услов за поврзување, повеќе отколку за разделување. Жлебови се правеле и се прават во камени и дрвени блокови за да се спојат и зацврстат со посебни спојници кои, како клинови се заглавуваат во жлебовите. Тоа е позната техника од најстаро време, а нашла одраз и во грчката терминологија, сп. грч. *harmós* 'спој, соединување', особено

во ѕидарските, дрводелските и металските работи, кој означува 'клин, спојка' што се заглавува во жлебот и има за цел да ги состави, соедини двата блока, а не 'чивија' за да ги расцепи. Таква функција имаат и *можганициите* со кои се заврстуваат гобелките на колцето (в. подолу).

Широката метафоричка употреба на терминот *зглоб*, покрај 'састав, чланак', во хрв. и срп. се гледа од варијантите набројани во *RJAZU*, XXII, Zgb, 1975, 808-9, s.v.: 'стожер' на врата, 'buglana', жлеб од врата, *cardo*; 'копча, копчар' на доколеница (на една страна од доколеницата копчите се свиткани од жолта жица, а на другата страна се кукестите *копчари*. „Копча и копчар зову се *зглоб*“ (во макед. *машико* и *женско* копче). *Зглоб* је исто што и „муж и жена“ во *Речником* на Вук кај Паштровиќи во Црна Гора: 'Енсраг, сопјугес', 'сапреди', со поговорките за брак: „Лијел зглоб! Да ружна зглоба!“ Идејата за сопруг/а што се крие во зборот *зглоб*, е поврзана и со поимот *јарем* (<*arə-) за спрегање (но за тоа повеќе в. долу т. 4).

Употребата на терминот *зглоб* со метафорично значење 'брак'³ се среќава и во други и.е. јазици. Во грчкиот тоа е изразено со форма дури од истата основа, *delphús, -íos* 'материца' <*g^helbhos, грч. *delphis, -inos* 'делфин, цицач'. Неговата етимологија се поврзува со индоиранските основи кои покажуваат дека зборот започнувал со лабиовелар (cf. P. Chantraine, *DELG*, 261), сп. авест. *garəbiš*, сигматска основа од нулска степен 'мало (младо) животно'; со вокализам -a- ст.инд. *garbha-*, авест. *garəva* 'материца'. Грчката форма *dólphós*, со почетен дентал пред -o-, наместо со b- е по аналогија од *delphús, -íos*, архаичен збор, којшто ја појаснува етимологијата на *adelphós* <*sng^helbhos 'брат', т.е. 'едноутробник', сп. и топонимот во Бојотија *Delphoi*, наречен така според конфигурацијата на теренот и пештерите. Подоцна зборот *delphús, -íos* бил заменет со *mētra* за *мајтерица*, каде што се зародува и размножува животот.

4. Секој *зглоб* претставува совршен спој на две и повеќе коски кои меѓусебно се спојуваат со вглобување. Самиот состав, пак, е

³ Во своето познато дело *Пол и карактер* (*Sex und Charakter*, passim), објавено пред повеќе од сто години (1903), Otto Weininger, и покрај сета екстремност во потценувањето на женскиот фактор, аргументирано покажува како е биолошки условена привлечноста меѓу машкиот и женскиот пол. Според неговата теза, маж со поголем процент на женски хормони, обично тежнее да се здружи со партнерка која има поголем процент на машки хормони и обратно. Така спонтано станува дополнување меѓу нив, а сето тоа се одразува и врз нивните карактери.

таков што овозможува различни движења на тој дел од организмот. Но ниеден од нив не е така универзален како рамениот којшто е оспособен за најразлични акции на раката. Раме/о е, всушност, најподвижниот топчест зглоб на човечкото тело, сврзан со лопатката (*clavicula*), околу чија обртна точка се изведуваат движења во сите правци. Околу три главни оски на зглобот (попречна, сагитална и вертикална) се вршат основни движења на раката: свивање, растегнување, влечење, туркање, како и надворешно и внатрешно вртење. Зглобната јајцевидна чашка е плитка, неговата зглобна капсула, составена од поголем број елементи наменети за различни функции, е мошне лабава, па овозможува лесно и еластично движење во сите правци (сп. М. С. Бошковик, *Анатомија човека*, Медиц. књига, Београд – Загреб, 1961, 28s., 93; С. В. Радојевиќ, *Систематиска и шолграфска анатомија. Рука*, Београд, 1962, 10).

Нашите дамнешни предци ја имаат многу рано (уште пред разделбата на и.-е. јазици) забележано таа еластичност на раката, како што може да се заклучи од синонимите на називот за зглоб, а посебно на *раме/о*, изведени главно од *и-е корен *ar-: грч. *harmós, harmódios, armenos/-a, arthmós, artús*, во глосата кај Хесихиј објаснето со *syntaxis* 'ред' и др., изведени од основата на глаголот *ararískō*. Вакви паралели, како што видовме, има и во другите и.-е. јазици, сп. ерм. *ard, ardu*, кое одговара на ст. инд. *rtu* 'ред'. Латинското *artus, -us*, кој буквално му орговара на грч. *artús, -úos*, има конкретно значење 'зглоб', сп. и деминутивот *articulus*, потоа, *articulatio*, а од истиот семантички круг е и *armus, m.*, како и слов. *раме/о*, п., ген. *рамене*, изведено од редуцираната база на истиот корен *(a)rə-, *r-m̥ > *orəm̥- > *arm̥-, > *rame*, со метатеза на ликвидата; ст. инд. *irmah̥*, авест. *arəta* 'рамо', горен дел од раката; гот. *arms*; лат. *armus, m.*, 'раме/о', посебно највисокиот елиптичен преден дел на спрежните животни, што го држи јаремот и поради тоа стадо на такви животни е наречено *armentum* 'крупен добиток за влечење'. Идејата за *сиреџ*, содржана во терминот *јарем*, е пренесена и на *сојуруџ/-а*, хрв. и срп. *сујруџ/-а*, буг. *сјурџ/-а*, за лат. *coniunx*, грч. *súdzugos* 'брачен другар'⁴. Именката *сиреџ* (во *РМЈ*, s.v. *сајраџ*) се употребува често во западномакед. говори со значење на 'селанец што има само еден вол' и, за да може да работи, бара исто таков домаќин со кого да се здружи. По

⁴ Во Западна Македонија сè уште е сочуван обичај со кој нагледно е претставен *сиреџош* на сопругниците. По венчавката во црква младоженците влегуваат во куќата на родителите од младоженецот впрегнати в јарем, откако пред влезната врата ќе се извршат и други свадбарски обреди.

договор тие стануваат *сайрези* (како што се наречени и нивните волови), тие здружуваат воловите и заеднички со еден јарем ја обработуваат (ораат) земјата⁵ и превезуваат продукти. Во планинските села и денес се практикува овој обичај, а пред механизацијата на земјоделските работи тој имаше сеопшта примена.

Опширна е и метафоричката употреба на слов. збор *раме/о*. Според сложената активност на овој орган, зборот *рамо* во повеќе и.е. јазици означува 'поддршка, помош, поткрепа', сп. англ. "to put one's shoulder to the wheel of ..."; не случајно во уметноста, особено во фрескоживописот и иконографијата, рамениот зглоб на светителите е извонредно многу потенциран, со што се истакнува нивната голема сила и готовност да им помогнат на оние што страдаат; изразот „рамо до рамо“ означува 'заедно, сложно'; на рамо се носи полесно отколку в рака: на *рамник* 'врзоп сено или дрва што може да се носи на рамо'; *пограмник* 'подлопка на рамена при носење товар на грб; *йрерамки* 'врски, ширити' за држење на долниот дел од облеката преку рамена' и др.; според надворешниот вид: *рамо* 'главно стебло на лоза', како и *колена* кај разни растенија, потоа како технички термин пренесено и на артефакти: 'дел од лост', 'дел од колце на кола' и др., но особено многу термини со *рамо* има изведени во текстилната народна мануфактура: *дораменик*, *дорамок*, *дорамче* 'куса машка облека без ракави' итн. (сп. БЕР, т. 6, 175–178; RJAziU, s.v.).

5. Соодветен термин на слов. *раме/о* е микенското грч. *a-mo* ^h*armo*/ со специфично значење 'колце' на борна кола, кое одговара на класичногрч *hárma*. Во микенскиот, како и во класичниот грчки биле познати и други називи за *колце*: *kúklos* < *q^heq^hlos со редупликација и дисимилација на лабиовеларот во коренот **quel-*, *pélonai*, 'врти се'; лат. *colo* 'врти'; слов. именка *коло*, ср.р.; потоа *trokhós* од глаголот *trékho* 'трча'; слов. 'тркало'. Како доказ дека овие зборови биле во употреба и во микенско време служат личните имиња *Ku-ke-re-u* /*Kukleus*/ и *To-ro-ki-no* /*Trokhinos*/. Но технички термин за колце на борна кола *i-qi-ja* ^h*iq^hia*/ -*ai*/, влечена од коњи – *i-qa* *liqquoil* /, *hippoi*, не е изведен од овие основи, а од коренот **ar-* 'составува', *a-mo* ^h*armo*/. Кај Хомер и за називот на *кола*, *hármeta*, плур., е употребен овој збор од ср. род на *-ta* како синекдоха (*pars pro toto*), нема кола без најмалу две колца. Микенската форма *a-mo* ^h*armo*/, < **ar-smi(t)*-, (аспирацијата *e* од антиципираното *-s*.) означува 'колце', но не секое, а зглобено од

⁵ За таа цел ако има вол-бразник, бара домаќин-сопственик на вол-ледник (за да може веднаш и да ора) и обратно.

повеќе составни делови (*главина*, дупната во средината за оската, *спици* што ја поврзуваат и зацврстуваат главината со *гобелките*, *мождреници*, специјални долги дрвени клиџе што ги поврзуваат и зацврстуваат гобелките и, за заптита озгора, метална шина околу гобелките). Другите називи за колце во грч. не изразуваат такви специфики. Именката *kúklos* означува 'круг, коло', без понатамошна спецификација, а *trokhós* ја изразува само функцијата на гл. *trékhō* 'трча'. И од идеограмата на *a-mo* (*234 ROTA) во линеарот Бе се гледа дека е тоа колце со четири спици што ја спојувале главината со гобелките. Понекогаш (сп. PY Sa 287, PT II, 31), во идеограмата на линеарот Бе главината е и посебно означена со крукче во центарот.

Суфиксот *-m(t)-* со рефлекс *-o-* во мик. грч., означува инструмент или продукт на една акција, во случајов активностa на дрводелецот, одн. колчарот којшто ги прави и зглобува деловите во едно цело. Конкретното значење 'колце' на мик. *harmo* не соодветствува на паралелите од коренот *ar-* во другите и.-е. јазици. Тоа е, всушност, пренесено по аналогија од рамениот зглоб којшто е изведен од истата основа на *ar-*, проширена со *-m-*, а, како што спомнавме, е нагоден за извршување на различни движења, па дури и за вртење во круг како колце. Благодарение на овој зглоб човек со раката може да носи, турка или влече еден товар. Изумот на *колце*, особено зглобеното од многу делови со кое, наспроти првобитните монолитни, тешки и бавни колца (какви што можат да се видат петрифицирани во некои музеи), му го олеснил животот на човекот. Со него можело лесно и брзо да се носат, влечат или туркаат многу потешки товари отколку со човечка рака. (повеќе за тоа сп. П. Хр. Илиевски, „Хармонија. Прилог кон зборообразувањето и семантичкиот развој на терминот *harmonia* кај античките Грци“, *Прилози МАНУ*, Одделение за лингвистика и литературна наука, 10. 1, 1985, 37–56; "Mycenaean *a-mo* /(*h*)*armol* and Some IE Co-radicals", *Studies in Mycenaean and Classical Greek*, Presented to John Chadwick, = *Minos*, 20–22, 1987, 295–309); "The Origin and Semantic Development of the Term *Harmony*", *ICS*, 18, 1993, Urbana, Illinois, 1–11.

Во помикенско време за *колце* во грчкиот е употребен зборот *trokhós* 'тркало'. Микенската форма *harmo* продолжила да се употребува во неколку други изведенки: *harmogé* 'спој, соединување', *harmódios* 'наплатник (прицврстен на врата' и многу други, а особено во терминот *harmonía*, којшто е преземен во сите европски и други јазици заедно со богатото културно и лексичко наследство од класичногрчкиот. Тој бил предмет и на темелни лингвистички студии, но доскоро немаше сигурна етимологија. Правилно е констатирано дека

е поврзан со глаголот *harmódzō*, којшто е деномиративен, само именката од која е изведен тој, доскоро не беше позната (cf. P. Bonaventura Meyer, O.S.B., *ARMONIA, Bedeutungsgeschichte des Wortes von Homer bis Aristotel*, Zürich, 1932). Терминот *harmonía* се доведуваше во врска со клас.грч. *hárma* и хомерското *hármata* 'кола', но деномиративните глаголи од именки ср.р. на *-ma* завршуваат на *-ádzō*, сп. *thaumádzō* < *thaúma*, *onomádzō* < *ónoma* и др., не на *-ádzō*. Затоа Е. Schwyzer во средината на XX век реконструира форма **harmo*, која по дешифрирањето на линеарното Бе писмо беше посведочена со многубројни примери во микенскиот грчки, така што денес овој термин може да се следи од формална и семантичка страна низ еден долг период од околу три и пол илјади години.

Кај Хомер (*Og.* 5, 248) зборот *harmonía*, во плур. *-ai*, е употребен со значење 'клинци (дрвени)' т.е. 'спојки' со кои се зацврстуваат два и повеќе предмети, како штиците на Одисеевиот чамец, откако претходно ќе биле издупени. Во *Илијада* (22, 254–5), меѓутоа истиот термин е употребен со значење на 'договор'. Забележително е дека и лат. збор *pax*, *pacis* 'мир' значи нешто составено, споено, метафорички: зацврстено, договорено, заковано. Грчкиот збор *pássalos* < **pakjalos* 'клин', потоа и 'столб', она што зацврстува, држи и крепи, е од истиот и-е. корен **pak* од кој е изведен и *pax*, *pacis*. (Еврејскиот збор *шалом* има пошироко значење: не само отсуство на војна и договор за мирен соживот, туку и полнота на среќа, состојба на човек што живее во склад со Бога, со луѓето и со себеси⁶).

Во похомерско време значењето на *хармонија* е пренесено во сите сфери на физичкиот и интелектуалниот живот, во: философијата, уметноста, особено музиката, науката, религијата, етиката, митологијата итн. Овој збор се јавува со голем број метафори и синоними во грч. литература од првиот милениум пред. Хр. Питагорејците го употребувале како *hárma* и *harmonía* со значење на единство.

Во сферата на митологијата терминот е персонифициран и како лично име *Хармонија*. Нејзиниот лик претрпел различни трансформации. Ако се проникие подлабоко во нивните особености и времето кога се појавувале тие, ќе се забележи дека идеите на философите и поетите се одразувале и во митолошките ликови, наречени *Harmonía*. Според Хесиод (*Theog.* 933–937), таа е ќерка на боговите Арес и Афродита, мажена за Феникиецот Кадмо. Таа била прва божица омажена за смртник и означува спој на небото и земјата како и

⁶ Повеќе за тоа в. П. Хр. Илиервски, "Pax Augusta, Pax Byzantina и Pax Divina", Скопје 2002 заедно со Трајан Гоцевски.

спој и меѓу две цивилизации: источната (*Каџмо* < семит. *kdm* 'дојденец од Исток') и западната (*Harmonia*, со јасна и.е. етимологија) и др. (повеќе подробности в. во гореспомнатите статии на П. Хр. Илиевски, 1985, 1987, 1993). Паралелите меѓу апстрактните идеи на поетите и философите за *хармонија* хронолошки наполно им соодветствуваат на митолошките трансформации на божицата Хармонија.

6. Меѓу словенските синоними од семантичкиот круг на горните термини со и.-е. паралели (особено грч. *harmonia*), како: *сошав*, *сиој*, *сиојка*, *сиона*, *сиреџ*, *врска* и др., зборот *слога* се одликува со големо богатство на значења за здружување и обединување од најпрости елементи во физичкиот свет, до најсложени во општествениот⁷, интелектуалниот, културниот и духовниот живот. Етимологијата на терминот *слога* е просирна. Тоа е сложенка, составена од префиксот *sz* + глаг. основа **leg-*, **log-*, **lag-* и означува слагање, полагање, подредување и соединување прво на природни предмети, составни делови, како оние што Одисеј ги подреѓувал и прицврстувал кога го правел чамецот. Такво слагање и подредување претпоставува план и ред, т.е. креативна интелектуална активност. Тоа нашло израз и во јазикот, сп. рус. *слагать* 'составува', *слагаться* 'состои се', белорус. *слагаць* 'сочинува', прид. *сложен* 'well placed'. Отпосле, терминот *слога* придобил широк круг на употреба до 'согласност меѓу луѓето' и разни други 'договори во општествениот живот', исто како и лат. *pacis* 'мир'. Ваква паралела се забележува и во грчкиот уште од микенската епоха со зборот *a-to-mo* за *arthmos* 'состав, спој на материјални предмети', но и 'занаетчиски еснаф', а особено со *harmonia* која, како што видовме, се употребува во уште поширока смисла (сп. П. Хр. И., *Прилози МАНУ, ОЛДН*, 10. 1, 1985, 39–55).

Со оглед на семантичкиот развој најблиску до *слога* стои девербативот *сиој*. Неговата етимологија е дискутабилна, но изгледа најверојатна онаа дека е зборот поврзан со глаголот во чеш. *pojiti*, како ковачка метафора, со значење на спојување преку топење и

⁷ Општеството е сложен организам, составен од огромен број различни, дури и спротивни елементи. За да се усогласат сите тие, потребна е голема мудрост и предвидливост. Најдобрата хармонија според Платон е онаа во која се добро споени најразлични компоненти. И во уметничкото творештво со вршена поетска творба, според естетскиот принцип на Аристотел (*За поетиката*, гл. 6–14, коментар на дефиницијата на трагедијата) е онаа со најубав состав на дејствија и настани. На тоа упатува и современиот, актуелен термин *глобализација*.

квасаење: *kovy, pajka*; рус. *pajaty* 'zataliti' (P. Skok, *Etj.* s.v.). Во хрв. и срп. глаголот *pojiti* не се употребува со значење *свои* без префиксот *с-* за да се избегне хомонимијата со глаголот *пипти, напоити*. Подоцна, терминот е излезен од доменот на ковачката терминологија и започнал да означува соединување и без топење, па е пренесен и во интелектуални сфери, *свој* (синкретизам) на идеи и др.

Во *Речникот на македонскиот јазик* зборот *слога* (том III, стр. 234) е дефиниран 1. како 'еднодушност, солидарност во нешто', „нема слога – нема напредок, нема резултати“ и 2. 'мирни, другарски односи', „живееја во слога“. Во словенските јазици ретка е определбата *еднодушност* за *слога*. Ваквата определба во македонскиот е одраз на народниот дух. И во античко време ваквото сфаќање на *слога* како *еднодушност*, се сметало за личен и општествен идеал. Cicero (*Laelius. De amicitia*) нагласува дека "idem velle et idem nolle, ita vera amicitia est", т.е. 'исто да се сака и исто да не се сака (= еднодушност), тоа е вистинско пријателство'; и уште "finis amoris ut duo unum fiat" 'крајот (т.е. целта) на љубовта е двајца едно да станат'. А такво единство е возможно само меѓу луѓе слични по дух.

7. На крајот, неколку збора за опозитите на горните термини (*зглоб, слога, свој*), што го негираат нивното значење од аспект на народната етимологија и етика на личен и општествен план. Преку нивното спротиставување јасно се истакнува важноста на *составише* за овозможување на движење, како и за одржување и прогрес на човечкиот живот.

Наспроти органското единство, зглобено од две и повеќе коски, зацврстени со сплет и на други спојни елементи (в. горе т. 2) во перфектна зглобна капсула што овозможува движење и го оддржува животот; наспроти сразмерно склопеното цело од механички елементи (како колце и други сложени изуми), со кои се унапредува цивилизацијата, стои *разглобеност, расшавеност* и *разединеност*, кои го оневозможуваат и едното и другото.

Мирот (лат. *pax*), чиј семантички развој, како што видовме, е ист со оној во *harmīna*, е еден од најбитните услови за среќен личен и општествен живот. Без него животот е изложен на страх и несигурност. Затоа во христијанските богослуженија најмногу и најчесто се упатуваат молитви за мир; државници со подалечни перспективи како крајна цел си поставувале да обезбедат стабилен живот за своите поданици, настојувајќи пред се' да осигураат мир; пророци и поети апелирале „мечовите да се прековаат во рала, копјата во српови“ (Ис. 2.4) и да зацари милост и мир, еднакост и правда.

Опозити на мирната и продуктивна слога и еднодушност меѓу луѓето: *неслога*, *омраза* и *раздор*, побудени од лични амбиции и интереси, партиска, идеолошка, етничка, верска и др. нетрпеливост, го прават животот неподнослив. И покрај сета природна привлечност меѓу половите, ако не е постигнато внатрешно единство на мисли и желби, т.е. слога до степен на еднодушност меѓу сопрузите, често доаѓа до бракоразводи. Таква судбина не можат да избегнат ни поголеми општествени организации ако има раздор меѓу нивните членови и особено меѓу нивните раководители.

Слични спротивни процеси има и на личен план кај секој човек. Наспроти трезвено то *здравомислие*, грч. *sophrosimé*, на црковнослов. преведено со *цѣломјдрне*, т.е. *целоумие*, *духовна сила* и *чистота*, кои нашите стари ги сметале за врвен идеал и услов за среќен живот, според народните сфаќања, како и според христијанската идеологија, настанува *расийаноси* во буквална смисла, т.е. расејаност на мислите и желбите, како и неконтролираност на егоистични волеви и други негативни пројави кои го обезвреднуваат човекот и неговиот живот.

Petar H. ILIEVSKI

SEMANTIC DEVELOPMENT OF SLAVONIC ZGLOB, RAME/O, SLOGA IN COMPARISON WITH SOME IE CORRADICALS AND SYNONYMS

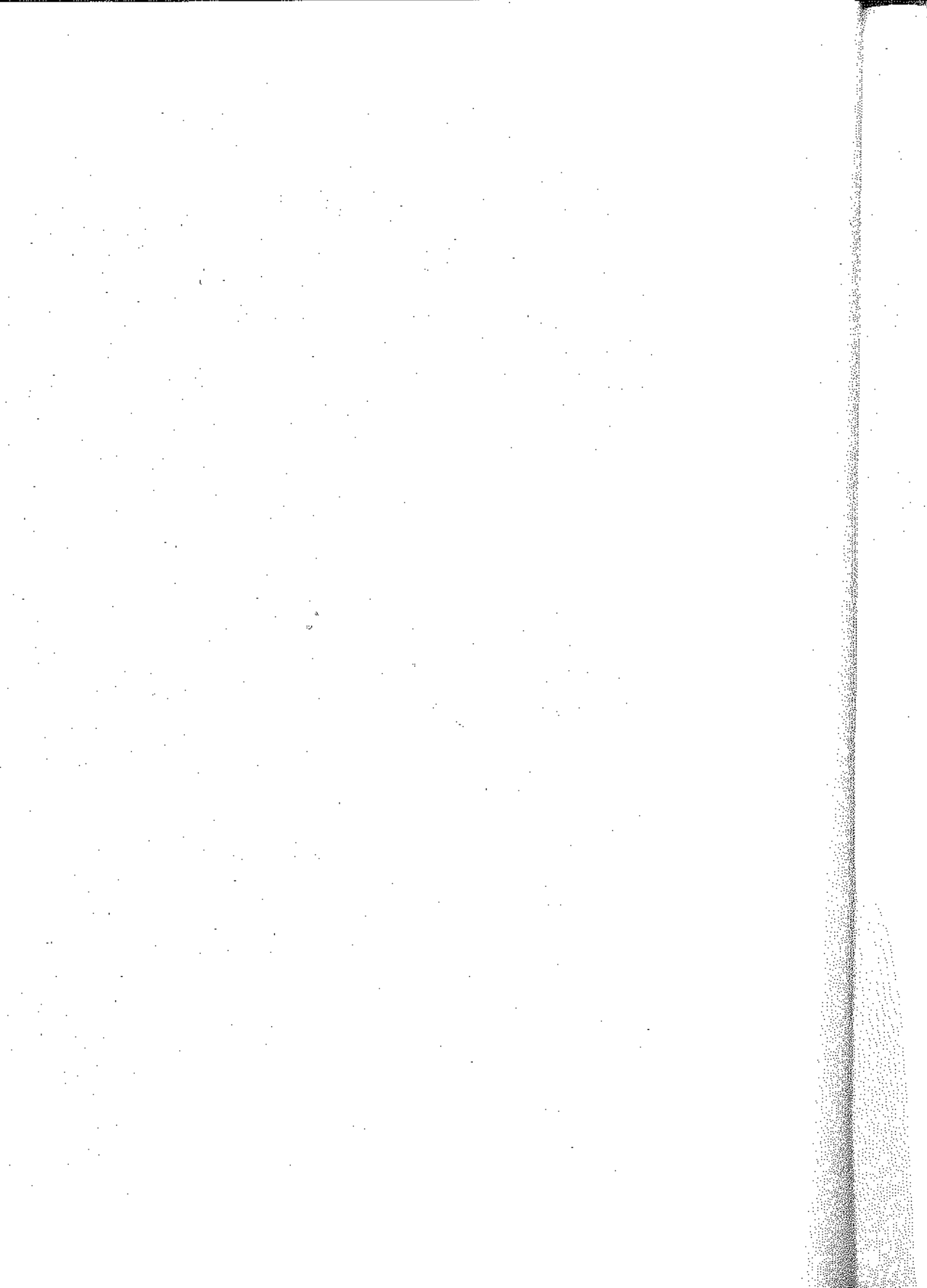
(Summary)

Through an etymologic and semantic analysis the Slav. words *zglob*, *rame/o*, *sloga*, compared with some IE (mainly Greek) corradicals and synonyms, are investigated from the point of view of their structure and functions in living beings, physical artefacts and in human community. While in Gr. and Skt. all of these terms are derived from the stem *ar- (cf. Gr. *arariskô* 'to join'), in Slavonic languages they are created from separate stems that reflect the anatomic and physical structure, and the way how two or more pieces (particularly bones) are put together.

Zglob (<сз + *glob-*, cf. P. Skok, *Et.rj. s.v. glabati*) is a common term for the place where two bones are joined, one with its concave (in the form of a glob), and the other with its convex surface that fulfils the cavity of the former, into a perfect organic unity. The joints are the most important factors that make it possible for living beings to move. Many of them are able to provide different motion, but none is as universal as *rame/o*.

Rame/o, from the reduced grade of the stem **ar-*, (*a*)*re-mu* (humerus), is a shallow joint at the clavicle that permits the arm to move in all directions, as well as to rotate about a length axis. A corresponding term to Slav. *rame/o* is the Myc. Greek *a-mo* *ʹarmo/* 'wheel' made by junction of spokes and felloes, confirmed by an ideogram of four-spoked wheel. The idea of fastening the parts of a wheel and other joined things is, in fact, an imitation of natural joints.

Sloga < *sъ* + **leg-* **log-*, **lag-* is compared with Myc. Gr. *a-to-mo* (*arthmós*) 'guild of craftsmen' and Homeric *harmonia*, derived from *harmóazē* < Myc. *a-mo* *ʹarmo/*. Along with its meaning of 'joining', originally 'pin, peg', that fastens two planks (cf. *Od.* V, 248), the term *harmonia* is also used with an abstract meaning 'agreement' (cf. *Il.* XXII, 254–5). In a similar way Lat. *pax*, *pācis*, derived from IE *pak*, *pag* 'wedge, peg', that fastens two or more things, in its metaphoric use denotes 'peace' which is supreme ideal of every community. In a similar way Lat. *pax*, *pācis*, derived from IE *pak*, *pag* 'wedge, peg', that fastens two or more things, in its metaphoric use denotes 'peace' which is supreme ideal of every community. In post-Homeric times the term *harmonia* is transferred into all spheres of physical and intellectual life. In the same way the meaning of Slav. *sloga* 'agreement' developed from terms that denote joining (*sostav*, *spoj*) of natural things.

Максим КАРАНФИЛОВСКИ

ГЛАГОЛСКИОТ ВИД ВО ИМПЕРАТИВОТ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ДРУГИТЕ СЛОВЕНСКИ ЈАЗИЦИ

Глаголскиот вид во императивот во словенските јазици во принцип може да се употребува и во двата вида, при што фреквенцијата на несвршениот и на свршениот вид може да биде различна: *Повелејте! Влезете! Седнете! Кукувајте...! Играјте лошо!* итн. Слично е и во другите словенски јазици: *Проходите! Садетеся! Читайте! Покупайте!* итн. во рускиот јазик; *Ошворете! Ошваряйте! Седнете! Садайте!* во бугарскиот; *Улазайте! Убјете! Сијате! Силазайте!* во српскиот; во словенечкиот јазик: *Zbirajte znake Bono! Klicite 03!* итн.; *Volejte zdarma! Vzberte si prezidenta!* во чешкиот; *Otvorajte! Otvozte!* во словачкиот јазик итн. Може да се каже дека во сите словенски јазици вообичаено е секогаш кога се работи за еднократно дејствие да се користат формите на свршениот вид, а кога императивот се однесува на дејствие кое трае нешто подолго или се повторува се употребуваат формите на несвршениот вид.

Употребата на глаголскиот вид во императивот во македонската лингвистичка литература не е посебно разгледувана, освен делумно кај Конески во неговата „Грамматика на македонскиот литературен јазик“ (1967) и кај Каранфиловски (2003). Кај другите словенски јазици употребата на глаголскиот вид во императивот најмногу е проучувана во рускиот јазик. Во белорускиот и во украинскиот јазик оваа проблематика е застапена само во академиските граматика, а во српскиот, хрватскиот, бугарскиот, чешкиот, словачкиот и во лужичките јазици проблематиката се разгледува само кај неколку автори. Во словенечкиот јазик на оваа тема се познати само истражувањата на Х. Галтон од 1976 г. за главните функции на словенскиот глаголски вид во кој тој се осврнува само на негативните императивни

форми. Нешто повеќе истражувања има во бугарската (Л. Андрејчин, К. Попов, С. Стојанов, Ј. Маслов и др.) и во полската лингвистичка литература (Śmiech, Holvoet, Topolińska, Zagorska, Brooks и др.).

Интересен е пристапот кон употребата на глаголскиот вид во императивните форми во словенските јазици на италијанската славистка Росана Бенакио во нејзината книга посветена на потврдните форми на императивот во словенските јазици.¹ Таа смета, повикувајќи се на забележувањата и на други лингвисти, дека темпоралноста во формите на императивот се ограничува и дека до израз доаѓаат повеќе други фактори. Меѓу тие фактори таа ги вбројува факторите или нијансите на учтивост/неучтивост, грубост, дозволување, забрана, пожелувања, збогувања, како и еднократност, многукратност, почеток, средина или крај на дејствието, предупредување, обновување на дејствието итн. Таа изведува заклучок дека на една страна се изделува рускиот јазик, заедно со другите источнословенски јазици (украинскиот и белорускиот), кој има многу поширока сфера на употреба на несвршениот вид во императивните форми отколку другите словенски јазици. На другата страна е словенечкиот јазик, кој се карактеризира со максимална распространетост на свршениот вид. Другите словенски јазици се карактеризираат со помалку или повеќе урамнотежена употреба на двата глаголски вида во потврдните форми на императивот.

Во основа употребата на свршениот глаголски вид во сите словенски јазици покажува дека тој во императивните форми се карактеризира со неутралност и учтивост и дека главна негова карактеристика е сконцентрираноста на завршниот момент на глаголското еднократно дејствие и на неговиот резултат. Ваквите форми се највообичаени како учтиво обраќање со неутрален тон на „Виe“ кои едно лице, како и при обраќање кон повеќе лица или само кон едно лице. Со промена на интонацијата од неутрална во некоја друга може да се постигне цел дијапазон на обраќања со изразување различен степен на замолување од една страна до различен степен на грубост и заповедност на другата страна. Изразите како: *“Отворете ја вратата! Затворете го прозорецот! Земете го ова!”*² и др. можат да се употребат со различна интонација и со различно значење од замолување до грубо искажана заповед. Со додавање на зборовите: *Ве/се/ѝе молам!* се засилува учтивноста и заповедноста се неутрализира.

¹ Rosanna Benacchio, Употребление глагольного вида в утвердительных формах императива в славянских языках: сопоставительный анализ. Padova 2005, s. 111.

² Примерите во текстот се од книгата на Р. Бенакио, стр. 18–92.

Практично идентична е ситуацијата со употребата на заповедниот начин со глаголи во свршен вид во сите словенски јазици: *Откройте, пожалуйста, дверь!* (рус.) (18); *Адчыіце дзверь, прашу!* (белор.); *Видчиіть двери, прошу!* (укр.); *Отворете вратата, моля!* (буг.); *Отворите врата, молим!* (срп.); *Odprite vrata, prosim!* (слов.); *Otvorte dvere, prosim!* (словачки); *Otevřte dveře, prosim!* (чеш.); *Wočynće durje, prošu!* (г. луж.); *Wocynšo durja, pšosyr!* (д. луж.); *Niech pan(i) otworzy drzwi, prosze!* (пол.) (53–55). Во врска со ова Бенакио со право забележува дека практично во сите словенски јазици глаголскиот вид не се менува во зависност од начинот на обраќање, односно дали се работи за учтиво обраќање на *Вие* кон едно лице, обраќање кон повеќе лица или обраќање на *ми*. Во сите вакви случаи, всушност, глаголскиот вид зависи од видските карактеристики на дејствието – еднократност и краткотрајност. Од тоа произлегуваат и сите карактеристики на неутралност при обраќањата и употребата на глаголскиот вид во потврдните императивни форми.

Во случаите кога императивните форми се употребуваат за повеќекратни дејствија по правило во македонскиот јазик се користат формите на несвршениот глаголски вид, како и во повеќето други словенски јазици: *Отворајте/зайворајте го секој ден овој прозорец! Земајте секој ден по една шаблејна науиро по јадење!* Ваквата употреба на императивните форми е сосема вообичаена и може да се оцени и како неутрална. Можноста во ваков контекст во македонскиот јазик да се употреби свршениот вид ја сметам за невозможна без дополнителни стилски нијанси.

Практично на истоветен начин како во македонскиот јазик се употребува глаголскиот вид во императивот во сите источнословенски јазици и во повеќето јужнословенски: *Отварајте всеки ден този прозорец!* (буг.); *Открывайте каждый день это окно!* (рус.) (20); *Адчыіце штодні гэтае акно!* (белор.); *Видчиіайте кожного дня це вікно!* (укр.); *Отворајте сваки дан овај прозор!* (срп.) (58).

Сосема спротивна е ситуацијата во словенечкиот јазик. Според Росана Бенакио, во словенечкиот јазик повеќекратноста на дејствието не се сфаќа само како повторување на едно поединечно дејствие туку повеќе како повеќекратно извршување на истоветни поединечни дејствија во краток временски интервал (мултипликација): *Odpirajte (odprite) redno/vedno to okno!* Кога се работи за повеќекратност во рамките на подолг временски интервал со поголеми паузи меѓу дејствијата се употребува доминантно свршениот вид, додека несвршениот се смета како второстепена варијанта: *Odprite (Odpirajte) vsak dan to okno!* (58–59).

На извесен начин средишна позиција меѓу словенските јазици во овој поглед заземаат западнословенските јазици кај кои се допушта и употребата на свршениот вид, иако со забелешка дека таквата конструкција се чувствува како неумесна и неубава варијанта на вообичаената со несвршен вид, како што е случајот со полскиот јазик (*Niech pan(i) otwiera codzienne to okno!* наспроти пореткото: *Niech pan(i) otworzy codzienne to okno!*). Слично се однесуваат и лужичкосрпските јазици, додека за словачкиот и чешкиот јазик е карактеристична речиси рамноправна употреба на двата вида во вакви контексти: *Otvárajte / Otvorte okná každý den!* (словачки); *Otvírejte / Otevřte okna každý den!* (чеш.); *Woćinóce / Woćinjejće tute wokno kóždy dzeń!* (г. луж.) (60–61); Во овие јазици, според Бенакио, се претпочита несвршениот вид, но свршениот се јавува практично паралелно со него, иако со извесни нијансирања во употребата.

Императивните форми можат да се употребуваат и во ситуацији кога тежиштето на исказот е на средишната фаза на дејствието, на тоа на кој начин се извршува дејствието и колку долго трае. Тоа овозможува, барем на прв поглед, речиси рамноправна употреба на двата вида во македонскиот јазик, иако предноста е сепак на страната на несвршениот вид. Тоа го забележува Р. Бенакио во своите анализи на употребата на глаголскиот вид: „*Ошворајѝе/Ошвореѝе ја ѝолека оваа враѝа. Ве молам, заѝвоа ѝѝо ѝкриѝѝ. Децаѝѝа можѝѝѝ да се разбудѝѝѝ.*“ (63). Без дополнителни информации во контекстот ваквата употреба е секако можна. Но, сепак, мислам дека е тешко да се потврди ваквиот став без испитувања со поголем број говорители од различни дијалектни, социјални и возрастни групации. Без такви сигурни податоци, сепак поверојатно ми изгледа дека родените говорители во реална ситуација би се определиле за еден од двата вида во зависност од тоа дали ќе се работи за еднократно или повеќекратно дејствие. Слична е ситуацијата и со употребата на императивот во смисла на предупредување: „*Влеѓувајѝе (Влезеѝе) ѝолека, заѝѝо ѝодоѝѝ е мокар.*“ (65).

Источнословенските јазици (руски, белоруски и украински) го претпочитаат несвршениот вид во ваков контекст и кај нив тој се смета за попривреден, иако свршениот вид е исто така можен: *Открывайте дверь медленно! Ведь она скрипит, и дети могут проснуться.* (21). Сепак, замената на видот кај глаголот во императив со свршен вид е помалку очекувана и не е рамноправна со несвршениот вид. Идентична или скоро идентична ситуација со рускиот јазик покажуваат белорускиот и украинскиот јазик, а кои нив се приклучува и бугарскиот јазик од јужнословенските (*Моля Вд, открывайте/отворете*

вратата полека, защото скърпа. Децата можат да се събудат), како и полскиот, чешкиот и словачкиот од западнословенските јазици: *Otvírejte/Otevřete ty dveře pomalu, prosím...* (чеш.); *Otvárajte/ Otvorte tie dvere pomalu...* (словачки); *Niech pan(i) otwiera (otworzy) delikatnie drzwi...* (пол.) (62–63). Разликите се состојат во тоа што употребата на свршениот вид во западнословенските јазици е нешто поголема отколку во источнословенските.

Средишна или меѓупозиција во однос на другите словенски јазици е ситуацијата во српскиот и во хрватскиот јазик. Овде се забележува веќе практично рамноправна употреба на двата вида: *Otvorite/otvorite ova vrata, molim vas, zaišto imo škripiše. деца се mogu пробудитиш.* (63).

Сосема спротивна е ситуацијата во словенечкиот јазик и во лужичкосрпските јазици. Овие јазици веќе ја претпочитаат употребата на свршениот вид во вакви контексти и по тоа се изделуваат во однос на сите други словенски јазици. Во словенечкиот јазик во ваквите ситуации, според Бенакио, се претпочита употребата на свршениот вид, иако се допушта и употребата на несвршениот вид, но како второстепена варијанта: *“Odprište (Odpirajte) vrata počasi, prosim, ker škripajo; otroci se bodo zbudili.”* (63). Сепак, кога се работи за некакво предупредување, слично како и во македонскиот јазик, се претпочита несвршениот вид, а свршениот станува второстепена варијанта: *“Vstopajte (Vstopite) počasi, ker je pod moker in drsi.”* (65).

Во лужичкосрпските јазици се претпочита свршениот вид додека несвршениот е или исклучен од употреба или се смета за второстепена варијанта: *Wočynće (Wočynjejeće) durje skedźbliwje...* (г. луж.); *Wocynśo (Wocynjajśo) žurja pozlažka...* (д. луж.) (64).

Поголем дел од словенските јазици, практично сите јужнословенски и западнословенски јазици го претпочитаат свршениот вид кога се работи за продолжување или обновување на дејствието како во примерот: *„Otvorite prozorec, molim. Nema da mi preči.“* Истата слика се повторува и во другите јазици од оваа група: *“Otvorite prozoreca, molim. Nema da mi preči.”* (буг.); *“Otvorite prozor, molim. Mene isto ne smeša.”* (срп.); *“Odprište okno, prosim. Ne moti me.”* (слов.); *“Otevřete okno, prosím. Mně to nevadí.”* (чеш.); *Niech pan(i) otworzy okno, proszę. Mnie to nie przeszkadza.”* (пол.) (67). Употребата на несвршен вид во ваков контекст во овие јазици е тешко замислива без дополнителни показатели за да се создадат услови за употреба на несвршениот вид. Такви показатели можат да бидат понеформалните обраќања кога не е неопходно да се вклучува фак-

торот учтивост. Сметам дека ваквото тврдење треба да се провери со многу поголем број говорители за да може да се утврди со сигурност степенот на неговата точност. Од друга страна, наспроти ситуацијата во овие јазици е ситуацијата во источнословенските јазици кои во вакви ситуации го претпочитаат несвршениот вид: *“Пожалуйста, открывайте окно. Мне это не мешает.”* (22). Ваквиот исказ со несвршен вид во рускиот јазик се смета за учтиво обраќање, наспроти негативната или дистанцирана учтивост кога се употребува свршениот вид: *“Пожалуйста, откройте окно.”*; Слично е и во украинскиот и во белорускиот јазик: *“Будь ласка, відчиняйте (відчиніть) вікно.”* (укр.); *“Калі ласка, адчыняйце (адчыніце) акно”*. (белор.) (67).

Кога се работи за означување на почетокот на дејствието вообичаена е употребата на свршениот вид во македонскиот јазик при обраќањата „на Вие“ и „на ти“, додека употребата на свршениот вид во ваквите ситуации добива карактер на грубо и некултурно обраќање. Повикот за извршување на дејствието веднаш природно подразбира употреба на свршениот вид во сите ситуации независно од начинот на обраќање: *“Вклучејте! Вклучи го телевизорот! Употребата на несвршениот вид тешко може да се прифати без дополнителни стилски нијанси, а практично никако не би можело да се прифати како неутрална: „Вклучувај(те) го телевизорот! Филмот почнува. Седум часот е веќе.”* (70). Слична е ситуацијата во повеќето словенски јазици, односно повторно во јужнословенските и западнословенските јазици: *“Укључи(те) телевизор. Данас ќе биде добар филм.”*; *“Седам је сати. Укључите телевизор! Филм почиње.”* (срп.); *“Вклучете телевизора! Днес има интересно предавање.”*; *“Вече е седем часа. Предавањето започва. Вклучете телевизора!”* (буг.); *“Prižgite televizor, prosim, danes je lep film.* или: *Ura je sedem. Film se začinja. Prižgite televizor.”* (слов.) (69–71).

Употребата на несвршениот вид е можна во словенечкиот јазик, според дел од информаторите на Бенакио, само во исклучителни ситуации на невообичаена итноост или силна изнервираност: *Prižgaj (Prižgajte) televizor vendar.* (72).

Кај западнословенските јазици и во двете ситуации се употребува исклучиво свршениот вид: *“Zapnite, prosim, televiziю.”* (словачки); *Zapněte, prosim, televizi.* (чеш.); *“Niech pan(i) włączy telewizor!”* (пол.); *“Zaswěćće telewizor!”* (г. луж.); *“Zaknypsnišo telewizor!”* (д. луж.). (72–74). Со мали нијанси во сите овие јазици несвршениот вид не се употребува, освен во подстандардна употреба на јазикот.

Само источнословенските јазици покажуваат поинаква слика, односно кај нив несвршениот вид има многу поголема фреквенција

отколку кај другите словенски јазици. Само кај нив е можна паралелна употреба на двата вида, иако таа си е нијансирана и условена со совпаѓањето на моментот на исказот со моментот на дејствието: *“Включите телевизор. Сегодња интереснаја програма”* и *“Включайте телевизор! Ужe сeм часoв. пeрeдaчa нaчeнaтeсja”*. (рус.) (23). Со истите нијанси во значењата и употребата се користи глаголскиот вид и во белорускиот и во украинскиот јазик: *“Уключыце тэлебачанне! Сeннa цiкaвaя пeрeдaчa.”* и *“Уключайце тэлебачанне! Ужe сeм гaдзiн. Пeрeдaчa ужo нaчeнaтeсja.”* (белор.); *“Увiмкнiть тeлeвiзoр. Сьoгoднi цiкaвa пeрeдaчa.”* и *“Вмикайтe тeлeвiзoр! Ужe сьoмa гoдiнa. пeрeдaчa пoчiнaстeсja.”* (укр.) (69).

Бенакио во својата анализа на значењата на императивните форми ги анализира и ситуациите во кои со нив се изразува согласност да се изврши некое дејствие, т.е. се дава дозвола за неговото извршување. За јужнословенските и западнословенските јазици таа констатира дека вообичаена е употребата на свршениот вид: *„Можe ли дa гo oтвoрaм пpoзoрeцoт?”* – *„Пoвeлeтe, oтвoрeтe гo!”*, а иста е ситуацијата и кога се дава согласност или дозвола нешто да се земе или да се седне итн.: *„Пoвeлeтe, зeмeтe!”*, *„Пoвeлeтe, сeднeтe!”*. Истото се забележува и во другите јазици од спомнатите групи: *“Moгa ли дa oтвoрa пpoзoрeцa? Oтвoрeтe гo, мoлa. Взeмeтe я, мoлa. Сeднeтe, мoлa.”* (буг.); *“Лaгкo oдпрeт oкнo, пpoсiм. Сeвeдa, oдпрiтe. (Oдпрiтe, oдпрiтe); Сeвeдa взeмiтe; Сeвeдa, сeдiтe.”* (словенечки); *“Moгу ли дa oтвoрим пpoзop? Oтвoришe, oтвoришe; Узмишe, мoлим. Извoлишe, сeдишe!”* (срп.); *Moгу oтeврiт oкнo, пpoсiм? Klidnĕ ho oтeврiтe!; Klidnĕ vezmĕte!; Prosim, posad'te se!* (чеш.); *Moгe oтвoрzyc' oкнo? Niech pan(i) oтвoрzyc' oкнo, пposzę! Niech pan(i) weźmie, pposzę! Niech pan(i) usiadzie, pposzę!* (пол.) (82–85). Истоветна е ситуацијата и во словачкиот, хрватскиот и лужичкосрпските јазици. Употребата на несвршениот вид во вакви контексти не е вообичаена ни во македонскиот ни во другите јазици од овие групи.

За разлика од нив јазиците од источнословенската група покажуваат поинаква слика. Во нив доминантна е употребата на несвршениот вид, додека употребата на свршениот вид, иако поретка, е можна и добива нијанса на поголема формално-учтива коректност: *“Можно oткpыть oкнo? (Пoжалуйстa) oткpывaйтe, кoнeчнo!”* но можно е и: *“Oткpытe, кoнeчнo!”* (рус.) (33); *“Цi мoжнa aдчынiць aкнo? Aдчынiцe, кaлi лaскa.”* (белор.). Употребата на свршениот вид веќе создава чувство на поголема дистанцираност и формалност: *“Aдчынiцe кaлi лaскa!”* (белор.); *“Чи мoжнa вiдчинити вiкнo? Bидчинaйтe, бyдь лaскa!”* (укр.). Во поглед на свршениот вид украинскиот јазик се

однесува исто како белорускиот и рускиот јазик: *“Видиш ли, будь ласка!”* (80).

Учтивото обраќање во ситуации кога императивните форми се употребуваат во обраќања „на Вие“ кон гости, според Бенакио, е исто така интересна и покажува разлики во функционирањето меѓу словенските јазици. Во таквите ситуации таа забележува употреба исклучиво на свршениот вид во македонскиот јазик: *„Повелејте, влезете, соблечете се и седнете!“* Според неа, само со глаголот *седне*, некој информатори ја допуштале и употребата на несвршениот вид со дополнителна нијанса на поголема срдечност и учтивост: *“Повелејте седнувајте!”* (87–88). Мислам дека ваквото тврдење треба да се провери со поголем број информатори и да се види дали тоа не бара некој дополнителен контекст во обраќањата кон едно лице. Во обраќањата кон повеќе лица полесно може да се прифати со оглед на тоа што автоматски се зголемува времетраењето на дејствието, а се појавува и елементот на повеќекратност и повторливост преку зголемениот број учесници во дејствието.

Во другите јужнословенски и западословенски јазици во ваквите ситуации се употребува исклучиво свршениот вид во императивните форми: *“Izvolite, prosim, vstopite, slecite plašč, sedite!”* (словенечки); *“Изволите, уѓите, скините се и седнете!”* (срп.); *“Vstupte, prosim, odložte si, posad'te se!”* (чеш.); *“Niech pan(i) wejdzie, zdejmie płaszc i usiądzie, proszę.”* (пол.). Истото се однесува и на другите јазици од оваа група, освен бугарскиот, во кој делумно и со големи ограднувања се допушта употреба на несвршениот вид: *“Влизайте, съблечайте се и сядайте, молџ.”*, наспроти понормалната и почестата употреба на свршениот вид: *“Влезте, съблечете се и седнете, молџ Ви.”* (87–88).

Само источнословенските јазици го претпочитаат несвршениот вид во вакви контексти, додека свршениот вид повторно се јавува во конструкции со поформален карактер и со нијанса на наредба: *“Входите, раздевайтесь, садитесь!”* (рус.); *“Кали ласка, заходзьце, распранајцесь, сядайце!”* (белор.); *“Прошу, заходьте, раздягайтесь, сядайте!”* (укр.) наспроти формите со свршен вид: *“Сядьте!”* (рус. и укр.); *Сядзьце!* (белор.) (86–87).

Истото важи и за другите видови на учтиво обраќање при разделба со гости и при искажување разни пожелувања со ист сооднос меѓу јужнословенските и западословенските јазици од една страна и источнословенските јазици од друга страна: *“Pridite k nam na obisk v Ljubljano še. Ostanite še malo. Pozdravite vašo ženo”, Pozdravite se!* (словенечки); *“Дојте код нас у госте поново. Останите још. Поз-*

дравите Вашу жену!" (срп.); "Елате ~~ни~~ на гости. Останете още, поздравете жена си!" (буг.); "Přijďte k nám na návštěvu. Zůstaňte ještě. Pozdravte vaši ženy!" (чеш.); "Niech nas pan(i) odwiedzi w Warszawie!" (пол.) (89-91).

Во источнословенската средина повторно е повообичаена употребата на несвршениот вид: "Приходите к нам в гости! Приезжайте в Москву! Возвращайтесь скорее! Оставайтесь еще! Передавайте привет вашей жене!" (рус.) (36). Исто се однесуваат и белорускиот и украинскиот јазик. Ваквите констатации важат и за ситуациите кога се искажуваат пожелувања: "Выздоровлявайте! Поправляйтесь!" (рус.) (36-37).

За македонскиот јазик во споменатите ситуации карактеристична е употребата на свршениот вид, како и кај другите словенски јазици, со исклучок на источнословенските јазици: „Дојдете кај нас на гости/во Скопје/повторно!“; „Останете уште!“; „Поздравете ја жена ви!“; „Закрепете!“; „Оздоровете!“; „Оборавете се!“ (90-92).

Во целина земено, македонскиот јазик во поглед на употребата на видските форми во императивот покажува повеќе меѓусебни сличности отколку разлики со сите јазици од јужнословенската и западословенската група, иако и меѓу нив се појавуваат извесни нијансирања при употребата на видовите. Наспроти сите тие јазици се источнословенските јазици кај кои е карактеристична зголемената употреба на несвршениот вид и со развиена поинаква нијансираност во употребата.

Некои појави со употреба на несвршениот вид кои се одбележани кај Бенакио во македонскиот јазик во секој случај бараат дополнителни истражувања и проверки за стилските и контекстуалните нијанси. Во секој случај оваа проблематика е предизвик за натамошни проучувања со многу поголем број информатори според различни структурни категории (возрасни, територијални, образовни итн.) за македонскиот јазик одделно, но и контрастивно во споредба со другите словенски јазици.

Максим КАРАНФИЛОВСКИ

ВИД ГЛАГОЛА В ПОВЕЛИТЕЛЬНОМ НАКЛОНЕНИИ В МАКЕДОНСКОМ И В ДРУГИХ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

Вид глагола в повелительном наклонении в македонском языке и в других славянских языках рассматривается на основе исследования итальянской славистки Росаны Бенакьо. Она рассматривает формы повелительного наклонения с аспекта выражения грубости, уважения и неуважения, просьбы, приглашения, согласия и т.д.

В основном, приходим к заключению, что южнославянские и западнославянские языки показывают больше сходства, чем отличий. С этой точки зрения находится в противоположной ситуации с восточнославянскими языками, у которых увеличена интенсивность несовершенного вида или же, отмечается параллельное употребление двух видов с известным оттенком в значении.

В некоторых случаях в македонском языке, где появляется вариантность употребления глаголов несовершенного вида необходимо провести больше исследований большего числа анкетированных людей с родным языком различного возраста, говорящих на различных диалектах и принадлежащих различной социальной среде.

Лилјана МАКАРИЈСКА

КЛИМЕНТОВОТО ТВОРЕШТВО И ЛЕКСИКАТА НА ХИМНОГРАФСКИТЕ ТЕКСТОВИ ОД МАКЕДОНСКА РЕДАКЦИЈА

Книжевното творештво на св. Климент Охридски, најзначајниот претставник на Охридската школа, е поврзано со најстариот период од создавањето на словенската писменост, период непосредно поврзан со дејноста на Солунските браќа, св. Кирил и Методиј. Покрај неговата преведувачка активност¹, големиот број преписи на неговите оригинални дела од различна редакциска припадност потврдуваат дека Климент е еден од најзначајните средновековни писатели, чие прозно и химнографско творештво извршило големо влијание врз творештвото на сите словенски народи, особено на јужните и источните Словени².

¹ Посебен акцент во рамките на Климентовата школа бил ставен врз преводот на триодот, минејот и октојхот во кои се содржани сите химнографски жанрови (канон, коидак, тројар, стихира, служба). Климент учествувал во преведувањето на триодот (литургиски зборник составен од песнопенија наменети за подвижниот круг на црковната година, и тоа за периодот од Неделата на митарот и фарисејот до Неделата на сите светии), во преводот на Цветниот триод што го содржи химнографскиот материјал од Лазарова сабота до Неделата на сите светии, го редактирал Посниот триод, во чијшто состав внесувал нови песнопенија составени од негови современици (како Јосиф Песнописец и византискиот император Лав Мудри). Неговата дејност е тесно поврзана со потребите на македонската црква и со успешното одвивање на богослужбата во неа (Поп-Атанасова, 2004). Според Мулиќ (1970: 240–241) веројатно поголемиот дел од службите што се дел од најстарите словенски прешиси на служебните минеи, биле прсведени ако не од Климент, тогаш секако од дејците на Охридската школа.

² Присуството на неговите химнографски творби во зборници од руска редакција сведочи за влијанието што го вршеле јужнословенските книжевни центри врз руската писменост (Поп-Атанасова, Костовска, 2005: 23).

Неговите слова, напишани на едноставен јазик биле достапни за обичниот верник, со цел да го подучат во христијанската вера и да му го доближат христијанскиот морал. Климентовото творештво е обемно, а во него влегуваат повеќе житијни текстови и над педесет поучни и пофални слова (Станчев, Попов 1988: 65). Познати се слова во чишто наслови се чита името на Климент, и тоа како Климент, Климент епископ, Климент епископ словенски, Климент Велички, Свети Климент, а другите се приклучуваат кон неговото творештво врз основа на нивните композициски, стилски и јазични особености.

Климентовото творештво главно е предмет на истражувања од структурен и од литературен аспект (Карабинов, 1910, Момина, 1982, Станчев, Попов, 1988; Попов, 1982, 2000; Гљубов, 1966; Йовчева, 1999; Милев, 1966; Поп-Атанасов, 2001 и др.), од лингвистички аспект (Десподова, 1996; Поп-Атанасова, 2004, 2005; Црвенковска, 1999, 2006; Ковачева, 1992, 1995; Гроздановски, 2004 и др.), а од лексичко-лексикографски аспект покомплексно е презентирано во трудовите на Поп-Атанасова (2003), Поп-Атанасова, Костовска (2005), Христова (1994).

Лексиката на Климентовите химнографски дела, не само поради нејзиниот обем³, туку и поради специфичностите во нејзината употреба, го збогатува лексичкиот систем на старословенскиот јазик. Преписите укажуваат на широката распространетост на химнографските творби создадени од Климент, поради општословенскиот карактер на старословенскиот јазик на којшто тие се создадени⁴. Во нивната основа лежи македонската традиција; поврзаноста со охридските предлошки создадени од Климент.

Климентовото творештво претставува неодминлива основа за следење на тенденциите во развојот на старословенскиот, односно

³ Впечатлив е богатиот лексички материјал со повеќе од 1700 лексеми.

⁴ Според Поп-Атанасова (2004, 81–90) преписите од исто химнографско дело не влијаеле битно врз лексичкиот фонд, иако секој препис внесува лексички разлики, коишто често се на зборообразувачко ниво: *взмлаждати са* – помлаждати са, *прозърѣти* – *прѣдзърѣти*, *сѣтворити* – *творити*, *застѣпница* – *застѣпление*. Во исти тропари се користат синонимни или дублетни форми со различна основа: *взмѣстити са* – *взсѣлити са*, *неодражмиѣ* – *необвѣмлемѣ*, *нетѣлѣннѣ* – *неподѣлѣтнѣ*, *прѣобразиѣти* – *прѣобразити* – *прѣобразовати* – *прозѣнѣти* или се испуштаат некои лексеми, па соодветната лексема не постои во некој од преписите. Исто така на пр. лексемите: *желание*, *поспѣшенне*, *оугожденне*, *оумиенне*, *хотѣние*, *наставѣникѣ*, *поворѣникѣ*, *постѣникѣ*, *копѣчина* итн. во химнографските дела се регистрирани само во едно дело или во повеќе преписи од исто дело, иако тие се евидентирани повеќекратно во старословенските ракописи со различна жанровска припадност.

црковнословенскиот лексички фонд. При анализата на односот на лексиката на Климентовото творештво и лексиката на македонските химнографски текстови поаѓаме од лексикографски презентираниот лексички фонд во трудот *Лексиката на поетските изборби на Климент Охридски* (Речник, 73–361) во кој се опфатени четиринаесет преписи на оригинални Климентови канони⁵, како и во *Речникот на словата на Климент Охридски* (Христова, 1994)⁶.

Химнографските црковнословенски текстови со своите специфични лексички и зборообразувачки особености на своевиден начин ги збогатуваат сознанијата за црковнословенскиот лексичкиот фонд. Овие текстови од материјалната база за *Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*⁷ овозможуваат дефинирање на специфичниот придонес на лексичкото богатство на триодите и на минејот, на односот кон традицијата, прифаќањето на новите развојни тенденции, на подновувањата и нивната постепена интеграција во јазичната структура. Химнографските текстови се презентирани преку: Битолскиот⁸ (Bit), Загребскиот⁹ (Zag), Шафариковиот¹⁰ (Šaf), Орбелскиот¹¹ (Orb) и Хлудовиот триод¹² (Hlud), како и преку Ваташкиот минеј¹³ (Vtš).^{*}

⁵ Канон за тивсриополските маченици, Циклус прстпразнични трипеснеци за Рождество Христово, Канон за првомаченикот Стефан и Стефан први папа Римски, Канон за Ефтимј Велики, Канон за Алексиј човекот божји, Канонот Положување ризата и појасот на Богородица во Влахерна, Канон за Аполинариј Равенски, Канон за Успение Богородично, Канон за Јован Крстител, Канон за апостолот Петар, Канон за Богородица за петок, Канон за апостолите Петар и Павле на шести глас, Канон за Света Троица, Ошшти служби за: пророк, апостол, светител, преподобен, маченик, маченица.

⁶ Речникот содржи фонд од 2778 лексеми од дваесет и три Климентови слова, споредени со состојбата во старословенските ракописи.

⁷ *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*, гл. уредник З. Рибарова, ред. Л. Макаријоска, З. Рибарова, Р. Угринова-Скаловска, т. 1, Скопје 2006.

⁸ Посен триод, пишувач во XII век, содржи 101 л., се чува во Софија, во Библиотеката на БАН, 38.

⁹ Поли триод без поделба на посен и на цветен циклус, од првата пол. па XIII век, содржи 196 л., се чува во Загреб (ХАЗУ, IV д 107).

¹⁰ Поли триод без поделба на посен и на цветен циклус, содржи делови од уставот, пишувач е во втората четвртина на XIII век, има 157 л., се чува во Руската национална библиотека во С.-Пстербург F. n. I. 74.

¹¹ Посен и цветен триод, содржи парими и делови од уставот, потекнува од втората пол. на XIII век, содржи 245 л., се чува во Руската национална библиотека во С.-Петербург (F. n. I. 102), Берк. (241 л.), В. F. 124/4 (2 л.) и F. 124/10 (2 л.).

Триодите воопшто, се одликуваат со лексичките и стилско-изразните средства, со нивниот реторичен карактер наметнат од нивната намена и потребата да се предизвика определен ефект врз слушателите, како и со ритмичката организираност на текстот и неговата стилистичка оформеност. Во минејот се застапени повеќе жанровски разновидни целисти: химнографски состави, старозаветни содржини во паримии, житијни состави, делови од типикот и секој од нив има свои специфични лексички особености.

Стилистичката изграденост на триодот (сп. Црвенковска, 2006) наложува специфичен избор на определени фонолошки (пр. фигурите како алитерација и асонанца бараат прецизен избор на фонемските структури), морфолошки (морфолошкиот паралелизам наложува употреба на одредени морфолошки категории), лексички и зборообразувачки (богатство на синоними, антоними, пароними, зборообразувачки модели во функција на одредени стилски фигури) и синтаксички единици (пр. потребата за ритмичко оформување на текстот наложила повторување на предлози, префикси, кратки заменски форми). Во триодните текстови се потврдени и разлики кои се сметаат за текстолошки. Одделни преписи на словенските триоди често се разликуваат според разночитенијата во текстот, а тоа најмногу се должи на разнообразието на грчките триоди од коишто се преведени (сп. и Момина 1982: 104). Од ваква природа се и многубројните несогласања на текстот, потоа зборообразувачки варијанти, испуштени или вметнати зборови и различни синтаксички конструкции, погрешно протолкуван грчки текст. Пр. вѣдѣши великы коупецъ 112b6Orb 11 вѣдѣши велики имокита Zag; и по дръзѣ слъзы излия 146c23Orb 11 и по дръзѣ тоуиѣ слъзы Šaf; изми и щѣсти и вѣѣли 112c25Orb 11 испери же и шми и покажи Šaf; богатствомъ кнѣпа и въ стадѣхъ 112c10Orb 11 богатство мѣ изовилень скотомъ Zag; кто разѣѣ тебе знаеть инъ штъѣца ти 161b17Orb 11 кто паѣѣ тебе вѣѣсть дѣѣнь и часъ Hlud; да не вѣѣдѣ шѣѣрашѣ пиѣѣ неприязи 113a5Orb 11 да не бѣѣшѣ скотѣ в снѣѣѣ тоужѣѣго с небеси Zag; и лѣѣпа въ крѣѣѣ прѣѣложи са 22c11Orb 11 лѣѣпа съ звѣѣздами в крѣѣѣѣ прѣѣмѣни са Šaf; присно

¹² Содржи паримии и делови од уставот, според структурата е полн триод без поделба на лосен и на цветен циклус, од крајот на XIII век, има 191 л., а се чува во Москва (Государственный исторический музей Хлуд. 133).

¹³ Празничен минеј со служби за големите црковни празници, како и за најпочитуваните светци, со паримии и синаксари за позначајните празнични денови и сл., пишуван во 1453 год. Се чува на Филолошкиот факултет во Скопје (инв. бр. 1319), има 228 л.

на брагы 92b12Orb] присто подаж намъ на вѣрѣбѣры Šaf, юже не хранитъ едемьскыѣхъ вратъ 81d41Orb] не можеть третѣти вратъ едомьскыѣхъ Zag (сп. Црвенковска, 2006а: 182)

Споредувањето на лексичкиот фонд на Климентовите творби и македонските химнографски црковнословенски текстови укажува на тесната поврзаност на јазикот на Климентовото творештво со химнографските текстови од македонска редакција.

Во Климентовите химнографски дела се изделува слојот лексеми што припаѓа на моравската варијанта на старословенскиот јазик, како што се на пр.: вѣсь миръ, древле, дѣѣ ль, знаменати, отъпоустъ, цѣсарьствіе итн. како и архаизмите што се поврзуваат со поширокото македонско подрачје или нивната употреба се поврзува со Охридската книжевна школа: алкати, брань, велии, гоумьно, женихъ, ради итн. Присутен е лексичкиот слој што се поврзува со Преславскиот книжевен центар, претставен преку лексемите: болъзнь, великъ, испрѣва, наследіе, пѣуаль, погрѣжити.

Според Црвенковска (2006: 74–78) и лексиката на триодите содржи многу архаични црти¹⁴, што укажува дека првиот словенски превод на триодот е многу стар, близок до Канонот. Присуството на моравизмите: ашоустъ, велии, знаменати и др. ја потврдува врската со првиот превод настанат на моравски терен, а охридизмите ја потврдуваат староста. Од охридскиот лексички слој кој доаѓа до израз во најстарите преписи на канонските ракописи препишани во Охридската книжевна школа во триодите ги среќаваме: вѣна, вѣласти са, гѣгъниѣзъ, женихъ, кѣзнь, лобѣзати, пастѣрь, пѣуаль, сѣвѣзмище, во минејот: вѣна, гѣгъниѣзъ, етеръ, женихъ, кѣзнь, пастѣрь, пѣуаль, урѣтогъ, благодѣтъ, брань, велии, вѣртѣпъ, вѣртѣпа, вѣнж, грасти, животъ, житіе, ископи, истиньнъ, наследіе, наследованіе, наследьникъ, область, прѣмилостивъ, ради, раи, скрѣвь, скѣдѣльникъ, сѣвѣдѣтель, сѣвѣдѣтельствовати, сѣвѣмище, храмъ, шочи, ѿрость, ѿро и др. Во минејот е застапен и лексичкиот слој што доаѓа до израз во старословенските ракописи препишани во Преславската школа како на пр: багъровати са, възхѣтити, жѣзнь,

¹⁴ Во триодите се забележува употреба на архаични форми наспрема подновувања од типот моуѣнти Šaf] кѣсѣниши Orb, вѣластиж Zag] властиж Šaf, лѣкавенѣа сѣвѣмище Orb] сѣвѣрѣ лѣкава сѣвѣмища Нлѣд, што најчесто се должи на редактирања на текстовите во одделни преписи.

испрежа, истова, мьзда, обоуца, печалъ, пещера, порода, приуастъникъ, раздѣ-
рати, рати, тзунж, хоулити, цѣнити, цата.

Во триодите и во минејот се среќаваат и извесен број протобугарски заемки како: висьрз, боцаръ, калише, ковъегъ, коумиръ, печать, самъ, соуе, вьсоуе, ырзтогъ. За протобугаризми се сметаат и образувањата со суфикс -чии од типот крѣмзчии, кѣнигъчии. Во VIš со единствена потврда е ырзтожънъ: ырѣтожнѣ 35c18.

Под лексички подновувања се подразбираат поновите лексички и зборообразувачки варијанти со кои се збогатува црковно-словенскиот јазик при неговата употреба во разни средини. Некои, пак, главно ги поврзуваат триодите со Преславскиот книжевен центар¹⁵. Поновите лексички варијанти во одделни случаи имаат и локално, дијалектно потекло¹⁶.

Во врска со лексиката од грчко потекло во Климентовите химнографски дела, покрај личните имиња: климентъ, павълъ, петръ, стефанъ, хрисѣъ, од апелативната лексика се застанени називи од областа на религијата, христијанска лексика, црковни титули и должности, називи од областа на материјалната култура итн.: адъ, ангелъ, апостолъ, апостољство, архангелъ, архирен, демоньскъ, анѣволъ, ересь, идолъ, идольскъ, патриархъ, породънъ, христиѣнинъ, иерен, кринъ, лѣща, органъ, травезъ, ҃постасъ, змѣрна. За некои од нив се употребуваат словенски еквиваленти: лѣща – копие, кринъ – цвѣтъ, ҃постасъ – лице, демоньскъ – бѣсовьскъ.

И во триодите и во минејот голем дел од грцизмите се термини поврзани со црковната богослужба, односно литургиски грцизми, но има и елементи од битовата лексика. Во триодите се среќаваат низа непреведени грцизми, без својата словенска паралела како: архистратигъ, диаконъ, игоуменъ, кедръ, келиа, кринъ, коустодина,

¹⁵ Во триодите е присутен едеж слој од поновата лексика заедничка со лексиката на преславскиот центар. Најчесто се работи за лексика заедничка со онаа на Супрасалскиот зборник, како и со поновите преславски ракописи. Тука спаѓаат сложенките со прв дел едно- како: единоименитъ, единомадровати, единоначалие, единоначалинъ, едностѣство, единовадънъ. Во понова лексика спаѓаат и заоушити, заоушение, задуъ (жѣуъ), калъ, некрѣци, прижитие, сѣборъ.

¹⁶ Пр. во тинѣкарските упатства на минејот има поголема слобода на изразот, па се среќаваат народни зборови и други подновувања пр.: изѣнъ, поврже, по малю, прѣвратити листъ, зараан, помлѣати повѣтарати и др.

КУПАРИСЪ, ЛИТИНА, МЕТАНИНА, МОУСИКИ, ОЛОКВЕЗТОСЪ, ОЛСТАРЪ, ОРЪГАНЪ, ТЪМИ-
НАЪ, ТРАПЕЗА. Грцизмите се присутни најчесто во деловите од уставот:
АНТИПАСХА, АНТИФОНЪ, АПОДИПНО, ЕКСАПСАЛМЪ, ИРМОСЪ, КАТИЗМА, ЛИТОУРГИНА,
МЕТАНИНА, МЕГИМОНЪ, ПРОКИМЕНЪ, СТИХОЛОГИСАТИ И СЛ. Во МИНЕЈОТ се изделу-
ваат: АРХИЕРЕН, АРХИСИНАГОГЪ, АРХИСТРАТИГЪ, АРХИТЕКТОНЪ, АНТИФОНЪ, ЕРЕТИКЪ,
ИКОНА, ИКОСЪ, КАТИСМА, СТИХИРА, СТИХОБЕНО, СТИХОЛОГИНА, ЛИТОУРГИНА, ПАНАХИДА,
ТИПНКЪ, АРОМАТЪ, АСПИДА, ВУСЪ, ИСТЕРНА, КЕДЪРЪ, КЕЛИНА, КРАТИРЪ, КРИНЪ,
КУМБАЛЪ, ЛАМЪБАДА, ЛИКАНЪ, МАКСИНА, МЕТАФРЕНА, МИЛОТЬ, МОНАСТЪРЪ, НАФОРА,
ОРГАНЪ, ПОЛНЕЛЕН, ПОРФУРА, СИКЕРЪ, СКИНИНА, СКИПТРЪ, СКОРПИНА, СКУМЕНЪ,
СТАМЪНА, СТИГМА, ТАЛАНТЪ, ТРИБОУНЪ, ФИНИКЪ.

Варирањето на грчката и словенската лексика се презентира преку лексичките дублети во кои едниот збор е заемка, а другиот негов словенски еквивалент. Во триодот има паралелна употреба на грцизам со словенски еквивалент, а понекогаш и со неколку словенски еквиваленти: КАТАПЕТАЗМА – ЗАКЪСА – ЗАПОНА – ОПОНА, АРОМАТЪ – ВОЊЪ, КИВОТЪ – КОВЪУЕГЪ, ЛАБАНДА – СЕВЪЦА, ОЛЪИ – МАСЛО, ПОРЪФУРА – БАГЪРЪВНИЦА. Многу честа е појавата еден од споредуваните триоди да користи грчки, а другиот на истото место словенски еквивалент (Црвенковска, 2006а: 178), на пр. наспрема грцизмот АКРОТОМЪ во Zag и во Šaf, во Orb се среќава словенската форма НЕСЪКОМЪ, Orb многу почесто ја користи лексемата КОВЪУЕГЪ отколку грчката форма КИВОТЪ, иако не ја исклучува и употребата на КИВОТЪ, во Orb се употребува МИРО и МАСЛО наспрема ХРИЗМА (КРИЗМА) во Zag и ОЛЪИ/ЕЛЕН во Šaf. Покрај формите МЪТАРЪ во Orb и МЪТОИМЪЦЪ во Zag и ПОРЕТКО во Orb, се забележува дека во Šaf, покрај овие две, многу често е застапена формата ТЕЛОЊЪ. Orb ја претпочита словенската форма СЪКЛАВЪНИЦА наспрема АЛАВАСТЪРЪ во Zag и во Šaf, па ја употребува преведената форма МОРЕ наспрема ПОЊТЪ во Zag и во Hlud. Грчката форма ПСАЛМЪ во Orb се преведува со ПЪСНЪ: въ пѣснѣхъ 15b5 Orb] въ ѿсѣлмѣхъ Zag.

Според Црвенковска (2006: 72) Orb има многу повеќе преведени грчки зборови и оттука може да се претпостави дека неговата предлошка е постар словенски, односно глаголски ракопис, што се потврдува и со некои бројни вредности на буквите според глаголскиот систем. Најизразен е присуството на грцизми во Zag, кој веројатно е директен превод од грчки текст, што може да се потврди

и со некои структурни анализи кои Zag и Šaf ги сместуваат во најархаичниот структурен тип триоди (Славева, 1972: 93–126; 1989: 157–164).

Високата фреквентност на синонимни форми ја зголемува експресивноста на текстот. Важна одлика на Климентовата лексика е употребата на голем број синонимни образувања и тоа истокоренски пр. богородителница – богородица – родителница; зарение – зарѣ; истълѣние – тълѣние – тълѣ; конѣць – конѣчина; млада – младенець; моление – молитва – мољба; мракъ – мрачение; отъпоустъ – отъпоушение и разнокоренски: лѣпота – красота; копие – лѣца; кринъ – цѣвѣтъ; наследникъ – настольникъ; отъпоустъ – отъпоушение – оставление; прѣставление – оупение; риза – пелена – роѣба; урѣво – жтроба, истокъ – источникъ – кладенець итн.

Пр. и во триодните текстови се потврдува употребата на синонимните двојки: око – видѣние, книга – писание, пица – снѣдение, оуста – зѣвание¹⁷, во минејот варира употребата на постарата и поновата лексика, па можат да се изделат повеќе синонимни форми: домъ – храмъ, храмина, каѣтъ; зракъ – видѣние; повиновати са, повинати са – покарѣти са, покорити са; тѣло – образъ, платъ; оубогъ – нищъ, нищѣтънъ; коварство, коварствие – хждожство; цѣлз – сѣраваъ; навити, навление – откърити, откървление, а карактеристични подновувања за минејот се на пр.: инородѣць – иноплеменикъ, тазна – дебелъ, оухпати – оуназвити, наудлопастърь – настѣфонаудальникъ, богоповѣдатель – богопроповѣдникъ, свѣздоблостель – свѣздословѣць – свѣздоуѣтъць и др.

Некои елементи во синонимната низа можат да се употребуваат во исти контексти; кај други изборот произлегува од контекстот и не е случаен. Притоа, можно е да се забележи поразлична нијанса во значењето, која не секогаш треба да се објаснува со потребата од разнообразни модели за изразување или за потребите на ритмиката во стихот. Според Под-Атанасова (2004) на пр. во синонимната низа значењето на лексемите неподлѣтънъ, неразорнъ, нарастѣлѣнъ, неснѣдѣнъ, нестѣлѣнъ, неовладаемъ е 'вечен', но која од лексемите ќе се употреби зависи од контекстот. Кога се однесува за Христовото раѓање, за животот, за маченичката смрт, се

¹⁷ оузма 39d21 ♂гв] внаѣниемъ Zag, неослѣшахъ писания ти 113a10гв] не слышахъ книги Zag; пица ради 22c20гв] снѣдения ради Šaf; ѣкоба уста 70a210гв] ѣкоба зѣвания зѣтъе Šaf.

Голем е бројот на ретките образувања со овој суфикс во минејот: борение, враждеание, вжшение, вџрение, гргизение, трџление, хапаание, хрзбровање, вжжеение, мџрение, оглаждование, почаение, примирение, процветание, свтргание, оутргизение, што веројатно се должи и на жанровската припадност.

Во македонските химнографски текстови при паралелната употреба на бессуфиксни образувања и глаголки именки¹⁹, евидентна е тенденцијата за преферирање на вторите. Пр. во триодните текстови: хоула - хоуление, оутџа - оутџение, искоуџ - искоуџение и многу др., освен во случаите во кои почестата употреба на бессуфиксните образувања главно се должи на нивната поширока семантика како на пр. во: хвала - хваление, исход - исхождание, лџста - лџшение, надежда - надџание, зарџ - зарџение.

И во Климентовите слова се среќаваат: глагол - глаголение, помџсл - помџшление, пост - пошение, поклон - поклонение, похот - похотение, обид - обидение.

Именките со суфикс -ние, -не се наложуваат пред други зборообразувачките модели со помалку продуктивните суфикси, како на пр. во јазикот на Климента: простџни - прошение, слоужба - слоужение, во триодите: мољба - моление, слоужба - слоужение, конџина - конџание, простџни - прошение, сватџни - свашение.

Во врска со именките што означуваат лица, вршители на дејство Христова (1994: 32) укажува дека во Климентовите слова најбројни се образувањата со суфикс -никџ (48): заштџникџ, наследџникџ, отџстџпникџ, повџствџникџ, подвижџникџ, приџастџникџ, провџствџникџ, прообразџникџ, соовџшџникџ, прџвџстџпникџ, -тель (27): вџставитџль, дџлатџль, избавитџль, облиџитџль, поновитџль, потрџвитџль, родитџль, и -џць (20): братолноџџць, вџсоџџџць, демоноџџџць, живодаџџць, свџтодаџџць, страстогрџџџць. Варирањето на именките со суфиксите -никџ, -тель, -џць, како и со

¹⁹ Варирањето во употребата на бессуфиксните и одглаголските именки на -ние, односно именките со други суфикси во ●гб и споредуваните триоди се следи во бројни примери: вџход - вџхождание: вџходъ 116b6Orb] вџхождание ђaf; искоуџ - искоуџение: искоуџение 112c20Orb] искоуџъ ђaf; пост - пошение: поста наџиналџе 65a33Orb] пошение наџнџџъ ђag; постомъ 117b25Orb] пошениџџъ ђag, постомъ тџлџси 70c11Orb] пошениџџъ тџлџсе ђaf; помџсл - помџшление: помџшлениџџъ 231a29Orb] помџслоџџъ ђaf.

бессуфиксните е карактеристично и за Климентовите творби. На пр.: облиувникъ – облиувителъ, посрамьникъ – посрамителъ, проповѣдникъ – проповѣдателъ, свѣтодатель – свѣтодавецъ, спасаъ – спасителъ, богомосъ – богомосецъ.

Во химнографските текстови заслужуваат внимание суфиксните именки, кои заземаат важно место при изградувањето на строфичната структура на жанровите форми, а кај именките за именување лица најфреквентни се образувањата со суфиксите -никъ пр.: отзъмьствникъ, положьникъ, сѣдѣствьникъ, снисходьникъ, способьникъ, чюдѣствьникъ, чија продуктивност ја потврдуваат и големиот број новообразувања и образувањата со сложенитот суфикс -тельникъ: прѣстательникъ, со -ьць: браньнолюбьць, добротворьць, инородьць, пшеницодавьць, од кои голем број отсуствуваат во старословенските текстови, со -тель пр. погоубителъ, поржучителъ, послужителъ, прѣклонителъ. За поголем број образувања со овој суфикс карактеристична е единечната употреба, како на пр.: прѣвостонателъ, лѣучителъ, корѣносѣкателъ, прѣклонителъ, прѣсѣтателъ, равьността-тель, сѣдинителъ, прѣвосъздѣателъ во минејот.

Суфиксот -тель е значително попродуктивен во македонските црковнословенски текстови во однос на канонските, што според Конески Б. (1965: 180) претставува одраз на климентовската традиција на нашите простори²⁰. Црвенковска (1992/93: 196) разгледувајќи ја бројноста на дериватите со суфикс -тель во триодите истакнува дека тоа може да се поврзе со фактот дека Климент го оформил словенскиот превод на триодот и притоа во него внесол еден печат на својот јазичен израз.

Продуктивноста на сложенките со суфикс -тель се зголемила во текот на XIV век. Продуктивноста на овој зборообразувачки модел се потврдува и со бројот на образувањата со овој суфикс во помладите химнографски текстови.

Карактеристично за продуктивниот суфикс -ьць е преовладувањето на сложенките, пр. во триодите: жизнодавьць, законодавьць, празнолюбьць, самовидьць, свѣтодавьць, страстотрпцьць, сѣмьслодавьць, христовьцьць, чловѣковьцьць, чюдотворьцьць.

²⁰ Тој истакнува дека овој суфикс е попродуктивен во јазикот на Климента, додека во јазикот на Јоан Егзарх се форсира суфиксот -ьць.

Од именките што означуваат лица од женски пол со продуктивниот суфикс *-ица* (*-љница*, *-тељница*) во Климентовите творби се среќаваат: *застапљница*, *мжувенница*, *страдаљница*, *христочубица*, во триодите: *благовѣстѣница*, *бладѣица*, *издржесѣница*, *мѹроносица*, *научаљница*, *повззвѣстѣница*, *профорица*, во минејот: *крѣстносица*, *пласавница*, *соугоубица*, *сзпужљница*, *свѣтоносица*, *страстносица*, *сзжитѣљница*, *покровитѣљница*, *свѣтоподатѣљница*.

Меѓу суфиксите што служат за образување именки со апстрактно значење со својата продуктивност се одликуваат суфиксите *-ѣство*, *-ѣствие*²¹. Во минејот се потврдени: *ѣдинѣство*, *тоужѣство*, *врауѣство*, *ѣбелѣство*, *ѣвниѣство*, *игемонѣство*, *вожѣствие*, а покрај честата употреба и повеќезначноста впечатлива е и нивната паралелна употреба: *ѣвѣство* – *ѣвѣствие*, *житѣлѣство* – *житѣлѣствие*, *коварѣство* – *коварѣствие*.

Со паралелната употреба на варијантите со *-ѣство* и *-ѣствие* се одликуваат и Климентовите слова: *богатѣство* – *богатѣствие*, *величуѣство* – *величуѣствие*, *господѣство* – *господѣствие*, *цѣсарѣство* – *цѣсарѣствие* и др.

Склоноста кон апстрахирање, што се смета за одлика на повисокиот стил, е изразена преку многубројни образувања на апстрактни именки со одделни суфикси. Со суфиксите *-ота* и *-остъ* се изведуваат називи на апстрактни особини. Дериватите на *-ота* се

²¹ Од компаративната анализа на застапеноста на именките со формант *-ѣство* во однос на *-ѣствие* во старословенските ракописи се заклучува дека именките со суфикс *-ѣство* преовладуваат во старословенските ракописи. Поконкретно бројот на именките со *-ѣство* повеќе од три пати е поголем во споредба со именките на *-ѣствие*. Поп-Атанасова (2002: 89) во старословенските химографски творби регистрира 24 именки со суфикс *-ѣство* и само три со *-ѣствие*: *пришѣствие*, *пророчѣствие*, *цѣсарѣствие*. Дериватите со суфиксот *-ѣство* во *Ѡ* се употребуваат почесто пр. *отъѣствие* (2X) – *отъѣство* (5X), *чловѣѣствие* (1X) – *чловѣѣство* (5X), *ходатаиѣствие* (2X) – *ходатаиѣство* (4X).

При споредба на триодите суфиксот *-ѣство* најчесто се варира со суфиксот *-ѣствие*: *лакомѣства* 104a37Orb || *лакомѣствие* Zag, *Ѡ невѣрѣна на вѣрж* 214b30Orb || *Ѡ невѣрѣстина въ вѣрж* Zag, *исавле несиговѣство* 48b27Orb || *исавле несигѣство* Sat, *прѣвѣжа добротъ* *прѣвѣжѣчѣство* 112b18Orb || *прѣвѣжъ ти добротѣ* *прѣвѣжѣство* Zag, но и со бессуфиксна форма: и *рождаши новѣи* *изманѣлъ прѣзорѣство* 111b4Orb || и *родишъ изманѣла прѣзоръ* Zag.

апстрактни именки обично мотивирани од придавки: висота, доброта, красота, лепота. На продуктивноста на суфиксот *-ость* за образување апстрактни именки мотивирани од придавки укажуваат во јазикот на Климента: грдость, несзитость, сладость и др., во триодите: грдость, дразость, левость, лютость, мрзость (и богомрзость); мрткость, несзитость, правость, скорость, сладость, съмилоость, ситость, тихость, и именките со ограничена употреба во минејот: зеленость, немждрость.

Во врска со придавската суфиксација некои синонимни придавски форми се употребуваат во исти контексти; кај други нивната употреба е условена од контекстот, за да изрази поразлична нијанса во значењето, односно изборот не е случаен. Евидентни се и случаите во кои е одразена потребата на авторот да користи поразновидни модели за изразување или за потребите на ритмиката во стихот.

Во македонските текстови посвојноста се изразува со следниве суфикси: *инз*, *-евз/-евз*, *-ьнз*, *-ьскз*, (b)j.

За Климентовото творештво е карактеристична продуктивноста на суфиксите *-ьнз*, *-ьскз*, како и паралелните форми со различни суфикси: *адамль - адамовз - адамьскз*, *адовз - адовьнз - адьскз*, *дѣвиуь - дѣвиуьскз*, *диаволь - диавольскз*, *чловѣуь - чловѣуьскз*, *отъуь - отъуьскз*.

Овие суфикси многу често се варираат во минејот: *авра(а)мль - авра(а)мовз - авра(а)мьскз*; *архангеловз - архангельскз*, *мжѹениуь - мжѹениуьнз - мжѹениуьскз*; како и *мжѹителевз - мжѹителънз - мжѹителъскз*, во триодите *отъуь - отъуьскз*; *развоиниуь - развоиниуьскз*; *мжѹителевз - мжѹителънз - мжѹителъскз*, *небесьнз - небесьскз*, *земььнз - земььнз - земььскз*; *мжѹениуьнз - мжѹениуьскз - мжѹителевз - мжѹителънз*, *мжѹителевз - мжѹителъскз*; *отъуь - отъуьскз*.

Во триодите се регистрирани голем број образувања од географски и етнички називи: *кидарьскз*, *кармильскз*; *солоуьнскз*; *иероусалимьскз*; *хероуѹимьскз*, *синаискз*; *екренскз*; *словѣнскз*, *иѹденскз*, *жидовьскз*, *аврамьскз*; *адьскз*.

Во однос на суфиксацијата кај качествените придавки основни суфикси за образување се: *-авз*, *-атз*, *-ивз/-инзз*, *-итз*, а како најпро-

дуктивен се јавува суфиксот **-нз**. Непродуктивните **-атз**, **-авз**, **-окз** се среќаваат паралелно со формите со продуктивни суфикси. Има паралелна употреба на придавските форми пр. во Орб бессуфиксни форми и форми на **-нз**: **немокрз** – **немокрънз**, **-инз** и **-ънз**: **непригазнинз** – **непригазънз**, **-икз** и **-ънз**: **неразоумикз** – **неразоумънз**; **-авз** и **-ънз**: **скврънавз** – **скврънънз** – **скврънз**, **-атз** и **-ънз**: **шестокрилатз** – **шестокрилънз**.

Во химнографските текстови се потврдени и бројни префиксни и префиксно-суфиксни новообразувања.

Во однос на придавската префиксација во Климентовите химнографски дела зачестена е употребата на префиксот **прѣ-**²². Според Поп-Атанасова (2003) тие се свечени, а користењето на овој префикс во нив може да се објасни со жанрот и со потребата на авторот од поразнообразни средства за изразување. Потврдени се: **прѣблаже(нъ)нз**, **прѣбожествънз**, **прѣвззлробенънз**, **прѣвѣчънз**, **прѣдивънз**, **прѣествствънз**, **прѣмилостивъ**, **прѣмждрз**, **прѣсвѣтълз**, **прѣсвѣатз**, **прѣславънз**, **прѣсѣнънз**, **прѣсѣицствънънз**, **прѣхвалънз**, **прѣчистъ**, **прѣчъстънз**. И во Речникот на Климентовите слова се бележат: **прѣблаженъ**, **прѣвеличавъ**, **прѣвззнесенъ**, **прѣвѣчънъ**, **прѣдивънъ**.

Овој префикс внесува во значењето нијанса на особина изразена во поголема мера, како апсолутен признак пр. во триодите: **прѣблаженъ**, **прѣествствънз**, **прѣлѣпъ**, **прѣмирънз**, значи служел како квантификатор што се гледа и од неговото заменување со други квантификатори: **многмиѣлѣстиве 118a18Orb** || **прѣмилостиве Šaf**.

Анализата на состојбата во триодните текстови (сп. Црвенковска, 1996: 118) укажува дека употребата или изоставањето на префиксот **прѣ-** зависи од чувството на преведувачот и притоа евидентно е дека во Орб мошне често овој префикс се јавува и на места каде што не се јавува во другите ракописи²³. Сп. **Ѡ прѣлѣсти**

²² Придавките со префикс **прѣ-** соодветствуваат на грчките придавки со префиксите: *πρω-*, *προ-*, *παρα-*, *ιπερ-*, *-έκ-*, но позначајни се оние што се превод на грчките непрефиксирани придавки.

²³ Сп. **прѣсвѣтълы 20b15Orb** || **свѣтлы Zag**; **дѣрѣдѣ прѣсвѣатаго 19c24Orb** || **свѣатаго Zag**; **прѣчѣстѣа 8c34Orb** || **чѣстѣа Zag**; **прѣчѣстномъ дрѣвѣ 83a3Orb** || **вѣсѣчѣстномоу Zag**; додека има и обратни случаи кога префиксот отсуствува: **змен ѣжжавы 23b27Orb** || **прѣлѣжавы Zag**; **крѣте чѣстны 60a17Orb** || **крѣте прѣчѣстны Zag**; **хрѣсте ѣдѣры 63c27Orb** || **прѣѣдѣри Zag**.

УКОВЪЖЫ 100b21Orb I Ш лѣсти Šaf, прѣмжарости 19d19Orb I немжарости Zag, прѣпождоковзнимъ прѣрадованне 96b32 Orb I прѣпождоковнимъ радованне Zag.

Честа е и употребата на комбинацијата на префикс со партикула не- и тоа како стилско изразно средство за возвишување на нешто што се смета за совршено, во духот на христијанската религија и филозофија, пр. во триодите и минејот: прѣнепорочнѣ. Сп. во триодите и: непрѣсѣкомѣ, неочвадаемѣ, неразлжчимѣ, непобѣдимѣ, неподвижимѣ, во минејот: прѣнескврзнѣ.

Мал број од овие придавки со прѣ- во триодите имаат синонимни образувања со трѣ- и со мноґо-, всѣс-: прѣблаженѣ – прѣблаженѣнѣ – трѣблаженѣ, прѣсѣвѣтѣлѣ – трѣсѣвѣтѣлѣ – всѣсѣвѣтѣлѣ – мноґосѣвѣтѣлѣ, прѣбожѣствѣнѣ – мноґобожѣствѣнѣ, прѣмилостивѣ – мноґомилостивѣ, прѣпѣтѣ – мноґопѣтѣ.

Придавките со без- и не- обично се настанати под влијание на грчкиот јазик²⁴. Истозначните префиксни образувања со не- и со без- во категоријата на придавките, укажуваат на нивната улога на синонимни зборообразувачки форманти.

Кај моделот со без- и не- во Климентовите дела доаѓа до израз синонимијата, изразена низ синонимни низи, како и варијантноста во зборообразувањето. На пр.: неподвѣтѣнѣ – неразоримѣ – нерастѣлѣнѣнѣ – неслѣдѣнѣ – нетѣлѣнѣнѣ – неочвадаемѣ, безаконѣ – безаконѣнѣ, бесчислѣнѣ – бесчислѣнѣнѣ, бесѣмѣ – бесѣменѣнѣ, невѣмѣстимѣ – невѣмѣста, незаходимѣ – незахода, неизглаголанѣ – неизглаголанѣнѣ, неиздречѣнѣ – неиздречѣнѣнѣ, нераздѣлимѣ – нераздѣлѣнѣ. И во триодите се потврдени голем број истокоренски придавски варијанти со не-: неислѣдимѣ – неслѣдѣнѣ, неисцѣлимѣ – неисцѣлѣнѣ, неопалимѣ – неопалѣнѣ, непобѣдимѣ – непобѣдѣнѣ, непостижимѣ – непостижѣнѣ, нераздѣлимѣ – нераздѣлѣнѣ, неразлжчимѣ – неразлжчѣнѣ, немокрѣ – немокрѣнѣ, непригазнимѣ – непригазнѣнѣ, неразоумѣнѣ – неразоумѣнѣ.

²⁴ За разлика од префиксот не- којшто се врзува и за именски и за глаголски основи, префиксот без- обично се врзува за именски основи. Новите образувања со без- укажуваат на тенденцијата за зголемување на употребата на односниов модел во поновиот период од развојот на писмсноста.

Врз основа на анализата на глаголската префиксација, на бројот на глаголски форми образувани со определени префикси во речникот на Климентовите слова Христова (1994: 20) укажува дека со својата продуктивност се изделуваат префиксите по- (169), об- (98), въз- (95), прѣ- (982), прѣ- (72), при- (64), на- (54), отъ- (51), въ (45) итн.

Употребата на нови префиксирани глаголски образувања во триодите, пак, непотврдени во другите македонски црковнословенски текстови несомнено укажува на засилената продуктивност на префиксите. На пр. възвѣдати, възникнѣти, възбразѣвати, възгласовати, въздѣтати, зааваѣти сѧ, задлѣжати, облиставати, обоуздавати, обоуморити, опрѣвати, орсигити, одавати, одоушити, окадѣти, остоудити, поучобѣити, примирити.

Зачестената употреба на префиксирани лексеми, и употребата на повеќе префикси е битна одлика и на Климентовите химнографски дела (Поп-Атанасова, 2003): възсприимати, възсприати, прѣвѣзити, прѣвѣзнашати, прѣвѣзносити и др. Од двојнопрефиксираните форми во Климентовите слова се изделуваат оние со префикс про- (13): провѣзвѣстити, провѣзвѣстокати, провѣзгласити, провѣснѣти, пронаурѣтати, проповѣдати и прѣ- (10): прѣвѣзнести, прѣвѣидѣти, прѣвѣодолѣти, прѣвѣодѣти, прѣвѣпроводити, прѣвѣоукрасити.

И во црковнословенските химнографски текстови е одразена засилената употреба на префиксираните глаголски форми и двојната префиксација.

Употребата на префиксот сѧ-, за да значи содејство со некого, а најчесто со Бога потврдена кај Климент во глаголот сѧвеселити сѧ, е позачестена и карактеристична за триодот: сѧвѣс-тати, сѧпогрети, сѧсѧгрѣшити, сѧвѣзиграти, сѧписовати, сѧразорити, сѧстрада-ти, сѧоувити, сѧоукрѣплѣти, за минејот: сѧвѣваѣѣти, сѧвѣдрѣжити, сѧвѣзиграти, сѧвѣзигити, сѧвѣсѧвалити, сѧпокѣдѣти, сѧпрославити, сѧпрѣвѣсгити, сѧоукрѣплѣти.

Иако тенденцијата за засилената употреба на префиксираните глаголски форми и двојната префиксација се следи и во постарите ракописи, таа е особено изразена во помладите текстови од црковно-словенскиот период, па како резултат на тоа се документираат цели низи на истокоренски образувања со различни префикси. Покрај

варијантноста во употребата на префиксите, кај глаголите и во минејот е евидентна тенденцијата за позачестена употреба на два префикса. Пр. во минејот: испослаати, предавезглаголати, предавезсхотѣти, превазиреци, превазисказовати, превазнаписовати, превазповеаѣвати, превазпоказовати, превазпрѣложити, превазсвршати, превазсказовати, превазсѣврѣтити, превазсѣготовати, превазсѣукрашати, превазсѣупасти, превазсѣсѣрѣтити, превазсѣделѣти, во триодот: вѣразсѣумити, превазсѣзискати, превазсѣзити, превазсѣзмоши, превазсѣслушати, превазсѣистити, превазсѣпроводити, превазсѣпрославити, превазсѣпроизвести, превазсѣговласити, превазсѣглашати, сѣвазсѣдвигнѣти, сѣвазсѣзвѣсити, сѣвазсѣсходити, сѣвазсѣзнести.

Некои од двојнопрефиксираните глаголи ги документираме само во Огв: опрокажѣти, превазсѣзискати, превазсѣватовати, превазсѣслушати, превазсѣудивити.

Сложенките се среќаваат во сите старословенски, односно црковнословенски текстови, а нивниот број варира во зависност од жанровите карактеристики на текстот... Според Поп-Атанасова сложенките претставуваат 1/17 од целокупниот лексички фонд што го користи Климент. Проучувањата потврдуваат дека калкирањето претставувало еден од главните начини за создавањето на неопходната терминолошка лексика, за именување на апстрактни поими од сферата на духовниот, односно црковно-религиозниот живот.

Сложените образувања со оглед на нивната застапеност во Климентовите творби и степенот на продуктивноста на компонентите и зборообразувачките форманти имаат значајна улога во поглед на збогатувањето на црковнословенскиот лексички фонд пр. богоблаженъ, богоизбранъ, вѣсесѣбѣтъль, вѣсеуѣстънь, прѣвомжѣеникъ, теклоименитъ, теклоименъ, на можностите за поголема изразност и разновидност во искажувањето. Голем број лексеми служат за изразување на божествената природа на Св. Троица: единородънь, единънорожденъ, единосѣщънь, единъносѣщънь, живодаѣць, живоносънь, миродржителъ, равънопрѣстольнь, трисѣставънь, тринисльнь, трипостасънь, трѣбезначальнь. Освен тоа на пр.: трѣблаженъ 'шири ѣити блажен, ѣреблажен' се употребува покрај блаженъ и прѣблаженъ, а со истото значење за обраќање кон светецот се употребува и богоблаженъ; трисинальнь 'сјаен, за Св. Тројство ѣрейсѣшавено како шројно свейло' се употребува во

согласност со догматското учење за троичниот состав како Бог-отед, Дух-Свети и Бог-сии (Поп-Атанасова, 2004: 81–90).

Анализата на застапеноста на сложенките во текстовите-извори за *Речником на црковнословенскиот јазик од македонска редакција* потврдува дека од вкупно 135 сложенки во кон како прва компонента се јавува **весе-** дури 92 сложенки се карактеристични за химнографските текстови, од 214 со **бог-** 128, од 30 сложенки со **скито-** дури 25, од 110 со **мног-** 31, од 54 со **добро-** 15 се јавуваат само во химнографските текстови итн.

Честопати разликите во триодите се состојат во употреба на сложенки наспрема енокоренски зборови: **благгожданиа нбннѣ испльнѣм са 19d30rb** | **вона испльнѣм са Šaf**, **пожоты дѣлаы 114d280rb** | **сластолюбина ради Zag**; **вздвиге ржкож прѣдѣлаа адама 53d140rb** | **вздвиге ржкоу си прѣвозданнаго адама Šaf**. Се евидентираат примери со различни компоненти на сложенките: **свергыше злоскврѣжа рижж 69d410rb** | **свелькше са злокызнѣныж рижж Šaf**; **набѣлко добровонное 124d250rb** | **набѣлко благгожданное Zag**, **кадило добровонное 124d340rb** | **кадило благгождане Zag**.

Од лексичко-стилистичка гледна точка во химнографските текстови се потребни бројни стилски фигури, атрибути, за чие изразување доста често се користат сложенките, особено оние што изразуваат голем интензитет на принакот. Впечатлива и карактеристична за химнографските текстови е употребата на сложенките со прва компонента **веле-/вель-**: **велегласно, велегласнѣ, велемждрѣствовати, велерѣчѣнѣ, велеслабнѣ, велекоупица, вельдрѣжавнѣ, велемждрѣно, велехвалнѣ**, со прва компонента **велико-**: **великорѣменнѣ, великодоушевнѣ, великоименитѣ, великорѣчѣнѣ**, со прва компонента **пауче-, трѣ-** со кои се потсилува значењето: **паучеествѣнѣ, трѣблаженѣ, трѣбогатѣнѣ, трѣвеликѣ, трѣклатѣ, трѣсвѣтълѣ, трѣсианѣнѣ, трѣславнѣ, трѣсватѣ, трѣбезнаучѣлнѣ**. Во Климентовите творби се среќаваат: **трѣбезнаучѣлнѣ, трѣблаженѣ, трѣврѣствѣнѣ, трѣплетѣнѣ, трѣсвѣтълѣ, трѣсватѣтрѣслѣнѣуѣнѣ**.

Голем број сложенки со прва компонента **едино-** во триодите се употребува за изразување на божествената природа на Св. Троица: **единородѣнѣ, единѣнороденѣнѣ, единославимѣ, единонаучѣлно, единонаучѣлнѣ, единѣносѣщѣнѣ, единосѣличѣнѣ, единоествѣнѣ, единомѣслѣно**.

Во согласност со состојбата во црковнословенските текстови воопшто во триодите најчесто како прва компонента се јавуваат: БЛАГО-, БОГО-, ПР.: БЛАГОВОНЬСКЪ, БЛАГОВОЛЪНЪ, БЛАГОВѢСТЪНИЦА, БЛАГОВѢЩЕНИЕ, БЛАГОДОУШЬНО, БЛАГОДѢТЬСТВО, БЛАГОЗАКОНИЕ, БЛАГООБРАЗОВАТИ, БЛАГОПОСЛОУШЬЛИКЪ, БЛАГОРАЗУМЬНЪ, БЛАГОСРЪДЪ, БЛАГОСРЪДЬУНЪ, БЛАГОТВОРЕНИЕ, БЛАГОТЪЗПѢНИЕ, БЛАГОУСТ(В)НЪ, БЛАГОУЖАННЕ БОГОВОРЪНЪ, БОГОВИДЬНО, БОГОВИДЬЦЪ, БОГОВѢНЬУАЕМЪ, БОГОПАСЪ, БОГОДОСТОЕНЪ, БОГОДОУШЬНО, БОГОДѢЛА(НЬ)НЪ, БОГОЗАРЪНЪ, БОГОЗЪРѢНИЕ, БОГОЛѢПНЕ, БОГОЛЮБИВЪ, БОГОМРЪЗУСТЬ, БОГОМРЪЗЪНЪ, БОГОНАУМЛИЕ, БОГОНОСИЦА, БОГОПИСАНЬНЪ, БОГОПОВѢДЬНИКЪ, БОГОРОДИТЕЛЬНИЦА, БОГОХВАЛИМЪ. Чести се и сложенките со ВЪСЕ-: ВЪСЕБЛАГОСЛОВЕНЪ, ВЪСЕВѢДИ, ВЪСЕДРЪЖАВЪНЪ, ВЪСЕДРЪЖИТЕЛЬНО, ВЪСЕЖИВОТЪНЪ, ВЪСЕКРАСЪНЪ, ВЪСЕМИЛОСТИВЪ, ВЪСЕПѢТЪ.

Се среќаваат паралелни форми со БЛАГО- и ДОБРО-: ДОБРОДѢТѢЛЪ – БЛАГОДѢТЕЛЪ, ДОБРОДѢШАНИЕ – БЛАГОДѢШАНИЕ, ДОБРОПРИАТЪНЪ – БЛАГОПРИАТЪНЪ, ДОБРОРАЗУМЬНЪ – БЛАГОРАЗУМЬНЪ.

За идентификација на Климентовото авторство (сп. Црвенковска, 2000: 111) ѝ помага неговиот авторски стил, препознатлив и според акростихот, епитетите, етимолошките фигури образувани со коренот СВѢТ- (во словата на Климент Охридски: СВѢТЪ ВЪСИА, СВѢТОЗАРНОЕ ТРЪЖЬСТВО, ТРИСВѢТЛА ЗАРѢ ИТН.), употребата на зборови што означуваат светлина, сјај, блесок.

Триодот и минејот изобилуваат со сложенки со прва компонента СВѢТ- или изведени форми од оваа основа²⁵. Во Климентовите дела се среќаваат: СВѢТОДАВЬЦЪ, СВѢТОЗАРЪНЪ, СВѢТОНОСЬНЪ.

Пр. единствено во Ваташки минеј се документирани: СВѢТОДАНИЕ, СВѢТОВИДЬНЪ, СВѢТОДАТЕЛЪНЪ, СВѢТОЛИТИЕ, СВѢТОЛОУЧЬНЪ, СВѢТОНОСИЦА, СВѢТОПОДАТЕЛЪНИЦА, СВѢТОРОЖДЕНЬНЪ, СВѢТОСИНАНЬНЪ, СВѢТОРАЗЛЕННИЕ, СВѢТОРАЗЛЕНЬНЪ; единствено во ●ГВ СВѢТОКРИДѢНИЕ, СВѢТОКЪПАЛЪТИТИ СА, СВѢТОНАСТАВЬНИКЪ, СВѢТОПРЪВОУИСТЪ, во НІУД СВѢТОИСТОУЧЬНИКЪ, СВѢТОНОСЬНИКЪ; СВѢТООБРАЗЬНО, СВѢТОСЪНИТИЕ, односно единствено во химнографските текстови СВѢТОЗАРЪНЪ, СВѢТОНОСИТИ, СВѢТОНОСЬЦЪ, СВѢТОПРИЕМЪНЪ.

²⁵ Повеќе автори ја истакнуваат употребата на лексеми што означуваат светлина, сјај, блесок во Климентовото прозно и химнографско творештво. Епитетот светлина во буквална и во метафорична смисла е одлика на Климентовиот индивидуален стил. Климент покажал вистинска виртуозност во изборот на словенските синоними на поимот на светлината и во формирањето на зборообразувачки модели од овој корен (Илиевски, 1995: 43).

Од аспект на зборообразувачката структура во црковно-словенските химнографски текстови од македонска редакција се изделуваат трикомпонентни сложеници: БОГОВАЛОДѢЉЕНЪ, ВЪСЕВЛАГОРОДЕНЪ, ВЪСЕВЛАГОСЛОВЕНЪ, КРАСТВОГОРОДИУЕНЪ, ПРИСНОЖИВОДАТЕЉЕНЪ, ПРИСНОЖИВОДАТЕЉЪ, ПРИСНОЖИВОТВОРИТИ, ПѢСНОСЛОВОСЛОВИТИ, ЧЕТВОРОДЕСНОСВѢТЪЛЪ.

Полисемичноста е одлика на Климентовите дела, што се потврдува преку бројни примери. Пр.: ДОУШЕВЕНЪ 'душевен, ѝсихички' и 'неземски, духовен'; ЗАЧУЛО 'ѝочейшок' и 'властѝ, анџелски чин'; ИЗИТИ 'излезе, се расѝросѝирани', 'ѝоѝтекнува, води ѝоѝтекло' и 'се роди'; МОЛАНТВА, МОЉБА 'молийѝва, обраќање кон Боџа' и 'засѝтаинѝиѝево'; КОМЪЦЪ 'крај (на земјата, на вселената)' и 'смртѝ, крај на живоѝоѝи'; КЛАНѢТИ СА 'се ѝоклонува' и 'ѝочийѝува' итн.

Поради природата на химнографските дела, се јавува тенденција за апстрактна и фигуративна употреба на лексемите; тие честопати се употребени со своето фигуративно значење, на пр. изразот АЗЦИ СИОНЪ за именување на градот Ерусалим и на еврејскиот народ; изразот СВАТАТА СВАТЪХЪ за најсвеѝоѝио месѝо во храмоѝи, каде никој не смее да влезе, освен ѝрвосвеѝиѝеникоѝи и ѝѝоа само еднаш во џодинаѝа, но во СВАТАТА СВАТЪХЪ била воведена Боџородица кога ја донеле првпат во храмот; КЛАСЪ РОДИТИ за 'создаде живоѝи', ОВЪЦА за 'христѝијански верник, духовно чедо'; НЕСТЪКОМЪ за 'недоѝрен, девсѝивен, чистѝи'; ОМРАЧЕНЪ, ОМРАЧЕНЪНЪ за 'заблуден, џршен, кој живее надвор од Христѝоваѝа вера', а ДВЪРЪ за 'враѝи на небесноѝо царсѝиво, рајски ѝорѝи' итн. (сп. Поп-Атанасова, 2004: 81–90). Употребата на лексемите со преносно значење е карактеристична особеност и на химнографските црковнословенски текстови.

Многу автори што го преучувале стилот на св. Климент констатирале дека употребата на епитети-метафори е одлика на неговиот индивидуален стил.

Епитетите се чести во Климентовите творби, на пр. оние што се однесуваат на Богородица²⁶: БЕЗМЖЪНАТА, БЕЗНЕВѢСТЪНАТА, ВЛАГОДАТЪНА, БОГОНЕВѢСТЪНАТА, БРАКОНЕИНСКОУСЪНАТА, НЕПОРОУЪНАТА, ПРѢНЕПОРОУЪНАТА, ОБРАДОВАНАТА, ПРѢРАДОВА(НЪ)НАТА, ПРѢУСТАТА, УСТАТА итн. Епитетите метафори се чести и во словенскиот превод на триодот: НОШЪ СВѢТЪЗАРНА,

²⁶ Именувана и како: МАРИНА, БОГОРОДИТЕЉНИЦА, БОГОНЕВѢСТА, ВЛАДИУИЦА, ДѢВА, ДѢВЕНЦА, ПРИСНОДѢВА, РОДИТЕЉНИЦА.

ТЫ ПРОСВѢТИ СВѢТЛИНИКЪ МОИ, ПРОСВѢТИ МА СВѢТОМЪ ЛИЦА ТВОЕГО, СВѢТЬ ПЛЪТЪ
ВСКЫ ѿ ГРОБА ВЪСТЪМЪ ВЪСИГА.

Климент покажал вистинска виртуозност во изборот на словенските синоними на поимот на светлината (Илиевски 1994: 131) и во формирањето на разни зборообразувачки модели од овој корен. Образувањата со коренот свѣт- во голема мера се застапени во триодните песнопенија: прѣсвѣтло свѣтило 20a30Orb, ты просвѣти свѣтлин-
никъ мои господи 47c18 Orb, въ истинѣ свѣтъ и всепразднѣ спасешиа ношѣ
свѣтозарна свѣтоноснаго дна въстанию сѣщи прѣвѣзѣстница в наже незахо-
дени свѣтъ плѣтскы ѿ гроба встѣмъ вск дрсѣ 211b12Orb, просвѣти ма свѣ-
томъ лица твоего 214a17Orb и сл.

Некои разлики во лексиката може да се објаснуваат како стилистички разновидности, односно избор на одредени експресивни лексеми, наспрема неутрални: вѣулокѣши са 117b2Orb] христѣв вѣлѣ-
ти са Šaf, ѹдо мое 194b11Orb] спасе мои Нлуд; множество щедротѣ 34d36-
Orb] шилиѣ щедротѣ Zag; плаѹаѹж 54d8Orb] тжжаѹж Šaf; вѣздыхни ѿ доу-
ше 111d41Orb] изѹтѣрѣви са доуше мои Šaf, развоиникъ хѣлокаше та 118a15-
Orb] развоиникъ шклеветаше та Zag; звѣздо навѣѹши. сакнѣце 125b16Orb] зѣвѣздо просинаѹшиа сакнѣце Zag; плаѹѣ 157b7Orb] рыданне Нлуд; не смыс-
лите 157d13Orb] не мѣдрѹите Šaf; азѣ же ти прѣвѣстѹиѹхъ заповѣды 24a3-
Orb] же ти заповѣдъ прѣвѣрѣхъ Šaf (Црвенковска, 2006a: 181).

Во врска со ритмичноста на текстовите анафората и синтаксичкиот паралелизам се основните ритмоопределувачки средства на Климентовата химнична поезија, што се јасно изразени и во текстот на триодот, а според Црвенковска (2000: 107) на пр. очигледна е сличноста во градењето на текстот кај Климент во Псофалното слово на Михаил и Гаврил и Акатистот за Богородица во Orb со стихирите со еднаква воведна фраза радоѹи са и обраќањето кон објектот што се слави што следи.

Стилот *илеѹение словес*²⁷ е одлика и на Климентовото творештво, што може да зборува за тоа дека на македонски терен имало

²⁷ Стилот *илеѹение словес*, според Лихачов (1986) се заснова врз многу внимателен однос кон зборот, кон неговата гласовна страна, кон етимологијата на зборот, склоност кон образување на нови зборови, на сложени-калки според грчки образец и сл. Се работи за смислено одбрани зборови, не сам поради формата туку и поради значењето и создаваат „плетенка“. Најчесто во овој стил учествуваат

континуитет во негувањето на стилот плетение словес. Меѓу другото, Лихачов (1976: 15–16) смета дека една важна карактеристика на овој стил е повторувањето на еднокоренски зборови. Како доказ за присуството на стилот плетение словес во словенскиот превод на триодот Црвенковска (2006: 169–171) посочува две места, од *Orb* и од *Šaf*, каде што овој стил е експлицитно именуван и во самиот текст: *СЛОВОМЪ ГЛЪБИНЫ • СЛОВОМЪ ПРЪМЪДРИ ИВИСТЕ СЯ ПЛЕТЕНИЕМЪ СЛОВОМЪ ПРЪМЪДРЪИХЪ РАЗДРОУШИВШЕ 75a31Orb| СЛОВОМЪ ТРЪБИ ПРЪМЪДРИ СЛОВОМЪ ИВИСТЕ СЯ ПЛЕТЕНИЯ СЛОВОМ ПРЪМЪДРЪИХЪ РАЗДРЪШШЕ Šaf*²⁸.

Станчев (1969: 525) констатира дека анафората и синтаксичкиот паралелизам се основните ритмоопределувачки средства на Климентовата химнична поезија. Овие карактеристики се јасно изразени и во текстот на триодот.

Химнографските текстови од македонска редакција овозможуваат следење на јазичните промени што навлегуваат во писмениот јазик, а со своите специфични лексички и зборообразувачки особености на своевиден начин ги збогатуваат сознанијата за црковно-словенскиот лексичкиот фонд, ги карактеризираат индивидуални подновувања во областа на зборообразувањето, дистрибуцијата на определени префикси или суфикси, преферирањето на одделни зборообразувачки форманти или нивна паралелна употреба и сл. Сепак, не може секогаш со сигурност да се заклучи дали лексичките разлики се резултат на различен превод или на редакција на ракописите, на свесно варирање на текстот наложени од неговата поетска структура или се од текстолошка природа.

удвоени поими: повторување на зборовите, изведување на зборови од ист корен со што се постигнува повторување на коренот на зборот, соединување на два синонима, противставување на поими и сл. (Лихачов, 1976: 22)

²⁸ Црвенковска констатира дека присуството на плетенис словес во овие текстови од XIII век е во директна спротивност со мислењето, раширено најмногу од Лихачов, дека овој стил е воведен во XIV век преку претставниците на Трновската книжевна школа, а потоа, со второто јужисловенско влијание, е раширен и во руската средновековна книжевност.

ЛИТЕРАТУРА

Гроздановски, Р., 2005: *Библскиот јазик на свети Климент Охридски*, Предавања на XXXVII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 2005, 239–261.

Гълбов, Ив., 1966: *Климент Охридски и ранните школи на стария български книжовен език*, Български език, XVI, 5, София 1966, 440–456.

Десподова, В., 1996: *Лексичките заемки во славјаната на св. Климент Охридски*, Јазичите на почвата на Македонија, кн. 3, Скопје, 147–152.

Илиевски, Хр. П., 1956: *Две слова на Климент Охридски и едно на Јован Еџарх во еден ракописен зборник од XV век*, Македонски јазик, VII, кн. 1, Скопје 1956.

Йовчева, М., 1999: *Новооткрити химнографски произведения на Климент Охридски в октоиха*, Старобългаристика, XXIII, 3, София 1999, 4–30.

Ковачева, П., 1992: *Производниите съществителни имена за лица в словата на Климент Охридски*, Трудове на Великотърновския унив. „Кирил и Методий“, т. 24, кн. 2, 1992, 173–197.

Ковачева, П., 1995: *Съществителните имена с наставка -ота в словата на Климент Охридски*, Палеобалканистика и старобългаристика, Велико Търново, 1995, 193–200.

Конески, Б., 1986: *Охридска книжевна школа*, Климент Охридски, Студии, Скопје 1986, 9–27.

Корубинов, И., 1910: *Постная триодъ*, Исторически обзор ес плана, состава, редакций и славянских переводов, Санкт-Петербург, 1910.

Макаријоска, Л., 2002: *Девербативниите именки во македонскиите црковнословенски ракописи од XII–XIV век*, Скопје 2002.

Макаријоска, Л., 2003: *За некои зборообразувачки тенденции кај ѓридавките во црковнословенската ѓисменост*, Кирилометодиевистика, 1/2003, Скопје 2003, 99–118.

Милев, А., 1966: *Грцките жития на Климент Охридски*, София 1966.

Мирчев, К., 1968: *Климент Охридски и развојот на българскиот език*, Климент Охридски, София 1968.

Момина, М., 1982: *Типы славянской Триоди*, Язык и письменность среднеболгарского периода, Москва 1982, 102–122.

Мошкова, В. Л., 1999: *Гимнографические произведения Климента Охридского (структурно-содержательные особенности)*, Славяноведение 1, Москва 1999, 9–21.

Мулик, М., 1970: *К вопросу о художественном мастерстве в древнейших славянских переводах службных книг*, 1100-годишнината од смртта на Кирил Солунски, кн. 2, Скопје 1970, 239–256.

Мушиќ, М., 1983: *Анализа на текстиа на Климент Охридски* „Слово похвално свештим архиепископизима Михаилу и Гаврилу“, Дјела, LVII, Одјеление друштвених наука, књ. 32, Сарајево 1983.

Поп-Атанасов, Ѓ., 2001: *Нов прилог кон истражувањето на Свешти-климентовото химнографско творештво*, Годишен зборник на Богословскиот факултет „Св. Кл. Охридски“, Скопје 2001, 7, 99–113.

Поп-Атанасов, Ѓ., 2002: *Химнографскиот жанр*, Предавања на XXIV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 2002, 139–156.

Поп-Атанасова, С., 2002: *Лексиката на македонската црковна поезија*, Скопје 2002.

Поп-Атанасова, С., 2004: *За некои јазични карактеристики на Климентовите химнографски дела од руска редакција*, Кирилметодиевистика, 2, Скопје 2004, 107–114.

Поп-Атанасова, С., 2004а: *Варирањето во Климентовите химнографски дела*, Кирилметодиевистика, 2, Скопје 2004, 107–114, 155–159.

Поп-Атанасова, С., 2004б: *Од лексиката во црковните дела на Климент Охридски*, Македонски јазик, LIV, Скопје 2004, 81–90.

Поп-Атанасова, С., Костовска В., 2005: *Лексиката во црковните творби на Климент Охридски*, Скопје 2005.

Попов, Г., 1982: *Новооткрити химнографски произведения на Климент Охридски и Константин Преславски*, Български јазик, XXXII, кн. 1, Софија 1982.

Попов, Г., 1989: *Химнографското творчество на Климент Охридски*, Доклади 21, Кирило-методиевистика, Симпозиум, Софија 1989, 307–318.

Попов, Г., 2000: *Химнографското наследство на св. Климент Охридски*, Кирилметодиевски студии 13, Софија 2000, 44–55.

Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција, гл. уредник З. Рибарова, ред. Л. Макаријоска, З. Рибарова, Р. Угринова-Скаловска, т. 1, Скопје 2006.

Рибарова, З., 1986: *Охридските традиции и јазикот на македонската средновековна писменост*. Климент Охридски, Студии, Скопје 1986, 56–77.

Славска, Л., 1972: *За старословенскиот шриот*, SLOVO, 22, Zagreb 1972, 93–126.

Славска, Л., 1989: *Обид за реконструкција на Климентовиот превод на Цветниот шриот*, Климент Охридски и улогата на Охридската книжевна школа во развитокот на словенската просвета, Скопје 1989, 157–164.

Станчев, К., Попов Г., 1988: *Климент Охридски. Живот и творештво*, Софија 1988.

Станчев, К., Велинова Б., 1991: *Към проблема за авторския стил в средновековната литература въве връзка с творчеството на Климент Охридски*, Кирилometодиевски студии, кн. 8, София 1991, 22–31.

Христова, И., 1994: *Речник на словата на Климент Охридски*, София 1994.

Црвенковска, Е., 2000: *Охридската книжевна школа како химнографски центар*, Предавања на XXXII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 2000, 101–115.

Црвенковска, Е., 1999: *Загребски итриод*, Скопје 1999.

Црвенковска, Е., 2006: *Јазикот и стилот на итриодот*, Скопје 2006.

Црвенковска, Е., 2006а: *За лексичките разновидностии во јужнословенските иреводи на итриодот*, Многократните иреводи во јужнословенското средновековие, София, 2006, 177–188.

Црвенковска, Е., 2006б: *Химнографското итворештво на Св. Климентии Св. Наум Охридски*, Св. Наум Охридски – живот и дело, Скопје 2006, 47–53.

Црвенковска, Е., 2006в: *Метифората во словенската оригинална и иреводна химнографија*, Собир во чест на акад. Петар Хр. Илиевски МАНУ, Скопје, 2006.

Црвенковска, Е., Макаријоска Л., 2006: *Зборобразувачки особеностии на Орбелскиот итриод (Именска деривација)*, Кирилometодиевска, 3/2006, Скопје 2006, 135–155.

Црвенковска, Е., Макаријоска Л., 2007: *Глаголската ипрефиксација во Орбелскиот итриод*, Литературен збор, LIV, кн 1–3, Скопје 2007, 21–29.

Цубалевска, М., 2007: *Башкиот минеј (со посебен акцент во лексиката)*, докторска дисертација (ракопис), Скопје 2007.

Liljana MAKARIJOSKA

CLIMENT'S WORK AND THE LEXIS OF THE HYMN-GRAPHIC TEXTS FROM MACEDONIAN RECENSION

(Summary)

The lexis in the Climent's work enriches the lexical system of Old-Slavonic language and represents inevitable basis for studying the tendencies in the development of the Church-Slavonic lexical fund, and especially in the hymn graphic Church-Slavonic texts which have a rhetorical character, rhythmical organization of the text and style formation. It calls for specific choice of linguistic forms.

Comparing the lexis in Climent's work (based on lexicographically presented fund of his Words, i.e. poetic works) and in the hymn graphic texts from Macedonian recension in the material base of the Dictionary of the Macedonian Recension of Church-Slavonic from, their tight connection can be confirmed. The attitude towards tradition, the frequency of the archaisms, neologisms and the acceptance of the new evolutionary process and its gradually integration in the language structure are being documented. Also, there are remarks on the attitude towards the foreign lexis and word-formation variability, which reflects the creativity of the scribe and the tendency to include varieties in the texts through the expressive potential of the language.

Борис МАРКОВ

НЕСООДВЕТСТВА ВО УПОТРЕБАТА НА ЕВРОПЕИЗМИТЕ СО СУФИКСИТЕ *-ИТА*, *-ИТЕТ*, *-ИТЕТА* ВО СЛОВЕНСКИТЕ ЈАЗИЦИ

Како што знаеме, европеизмите¹ претставуваат дел од лексиката, којашто, меѓу другото, значително го олеснува контактирањето на луѓето од различни јазици. Покрај низа совпаѓања и сличности, разгледуваниот вид европеизми во одделните словенски јазици содржат и извесни несовпаѓања или разлики, чијшто увид е неопходен при контактирањето на носителите од трите групи словенски јазици. Несовпаѓањата се должат не само на различниот гласеж на разгледуваните европеизми: *ita* (*-ta*), *-itet* (*-tet*), *-iteta* (*-teta*), туку и на нееднаквата застапеност на суфиксот *-itet* (*-tet*) во јазиците што го познаваат, како и на пројавената тенденција кон калкирање во одделните словенски јазици. Кај некои од разгледуваните европеизми, освен тоа, се одразени фонетски, правописни и др. особености во еден дел од словенските јазици, сп.: словач. *beštialita*; чеш. *bestialita* <бестијалност, сверство, нечовечност>; чеш. *flexibilita* <флексибилност>; рус. *вассалитет* <вазалство>; *иммунитет*; б.-рус. *імунітэт*; укр. *нейтралітет*, *нейтральність*; или: чеш. *autorita*; г.-луж. *awtorita* <авторитет>; д.-луж. *naglědnosć* (Šw); г.-луж. *kwalita*; д.-луж. *kwalitet* (герм. *Qualität*), *dobrota*; г.-луж. *produktiwita*, *produktiwnosć*, но д.-луж. *plodnosć*, *wunosnosć* (Šw).

Во однос на другите суфиксни образувања од странско потекло, споменатиот вид европеизми во современите словенски јазици се izdelува со можен троен гласеж, којшто е изразен со суфиксите *-ita*

¹ Под европеизми се подразбираат зборови коишто во словенските јазици се навлезени од класичните и западноевропските јазици (тука од латинскиот и германскиот јазик), по кое го добиле и името.

(-ita), -itet (-tei) и -iteta (-teta). Суфиксот -ita (-ta) < лат. -itas (-tas) е застапен во чешкиот, словачкиот и горнолужичкиот јазик, додека -itet (-tei) < герм. -itai (-tät) се употребува во полскиот, долнолужичкиот, источнословенските и јужнословенските јазици (без словенечкиот јазик). Третиот суфикс -iteta (-teta) е затврден во словенечкиот јазик, каде што настанал со придоавање на флексијата -a кон суфиксот -itet (-tei) или по пат на контаминација на суфиксите -ita (-ta) и -itet (-tei), на пр. : *kvaliteta, nataliteta, prioriteta, puberteta, fakulteta*. Елементот -u- од посочените суфикси во низа примери, всушност, претставува дел од основата на дадени европеизми, но по пат на метанализа е присоединет кон суфиксите -ta, -tei, -teta, со кое се добиени формите -ita, -itet, -iteta, коишто наплно преовладале, додека оние на -ta, -tei, -teta ги среќаваме главно во примерите *fakulta (fakultet, fakulteta), puberta (pubertet, puberteta); majestet (RWS) : Majestät D = мајестетичност (РСКЈ)*.

Тројниот гласеж на разгледуваниот вид европеизми во современите словенски јазици се пројавува во полн состав (кога дадени примери се среќаваат со трите суфикси: -ita, -itet, -iteta) и во неполн состав (кога некој од трите суфикси е заменет со друг алтернативен суфикс или пак дадениот европеизам е наплно предаден со свој збор или зборови). Полниот троен гласеж е застапен во ограничен број европеизми (дел од нив во одделните словенски јазици се среќаваат и со алтернативен суфикс или со полн превод на дадениот европеизам), сп. : чеш., словач. *autorita*, г.-луж. *awtorita*; слов. *awtoriteta*; пол. *autoritet*, срп., хрв. *autoritet*; б.-рус. *аутарытэт*; рус., укр., буг., макед. *авторитет*, но д.-луж. *naglédnosć*; чеш., словач., г.-луж. *imunita*; слов. *imuniteta*; срп., хрв., буг., макед. *имуниџеиџ*; пол. *immunitet*; рус. *имунитет*, укр. *імунітет*, б.-рус. *імунітэт*; чеш., словач., г.-луж. *neutralita*; слов. *neutraliteta*; срп., хрв., буг., макед. *неуїпралїиџеиџ, -осїџ*; пол. *neutralitet, neutralność*; рус. *нейтралитет, нейтральность*; укр. *нейтралїтет, нейтральність*; б.-рус. *нейтралїтэт, нейтральнасць*; *parita*; слов. *pariteta*; пол. *parytet (Parität D)*; рус. *паритет* равенство, равноправие; срп., хрв., буг., макед. *паритет; pieta*; рус., срп., хрв., буг., макед. *їпееиџеиџ (Pietät D)*; слов. *pieteta*; г.-луж. *pietizm; priorita*; слов. *prioriteta*; рус., срп., буг., макед. *приоритет; rarita : raritet i reikost*, пол. *rarytet, rarytas (SJP)*; рус. *раритет* „Исключительно редкая вещь“ (О, СРЯ), редкость; слов. *rarityta knjiž. reikost (SSJ)*.

Бидејќи некој од суфиксите -ita, -itet, -iteta во современите словенски јазици најчесто изостанува, односно се заменува со друг алтернативен суфикс или дадениот европеизам е наплно предаден со свои зборови, бројот на разгледуваниите европеизми со неполн состав далеку преовладува. Освен со различен ареал на употреба, суфиксите

-ita, -itet, -iteta се среќаваат и со несодветна застапеност и др. особености. Употребата на европеизмите со суфиксот *-ita* во чешкиот, словачкиот и горнолуѓичкиот јазик не укажува на суштествени разлики меѓу нив. Тоа, меѓу другото, се објаснува со фактот дека како можен алтернативен суфикс најчесто се среќава еден ист суфикс (чеш. *-ost*, словач. *-ost'*, г.-луж. *-osc*, ретко *-izm*), сп.: *konvencionalita konvencionalnost* (SSJČ); *periodicita periodičnost* (SSJČ), *solidarita solidarita* (ЧРС); словач. *intimita, intimnost'* (СБР), *anonymita bezmenost'* (SSJaz); г.-луж. *absurdita, absurdnost'*; или чеш., словач. *pieta*; г.-луж. и пол. *pietizm*; рус. и др. *пшетет*.

Во однос на *-ita*, случајот со суфиксот *-itet* е далеку подруг. Тој, од една страна, има поширок ареал на употреба од *-ita*, а од друга страна, неговата застапеност во јазиците што го употребуваат доста варира. Најраспространет и најфреквентен е во хрватскиот и српскиот јазик (во значителна мера и во македонскиот јазик), како и во словенечкиот јазик (*-iteta*). Нагледна потврда за тоа дава RWS, во кој се регистрирани близу 150 примери, додека во ОРМЈ се среќаваат сè на сè 43 европеизми². Сепак, покрај примерите регистрирани во ОРМЈ, во современиот македонски јазик се навлезени и низа други европеизми, така што нивниот број од 43 денес е далеку надминат, особено во печатот (в. стр. 16). Најслаба застапеност меѓу јужнословенските јазици суфиксот *-itet* има во бугарскиот јазик, во кој спрема ОРБЕ се среќаваат 23 европеизми со следниот ред: „пшетет, вариетет, колективитет, специалитет, генералитет, неутралитет, манталитет (= менталитет), индивидуалитет, стабилитет, суверенитет, афинитет, имунитет, паритет, просперитет, приоритет, авторитет, универзитет, квантитет, капацитет, реципроцитет, аноитет (= ануитет), факултет, пубертет”. Сепак, во РЧДБЕ се регистрирани и други примери, сп.: *ексцентрицитет* (Exzentrizität D) < 1.-3. >; *индемнитет, контабилитет* (Kontabilität), *нотабилитет* (Notabilität).

Ограничена распространетост суфиксот *-itet* има исто така во полскиот и во источнословенските јазици. Така, во АТЕРГО се евидентирани сè на сè 13 примери по следниот ред: „*moralitet, neutralitet, nobilitet, edylitet, immunitet, fakultet, parytet, rarytet, priorytet, majoritytet,*

² Сп.: „пшетет, релативитет, новитет, комодитет, кондензитет, куриозитет, универзитет, ривалитет, квалитет, каузалитет, специјалитет, криминалитет, тоналитет, генералитет, адмиралитет, наталитет, виталитет, менталитет, тоталитет, морталитет, стабилитет, стерилитет, санитет, суверенитет, афинитет, имунитет, поларитет, паритет, интегритет, просперитет, медиокритет, приоритет, авторитет, квантитет, идентитет, ануитет, континуитет, капацитет, публицитет, електрицитет, реципроцитет, факултет, пубертет”.

minoritet, autorytet, uniwersytet”, коишто имаат полно соодветство со оние на *-ität* во германскиот јазик. Единствен европеизам којшто се среќава само во полскиот јазик е примерот *edyłitet* „*wład i władza edyla*” (SJP). Сето тоа укажува на фактот дека полскиот јазик се изделува со најмала застапеност на суфиксот *-itet*.

Бројот од 13 регистрирани европеизми од ATERGO е нешто поголем во рускиот јазик. З а л и з њ а к во ГСРЈ приведува 23 примери по следниот ред: „лиетет, ликвидитет, муниципалитет, генералитет, **нейтралитет**, вассалитет, **нобилитет**, субфебрилитет, суверенитет, сюзеренитет, индемнитет, **бонитет**, имунитет, паритет, раритет, приоритет, авторитет, ексцентриситет, универзитет, промискуитет, ануитет, факультет”. Меѓу приведените примери (со и без фонетски, правописни и др. особености) се изделуваат главно европеизмите: ликвидитет (Liquidität D), муниципалитет, **нобилитет**, вассалитет <васалство>, субфебрилитет, сюзеренитет, **индемнитет** (Indemnität D), ексцентриситет (Exzentrizität D), промискуитет, -- со забелешка дека примерите: муниципалитет, сюзеренитет (= сузеренитет), индемнитет, ексцентриситет (= ексцентрицитет) и промискуитет се регистрирани исто така во RWS. Изделените европеизми во современиот руски јазик претставуваат архаизми или историзми, од кои во СРЈ останале неодбележени: **ликвидитет**, **промискуитет**, субфебрилитет, **индемнитет**, ексцентриситет, така што бројот 23, всушност, е сведен на 18 европеизми. Одбележување, притоа, бара постојното толкување на европеизмите **МУНИЦИПАЛИТЕТ** „Орган местного самоуправления в буржуазных странах, а также здание, занимаемое им” (СРЈ); или: „Городское или сельское самоуправление в некоторых странах” (О, СРЈ); **НОБИЛИТЕТ** „Правящее сословие работладельческого класса в древнем Риме“; **СЮЗЕРЕНИТЕТ** „Ист. Верховное право, господство сюзерена над вассалом” (СРЈ)³. Обично во превод се среќаваат европеизмите: **ануитет** (Anuität D) <погашние; регулярный взнос в погашение долга> (МРР); **индемнитет** <безнаказанность; снятие ответственности> (Руд.); **паритет** (Parität D) <равенство> (Руд.); „1. Равноценность чего-н., равенство сторон. 2. Отношение между валютами разных стран в золоте”. **РАРИТЕТ** „Исключительно редкая вещь” (О, СРЈ), редкост.

За разлика од полскиот и рускиот јазик односно источнословенските јазици, бројот на европеизмите со суфиксот *-itet* во српскиот и хрватскиот јазик (кон нив во голема мера се придружува и македонскиот јазик) е неспоредливо поголем. Таквата состојба, несомнено, создава извесни тепкотии при меѓусебното контактирање на

³ Европеизмите *нобилитет* и *сюзеренитет* во Речникот од О ж е г о в (СРЈ) останале неодбележени.

ругето од споменатите јазици. Со исклучок на регистрираните примери од ATERGO и ГСРЈ, изразувањето на европеизмите со суфиксот *-itet* во полскиот и рускиот јазик станува по пат на неговата замена со соодветен (алтернативен) суфикс или пак дедените европеизми се подложени на полн превод, т. е. претставуваат п о л н и к а л к и. Не е тешко да се забележи, меѓутоа, дека образувањата со алтернативен суфикс (најчесто *-osci* и *-stwo* место суфиксот *-itet*), како и замената на дадени европеизми со полн превод, не се ретки и во посочените јужнословенски јазици. Сепак, таквите образувања во голем број случаи се употребуваат паралелно со европеизмите на *-itet*, слов. *-iteta*, додека во полскиот и рускиот јазик тие по правило напoлно го заменуваат дадениот европеизам со суфиксот *-ийеи*.

Образувањата со странска основа и домашен суфикс, како и оние со домашна основа и странски суфикс⁴, одделни лингвисти ги разгледуваат како хибридни творби. Од историјата на рускиот јазик е познато дека калкирањето кај некои европеизми со суфиксот *-итет* било актуелно уште во времето на *Белински*, којшто посочениот суфикс од германско потекло во извесни примери го заменил со домашниот суфикс *-ость*. Таков е случајот со зборот *Human-ität*, во кој *-ität* бил заменет со суфиксот *-ость*, со што е добиена полукалката *гуманность*⁵, којашто со извесно фонетско приспособување е прифатена и во јужнословенските јазици, сп. : *humanost*, покрај *humanitet* (RWS), макед. *хуманосиѝ*, буг. *хуманност*, слов. *humaniteta* 1. knjiž. *humanost*, *humanizem*. 2. ... (SSJ). Паралелна појава, изгледа, претставуваат и полските образувања *humanitarność*, *ludzkość*. По пат на превод и на првиот

⁴ Сп.: „Разговорные слова *vědátor* (вместо *vědec*) и шутливое *synátor*” получили латинский суффикс.

То же относится и к разговорным словам на *-ant*, *-lant* : *sekant*, *pracant*, *mudrlant* (...), и на *-iön*: *hrubián*, *grobián*.

В книжном языке встречаются гибридные слова с латинскими суффиксами *-ismus*: *čechismus*, *moravismus*, ... и *-ianum*, обычно *-iana*: *Komeniana*, *Masarykiana*, *Smetaniana*.

Слова с суффиксами *-ita* и *-ista* так же относятся к гибридным: *husita*, *táborita*; *houslista májista* (II *májovec*)”. Фр. Травничек, *Грамматика чешского литературного языка*, Москва 1950, стр. 287.

⁵ „Это слово возникло и укрепилось в русском литературном языке в 40-х годах XIX в. благодаря В. Г. Белинскому. Возникло оно путем заимствования корневой части этого слова (*human*) в виде *гуманн* и перевода немецкого суффикса, образующего имена отвлеченного качества *-ität* соответствующим русским суффиксом *-ость*“. Н. М. Шанский, *Очерки по русскому словообразованию и лексикологии*, Москва – 1959, 202–203.

дел од зборот *Нитан-ität* е добиена полна калка со гласежот *человечность* = *човечности*.

Внимание кон себе свртува и фактот дека суфиксот *-ость*, којшто некогаш имал главно ограничена распространетост, со текот на времето станал продуктивен не само во рускиот туку, повеќе или помалку, и во другите словенски јазици. Од друга страна, покрај суфиксот *-ость*, таква функција придобиле и други суфикси, сп. : макед. *-ости*, *-остиво*, *-ија*, *-ација*, *-изам* (ретко); рус. *-ость*, *-ство*, *-ие*, *-ание*, *-ария*, *-изм*; слов. *-ost*, *-stvo*, *-acija*, *-izem*, *-um*; пол. *-ość*, *-stwo*, *-anie*, *-acja*, *-izm*, *-um*. Со употребата на посочените алтернативни суфикси, како и со постоењето на немал број п о л н и к а л к и од дадени европеизми, полскиот и рускиот (белорускиот и украинскиот јазик) значително се разликуваат не само од чешкиот, словачкиот и горнолужичкиот јазик, коишто во голем број европеизми обично доследно се служат со суфиксот *-ita*, туку и во однос на српскиот, хрватскиот и македонскиот јазик, коишто го имаат истиот суфикс (*-иџиџи*), како и од словенечкиот јазик со суфиксот *-iĵeta*. Така, покрај различниот гласеж на разгледуваните европеизми, несоодветства во поглед на нивното изразување меѓу посочените словенски јазици се предизвикани и од постоењето на соодветни образувања со алтернативен суфикс или на образувања коишто во даден словенски јазик претставуваат полн превод на европеизмите. Европеизмоте од RWS и RSSĀ со нивната застапеност во SSJĀ, ЧРС, СБР, ВЛСРС, SSJ, RSKJ, MPP и други стандардни речници можат да се илустрираат со следниве примери:

чеш., словач., г.-луж. *abnormita* : *abnormitet* RWS (*Abnormität* D) в. *абнормалности* и *ненорманости* (PCKJ); *absurdita*, г.-луж. *absurdita*, *absurdność* : *apsurditet* (*Absurdität*) „1. в. *ајсурд*; 2. в. *ајсурдности* (PCKJ); рус. абсурдность, нелепость, бессмыслица; *admiralita* : *admiralitet* (*Admiralität* D); рус. „1. адмиралтейство; 2. высший командный состав флота” (Pux); *aktivita*, *pasivita* 1.–4. (SSJĀ), г.-луж. *aktiwita*, *pasiwita* : *aktivitet*, *pasivitet* (*Aktivität*, *Passivität* D) в. *активности*, *пасивности* (PCKJ; PMJ); рус. активность, активная деятельность; пассивность, бездействие; слов. *aktivnost* in *delovanje*, *dejavnost* (SSJ); *pasivizem* in *nedejavnost*, *nedelavnost* (SSJ); *aktualita* : *aktualitet* (*Aktualität* D) 1. *оно што е актуално, современо*; 2. в. *актуализација* (PCKJ); слов. *aktualnost*; макед. и буг. исто; рус. актуальность; *animozita nevole*, *nechut*; ... (SSJĀ) : *animozitet* (*Animosität* D) и *анимозности* (PCKJ); рус. ожесточение, неприязнь, жестокость; *anonymita*, *bezmenost* (SSJaz) : *anonimitet* (*Anonymität* D) в. *анонимности* (PCKJ); слов. *anonimnost*; *diskontinuita* : *diskontinuitet* (*Diskontinuität* D); слов. *diskontinuiteta* *knjiž pretrganost*, *prekinjenost*, *nepovezanost* (SSJ); рус. отсутствие преемственности, утрата традиций; *disparita* : *disparitet*

(Disparität D); слов. *dispariteta* knjiž. *neusklajenost, nesorazmerje* (SSJ); рус. несоответствие, разница; *elasticita* 1.–3. (SSJČ): *elasticitet* (Elastizität D) в. *эластичности* (РСКЖ); слов. *elasticiteta* knjiž. *prožnost* (SSJ); рус. эластичность, гибкость; пол. *elastyczność, giętkość*; *ekkluzivita* *ekkluzivnost* исключительность, необычность, эксцентричность (ЧРС): *ekskluzivitet* в. *эксклюзивности* и *эксклюзивизма* (РСКЖ); слов. *ekskluzivnost* (SSJ); *fertilita*: *fertilitet* (Fertilität) и *фертильности* (РСКЖ, РМЖ); слов. *fertilnost* *plodnost* (SSJ); рус. плодородие; *frigidita med.* <фригидность, половая холодность> (ЧРС): *frigiditet* (Frigidität D) и *фригидности* (РСКЖ, РМЖ); слов. *frigidnost*; *gravidita*: *graviditet* (Gravidität) и *gravidnost, trudnoća*; рус. беременность; буг. бременост; *identita*: *identitet* (Identität D); буг. идентичность; рус. тождество, тождественность; пол. *identyczność, tożsamość*; *individualita*: *individualitet* (Individualität D) и *индивидуальности* (РСКЖ); *integrita*: *integritet* (Integrität D) <целостность, непркосновенность, независимость> (МРР); слов. *integriteta* 1. и 2. (SSJ); *intenzita*: *intenzitet* (Intensität D) и *интензивност*; слов. *intenziteta* knjiž. *intenzivnost*; рус. интенсивность; словач. *intimita, intimnost'* (СБР): *интимитет* (Intimität D) <интиман живот, интимност> (РСКЖ); слов. *intimnost*; рус. интимность; *invalidita*: *invaliditet* (Invalidität D) и *invalidnost*; рус. инвалидность; *kapacita* „1.–3.“ (СБР): *kapacitet* (Kapazität D); слов. *kapaciteta* „1., 2. и 3.“ ксп. *kačor zelo oblača kako področje, zlasti znanstveno*” (SSJ); рус. 1. мощность, способность; 2. емкость, вместимость (гостиницы); 3. перен. разг. знающий, специалист; способный человек (МРР); пол. 1. moc, zdolność; 2. rojenność, ladowność; 3. prep. autorytet (ПМ и МПР); *kauzalita*: *kauzalitet* (Kausalität D) и *каузалности* (РСКЖ); слов. *kavzaliteta* redko *kavzalnost* (SSJ); рус. каузальность, причинность; *kontinuita*: *kontinuitet* (Kontinuität D); слов. *kontinuiteta* *nepretrganost, neprekinjenost, povezanost* (SSJ); рус. непрерывность; пол. ciągłość; *kuriozita*: *kuriozitet* (Kuriosität D); слов. *kurioziteta* knjiž. *kuriozum, kurioznost* (SSJ); пол. *kuriozum* *osobliwość, ciekawostka* (МП и ПМР); рус. курьезность, странность, необычность (МРР); *legalita*: *legalitet* (Legalität) и *легальност законности*, *законска основаности* (РСКЖ); слов. *legaliteta* knjiž. *zakonitost, legalnost* (SSJ); рус. легальность, законность; *legitimita práv.* *legitimnost, zakonnost, zakonitost* (SSJČ): *legitimitet* (Legitimität D) в. *легитимности* (РСКЖ, РМЖ); рус. законность; *mediokrita* 1. knjiž. *prostřednost*; 2. *kač má jen prostředni schopnosti*: *mediokritet* <1. человек посредственных способностей, серый человек; 2. презр. бесхарактерный, слабохарактерный человек, тряпка> (МРР); слов. *mediokriteta* knjiž. 1. *povprečnost, 2. povprečnost* (SSJ); *modalita*: *modalitet* (Modalität D); слов. *modaliteta* knjiž. *način bivanja* (SSJ); *moralita*: *moralitet* (Moralität D) 1. в. *моральности*; 2. књиж. ... (РСКЖ); слов. *moraliteta* 1. *moralnost*; 2. lit. ...; *morbidita*: *morbiditytet* (Morbiditytät D) <мор-

бидност > **perverszita** : **perverszitet** (Perversität D), **perversziija** 1. *изобличеност* *природних осећања*; 2. *пожареност* *туди* (PCKJ); рус. извращенност, **polarita** : **polaritet** (Polarität D) *полярности* (PCKJ); слов. **polariteta** *knjiž. polarnost* (SSJ); рус. полярность; **popularita** : **popularitet** (Popularität D) *популярности* (PCKJ, PMJ); слов. **populariteta** *knjiž. popularnost* (SSJ); рус. популярность; пол. *popularność, wziętość* (JB, HPR); **realita** : **realitet** (Realität D) и **realnost**, слов. **realiteta** *knjiž. 1. resničnost, stvarnost; 2. nepremičnina* (SSJ); рус. 1. реальность; 2. действительность (MPP); **reciprocita** : **reciprocitet** *реципрочности* (PCKJ, PMJ); слов. **reciprociteta** *взаимности, обоюдности* (K, SRS); **relativita** <относительность> : **relativitet** (Relativität D) и **relativnost** (со издифференцирано значење); **rentabilita** : **rentabilitet** (Rentabilität D) *рентабилности* (PCKJ, PMJ); слов. **rentabiliteta** *knjiž. rentabilnost* (SSJ); рус. рентабельность, доходность; пол. *rentowność*; **rivalita** : **rivalitet** (Rivalität D) *ривалство, суарништво* (PCKJ); **specialita** : **specijalitet** 1. и 2. ; слов. **specialiteta** *tudi specialiteta* 1. in 2. (SSJ); **tonalita** : **tonalitet** (Tonalität D) <1. муз. ... ; 2. слик.> (PCKJ, PMJ); буг. *тоналност*; или:

чеш., словац., г.-луж. **afinita**; срп., хрв., буг., макед. **афинитет** (Affinität D); слов. **afiniteta**; рус. сродство; пол. 1. хем. ...; 2. *przysiąganie, skłonność, inklinacja, atrakcyjność*; **kvalita** : **kvalitet** (Qualität D); рус. качество, достоинство, свойство; пол. *jakość*; **kvantita** : **kvantitet** (Quantität D), *količina*; слов. **kvantiteta** *.. količina*; буг. **квантитет**, количество; макед. **квантитет**, количина, количество (П); пол. *ilość*; **kriminalita** : **kriminalitet** (Kriminalität D); слов. **kriminaliteta** 1. in 2. (SSJ); пол. *przestępczość* (МП и ПМР); рус. преступность, криминальность; буг. *престъпност*; **mentalita** : **mentalitet** (Mentalität D); буг. **манталитет**; слов. **mentaliteta**; рус. 1. склад ума; 2. умственные способности (Т); пол. *umysłowość, mentalność*; **mortalita**; г.-луж. *mortalność* : **mortalitet** (Mortalität D); макед. исто; слов. **mortaliteta**; рус. смертность; пол. *śmiertelność*; **natalita** : **natalitet**; макед. исто; слов. **nataliteta**; буг. *раждаемост*; рус. *рождаемость*; пол. *wskaźnik urodzeń*; **prosperita** : **prosperitet** (Prosperität D); буг. и макед. исто; слов. **prosperiteta** *razvoj, razcvet* (SSJ); рус. процветание, благосостояние, благоденствие, преуспевание; пол. *dobrobyt, rozkwit* (МПР); **puberta** : **pubertet** (Pubertät D); буг. и макед. исто; слов. **puberteta**; рус. половое созревание, половая зрелость; пол. *rokwitanie*; **publicita** : **publicitet** (Publizität D); макед. исто; слов. **publiciteta**; пол. *rozgłos*; рус. публикация, публикование, объявление; **reciprocita** : **reciprocitet** (Reziprozität D) *реципрочности* (PCKJ, PMJ); слов. **reciprociteta** *knjiž. recipročnost* (SSJ); рус. взаимность, обоюдность; пол. *wzajemność*; **totalita** : **totalitet** (Totalität D); макед. *тоталност* v. *тоталитет* (PMJ); слов. **totaliteta** *knjiž. (SSJ)*; рус. целостность, целость, всеохватность (MPP); **univerzita**; г.-луж. **uniwersita**; пол.

uniwersytet; срп., макед. **универзитет**; рус, буг. **университет**; слов. **univerza**; хрв. **sveučilište**; **varietata** : **varijetet** (**Varietät** D); буг., макед. **варијетет**; слов. **varieteta** *knjiž.* 1. *različnost, raznovrstnost*; 2. ... (SSJ); рус. 1. разнообразие; 2. биол. вид; разновидность; **vitalita** : **vitalitet** (**Vitalität**) *виџуалност* (РСКЈ; РМЈ); слов. **vitaliteta in vitalnost** (SSJ); рус. жизнеспособность, жизненность (МРР); **antikvita** : **antikvitet** (**Antiquität**); слов. **antikviteta**; рус. старинная, древняя вещь; предметы античного искусства; **lokalita** 1.–2. (SSJ) : **lokalitet** 1. местность; 2. помещение; **sanita** : **sanitet** (**Sanität**), пол. 1. *szługa zdrowia, instytucje służby zdrowia*, 2. *sanitariusz wojskowy*; рус. 1. санитарное управление; 2. санитар, -ия МРР.

Извесен број европеизми со суфиксот *-itet* и *-iteta* не маат полно соодветство во западнословенските и источнословенските јазици, како и во бугарскиот јазик, т. е. нивното предавање станува со алтернативен суфикс, со други адекватни зборови или со зборови коишто имаат подруг граматички строеж. И обратно: определени европеизми со суфиксот *-ita* не маат соодветство со суфиксот *-itet* или *-iteta*, т. е. се изразуваат со алтернативен суфикс или со полн превод на европеизмот. Едните и другите европеизми можат да се илустрираат со следниве примери:

а) Европеизми со суфиксот *-itet* или *-iteta* коишто во западнословенските и источнословенските јазици, како и во бугарскиот јазик, немаат полно соодветство, туку се изразуваат со алтернативен суфикс (рус. *ость, -инка, -ство*, чеш. *-ost, -ina, -inka*; словач. *-ost', -ota*; пол. *-ość, -ina, -ka*), со други адекватни зборови или со зборови коишто имаат подруг граматички строеж. Бројот на таквите европеизми е, сепак, доста ограничен:

комодитет < 1. удобност; 2. безбрижност > (РСКЈ); сп. и *комодности, комозија* (лат. *comotio*); слов. **komoditeta** *knjiž. komodnost* (SSJ); чеш. *pohodlí, pohodlnost*; пол. *wygoda*; рус. удобство; **кондензитет** (*kon-denzitet, gustina, zgusnuće*) РМЈ; чеш. *kondenzace*; пол. *kondensacja*; рус. конденсация; **диверзитет** (диверзија); рус. диверсия; чеш. *diverze*; пол. *diwersja*; **novitet** (**Novität** D); макед. исто; слов. **noviteta**; чеш. *novinka, nová správa*; словач. *novosť, novota*; г.-луж. *nowosć*; пол. *nowość, nowina* (МРР); рус. новинка, новость; **електрицитет** (**Elektrizität** D) < 1. электричество, электрический ток, электрическая энергия; 2. *перен.* напряжение, возбужденне > (РМР); слов. *elektrika*; чеш. 1. *fyz. elcktrina*; ... 2. *elektrina hovor.* *elektrika, elektrický proud* (ЧРС); пол. *elektryczność, elektryka* (ЈВ, НРР); сп. и **термоселектрицитет**; или образувања од типот: **кредибилитет, етноцитет**. „Пожељно је да *етноцијетет* живе у добрим односима“ (Политика).

б) Европеизми со суфиксот *-ita* коишто немаат соодветство со суфиксот *-iteti*, туку се изразуваат со алтернативен суфикс (*-osci*, *-ъе*, *-civo*) или со друг адекватен збор (најчесто со суфиксот *-osci*). Ако се изостават извесни примери од RSSČ (дел од нив останале без регистрација во SSJČ, в. стр. 13), можат да се посочат следниве европеизми:

adaptabilita řidč. *kniž schopnost přizpůsobit se* (SSJČ) <адаптирање, приспособливост>; **bestialita** зверство, жестокост, бесчеловечност (ЧРС); словач. *beštialita*; срп., хрв. *bestijalnost* (= *Bestialität* D); пол. *bestialność, bestializm, zwierzęcość* (JB, HPR); **brutalita**; срп., хрв., макед., буг. бруталност (= *Brutalität* D), грубост; пол. *brutalność, brutalstwo* (JB, HPR); рус. грубость, жестокость; **humanita** <гуманност, челоуечност> (ЧРС); срп., хрв., буг., макед. хуманост, човечност; пол. *humanitarność, ludskość*; **komunita** *kniž. společenství* <содружество, сообщество> (ЧРС); **maturita** (= *Maturität* D) и „*matura*, řidč. *matúra stud. lang maturita*” (SSJČ); срп., хрв., буг., макед. **матура** (= *Matura* D); пол. *matura, egzamin dojrzałości*; рус. экзамен на аттестат зрелости, выпускной экзамен; **nerwozita**; г.-луж. **nerwozita, nerwoznosc** <нервност, нервност> (ВЛРС); пол. *nerwowość* : нервоза, нервност (= *Nervosität* D); **originalita** : оригиналност (= *Originalität* D); пол. *originalność*; рус. оригинальность, подлинность; **produktivita** : продуктивност (= *Produktivität* D); рус. продуктивность, производительность; пол. *produkcyjność, wytworczość, wydajność* (JB, HPR); д.-луж. *řłodność, wnosność*; **progresivita** : прогресивност; рус. прогрессивность; **proporcionalita** : пропорционалност (= *Proportionalität* D); **reaktivita** : реактивирање (= *Reaktivierung* II *Reaktivität* D); рус. вторичное приведение в действие; **seizmicita** *geol. možnoství n. frekvence a mohutnost zemětřesení* (SSJČ) : сеизмичност; **singularita** *kniž. jedinečnost, singularnost* (SSJČ) : појединачност РСКЈ (*Singularität* D); „*solidárnost v. solidarita*” (ЧРС) : солидарност (= *Solidarität* D); рус. солидарность; пол. *solidarność* (JB, HPR); **sugestabilita** *kniž. přístupnost sugesci, ...* (SSJČ) : осетливост = *Suggestibilität* (*Empfänglichkeit für Beeinflussung*) D; **uniformita** : униформалност; слов. *uniformizem, uniformnost* (SSJ); буг. еднаквост на формата, подобие, сходство, еднообразие (СБР); рус. однообразие; ***validita** *kniž. platnost* (SSJČ) : валидносћ; сп. и **radioaktivita** <радиоактивност>; **interdisciplinita, multidisciplinita** и др.

Кај најголем дел од разгледуваните европеизми несоодветствата (разликите) меѓу споменатите јазици, сепак, се предизвикани од можните образувања со алтернативен суфикс, како и од оние што претставуваат полн превод на дадени европеизми. Тоа во прв ред се однесува на полскиот и рускиот (белорускиот и украинскиот) јазик, во кои посочениот вид европеизми обично се образувани со алтернати-

вен суфикс (рус. -остъ, -ство, -ие, -ание, -ация, -изм; пол. -ość, -stwo, -anie, -acja, -izm, -izm) или се напoлно предадени со свои зборови (в. стр. 5–8). Во јазиците коишто го употребуваат суфиксот *-ita* својство на алтернативен суфикс има главно суфиксот *-ost* и сосем ретко *-izmus*, г.-луж. *-izm*, на пр. : „*konvencionalita konvencionalnost; periodicita periodičnost; racionalita řidč. kniž: racionalnost*; словач. *anonymita, bezmenost'* (анонимност); *intimita, intimnost'*; г.-луж. *absurdita, absurdnostč; pietizm* (чеш. *pieta*; рус. и др. *плетет*). Со полн превод во ССЈС се предадени, на пр. : *komunita kniž. společenství; variabilita kniž a odb. proměnlivost; ... : варијабилност, варијабла* (РСКЈ). Замената на *-ишеи* со алтернативен суфикс (најчесто *-ости* или *-ство*) и предавањето на дадени европеизми со полн превод не се ретки и во РСКЈ, RSRI, PMJ, како и во ССЈ (*-teta*), сп. : *abnormitet* (Abnormalität D) в. *абнормалност, ненормалност; анимозност = анимозитет* (го РСКЈ останал необележен) *řhavo rasčoloženje řrema nekomе или нечему; анонимитет* в. *анонимност*; слов. *anonimnost*, *легалитет* в. *легалност*; слов. *legaliteta knjiž. zakonitost, legalnost* (SSJ); *стерилитет* в. *стерилност*; или: *перподицитет* (Periodizität D) *Периодично йонављање нечега, йовременост, йеридичност; плуралитет* *множина, множострукост; постерпоритет* и *постерпорност* *заостјање, заостјалост, долазак на друго место; реципроцитет* *узвраќање истом мером, реципрочност, узајамност, обостраност* и др.

Извесни разлики словенските јазици покажуваат и во употребата на некои европеизми коишто не се обични со алтернативен суфикс. Покрај општи примери од типот *авторитет* (чеш. *autorita*), *факултет* (*fakulta*), *генералитет* (*generalita*), *имунитет* (*imunita*), *интегритет* (*integrita*), во хрватскиот, српскиот и македонскиот јазик такви се европеизмите: *квалитет* (чеш., словач. *kvalita*), *националитет*, *публицитет*; или *електрицитет*; *еиноцитет*; *екстремитет*, ... Од друга страна, се среќаваат и примери со извесна диференцијација во значењето меѓу *-ишеи* и алтернативниот суфикс. За образувањата со суфиксот *-ости*, притоа, е карактеристично значењето *с в о ј с т в о*, додека оние со суфиксот *-ишеи* обично имаат поширок семантички опсег, т. е. можни се значењата: *поим, конкретизација, лице, својство*, на пр. : *индивидуалитет* 1. *значајна, изразитна личност*. 2. *скуј карактеристичних особина йојединица*. 3. *индивидуалност, оригиналност; медиокритет*, слов. *mediokriteta knjiž. 1. povprečnost; 2. povprečnež* (SSJ); *нотабилитет* 1. *уљлед, уваженост, значај*; 2. *обично у мн. уљледна, виђена личност* (РСКЈ); или: *колективитет* *колектив, но колективност* *особина онога што је колективно, колективен дух, йовезаност*; ... (РСКЈ); *криминалитет*, но *криминалност* (својство); слов. *kriminaliteta skupek, celota vseh izvršenih krivičnih dejanj in kriminalnost*

pağņienost k kriminalu (SSJ); **објективитет** фил. *сйварно постојање, сйварност, предметност, објективност* : **објективност** *својство, особина онога који је објективен, онога што је објективно* (РСКЈ); **субјективитет** : **субјективност** (својство); **специјалитет** „1. и 2.“ и **специјалност** (својство). Чести се, меѓутоа, и примерите со полно совпаѓање меѓу *-ишнети* и *-ости*: **анонимитет** в. *анонимност*; **поларитет** *поларност*; **сензибилитет** *сензибилност*; **сувереност** в. *суверенитет* (РСКЈ); **тоталност** в. *тоталитет* (РМЈ).

Што се однесува до фреквенцијата на разгледуваниот вид европеизми, таа во одделни примери е различно изразена, т.е. сврзана е со извесни своеобразности. Веќе одбележивме дека разгледуваните лексеми обично спаѓаат во доменот од книжната лексика. Еден дел од примерите регистрирани во RWS и RSSČ, притоа, претставуваат научни термини со ознаките фил., истор., религ., прав., филол., полит., матем., геол., мед., биол., бот., техн. и др. изрази, коишто најчесто имаат соодветство во германскиот јазик. Застапеноста на определени европеизми во одделните словенски јазици не е еднаква, т.е. варира. Меѓу регистрираните примери се среќаваат доста архаизми и историзми, коишто за мнозина претставуваат слабопознати или непознати книжни творби. Тоа се потврдува и од фактот дека дел од нив не се одбележени во SSJČ и ЧРС; како и во РСКЈ и др. стандардни речници, а некои спаѓаат во особености на даден јазик, сп. „**аукторитет** в. *ауторитет*“ (РСКЈ). Во однос на ретката употреба, меѓу европеизмите од RWS внимание свртуваат:

humanitet, **klasicitet** : *Klassizität* (Mustergültigkeit D), **majestet** : *Majestät* (Herrlichkeit, Hoheit D) = **мајестетичност** *достојанственост, узвишеност* (РСКЈ); **sodalitet** : *Sodalität* (Bruderschaft D); **socijetet** : *Sozietät* (Genossenschaft, Gesellschaft D); **kalamitet** : *Kalamität* (Unglück, Mißstand D); **velejitet** : *Velleität* (Willensregung, Laune D); **tenacitet** (Tenazität D) < *жилавоост, постојаност, издржљивоост* > (РСКЈ); **triplicitet**, **trinitet** : *Trinität* (Dreieinigkeit, Dreifaltigkeit D); **latinitet** (Latinität D); **nuditet** : *Nudität* (Nacktheit D); **rusticitet**, **salubritet** : *Salubrität* (Heilsamkeit D); **humiditet** (Humidität D); **viskozitet** (Viskosität D); или: **municipalitet** *муниципиум, муниципиј, муниципије, муниципија град или општина са својом самоуправом, слободан град* (РСКЈ); **virilitet** : *Virilität* (männl. Kraft; Mannbarkeit D); **biseksualitet**, **denatalitet**; **amoralitet** (Amoralität D); **imortalitet** (Immortalität); **indignitet**, **insanitet**; или: **fragilitet** (Fragilität D); **sonoritet**; **iritabilitet** : *Irritabilität* (Reizbarkeit D); **simplicitet** : *Simplizität* (Einfachheit; Einfalt D); **spontaneitet** (Spontaneität auch Spontanität D) < *спонтаност* >; **utilitet** : *Utilität* (Nützlichkeit D) и др.

Некои од регистрираните европеизми во RWS се среќаваат главно во речници за странски зборови, на пр.: „**ambigvitet** *dvosmislenost*; **indemnitet** (*Indemnität D*) *nekažnjenost*; **kaducitet** 1. *pravo države da nasleđuje imovinu svojih građana ...*; 2. *istor. ...*; **proprijetet** (*Proprietät D*) *svojina, vlasništvo, „svojtvo, osobina*; **konsangvinitet** *krvno srodstvo*; **promuskuitet** *slobodni polni odnos između više osoba bez ikakvog ograničenja*; или: **plasticitet** *plastičnost*” (RSRI); Од друга страна, напoлно неoдбележени во споменатите српски речници oстанале примери од типот: **dijetet**, **facilitet**, **fisibilitet**, **futilitet**, **denzitet**, **indignitet**, **konicitet**, **kontabilitet**, **kontigvitet**, **motilitet**, **preraphaelitet**, **rusticitet**, **saceritet**, **sodalitet**, **solemnitet**, **triplicitet**, **ubikvitet**, **utilitet**. Без регистрација во РСКЈ се оставени и денес доста распространети европеизми, како што се: **виртуозитет**, **деформитет**, **дигнитет**, **кондензитет**, **кредибилитет**, **нобилитет**. Низа примери на *-ишеи* во РСКЈ го имаат суфиксот *-оси* или се дадени во превод, сп.: **ексклузивност**, **жзам**, **периодичност**, **сензибилност**, **сопориност**, **фрагилност**, **фригидност**; или: **тринитет** *тројица*, *тројсиво*.

Неодбележени во SSJČ од регистрираните европеизми во RSSČ останале исто така низа примери, сп.: „**aplikabilita**, **efektivita**, **flexibilita**, **hypnibilita**, **globalita**, **kompatibilita**, **komplementarita**, **metastabilita**, **parcialita**, **periodita**, **plauzibilita**, **radikalita**, **regularita**, **specificalita**, **systemicita**”. Бројот на не регистрираните европеизми, се разбира, е далеку поголем во двојазичниот речник ЧРС, на пр.: **animozita** (анимозитет), **celebrita** (целебритет), **deformita** (деформитет), **dignita** (дигнитет); **komunita** <содружество, сообщество>, **konvencionalita** (одбележен е со *-ost*, т. е. гласи *konvencionálnost*), **nobilita** (нобилитет), **notabilita** (нотабилитет); **periodicita** (гласи *periodičnost*), **plasticita** (гласи *plastičnost*), **progresivita** (гласи *progresivnost*); **racionalita**, **selektevita**, **singularita** <поединечност>, **spontanita** (гласи *spontánnost*), **utilita**, **zonalita**.

Квалификации за застапеноста и употребата на разгледуваните европеизми се дадени во посочените речници. Така, ред примери во SSJČ ја имаат некоја од ознаките: † (= арх.), *zast.*, * (= редок израз), *řidč.* (= ретко), *poněk.* (= понекогаш), *odb.* (проф.), сп.: † **notabilita**; ***latinita** (латинитет); **zonalita** *odb. řidč. zónálnost*. Голем е бројот и на европеизмите со ознаката *kniž.*, што е случај и со РСКЈ, РМЈ и SSJ. Во низа примери посочен е и можниот алтернативен суфикс (*-ost*) или полниот превод што го има дадениот европеизам во чешкиот јазик, сп.: **abnormalita** *nepravidelnost, úchylnost, úchylka*; **mimořadnita** *mimořádnost*; **abnormita** *abnormálnost*; ***konformita** *schodnost, přizpůsobení, souhlasnost*; ***lucidita** *jasnovidnost*; ***modernita** *modernost*; ***nobilita** *významná, vynikající osobnost*; ***extremita** II *končetina* (SSJČ) = **екстремитет**; слов. *ekstremiteta*

anat. *del telesa*; ... (SSJ); или: **racionalita* řič. *kníž racionalnost*; **spontanita*, **spontaneita* *kníž. spontánnost*; **validita* *kníž. platnost* < валидност >; *variabilita* *kníž a odb. proměnlivost* = *варијабилитет* в. *варијабилност*; *vulgarita* *kníž řič. vulgárnost*.

Употребата на алтернативен суфикс (-*осиј*, -*сиџо*, -*ација*, -*изам*, -*ија*) место суфиксот -*иџеиј* или полн превод на дадени европеизми со суфиксот -*иџеиј* упадливо е изразена и во РСКЈ, RSRI, како и во SSJ (место суфиксот -*итета*), сп.: *анимозност* (место *анимозитет*); *autenticitet* *autentičnost* (RSRI, РСКЈ); *ексклузивитет* – во РСКЈ е обележен со два суфикса: -*изам* и -*осиј*: „*ексклузивизам* = *ексклузивност искључивосиј, зашвореносиј*“; слов. *ekskluzivnost lastnost, značilnost ekskluzivnega* (SSJ); зборот *модернитет* (чеш. *modernita*) е исто така регистриран со суфиксите -*изам* и -*осиј*: *модерност особина онога иџо је модерно и модернизам* фил. 1. *уметн*; 2. *савремена, модерна џојава*; *каузалитет* в. *каузалност*; *легалитет* в. *легалност*; *леgitимитет* в. *леџитимносиј*; *luciditet* RWS (предаден е со суфиксот -*осиј*: *луцидност блискљавосиј, јасносиј* духа (РСКЈ); слов. *lucidnost* 1. и 2. (SSJ); *виталитет* в. *сџиталносиј* (сџособносиј за живоџ); *рентабилитет* в. *рентибилност*; *стабилитет* в. *сиабилност*; *поларитет* *џоларност*; *популаритет* *џоуларност*; *сензибилитет* *сензибилност*; *аџонимност*, *сонорност*, *фригидност*; или: *мајоритет* (Majorität D) *веџина* (РСКЈ); слов. *majoriteta* *kníž. redko večina* (SSJ); макед. *мнозинсиџо*; *периодицитет* *џериодично џонављање нечеџа, џовременосиј, џериодичносиј*; *постериоритет* и *постериторност* *заосијајање, заосијалосиј, долазак на друго месџо*; *персоналитет* – предаден е со суфиксот -*осиј*: *персоналност скуџ особина некоџ џојединца* (РСКЈ); сп. и слов. *kuriozيتeta* *kníž. kuriozum, kurioznost* (SSJ); *legalيتeta* *kníž. zakonitost, legalnost*; *moralيتeta* 1. *moralnost*; 2. lit.; *reciproцитeta* *kníž. recipročnost*; *vitalيتeta* in *vitalnost*; *prosperيتeta* *razvoj, razcvet* (SSJ). За диференцијација во значењето меѓу -*иџеиј* и алтернативното образување со суфиксот -*осиј* или -*сиџо* в. стр. 11.

Во одделните словенски јазици се среќаваат и европеизми коишто имаат нешто подруго значење, подруга употреба или различна фреквенција. Во такви примери спаѓаат: чеш. *dignita* (во ЧРС, како и во СБР, SSJaz останал без регистрација), којшто во SSJČ е протолкуван со: „*1. *kníž. velebnost, důstojnost*; 2. *cirk. kněžská hodnost*“. Со гласежот *диџниџеиј* се употребува во српскиот, хрватскиот и македонскиот јазик, чиишто речници го даваат следново толкување: „*dignitet* *dostojanstvo, ugled, visok položaj*“ (RSRI); или: „*дигнитет* 1. *достоинство, честь, авторитет*; 2. *ценност, стоимост*“ (PMP). Во словенечкиот јазик е затврден со гласежот *dignيتeta* и, слично на *dignita*, се употребува со две различни значења: „1. *dostojanstvenost, častitljivost*; 2. *cerkveni dosto-*

janstvenik“ (SSJ), но стои без ознаката * (редок збор). За разлика од *dignita* и *digniteta*, зборот *дигнитет* го нема значењето *свештеничко звање, чин* (чеш.) или *црквен достојанственик* (слов.), како и ознаката * или книж. Значењата со кои се среќава не се придружени од елементи коишто би ја ограничиле неговата фреквенција, па сето тоа придонесло да има широка употреба во различни средини и ситуации, особено во печатот. Посочената лексема во споменатите јазици, очигледно, се разликува како семантички така и во однос на употребата (фреквенцијата). Слично е и со лексемата *plasticita* 1.–3. (SSJC) : *пластичност* (својство) и др. Со нееднаква употреба и фреквенција се среќаваат европеизмите: *nobilita*, слов. *nobiliteta*, (зборот *нобилитет* во СРЈ од Ожегов е отсутен, а во РСКЈ е регистриран со *нобили* и *ноблес*); – „*celebrita* zast. *vehlasná, ve společenství vážná osobnost*“ (SSJC); словач. „*celebrita* kniž. *významná, slávna osobnost*“ (SSJaz) – место zast. употребена е ознаката книж.: „*целebritет* *чувена особа, гласовитта личност*“ (РСКЈ) – без едната и другата ознака (во македонскиот јазик посочениот европеизам сè уште не е напивно затврден); чеш. **extremita* II *končetina ... ruka n. noha* (SSJC); со подруго значење е словач. „*extremita* *ядро крайност*“ СБР (во СРС и SSJaz останал неодбележен) : срп., хрв., макед. *екстремитет*, слов. *ekstremiteta* anat. *del telesa ...* (SSJ) б е з ознаката * .

Разгледуваните европеизми го свртуваат вниманието исто така со фактот дека во однос на примерите регистрирани во RWS и RSSČ нивниот број е значително намален во РСКЈ и RSRI, како и во SSJC и ЧРС. Низа такви примери во SSJC, притоа, ги имаат ознаките: † (арх.), zast.,* (редок збор), проф. Сепак, независно од укажаните ознаки и честото ориентирање кон алтернативен суфикс или кон полн превод на дадени европеизми, како и од варирањето на фреквенцијата на извесни примери во одделните јазици, употребата на голем број од разгледуваните заемки во споменатите јазици, општо земено, не е загрозувана. Спротивставувањето во употребата на европеизмите со суфиксот *-иџеџи* најслабо е изразено во македонскиот јазик, чијшто речник сè уште се пополнува со нови примери.

Европеизмите со суфиксите *-ita*, *-itet* или *-iteta* и соодветните образувањата со алтернативен суфикс, како и оние што се добиени по пат на полн превод, несомнено, претставуваат составен дел од книжната лексика на словенските јазици. Но, и покрај нивната значителна распространетост (суфиксот *-itet* во хрватскиот, српскиот и македонскиот јазик, *-iteta* во словенечкиот јазик и *-ita* во споменатите западнословенски јазици), – примери со посочените суфикси изведени од домашна основа не се познати односно регистрирани. Исклучок

донекаде претставуваат неколку примери со негацијата *ne* во чешкиот јазик, сп.: *nehgmonita, nelinearita, nestabilita*, коишто во SSSJ останале несодбележени.

Во поглед на застапеноста и употребата на европеизмите со суфиксот *-ишиџи*, можните образувања со алтернативен суфикс и оние што претставуваат полн превод, македонскиот јазик најблиску стои до српскиот и хрватскиот јазик. Полното совпаѓање со нив изостанува главно во однос на отсуството на извесни архаизми и историзми, во нееднаквата застапеност на одделни европеизми, а во некои примери и во издиференцираното значење меѓу суфиксот *-ишиџи* и образувањата со алтернативен суфикс (в. стр. 11 и 13). Инаку, прифаќањето на нови примери обично станува без некои тешкотии. Близоста на македонскиот јазик со споменатите јазици се објаснува со фактот дека преземањето на разгледуваниот вид европеизми најчесто станувало со посредството на укажаните јазици, што е случај и со други заемки од западноевропско потекло. Распространетоста и честата употреба на европеизмите со суфиксот *-ишиџи* во македонскиот јазик е забележливо изразена во дневниот печат. Во мали и др. написи тој се среќава и со неколку примери, сп.:

анимозиџиџи: „Личниот *анимозиџиџи* над националниот“; или „Јавна тајна е дека постои *анимозиџиџи* меѓу поединци од највисокото раководство на социјалдемократите“ (Утр. в.); *ексклузивиџиџи*: „Спорната кебапчилница бара *ексклузивиџиџи* на Плоштадот“ (Вест); *дисконинуиџиџи*; *идениџиџи*: „МПЦ практично одеше на стеснување на својата легитимациона база, на својот современ *идениџиџи*,...“; *инвалидиџиџи*: „последници по видот или *инвалидиџиџи* на рацете“ (Утр. в.); или „промовирана е конвенцијата на ОН за правата на лицата со *инвалидиџиџи*“ (Шпиц); *индивидуалиџиџи*, *иниџиџиџи*: „кога некој би го нарушил *иниџиџиџиџи* на државата“ (Шпиц); или „да му го наруши личниот *иниџиџиџиџи*“; *колективниџиџи*: „*Колективниџиџиџи* и *човекоџиџи*“ (наслов, Утр. в.); *конинуиџиџи*: „Недораснати политичари во *конинуиџиџи*...“ (Утр. в.); *куриозиџиџи*; *леџиџиџиџи*: „Странските владици им дадоа *леџиџиџиџи* на провокациите од Нижеполе“ (Утр. в.); „Организацијата на обединетите нации и’ дава *леџиџиџиџи* на грчката кратенка“ (Време, 19.4. 2007); *новиџиџи*: „но тоа не внесува по автоматизам *новиџиџи*“ (Утр. в.); *ојурџиџиџи*: „и по линијата на политичкиот *ојурџиџиџиџи* ти ја даваат таа поддршка...“; *илуралиџиџи*: демократскиот *илуралиџиџиџи*“ (Б. Т); *ривалиџиџи*; *субјективниџиџи*; или: *бониџиџи*: „Државата нуди две – четири евра, зависно од *бониџиџиџи* на земјата“ (Утр. в.); *вириџиџиџиџи*: „*Вириџиџиџиџиџи* е успех“ (Утр. в., 17.04. 2007); *дигниџиџи* (послед-

ниве години овој збор се izdelува со зачестена употреба): „дозволил да се наруши *дигниџејтој* на собранieto“ (Утр. в.); *медиокриџеј*: „Квалитетот и *медиокриџејтој*“ (наслов, Утр. в.); *модерниџеј*: „Дождови едновременно е и амблем на *модерниџејтој* на модерниот постески израз кај нас“ (Утр. в.); *морбидиџеј*: „Таа садистичка ТВ претстава... само говори за *морбидиџејтој* на визуелните медиуми...“ (Утр. в.); *кредибилиџеј*: „дека нема морален интегритет и *кредибилиџеј* да биде претседател на Генералното собрание на ООН“; или: *енџиџеј*, *ејќоциџеј*; *екстремџеј*.

Споменатите и низа други европеизми со суфиксот *-иџеј* укажуваат дека нивниот број по објавувувањето на ОРМЈ во современиот македонски јазик е зголемен со низа примери, сп. : *вириџуозиџеј*, *дигниџеј*, *ексклузивџеј*, *модерниџеј*, *персоналиџеј*; *поларџеј* и др. Сето тоа зборува за затврденоста на разгледуваните европеизми, како и за видливиот стремеж кон опфаќање на други такви примери.

СКРАТЕНИЦИ

ВЛРС	–	Верхне - лукичко - рускиј словарь, Москва, Бауцен, 1970.
ГСРЯ	–	А. А. З а л и з н я к, Грамматический словарь русского языка, Изд. „Русский язык“, Москва, 1977.
МП и ПМР	–	Македонско-полски и полско-македонски речник, Варпава, Скопје, 1990.
МРР	–	Р. У с и к о в а, Македонско - руски речник, Скопје, 1992.
●ОРМЈ	–	Обратен речник на македонскиот јазик, Скопје, 1967.
О, СРЯ	–	С. И. О ж е г о в, Словарь русского языка, Москва, 1961.
П	–	Правопис на македонскиот литературен јазик, Скопје, 1970.
РМЈ	–	Речник на македонскиот јазик, I, II, III, Скопје, 1961, 1966.
РСКЈ	–	Речник српскохрватскога књижевног језика, Нови Сад, 1967–1977.
Руд.	–	Немецко-русскиј словарь, Под редакцией Рудаша, Москва, 1947.
РЧДБЕ	–	Речник на чуждите думи в българския език, София, 1982.
СБР	–	Словашко – български речник, София, 1970.
СРЯ	–	Словарь русского языка в четырех томах, Москва 1957-1961.
Т, СРС	–	И. И. Т о л с т о й, Сербохорватско-русскиј словарь, Москва, 1957.
ЧРС	–	Чешско-русскиј словарь, I, II, Москва, Прага, 1976.
▲РСР	–	Akademická pravidla českého pravopisu, Praha, 1993.

- ATERGO – INDEKS ATERGO do Słownika języka polskiego, PWN, Warszawa, 1973.
- D – Der Große Duden, Wörterbuch und Leitfaden der Deutschen Rechtschreibung, Leipzig, 1967.
- JB, HPR – J. Benešić, Hrvatsko-poljski rječnik, Zagreb, 1949.
- K, SRS' – J. Kotnik, Slovensko-ruski slovar, Ljubljana, 1950.
- PSPR – Podręczny słownik polsko-rosyjski, Warszawa, Moskwa, 1976.
- RSRI – R. Aleksić, Rečnik stranih reči i izraza, Beograd, 1978.
- RSSČ – M. Těšitellová, J. Petr, J. Králík, Retográdní slovník současné češtiny, Academia, Praha, 1986.
- RWSJ – M. Matešić, Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen, Wiesbaden, 1965-1967.
- SJP – Słownik języka polskiego, Warszawa, 1961.
- SSJ – Slovar slovenskega jezika, I-V, SAZU, Ljubljana, 1970-1991.
- SSJaz – Slovník slovenského jazyka, Slovenská akadémia vied, Bratislava, 1959.
- SSJČ – Slovník spisovného jazyka českého, I-IV, Praha, 1960-1971.
- Šw – B. Šwjela, Deutsch – niedersorbisches Taschenwörterbuch, Bautzen, 1953.

Борис МАРКОВ

О НЕСООТВЕТСТВИЯХ В УПОТРЕБЛЕНИИ ЕВРОПЕИЗМОВ С СУФФИКСАМИ *-ITA*, *-ITET*, *-ITETA* В СОВРЕМЕННЫХ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

(Резюме)

В отличие от других суффиксальных образований европеизмы данного вида обладают наличием трех суффиксов: *-ita (-ta)*, *-itet (-tet)* и *-iteta (-teta)*, которые в свою очередь характеризуются как различным происхождением, так и ареалом употребления, неодинаковым распространением в отдельных славянских языках и рядом других особенностей. Суффикс *-ita (-ta)*, восходящий к латинскому суффиксу *-itas (-tas)*, свойствен чешскому, словацкому и верхне-лужицкому языкам, в то время как в польском, восточнославянских и южнославянских языках (за исключением словенского языка), укрепился суффикс *-itet (-tet)* немецкого происхождения (*-ität, -ität*).

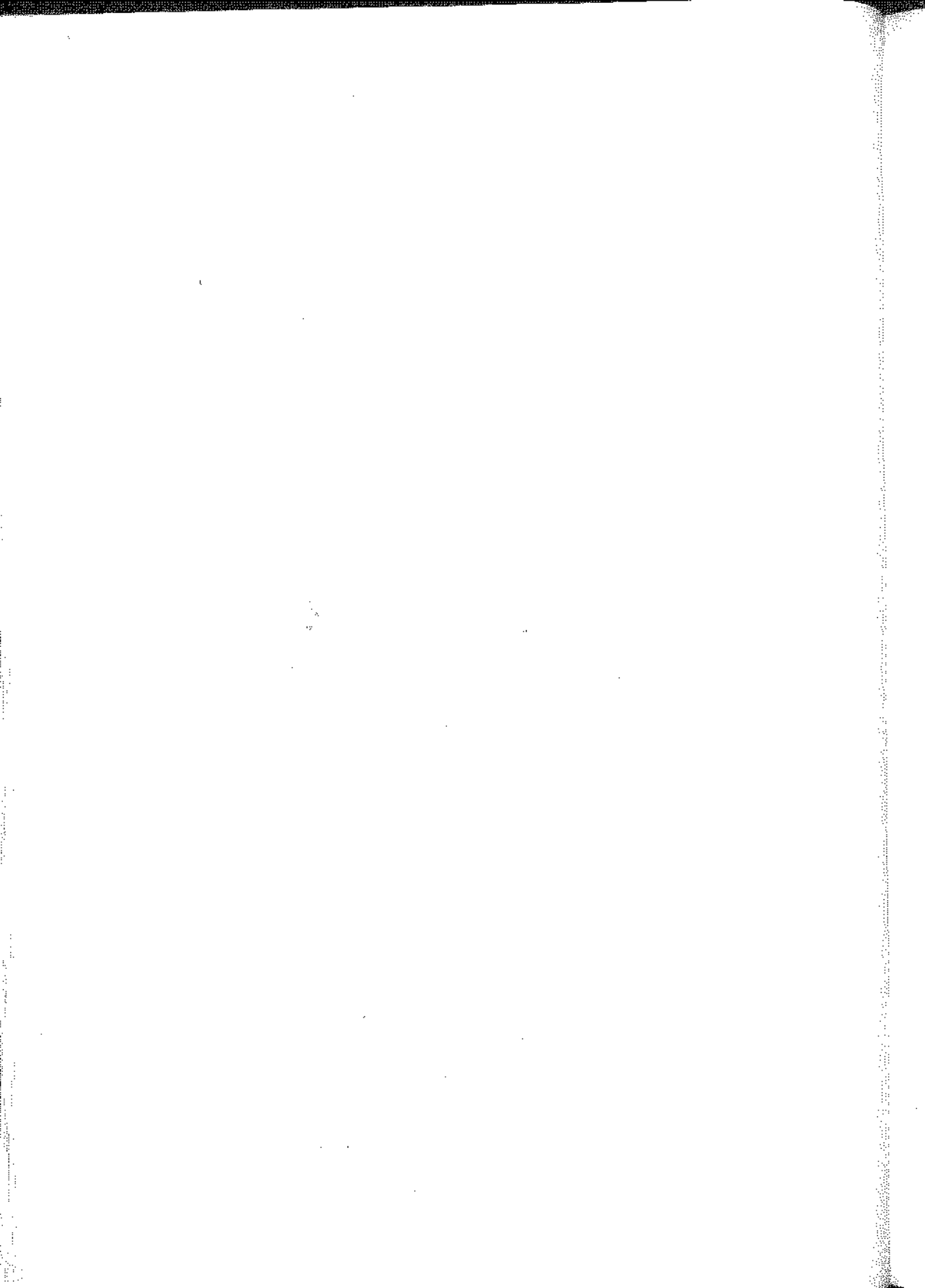
Проблематика европеизмов с суффиксом *-itet* значительно отличается от проблематики образований с суффиксом *-ita* как более широким ареалом употребления, так и неодинаковой распространённостью в упомянутых языках, а также

наличием конкуренции со стороны других синонимичных суффиксов (ср.: русск. *-ость, -ство, -ие, -ание, -ация, -изм*). Названный суффикс наиболее распространен в сербском и хорватском языках, в то время как гораздо более ограничен в польском и восточнославянских языках, где ему в ряде примеров конкурируют синонимичные суффиксы, или определенные европеизмы полностью переведены своим словом, напр.: чешск. *absurdita*, в.-луж. *absurdita, oburdnosć*; сербск., хорв. *apsurditet*, см. *apsurdnost*; русск. абсурдность, нелепость, бессмыслица, *kuriozita*: сербск., хорв., макед. *kuriozitet*, слов. *kurioziteta knjiž. kuriozum, kurioznost*; русск. *курьезность, странность, необычность*,

Помимо упомянутых и подобных европеизмов, следует особо выделить:

а) Европеизмы с суффиксом *-ita*, не встречающиеся с суффиксом *-itet*: *brutalita*; сербск. *бруталност, грубост*; польск. *brutalność, brutalstwo*; русск. *грубость, жестокость*; *reaktivita*: *реактивирање* <вторичное приведение в действие>; *bestialita*; сербск., хорв. *bestijalnost, zverstvo*; польск. *bestialność, bestializm, zwierzęcość*; русск. *зверство, жестокость, бесчеловечность*.

б) Европеизмы, встречающиеся в сербском и хорватском языках с суффиксом *-itet*, которым в западнославянских и восточнославянских языках соответствуют образования, представляющие собой перевод данных слов: *komoditet*; слов. *komoditeta* in *komodnost* <удобство>; польск. *wygoda*; чешск. *rohodlí, vhodnost, elektricitet*; русск. электричество, электрический ток; польск. *elektryka, -ność*; чешск. 1. *fyz. elektřina*; 2. *elektřina. elektrika, elektrický proud*.

Марјан МАРКОВИЌ

**СЛОЖЕНИТЕ МИНАТИ ВРЕМИЊА
ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО АРОМАНСКИОТ
(ВО БАЛКАНСКИ КОНТЕКСТ)**

Во овој текст ќе се обидам да прикажам извесни паралелизми кои се јавуваат во системите на сложените минати времиња во македонскиот јазик и во ароманскиот како од формален, така и од функционален аспект. Имајќи го предвид специфичниот карактер на македонскиот глаголски систем, а посебно системот на сложените минати времиња, оваа проблематика не може да се разгледува изолирано, т.е. без поширок балкански контекст. Имено, меѓусебните контакти и влијанија на балканските јазици (посебно во рамките на микросистемите) биле многу силни, а што се однесува до глаголскиот систем, посебна улога во тој процес имал и ароманскиот (Голомб 1970; Конески 1982; Видоески 1993).

Што се однесува до ароманскиот, може да се каже дека него го претставуваат повеќе говори, за чија поделба основен критериум претставува нивното родовско и територијално потекло. Според основните поделби на Вајганд (1895) и Капидан (1932), главната поделба на ароманските говори е на северни – (Грамостените и другите албански родови), јужни (Пиндеаните заклучно со говорот на Ароманците од Олимп), со изделување на посебна група на Фаршероти.

Така на пример, во говорот на Фаршеротите останале цврсто вградени некои црти од албанскиот јазик кои влијаеле врз понатамошната интерференција меѓу македонскиот и ароманскиот, посебно кај сложените минати времиња.

1. Формален приказ

Во македонскиот јазик сложените минати времиња се градат со формите на помошниот глагол *имам* или *сум* и *л-* односно *н/ш-* партиципот. Перфектот I се гради со формите за сегашно време на помошниот глагол *сум* и со *л-* партиципот кој се менува по род и број. Перфектот IIa се гради со формите за сегашно време на помошниот глагол *имам* и со *н/ш-* партиципот кој не се менува, односно се наоѓа во среден род како најнемаркиран. Перфектот IIb се гради со формите за сегашно време на помошниот глагол *сум* и со *н/ш-* партиципот кој се менува по род и број. Плусквамперфектот I се гради со формите за имперфект на помошниот глагол *сум* и со *л-* партиципот кој се менува по род и број. Плусквамперфектот IIa и IIb се гради со формите за имперфект на помошниот глагол (*имам/сум*) и со *н/ш-* партицип. Плусквамперфектот IIIa и IIIb се гради со формите за перфект на помошните глаголи (*имам/сум*) и со *н/ш-* партицип. Во сите овие времиња, партиципните форми можат да се образуваат и од свршени и од несвршени глаголи. Секако дека се јавуваат одредени рестрикции во употребата во однос на категориите пресодност-непресодност, актив-пасив, повратност.

Табела 1

јаде – двовидски глагол
свршен

<i>perfect I</i>	сум јадел
<i>perfect IIa</i>	имам јадено
<i>perfect IIb</i>	сум јаден
<i>pluperfect I</i>	бев јадел
<i>pluperfect IIa</i>	имав јадено
<i>pluperfect IIb</i>	бев јаден
<i>pluperfect IIIa</i>	сум имал јадено
<i>pluperfect IIIb</i>	сум бил јаден

седи/седне – непресоден
несвршен

сум седел	сум седнал
имам седено	имам седнато
*сум седен	сум седнат
бев седел	бев седнал
имав седено	имав седнато
*бев седен	бев седнат
сум имал седено	сум имал седнато
*сум бил седеи	сум бил седнат

* овие конструкции (со активно значење) најчесто се образуваат од свршени непресодни (и од двовидски) глаголи

Во ароманскиот исто така постојат голем број сложени глаголски конструкции. Сложените минати времиња се градат со формите на помошниот глагол *имам/сум* и минатиот партицип. Перфектот (тип *a*) се гради со формите за презент на помошниот глагол

скиот пак не постои видска разлика од словенски тип (свршени наспрема несвршени глаголи). Перфектот образуван со конструкциите од типот *сум* + *н/ӣ* *парѝициѝ* во македонскиот се употребува најчесто од свршени непреодни (и двовидски) глаголи, и понестакнато е резултативното, но и видското (свршеното) значење. Токму затоа и во ароманскиот се јавуваат конструкциите од типот *esk* + *парѝициѝ* кои го покриваат полето не само на резултативноста, туку навлегуваат и во видското значење, со што всушност кај овие конструкции и двата система се доближуваат во однос на категоријата вид/аспект.

Примери:

Порано имам доаѓано тџука. (несвршен гл. / неопределена минатост)
V'lora am vǎ'nitǎ a'cia.

Имам дојдено и не си одам. (свршен гл. / резултативно значење)
Am vǎ'nitǎ ši nu mi duk.

Кај тџебе сум дојден двајѝици оваа недела. (минатост / резултативноста)
Vǎ'nit esk la 'tini 'dao or a'istǎ stǎ'mǎnǎ.

Денес сум дојден и ќе седам до четврѝок. (резултативноста / свршеност)
Vǎ'nit esk as'tazi i u sǎ šǎd pǎn 'lunedi.

Конструкцијата од типот *имам* + *парѝициѝ* е типична романска конструкција која навлегла во македонскиот јазик под ароманско влијание. Збигњев Голомб, во својата монографија "The Aromanian dialect of Kruševo Macedonia" (Gołǎb 1984), подробно го објаснува процесот на навлегувањето на овие конструкции во македонскиот јазик. Што се однесува до конструкциите со *сум/esk* + *(н/ӣ)* *парѝициѝ* кои се застапени и во ароманскиот и во македонскиот, сметаме дека нивната нова функција се јавила од потребата за појасно изразување на опозицијата свршеност-несвршеност кај сложените минати времиња. Таа опозиција во македонскиот има морфолошки показатели, додека во ароманскиот е од контекстуален карактер. Така, конструкциите со *esk* + *парѝициѝ* во ароманскиот служат за извесно доближување до македонскиот начин на поимање на опозицијата свршеност-несвршеност во сложените минати времиња.

Примери:

имам/ам + *парѝициѝ*

Имам вечерано тѝри саѝиѝ.

Am cinatǎ trej sǎhǎc.

сум/esk + *парѝициѝ*

Благодарам, вечеран сум.

Haristo, cinat esk.

<i>Имам седено дома два-три саати.</i>	<i>Седнаа сум на ситолоа.</i>
<i>Am šā'zūtā a'kasā doj-trej sā'xās</i>	<i>Šā'zūt esk pīt skamti.</i>
<i>Имам доаѓано/одено од Биџола два дена.</i>	<i>Дојден сум од Биџола.</i>
<i>Am vā'nita/im'natā pān Bituli dao 'zāli.</i>	<i>Vā'nit esk pān Bituli.</i>

Примерите од типот *сум/esk* + *парџициј* не може да се јават во форма -**Вечеран сум три саати*; **Седнаа сум на ситолоа два-три саати*; **Дојден сум од Биџола два дена*; каде временската определба би значела времетраење на дејството, ниту во македонскиот, а уште помалку во ароманскиот, што значи дека кај конструкциите со *сум/esk* + *парџициј* се блокира показателот за времетраењето на дејството, со што всушност се истакнува видското (свршеното) значење.

Исто така, во мал број примери може да постои и видска разлика меѓу конструкциите коишто во ароманскиот се јавуваат со имперфектни (несвршеност) односно аористни (свршеност) форми на помошните глаголи *am* *esk* + *парџициј*.

Примери:

Додека работев, јадењето се имаше варено.
Pān luk'ram, 'g'ela s-a've 'hertā.

Додека работев, јадењето се имаше сварено.
Pān luk'ram, 'g'ela s-a'vu 'hertā.

Овој процес се ширел во неколку насоки. Основната насока била кон оние глаголи кои носат извесен лексички признак за свршеност (моментност, почеток, крај, промена на состојба). Тоа се глаголите од типот: *доаѓа*, *си оди*, *влеѓува*, *излеѓува*, *седнува*, *сита-нува*, *леѓнува* итн. Уште во латинскиот перифрастичен перфект кај глаголите од тој тип се забележуваат двојни толкувања (свршено-несвршено) во зависност од контекстот (Kravar 1980). Ситуацијата во романскиот "perfect compus" е слична (Cristo-Loveanu 1962; Mioara 1986). Тоа што овие глаголи (во македонскиот) се непреодни, само го олеснило процесот на сврзување во конструкции со *сум*. Нешто слично се случило и со глаголите со признак „јадам“. Во македонскиот јазик опозицијата свршеност-несвршеност кај овие глаголи е од контекстуална природа, односно овие глаголи се двојвидски. Исто така, во зависност од контекстот, тие можат да бидат и преодни и непреодни бидејќи во себе носат објект (*вечерам* - 'јадам вечера').

Затоа, може да се каже дека и во македонскиот и во ароманскиот постои скоро идентична употреба на овие конструкции, така што македонскиот претрпел поголемо влијание прифаќајќи го ароманскиот модел, додека ароманскиот морал да се приспособува кон некои македонски карактеристики, а пред сè кон македонскиот глаголски вид.

2.2. Во македонскиот јазик *л-ѝерфекѝиоѝ* означува ±незасведочено минато дејство, без неопходна информација за моментот на одвивањето (Конески 1982). Како основна карактеристика се наведува неопределеноста во однос на моментот на одвивањето на дејството. Основна карактеристика на *л-ѝлусквамѝерфекѝиоѝ* е предминатоста, односно дејство кое се извршило пред некое друго минато дејство.

Тука пред сè ќе се задржиме на две други значења на *л-ѝерфекѝиоѝ* и на плусквамперфектот. Првото е **адмиративот**. Во македонскиот не постојат формални показатели за означување на адмиративот и тој сè служи со формите на *л-ѝерфекѝиоѝ* за означување на адмиратив одн. чудење (во сегашноста): *Абе ѝѝи си бил боѝаѝи, а јас не сум знаел!?*; *Ти си иѝрал мноѝу добро шах!?* Ниту романските јазици, а меѓу нив и романскиот и ароманскиот немаат морфолошки показатели за оваа категорија. Но, такви морфолошки показатели можат да се сретнат во говорот на Ароманците Фаршероти кои живеат во регионот на Охридско и Струшко. Овој аромански говор ги презел делумно формите за адмиратив од албанскиот јазик каде што постои цел систем за адмиратив (Fiedler & Bucholz 1987) и го приспособил кон својот јазичен систем. Оваа појава до скоро беше непозната во научната јавност и неа ја откривме заедно со проф. Виктор Фридман (Friedman 1994; 1996) за време на нашите заеднички теренски истражувања меѓу Ароманците Фаршероти од охридско-струшкиот регион.

Во ароманскиот говор на Фаршеротите адмиративот се гради така што на партиципот на основниот глагол се додава частицата "ка", која всушност ја претставува формата на 3 л. сегашно време од албанскиот помошен глагол "kam". Оваа частица во ароманскиот е петрифицирана и не се менува ни по лице ни по број. Адмиративните конструкции во ароманскиот говор на Фаршеротите се јавуваат во сегашно време и во сложените минати времиња.

Примери:

- мак. Ти си **бил** богат човек!?
- аром. Tini 'fuska a'vut om!?
- алб. Tu **genke** njeri i pasur!?
- мак. Ти си **имал** голема куќа!?
- аром. Tini a'vuska 'mari 'kasā!?
- алб. Tu **paske** shtepi të madhë!?
- мак. Тој ја **имал вратено** колата!?
- аром. Näs o a'vuska tu'ratā 'k'etā!?
- мак. Виктор **бил вратен** од Америка!?
- аром. Viktor 'fuska tu'rat di Amerikā!?

Второто значење на *л-перфекциони* и на плусквамперфектот (тип III) во македонскиот јазик е **прекажаноста**. Како што е познато, прекажаноста е карактеристика само на словенските балкански јазици (македонскиот и бугарскиот), на турскиот и на некои кавкаски јазици (Friedman 1983). Во другите балкански јазици (албанскиот, грчкиот, романскиот, меглено-романскиот, ароманскиот) прекажаноста не е граматикализирана.

Поради навлегувањето на конструкциите од типот *имам/сум + н/и-адријатив*, а и поради други влијанија од наследен и од балкански карактер, *л-перфекциони* во македонскиот јазик повеќе се насочил кон искажување други категории – како што се прекажаноста и адмиративот. Но, ароманскиот не ја познавал прекажаноста во таков контекст и формите на перфектот ја покривале само неопределената минатост. И во овој случај, ароманскиот говор (на Фаршеротите) му се доближил на македонското сфаќање за прекажаноста со преземање на формални показатели од албанскиот јазик. Така, за означување на прекажаност во перфектот, тој ги користи адмиративните форми преземени од албанскиот.

Примери:

Кај комшииите имало куќа, ииго била многу сиромашна.

Tu kumšac a've 'imā 'kasā, ci 'fuska 'multu 'orfānā.

Дедо ми порано имал илјада овци.

Papu ni a'teu v'lora a'vuska 'imā 'hil'a 'i o.

Тој поминал многу време во заговор.

Näs tār'kucka mult 'k'rou tu häpsā'nā.

Имам слушнајто дека Тома за ништо ја зайалил куќата.
Am av'zată ka Toma ti ntot o aprin'zeska 'kasa.

Што се однесува до прекажаноста кај плусквамперфектот, македонскиот ги користи формите на плусквамперфектот (тип III), додека ароманскиот повторно позајмил форми од албанскиот јазик. Имено, се работи за албанскиот аористен плусквамперфект од типот "pat punuar". Ваков тип на плусквамперфект (аорист од пом. глагол *имам* + *џаирџиџиј*) не постои во другите аромански говори, а ни во романскиот јазик.

Примери:

(во макед. - л-форма од пом. гл. *имам* и *сум* + *џаирџиџиј*)

(во аром. - аористџи од пом. гл. *ам* и *esk* + *џаирџиџиј*)

Toј имал носено/донесено дрва од џланина.

Năs a'vu pur'tată 'temi di 'mni.

Имав слушнајто дека Стефан имал ошидено со црква.

A'vem av'zată ka Stefân a'vu 'nesă la bă'serkă.

Со ова, ароманскиот е единствен меѓу балканските несловенски јазици кој поседува прекажаност. Исто така, со ова се покажува дека постои многу тесна врска меѓу адмиративот и прекажаноста. И самиот албански адмиратив во минатото се употребувал за прекажаност. Така, може да се каже дека ароманскиот придонел за вклучување на конструкциите од типот *имам* + *ниџи* - *џаирџиџиј* во македонскиот, додека пак македонскиот влијаел врз ароманскиот во однос на употребата на конструкциите од типот *сум/esk* + *џаирџиџиј*. Од друга стана пак, албанскиот влијаел врз ароманскиот во однос на формите на адмиративот и аористниот плусквамперфект. Во тој контекст, можеме да зборуваме за една македонско-ароманско-албанска паралела.

Табела 3:

македонски ↓	аромански ↓	албански ↓
има работено ←	am lucrata	ka punuar
имаше работено ←	ave lucrata	kish punuar
/	avu lucrata ←	pat punuar
/	avuska / fuska ←	paska / genka
/	avuska-lucrata ←	paska-punuar

3. Заклучок

Од сето ова произлегува дека кај сложените минати времиња се настојувало да се дојде до некој заеднички систем, притоа користејќи ги своите, а и преземајќи туѓојазични средства, како што е случај со ароманското преземање на албанските форми и вметнувајќи ги во „македонски“ контекст. Македонскиот јазик, од друга страна, преземајќи ги конструкциите со *имам* и *сум* + *н/и партицип* ги пополнил празнините во својот глаголки временски систем. Тој ја искористил разлабавената позиција на *н-перфект* и го искористил покрај за прекажување и за адмиратив. Со тоа македонскиот и ароманскиот временски систем се долближиле уште повеќе.

Еден од најголемите проблеми во постигнувањето на поближеј заеднички модел кај сложените минати времиња претставувало различното поимање на категоријата вид во македонскиот (како словенски) и ароманскиот (како романски). Но и тука двата система настојувале што повеќе да се доближат. Како резултат на таа тенденција утврдивме дека меѓу конструкциите со *имам* и *сум* + *н/т партицип* од *am/esk* + *партицип* постои и видска разлика. Конструкциите со *сум* + *н/т партицип* во македонскиот редовно се сврзуваат со партицип од свршени глаголи, а под влијание на македонскиот, конструкциите од типот *esk* + партицип во ароманскиот може да имаат само свршено значење.

Балканското влијание се огледа најдобро во микросистемите, каде меѓусебните влијанија биле уште посилни. Така, ароманскиот говор на Фаршеротите директно ги презел од албанскиот јазик формите за адмиратив (иако делумно) и формите за аористен плусквам-перфект и ги искористил за да се доближи до македонскиот систем.

Сето ова покажува дека интерференцијата меѓу македонскиот и ароманскиот била многу силна и навлегла длабоко во структурата на овие јазици. Со тоа всушност се покажува големината на потребата за заедничко поимање на светот кое произлегува од потребата за полесна меѓусебна комуникација.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Балканская филология, отв. редактор А. В. Десницкая, Ленинград, 1970.

Видоески, Божидар, 1988: *Југозападните македонски дијалекти со посебен осврт на бишолското говорно подрачје*, посебен отпечаток, МАНУ, Скопје.

Видоески, Божидар, 1985: *Македонските дијалекти во Албанија*, Литературен збор, год. XXXII, Скопје.

Видоески, Божидар, 1993: *Меѓујазичниот контакт (на дијалектно рамниште) како фактор за дијалектна диференцијација на македонскиот јазик*, Реферати на македонските слависти за XI меѓународен славистички конгрес во Братислава, посебен отпечаток, Скопје.

Видоески, Божидар, 1985: *Местото на охридскиот говор во зајадното наречје*, Предавања на XVII семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 3–24 VII 1984, Скопје.

Видоески, Божидар, 1984: *Охридско-сирскиот говор*, Прилози IX 1, МАНУ, Скопје.

Видоески, Божидар, 1977: *Тенденции во развојот на македонскиот дијалектен јазик во XIX и XX век*, Прилози II 1–2, МАНУ, Скопје.

Weigand, Gustav, 1895: *Die Arumunen* I, II, Leipzig.

Weinreich, Uriel, 1970: *Languages in Contact*, Mouton, The Hague.

Galton, Herbert, 1976: *The main functions of the Slavic verbal Aspect*, МАНУ, Скопје.

Галтон, Херберт, 1974: *Крајка теорија за македонскиот глаголски вид*, Прилози V 1–2, МАНУ, Скопје.

Георгиев, В., 1972: *К вoйрoсу о балканском язъковом союзе*, Новое в лингвистике, выпуск VI, Москва.

Голомб, Збигњев, 1970: *За „механизмот“ на словенско-романските односи на Балканскиот Полуостров*, Македонски јазик, год. XXI, Скопје.

Голомб, Збигњев, 1974: *Значењето на македонскиот јазик за балканистичките студии*, Пристапни предавања на новите членови на МАНУ, Скопје.

Gołąb, Zbigniew, 1961: *Szkic dialektu Arumunów macedońskich*, Prace językoznawcze-zeszyt 4, Kraków.

Gołąb, Zbigniew, 1984: *The Arumanian dialect of Krušev in SR Macedonia SFR Yugoslavia*, МАНУ, Скопје.

Џемирај, Шабан, 1994: *Балканска лингвистика*, Скопје.

Ianachieschi-Vlahu, Iancu, 1993: *Gramatica armaneasca*, Crushuva.

Ишевски, Хр. Петар, 1988: *Балканолошки лингвистички студии*, Скопје.

Јашар-Настева, Оливера, 1971: *Македонскиот јазик и другите балкански јазици*, Предавања на IV семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид.

Јашар-Настева, Оливера, 1989: *Местото на македонскиот јазик во балканската јазична заедница*, Предавања на XXII семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид.

Koneski, B., Vidieski B., Jasar-Nasteva O., 1968: *Distribution des Balkanismes en Macédonien*, Actes du premier congrès international des études Balkaniques et sud-est européennes, VI, Académie Bulgare des Sciences, Sofia.

Конески, Блаже, 1981: *Граматика на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.

Конески, Блаже, 1982: *Историја на македонскиот јазик*, Култура, Скопје.

Корончевски, Анджеј, 1979: *Македонската конструкција имам-participium praeteriti како балканизам*, Македонски јазик, год XXX, Скопје.

Kravar, Milivoj, 1980: *Pitanja glagolskog vida u latinskom jeziku*, Živa antika 6, Skopje.

Mioara, Avram, 1986: *Gramatica pentru toți*, Bucuresti

Настев, Божидар, 1988: *Аромански студии*, Огледало, Скопје.

Parahagi, Tache, 1974: *Dictionarul dialectului aroman*, Bucuresti.

Topolińska, Zuzanna, 1995: *Zarys gramatyki języka macedońskiego*, Instytut Filologii Słowiańskiej, Krakow.

Тополинска, Зузана, 1992: *За прагматичната и семантичната моштивација на морфосинтаксички балканизми*, Прилози XVI, МАНУ, Скопје.

Trifunoski, Jovan, 1971: *Die Arumunen in Mazedonien*, Balcanica II, Beograd.

Трикоски, Вангел – Трпку, 1986: *Власије на Балканот*, РО „Напредок“ – Тетово, Скопје.

Fiedler, Wilfried, Bucholz Oda, 1987: *Albanische Gramatik*, Leipzig.

Fiedler, Wilfried, 1968: *Das aromunische Verbalsystem in balkanologischer Sicht*, Beitrage zur rumanischen Philologie, Berlin.

Fiedler, Wilfricd, 1968: *Zu einigen problemen des admirativs in den Balkansprachen*, Actes du premier congrès international des études Balkaniques et sud-est européennes, VI, Académie Bulgare des Sciences, Sofia.

Фридман, А. Виктор, 1980: *Адмиративот во балканските јазици: каинезорија против ујошреба*, Македонски јазик XXXI, Скопје.

Фридман, Виктор, 2000–2001: *Граматикализацијата на балканизмите во македонскиот јазик* *Македонски јазик*, бр. 51–52, 31–38.

Friedman, A. Victor, 1983: *Gramatical Categories and a Comparative Balcan Grammar*, Ziele und Wege der Balkanlinguistik, Band 8, Berlin.

Friedman, A. Victor, 1996: *A newly discovered gramatical form in the Arumanian dialect of Beala de Sus*, The Newsletter of the Society Farsarotul, Volume X, Issuc 2, Trurnbull CT.

Friedman, A. Victor, 1994: *Surprise! Surprise! Arumanian has had an Admirative!*, Indiana Slavic Studies, vol. 7, pp. 79–89.

Friedman, A. Victor, 1977: *The Grammatical Categories of the Macedonian Indicative*, Slavica Publishers, Inc., Columbus, Ohio.

Friedman, A. Victor, 1981: *The Pluperfect in Albanian and Macedonian*, *Folia Slavica*, vol. 4, 2-3.

Capidan, Theodor, 1932: *Aromâni, Dialectul aromân*, Academia romană, București.

Caragiu-Marioteanu, Matilda, 1968: *Fono-morfologie aromână*, Academia romană, București.

Comrie, Bernard, 1976: *Aspect*, Cambridge.

Cristo-Loveanu, Elic, 1962: *The Romanian Language*, Columbia University.

Черняк, А. Б., 1990: *Арумьинский язык*, Основы балканского языкознания, Ленинград.

Marjan MARKOVIK

COMPOUND PAST TENSES IN THE MACEDONIAN AND AROMANIAN

(IN BALKAN CONTEXT)

(Summary)

The mutual contact of the Macedonian and Aromanian has had profound effects on their respective systems. This paper studies the results of such contact with a focus on the analysis of the compound past tenses.

With regard to the current analytic past tenses, we can speak of an almost completely unified Macedonian-Aromanian-Albanian model. The Aromanian, using its inherited and some borrowed Albanian linguistic characteristics, has created such a model, whereas the Macedonian, by adopting constructions with *има́м (have)* and *сум (be) + n/t particip* has filled in gaps in its own verbal tense system. The constructions showing admirativity are another typical feature that Aromanian has borrowed from Albanian and has incorporated into the Macedonian system.

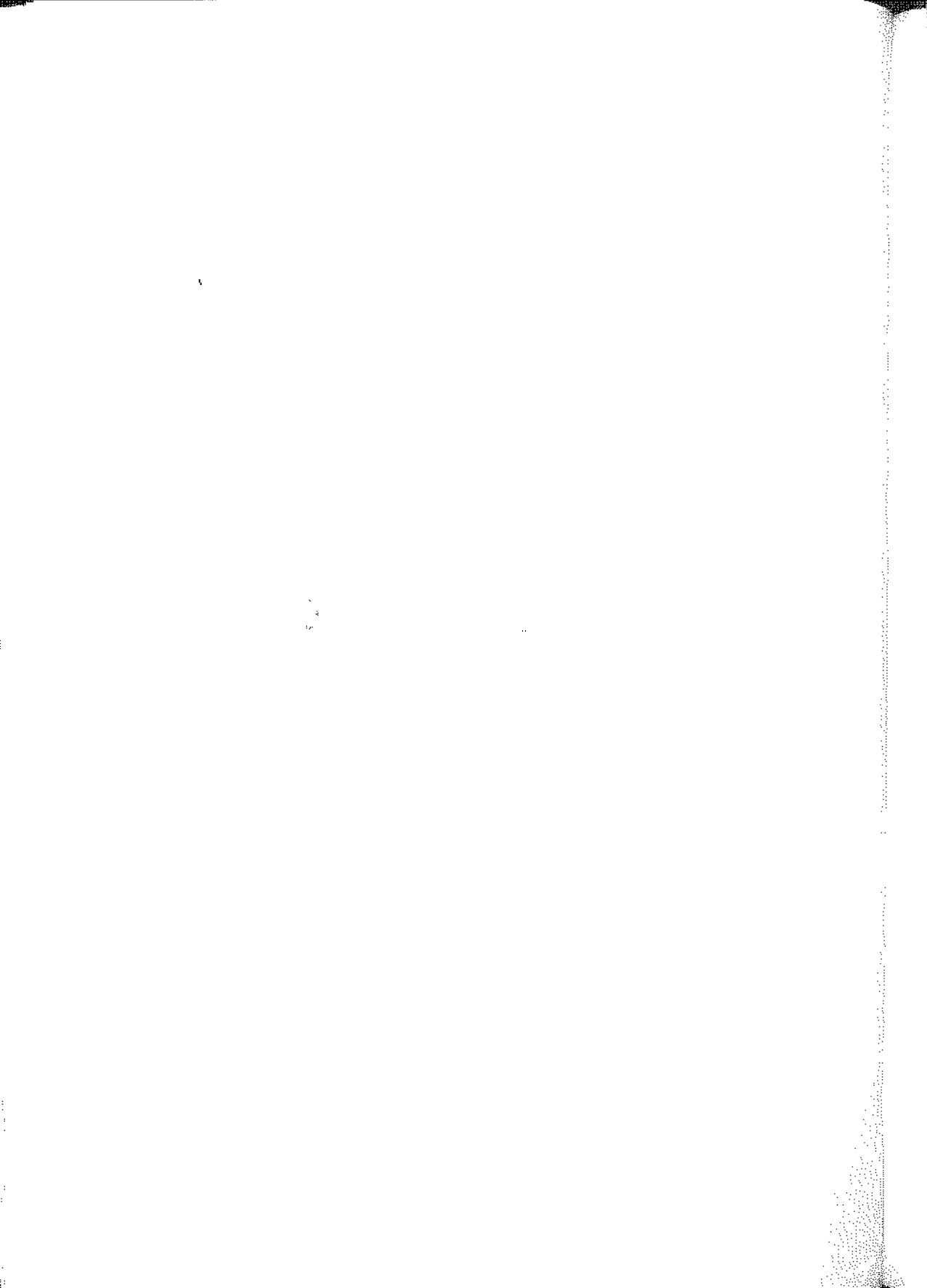
Regarding the category of aspect in the complex past tenses, we have tried to demonstrate that there is also such an aspectual distinction among the constructions with *има́м (have)* and *сум (be) + n/t particip*. Constructions with *сум (be)* in the Macedonian are regularly linked with the verbal adjective derived from perfective verbs, which parallels the Aromanian system, where corresponding forms only have a perfective meaning. This can be illustrated by the fact that constructions with *има́м (have)* can express temporal duration of the action, whereas the constructions with *сум (be)* both in the Macedonian and Aromanian Ohrid dialects do not permit co-occurrence with the specification of duration. All these examples show that the contact between the

Macedonian and Aromanian was very intimate, and the resulting changes penetrated deeply into the structures of the two systems.

This is another demonstration of the great need for a shared conception of the world resulting from the need for easier mutual communication

Проф. д-р Марјан Марковиќ

Катедра за македонски јазик и јужнословенски јазици
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
e-mail: markovic@ukim.edu.mk

Милица МИРКУЛОВСКА

АНАЛИЗА НА ИМЕНСКАТА СИНТАГМА ВО СЛОВЕНСКИТЕ ЈАЗИЦИ И ПОСТОЕЧКИТЕ БАЗИ НА ПОДАТОЦИ

Апстракт. Според прифатената теорија на анализа именската синтагма (ИС) во речничниот израз може да биде во генеричка употреба, во референцијална употреба и во предикативна употреба. За да се спороведе анализа на структурата на ИС во соодветна употреба во еден или повеќе јазици потребен е обемен јазичен материјал. Денеска за лингвистот неопходно е користење на јазичен корпус во електронска верзија.

Во рефератот се задржувам и на:

– проблемите со кои се среќава лингвист при користење на корпус на дадени јазици и како тоа се одразува врз анализираниот јазичен проблем;

– каков карактер (состав на текстови) и каков систем на бргу достапни информации треба да има еден јазичен корпус за да биде употреблив при јазичната анализа;

– што значи непостоење на јазичен корпус на даден јазик при извршување јазична анализа и какви решенија се наметнуваат во овие ситуации и сл.

Моето учество преку ИЦАЛ во работата на проектите: *Анализа на морфосинтаксички балканизми*, *Анализа на именската синтагма во македонскиот и во бугарскиот јазик*, *Речник на политички и општествени поими во земјите на Централна и Источна Европа* ги отвори проблемите за кои се зборува во рефератот, како и можните сугестии за нивно надминување.

1. Во последниве неколку години предмет на моите истражувања е структурата на именската синтагма (ИС) (поточно категоријата определеност) во македонскиот јазик и во споредба, пред сè со полскиот, како и со бугарскиот јазик. Моите истражувања се поврзани со учеството во не-

колку проекти: *Македонски-полски, граматичка конфронтација* (проект кој се уште трае при МАНУ), *Анализа на морфосинтаксички балканизми* (проект кој се уште трае при МАНУ), *Анализа на именската синтагма во македонскиот и во бугарскиот јазик* (завршен проект финансиран од владата на Норвешка како соработка меѓу ИСАЛ при МАНУ и Универзитетот во Трондхајм), *Речник на политички и општествени поими во земјите на Централна и Источна Европа* (завршен проект при Варшавскиот универзитет, Полска).

Во сите од наведените проекти се работи врз јазичен материјал. За таа цел потребна е ексцерпција на примери и соодветна теорија со која ќе бидат претставени истите и која ќе овозможи конфронтација со другите јазици, како и изведување на заклучоци за типологијата на дадениот проблем. Теоретските основи се според З. Тополињска (1974, 1984, 1995, 1997, 2000) и С. Каролак (1999, 2002). При разгледување на употребата на определени или неопределени ИС во реченичниот израз се тргнува од нивното значење, а не од формата. Значи на категоријата определеност се приоѓа како на семантичка / прагматичка карактеристика на ИС. При анализата на јазичниот материјал, а според прифатената теорија, се согледува врската меѓу позицијата на ИС во однос на предикатот (дали е таа превербална или поствербална) и во кој падежен однос се наоѓа истата ИС (сп.: Миркуловска 2005, 2006, 2008, во печат SLPМ 12). Во овие истражувања, според методот кој го иницираше при своето доаѓање во 1983 година проф. З. Тополињска, вклучени се и студентите – полонисти при Катедрата за славистика на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, а во 2006 година беа вклучени и студентите – македонисти од Институтот за јужна и западна славистика при Варшавскиот универзитет, Полска. Од нивната работа се произлезени дипломски и семинарски работи од областа на македонско-полската лингвистичка конфронтација, при што централно внимание е посветено на структурата на ИС во рамките на простата реченица (сп.: <http://www.flf.ukim.edu.mk/polski> или www.polonistika.com.mk).

Според своите цели малку е поразлична работата врз проектот *Речник на политички и општествени поими во земјите на Централна и Источна Европа*. Работата во овој проект ја изведувавме со проф. Марјан Марковиќ и се состоеше во следново:

– изработување на листа на најфреквентни општествени и политички поими кои се користат во Македонија. Како основа за изготвување на листата ни послужи хрватскиот модел. (Македонија и Хрватска имале заедничко минато во рамките на иста држава СФРЈ, и сега и двете како земји од таканаречениот Западен Балкан поминуваат низ слични транзициски процеси);

– листата беше дадена на верификација кај студенти кои по пат на анкета требаше да направат рангирање на веќе понудените 80 поими.

Целта беше оваа листа да се понуди на испитаници кои припаѓаат на возрастна група која немала допир со терминологијата на СФРЈ, а кои се ориентираат во “сегашната” терминологија на македонското општество во транзиција;

– за македонскиот јазик комплетно изработен еднојазичен речник е *Речникот на македонскиот јазик* од З. Мургоски. Како макропроект, веќе неколку децении, при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во фаза на изработка е повеќетомниот *Толковен речник на македонскиот јазик*. При ИМЈ постои Картотска на Толковниот речник на македонскиот јазик, која е достапна за користење, но за жал за потребите на нашето истражување таа е веќе застарена. Исто така не постои јазичен корпус на македонскиот јазик достапен на интернет. Достапните за он-лајн пребарување речници на македонскиот јазик не ги исполнуваат критериумите за ваков тип на истражување. ●д овие причини, за да ги верификуваме дефинициите, фреквенцијата и колокациите на веќе направената листа на поими создадовме тим на студенти кои имаа за задача да извршат ексерпција на материјал од дневниот и неделниот печат и од Уставот на Р. Македонија. Извршената ексерпција на материјал даде интересни резултати (сп.: Миркуловска 2007).

2. ●д кажаново, можеме да резимираме дека за еден лингвист, кој работи со јазичен материјал неопходно е постоење на јазичен корпус (по можност морфосинтаксички аотиран) во он-лајн употреба кој ќе му биде лесно достапен. Денес јазиците во светот имаат по неколку корпуси. За полскиот јазик во најголема употреба се: Корпусот на ИПИ ПАН, морфосинтаксички аотиран корпус, (Korpus IPI PAN¹ <http://korpus.pl>) и корпусот на полскиот јазик при ПВН (Korpus PWN² <http://korpus.pwn.pl/>)

За македонскиот јазик, како што кажав, не постои јазичен корпус³. Колку што мене ми е познато постои еден македонски јазичен корпус кој со голем ентузијазам го пополнува проф. Гоце Митревски според стан-

¹ IPI PAN – Instytut Podstaw Informatyki Polskiej Akademii Nauk.

² PWN – Polskie Wydawnictwo Naukowe.

³ Ова се резултатите од пребарувањето според КОРПУС НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК / МАКЕДОНСКИ ЈАЗИЧЕН КОРПУС, кои воопшто немаат никаква поврзаност со она што го бараме: [МагнумСофт Речник](#) | [Француски културен центар](#) | [M@Pa](#) | [Македонски Театарски Фестивал „Војдан Чернодрински“ – Прилеп](#) | [BBC сервис на македонски јазик](#) | [Ана Пејчинова](#) | [Марксистичка интернет архива – македонски оддел](#) | [АРГУС](#) | [TranceBox Portal](#) | [Образовен информативен центар... Macedonia Search](#)

Резултатите од пребарувањето според LANGUAGE CORPUS MACEDONIAN или некоја слична одредница исто така не ги задоволуваат нашите потреби.

дардизирана програма во рамките на меѓународен проект со седиште во Германија. Овој корпус веќе неколку години се поставува (хостира) на различни адреси и има свои ограничени можности, како за употреба, така и за поширока достапност. Во рамките на Институтот за информатика при ПМФ во билатералниот проект со Институтот „Јожеф Штефан“ во Словенија проф. Катерина Здравкова и проф. Александар Цероски имаат создадено аотиран корпус на Орвеловата 1984, согласно препораките на Multext-East. Врз овој корпус извршени се неколку обиди за аотирање на збороформите на именките, глаголите и придавките (каде беа вклучени и студентите – полонисти од Филолошкиот факултет „Блаже Конески“) и направено е пораминување со англискиот материјал. На ПМФ одбранети се две докторски дисертации. Петровски 2007, прави корпус врз база на електронските изданија на часописи и книги со обем од неколку стотици илјади збороформи. Исто така, направен е лексикон на збороформите на македонскиот јазик, кој во себе ги содржи заглавните зборови од постарите печатени речници и дополнително, генерирани се глаголските именки, прилози и придавките изведени од глаголите. Овој лексикон во моментот брои над 100.000 заглавни зборови и околу 1.500.000 збороформи и изработен е според стандардите на Intex/NOOJ. И втората, Кадриу 2008, која прави морфолошка анализа, сегментација и електронско преведување на агентивните именки во македонскиот и во англискиот јазик.

2.1. Како лингвист, односно корисник на јазичен корпус би ги навела следниве забелешки за тоа што барам, очекувам од јазичниот корпус.

Според дефиницијата која ја користат најчесто лингвистите, но и архиварите, историчарите и информатичарите КОРПУС претставува оптимално избрана збирка на текстови каде можеме да вршиме пребарување. КОРПУСИТЕ на различните јазици (па значи и идниот КОРПУС на македонскиот јазик) ги репрезентираат фрагментите на речничкиот, лексичкиот фонд, односно репрезентираат автентичен јазичен материјал врз чија основа ги опишуваме значењата на зборовите и конструкциите. Еднакво важно е и мериторното изедначување на јазичниот материјал содржан во КОРПУСОТ, како и неговиот обем (големина). Она што претставуваат илустративните примери во РЕЧНИЦИТЕ, во КОРПУСОТ тоа се малите фрагменти текст претставени во форма на одделни реченици (пасуси итн.).

2.2. Благодарение на КОРПУСОТ присутен на Интернет мрежата може да се види во какви контексти се употребува дадена збороформа во различни типови на текстови.

КОРПУСОТ на полскиот јазик при ПВН има две верзии полна (целосна) верзија и демонстративна верзија. Полната (целосна) верзија на

КОРПУСОТ на полскиот јазик при ПВН има 32 милиони зборови (фрагменти од 365 различни книги, 706 броја од 121 различни списанија, 84 снимени разговори, 46 интернет страници и повеќе стотици рекламни пораки). Во Интернет мрежата демонстративната верзија со обем од над 7,6 милиони зборови е достапна бесплатно, додека полната (целосна) верзија е достапна со претплата. Каков е процентот на избрани текстови во КОРПУСОТ на полскиот јазик при ПВН:

– во полната верзија: *сиоред шийош*: белетристика 20% – 195 наслови; останати книги 21% – 191 наслов; печат 45,5% – 977 броеви од 185 различни наслови; разговорни дијалози 4,5% – 84 дијалози; рекламни флаери и упатства за употреба 5,5 – 272 документа; интернет страници 3,5% – 207 интернет страници; *сиоред шемайшкайша*: филозофија и религија 7%, историја и географија (со вклучени мемоари) 17%, теорија на литературата, лингвистика (со вклучени есеи) 9%, природно-математички науки 9%, политика, економија 14%, општествени науки 5%, применети науки 8%, уметност 5,5%, друго 25,5%; *сиоред йериодш*: 1920–1945 4,5%, 1946–1969 10%, 1970–1989 7,5%, 1990–2005 78% (тука спаѓаат и сите говорени текстови);

– во демонстративната верзија: *сиоред шийош*: белетристика 14% – 75 наслови; останати книги 28% – 115 наслови; печат 39% – 154 броеви од 72 различни наслови; разговорни дијалози 10% – 69 дијалози; рекламни флаери и упатства за употреба 9% – 85 документи; *сиоред шемайшкайша*: филозофија и религија 7%, историја и географија (со вклучени мемоари) 12%, теорија на литературата, лингвистика (со вклучени есеи) 8%, природно-математички науки 9%, политика, економија 11%, општествени науки 8%, применети науки 11%, уметност 9%, рекреација и друго 19%, дневен печат 6%; *сиоред йериодш*: 1920–1945 3%, 1946–1969 12%, 1970–1989 23%, 1990–2005 62% (тука спаѓаат и сите говорени текстови).

КОРПУСОТ на ИПИ ПАН работен од Групацијата за лингвистичко инженерство содржи над 250 милиони единици – полната верзија и над 30 милиони единици – пробната верзија. Во овој корпус сите единици се морфосинтаксички анотирани. Процентот на избрани текстови во КОРПУСОТ на ИПИ ПАН – пробна верзија е со следниот состав: современа проза над 10%, класична проза скоро 10%, небелетристички книги (главно научни) 10%, печат 50%, стенограми на сејмот и сенатот (и на антикорупциската комисија) 15%, закони 5%.

Значи, КОРПУСОТ е составен од текстови на книги, списанија, рекламен печат и упатства за употреба, интернет страници како и говорен текст (во пишана и во аудио форма). Текстовите од книгите се добиваат од издавачите (по можност во електронска верзија) при што се бара согласност од авторите. Текстовите од дневниот и неделниот печат се превземаат

од интернет-изданијата или се добиваат од редакциите. Зборуваниот материјал се снима непосредно (со согласност) на оние што зборуваат или од радио и телевизија, а потоа истиот се препишува (при тоа се користат ортографски, а не фонетски/фонолошки запис, но се чуваат сите повторувања, колоквијализми и сл.). КОРПУСОТ на текстовите мора да биде уедначен според жанр, хронологија, стил, територија, како и според некои други параметри, како на пр. возраста и полот на авторите. Токму овие како пример наведени параметри како и самата структура го прават различен научно создадениот КОРПУС од други големи збирки текстови, како и интернет архивите на дневниот печат и сл. Тилот на уедначеноста на текстовите во КОРПУСОТ зависи од целите на кои ќе служи тој КОРПУС, на пр. историчарот ќе користи текстови од една епоха, а дијалектологот од одредено место (територија) итн. КОРПУСОТ наменет за општа употреба треба да содржи (да акумулира, собира) текстови од различни тематски области. КОРПУСИТЕ присутни на интернет (во светот) во различен сооднос ги имаат решено процентите на застапеност на одделните жанрови. Сметам дека КОРПУСОТ на македонскиот јазик треба во голема мера да содржи литературни текстови (таканаречена убава литература – пред сè проза, драма, поезија (иако во некои КОРПУСИ поезијата се избегнува поради нстипичниот карактер)) бидејќи постои традиција на таканаречен културен авторитет како критериум за јазичната коректност.

2.2. Најопшто кажано во КОРПУСОТ може да се провери: можноста за поврзување на дадена збороформа со други збороформи, неговата фреквенција и наговата граматичка коректност. *Можноста за поврзување на дадена збороформа со други збороформи* тоа значи не само на синтаксичко ниво (во реченицата) туку и на семантичко (значенско) ниво (на пр. кај синонимите во какви контексти (окруженија) би се појавил дадениот синоним (стилот на тие контексти (окруженија) и сл.). Можноста да се провери поврзувањето на збороформите во КОРПУСОТ е важна не само за лингвистите, туку и за сите кои сакаат да дознаат на што асоцираат различните поими, бидејќи нашите асоцијации (за нештата, предметите, појавите и сл.) се отсликуваат во јазикот што го зборуваме, не само во постојаната фразеологија (на пр. *Го/Ме ѝренесе жеден ѝреку вода*), но исто така и во типичното поврзување на сосема новите збороформи, за што (најчесто) воопшто не сме свесни (на пр.: *билдање на рејтингот, седница за џвакање јазик*). Присустојството на дадената збороформа во јазикот и честотата на неговото појавување – *фреквенцијата* треба да одговара на состојбата во современиот стандарден македонски јазик (на пр.: почеста е употребата на *заврши* и отколку *финализира* и сл.). При што треба да се создава и листа на лексеми кои сè уште не се опишани во

Речникот на македонскиот јазик (мислам на единствениот тритомен, како и на Толковниот при ИМЈ како и Речникот од З. Мургоски) (врз ова се работи во Институтот а информатика при ПМФ). *Грамајичката коректност на изразот* може да се провери во КОРПУСОТ ако не знаеме како се пишува дадената збороформа или во какво соседство се јазува (на пр. дали негацијата *не* се пишува заедно или одвоено од наредната збороформа *не знам, немил (настлан)*). Во овој случај КОРПУСОТ би требало да има можност да ги сигнализира, а не да ги отфрла, формите кои се среќаваат во јазикот а кои не се во согласност со нормата.

3. И на крајот би резимирала дека во наши услови е неопходно создавање на тим од информатичари и лингвисти кои би ја обединиле работата што секој веќе ја прави од своја страна, во рамките на својата институција – лингвистите преку создавање на специјализирани архиви и картотеки од јазични примери (сп.: Марковиќ, Миркуловска 2005), а информатичарите преку изработка на он-лајн речници, спелинг-чекери и сл. Како резултат на таквата соработка во најскоро време би требало да се создадат услови за пуштање во пробна работа на КОРПУС на македонскиот јазик бидејќи во денешно, таканаречено е-време јазик кој не е присутен на интернет во форма на КОРПУС, едноставно не постои.

ЛИТЕРАТУРА

Кирилица:

Миркуловска, Милица, 2005: „Категоријата определеност во текстовите на Мисирков“. Во: *Целошто на Крстие Мисирков Т. 2*. Скопје : МАНУ. 285–291.

Миркуловска, Милица. [со: Бучевска, Анита; Димоски, Звонко; Јовеска, Оливера, Котлареска, Катерина, Стојановиќ, Александра, Цибрева, Александра], 2006: „Дистрибуција на членот во македонскиот јазик и начини на изразување на соодветните конструкции во полскиот јазик (резултати од работата со студентите – полонисти)“. Во: *ФРМР 6*. Скопје : УкиМ. ФЛОБК. 43–51.

Миркуловска, Милица, (во печат), „Определеноста во македонскиот јазик и некои согледувања во бугарскиот јазик“. Во: *SLPM 12*. Скопје: МАНУ.

Тополињска, Зузана, 1974: *Грамајика на именската фраза во македонскиот литературен јазик (род, број, јосоченост)*. Скопје : МАНУ.

Тополињска, Зузана, 1995: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија 1. Синтакса 1*. Скопје : МАНУ.

Тополињска, Зузана, 1997: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија 1. Синтакса 2*. Скопје : МАНУ.

Тополињска, Зузана, 2000: *Полски ~ македонски. Грамајичка конфронтација. 3. Сјудии од морфосинтаксата*. Скопје : МАНУ.

Латиница:

Gramatyka współczesnego języka polskiego, Składnia. pod red. Z. Topolińskiej. 1984. Warszawa : PWN.

Karolak, Stanisław; Nowakowska, Małgorzata, 1999: *Jak stosować rodzajnik francuski. Część 1*. Warszawa : PWN.

Karolak, Stanisław, 2002: *Gramatyka kontrastywna przymiotka (rodzajnika) francuskiego i angielskiego*. Częstochowa : EDUCATOR.

Mirkulovska, Milica, 2006: "Określoność w języku macedońskim i polskim". *FPMF 7 Dalecy i Bliscy. Materiały 7 Kolokwium Polsko-Macedońskiego*. Poznań : UAM. 53–61.

Mirkulovska, Milica, 2007: "Materiał językowy macedoński do SPPS. Interpretacja wybranych pojęć". *Bo: Lingwistyka a polityka. Słownik pojęć politycznych i społecznych krajów Europy Środkowej i Wschodniej* / red. Stanisław Dubisz, Józef Porayski Pomsta, Elżbieta Sękowska. Warszawa : Elipsa. 199–219.

Mirkulovska, Milica. 2008. "Definiteness in Macedonian (with some parallels in Bulgarian)". *Bo: <http://www.manu.edu.mk/cal/Morpho-syntactic%20similarities/morpho-syntactic.html>*

Миркуловска, Милица [со: Марјан Марковиќ]. 2005. *A specialized Corpora for the project Balkan morpho-syntactic similarities a bridge for levelling differences among peoples (Macedonian and Bulgarian full texts. Corpus of Indefinite and Definite Noun Phrases in Macedonian. A corpus of Possessive Expressions in Macedonian and Bulgarian. A Corpus of Participle Modification. Pronominal possessive modifiers in Macedonian and Bulgarian. A Corpus of Relative Clauses in Macedonian and Bulgarian)*. Norwegian Research Council Grant 158289/S30 (дигитализација, ЦД). *Bo: <http://www.hf.ntnu.no/hf/adm/forskning/prosjekter/balkansim>*

Петровски, Александар, 2007: *Морфолошки речник – приоднес кон македонскиите јазични ресурси*. Докторска дисертација ПМФ, УКИМ.

Кадриу, Арбана, 2008: *Анализа, морфолошка сејменитација и елекџронско преведување на аџенџивниите именки*. Докторска дисертација ПМФ, УКИМ.

Milica MIRKULOVSKA

ANALIZA GRUPY IMIENNEJ W JĘZYKACH SŁOWIAŃSKICH A ISTNIEJĄCE BAZY DANYCH

(Streszczenie)

Według zaakceptowanej teorii analizy grupa imienna (GI) w wyrażeniu zdaniowym może być w użyciu generycznym, referencjalnym i predykatywnym. Żeby zrobić analizę struktury GI w danym użyciu w języku, albo w wielu językach potrzebujemy bogatego materiału językowego. Dzisiaj dla badań językoznawczych niezbędne jest korzystanie korpusu elektronicznego. W niniejszym referacie omawiam:

– problemy z którymi spotyka się językoznawca korzystając korpusów poszczególnych języków i jak odbijają się te problemy na przedmiocie badań;

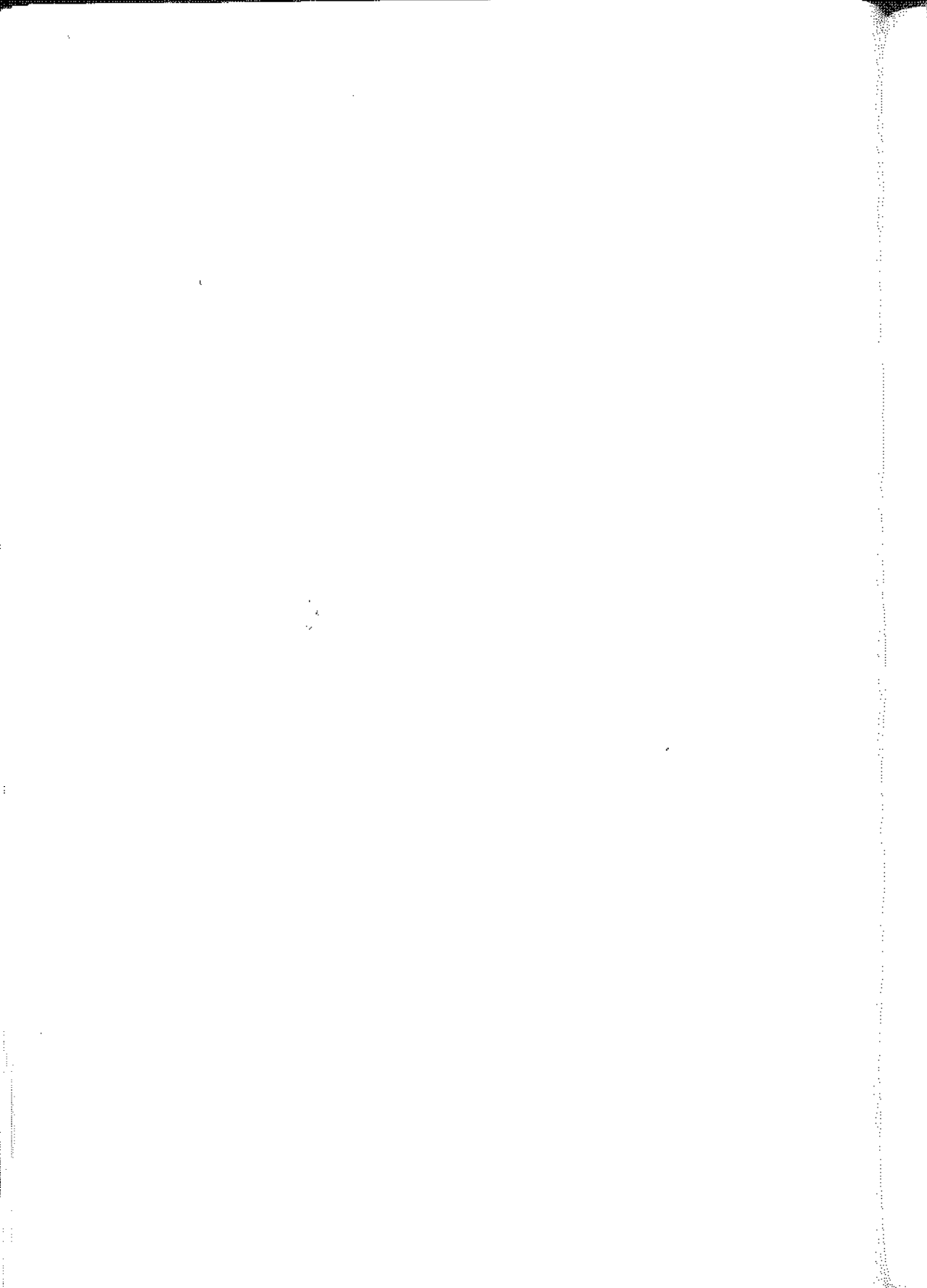
– jaki charakter (zbiór tekstów) i jaki system szybko dostępnych informacji powinien zawierać dany korpus językowy, żeby był użyteczny w analizie językoznawczej;

– co znaczy brak korpusu danego języka w analizie językoznawczej, jakie rozwiązania narzucają się w takiej sytuacji itp.

Mój udział w ramach Centrum Badawczego Lingwistyki Arealnej w pracy nad projektami: Analiza morfosyntaktycznych bałkanizmów, Analiza grupy imiennej w języku macedońskim i bułgarskim, Słownik pojęć politycznych i społecznych w Europie Środkowej i Wschodniej narzucił mi problemy o których jest mowa w referacie. Podane też są sugestje ich rozwiązywania.

Милица Миркуловска,

Филолошки факултет „Блаже Конески“
и ИЦАЛ при МАНУ,
ул. Крсте Мисирков бр. 2, Скопје,
Република Македонија
тел. 32 35 400

Лилјана МИТКОВСКА

ПРОШИРУВАЊЕ НА УПОТРЕБАТА НА МАКЕДОНСКИОТ ПРЕДЛОГ *НА* НАДВОР ОД ПОСЕСИВНИОТ ДОМЕН

1. Вовед

Предлогот *на* во својата функција за изразување на посесивни релации гради широк спектар на конструкции што влегуваат во семантичкото поле на широко сфатената посесивност. Од семантички аспект, широко сфатената посесивност претставува релација меѓу два ентитета (бинарна релација, според Seiler 1983): посесор (ПР) и посесум (ПМ). Типот на релацијата во голема мера зависи од природата на референтите изразени во овие два члена. Таа релација е асиметрична, бидејќи едниот аргумент (посесорот) е секогаш поистакнат, поконкретен, полесно забележлив или познат за учесниците во говорната ситуација. Другиот аргумент (посесумот) е помалку истакната единка што се идентификува или појаснува преку посесорот.

Поаѓајќи од претпоставката на когнитивната лингвистика (Lakoff 1987, Sienki 1995, Taylor 1989) дека семантичките полиња обично се градат врз принципот на прототипот, со тоа што некои значења се чувствуваат како централни, а останатите постепено се оддалечуваат од тоа централно значење, кај посесивните *на*-конструкции разликуваме прототипни, периферни и маргинални конструкции (Mitkovska 2004, Митковска 2005). Нашата анализа ја базираме на моделот „точка на референција“ на Langacker (1993 и 2000). Во основата на овој модел е способноста на луѓето да се ориентираат според елементите што се поистакнати, па според тоа полесно забележливи и во однос на нив да ги лоцираат другите, помалку истакнати единки. Тоа дава објаснување за асиметричноста на посесивните релации. Ова е најјасно истакнато во централните значења, поседување (*куќата на Весна*), роднински врски (*таткото на Стојан*) и

физички дел од целост (*ракаџа на деџејџо, џраџоџи на кукаџа*), што им дава на овие релации статус на прототип во посесивниот домен¹.

Меѓутоа, структурите имаат способност да се прошируваат и за изразување на значења што се малку поразлични од централните, но имаат некои заеднички особини со нив. Тогаш апстрактната шема се адаптира за да ги покрие и тие значења и станува сè поапстрактна. Така *на*-конструкциите се прошируваат од конкретни прототипни релации на апстрактни релации (*идејаџа на Весна, карактероџи на деџејџо, основаџа на ше-заџа*) и натаму кон изразување на синтаксички релации, односно аргументи на предикација (*присџиџнувањеџо на џролеџиџа, береџеџо на џоболкаџа, џреносоџи на наџџирезароџи*). Последните и структурно и семантички се оддалечуваат од прототипните посесивни релации и затоа сметаме дека тие се лоцирани на периферијата на семантичкото поле посесивност. Меѓутоа тие се вклопуваат во шематскиот модел бидејќи аргументите како поконкретни поими се природна точка на референција за номинализираната предикација.²

На-конструкциите што ги разгледуваме во оваа статија (*чувсџиво на сџирас, сосџоџба на мир, џпроцес на ресџаџраџиџа, књиџа на рекорди, лисџа на учесџиџи; џгрупа на учениџи, земја на снеџоџи, џериод на развоџ*) се уште повеќе оддалечени од прототипните посесивни конструкции. Дури и се поставува прашањето дали тие сè уште може да се наречат посесивни. Сепак тие концептуално се надоврзуваат на периферните посесивни конструкции и затоа сметаме дека се дел од ова семантичко поле иако се лоцирани сосема на маргините на полето. Покрај тоа, ова е тенденција што се повторува во повеќе различни јазици и со конструкции од различен тип, па затоа сметаме дека не се работи за случајно совпаѓање. Овде ќе разгледаме какви релации изразуваат маргиналните посесивни конструкции и кои се нивните семантички и формални особини, како и тоа во каков однос се тие со блиските до нив периферни посесивни *на*-конструкции. Ќе

¹ Тополинска (1995) и Langacker (1993) од различни теоретски поставки им даваат на овие функции прототипен карактер.

² „Партиципантите се обично конкретни и лесно може да се посочат, додека настаните се поапстрактни и не може лесно да се локализираат. ... Покрај тоа, додека партиципантите може самостојно да се конципираат, обратно не е случај: не можеме да го замислиме настанот без на некој начин да ги конципираме (дури и ако е тоа сам● шематски) неговите партиципанти.“

“Participants are usually concrete and easily pointed to, while events are by nature more abstract and not so easily localized. ... Moreover, whereas participants can normally be conceptualized autonomously, the converse is not true: we cannot conceive of an event without in some way (if only schematically) conceptualizing its participants.” (Langacker 2000: 178)

се обидеме да покажеме дека тие претставуваат резултат на адаптирањето на моделот „точка на референција“ при ширењето на конструкцијата во нови контексти и да утврдиме во која мера и во кои правци настанува тоа во современиот македонски јазик.

2. Типови на маргиналниите посесивни на-конструкции

Маргиналните посесивни на-конструкции што ќе ги разгледуваме овде изразуваат повеќе типови на значења, но кај сите именката во функција на ПР претставува еден поширок поим, додека именката во функција на ПМ дава попрецизна информација за содржината на тој поим. Поради тоа овие релации може да ги наречеме со едно име **релации на целина – состав** (односно, составен дел). Подолу ќе ги разгледаме накусо главните типови такви конструкции со основните карактеристични особини, а во следните поглавја ќе зборуваме подетално за нивните развојни тенденции.

Конструкции на спецификација ги нарекуваме оние конструкции во кои двата члена на ИС се однесуваат на еден ист ентитет. Тој најчесто е претставен шематски во ПМ (центарот на ИС) и поконкретно се дефинира преку ПР (дополнителниот член), како во примерите *ајџмосфера на возбуда, ѓојава на злоупотреба*. ПР претставува концепт што е дел од пошироката категорија (тој е инклузивен во неа), а од друга страна тој го специфицира и го појаснува поширокиот поим. Значи тука имаме семантичка релација на хипероним – хипоним и често хипонимот може да стои наместо целата ИС без да се изгуби смислата (*Тоа претставува акти на меѓународен тероризам*, е исто што и *Тоа претставува меѓународен тероризам*), иако понекојпат значењето на зависниот член не го покрива целосно значењето на центарот на ИС, па немаме целосна заменливост (на пример: *Посиојано добива исма на благодарност*. не е сосема исто како *Посиојано добива благодарност*). Еден поинаков тип претставуваат оние во коишто ПМ има метафорично значење кое се појаснува со ПР, како на пример ... *завршувале во црната дупка на корупцијата и на непотизмот* (Дн. 29.Ш 00: 2), *распурајќи се низ зданието на ѓолајџија* (ДП: 26), каде што црната дупка ги претставува корупцијата и/или непотизмот; односно, зданието ја претставува палатата.

Конструкциите на спецификација не изразуваат релации што постојат меѓу деловите во реалниот свет, туку лексичко-семантички релации меѓу поими од различни нивоа на јазикот. На пример синтагмата *чувство на страв* ја изразува релацијата меѓу именките *чувство* и *страв*, односно подредениот поим *страв* изразува еден определен тип на чувство. Центарот на ИС често не носи нова информација, но ваквата на-конструкција служи за елаборирање на изразот и се употребува најчесто во научниот и во новинарскиот стил.

Во конструкциите што ги нарекуваме **псевдо-партитивни ПМ** претставува некаква целина и/или множество со помалку повеќе определена форма и големина, а ПР дава информација за содржината на таа целина, односно, множество (*слој на прашина, колекција на монети, количество на храна*). Во таа смисла тие имаат семантика на спецификација, а од друга страна тие се слични на конструкциите за изразување на 'единици на мера'. Меѓутоа за разлика и од конвенционалните и од помалку конвенционалните единици на мера (како *килограм компири, шише живо, гради орев*) тие носат помалку конкретна количествена информација. Оваа семантичка разлика се рефлектира и на формално ниво. Конвенционалните единици и т.н. контејнери, кај коишто количествената информација е многу попрецизна, се јавуваат само во конструкција на конкатенација, без формален маркер, а позапврстените единици од типот *букеи цвеќе, кајка вода* се приклонуваат кон нив со тоа што конкатенацијата е најобична конструкција, конструкцијата со **предлогот од** внесува партитивно значење, а конструкцијата со **на** или **не** е можна или се чувствува необично и/или како иновација (пр. **букеи на цвеќе, ?кајка на вода*). И во тој поглед псевдо-партитивните конструкции се однесуваат слично на конструкциите за спецификација.

Тука спаѓаат и еден тип на конструкции што може да ги наречеме **квалитативни**, бидејќи ПР претставува истакнат, доминантен дел од целината изразена во ПМ којшто и дава специфична карактеристика на целината. Така кога ќе кажеме *во земјата на бајките* тоа значи дека во таа земја бајките имаат посебен статус; *штоа беше есен на чуда* укажува на необичен број на чудни случувања во таа есен. Истовремено земјата за која се зборува се поврзува со специфичните особини коишто ги асоцираат бајките, односно есента со особините на чудни случувања. Во овие конструкции доаѓа до израз субјективниот став на говорителот, бидејќи квалитетот не се изразува директно, туку индиректно, по асоцијација. Тоа станува јасно ако тие се споредат со соодветните придавки – *волшебна земја, чудна есен* – коишто неутрално ги квалификуваат именките. Во **на**-конструкциите статусот на една составна компонента е преувеличен и издигнат на ниво на доминантна особина, што им дава посебна експресивна вредност и ги издвојува од соодветните придавски конструкции. Поради тоа ваквите конструкции се често утврдени состави што се чувствуваат како трајни колокации или дури и идиоматски изрази (*светиот на модаиа, земјата на кенгуриите, ситолбои на срамои, вечер на поезија, денови на надеж*), но понекогпат моделот се користи за иновативни изрази (*градои на водсиа, време на еџоисии*).

3. Маргиналниите во споредба со останиаиите Посесивни на-конструкции

Конструкциите за изразување на поседување, роднински врски и дел од целост се одликуваат со некои карактеристични особини што им даваат заеднички белег на прототипни посесивни конструкции. Конструкциите што ги разгледуваме овде покажуваат поголем степен на отстапување од тие особини, што може да се толкува како доказ за нивната поголема оддалеченост од посесивниот прототип. Конструкциите за изразување на партиципанти на предикација имаат особини што сведочат за нивната посредна положба.

Клучна улога во разграничувањето има разликата во однос на референтните особини на именките во состав на прототипните посесивни конструкции и маргиналните посесивни конструкции. Кај првите, зависниот член на ИС е типично референтен, а најчесто определен, што е во согласност со тезата дека тој служи како точка на референција за идентификување на центарот на ИС.³ Кај вторите, зависниот член најчесто изразува тип, а не конкретен ентитет,⁴ поради тоа што тој не упатува на посебна единка надвор од јазикот, туку служи да го елаборира значењето на именката во функција на центар на ИС, односно служи како модификација, а не за посочување, односно идентификација. На пример, во синтагмата *домот е во состојба на распаѓање* – поимот 'распаѓање' поконкретно кажува за каков тип на состојба се работи; во синтагмата *имаме долг список на задачи* – поимот 'задачи' појаснува за каков список се работи. Оттука логично следи дека кај прототипните посесивни на-конструкции најчесто зависниот член одговара на прашањето 'чиј' (*Чија е оваа кола? – На Игор.*), додека кај маргиналните на прашањето 'каков' (*Каква состојба настана? – Состојба на хаос.; За каква листа зборуваат? – За листа на кандидатите.*)⁵

³ Таквите посесивни релации со генерички ПР се ретки и имаат квалификативна семантика: *чевли на деца* означува чевли од типот какви што носат деца, односно *дейски чевли*.

⁴ Во неколку поттипови се јавува референтен зависен член, како во примерите *случајот на Судијата*, *зданието на зградата*, *лицето на Сандра*, *времето на Тито*, но тие имаат слична семантика како маргиналните на-конструкции.

⁵ Исклучоците што ги наведуваме во фуснота 4 отстапуваат и овде. Тие одговараат на прашањето *Кoj?*: *За кој случај зборуваат? – За оној на Судијата; Кој лик го играше? – Лицето на Сандра; Во кое време живееше? – Во времето на Тито*. Слична забелешка за генитивот што претставува модификација наоѓаме кај Raparport 2000: 6, иако неговите примери за она што тој го нарекува *adjunct genitive* се разликуваат малку од овие што ги разгледуваме овде.

Од овие референтни особини произлегуваат и некои структурни разлики. Посесивната ИС претставува конструкција од типот [ИС₁ + ИС₂] во која составните именки се однесуваат на два различни референта кои се наоѓаат во некој тип на релација. Поради тоа може да имаме анафорско упатување наназад на која било од двете именки, како во примерот (1):

(1) а) Колата₁ на Игор₂ е нова. Тој₂ ја₁ купи вчера.

б) Пристигнувањето₁ на возот₂ сè уште не е истакнато. Тоа₁ ќе биде најавено подоцна бидејќи не е познато колку време тој₂ ќе задоцни.

За разлика од тоа, именките што ги сочинуваат маргиналните посесивни ИС се однесуваат на ист референт и анафората упатува на целата ИС (пример 2а) или на зависната именка без некоја поголема разлика во значењето (пример 2б). Тоа создава двојна можност за конгруенција и кај псевдо-партитивните се користи во некои ситуации за изразување на определени нијанси на значење: за фокусирање на целината или на нејзиниот состав, што јасно се илустрира во (2б) (Митковска 2002). Тоа не е подеднакво можно кај квалитативните конструкции во кои кај зависната именка е изразен имплицираниот квалитет, бидејќи ако се разбие целината се губи метафората, а со тоа и експресивноста на конструкцијата (2в).

(2) а) Тогаш настана [состојба на хаос₂]₁, која₁ / кој₂ предизвика застој во сообраќајот.

б) Воведена е нова [палета на бои₂]₁ која₁ ќе го измени/ кои₂ ќе го изменат изгледот на ентериерот.

в) Не го одбивај [колачот на среќата₂]₁ што ти го₁/ ??ја₂ нудат.

Понатаму, кај прототипните и кај периферните посесивни *на*-конструкции зависниот член (односно *на*-конструкцијата) може да биде заменета со прономинална форма (пример 3а и 3б), додека кај маргиналните *на*-конструкции тоа не е можно (пример 3в и 3г). Тука заменката може да упатува на квалитетот (*ишаков*, *-а,о,и*) или на типот (*шој*, *шаа*, *шоа*, *ише*).

(3) а) Тоа не е новата кола на Игор. – Неговата кола е црвена.

б) Пожарот зафати голема површина на шума. Во неговото гаснење учествуваа екипи од повеќе земји.

в) Тогаш настана состојба на хаос што го зафати целиот град. Не смееме да дозволиме пак да настане *негова/ таква состојба.

г) Прво треба да ставите еден слој на песок, па потоа да ги редите циглите. *Неговиот слој/ тој слој треба да служи како изолација.

На крајот, прототипните посесивни ИС претставуваат ексклузивна релација меѓу два ентитета и не е можно две посесивни *на*-конструкции од каков било тип да бидат зависни од ист центар (пример 4а). Кога се работи за аргументи на предикација, како и кај репрезентативните именки од

типот *слика*, можно е двата аргумента да бидат изразени, но во две различни конструкции (4б и 4в). Во такви релации две *на*-конструкции зависни од еден центар не се сосема прифатливи, иако се среќаваат (пример 4г).

(4) а) *Книгата на Ана на пријателката. (Со значење: Книгата ја има Ана, ама таа е на пријателката.)

б) Неговото прифаќање на измените нè изненади.

в) Пикасовиот портрет на Аристотел е многу познат.

г) Петгодишното истражување на старата македонска фотографија на Р. Ј. претставува сублимат на неговото интелектуално и творечко љуболитство ... (Денес 167: 54)

● Од друга страна, кај маргиналните посесивни конструкции тоа е сосема прифатливо (пример 5), иако ретко се среќава поради други причини.⁶

(5) а) ...во идниот период ќе бидат тема на работа на експертскиот тим. (УВ 18.08.07)

б) збирка на критички есеи на Г.Т.; колекцијата на марки на дедо ми;

4. Врскајќи на маргиналните конструкции со посесивниот домен

При сите овие разлики се поставува прашањето во која мера се маргиналните *на*-конструкции посесивни, односно дали може да се каже дека тие имаат некаква врска со другите посесивни конструкции. И покрај тоа што и кај конструкциите на спецификација и кај псевдо-партитивните врската со прототилниот посесивен домен е ослабната, тие сè уште го запазуваат принципот на асиметричност што го наметнува моделот 'точка на референција': именката во функција на зависен член е поистакната со тоа што носи поконкретна информација и на тој начин го прецизира значењето на центарот на ИС. Кај квалификативните конструкции таа улога на зависниот член не е директно присутна туку е импликувана, а со тоа статусот на поистакната единка претставува субјективна оценка на говорителот.⁷ Сметаме дека способноста на апстрактната шема што е во основата на прототипната посесивност да се проширува во опишаниот правец претставува универзална тенденција, па со тоа може да се објасни фактот

⁶ Постои можност од двојно толкување. На пример во (5а) конструкцијата *на експертскиот тим* може да се толкува и како зависна од центарот – *шема*, и од именката во зависниот член *работи*.

⁷ Оваа појава се нарекува Subjectification во терминологијата на Traugott (1986 и 1988).

што во различни јазици посесивните конструкции се користат и за функции што се многу пооддалечени од прототипната посесивност. Типичен пример се генитивните конструкции во индо-европските јазици, како и конструкциите со предлогот *of* во англискиот јазик и со предлогот *de* во романските јазици, коишто исто како и македонската *на*-конструкција покриваат широк дијапазон на функции. Постојат индикации дека посесивните конструкции се користат и во маргиналниот домен сам ако се доволно зачврстени во периферниот посесивен домен, односно, за изразување на релации дел-целина и партиципанти на номинализирана предикација.⁸ Ке се обидеме да објасниме зошто е тоа така и кои се патиштата на проширување на моделот.

Делот обично зафаќа еден ограничен опсег од целото (*йокривоџи на куќаџиџа*), но кај поапстрактните релации тој може сосема да го опфаќа целото (*йќаепинаџиџа на фусџаноиџи, масаџиџа на аџмосфераџиџа, йодрачџеџиџа на џрадоџиџи*) и тогаш делот и целината имаат ист опсег. Во некои контексти именката центар може да добие поапстрактно значење и релацијата да се реинтерпретира, односно, поспецифичното значење на именката во зависниот член да се сфаќа како појаснување на поапстрактниот поим, бидејќи и двете именки се однесуваат на ист референт. Во примерот (6) поимот *сцена* се интерпретира поапстрактно, како настан, случување, со што изразува релација и се изедначува по значење со поимот *несогласување* и *присила*, а во (7) густите грмушки всушност претставуваат лески, па имаме псевдо-партитивна конструкција. Важна улога во реинтерпретацијата има референтната особина на зависниот член, односно неговата нереперентност. Кога изразува тип зависниот член веднаш внесува квалификативно значење, иако постојат примери кога и референтен зависен член може да има улога на спецификатор бидејќи двете именки имаат ист референт. Во примерот (8) всушност проблемот е ловецот.

(6) ..., правејќи наеднаш од **напнатата сцена на несогласување и присила** весела глетка полна со сурова и груба смеа. (ДП: 37) (... сцена која претставува несогласување и присила ...)

(7) Игор се проби низ **густите грмушки на лески** и излезе на чистината. (ДП: 54)

(8) Црниот не може да го реши **проблемот на ловецот**. (ТВ – шаховски комарнтар)

Во голем број случаи се работи за резултативни номинализации кои имаат релативна семантика. Тие често влегуваат во конструкции од типот целина-состав бидејќи или добиваат апстрактно значење (*чувствиво на сџрав, сосџјба на сџрес, сџгнал на йредуџредување, йпроцес на селек-*

⁸ Митковска (2005: 348–349).

ција, *праќајќа/појава на доцнење, израз на бес*), како во примерот (9) или значење на колективна именка (*збирка на песни, изложба на слики, собир на сенаџори*), како во примерот (10). Сетилна претстава на некоја појава (звук, слика, мирис, вкус) лесно се реинтерпретира во некаква поапстрактна претстава на истата појава што доведува до релација на спецификација (пример 11).

(9) ... без некој видлив знак на страв или возбуда. (ДП: 40)

(10) Тоа се должи на големата понуда на луксузни вили во таа област на Мајами. (Викенд 148: 4)

(11) Кога стана, ... го чу нагорот на одобрување наоколу. (ДП: 70) (... чу одобрување ...)

Зголемувањето на нивото на апстракција на некои резултативни номинализации доведува до реинтерпретација на конкретните предлошки конструкции со кои обично се поврзуваат и нивна замена со *на*-конструкција. Често поконкретната *за*-конструкција што означува цел се заменува со *на*-конструкција за спецификација. На пример поимот *прашање* има значење 'барање одговор на некоја дилема' и тогаш се поврзува со предлогот *за*, при што се изразува значење 'барање одговор во врска со нешто' (пример 12). Меѓутоа, кога *прашање* се употребува во значење 'тема, предмет, проблем', се појаснува со *на*-конструкција за спецификација (пример 13).⁹

(12) На сите тие востанија било поставувано тоа *прашање за* обнова на Охридската архиепископија, ... (MRT Blog – ИНТЕРВЈУ НА МИТРОПОЛИТОТ ГОСПОДИН ПЕТАР).

(13) „Тоа не е само една институција за која треба годишно да се издвојат пари за да не ни се качуваат веќе на глава и да молчат една година. И секоја година да се крати буџетот. Тоа не е *прашање на буџет*, театар е *прашање на став и поглед на свет*“, вели Поповски. http://www.bbc.co.uk/macedonian/news/story/2006/03/060327_theatre_day.shtml.

И кај некои конкретни именки може да настане поместување на значењето од 'објект' во 'колективна именка' по пат на метонимија (Borschev & Partee 2001:11), па тие може да влегуваат во псевдо-партитивни конструкции, како на пример *палејќа на производи, книга на рекорди, ситолб на свейлина*. Нивната врска со посесивниот домен се рефлектира во двозначноста на некои вакви состави во кои зависниот член е маркиран по определеност. Во примерот (14) синтагмата *група на социјали-*

⁹ Слична ситуација имаме и кај некои конструкции со предлогот *со*, како на пример (а) *Се проширува истрага околу случајот со рускиот экс агент Липвиненко* (настан во врска со ...), (б) *За одбележување е случајот на недозволена трговија со кокаин* (настанот што претставува ...).

ишише истовремено значи и дека групата им припаѓа на социјалистите и дека е составена од социјалисти, додека *група на социјалисти* на преден план го има значењето дека групата е составена од социјалисти, но бидејќи групата автоматски е припадност на оние што се дел од неа, посесивното значење не е исклучено. Во (15) бранот е формат во кој на метафоричен начин е претставено насилството, но истовремено, насилството е содржината на тој формат и не би имало голема разлика доколку таа релација се прикаже како псевдо-партитивна (*бранот на насилство*).

(14) Според сигурни сознанија, речиси е извесно дека групата на социјалистите во Европскиот парламент нема да ја поддржи индивидуалната иницијатива на Кирилов. ([www.makedonika.org/Narodna Volja/stat](http://www.makedonika.org/Narodna%20Volja%20stat))

(15) ... беснеат војни, се шири бранот на насилството, има грабежи, ... (ДП: 205)

Квалитативните конструкции се базираат на *на*-конструкции што означуваат поседување. Местата може да им припаѓаат на луѓе, па затоа синтагмата *земјата на Абориџиниите* ја толкуваме како посесивна. Бидејќи тоа е помалку веројатно ако се работи за животни, синтагмата *земјата на кенгурите* ја толкуваме како квалификативна, односно, кенгурите не ги толкуваме како поседувачи туку како елемент што преовладува и и дава посебна карактеристика на земјата. Ако се работи за нежив феномен, како во примерот (16), посесивната интерпретација е уште помалку веројатна, а реинтерпретацијата полесно настапува. Иако именката во зависниот член има определен член, тој не маркира определеност туку претставник/ претставници на класа.

(16) Минутите се исполнети со свеченост, грижите не постојат, ..., изгледа како да сме некаде далеку, на некој остров на среќата. (УВ1363–16.Х 2006)

Конструкциите во кои центарот на ИС изразува некаков временски поим се во тесна врска со оние што изразуваат параметри на настан (*периодот на моето шкoluвање, моментот на присвојување*). Реинтерпретацијата настанува во определени околности, а важна улога има повторно нереферентниот статус на именката во зависниот член на ИС: во (17a) зборуваме за определен период, а во (17b) за период со определени карактеристики.

(17) а) Се качив на напуштениот ров од времето на војната. (bmt.blog.com.mk)

б) Сега е време на војна и јас не знам кој сте вие и затоа морам да ве убијам, рече генералот. (www.blesok.com.mk)

5. За некои тенденции во македонскиот јазик

Во македонскиот јазик спецификација и псевдо-партитивни релации, покрај со предлогот *на*, може да се изразат и со неколку други средства: (1) со конкатенација – *ио* *ио* *од* *изложбата*, *функцијата* *пра-тиеник*, *ио* *ио* *ио* *уметноста*, *ио* *ио* *ио* *емоции*, *ио* *ио* *ио* *најмлад изведувач*, *ио* *ио* *ио* *луѓе*, *каше* *ио* *ио* *ио* *инструменти*, *збирка* *ио* *ио* *ио* *раскази*, *круж* *ио* *ио* *ио* *пријатели*, *мало* *ио* *ио* *ио* *витамини*, (2) со други предлози, при што се внесува уште некоја друга нијанса на значење во релацијата – *ио* *ио* *ио* *за* *асоцијација*, *ио* *ио* *ио* *за* *ограничување* *на* *ио* *ио* *ио*, *ио* *ио* *ио* *за* *одговорност*, *ио* *ио* *ио* *за* *момче* *ио* *ио* *ио* *во* *ио* *ио* *ио*, *ио* *ио* *ио* *со* *ио* *ио* *ио*, *ио* *ио* *ио* *со* *ио* *ио* *ио*, *ио* *ио* *ио* *од* *ио* *ио* *ио*, *ио* *ио* *ио* *од* *ио* *ио* *ио*, *ио* *ио* *ио* *од* *ио* *ио* *ио*. Меѓутоа, на-конструкцијата се шири сè повеќе и во двете сфери. Ќе разгледаме некои тенденции во трите типа маргинални посесивни релации одделно.

5.1. Конструкцији на спецификација

Како што веќе споменавме погоре, овие конструкции се карактеристични за сложениот интелектуален израз. Во голема мера тие се резултат на расчленување на еден поим на две компоненти на различно ниво на апстракција, што внесува комплексност во исказот. Бидејќи македонскиот стандарден јазик е релативно млад и во поинтензивна употреба во поширок дијалезон на теми влегува во последните 10–15 години, потребата за таков начин на изразување се зголемува. Со тоа се интензивира процесот на кондензација и апстракција на изразот што доведува до зголемена потреба за изразување на вакви релации. Бидејќи периферните посесивни на-конструкции се погодни за таква реинтерпретација во новонастанатите контексти, сведоци сме за постојаното ширење на овие конструкции со лексеми со кои не биле обични до неодамна, како во примерите (18) – (21).

(18) Колекција за ефект на влажен сјај на вашата коса! (Реклама) (Антена 30.X 98: 38).

(19) На левата долинска страна високо во карпите се наоѓа една мошне интересна појава на природен мост создадена со ерозивни процеси во варовничките карпи. (Прспект на друштвото „Леони“ 2004).

(20) Во текот на следните десет години 200 милиони емигранти ќе се преселат во развиените земји поради феноменот на старо население. (ТВ – документарна програма).

(21) Британката што си ја припишува титулата на „најтеговнорана старица“ беше главна атракција во саботата, ... (Дн. 18.VI 01: 17)

На примерот на неколку лексеми ќе разгледаме кои се поновите тенденции во македонскиот јазик. Лексемата *тѐма* најчесто изразува релација на спецификација со конкатенација. Во примерот (22) се изнесува значење дека темата е *човекови права*. Вметнувањето на предлогот *на* овде не би било прифатливо. Меѓутоа, во примерот (23) истата релација се изразува со *на*-конструкција. Сретнавме само еден таков пример, што ни изгледа сосема реално, но сметаме дека *на*-конструкцијата овде не е необична, бидејќи зависниот член претставува предикација. Конструкцијата со *на* е обична во составите како *тѐма на дискусија ќе бидат човековите права* каде што поимот *тѐма* претставува апстрахитан параметар што се елаборира подоцна во именскиот предикат. Површински примерот (23) изгледа слично, но тој изразува сосема поинаква релација – темата што се допира во филмот е 'отворање на тајните досиеја', не се работи за некоја тема што ќе се дискутира на отворањето на тајните досиеја.

(22) Прво, ајде да видиме во однос на **темата човекови права**. Факт е дека сегашниот систем нуди и овозможува многу поголеми човекови права во нивната оригинална филозофска смисла. (УВ 1609: 16.X 06).

(23) Впрочем „Стапица“ и е филм кој е направен првенствено за македонската публика, бидејќи се осврнува на нашата „вечна“ транзициска реалност, а на свој начин ја допира и многу жешката тема на **отворање на тајните досиеја**. (УВ 14.VIII 07).

Лексемата *функција* исто така најчесто влегува во конструкција на конкатенација за изразување на спецификација (пример 24), но иако поретко, забележуваме примери и со *на* (пример 25). Ова е типичен пример на навлегување на *на*-конструкцијата во доменот каде што конкатенацијата е пообична. Слична тенденција забележуваме и кај лексемата *поим*, која е најмногу зацврстена во конструкции на конкатенација (пример 26), но се почесто се јавува и со *на*-конструкција како во примерот (27).

(24) ... бидејќи тој бил вработен во Министерството за правда-Месна канцеларија во с. Сирково и не можел волонтерски да ја обавува **функцијата член на Советот на општината Росоман**, ... (www.usud.gov.mk)

(25) Потпретседателот ја врши **функцијата на Претседател** во периодот кој е назначен во овластувањето. (www.slobodensoftver.org.mk/kategorii/organizacija)

(26) Старогрчкиот поим **аристократија** значи „власт на најдобрите“ ... (mk.wikipedia.org/wiki/Аристократија)

(27) Прво, тој покажуваше дека **поимот на корисност** не може сам по себе да послужи како мерило на вредноста. (zahovistika.blog.com.mk/node/102516/print).

Впечатокот е дека бројот на ваквите случаи се зголемува. Покрај тоа, поими коишто се обични со *за*-конструкција во релации за изразување на цел или намера или со предлогот *со* за поистакната релација на состав, ги среќаваме во *на*-конструкција за спецификација. Ќе го илустрираме тоа на лексемата *пример*. При пребарувањето на интернет за синтагмата 'пример за успешен ...' се јавуваат 839 единици, додека за 'пример на успешен ...' само 45. Тоа покажува дека конструкцијата со предлогот *на* е помалку раширена, па може да значи дека е понова. Споредбата на примерите (28) и (29) покажува дека иако синтагмите *пример за* и *пример на* имаат слично значење, тие сепак се разликуваат. Во (28) посочената единка има за цел да покажува како треба да изгледа успешен бизнис (модел за ...) и лексемата *пример* тука има поконкретно значење, додека во (29) се потенцира дека Лештар е успешен менаџер и нема импликација на цел или намена, а лексемата *пример* има многу апстрактно значење. Тука, бидејќи нејзиното значење е сосема изедначено со значењето на именката во *на*-конструкцијата, таа може да се испушти без да се наруши значењето на реченицата, додека во (28) тоа не е можно – *Ние прејиссијавуваме успешен бизнис* не е сосема исто што и *Ние прејиссијавуваме пример за успешен бизнис*.

(28) Ние претставуваме **пример за успешен бизнис** и имаме намера тоа да остане така. (www.anhoch.com).

(29) Лештар е вистински **пример на успешен менаџер**. Има само 33 години и зад себе етаблирана фирма која има над 80 вработени, претежно програмери, ... (Капитал – магазин за бизнис и политика, број 317, 21.X 2007).

Сепак и кај *на*-конструкциите не е секојпат можно да се замени конструкцијата со именката во зависниот член, поради тоа што во некои контексти значењето на центарот не е издигнато на сосема апстрактно ниво, туку се задржани некои наследени нијанси. Во примерите (30) и (31) *на*-конструкциите со лексемите *мерка* и *тенденција* сè уште носат некои нијанси од значењето намена (*мерки за*) и насоченост (*тенденција кон*) и затоа не може да бидат испуштени без остаток.

(30) За нас денес е несфатливо зошто не биле преземени **мерки на тревога**. (УВ 2442: 24.VII 2007) (... зошто не била крената тревога.)¹⁰

(31) Нема **тенденција на пораст** на стапката на инфлација. (www.vest.com.mk/default) (Нема пораст на стапката на инфлација.)

●ва е често случај кога се работи за резултативни номинализации, па во *на*-конструкцијата се чувствува помалку или повеќе трага од улогата

¹⁰ Во примерот (30) глаголот *преземе* колоцира со именката центар но не и со именката во зависниот член.

на аргумент. Во примерите (32) и (33) од глаголските именки *испад* и *израз* се во контексти каде што доаѓа до повисок степен на супстантивизација при што се добива општо значење кое не носи некоја нова информација. Затоа е и можно до некаде целата синтаagma да се замени со именката во зависниот член. Овие примери покажуваат како резултативните номинализации во функција на центар на посесивна *на*-конструкција што изразува релација аргумент – номинализирана предикација може да се реинтерпретираат во хипероними, а *на*-конструкцијата во конструкција на спецификација.

(32) Времсто тој ден дивееше – небесните војници ѝ се откраднаа на контролата па луѓето во чудо ги набљудуваа нивните *испади* на лудило. (www.blesok.com.mk/tekst.asp?lang=mac&tekst=696) (го набљудуваа ивното лудило.)

(33) Се врати со *израз на вчудоневиденост* на лицето. (МЈБ: 291) (... со вчудоневиденост на лицето.)

5.2. Псевдо-партитивни конструкции

Кај псевдо-партитивните конструкции забележуваме слични тенденции како кај оние за спецификација. И тука постои конкуренција меѓу трите конструкции: со предлозите *на* и *од* и конкатенација. Кај предлогот *од* посилно се чувствува нијансата на партитивност. Конструкцијата на конкатенација има цврста позиција во овој домен и се чувствува како најмалку маркирана, меѓутоа кај синтагмите со поновите колективни именки почеста е *на*-конструкцијата. Податоците од интернет за синтагмите со лексемата *мрежа* се покажани на Табелата 1. Иако не е спроведено сèсема прецизно броење, големата разлика меѓу добиените податоци зборува за јасни тенденции, барем во случајот на лексемата *мрежа*.

Табела 1

Податоци од интернет за застапеноста на псевдо-посесивните конструкции со лексемата *мрежа*

	податоци	обучувачи	експозитори	организации	соработници	капилари	вкупно
мрежа на	469	9	120	672	36	0	1306
мрежа /	1	0	1	7	4	1	14
мрежа од	0	0	1	3	2	1	7

Колективните именки што потекнуваат од номинализации се однесуваат на сличен начин. Кај позацврстените синтагми како *збирка на песни/раскази на-конструкцијата* алтернира со конкатенација без поголема преференција, но додека *собир на луѓе* се јавува во значителен број (пример 34), не најдовме пример со *собир луѓе* и *собир од луѓе*.

(34) ... „етносот – тоа е **собир на луѓе** обединети од општото самоспознание“; (ververickata.wordpress.com)

5.3. Квалификациони на-конструкции

Релациите што се изразуваат со овие конструкции, коишто ги опишавме погоре, не се јавуваат во други типови на конструкции, меѓутоа тие се ограничени на мал број состави и други може да се сметаат за идиоматски изрази (*сидој на илачој, земјој на чудајо*). Сепак сметаме дека ова е продуктивен модел врз кој се градат именувања на празници и специјални настани (*деној на победој, вечеј на кинеска поезија*), а се јавуваат и иновативни состави. Примерот (35) е јасен врз основа на слични конструкции, како на пример *време на убави желби*, но синтагмите во примерот (36) може да се протолкуваат само во конкретната ситуација – *сала на сталактити* е онаа во која доминираат сталактити, а *сала на езера* се нарекува салата во која има повеќе езера кои ѝ даваат посебен белег.

(35) **Пакетот за стабилизација поминува од фаза на убави желби** во оперативна фаза ... (Дн. 30.03.00: 2);

(36) Пештерата е поделена на три сали, концертана дворана, сала на **сталактити** и сала на **езера**. (Проспект на палеолошкото друштво „Пеони“).

6. Заклучни забелешки

Од анализата се наметнува заклучокот дека *на-конструкцијата* се шири во доменот на спецификација и за изразување на псевдо-партитивни релации, со тоа што се јавува почесто и во поразновидни контексти, па може да заклучиме дека претставува продуктивен модел. Тоа доаѓа како резултат на ширењето на употребата на македонскиот јазик во интелектуални контексти што бараат посложен израз, а е овозможено од раширеноста на *на-конструкцијата* во периферниот посесивен домен од каде што може лесно да се адаптира во новите контексти. Видовме дека во таа функција *на-конструкцијата* покажува семантички и синтаксички отстапувања од особините карактеристични за прототипните посесивни конструкции, но силата што сè уште ги држи овие конструкции во посесивниот домен, иако на неговите marginи, е зачуваната асиметричност на релацијата што ја изразуваат. Бидејќи посесивни конструкции и во други ја-

зици често покриваат функции повеќе оддалечени од прототипниот посесивен домен, може да претпоставиме дека тоа претставува универзална тенденција. Поради специфичните социо-културни услови во кои се развива македонскиот јазик процесите се одвиваат со голема брзина и може да се набљудуваат. Тие може да бидат индикативни за универзалните механизми на семантичко поврзување и проширување на конструкциите надвор од посесивниот домен.

КРАТЕНКИ

ИС	–	именска синтагма
ПМ	–	посесум
ПР	–	посесор

ИЗВОРИ НА ПРИМЕРИ

Антиена	–	<i>Антиена</i> , ТВ ревија, додаток на <i>Дневник</i>
Викенд	–	<i>Викенд</i> , забавна ревија, додаток на <i>Дневник</i>
Денес	–	<i>Денес</i> , дневен весник
Дн.	–	<i>Дневник</i> , дневен весник
ДП	–	Урошевиќ, Влада (1996) <i>Дворскиот џоџ во аџарај за леџање</i> , Скопје: Култура
МЈБ	–	Јовановски, Мето (1985) <i>Будалејинки</i> , во: Мето Јовановски, <i>Избор</i> , Скопје: Македонска книга
УВ	–	<i>Уџирински весник</i> , дневен весник

* За примерите од интернет, адресата на страната од каде што е земен примерот е дадена кај соодветниот пример.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Митковска, Лиљјана, 2005: *Изразување на посесивност на ниво на именската синтагма во македонскиот и во англискиот јазик*, Докторска дисертација, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.

Митковска, Лиљјана, 2002: „За конструкциите со неконвенционални едници на мера во македонскиот јазик“, *Славистички студии* 10, 265–281.

Тополинска, Зузана, 1995: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија, Книга 1, Синтакса, Том 1*, Скопје: МАНУ.

Borschev, Vladimir & Partee, Barbara, 2001: "Genitive Modifiers, Sorts and Metonymy", in *Nordic Journal of Linguistics* 24,2, 1-17.

Cienki, Alan, 1995: "The Semantics of Possessive and Spatial Constructions in Russian and Bulgarian: a comparative analysis in cognitive grammar", *SEEJ*, Vol. 39, No. 1, 73-114.

Lakoff, George, 1987: *Women Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*, Chicago and London: The University of Chicago Press.

Langacker, Roland W., 2000: *Grammar and Conceptualization*. [Cognitive Linguistics Research 14]. Berlin and New York: Mouton de Gruyter.

Langacker, Roland W., 1993: "Reference -point constructions", *Cognitive Linguistics* 4-1, 1-38.

Koptjevskaja-Tamm, Maria, 2003: "A woman of sin, a man of duty, and a hell of a mess: Non-determiner genitives in Swedish". In Plank, Frans (ed.) *The Noun Phrase in the Languages of Europe*, Berlin: Mouton de Gruyter, 515-558.

Mitkovska, Liljana, 2004: "The Cognitive Network of the Possessive *na*-constructions in Macedonian", in Laura Janda and Tore Nessel (ed.), *Glossos* - www.seelrc.org/glossos/issues/5

Rappaport, Gilbert C., 2000: "The Slavic Noun Phrase in Comparative Perspective", in George Fowler (ed.) *Comparative Slavic Morphology*, Bloomington: Slavica Publishers <http://www.indiana.edu/~7Eslavconf/linguistics/download.html>

Seiler, Hansjakob, 1983: *Possession as an Operational Dimension in Language*. Tübingen: Gunter Narr Verlag

Taylor, John R., 1989: "Possessive genitives in English", *Linguistics* 27, 663-686.

Traugott, Elizabeth Closs, 1986: "From Polysemy to Internal Semantic Reconstruction", in *BLS*, 539-550.

Traugott, Elizabeth Closs, 1988: "Pragmatic strengthening and grammaticalization", in *BLS* 14, 406-416.

Liljana MITKOVSKA

EXTENSION OF THE MACEDONIAN POSSESSIVE PREPOSITION NA OUT OF ITS BASIC DOMAIN

(Summary)

The possessive preposition *na* has a wide variety of uses in Macedonian, ranging from prototypical possessive functions to participants of nominalizations and part-whole relations. Possessive markers which have extended their use that far can

develop into markers for specification (e.g. in English: *a feeling of fear; sign of progress; state of shock*—чувсѝѝ на сѝѝрав, знак на наѝредок; состоѝѝба на шок (Mac)) in which they do not serve for identification any more, but state some quality. Macedonian preposition *na* shows similar tendency.

The aim of this paper is to look at the formal and semantic characteristics of three such types of *na*-constructions and their possible scope of use in standard Macedonian. Their relation to the prototypical possessive *na*-constructions is examined, as well as the possible paths of their semantic derivation. It is assumed that those processes are due to the expansion of the underlying schematic 'reference point' model, which seems to account for the similar distribution of possessive constructions in various other languages.

The constructions of specification are particularly indicative. They contribute to the complexity of expression in more formal and technical styles, but bring in very little specific meaning. As the scope of use of the Macedonian standard language expands, we can witness how their presence in the language increases in quantity and diversity. Similar tendencies are also evident in the class of pseudo-quantitative constructions. The paper looks at the mechanisms that facilitate the spread of the *na*-construction in these domains at the expense of the other competing strategies.

Александар ПЕТРОВСКИ, Катарина ЗДРАВКОВА

ЛЕКСИЧКА ИСПРАВНОСТ НА ЕДЕН ЕЛЕКТРОНСКИ КОРПУС ОД ТЕКСТОВИ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК НА ИНТЕРНЕТ

Вовед

Интернетот е место каде што можат да се најдат сè повеќе текстови на македонски јазик. Квалитетот на овие текстови, од јазична гледна точка е различен. На едниот крај се текстови на различни форуми и блогови, често без никаква јазична контрола. Квалитетот на овие текстови е на многу ниско ниво, делумно заради слабото познавање на македонскиот јазик од страна на авторите на овие текстови, но и делумно заради намерното пишување според напишаниот правопис кој важи на овие форуми. На другиот крај се текстови објавени од сериозни издавачи, за кои се претпоставува дека ја минале лекторската контрола. Овој труд ќе се занимава имено со исправноста на овие текстови.

Во овој труд прво се претставуваат лексичките ресурси кои се користат при лексичката анализа. Потоа, се опишува електронскиот корпус кој се состои од текстови преземени од интернет. На крајот се прикажани резултатите од лексичката анализа на овој корпус.

1. Лексички ресурси

Лексичките ресурси претставени во оваа глава се развиени со помош на лингвистичката околина NooJ [Silberztein NooJ Manual]. Со истата алатка е направена и лексичката анализа на корпусот. Причината за примената на NooJ се неговите исклучителни можности при обработката на јазичните ресурси, но истовремено и затоа што е користен и при описот на соседните словенски јазици, српскиот [Vitas *et al.* 2000] и бугарскиот [Koeva *et al.* 2005].

1.1. Основен речник

Речниците за NooJ се состојат од лексички зборови, обично претставени во форма слична на онаа од лексикографската пракса: именките се претставени со основната единичка форма, а глаголите во сегашно време, трето лице единина (во македонскиот јазик не постои инфинитивната форма). Зад овие зборови се наоѓа кодот кој го опишува збороформирањето на лексичкиот збор. Структурата на една лексичка единица е претставена со (1).

$$W_{\text{lex}}, K_{\text{pos}} + \text{FLX} = K_n + K_{\text{kat}} \quad (1)$$

Елементите од (1) го имаат следново значење:

- W_{lex} е збор во својата основна форма, или лема, слично како заглавните зборови во традиционалните речници;

- K_{pos} е код кој ја означува категоријата на зборот (анг. PoS – part of speech). Притоа, +FLX доаѓа пред кодот на збороформирачката класа K_n и го најавува претстојното збороформирање;

- K_n е кодот на збороформирачката парадигма, т.е. збороформирачката класа, за зборот W_{lex} ;

- K_{kat} се кодовите за додатни лингвистички информации;

На пример, зборот *учиџел* е претставен во речникот со следната лексичка единица:

$$\text{учител}, N + \text{FLX} = \text{PISATEL} + N_{\text{com}}; \quad (2)$$

N означува дека се работи за категоријата именка, N_{com} го означува типот на именката – општа. PISATEL е збороформирачкото правило кое го опишува збороформирањето на зборовите кои се менуваат на истиот начин како и именката *писател*, на која и припаѓа именката *учиџел*.

За да се дефинираат збороформирачките правила, прво треба да се дефинираат збороформирачките категории за сите видови зборовни групи. На пример, збороформирачките категории за категоријата именки се претставени во табелата 1 [Petrovski 2005].

Табела 1

Збороформирачки категории за именките

Категорија	Опис	Пример	Код
Род	машки	<i>лицџ</i>	m
	женски	<i>девојка</i>	f
	среден	<i>деџе</i>	n

[Микуновиќ, 2005], [Миличиќ, 1967]. Освен тоа, беа додадени илјадници нови, компјутерски генерирани глаголски именки и придавки, кои не се содржани во речниците.

Табела 2

● *основен речник, моментална состојба*

Видови зборови	Заглавни зборови	Зборо-форми	Збороформи-рачки фактор	Збороформи-рачки парадигми
Именки	38.206	344.708	9,02	149
Придавки	9.891	467.744	47,29	33
Глаголи	19.987	500.221	25,03	96
Прилози	13.265	19.472	1,47	2
Заменки	57	310	5,44	27
Броеви	125	944	7,55	8
Предлози	64	64	1,00	1
Сврзници	62	62	1,00	1
Честички	63	63	1,00	1
Извици	142	142	1,00	1
Останато	194	194	1,00	1
Вкупно	82.056	1.333.924	16,26	320

Збороформирањето на македонските зборови е комплетно математички моделирано и изразено преку 320 збороформирачки правила. Вклучувањето на овие правила врз лексичките единици генерира 1.333.924 збороформи, во просек по 16,26 за секоја лексичка единица. Очекувано, најинфлективните зборови во македонскиот јазик се придавките, со збороформирачки фактор 47,29.

1.2. Речник на глаголските придавки

Глаголските придавки во македонскиот јазик одговараат на пасивните партиципи во другите јазици [Zdravkova & Petrovski 2007]. Нивната употреба е двојна:

- Како самостојни придавки, во кој случај тие се однесуваат како другите придавки;
- Во сложените глаголски форми, кога се користат заедно со помошните глаголи.

Првата употреба е многу честа. Во основниот речник постојат само 1345 глаголски придавки. Доколку се земе предвид дека во основниот речник постојат 19987 глаголи (табела 2) и дека секој глагол може да формира најмалку една глаголска придавка, потребата за создавање речник на глаголските придавки е очигледна. Всушност, новите лексички единици можат да се вклучат и во основниот речник, но тие се сочувуваат одделно заради анализа на ефектите на речникот на глаголските придавки.

Глаголските придавки се формираат со додавање на еден од четирите суфикси врз глаголот: *-ан*, *-ен*, *-аи* и *-еи*. Табелата 3 го покажува бројот на новите лексички единици по додавањето на глаголските придавки.

Табела 3

Пораст на бројот на глаголски придавки

Суфикс	Број во печатените речници	Вкупно генерирани	Нови глаголски придавки	Фактор на зголемувањето
<i>-ан</i>	290	12.653	12.363	42,63
<i>-ен</i>	916	6.458	5.542	6,05
<i>-аи</i>	95	1.341	1.246	28,32
<i>-еи</i>	44	490	446	10,14
Вкупно:	1.345	20.942	19.195	15,57

1.3. Речник на зборообразувањето на придавки

Овој речник се добива со зборообразување на придавките од глаголи користејќи ги најпродуктивните суфикси: *-ачки*, *-ечки*, *-абилен* и *-ибилен*. Табелата 4 го покажува бројот на новите лексички единици, кои се однесуваат на зборообразуваните придавки.

Табела 4

Бројот на зборообразувањето на придавки во речникот

Суфикс	Број во големниот речник	Вкупно генерирани	Нови придавки	Фактор на зголемувањето
<i>-ачки</i>	80	9.455	9.375	117,19
<i>-ечки</i>	6	870	864	144,00
<i>-абилен/ибилен</i>	6	923	917	152,83
Вкупно	92	11.248	11.156	121,26

Сите зборообразувани 11.248 придавки формираат 224.272 збороформи.

1.4. Речник на топонимите

Основниот речник воопшто не содржи топоними. Заради тоа, создаден е речникот на топонимите. Тој содржи 1000 лексички единици. Овие лексички единици формираат само 2.235 сопствени збороформи, заради слабото збороформирање на сопствените именки во македонскиот јазик. Но, од речиси секој топоним можат да се образуваат по три нови зборови: машкиот жител, женскиот жител и придавка. На пример, од топонимот *Англија* се формираат: *Англичанин*, *Англичанка* и *англиски*. Моменталната состојба на речникот со топонимите е прикажана во табелата 5.

Табела 5

Речник на топонимите, моментална состојба

Видови зборови	Заглавни зборови	Збороформи	Зборообразувачки правила
Основни топоними	1000	2235	
Машки жители	649	6235	74
Женски жители	649	6490	81
Придавки	974	15584	40
Вкупно:	3406	30544	

1.5. Речник на другите сопствени именки

Речникот на другите сопствени именки содржи лични имиња, презимиња, имиња на организации, компании и т.н. За да се добијат сите можни збороформи, мораа да бидат комбинирани процесите на збороформирање и зборообразување. На пример, навивачот на фудбалскиот клуб *Арсенал* се вика *Арсеналовец*. Ова е зборообразувачки процес, а зборот *Арсеналовец* има своја сопствена збороформирачка парадигма. Моменталната состојба со речникот на топонимите е прикажана во табелата 6.

Табела 6

Речник на другите сопствени именки, моментална состојба

Основни зборови	1.327
Збороформирачки правила	14
Зборообразувачки правила	19
Збороформи	12.275

1.6. Речник на сложениите зборови

Креирањето на збороформирачките правила со помош на NooJ е лесно, бидејќи постојат оператори со чија помош се обработува било кој дел на некој сложен збор. На пример, кај сложениот збор *Министерство за надворешни работи*, се менува само првиот збор – *Министерство*. Од друга страна, кај сложениот збор *ремек-дело*, се менува само вториот збор. Ситуацијата со речникот на сложените зборови е претставена во табелата 7.

Табела 7

Речник на сложениите зборовите, моментална состојба

Видови зборови	Заглавни зборови	Збороформи	Збороформирачки парадигми
Именки	576	4.997	42
Придавки	25	829	4
Прилози	73	73	1
Заменки	15	35	3
Броеви	17	50	3
Извици	66	66	1
Кратенки	12	12	1
Вкупно	784	6.062	55

1.7. Граматики

За потребите на електронскиот речник, создадени се четири морфолошки граматики:

- Граматика на негативните придавки и прилози.

Негативните придавки и прилози се образуваат многу едноставно во македонскиот јазик, со додавање на префиксот *не-*. На пример, од придавката *убав* се образува спротивната приставка *неубав*. Најпрво, граматаката проверува дали влезната збороформа започнува со префиксот *не-*. Ако е така, се формираат две променливи: променливата \$Neg, која го содржи префиксот, и променливата \$Zbor, која го содржи остатокот на збороформата. Потоа, се проверува дали основниот речник ја содржи променливата \$Zbor, и тоа како приставка. Ако е така, тогаш влезната збороформа се прифаќа како негативна приставка и се аотира потполно исто како и збороформата пронајдена во речникот. Ова е поедноставено објаснување, бидејќи оваа граматика ги препознава и сите степени на негатив-

ните придавки и прилози, кои се формираат со додавањето на префикси за степенување пред префиксот за негација *не-*.

• Граматика на глаголските префикси.

Ова збороформирање е многу продуктивно. Постојат повеќе префикси кои се користат за зборообразување кај глаголите. Овие префикси често ги менуваат видот и преодноста на оригиналниот глагол. Но, збороформирачките категории се наследуваат.

• Граматика на деминутивите.

Ова е исто така зборообразувачки процес. Деминутивите се карактеристични за македонскиот и за другите словенски јазици. Тие се образуваат со додавање суфикси, главно врз именките. Постојат повеќе суфикси кои се користат за образување на деминутивите. Тие можат да бидат прости или сложени. Сложените суфикси се состојат од два или три прости суфикси. На пример, деминутивот *дејшџе* се образува со додавање на суфиксот *-џе* врз именката *дејше*. Позитивното чувство може да биде нагласено со додавање сложен суфикс врз истата именка. На пример, деминутивот *дејшџуленџе* се образува со додавање на сложените суфикси *-уле* и *-џе*. Ситуацијата може да биде и покомплицирана, бидејќи може да дојде до морфонолошки промени кај основата, зависно од последната буква на основата и првата буква на суфиксот [Petrovski & Zdravkova 2007].

• Граматика на аугментативите.

Оваа граматика е поедноставна од претходната, бидејќи притоа се користи само најпродуктивниот суфикс *-шише*. На пример, од *дејше* се образува *дејшшише*.

Морфолошката граматика за римските броеви е преземена директно од N●●J, бидејќи таа е универзална за сите јазици.

2. Корпус

Корпусот, кој беше користен при лексичка анализа на еден македонски корпус, се состои од текстови преземени од интернет. Тој е поделен на неколку помали корпуси, зависно од видот на текстовите. Форматот на текстуалните датотеки е Windows ANSI, код на страна 1251. Табелата 8 ја прикажува големината на корпусите.

Освен посебните корпуси, формиран е и еден комплетен корпус (во табелата 8, прикажан под број 7), кој претставува збир на сите тек-

стови. Неговата големина од преку еден милион зборови го става во редот на малите корпуси, но е сосема доволен за релевантна анализа. Текстовите се преземени од сајтовите на Блесок Бабилонија [Blesok] и Библиотеката „Браќа Миладиновци“ од Скопје [BibliotekaBM] (корпусите од 1. до 5.), а законите и уредбите се преземени од Министерствата за внатрешни работи [MVR], правда [MPravda] и економија [MEkonomija] (корпусот 6.).

Табела 8

Големина на корпусите

	Вид на текстови	Број на датотеки	Големина /К./	Број на различните збороформи	Вкупен број на збороформите
1.	Драма	131	1.688	28.600	287.811
2.	Есеи	78	787	23.723	120.059
3.	Критики	40	267	11.092	41.126
4.	Поезија	45	342	11.867	51.529
5.	Проза	176	2.472	43.758	413.273
6.	Закони, уредби	12	826	9.192	109.665
7.	Сите	482	6.382	82.264	1.023.463

Може да се забележи дека износите за комплетниот корпус под број 7 се збир на поединечните износи, освен кај колоната која го прикажува бројот на различните збороформи. Тука износот е помал, затоа што истата збороформа може да се појави во два или повеќе корпуси, а во комплетниот корпус се појавува како една збороформа.

3. Примена на лексичките ресурси

Со примената на лексичките ресурси врз корпусот се добива процентот на покриеноста. Тој е дефиниран како однос помеѓу бројот на препознаените збороформи и вкупниот број збороформи. Вредноста на овој параметар зависи од тоа дали честотата на збороформите во корпусот е земена предвид. Доколку тоа не е случај, покриеноста е помала. Ова е последица на фактот што некои од непознаените збороформи, како печатните грешки или странските зборови, се јавуваат во корпусот само еднаш. Тие се третираат во овој случај еднакво како и препознаените збороформи, кои се јавуваат во корпусот повеќепати. Овој случај во продолжението на текстот се вика случај А. Во другиот случај, покриеноста е поголема, бидејќи честотата на појавувањето на збороформите се зема предвид.

Тогаш, на пример печатните грешки, влијаат врз покриеноста помалку отколку регуларните збороформи. Овој случај ќе го викаме случај Б.

Табелите 9 и 10 ја прикажуваат покриеноста за двата случаја.

Табела 9

Примена на ситѝе лексички ресурси, ѝпокриеносѝ, случај А

Корпус	Број на збороформите	Непознати збороформи	Препознаени збороформи	Покриеност %/
1. Драма	28.600	4.825	23.775	83,13
2. Есеи	23.723	4.139	19.584	82,55
3. Критики	11.092	1.824	9.268	83,56
4. Поезија	11.867	1.901	9.966	83,98
5. Проза	43.758	5.393	38.365	87,68
6. Закони, уредби	9.192	1.949	7.243	78,80
7. Сите	82.264	17.911	64.353	78,23

Покриеноста за комплетниот корпус во случајот А изнесува 78,23%. Процентот на непознаените збороформи е релативно висок заради фактот што непознаените збороформи не се појавуваат често во корпусот. Доколку честотата на појавувањето на збороформите се земе предвид (случај Б), покриеноста се зголемува на 94,37%.

Табела 10

Примена на ситѝе лексички ресурси, ѝпокриеносѝ, случај Б

Корпус	Број на збороформите	Непознат и збороформи	Препознаени збороформи	Покриеност %/
1. Драма	287.811	20.732	267.079	92,80
2. Есеи	120.059	7.902	112.157	93,42
3. Критики	41.126	3.218	37.908	92,18
4. Поезија	51.529	3.919	47.610	92,39
5. Проза	413.273	16.510	396.763	96,01
6. Закони, уредби	109.665	5.383	104.282	95,09
7. Сите	1.023.463	57.664	965.799	94,37

И покрај обемноста на речниците и морфолошките граматики, сепак речиси 18.000 различни збороформи остануваат непрепознаени. Доколку се земе предвид и фреквенцијата на нивното појавување во корпусот (случај Б), овој број се зголемува на преку 57.000. Тоа значи дека секоја непрепознаена збороформа се појавува во корпусот во просек над три пати. Табелата 11 ги прикажува најчестите непрепознаени збороформи, со нивната фреквенција на појавувањето во корпусот.

Табела 11

Непрепознаени збороформи

Збороформа	Честота
<i>Се</i>	1.350
<i>Винстџон</i>	466
<i>Чанџа</i>	430
<i>не</i>	383
<i>Лора</i>	302
<i>а</i>	287
<i>Петре</i>	242
<i>Трајко</i>	241
<i>Теодос</i>	239
<i>Шпрт</i>	224

Збороформите *се*, *не* и *а* не се препознаени, затоа што се напишани со латинични *e*, односно *a*. Ова е знак дека не сите текстови во корпусот се идеални и дека содржат грешки.

Другите најчести непрепознаени збороформи се имиња, што е знак дека речникот на другите сопствени именки треба да се дополни, како со странски (Винстон, Лора), така и со домашни имиња (Петре, Трајко, Теодос). Преостанатите збороформи (Чанга, Шпрт) се прекари. Нив ги има речиси неограничено и никогаш нема да бидат доволно покриени со речниците.

Непрепознаените збороформи беа анализирани и поделени во 5 групи: збороформи кои содржат една или повеќе латинични букви, неправни збороформи, извици, дијалектизми, сопствени именки или збороформи образувани од нив и, на крајот, регуларни збороформи кои треба да се додадат во основниот речник. Распределбата на непрепознаените збороформи е прикажана во табелата 12.

Збороформите кои содржат латинични букви се многубројни. Ги има од два вида: збороформи кои по грешка содржат латинични букви и

збороформи кои се намерно напишани со латинично писмо. Пример за првиот вид се збороформите *се*, *не* и *а* од табелата 11. Тука мора да се напомене дека буквите *е* и *а* немаат ист код за латиница и кирилица. Заради тоа, речникот не е во состојба да ги препознае како да се напишани исправно, на кирилица.

Табела 12

Распределба на непризнаените збороформи

Група	Број збороформи
Латинични	2.112
Неисправни	6.136
Извици	79
Дијалектизми	700
Сопствени именки	2.566
Исправни	6.268
Вкупно	17.911

Вториот вид латинични збороформи е поброен. Тој ги опфаќа збороформите напишани на латиница. Причините за употребата на латиницата се различни. Понекогаш авторите на текстовите наведуваат некои референци напишани, на пример, на англиски јазик. Името на авторот на референцираниот труд, насловот и другите податоци можат да бидат напишани во оригинал, на англиски јазик. И овој труд содржи референци на англиски. Исто така, во текстовите се среќаваат изрази, поговорки, цели реченици, напишани на странски јазик со латинично писмо. Овие збороформи не можат да бидат третираны како неисправни, но не можат да бидат застапени ниту во речниците. Заради ова, покриеноста при лексичката анализа на корпусите никогаш нема да достигне 100%.

Неисправните збороформи се бројни, ги има преку 6000. Тие претставуваат повеќе од една третина од вкупниот број непризнаени збороформи. Причини за постоењето на ваквите збороформи во корпусот има повеќе. Првата, која е и најчеста, се ненамерните грешки при пишувањето. Така, кај збороформите каква што е *концесионерој ѝо донесената одлука*, очигледно е прескокнувањето на празно поле од тастатурата. На пример, кај збороформата *благодарност*, ненамерно е испуштена буквата *а*. Во случајот кај *управуваат* буквата *а* се појавува трипати по ред наместо двапати. Покрај овие, очигледно ненамерни грешки, во корпусот што го анализираме, присутни се и грешки заради непознавањето на правописот на македонскиот јазик. Најчести се грешките кои се должат на непознавањето на гласовните промени: *ѝодсмева* наместо *ѝојсмева*, *дуфкаше*

наместо *дужкаше*. Исто така, приметна е и замената на буквата *ќ* со *к*: *бидејќи* наместо *бидејќи*.

Извиците се присутни меѓу непрепознаените зборформи. Причина за ова е големата слобода при образувањето на извиците. Така, во корпусот постојат: *ее*, *еее* и *ееее*. Ова е типичен пример за потребата од една морфолошка граматика, која ќе ги препознава извиците образувани со редување исти самогласки.

Дијалектизми, присутни во корпусот, но не и во речниците, има 700. Тука се зборформи од различни македонски дијалекти, како: *зборвам*, *зайочнуе*, *овоа*. Во оваа група се ставени и зборформи од странско потекло, но одомакени во некои македонски дијалекти. Тоа се најчесто зборови со српско потекло, како *мушко*, *ангел*, *боље*, *осеќа*. Меѓутоа, во последно време се одомакуваат и некои зборови од англискиот јазик, како: *јес*, *овертајм*, *њуз*. Овие дијалектизми ќе бидат додадени во основниот речник, означени со посебен код, со што ќе се разликуваат од зборовите од македонскиот литературен јазик.

Сопствени именки и други зборови образувани од нив има 2566. Вака големиот број непрепознаени сопствени именки не беше неочекуван, со оглед на релативно малиот број сопствени именки во речниците (само 1000 топоними и 13327 други сопствени именки). Во оваа група спаѓаат различни зборформи, како на пример: домашните имиња *Пејуре*, *Виолетта*, *Славко*, *Трајко*, *Наумче*, презимињата *Боѓдановски*, *Конески*, *Петрушевски*, странските: *Доминик*, *Доријан*, *Долорес*, имињата на фирми: *Пежсо*, *Форд*, *Шератон*, топоними: *Никиник*, *Осџин*, *Охајо*. Исто така се присутни и зборобразувани придавки од топоними: *зајадноевројски*, *лиќковски*, *источноафрикански*. Сите овие зборформи ќе бидат лематизирани и додадени во речниците на топонимите и другите сопствени именки.

На крај, исправни зборови кои не се сопствени именки, а припаѓаат на македонскиот јазик, има 6268. Тоа се, на пример: *авокадо*, *виџемелен*, *дејтонира*, *еволуџивен*, *макоџриџен* итн. Зборот *авокадо* не постои во печатените речници кои се користеа при развојот на основниот морфолошки речник. Глаголската придавка *виџемелен* не постои исто така, но не постои ниту глаголот *виџемели*. Именката *дејтонација* постои во речникот, но не и глаголот *дејтонира*. Во речниците постојат повеќе зборови образувани од зборот *еволуција*: *еволуџира*, *еволуџионен*, *еволуџионизам*, *еволуџионистџи*, *еволуџионистџички*. Меѓутоа, придавката *еволуџивен* не постои. Не постои ниту македонската традиционална придавка *макоџриџен*. Може да се заклучи дека зборовите што недостасуваат често имаат странски корени, но има и традиционални македонски зборови. Сите зборови од оваа група ќе бидат исто така лематизирани и додадени во основниот морфолошки речник.

4. Заклучок

Во овој труд најпрво се прикажани лексичките ресурси за македонскиот јазик. Потоа се прикажани резултатите од примената на овие лексички ресурси врз еден корпус составен од текстови на македонски јазик, преземени од интернет. Покриеноста на овој корпус изнесува 78,23%, односно 94,37%, зависно од тоа дали честотата на појавувањето на збороформите во корпусот се зема предвид. Потоа, непрепознаените 18000 збороформи се групирани во 6 групи: збороформи кои содржат латинични букви, неисправни збороформи, извици, дијалектизми, сопствени именки и, на крајот, останатите исправни збороформи. Неисправни збороформи има преку 6000. Тој број не е голем за еден милионски корпус, па може да се заклучи дека исправноста на овие текстови е добра.

Меѓутоа, треба да се има предвид фактот дека лексичката исправност на овие текстови е далеку поголема отколку лексичката исправност на целокупниот корпус текстови на македонски јазик кои во моментот се појавуваат на интернет.

За потребите на натамошната автоматска обработка на македонските јазични ресурси, сите исправни непрепознаени збороформи претставени со овој труд ќе бидат обработени и додадени кон постоечките лексички ресурси.

КОРИСТЕНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

[BibliotekaBM] <http://www.gbiblsk.edu.mk/>.

[Blesok] <http://www.blesok.com.mk>.

[Димитровски *at al.* 1966] Димитровски, Т.; Корубин, Б.; Стаматоски, Т.; 1961–1966: *Речник на македонскиот јазик: со српскохрватски појлувања, вол. I–3*, Детска радост, Скопје.

[Koeva *at al.* 2005] Koeva, S.; Krstev, C.; Obradovic, I., Vitas, D.; 2005: *Resources for Processing Bulgarian and Serbian*, in: *Proceedings from the International Workshop Language and Speech Infrastructure for Information Access in the Balkan Countries*, Borovets, 2005, 31–39.

[Конески 1999] Конески, К.; 1999: *Правовисен речник на македонскиот типерајтурен јазик*, Просветно дело, Скопје.

[MEkonomija] <http://www.economy.gov.mk>.

[Микуновиќ 2005] Микуновиќ, Љ.; 2005: *Речник на сѝрански зборови и изрази*, Просветно дело, Скопје.

[Миличиќ 1967] Миличиќ, В.; 1967: *Обрајен речник на македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

[MPravda] <http://www.pravda.gov.mk>.

[MVR] <http://www.mvr.gov.mk>.

[Petrovski 2005] Petrovski, A.; 2005: *About a Macedonian Computational Dictionary*, Proceedings of the 2nd Balkan Conference in Informatics, Ohrid, November 17–19, pp. 76–83.

[Petrovski & Zdravkova 2007] Petrovski, A.; Zdravkova, K.; 2007: *Extraction of Macedonian Nominal Diminutives*, in: Proceedings on the 3rd Language and Technology Conference, Poznan, Poland, October 5–7.

[Silberstein NooJ Manual] Silberstein, M.: *NooJ Manual*, Available at <http://www.nooj4nlp.net/>.

[Vitas *et al.* 2000] Vitas, D.; Krstev, C.; Pavlovic-Lazetic, G. *et al.*; 2000: *Recent Results in Serbian Computational Lexicography*, Bokan, N. (ed.): Processing of the Symposium On Contemporary Mathematics, (125 years of Faculty of Mathematics), University of Belgrade, Belgrade.

[Zdravkova & Petrovski 2007] Zdravkova, K.; Petrovski, A.; 2007: *Derivation of Macedonian Verbal Adjectives*, Proceedings of the RANLP 2007, pp. 661–665, Borovets, September 2007.

Aleksandar PETROVSKI, Katerina ZDRAVKOVA

LEXICAL CORRECTNESS OF AN ELECTRONIC CORPUS OF MACEDONIAN TEXTS EXTRACTED FROM INTERNET

(Summary)

In recent times, the largest part of textual resources has been published on the Internet. The quality of the texts available on the net, from the lexical point of view, is various. Contents in the forums and blogs are not controlled by anyone. They are of very poor quality, sometimes due to author's bad language skills, but predominantly due to informal writing style and orthography, which are implemented only here. However, online newspapers, journals, and particularly all the books published online are supposed to be checked for spelling and grammar. For that reason, online lexical corpora are perfect for validation of lexical resources.

The work presented in the paper deals with the lexical correctness of manually polished online texts available on the Internet, which are published in Macedonian.

The paper first introduces lexical resources that were used to validate lexical correctness. They consist of a basic dictionary extracted from printed dictionaries. We extended this basic dictionary with newly derived verbal adjectives, as well as with the most common toponyms, proper nouns and compound words. The lexicon has further

been extended with all the inflections of dictionary entries, comprising negative adjectives and adverbs, prefixed verbs, diminutives and augmentatives.

Afterward, the corpus is presented. It was compiled from available Macedonian texts published on the Internet using UTF-8 encoding standard. Although limited to one encoding standard, the corpus consists of more than one million word forms, introducing more than different 80000 word forms. The corpus was subdivided into six smaller corpora: drama, essays, critics, poetry, prose and laws, each of them introducing at least 10000 word forms.

The analysis of lexical correctness of electronic corpus is in fact the coverage of all the word forms available in the corpus in the electronic lexicon, i.e. an intersection of the lexicon with the corpus itself. The coverage ranged between 72.98% for legislative texts to 80.70% for the prose. This coverage increases to 89.78% coverage for critics and 94.28% for the prose when the frequency of the words is taken into account.

The corpus introduced around 18000 unrecognized word forms. They were grouped into six groups: word forms which contain Latin letters, incorrect word forms, interjections, "dialectisms", proper nouns, and finally, newly derived word forms. Interestingly, spelling errors appeared in around 6000 word forms, which is approximately equal to new word forms created in the electronic lexicon. It proves lexical correctness of online corpus, but also confirms the correctness of electronic lexicon.

Key words: Macedonian language, internet, computational lexicon, computational dictionary, computational linguistics, corpus linguistics

Елена ПЕТРОСКА

ЗА ТАКАНАРЕЧЕНАТА ПРЕКАЖАНОСТ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Предмет на интерес е т.н. прекажаност во македонскиот и во бугарскиот јазик. Целта е да се дискутира терминологијата што се употребува во балканистичката литература и посебно во македонистичката и во бугарската за да се добие најдобра идеја како да се претстави овој комплексен феномен и неговите значења, а и кои се разликите помеѓу јазиците во дистрибуцијата на формите што ги употребуваат за да ги претстават тие значења.

Добро е познато дека македонскиот и бугарскиот имаат т.н. дистинкција на прекажаност заснована врз позицијата засведоченост/прекажаност. Многу лингвисти што се занимаваат со македонскиот, бугарскиот и балканските јазици имаат пишувано на оваа тема. Теориите и терминологијата што се среќаваат за подобро да се опише оваа дистинкција вклучуваат: категорија *сигнаус*, *евиденцијалност*, *маркираност по дистанца*, *маркираност како неконфирматив*, *прекажаност*, *адмиратив*, *дубитатив* итн.

Во традиционалните македонски граматики се следи објаснувањето на Конески за прекажаноста, дека со определени времиња, како со минатото неопределено време во македонскиот се врши прекажувањето на дејства кои лично не сме ги восприемале, а ни се соопштени од друг, додека формите на минатите определени времиња (аорист и имперфект) секогаш претполагаат дека сами сме ги восприемале (Конески 1956 [1996]: 477). Допирот со минатите определени времиња и можноста за нивно заменување се ограничува на тие случаи кога минато неопределено време директно го изразува дејството (Конески, 463-464). Начинот на прекажување со минато неопределено време во вакво значење е најобичен во народните при-

казни. Во стилот на народната приказна имаме често мешање на формите од минатите определени и неопределени времиња, со кое се изменува напоредно становиштето на раскажувачот спрема случката: ту ја предава како пред негови очи да се одвивала, ту пак преминува во обичниот тон на приказната, во прераскажување. Па можеме да замислиме дека кога раскажувачот сака да истакне дека некои настани се, според него, веродостојни, иако не бил сведок на тие настани, ги употребува непрекажаните форми (определени времиња) на аорист и имперфект. Прекажаноста, т.е. индиректната информација и незасведоченоста, т.е. неприсуството кога настанот се случувал се основните карактеристики што му се припишуваат на посебното значење на минатото неопределено време во македонскиот јазик. Незасведоченоста е логички поврзана со индиректното кажување, па сето тоа се подразбира како прекажаност. Засведоченоста/непрекажаноста се врзува со определените времиња, па се нагласува веродостојноста на настанот¹.

Фридман (2002: 33) во граматиката на македонскиот јазик го употребува терминот на Аронсон *сџајтус* – квалификација за валидноста на настанот од страна на говорителот, како подобра варијанта од евиденцијал, за да го претстави посебното значење на формите на минатото неопределено време. Тој наведува дека тие форми се всушност маркирани по *конфирмативност* (потврденост). Истите форми Lunt (1952: 91–94) ги објаснува како маркирани по категоријата *дистанца* (во време или реалност). Со употреба на л-формите (аористна и имперфектна) наспроти аористот и имперфектот се постигнува таков ефект со што се дава информација дека говорителот се дистанцира од / не зема одговорност за веродостојноста на кажаното, се откажува од оценка на фактивност.

Објаснувањето на тие значења маркирани по конфирмативност во македонскиот и во бугарскиот јазик од страна на Фридман, одлично може да се примени за македонскиот јазик. Тој го објаснува значењето на евиденцијалноста како изведено од категоријата статус и наведува дека изразувањето на *евиденцијалноста*² во балканските

¹ Минатите определени времиња (аорист и имперфект) обично се наведува дека може да ги употребиме за да дадеме знак дека му всуваме на историскиот извор (в. Минова 2003: 168).

² Дека постои врска меѓу незасведочените функции на перфектот и системот препрекажувањег на глаголското дејство, т.н. прекажувачки начин (приказно наклонение) во бугарскиот пишува Асенова (2002: 257). Меѓутоа, таа сепак смета дека традиционалната терминологија – прекажаност

јазици треба да се разгледува како балканизам, со ареални и типолошки фактори. Според Фридман (Friedman, 2004a: 104), типови на значења што се сметаат за евиденцијалност во балканските јазици се две, конфирмативност и не-конфирмативност со свои подзначења: *A. конфирмативност*, и тоа 1. засведочена и 2. незасведочена, а незасведочената а. може да биде потврдена од говорителот или б. може да биде потврдена од говорителот и адресатот, наспроти *B. не-конфирмативност* и тоа 3. соодветна („на место“): а. неутрална, б. прекажана, чуена и в. дедуцирана, заклучена, изведена и 4. несоодветна („не на место“) а. дубитатив (иронија, сарказам) и б. адмиратив (изненадување). Тој наведува дека македонскиот и бугарскиот имаат тип А систем, а тоа значи дека ги има сите наведени значења на евиденцијалноста. Пр. за македонскиот, со употребата на т.н. минато неопределено време: *Ti si eдрел*.

(а) Говорителот го видел како едри и дава неутрална изјава.

(б) Некој му кажал на говорителот, а тој му кажува на адресатот дека неговото едрење е прекажано.

(в) Говорителот го гледа како покажува фотографии од едрење и изведува заклучок, дедуцира.

(г) Говорителот му кажува дека едрел, а не му верува.

(д) Говорителот е покрај езерото и неочекувано го гледа како едри.

Оттука е јасно дека значењата се (а) неконфирмативност и тоа неутрална; (б) неконфирмативност и тоа прекажана; (в) неконфирмативност дедуцирана, изведен заклучок, (г) неконфирмативност и тоа дубитатив и (д) неконфирмативност – адмиратив. Неконфирмативноста е карактеристика на сите подзначења. Тоа значи дека прекажаноста е еден тип на неконформативност и со тоа дели заеничка особина со дубитативноста и адмиративноста. Прекажаноста во смисла на „чуено од друг“ е многу блиска со констатацијата врз основа на дедуцирање (и во двата случаи се работи за незасведоченост). Конфирмативноста е карактеристика само на аористот и на имперфектот.

Во традиционалните бугарски граматики се наведува т.н. прекажан начин како карактеристика на бугарскиот. Прекажаните форми (преизказни на буг.) ги имаат и л-партиципот од аорисна основа и од имперфектна основа, со тоа што отсуствува помошниот глагол *сѝм* во трето лице еднина и множина (ГСБКЕ 1883, Пашов 1999). На (преказване) е сосем во ред и е подобар термин од како што наведува „нововведените термини во лингвистиката“ (Асенова 2004: 39).

пр.: *Той ѝшел кафе* (така кажал, прекажаност). Минатото неопределено време, или како што се нарекува и перфект може да има и значење на т.н. претпоставени³ или дедуцирани форми (предположителни на буг.). Дедукцијата, односно т.н. претпоставеност се објанува како соодвента употреба на индикативните форми или на прекажаните форми. Во наведениот пример тоа е прекажана форма на имперфектот без употреба на помошниот глагол. Но, формалната разлика ќе ја нема ако се наведат примери во сите други лица. Овие форми се образуваат и од аористниот л-партицип, при што имаат иста форма како минатото неопределено време, т.е. перфектот во бугарскиот⁴. Присутното/отсуството на помошниот глагол во трето лице е единствениот критериум за разликување на овие форми од прекажаните (според традиционалните граматики). Но други автори (в. Alexander 2000: 296–301) наведуваат дека нема потреба од разграничување⁵ на т.н. прекажани и дедуцирани форми затоа што луѓето во зборувањето го употребуваат помошниот глагол и при прекажување, па јасно разграничување на формите за прекажаност и за т.н. минато неопределено време нема (тоа го нема секогаш во првото и второто лице).

● Од сите до сега споменати работи за двата јазика може да се каже дека во однос на евиденцијалноста, бугарската ситуација е иста со македонската во однос на релациите на маркираност и семантика. Иако бугарскиот се разликува од македонскиот во однос на морфолошките и парадигматските манифестации на евиденцијалноста⁶,

³ Според традиционалните граматики оваа форма се изведува само од л-партиципот од аористна основа (*Той е ѝшел кафе* – заклучок врз основа на дедукција, изведување). Во сите граматики тие не се изделени, затоа што се совпаѓаат со прекажаните и со индикативните (Пашов 1999: 191).

⁴ Според ГСБКЕ 1883: 324 тоа е само едно од значењата на минатото неопределено време што имаат развиено модална категорија со форми како прекажаните, но со употреба на помошниот глагол во трето лице (*ѝшал е* – прекажан аорист и перфект, *ѝшела е* прекажан имперфект, а според Пашов (1999: 193) тоа е посебен начин во бугарскиот, како што е и прекажаноста.

⁵ За да се разбере подобро природата на овој проблем во бугарскиот Alexander (2000: 297) укажува на неопходноста од ревизија на соодветните форми.

⁶ Во македонскиот, на пр. има исконфирмативни прекажани форми во чиј состав влегува помошниот глагол има (*имал видено; ќе имал видено...*) што се неможни во бугарскиот итн.

Во современиот македонски новите маркирани неконфирмативни употреби има и глаголската придавка во среден род на главниот глагол,

овие разлики не ја манифестираат суштината. Двата јазика имаат маркирано не-конфирмативни минати времиња (т.е. парадигми што покажуваат прекажани, дедуцирани (изведени), адмиративни и дубитативни значења) со употреба на некава л-форма, како и помошниот глагол *сум*. Разликата во минатите нефонфирмативни минати времиња е тврдењето во традиционалните бугарски граматика дека стариот перфект со помошниот глагол во трето лице е перфект, а отсуството на помошниот глагол во трето лице сигнализира „прекажаност“.

Односот на говорителот кон информацијата – е главно контекстуално варијантно значење (основно) во балканските словенски јазици (в. Friedman 1998). Формите што се употребуваат во двата јазика не се специјални форми за евиденцијалност, туку се форми контекстуално способни да изразуваат евиденцијалност. Евиденцијалноста не е категорија (како начинот, аспектот или времето), туку е значење што укажува на ставот на говорителот кон настанот што го кажува. Евиденцијалноста ѝ припаѓа на категоријата статус. Терминот статус ја покажува квалификацијата на говорителот за валидноста на настанот; категоријата статус го покажува односот на говорителот во говорниот настан кон настанот кој се раскажува (Friedman 1998).

И македонскиот и бугарскиот имаат маркирани времиња во однос на конформативноста како конформативни и неконфирмативни. Станува збор за семантички развој на веќе постоечкиот морфолошки материјал. Опозицијата на овие времиња се гледа во⁷: употребата на конфирмативните минати времиња (аорист и имперфект) за незасведочени дејства; (*Марко беше на шенис и љобеди*. – Не сум го гледала, имам некаков доказ за тоа.); двата типа минати времиња можат да се употребат од страна на говорителите за ист извор на информација (На пр.: *Двајцата не биле на состанокот и зборуваат*. Едниот: *Митшевска не била на состанокот*. Другиот: *Не, беше*. (Знам, со сигурност, имам некаков доказ за тоа); говорителот го бира нагласувањето на информацијата од ист извор (*Бев кај Рашо. Не беше дома, излезен бил* (стој пред врата и не видов, ама ми кажаа)); говорителот може да употребува конфирмативни и не-конфирмативни форми врз основа на сеќавање (*Не се сеќавам точно, ама мислам дека тој бил на Семинарот порано. Да, беше, ми шекна...* (знам, имам

додека стандардниот бугарски употребува бил ‘бе’ плус л-формата од главниот глагол, т.е. македонското *имал најравено*, а бугарски бил *најравил*.

⁷ Детално претставување на ваков тип примери и нивно објаснување в. Friedman 1998.

доказ во главата); неутрална, немаркирана употреба на неконфирмативите кога не е важно, ирелевантна е гаранцијата на информацијата (*Студентите што го положиле писмениот испит имаат право да полагаат усмен*); и фактот дека присуството или отсуството на помошниот глагол во трето лице во бугарските не-конфирмативни форми според Friedman (1982, 1998), Fielder (2002) не е поврзано со изворот на информацијата.

Категоријата фактивност/нефактивност е поврзана со евиденцијалноста. Тополињска (1994) истакнува дека македонската л-форма, сама по себе, не сигнализира нефактивност (*Сум била во Африка*), а може да создаде изрази со нефактивен карактер (*ќе дошол; ќе имал завршено*). Со употребата на л-формата говорителот нема намера да го потврди исказот или поради соодветно или несоодветно сомневање, неверување или изненаденост (*Бил во Африка. – не ми се верува*), или поради неутрален став кон настанот (*Бил во Африка. – и толку*). Friedman (2004) ги групира сите овие значења заедно во она што го нарекува „маркирано неконфирмативно“ со што го вклучува сето она што го кажува Тополињска, а тоа е некој вид на однос кон фактивноста во менталниот свет на говорителот. Тоа значи дека јас бирам во моето зборување дали настаните ќе ги маркирам како конфирмативни (ги потврдувам) или ќе ги претставам со сигурност како фактивни (*Бев во Африка*). Фридман разликува два типа на реализација на неконфирмативите: еден на ниво на наративниот дискурс вклучувајќи повеќе од една реченица и друг на ниво на реченицата. Првиот тип е класичното т.н. „прераскажување/прекажување“, или не-конфирмативите што употребуваат л-форми во балканските словенски јазици, т.е. во македонскиот и во бугарскиот. Вториот тип е адмиративот во албанскиот. Употребата на л-формите во македонскиот и во бугарскиот во поврзаните раскажувања (на ниво на наративниот дискурс) е: за да искажат индиректна или изведена информација, и во исто време можат да изразат соодветно или несоодветно отфрлање на реален или претходно имплициран настан или откривање на претходно постоечка состојба (т.н. дубитатив и адмиратив). Кога овие форми се комбинирани со т.н. маркер за идност, значењето изведен=дедуциран се исклучува. Па така, *Дошол*. (Му ги видов чевлите и го изведов заклучокот дека е дојден), наспроти *Ќе дошол*. (Не можам да изведам заклучок дека ќе дојде, туку само прекажувам претпоставка).

Основна карактеристика на двата јазици (македонскиот и бугарскиот) е дека имаат маркирана конфирмативност. Тоа значење се однесува на лична конфирмација, а не буквална засведоченост

(Фридман 2002). На пр.: *Павле беше во Њујорк и ми ја куќи книгата*. (Јас не бев таму, ама знам и можам да потврдам дека беше) – тоа е факт и се употребува конфирмативно време (имперфект или аорист).

Исти семантички и прагматички фактори водат кон иста поставеност на значењата со тоа што се поврзани со маркирана неконфирмативност, сама по себе ја суспензира фактивноста исто како што маркираната неконфирмативност ги третира раскажаните настани како да не е важно дали се факт (неверување или дубитатив), нефакт трансформиран во факт (изненадеување или адмиратив) или ослабен/избледен факт (прекажување/дедуцирање). Според Тополињска (1994) потребно е јасно разграничување помеѓу фактивните и нефактивните изјави, па оттаму произлегува и желбата да се разликуваат различни типови на потенцијални не-факти. И тоа е тоа што го има кај неконфирмативите. Според антропоцентричната теорија на Тополињска за маркираноста на номиналниот систем, местото на \pm определен на врвот од системот се пресекува со опозицијата фактивен/нефактивен кај евиденцијалите, кои можат да се објаснат во рамките на деиктичките опозиции (Тополињска 1994, 1996). Дека евиденцијалноста е деиктичка категорија, на некој начин го објаснува и De Naan (2003). Тој објаснува дека евиденцијалноста исполнува иста функција како демонстративите. Исто како што демонстративите ја маркираат врската помеѓу говорителот и објектот, така и евиденцијалите ја маркираат врската помеѓу говорителот и настанот.

Според теоријата за евиденцијалите на Де Хан, говорителот употребува индиректен евиденцијал за да каже дека настанот се случува/се случил надвор од деиктичката сфера на говорителот. Директните евиденцијали покажуваат дека настанот се случува/се случил во рамките на деиктичката сфера (визуелна и аудитивна). Индиректната евиденцијалност во македонскиот и во бугарскиот е прагматички заклучок или прагматичка оценка на основниот поим од не-конфирмативноста. Ако настанот е не-конфирмативен, а доволно сме сигурни да го кажеме, може да се заклучи дека имаме некаков вид (индиректна) евиденција за него. Таа потврдена наспроти непотврдена дистинкција е во секојдневна употреба (Friedman, 1979, 1986, 1999, De Naan, 2001). Според сето тоа јасно е дека евиденцијалноста не е граматичка категорија, туку е прагматичко-семантичка и како таква треба да се разгледува.

ЛИТЕРАТУРА

Alexander, Ronell, 2000: *Intensive Bulgarian: A Textbook and a Reference Grammar*, 2. The University of Wisconsin Press.

Aronson, Howard, 1977: Interrelationships between aspect and mood in Bulgarian. *Folia Slavica* 1, 1. 9–32.

Асенова, Петя, 2002: *Балканско езикознание*. Фабер.

Асенова, Петя, 2004: Преизказването в българският език – проява на балканския менталитет? *Българистични студии*. ред. В. Радева. София: Универзитетско издателство, 34–44.

ГСБКЕ, 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език 2: Морфология*. С. Стоянов (ред.). София: Българската академия на науките.

De Naan, Ferdinand, 2001: “The Relation Between Modality and Evidentiality”. *Linguistische Berichte, Sonderheft 9*, Hamburg 201–216.

De Naan, Ferdinand, 2003: “Encoding Speaker Perspective: Evidentials”. *Language Diversity and Linguistics Theories Symposium Proceedings*.

Конески, Блаже, 1956 [1996]: *Граматика на македонскиот јазик*. Скопје: Детска радост.

Kramer, Christina, 2003: *Macedonian. A course for beginning and Intermediate students*. The University of Wisconsin Press.

Lunt, Horace, 1952: *A Grammar of the Macedonian Literary Language*. Скопје.

Усикова, Рина, 2000: *Македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет.

Минова-Ѓуркова, Лилјана, 2003: *Синтаксик*. Скопје.

Папнов, Петър, 1999: *Българска граматика*. H. Fielder, Grace 1999. “The Origin of Evidentiality in the Balkans: Linguistic Convergence or Conceptual Convergence?” *Mediterranean Language Review* 11: 59–89.

Fielder, Grace, 2002: “Questioning the Dominant Paradigm: An Alternative View of the Grammaticalization of the Bulgarian Evidential,” *Of All the Slavs my Favorites: Studies in Balkan and South Slavic Linguistics*. red. V. Friedman and D. Dyer, Bloomington: Slavica.

Friedman, Victor, 1982: “Reportedness in Bulgarian: Category or Stylistic Variant?”, *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 26–6, 149–153.

Friedman, Victor, 1986: “Evidentiality in the Balkans: Bulgarian, Macedonian and Albanian.” *Evidentiality: the Linguistic Coding of Epistemology*. red. W.L. Chafe – J. Nicholas. Ablex Pub. 168–187

Фридман, Виктор, 1996: “Диференцијација на македонскиот и на бугарскиот јазик во балканскиот контекст”. *Јазичните на почвата на Македонија*. Скопје: МАНУ. 75–82.

Friedman, Victor, 1998: "The Grammatical Expression of Presumption and Related Concepts in Balkan Slavic and Balkan Romance". *American Contribution to the 12th International Congress of Slavists*, ред. Michael Flier and Alan Timberlake, Bloomington: Slavica, 390-405.

Friedman, Victor, 1999: Proverbal Evidentiality: On the Gnomic Uses of the Category of Status in Languages of the Balkans and the Caucasus. *Mediterranean Language Review*, 11. 135-155.

Friedman, Victor, 2002: *Macedonian Languages of the World/Materials* 117. Lincoln Europa.

Friedman, Victor, 2004a: "Typology of Balkan evidentiality and areal linguistics". *Balkan Syntax and Semantics*, (*Linguistik Aktuell*, 67) ред. O. M. Tomic, Amsterdam: Benjamins. 101-134.

Friedman, Victor, 2004: "Evidentiality, Modality, and Narrative in Macedonian and Other Balkan Languages". *Macedonian Studies: Papers from the Fifth Macedonian-North American Conference on Macedonian Studies (Working Papers in Slavic Studies vol. 4)* ред. Brian Joseph and M. A. Johnson, 85-102 Columbus: The Ohio State University Department of Slavic and East European Languages and Literatures. 85-102.

Topolinska, Zuzanna, 1994: „Factivity as a Grammatical Category in Balkan Slavic and Balkan Romance." *Slavia Meridionalis* 1: 105-121.

Тополинска, Зузана, 1996: Студии од македонско-бугарската јазична конфронтација. Скопје: МАНУ

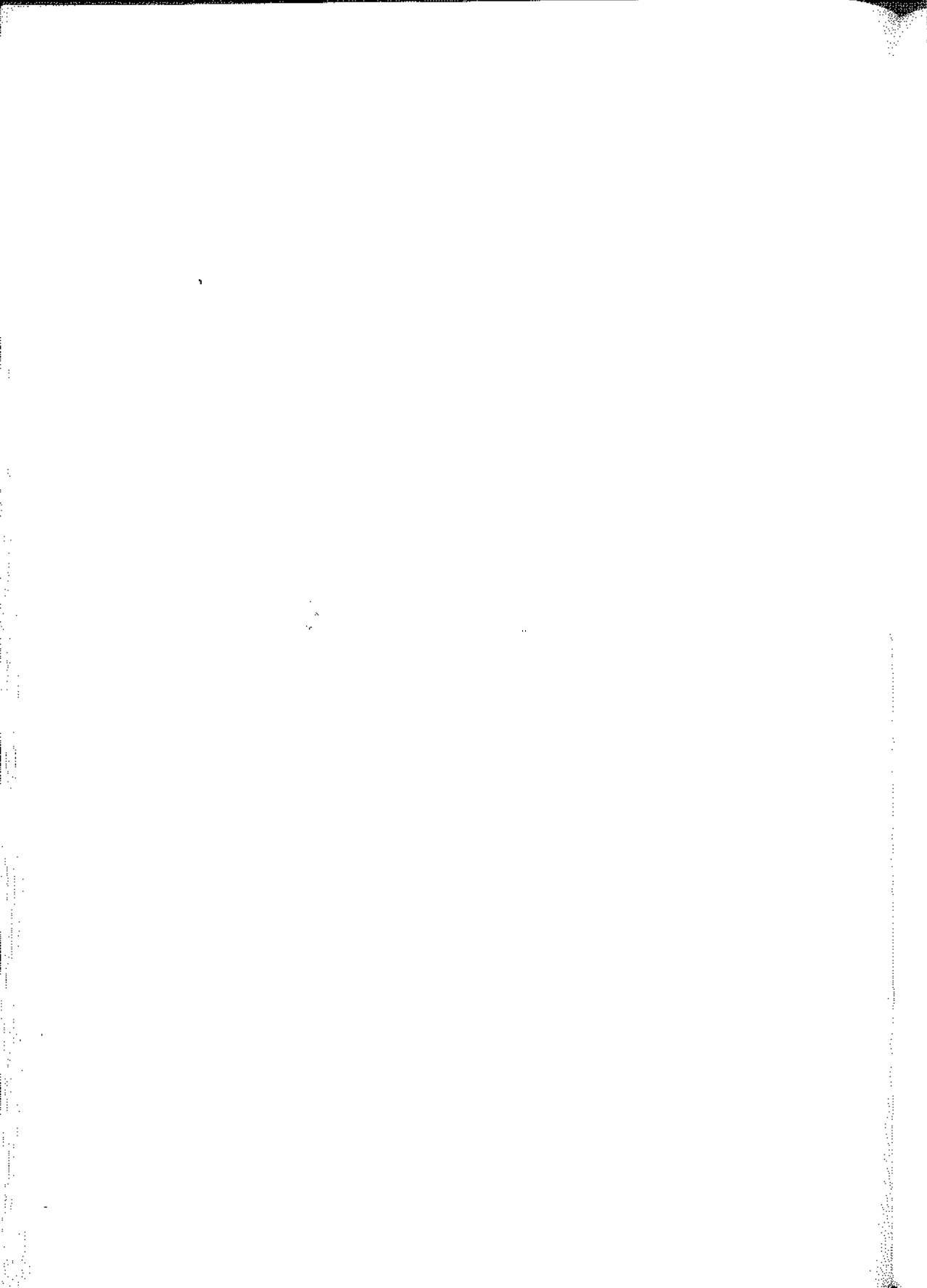
Elena PETROSKA

ABOUT THE SO-CALLED RENARRATION IN MACEDONIAN AND BULGARIAN

(Summary)

The subject of interest is the *so-called renarration* category in Macedonian and Bulgarian. The goal is to present what terminology that is used in the Slavic and Balkan literature, and especially in the Macedonian and Bulgarian literature gives the best idea about this complex category and its meaning, and what are the differences between these languages in distribution of the forms they use to present these meanings.

It is well known that Macedonian and Bulgarian have a *so-called renarration* distinction traditionally described as based on the opposition witnessed/reported. This has been a topic for many scholars dealing with Macedonian, Bulgarian and Balkan linguistics. The theories and the terminology that have been used to better describe this distinction vary and include: the category of *status*, *evidential* category, marked for *distance*, marked as *nonconfirmative*, *reported*, *admirative*, *dubitative* etc.

Лидија ТАНТУРОВСКА

ДЕФИНИРАЊАТА ЗА ДИРЕКТНИОТ И ЗА ИНДИРЕКТНИОТ ОБЈЕКТ ВО НЕКОИ СЛОВЕНСКИ И НЕСЛОВЕНСКИ ЈАЗИЦИ

Пишувањето за директниот и индиректниот објект на македонскиот јазик, секогаш, одново може да биде предизвик за анализа. Во македонската научна литература се дефинирани и се анализирани двата објекта. Се разбира дека за нас појдовна научна точка се: *Грамајшиката* од Бл. Конески, *Интенцијално-синтаксички речник на македонскиот глаголи*, од група автори со идејата предлошка на Бл. Корубин, *Синтаксата на македонскиот стандарден јазик* од Лилјана Минова-Гуркова, како и голем број статии посветени токму на овие два објекта.

Го прифатиме терминот синтаксичка функција, под кој го разбираме придонесот или учестовото на сите елементи во исказот, во неговото оформување, во оформувањето на одделни синтаксички единици и во изразувањето на одделни синтаксички односи, а со тоа го прифаќаме и хиерархискиот однос меѓу членовите во реченицата (освен предикатот), каде што најважен е субјектот, потоа доаѓаат објектите, па адвербијалните определби (ЛМГ, 2006: 404).

Според синтаксичката шема реченицата треба да содржи предикат како создавачки член, а целосно се оформува во зависност од бројот на празните места што ги отвора глаголот, но и од типот на речничните членови што треба да ги пополнат тие празни места.

Според ова, објектот ја претставува именската група регувана од предикатот и во зависност од типот на валентноста на глаголот, можеме да зборуваме за три вида објекти: директен (акузативен), индиректен (дативен) и предлошки (објект со предлог).

Треба да се истакне и фактот дека постојат глаголи за кои е невозможно да оформат реченица ако не се употреби еден од овие објекти, а за

некои и прилошка определба. Токму поради тоа наведените реченични членови ги нарекуваме неопходни. Од неопходните реченични членови првото место му припаѓа на директниот објект.

Од приведената анализирана стручна литература може да се забележи дека, главно, дефинирањата на директниот и на индиректниот објект не се разликуваат од дефинирањата на овие објекти во граматиките на различни словенски и несловенски јазици. Без прстендирање на исцрпност во анализата што следува ќе дадеме преглед на одредувањата на директниот и на индиректниот објект во граматичките системи на други словенски и несловенски јазици, врз основа на искажувањата во одделни монографски и граматички трудови во современите живи јазици.

Во „*A Grammar of Contemporary English*“ (1980: 35–36) објектот е претставен како еден од елементите на реченицата (реченичната структура) заедно со предикатот, субјектот, комплементот и прилогот. Според оваа Граматика *посвојувајќи различни видови објекти и комплементи*, а што се однесува на директниот објект, него го имаат сите преодни глаголи (1980: 38). Анализата на објектот е тесно поврзана со разгледувањето на глаголите. Во таа смисла, во споменатава Граматика се разгледува случајот со глаголот *прави = make* со различни видови интенција. Се разгледуваат сличностите и разликите меѓу: *transitive (She made a cake)*, *ditransitive (She made him a cake)* и *complex-transitive (She made him a hero)*. Така, во првата и во втората реченица станува збор за директен објект – *a cake* и е различен од третата реченица *him*. Во втората реченица *him* се јавува како индиректен објект, додека *a hero* во третата реченица претставува објект на *предикацијата*. Овој илустративен пример ни укажува за специфичностите на различни јазици во терминологијата.

Во споменатата граматика се разгледуваат реченичните елементи на синтаксичко ниво (предикат, субјект, објект итн.), како и учесниците (партиципантите) од семантичка гледна точка (1980: 348–358). Така, (1) најтипична семантичка улога на субјектот (подметот) е агентивната, (2) најтипична улога на директниот објект е онаа на поднесувач (трпител на дејството), учесник што не го предизвикал дејството, туку е непосредно опфатен на некој начин или е вклучен во него, при што директниот објект може да биде живо или неживо¹ и (3) најтипична улога на индиректниот објект е онаа на примач (реципиент = дативен учесник), т.с. живо суштество пасивно вклучено во дејството или во состојбата.

● Од семантичка гледна точка во *Грамајшиката* се вели дека директниот објект, одделно од афективниот, може да биде *локативен* (*Ја*

¹ Во оваа *Грамајшика* ваквиот објект се нарекува *афективен*. (1980: 348–358).

препливавање реката; Коњот ја прескокна оградата) и ефективен (Дон наслика нов портрет; Пишува писмо). Покрај овие видови се разгледува етимолошкиот/славјанолошкиот (Пее несна). Како трет вид директен објект се третира оној со глаголите: прави, врши, дава и сл. и директниот објект кој е носител на значењето (Прави најори; врши операција; води преговори). Овие изрази се нарекуваат *аналитичен* или *перифразичен* *ирок*.

Во согласност со горенаведената дефиниција за индиректниот објект во оваа Граматика за овој објект се употребува називот – *афективен* (=Affected indirect object). Индиректниот објект како примач (со глаголите даде, плаќа, должи = give, pay, owe) има ефективен објект како директен и афективен објект како индиректен (I owe you a treat наспрмa I ought to treat you = Ти должам извинување наспрмa Треба да ти се извинам).

Директниот и индиректниот објект наоѓаат свое место и во теоријата на *длабинскиот падеж* кај *Чарлс Филмор* (1967). Филмор дава еден список на *длабински падеж*: агентив, инструментал, датив, фактив, локатив и објектив. Агентивот го смета за падеж што им се припишува на живите суштества, вршителите на дејството. Инструменталот е падеж што означува неживо вклучено во дејството или во состојбата. Дативот е падеж на живо суштество опфатено од состојбата или од дејството. Фактивот е падеж што означува предмет или суштество што е резултат на состојбата или на дејството или пак е сфатен како дел од значењето на глаголот. Локативот е падеж што го покажува местото или правецот на состојбата. Објективот е семантички најнеутрален падеж што се сврзува со сè што може да биде означено со именка, а неговата улога во дејството или во состојбата е врзано со значењето на самиот глагол. Според анализата, терминот *објектив* не треба да се меша со поимот *директен објект* на површинската структура за *акузативот*.

Изнесуваме неколку примери: за *агентив*: *Дон ја отвори вратата*; за *објектив*: *Вратата беше отворена од Дон*; за *инструментал*: *Клучот ја отвори вратата*; за *локатив*: *Чикаго е вејровит*.

За илустрација може да се наведе примерот со глаголот *отвори* (open) во англискиот јазик. Со овој глагол може да се јави директен објект како *длабински падеж*, а на површинската структура тој да е *субјект*.

пр: *Вратата е отворена*.

Најпростата реченична конструкција на глаголот *отвори* во англискиот јазик што ги содржи „оптималните елементи“ гласи: + [— O (I) (A)].

Во друга статија *Ч. Филмор* (1971) разгледува една определена група глаголи, т.е. глаголите што изразуваат суд во англискиот јазик. Во својата анализа Филмор дава целосен опис на споменативе глаголи преку

повеќе критериуми. На прво место го избира и го става терминот *ситуација*, со кој се означува некоја ситуација, дејство, постапка. Ситуацијата може да биде добра или лоша во зависност од семантиката на анализираниот глагол. Станува збор за дванаесет глаголи кои, по анализата, на крајот од статијата, како додаток, се дадени со шематски модели на речнички статии².

Може да се каже дека иако не директно, сепак и во оваа статија, како и во претходната³, Филмор е заинтересиран за карактерот на вториот аргумент на глаголот. Според него, особено е важно разграничувањето на ефективниот и на афективниот објект.⁴

Во рамките на простата реченица, Лисјев Тениер (1966: 102–115) го поставува на врвот од шемата глаголското дејство, т.е. личноглаголската форма. Покрај неа заземаат место и актантите и сирконстантите. Според овој автор, актантите се секогаш именки или зборови со именска функција, сирконстантите се секогаш прилози или нивни еквиваленти, а и актантите и сирконстантите му се потчинети на глаголот. Актантите се лица или предмети што учествуваат на некој начин во дејството или процесот. Тие се разликуваат меѓу себе врз основа на својата природа, која е резултат на нивната позиција (прв, втор, трет). Има глаголи без актанти, потоа: со еден, со два и со три актанти. Глаголите со два актанта искажуваат дејство во кое учествуваат две лица или два предмета (*Алфред го удри Бернар*). Дејството со два актанта нема да се изврши ако ие учествуваат двата во него, во согласност со своите функции.

Глаголите со три актанти изразуваат дејство во кое учествуваат три лица или предмети (*Алфред му ја дава книгата на Шарл*). Како и во случајот со глаголите со два актанта, и овде сите три актанти треба да земат учество во дејството, секој според својата функција. Кај глаголите со три актанти, првиот и третиот се, по правило, лица, а вториот – предмет. Првиот актант се јавува во сите реченици со еден, со два и со три актанти, вториот, по правило, во реченици со два и со три, а третиот – само во оние со три актанти.

Од семантичка гледна точка, првиот актант го врши дејството, вториот го поднесува и се вика *објект*, а во пасивна дијатеза станува *контра-субјект*.

² Тоа се глаголите: *accuse, criticize, scold, blame₁, blame₂, blame₃, excuse, justify, apologize, forgive, credit* и *praise*.

³ Charles Fillmore, *Case for case*, 1968.

⁴ Ова разграничување е дадено во врска со креативните глаголи и со постоењето, односно непостоењето на објектот пред дејството (Филмор, 1968).

Од семантичка гледна точка, третиот актант е оној во чија полза или на чија штета се врши дејството и тој е *индиректниот објект* (комплемент). Третиот актант не е засегнат од учесниците во дејството, а при пасивна дијатеза останува трет актант. Семантичката вредност на третиот актант може да биде поширока: може да се однесува воопшто на лице во однос на кое се соопштува за едно дејство.

Што се однесува на актантите во различни јазици, пишува Тешиер, важно е тие да се обележени доволно јасно во согласност со нивните функции. Обележувањето на функциите на актантите се врши на два начина: прво, со префикси, со суфикси, со наставки, со предлози и второ, со збороредот. Различните јазици на различен начин даваат информација за функциите на актантите. Во јазиците без падежи првиот актант нема никаков разликувачки знак (така е во францускиот и во англискиот јазик). Во јазици со падежи првиот актант е во номинатив (во латинскиот, во грчкиот). Вториот актант во јазиците без падежи не се разликува од првиот, поради што е важен збороредот (како во францускиот, англискиот и кинескиот), а некои јазици без падежи употребуваат предлог за означување на вториот актант (во хебрејскиот, во романскиот, во шпанскиот). Во јазиците со падежи вториот актант се јавува во акузатив (во грчкиот, во латинскиот, во германскиот, во рускиот). Третиот актант, во јазици без падежи се обележува со предлог, а во јазици со падежи – се јавува во дативна форма.

Според структурата на германскиот јазик (*Grammatik der Deutschen Sprache*, 1973: 46), при градбата на германската реченица, покрај врската *субјект-предицип*, најважна синтаксичка врска е *предицип-објект*. Авторот В. Јунг (Walter Jung) наведува дека глаголот му налага на објектот еден конкретен падеж или конкретна предлошка форма и во зависност од глаголот настапува акузативен објект, генитивен објект, дативен објект или предлошки објект. Објектот зависи од глаголот, па оттука и може да се зборува за рекција на глаголот (сложување на глаголот со падсјот).

Во зависност од „вреднувањето“ на глаголите може да стои еден објект или можат да стојат два или дури и три објекти.

Кога се зборува за формата на објектот, авторот дефинира дека објектот е чист падеж, имено акузатив, генитив или датив на именка или на заменка.

Објектот може да биде именска група или заменка со предлог: *Можеме да се поидеме на неѓо*. Може да биде изразен со зависна реченица: *Се надеваме дека брзо ќе стигаме до целта*; или преку индиректна прашална реченица: *Тој праша каде води поидеј*; како и преку декларативна реченица, по глаголите што означуваат кажување, мислење, веру-

вање, желба, надеж, прифаќање на суштината: *Ние сакаме нашиите гостии да се чувствуватаат добро; Мислам дека си заборавил.*

Јунг наведува дека акузативниот објект зазема изделена позиција меѓу објектите. Акузативот е најсилно погоден од дејството на глаголот. Одделното значење на акузативот се истакнува и преку тоа што во пасив може да биде носител на дејството, а тоа значи дека синтаксички може да стане субјект: *Селанецот ја знесе нивата; Нивата е поизнесана од ситрана на селанецот.* Меѓутоа, сите преодни глаголи не можат да образуваат пасив.

Авторот смета дека мислењето дали покрај еден глагол може да стои еден акузативен објект или не, стана најлознато правило за глаголите. Така, разликуваме преодни глаголи со АО (акузативен објект) и нео-преодни глаголи без вообичаен АО.

Во суштина кај транзитивните глаголи изборот на објектот граматички е неограничен: *даде совети; удри куче; ги ситави рацеите на лицето.*

АО може да биде именка што има исто потекло со глаголот: *Сонува сон.* Авторот Јунг наведува дека ваквите примери потекнуваат од старогерманскиот јазик и дека подоцна се јавува објект како именка која по значењето е сродна со глаголот, а од XVIII век како именка со сите можни содржини. Во современиот германски јазик, пишува авторот, се застапени сите три вида именки.

Дативниот објект најдобро се разјаснува, смета Јунг, ако во речницата е заедно со акузативниот објект: *Му подарувам книга на пријателот; Мајката му ги изми рацеите на дејето.* На глаголското дејство подарува најпрво му припаѓа тоа што се подарува, во случајов *книга*, а на *измие* тоа што се мие (се измива), во случајов *рацеите*. Значи, тежиштето на дејството се наоѓа врз АО, затоа што тоа се покажува од дејството на непосредно засегнатиот глагол.

Во делот *Преодни и непреодни глаголи* авторот Јунг (1973: 191–194) кажува дека I. а) синтаксичкиот принцип на поделба на глаголите на транзитивни (или целни) и на непреодни (или беспелни) е од нивното (не)барање АО. Во преодни глаголи се наброени: *гради, посејува, праќа, овозможува, праќа*, а во непреодни: *ушти, оди, доаѓа, живее, умира, се надева.*

б) Конкретно еден глагол е преоден дури тогаш кога покрај него навистина стои еден АО: *изгради куќа; посејува пријател.* За да дојде до негово целосно остварување, транзитивниот глагол бара од АО дејството да премине врз непосредниот предмет или врз предизвиканиот резултат: *Ги поздравуваме гостините.*

Глаголи кај кои не стои АО, туку ДО или предлошки објект се интранзитивни.

в) Транзитивните глаголи градат пасив, а тоа значи дека АО во пасив ќе стане субјектен номинатив или граматички субјект: *Ги пооздравуваме Госпиите; Госпиите се пооздравени од нас.*

г) Одделни глаголи со акузативен објект не можат да се стават во пасив: *Добивме одмор.*

д) Во германскиот јазик формите на партицип II на преодните глаголи имаат пасивно значење: *Опиворен прозорец од Прозорецот се опивори.*

Во овој дел особено нè интересираат оние преодни глаголи што можат да се употребат без објект. Авторот смета дека тогаш стануваат интранзитивни: *Мама ѝече леб*, наспрема *Мама денес ѝече*; *Тој ѝишува домашна задача*, наспрема *Тој ѝишува убаво* итн.

Во германскиот јазик кај преодните глаголи со една измена во глаголска смисла АО преминува во предлошки објект, што во македонскиот јазик се преведува со зависна декларативна реченица, која врши функција на директен објект: *Го избегнуваме ѝоа друштво*, наспрема *Избегнувам да се дружам со ѝоа друштво.*

Претставувањето на објектите во словенските јазици ќе го започнеме со граматиките од западнословенските јазици. Во *Морфологијата на словачкиот јазик* (1966), во делот за глаголот пишува за поделбата на глаголите, кои се делат на такви што означуваат дејство и такви што означуваат состојба. Дејството има транзитивен вид, што подразбира дека произлегува од субјектот и преминува на објектот. Тоа значи дека постои *агенс* (почетна точка на дејството) и *пациенс* (крајна точка на дејството).

Кај глаголите што означуваат состојба постои само *носиџел*.

Поделбата на глаголите на оние што означуваат дејство (*дејствени, динамични*) и такви што означуваат состојба (*состојбени, стабилни*) е според нивното лексичко значење. Меѓу овие две глаголски групи постојат врски, како на пример: *жми* (состојба) наспрема *разжалошти* (дејство). Таквите глаголи се наречени *фактивни*. Покрај нив има и *коузативни*: *ѝе* наспрема *оѝе*.

Во групата глаголи што означуваат дејство припаѓаат глаголите: *работи, чии, коси, сече, ѝомаѓа, иѓра, свири*, додека во групата *состојбени глаголи* вклучени се глаголите: *живее, сѝе, боледува, бледнее, се нервира, се белее, мрзне* итн.

Како важна карактеристика за глаголите што означуваат дејство се наведува онаа дека ваквите глаголи можат да направат пасив. Се разбира,

и оваа констатација не ги опфаќа сите глаголи, т.е. пасивот е карактеристичен само со дејствените преодни глаголи.

И покрај сите класификации на глаголите, како хиерархиски највисоко поставена црта се изделува преодноста на глаголите, причината на појавата на објектот.

Објектот (предметот) се разгледува и во словачката синтакса *Súčasný slovenský spisovný jazyk – Syntax* (1986), каде што влегува во т.н. второстепени развивачки членови на реченицата. Објектот е условен од рекцијата и на него треба да се гледа од граматичка и од семантичка гледна точка. Значи, објектот е член зависен од глаголот (поретко од придавка), а неговата граматичка зависност се изразува со рекција, т.е. формата на објектот произлегува од наредениот член.

Според *Словачката синтакса*, објектот ја означува супстанцијата опфатена од дејството (*чистиш/луѓи комџири*), супстанцијата што е резултат на дејството (*џишува раскази*); ја достигнува или треба да ја достигне (*бара дозвола*), ја содржи (*џомни мелодија*), или директно се однесува на неа (*му верува на џаџкоџо*).

Објектот се јавува со т.н. предметни глаголи, кои можат да бидат употребени и без него во случаи кога е познат (воопшто или на учесниците во говорната ситуација: *џој чииџа, мајкаџа џоџви*).

Според *џрамаџичкиџе караџерисџики* ги делиме објектите на *дирекџни* и *индирекџни*.

Директните објекти стојат со преодни глаголи и можат да се јават сами или со индиректни објекти. Индиректните објекти се јавуваат со преодни глаголи покрај директниот објект, како и со глаголите од интенционалниот тип (*честџиџа некому, џосџодари со некоџо*).

Од семантичка гледна точка, но и врз основа на граматичките карактеристики, се разликуваат пет вида предмети: (1) предмет (објект) што го означува/именува непосредниот поднесувач на дејството; (2) предмет (објект) што е резултат на дејството; (3) предмет (објект) што е цел на дејството; (4) содржински и (5) предмет (објект) кон кој е упатено дејството.

Во чешката синтакса *Mluvnice češtiny (3) – Skladba* (1987) има одвоено простор и за објектот, кој се нарекува *комплемент (дополнение)*. Во оваа синтакса под комплемент се подразбира секоја друга валентна позиција (освен субјектната) конотирана од личноглаголската форма. Од гледна точка на формата и од гледна точка на значењето се изделуваат неколку видови комплемент.

а) Така, постои *доџолнение со фиксирана форма*, во врска со која се употребува прашање во падежна форма: *коџо?; џиџо?; коџу?; за џиџо?*

Во такви случаи зборуваме дека дадениот глагол има акузативна, дативна итн. рекција. Во поранешните граматики ова дополние се викало *објект* (*предмет*).

б) Второто е дополние во врска со кое се употребува прашален прилог.

Објектниот комплемент (дополние) ги има следните реченично-семантички функции: (1) функција на пациенс, т.е. ентитет. Ентитетот може да биде создаден или да исчезне под дејството на агенсот; да биде променет од тоа дејство; да биде под влијание на тоа дејство итн.

а. Овој комплемент се јавува со *verba efficiendi* (*сошиа здолжитише; згасне пожар; измисли нова теорија*).

Наспрема горните глаголи стојат *verba efficiendi*:

б. Пациенсот е променет, доведен е во нова ситуација, и тоа:

б₁. пациенсот станува или престанува да биде учесник во дејството (*исклучува мојтор; исклучува мојтор; зайре коњи*);

б₂. пациенсот е пренесен (*однесе пари во банка*) – (Во реченицата има и прилошка определба за место.);

б₃. агенсот ја менува положбата на пациенсот (*победи противник*);

б₄. агенсот предизвикува промена на карактеристиката на пациенсот или на негативната состојба (*поправи автомобил; иеми некој*);

б₅. со предикатот се именува промена на припадноста, а тука може да се направи поделба на две групи:

I кога се гледа од аспектот на ентитетот што му припаѓа некому (*даде некому нешто; земе некому нешто*),

II кога се гледа од аспектот на еден од сопствениците (*дарува некој со нешто*);

б₆. пациенсот е поврзан со другиот комплемент (*оддели деца од родител*);

б₇. од останатите семантички типови се izdelуваат следниве:

I пациенсот се заменува со друг ентитет (*замени прегорена свешилка со нова*),

II пациенсот се споредува со друг (*споредува некој со некој*);

в. Пациенсот може да се јави со глаголи што не предизвикуваат промени:

в₁. пациенсот е засегнат на некој начин (*шепа куче, бакнува дете*);

в₂. пациенсот е ставен во движење;

I транспортиран (*носи книги*),

II друг вид движење (*ниша дејие*),

III пациенсот е стимул за дејството (*навредува некојо*);

в₃. со глаголи кај кон иницијаторот на дејството е субјектот, објектниот учесник има функција на пациенс (*храни добийлок*);

г. Дејството е упатено на пациенсот, а агенсот:

I настојува да воспостави контакт со него (*џо следи нејрија-шелои*),

II ја упатува својата мисловна или интелектуална активност на пациенсот (*џледа џелевизија*);

д. Пациенсот ја специфицира содржината на дејството:

д₁. со глаголи со пошироко значење (*џо владее францускиои, се џрижи за децаи*),

д₂. глаголи од типот *иџра, џианцува* се јавуваат со објект што го доуточнува квалитетот или начинот на дејството (*иџра валс*) – Станува збор за т.н. внатрешен предмет, чиј краен случај е т.н. *figura etimologica* (*џианцува модерни џианци, иџра хазардни иџри*).

ѓ. Со глаголите на зборување и на ментални активности пациенсот се јавува во специфична форма – ја нарекуваат информација, при што се јавува и адресатот и изворот.

ѓ₁. партиципантот со функција на информација претставува апстрактна содржина со комплексен карактер (*зборува џлујоси, ойкрива џајна*);

е. Со глаголи на сетилни дејства (*ја виде мајка си*);

ж. Кај некои типови предикати објектниот партиципант има функција на бенефициент или на интересент (*Дождои им донесе радоси на децаи; На мајка ми џпрејисои селење*).

Од источнословенските јазици, во *Рускаџа џрамаџика* (1979) од Барнетова и други соавтори преодноста се третира како лексичко-синтаксичка категорија, чие значење за морфолошката категорија залог се гледа во тоа што со лексичкиот опфат на преодните глаголи автоматски доаѓа и опфатот на категоријалото јадро на опозициите на залогот. Структурната шема $N_{nom}-V-N_{acc}$ и во рускиот и во чешкиот е претставена многу широко и во подробности.

Според дефиницијата за објектот, во *„Большой энциклопедический словарь, Языкознание“* (1998: 138–139) под редакција на В. Н. Јарцева (В. Н. Ярцева), се наведува дека *дополнениеио* е член на реченицата изразен со именка и означува предмет (објект), кој врз себе го трпи

дејството на глаголскиот признак или служи како негово средство (орудие). Се разликува директно и индиректно дополнително.

Директното дополнително означува објект непосредно опфатен од дејството. Во рускиот јазик се изразува со акузатив без предлог, управуван само од преодни глаголи. Во зависност од карактерот на дејството таквиот објект може да биде (1) *надворешен – неизменлив* (*куќи куќа, фрли камен*) и (2) *најпрешен – резултативен* (*прави куќа, раздробил камен*).

Внатрешниот објект може да биде објект на содржината („родственно дополнително“) – *figura etymologica*, т.е. објект што произлегува од самото дејство (*мисли мисла, вика вик, боледува болка*). Објектот што означува предмет на исказот, на мислата, на восприемањето (*соопштил вест, обмислува пресјата, гледа кораб*) се нарекува делиберативен.

Индиректниот објект се изразува со имиња во коси падежи со или без предлози. Со поимот индиректен објект т.е. индиректно дополнително се поврзува претставата за објектот што е зафатен индиректно од дејството (*соопшил новост и соопшил за новоста*) и не целосно туку делумно (*се нал вода и се нал од водата*). Индиректното дополнително, исто така, може да биде сврзано и со претставата за помала определеност на објектот (*го чека возот* за разлика од *чека воз*) и за неговата својствена активност (*се исплашил од куче, се радува за синот*), каде што објектот на определувачки начин ја стимулира дејноста на субјектот.

Понатаму во рускиот енциклопедиски речник од Јарцева, се вклучени различните видови објектни значења опфатени под поимот индиректно дополнително во класичните јазици.

Во училишните граматика покрај глаголските дополнителна се изделуваат и именски дополнителна, коишто во повеќето случаи се јавуваат произлезени од глаголските дополнителна (*чил книга наспрема чилане книга, ја сака илковината наспрема љубов кон илковината, жеден е за слава наспрема жед за слава, најолни со содржина наспрема најолно со содржина*).

Од јужнословенските јазици најпрвин ќе ги разгледаме ставовите за објектите во *Хрватската граматика* (1995: 223–224), каде што се вршат неколку класификации на глаголите. Според првата класификација, глаголите се делат на оние што покажуваат дејства, настани и состојби. Глаголите на дејство и на настани се нарекуваат и *развијни (еволативни) глаголи*, поради тоа што и во едните и во другите постои развој на дејството во поширока смисла на зборот (*ради-изради; чисти-исчисти; одвлече, довлече, извлече, вовлече; пренесе; белее се; биде; престојува; лежува; нокева; домува; лежи; седи; дише; сака; мора* итн.).

Според втората класификација, исто така врз основа на значењето, глаголите се делат според тоа дали изразуваат процес (*иџрача, заиџрача, поиџрача*) или постоење (*учиџелсиџува, џојави се, џојавува се*).

Во делот за објектот (1995: 391–593) се наведува дека со помош на рекцијата (граматичкото својство на глаголот) се отвора место за објект или за предлошки израз.

Поимот *дирекџен објекџи* се употребува за објектот во акузатив, а глаголите што отвораат место за таквиот објект се нарекуваат *џреодни* или *џиранзиџивни глаголи*.

Поимот *индирекџен објекџи* се употребува за објектот во генитив, во датив и во инструментал, а глаголите што отвораат место за ваков објект (вакви објекти) се нарекуваат *неџреодни* или *инџиранзиџивни*.

Според *Грамаџиџаџа*, некои глаголи отвораат место и за директен и за индиректен објект.

Пристапот на анализата на директниот објект е преку глаголитс.

Правилата според кои преодните глаголи му отвораат место на објектот во акузатив можат да бидат *задолџиџелни* и *незадолџиџелни*. Така, и поделбата на директниот објект е во две групи: *задолџиџелен* (*Го доџрадивме џохривоџи; Ја развеселивме џеџка ми*) и *незадолџиџелен* (*Пиџувам наспрема Пиџувам џисмо*).

Преодните глаголи со директен објект во акузатив според значењето на глаголското дејство се делат во три големи групи:

1. *глаголи чие дејсџиво џо зафаџа и џо менува објекџиџи;*
2. *глаголи чие дејсџиво восџосџавува некаков однос сџрема објекџиџи;*
3. *глаголи чие дејсџиво изразува џросџорни и временски односи.*

Следува детална поделба на подгрупи, направена за директниот објект, а потоа е направена и детална поделба за *индирекџниџи објекџи*, односно за *индирекџниџе објекџи* (објектот во генитив, во датив и во инструментал). И поделбата на деветнаесет подгрупи на глаголите што отвораат место за индиректен објект во датив зборува за деталната анализа на глаголите во хрватскиот јазик.

Во *Савремени срџскохрватџски језик II* (1974) директниот објект го наоѓаме како *глаголски додатоџок* во *Просџаџа речениџа*. Според М. Стевановиџ (1974: 74) наџтипични примери на глаголските додатоџи, кои според значењето се разликуваат едни од други, претставуваат објекти врз кои или во врска со кои се врши глаголското дејство. Тука спаѓаат живите суштества, односно предметите на кои им е наменето дејството, средствата со кои се врши тоа и воопшто поимите во врска со кои се врши

дејството. Најпрвин е претставен (а) вистинскиот/правиот/директниот објект (наречен *йрави објект*), кој е име на предметот во акузатив без предлог со вистински преодни глаголи (*Во шаа сийаија Коиймар зо ойкри народниот зовор ...*). Потоа, (б) авторот ги вклучува примерите со конкретни дејства врз конкретни предмети (*Селанецот ја ора нивата.*), како и граматичките објекти на дејството, односно на состојбата или расположението (*И наеднаи йочувсйеува силна болка; Децаија зо зомйаа секој збор шито се ойкинуваше од усйаија на учийелот*). (в) Како трета подгрупа се земени објектите што се добиваат како резултат на вршењето на дејството (*Гие судаит кука*).

Што се однесува до односот на објектот кон глаголот што го дополнува, потребно е да се зборува само за неопходноста од употребата на објектот во врска со непрецизноста на значењето на самиот глагол, односно за незадолжителноста на неговата употреба онаму каде што глаголот си е доволен сам за себе искажувајќи го дејството. Така, (а) ако го имаме примерот *Девојкаита бере цвеке*, од кој ќе го кажеме само субјектот и предикатот *Девојкаита бере*, без додатокот, реченицата нема да биде потполна. Според авторот, станува збор за позначајна или помалку значајна улога на објектот, за поголема или помала неопходност за употреба на објектниот додаток со овој или со оној глагол. Објектот секогаш е додаток, освен ако не се употреби тесно поврзан со глаголот. Меѓутоа, (б) понекогаш речениците различно значат ако се употреби, односно ако не се употреби објектот (*Тој ја зборува висйинаита наспрема Тој зборува*). Според примерите, првата реченица означува нешто сосема различно од втората *Тој во овој момент зборува* или *Тој има сйособносй да зборува*. За разлика од горните примери, (в) има реченици во кои многу помалку е неопходна употребата на објектот (*Селаниите ораа* или *косеа*), во кои од самата употреба на глаголот се знае дека *орале земја, коселе ливада*. Во четвртата подгрупа (г) се наоѓаат примери во кои не наоѓаме објект со преоден глагол, а причината за тоа не е затоа што се знае што работи субјектот туку е изоставен затоа што не е значајно за соопштението (*Цела ноќ йишував*).

Во овој дел од *Синйаксаита* се обработува и невивинскиот/неправиот/индиректен објект (т.н. *нейрави објект*). Под овој термин се подразбира објектниот додаток во генитив без предлог, во инструментал (*Вешерот силно зайпресе со зранкиите*); односно инструменталниот додаток со глаголите (*раководи, уйравува, командува, занимава се, шйшесерира се, владее*); како и во секој друг зависен падеж освен во акузатив без предлог.

Така, и (а) дативот како падеж со кој се означува кому му е нешто наменето спаѓа во *нейравиите објекти* (*Им зборувал на другариие; Им се*

обратил на другариите; и пишувал писмо на мајка си). Од примерите се гледа дека се употребуваат глаголите што означуваат дејство, состојба и расположение. Тука спаѓаат и (б) примерите во кои како додаток се јавува датив, што синтаксички претставува *неправ објект* (*На синаречој му надојдоа солзи во очите; Вчера на болничој пак му беше лошо; Му се сложи; Многу ми е мило*).

Некои граматичари (в) дативот со некои глаголи (*израдува се, чуди се, восхитува се*) повеќе го сметаат за определба отколку за додаток (*Тие силно му се израдуваа на дејето; Ситие ши се восхитуваат во селото*).

Нашето видување за *неправничој објект* е дека авторот Стевановиќ под овој термин ги опфаќа сите примери во кои додатокот не е во акузатив и границата меѓу глаголскиот додаток и определбата многу често е несигурна, односно во многу примери станува збор за определба а не за глаголски додаток.

Директниот објект во бугарскиот јазик (Ј. С. Маслов, *Граматика болгарскогo јазика*, 1981: 357) се карактеризира со формалните признаци: (1) Ако директниот објект се изразува со имиња што се менуваат по падежи, тогаш во современиот јазик само заменките стојат во акузатив без предлог (*Видях ги вчера = Ги видов вчера; Освен теб, мале, никого немам = Освен тебе, мајко, никого немам*). Во првата половина на XX век во акузатив се среќавале и личните именки од машки род (*Тој сигурно многу обича Толстој = Тој сигурно многу го сака Толстоја*). (2) Ако, пак, директниот објект се изразува со зборови што не се менуваат по падежи, при нивна замена со личните замснки, последниве (личните заменки) стојат во акузатив (*Прочете ли пазии книга? – Прочете ли я?; = неудоено = Ја прочита ли таа книга? – Ја прочита ли? и Прочете ли я пазии книга? – удвоено*).

Логично-семантичките функции на директниот објект се различни. Како прво, директниот објект може да биде тема (*Вчера ја видов Марија, а не денес*) и рема (*Вчера ја видов Марија, според прашањето: Којо го виде вчера?*). Како второ, врз директниот објект преминува дејството од преодните глаголи. Така, објектот може да биде пациенс (*Го варосувам судој*); може да биде резултат на дејството (*Сидам суд*), на сетилното дејство (*Му го слушам гласој*), објект на чувства (*Ситојан ја сака Рада*) итн. Во поголемиот број примери можна е трансформација на залогот, при што директниот објект преминува во подмет (*Судој се варосува*). Трето, директниот објект со лични глаголски форми може да ја изразува физичката и психичката состојба на живите суштества: а) *Ме мрази, Ме срами*; б) *Го боли под пазувајта, Ме боли ногата, Ме боли заб*; в) *Никак не ме е грижа за шова = Не ми е грижа за шова*. Како четвртата група се дадени примерите со глаголите *има, нема* (*Има хора, коишо...*).

Се одбележува и постоење на тавтолошкиот директен објект, кој може да оди со (а) преодни (*Град зградил самовила; Пишува писмо; Ые ѝесна*) и (б) со непреодни глаголи (*Служба служи млад калуѓер; ден денувам ... ној нокевам*).

Во функција на индиректниот објект се употребуват именките и заменките. Авторот разликува два вида индиректен објект: (а) индиректен објект од I тип (адресат), кој се изразува со беспредложен дативен падеж и/или со конструкции со предлогот *на*; (б) индиректен објект од II тип, кој се изразува со конструкции со различни предлози (понекогаш и со предлогот *на*). Правилата за употреба на првиот тип индиректен објект се: 1. ако се употребуваат кратките лични заменки (*дадох му книга = Му дадох книга, Благодаря ти от срце = Ти благодарам од срце*); 2. ако се употребуваат долгите лични заменки или други заменски зборови (во современиот бугарски јазик се јавуваат во конструкцијата *на + акузатив*: *Дадох книгата на него; На којо даде книгата?*; како и поретко со датив без поредлог: *Кому даде книгата?, Момчето . . . ѝлачеше, но никому не каваше*); 3. ако се употребува именка (општа или определена), повторно со предлогот *на*: *Дадох книгата на Иван, на една студентка; Казах на Маријка; на другаря*). Во бугарскиот јазик (последните десетлетија од XIX век) со некои лични именски од машки род во еднина се користела конструкцијата *на + акузатив*: *Дадох книгата на Ивана, а уште пред тоа датив без предлог: Ивану*. Четврто, во случај на замена на именките со заменки дејствува второто или првото правило: *Дадох книгата на Иван → на него, на Маријка → на нея* итн. или при замена со клитики, додека пак при удвојување, второто или третото правило се комбинираат со првото: *Дадох му книгата на него* (или поретко *Дадох му книгата нему*); *Казах му на Иван, Казах ѝ на Маријка*.

Индиректниот објект од првиот тип ги исполнува следните логичко-семантички функции: 1. Се прави со преодни и со непреодни глаголи што го означуваат адресатот на дејството, обично лица (поретко предмети): *дава, ѝодарува, ѝрашува, кажува, забранува на некојо (некому) нешто; ѝомаѓа, служи, ѝоклонува се, ѝошчинува се на некојо (некому)*; 2. со преодни глаголи што означуваат земање: *земе на некојо (некому) нешто*; 3. со глаголи на емоции: *(му) се радува, (му) завидува*; 4. со друга група глаголи на чувства и на емоции, употребени а) безлично (*Ми се стие, Не му се работеше, Ти се слози ли?*) или б) со емоции (*Ми се јаде јаболка, Ми се доѓаѓа двојчето, Му се сониле ѝајко му и мајка му, Му дошла една идеја*); 5. со некои глаголи, со чија функција се означуваат лица во сферата на нивниот интерес произлезени од соодветни настани (*Може ѝ се случило нешто; Чувствувам како ми расшарил крилја; Им се роди син; Добро ѝ стоеше новиот косиум; Му ѝребаше ѝари*) и 6. со неглаголски

предикативи од различен вид – со функцијата се означува субјектот во соодветна состојба (*Пошо му е, Му беше жал, На Иван му сѝана ѝешко*).

Авторот смета дека неопходни формални признаци на индиректниот објект од вториот тип се постоењето на предлози и незаменливиот спој со предлогот *на*, со беспредложниот дативен падеж на соодветните заменки. При замена на именките со заменки, предлогот се чува, а заменските состави се во акузатив (*Се ѝовикувам на вашите зборови* → *Се ѝовикувам на нив*), но невозможно е (*Им се ѝовикувам*). Од претходните примери и од коментарот за нив се гледа дека всушност станува збор за предлошки објект, а не за индиректен објект.

Со приложениов материјал на дел од ставовите за директниот и за индиректниот објект низ лингвистичката литература во различни јазици, се обидовме да дадеме преглед на некои потесни и пошироки дефинирања на овие објекти, со кои се претставуваат нивните синтаксички функции и семантички карактеристики.

Lidija TANTUROVSKA

THE DEFINITIONS OF DIRECT AND INDIRECT OBJECT IN SOME SLAVIC AND NON-SLAVIC LANGUAGES

(Summary)

This research focuses on the definitions of direct and indirect object in Macedonian standard language vs. in the other languages.

When we talk about verb's valence, it is not possible to make sentence without one of the objects. These sentence elements sometimes are obligatory, so direct and indirect objects are fundamental element of sentence structure.

In Macedonian standard language, the direct object is a noun phrase without a preposition, directly connected to the verb. It is directly affected by the verb's action.

The indirect object is a noun phrase, indirectly connected to the verb. It functions as addressee or goal of the verb's action.

One of the most famous characteristics in the Macedonian standard language is that the both, direct and indirect objects could be coupled with the related short pronominal forms.

Sometimes the definitions of these objects are the same in the other languages, but sometimes they are different. We have tried to compare them in some languages (Slavic and non-Slavic languages).

Зузана ТОПОЛИЊСКА

УЛОГАТА НА ПРАГМАТИЧКИТЕ И СЕМАНТИЧКИТЕ ФАКТОРИ ВО ЕВОЛУЦИЈАТА НА СЛОВЕНСКИОТ НОМИНАЛЕН СИСТЕМ

Овој реферат е замислен во три дела. Во првиот дел ја изнесувам теоријата и главните точки во аргументацијата на Ф. В. Мареш за соодносот меѓу граматичките категории 'одушевеност' и 'определеност' во словенскиот јазичен свет. Во вториот дел ги претставувам резултатите на моите проучувања на двете категории на релација: македонски ~ полски. Во третиот дел се трудам да предложам една кохерентна интерпретација на улогата на признаците /± човек/ и /± определен/ во еволуцијата на словенскиот номинален систем.

Франтишек Мареш во своето пристапно предавање во Македонската академија на науките и уметностите (Mareš 1982) ја формулира тезата за комплементарниот развој на граматичките категории 'одушевеност' (Belebtheit, animacy) и 'определеност' (Determinierung, definitness) во словенскиот јазичен свет. Со акрибија што му беше својствена Мареш ги проучува и приведува сите докази кои сведочат дека никулците на двете категории постоеле веќе на прасловенска почва. На страна на категоријата 'одушевеност' го наоѓа синкретизмот A=C во единската парадигма на мажките именки, како и диспропорционално високата фреквенција на корелација на некои падсжни настапки (повторно кај мажките именки) со знакот /+ живо/, или дури /+ човек (маж)/. На страна на категоријата 'определеност' ја спомнува определеноста на придавките, односно двојната придавска парадигма на „кратките“ (/ - определени/) и „долгите“ (/+ определени/) форми. Тој дури и не става под прашалник дека постпозитивната анафорска клитика кај придавките е показател на референцијалната квантификација, конкретно: на еднозначна идентификација на референтот на дадената именска синтагма, иако е познато дека во врска со тоа постојат различни мислења; мислам тука на тезата на М. Хоновска

(Hopowska 1963) според која генезата на таканаречената сложена придавска парадигма е чисто морфолошки мотивирана. Најпосле, повикувајќи се на поранешните истражувачи, како и на сопствената анализа на најстарите црквенословенски споменици Мареш утврдува постоење извесна корелација меѓу двете разгледувани категории во смисла дека како на синтагмите со долгите придавски форми, така и на синтагмите со веќе споменатите форми-показатели на одушевеност во грчката подлошка најчесто им одговараат синтагмите со член. За жал во еден краток реферат не можам да ги пренесам сите суштинности на неговата дискусија.

Откога ја утврди прасловенската ситуација, Мареш ги претставува состојбите во модерните словенски јазици. Тргнува од словенскиот север и прво прави преглед на степенот на зачувување и функционалната оптовареност на опозицијата меѓу долгите и кратките придавски форми. Констатира дека долгите форми на словенскиот север се прошириле за сметка на кратките, но го загубиле приznakот /+ определеност/. Што се однесува на категоријата 'одушевеност', нејзините граматички показатели во поголем или помал број се присутни во сите севернословенски јазици. Максималниот број е 7, имено A=G sg m, A=G pl m, Npl m (се работи за наставката *-i како показател на /+ одушевеност/, G sg m и L sg m (се работи за наставката *-и како показател на /- одушевеност/), D sg m (се работи за наставката *-ovi како показател на /+ одушевеност/), и најпосле типот на конгруенција. Сите седум показатели се присутни во словачкиот јазик, во другите јазици бројот се колеба меѓу 5 и 6. На словенскиот југ Мареш констатира зачувување на граматичката категорија 'определност' кај придавките на западниот дел од територијата и нејзиниот развој кај именките на источниот дел, додека категоријата 'одушевеност' се чува на ниво утврдено за прасловенскиот во западните јужнословенски јазици, а била тотално елиминирана во источните.

Нареден дел на Марешовиот текст е посветен на утврдување на временските рамки кога дојде до претставениот дивергентен развој соодветно на словенскиот север и југ. Спроведената анализа води кон заклучокот дека се работи за периодот од 14. до почетоките на 16 в., при што, цитирам: "Die Belebtheitskategorie entfaltet sich weiter erst n a c h dem Absterben der Determinierungskategorie, aber die Schwächung der Belebtheitskategorie beginnt g l e i c h z e i t i g mit dem Aufschwung der Determiniertheitskategorie. (●p. cit. 172).

Во последниот дел од својот текст Мареш го поставува прашањето за причините за претставениот, докажаниот комплементарен развој на двете изучувани категории. Никулците на целиот синцир поврзани процеси ги наоѓа во "komunikationstherapeutischen Gründen", т.е. во потребата да се разликува номинативот од акузативот, ergo субјектот од објектот во

една (всушност две) од централните парадигми — онаа на именките од машки граматички (конгруенциски) род. Сепак, таков одговор не му е доволен, бара објаснување за функционалната поврзаност на двете категории и — тргнувајќи од гореспипаната, не сосем симетрична, хронологија на нивниот развој доаѓа до заклучок дека од одлучувачко значење е еволуцијата на категоријата ‘определеност’, а зацврстувањето на словенскиот север на категоријата на ‘одушевеност’ е последица од губењето на граматичката ‘определеност’.

Толку од Мареш. Моите проучувања на развојот и функционалната оптовареност на граматичките категории во македонскиот и во полскиот јазик, водени од сосем друга перспектива и врз друг јазичен материјал, ме доведоа до истиот заклучок за тесната и неслучајна поврзаност на категориите ‘одушевеност’ и ‘определеност’ и за нивното значење за општиот развој на словенскиот номинален систем. Линијата на размислување што сакам овде да ја претставам не е во колизија со Марешовите заклучоци, меѓутоа во некои аспекти се разликува од неговите интерпретации. Разликите, според моето сфаќање, потекнуваат главно од фактот дека јас во анализата на формалните измени редовно тргнувам од прагматички и/или семантички причини (односно, од теоријата “смысл > текст”) и дека мојата површинска анализа доследно ја водам на морфосинтаксичкото, а не на морфолошкото ниво. Следствено, единствените две граматички (= не лексички) конструкции коишто допуштаат функционална анализа за мене се реченицата (како продукт на предикација) и именската синтагма (како продукт на номинација). Оттука произлегува, на пример, дека неприфатливо е за мене зборување за определеност на придавките или на именките — и во двата случаја ‘определеноста’ за мене е прагматичка категорија на именската синтагма сфатена како целина, како што и ‘одушевеноста’ (односно — за што ќе стане збор подолу — ‘персоналноста’) е семантичка категорија на именската синтагма сфатена како целина. *Mutatis mutandis* од исти причини тешко ми е да прифатам дека во јазиците, каде што “кратките” придавски форми (или нивните остатоци) се држат исклучиво во предикативна употреба, нема траги од категоријата ‘определеност’ — номиналните елементи на таканаречениот „именски прирок“ се *ex definitione* маркирани како /- определени/.

За теоријата што би сакала да ја предложам како мотивирачка позадина на развојот на словенскиот номинален систем од клучно значење е, инаку неоспорна, претпоставката за антропоцентричниот карактер на јазикот. Штом еднаш ќе ја прифатиме, нареден чекор е прифаќањето дека основна инхерентна семантичка особина на именските синтагми (како номинации, т.е. називи на деловите на светот) е признакот /± човек/. Формите на кодирањето на ‘човекот’ во текстот ги нуди не само категоријата

(биолошки) род', туку и категориите 'падеж' и, се разбира, 'лице', додека категоријата 'определеност', како систем граматикализирани показатели на референцијалната карактеристика на именската синтагма, е тесно корелирана со категоријата 'персоналност' од проста причина дека токму човекот, вршител и/или „адресат“ на дејството, е на врвот на комуникативната хиерархија на оние референти на именските синтагми кои – за да биде успешна комуникацијата – бараат еднозначна идентификација. Практично, само за категоријата 'број', т.е. категоријата која граматикализира показатели на количествена евалуација на именуваното, признакот /± човек/ не е директно релевантен, иако и во рамките на таа категорија наоѓаме модели на лексички деривати кои го имаат вградено тој признак во своето значење.

Во светлината на горереченото не чуди дека категоријата 'персоналност' (а покрај неа и категоријата 'одушевеност') е прв кандидат за граматикализација, односно за стекнување транспарентни и предвидливи показатели како гаранција за успешност на чинот на јазичната комуникација. Следствено, развитокот на номиналниот систем е во голема мера историја на начините на кодирањето на 'човекот'. Во натамошниот текст ќе се потрудам таа историја да ја покажам преку еволуцијата и функционалната оптовареност на гореспомнатите граматички категории.

Ќе почнам од објаснување како ја разбираам граматичката категорија 'падеж' и нејзината семантичка мотивација. Имено, граматичкиот падеж не го разбираам како морфолошка форма, туку како синтаксички однос меѓу именската синтагма и синтаксичката конструкција што ја контролира таа синтагма. Примарната функција на именската синтагма е функцијата на аргументски израз врзан за предикатскиот израз кој ја конституира реченицата како синтаксичка конструкција. На семантички план конститутивниот предикат обично импликува 1 до 3 аргументи кои се оформуваат како аргументски изрази, т.е. се наоѓаат во определени падежни односи. На врвот на комуникативната хиерархија на аргументите најчесто се наоѓа оној чиј референт е човек-извор на дејството – тој зема облик на именската синтагма во номинативен падежен однос. Ако предикатот бара и втор персонален аргумент – цел односно адресат на дејството, тој зема облик на именската синтагма во дативен падежен однос, додека аргументите примарно маркирани како не-персонални се оформуваат соодветно во акузативниот и/или инструменталниот падежен однос. (Поради ограниченото време не се задржувам овде на интерпретација на локативот – маркиран како /+ место/, ниту на генитивот, којшто е контролиран не од предикативниот израз, туку од друга именска синтагма, т.е. се појавува во секундарни, деривирани конструкции. Вљочем, токму тие и само тие два падежни односи како показатели ги имаат предлошките

конструкции, спацијалните во случајот на *I*, и „егзистенцијалните“ како мак. *со* или *без* во случајот на *G*. Пошироко за антропоцентричката теорија на падежите сп. Topolińska 1996, 2007, 2008). Кога во позиција на еден од неперсоналните падежи ќе се најде именска синтагма со човек (односно друго живо суштество) како референт, се појавува посебен маркер во форма на *A=G* синкретизам. Како што покажува анализата на македонските текстови, персоналните падежи (*N* и *D*) се карактеризираат со највисока, кај *D* речиси стопроцентна корелација на признаците /+ персонално/ и /+ определено/, додека во неперсоналните падежи таа корелација е значително послаба, иако во *A* е поизразена отколку во *I*. Во македонскиот јазик со формирањето на граматичката категорија 'определеност' никнаа две падежни парадигми зависно од тоа дали соодветните именски синтагми имаат идентификувани или неидентификувани референти – информација за /+ определено/ во акузатив и во датив носат таканаречените заменски реплики, а во номинатив – присуството на членот или на други показатели на /+ определено/. Оваа стандардна норма претставува сублимирана варијанта на ситуацијата присутна во дијалектите каде што корелацијата на /+ персонално/ и /+ определено/ е уште поизразена. Јачината на таа корелација ја подигнуваат именските синтагми конституирани од личните заменски, кои дури пазат дел од морфолошките разлики на падежните форми. Значи: барем за македонскиот јазик не држи Марешовата теза дека во југоисточните словенски јазици се загубила граматичката категорија 'одушевеност'. Таа е реконструирана и дури, би рекла, зацврстена.

Признакот /+ човек/ е исто така инхерентен признак на семантичката категорија 'лице', со личните заменки како лексички и таканаречените лични глаголски наставки (постпозитивни заменски клитики?) како граматички показатели.

Најпосле, тука е и категоријата 'апел', исто базирана врз опозицијата /± живо/, односно примарно /± човек/. Вреди да се истакне дека морфолошки вокатив како показател на таа категорија во македонскиот се пази подобро отколку во многуте јазици со зачувана деклинација.

Сето горекажано води кон заклучок дека признакот /± живо/, со хиерархија каква што е утврдена од Силверштајн (Silverstein 1976), т.е. тргнувајќи од личните заменки па преку сопствените имиња од машки род, итн., односно, со други зборови: со признакот /± човек/ на врвот на таа хиерархија, се пази и се доградува низ векови на целата словенска територија.

Што се однесува до категоријата 'определеност', треба да се подвлече дека таа и во јазиците без член не е сосем без граматички показатели. Имено, како граматички показател треба да се толкува линеаризацијата на лексичките показатели на таа категорија: заменките и/или сопств-

ните имиџа, кои *ex definitione* се сместуваат на почетната позиција во синтаксичката низа оформена како именска синтагма. Впрочем, граматички показател на 'определеноста' е и линеаризацијата на целата реченицата наложена од модсот на нејзината топикализација. Постројата граматикализација на показателите на референцијалната квантификација во словенските балкански јазици е резултат на влијание од страна на нивните не словенски соседи, а – пошироко сфатено – резултат на развој во мултилингвална средина која бара посебно транспарентни показатели на оние содржини коишто се најрелевантни за чинот на јазичната комуникација и меѓу нив – коректна идентификација на протагонистите на самиот тој чин и на настаните за кои станува збор. Ј. Миндак, автор на монографија посветена на категоријата на 'одушевност' во полскиот и во другите словенски јазици пишува: "...na płaszczyźnie semantycznej (a w konsekwencji – i formalnej) zachodzi ścisły związek między takimi kategoriami, jak żywotność, ilość, określoność. Płaszczyzną, na której się te kategorie "spotykają", jest – jak się zdaje – indywidualizacja obiektu (jego nazwy) w pozycji agensa, patiensa (i subiektu)." (Mindak 1990: 165).

Резимирам: Претставените факти сугерираат дека првите кандидати за граматикализација (сфатена како регуларизација на површинските показатели) во рамките на именската синтагма се признаците \pm човек/, односно \pm живо/ и информацијата за референцијалниот идентитет на носителите на тие признаци. Марешовата теза за тесната поврзаност на категориите 'одушевност' и 'определеност' стои. Стои исто така тезата за доминација на првата од тие категории на словенскиот север, а втората на словенскиот југ. Меѓутоа, во светлината на изнесените податоци за македонските и полските состојби тезата за комплементарноста на двете категории треба да се формулира многу повнимателно: се работи за разлики во обемот на делумната граматикализација на две во основа различни категории, едната *par excellence* семантичка, другата *par excellence* прагматичка, и двете присутни во сите словенски, и не само словенски, јазици.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Обемната предметна литература читателот ќе ја најде во трудот на Мареш. Подолу приведувам само позиции што сум ги користела надеор од таа негова литература.

Mareš, F. V., 1982: Das Verhältnis der Belebtheits – und der Determinierungskategorie im Slavischen, *Приспийани предавања, прилози и библиографија на новиџе членови на МАНУ*, 6, Скопје, 163–175.

Mindak, J., 1990: *Językowa kategoria żywotności w polszczyźnie i słowiańszczyźnie na tle innych języków świata*, Ossolineum, serija Slavica.

Honowska, M., 1963: *Geneza złożonej odmiany przymiotników w świetle języka staro-cerkiewno-słowiańskiego*, Kraków.

Silverstein, M., 1976: Hierarchy of features and ergativity, *Grammatical Categories in Australian Languages*, Canberra, 112–171.

Topolińska, Z., 1996: Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System, *BPTJ* LII, 57–72.

Topolinjska, Z., The anthropocentric case theory: how is man realized in the discourse?, *Naylor Lecture*, Columbus (во печат).

Тополинска, З., 2008: *Развитокопи на граматичките категории во серијата: Македонски ~ Полски. Граматичка конфронтиација 7*, МАНУ, Скопје. (во печат).

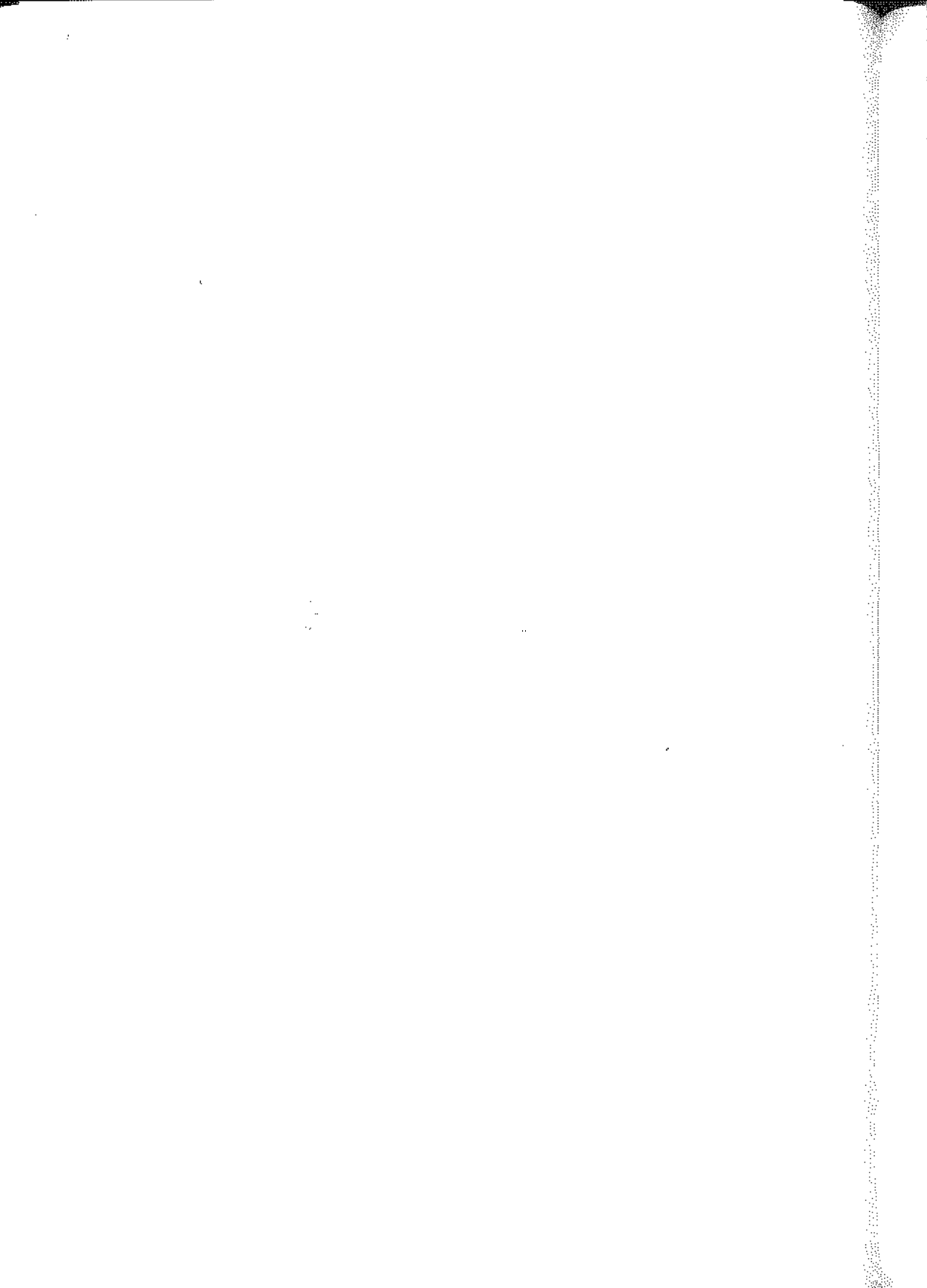
Zuzanna TOPOLINJSKA

THE ROLE OF PRAGMATIC AND/OR SEMANTIC FACTORS IN THE EVOLUTION OF SLAVIC NOMINAL SYSTEMS

(Summary)

F. V. Mareš in his opening contribution as a member of the Macedonian Academy of Sciences and Arts (cf. *Das Verhältnis der Belebtheits- und Determinierungskategorie im Slavischen*, *MASA*, Opening addresses, contributions and bibliography, 1982, 162–175) formulates an interesting thesis on the complementary distribution of the grammatical categories of definiteness and of animacy in Slavic languages. He argues that in the Northern Slavic languages all the markers of the referential definiteness, present in Old Church Slavonic texts, were successively eliminated and compensated by the development of the new category of animacy, while in the Balkan Slavic languages the category of definiteness was developed and consolidated. In order to prove his thesis Mareš carries a detailed analysis of the grammatical means functioning as exponents of the two complementary categories in particular Slavic languages. Finally, he looks for the cause of such a development and comes with the answer that it could be triggered by the “therapeutic” need to differentiate the nominative from the accusative in the old singular masculine paradigmes.

In my paper I would like to present some pragmatic and semantic factors relevant for the development of the two categories in question. I am focusing on the anthropocentric principle and its role in the evolution of Slavic nominal systems.

Стијанислава-СТАЦИА ТООСКА

ГЛАГОЛСКИ ПРЕДИКАТИ НОСИТЕЛИ НА ИНФОРМАЦИЈАТА ЗА ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ПОЛСКИОТ ЈАЗИК

Евиденцијалноста се врзува со исказите со кои се искажува дистанцирање на зборувачот од информацијата за некој настан/ ситуација што ја соопштува. *Евиденцијалноста* е семантичка категорија која се однесува на изворот на знаење врз основа на кој зборувачот X создава исказ P со кој соопштува за некоја ситуација S. Ако во еден таков исказ на некој начин се укажува на изворот на знаење за таа ситуација, тој исказ се смета за маркиран по евиденцијалност, а доколку во исказот отсутствува показател за изворот на знаењето, тој се смета за неутрален во однос на евиденцијалноста. Клучен критериум за одредувањето на евиденцијалноста на еден исказ е изворот на знаењето за некоја ситуација (доказите, сведоштвата), затоа е важно да се разграничат различните извори на знаење.

Знаењето за една ситуација може да се заснова на лично искуство или на некој друг доказ. Личното искуство може да биде *директно* или *индиректно*, во зависност од тоа дали зборувачот имал директен пристап до ситуацијата или до некои нејзини последици. *Директното* лично искуство е визуелно. Визуелното искуство (визуелниот доказ) се смета за неутрално во однос на евиденцијалноста. Затоа, разгледувајќи ја евиденцијалноста треба да се фокусираме на *индиректното искуство*, т.е. на *индиректните сведоштва/докази*, што значи дека се разгледуваат искази за некоја ситуација S што не се засноваат врз директно перцептивно/визуелно искуство, туку се создаваат врз основа на некој друг доказ (evidence).

Според Вимер (Wiemer 2007), кој се повикува на заклучоците на Плангјан (Plungian 2001), *индиректните сведоштва/докази* се делат на две основни подгрупи:

а. Во првата, зборуваачот се уште има лично искуство, но тоа не е директно учество во ситуацијата S, туку тој посматрал друга ситуација S' за која смета дека има каузална врска со ситуацијата S. Ова Плангјан (Plungian: 2001) го нарекува *рефлектиран (посреден) доказ* ('reflected evidence'). Доказот може да биде *симултан* или *рејроспективен*.

Марко симултан (S). Слушам отворање на вратата/ чекори во другата соба (S') -*симултан* доказ.

Марко симултан (S). Му го гледам палтото на закачалката (S')-*рејроспективен* доказ.

б. Во втората, зборуваачот ниту лично ја искушил ситуацијата S, ниту за неа дознал/ заклучил врз основа на некој индиректен доказ, туку за неа чул од некој друг зборуваач(и). Овој тип на сведоштво (доказ, кој во англиската терминологија, вообичаено се нарекува 'hearsay' („чуено од друг“), Плангјан го нарекува 'mediated evidence', а во македонската терминологија тоа е *прекажување* (Конески 1956: 477).

Марко симултан (не сум го видел, но ми кажа сеспра му) – *прекажување*.

Првиот тип на евиденцијалност може да се нарече *инференциска евиденцијалност* ('inferential evidentiality') – во исказите со овој тип на евиденцијалност до знаењето за соопштената ситуација доаѓаме по пат на инференција, заклучуваме, дедуцираме. За вториот тип на евиденцијалност може да се употреби терминот *прекажана евиденцијалност* ('reportive evidentiality') – во исказите со овој тип на евиденцијалност до знаењето за соопштената ситуација доаѓаме по пат на прекажување, пренесување на информации кажани од друг.

Фридман (Friedman 2005: 26) ја разгледува *евиденцијалноста* како категорија којашто е граматикализирана во балканските јазици, па затоа за него тоа е граматичка категорија којашто ја изразува евалуацијата на зборуваачот за настанот што се раскажува, и која често, но не секогаш се заснова врз природата на доказот што е достапен. Според него, *евиденцијалните* искази можат да бидат од 2 типа: *конфирмативни* (потврдени), понекогаш наречени *засведочени* и *неконфирмативни* (непотврдени), понекогаш наречени *прекажани* (reported) или *инференциски* (inferential). В. Фридман докажува постоење на два типа на *неконфирмативне* во балканските јазици: *наративен* (раскажувачки) кој функционира на нивото на раскажувачкиот (наративен) дискурс и вклучува повеќе од 1 реченица; и *реченичен* (sentential), кој е карактеристичен за нивото на реченицата. Првиот е *прекажување*, се карактеризира со појавување во поголеми делови од некој текст и не може да изрази вистинска сегашност (без да се однесува на некој вистински или замислен минат настан или изјава).

Вториот е *адмиратӣиво̄ӣ*, и тој се карактеризира со тоа што не се употребува во раскажан текст (на ниво на наративниот дискурс), туку во жив дијалог, може да изрази вистинска сегашност и особено често се појавува во извични или прашални реченици.

Во овој реферат ќе се разгледуваат инференциската и прекажаната евиденцијалност (сп. Wince 2007), односно наративниот неконфирматив (сп. Friedman 2005) во *македонскиот* и во *полскиот* јазик.

Во македонскиот јазик (како еден од балканските јазици) постојат и граматички и лексички показатели на категоријата евиденцијалност. Граматички показател на оваа категорија во македонскиот јазик е минатото неопределено време, т.е. сум-перфектот (сум + л-формата од перфективни и имперфективни глаголи) и тоа не е предмет на интерес во овој труд. Во полскиот јазик, категоријата евиденцијалност се изразува главно преку лексички показатели, но постои и еден граматички. Тоа е конструкцијата составена од глаголот *mieć* + инфинитив која често се јавува во евиденцијалните искази во полскиот јазик, но не секогаш се среќава во поширокиот дискурс регуларно.

Marek miał przyjść do siódmej.

[Марко *ӣ*реба̄ше да дојде до седум] – (некој ми кажа, имам таква информација).

Во овој труд ќе укажам на инвентарот на лексичките показатели во двата јазика, на кој тип на евиденцијалност му припаѓаат и ќе се осврнам малку повеќе на глаголите на зборување (и некои глаголи што означуваат ментални состојби, односно процеси) како еден од типовите на лексички показатели на прекажаната евиденцијалност.

Како лексички показатели на евиденцијалноста во *македонскиот јазик* можат да се јават:

– глаголите на зборување во агентивна форма (со посочен агенс) (*вели, соопштӣи, информира* итн.) – *ӣ*рекажана евиденцијалност.

– некои глаголи што означуваат ментални состојби или процеси (*мисли, сме̄та, оценува, заклучува* итн.) во агентивна форма (со посочен агенс) – *ӣ*рекажана евиденцијалност.

– глаголските форми во неагентивна форма (со *се* или во 3. лице единина) од некои глаголи на зборување, глаголи на аудитивна перцепција, глаголи што означуваат ментални процеси и сл. (*се зборува, се шушка, се ӣтекулира/ се слуша/ се дознава/ изгледа, се чини* итн.) – *и*нференциска евиденцијалност.

– изразите со предлогот *според* (според X, при што X може да биде лице, институција, текст) – *ӣ*рекажана евиденцијалност.

– модалните зборови како *очигледно, јасно/ наводно, божем, (не)официјално* итн. – *инференциска* евиденцијалност

Лексичките показатели на евиденцијалноста во *полскиот јазик* се:

– глаголите на зборување (*mówić, powiedzieć, twierdzić, komentować, ogłosić* итд.) – *преказана* евиденцијалност.

– некои глаголи што означуваат ментални состојби и процеси во агентивна форма (со посочен агенс) (*sądzić, oceniać, konkludować* итд.) – *преказана* евиденцијалност.

– изразите со предлогот *według* (*według* X-a, со значење *според* X, при што X може да биде лице, институција, текст) и конструкцијата со петрифицираниот инструментал од именката *zdanie- zdaniem* X-a со значење *според мислењето на* X (при што X може да биде само лице) – *преказана* евиденцијалност.

– партикулите¹ како *podobno, podobniez, ponoć, jakoby, niby, rzekomo*; *преказана* евиденцијалност.

– петрифицираните инфинитиви како *widać* и *się słycać* – *инференциска* евиденцијалност.

– глаголите *zdawać się* и *wydawać się* во форма за 3 л. едн (*zdaje się* и *wydaje się*), употребени како вметнат текст – *инференциска* евиденцијалност, и други.

Исказите што ги карактеризираме како евиденцијални, маркирани по евиденцијалност претставуваат двокатна конструкција (конструкција на две нивоа), од два исказа и двајца зборувачи. На повисокото ниво/ кат се наоѓа *метазборувачош* (X') кој го создава евиденцијалниот исказ, а на подолното ниво е *изворниот зборувач* (X'') (или само *зборувачош*) кој го создал исказот P што соопштува за ситуацијата S. Ова разликување е потребно да се нагласи овде затоа што во евиденцијалните искази со глаголи на зборување, кои се предмет на интерес во овој реферат, тоа е особено важно поради различниот став на двајцата зборувачи кон исказот што се соопштува.

Основното значење на глаголите на зборување е воведување на исказ кажан, соопштен од некој зборувач. Во таа смисла, овие глаголи имаат вградено информација за евиденцијалност и можат да служат како лексички показатели на евиденцијалноста. Исказите со глаголи на зборување се однесуваат на преказаната евиденцијалност. Во зависност од

¹ Според Гроховски (Grochowski 1986) овие лексички единици во полскиот јазик се третираат како партикули. Некои од нивните еквиваленти во македонската лингвистичка терминологија се нарекуваат модални изрази кои функционираат како вметнат текст (*наводно, како да, како што велиш*).

изборот на глаголот на зборување со кој се воведува исказот соопштен од зборувачот, овој тип на евиденцијални искази се помалку или повеќе маркирани и во однос на епистемичката модалност, го искажуваат и ставот на метаборувачот во однос на вистинитоста на исказот – од неутрален, преку сомневање, до целосно неприфаќање на вистинитоста на информацијата или во спротивен правец до убедување во вистинитоста на исказот.

Евиденцијалните искази што содржат глагол на зборување во македонскиот јазик може да имаат 2 показателя на евиденцијалноста. Едниот е лексички-самиот глагол на зборување, чијшто избор го покажува ставот/ односот на метаборувачот кон зборувачот и кон исказот што го соопштува; другиот е *граматички* – доколку за ситуацијата S што се соопштува во исказот P се употребува минатото неопределено време (сум-перфектот). Но, доколку за ситуацијата што се соопштува се употребува сегашно време во активна или пасивна дијатеза, кое нема граматикализирано таква функција, тогаш показател на евиденцијалноста е само глаголот на зборување, или евентуално некој друг лексички показател.

Глаголите на зборување кои најчесто се среќаваат како воведувачи на туѓ исказ се *основните глаголи на зборување* во соодветниот јазик и тие се неутрални во однос на оценката на метаборувачот за вистинитоста на содржината на пренесениот исказ, а и во однос на оценката на намерата на зборувачот при соопштувањето на информацијата за некоја ситуација. Такви глаголи, во македонскиот јазик се: *вели, рече, информира, соопшти, изјави, објасни* итн., во полскиот: *mówić, powiedzieć komentować, obwieścić, ogłosić* итн.².

Глаголите *информира, соопшти* и *изјави* и соодветно *oznajnić, obwieścić, ogłosić* се разликуваат од *вели, рече/mówić, powiedzieć* во тоа што во нивната семантика се содржи компонентата дека зборувачот смета дека неговиот адресат не ја знае информацијата што тој ја соопштува и сака таа да стане дел од неговото знаење.

Жителите вели дека не забележале ништо невообичаено во селото и околината. (Дневник, 23.VIII 2007).

МВР вели дека нема сознанија дали косовецот, кој во саботата избегал од зашворот, се крие во селото. (Дневник, 23.VIII 2007).

Портпаролот на Владата информира дека на средбата се разговарало и за поддршката на земјоа од оваа бугарска партија. Тој соопшти дека партијата на Борисов се понудила да ѝ помогне на Македонија во лобирањето за влез во Европската унија. (Време, 10.X 2007)

² Овде наведените глаголи се само илустрација на некои (најчестите) типови на глаголи на зборување и на глаголите што означуваат ментални состојби, што беа добиени преку ексерпција на периодика од двата јазика.

W rozmowie z „Dziennikiem”, Richard Francis mówi o propozycji tajemniczo, że dostał ją od “jednego z liderów partii i najbardziej zaufanych ludzi Andrzeja Leppera. (Wprost, 12.VIII 2007).

Z usług Łyżwy korzystał Andrzej Lepper- tak obwieścił poseł Suski, szef komisji regulaminowej. (Wprost, 12.VIII 2007).

Со глаголите *морда* и *тврди* метаборувачот дава оцена, мислење за убеденоста на зборувачот во вистинитоста на информацијата што се соопштува со исказот, притоа не покажувајќи го својот личен став кон вистинитоста на исказот.

Единствен кој категорично тврди дека нема несакани гости во селото е иоранешниот граѓанин на Собранието на РМ. (Дневник, 23.VIII 2007).

Нејојинката Билјана Т. тврди дека била претепана од сојузвеникот на конфекцијата и од шоколадна дена лежела на нервното одделение во кавадаречката болница. (Дневник, 23.VIII 2007).

Praca naszych służb za granicą bardzo się zакtywowała. Trzeba to przyjąć z zadowoleniem-тврди Nikołaj Kurianowicz. (Wprost, 5.VIII 2007)

Schetyna rozmawiał już z nim na ten temat-тврди jeden z członków zarządu partii (Wprost, 5.VIII 2007)

Со глаголите *пошпрдуса* и *потврда* метаборувачот покажува дека од зборувачот добива верификација за вистинитоста на некоја претходна информација што тој (метаборувачот) ја дознал (за неа се зборувало, слушал, прочитал и сл.), а не бил сигурен во нејзината вистинитост.

Високи безбедносни извори счера за Дневник пошпрдија дека група се крпе главно во околината на Танушевици. (Дневник, 23 август 2007, 1).

Jeśli profesor się zgodzi, najprawdopodobniej będzie naszym kandydatem do Senatu- potwierdza poseł Zbigniew Gzirzyński (PiS). (Wprost, 5.VIII 2007).

Aleksandra Wiktorow potwierdziła „Wprost”, że była przeciwna przekształceniu ZUS w zakład budżetowy. (Wprost, 5.VIII 2007).

Со глаголите како *најменува*, *истакнува*, *пошеница* речиси редовно се воведуваат искази во еден поширок дискурс/ текст. Употребувајќи ги овие глаголи метаборувачот дава оцена за важноста на исказот соопштен од зборувачот. Со други зборови, со овие глаголи на зборување се информира дали исказот што зборувачот го создава содржи помалку или повеќе битна информација, во однос на темата на поширокиот дискурс.

Михајловски напоменува и дека во тој период имало и многу луѓе барани по поштерници, избежани од зашвор, најразличен криминален мѓан, што суѓерирало поштерница поштерницијата да дејствува постојење штеренски. Тоа беше главната причина, поштерница тој, да се формираат посебни мобилни единици за справување со уличен криминал, во народот поштерница како „алфи“ (Глобус, 9.X 2007).

Зафировски не го негира зголемувањето на бројот на поштерници, но поштерница дека се работи на иранспаренитост во работната на поштерницијата и граѓане на довербата кон неа. (Глобус, 9.X 2007)

Глаголот оценува/оценил има значењска компонента која информира дека метаборувачот ја смета информацијата добиена со исказот за став, мислење, вредносен суд на зборувачот за соопштената ситуација.

Советот за безбедност ја оценува безбедносно-политичката ситуација во земјата како стабилна. (Дневник, 10.X 2007).

To nie ZUS będzie miał problem z nim, tylko kancelaria premiera bez niego. Tak ocenił niespodziewaną nominację Pawła Wypucha na prezesa ZUS Robert Gwiazdowski, przewodniczący rady nadzorczej zakładu. (Wprost, 5.VIII 2007)

Со употреба на глаголот признава/przyznać się, wyznać метаборувачот информира дека зборувачот со неговиот исказ P го потврдува случувањето на некоја ситуација S, за која се претпоставувало дека постоела/ постои, но постоело сомневање во вистинитоста на таа информација.

Во опозициската СДСМ се задоволни од иницијативата на судителите. Признаваат дека ише ја поднесе иницијативата до Уставниот суд. (Глобус, 26.VI 2007).

Jak przyznaje szef KNF, zbyt często rady nadzorcze to tylko „gremia koleżeńskie”. (Wprost, 10.VI 2007).

Овде претставените глаголи претставуваат само мала илустрација на глаголите што означуваат зборување или ментални процеси и состојби кои најчесто се јавуваат во весниците и списанијата како лексички показатели на евиденцијалноста. Анализирајќи го материјалот и собирајќи примери се покажа дека мошне интересни за понатамошни проучувања би биле различните комбинации на глаголите на зборување со други лексички показатели на евиденцијалноста во еден исказ, и тоа во врска со евентуалните блокади кои би се јавиле во одредени комбинации (на пр. *Тој не уверува/ тврди дека Марко наводно дошол.), како и анализа на можните комбинации во поглед на степенот на нивната епистемичка маркираност, посебно во однос на степенот на прифаќање или отфрлање на вистинитоста на исказот итн.

ЛИТЕРАТУРА

Friedman, Victor, 1986: Evidentiality in the Balkans: Bulgarian, Macedonian and Albanian. *Evidentiality: the Linguistic Coding of Epistemology*, red. W.L. Chafe – J. Nicholas, Ablex Pub. 168–187.

Friedman, Victor, 2005: Admirativity: between modality and evidentiality, *STUF* 58, 1, 26–37.

Grochowski, Maciej, 1986: Polskie partykuły. Skłania, semantyka, leksykografia. Wrocław.

Grochowski, Maciej, 1997: Wyrażenia funkcyjne (studium leksykograficzne), PAN, Kraków 1997.

Конески, Блаже, 1956: Граматика на македонскиот литературен јазик. Култура, Скопје.

Plungjan, Vladimir A., 2001: The place of evidentiality within the universal grammatical space. – *Journal of Pragmatics* 33, 349–357.

Wiemer, Björn, 2007: Particles, parentheticals, conjunctions and prepositions as evidentiality markers in contemporary Polish (во печат).

Тофоска, Станислава-Сташа, 1996: Глаголи на зборување во современиот македонски јазик, *магистерска работа* одбранета на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Stanislava STASA-TOFOSKA

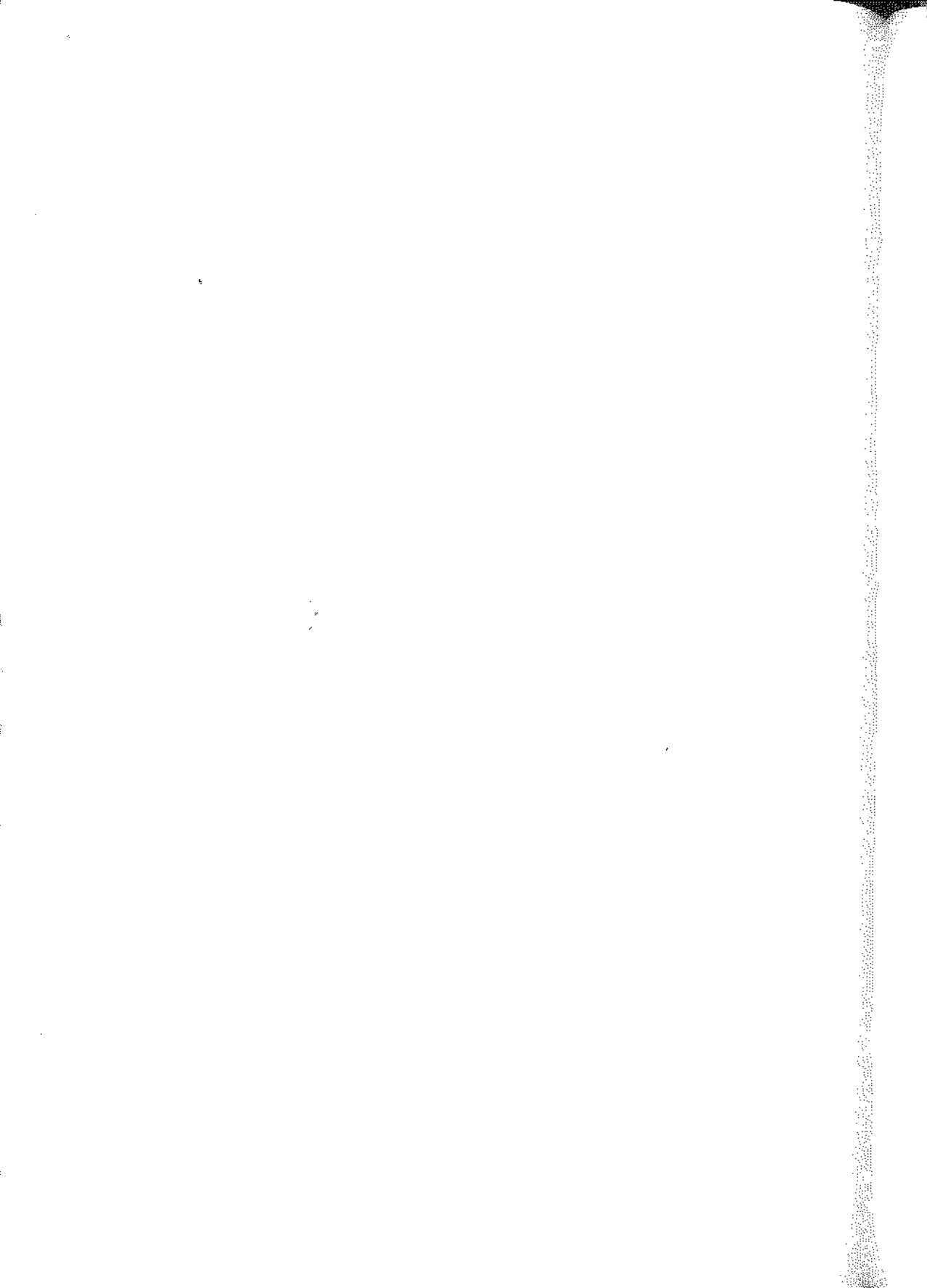
VERBAL PREDICATES CARRIERS OF EVIDENTIAL INFORMATION IN MACEDONIAN AND POLISH

(Summary)

Evidential meanings specify the source of knowledge expressed in assertions, more precisely: they specify the source of knowledge by virtue of which the speaker feels entitled to make a statement. Any grammatical or lexical expression conventionally containing such a meaning component ought to be regarded as a marker of evidentiality. Macedonian is one of not many languages in which the category of evidentiality is regularly grammaticalized (by the *sum*-perfect), while in Polish lexical markers for evidentiality are predominant.

In this paper are discussed some verbal predicates (verbs denoting speech acts and mental states) which carry (lexical) information about evidentiality in Macedonian and Polish. The aim of the paper is to point out these lexical expressions, to find out if and how the grammatical and lexical markers of evidentiality combine in the statements with these verbal predicates in Macedonian and to compare to the situation in Polish.

II. ЛИТЕРАТУРА, КУЛТУРА И ФОЛКЛОР

Вера СТОЈЧЕВСКА-АНТИК

**МАКЕДОНСКИ ПРЕДЛОШКИ НА РАКОПИСИТЕ:
НОВГОРОДСКИ ЛИСТОВИ, МИРОСЛАВОВО ЕВАНГЕЛИЕ,
ДРАГОЛЕВ ЗБОРНИК**

За бројните примери на откривање предлошки за одредени ракописни состави во славистиката е отворено полето на истражувања, кои од почетоците на историјата на славистиката до денес љубопитно траат. Во случајов се задржуваме на три карактеристични примери, на познатите ракописи: руското Остромирово евангелие, српското Мирославо евангелие и српскиот зборник на попот Драгол. Овие значајни примери, рускиот од XI век, и српските од XII и XIII век настанале врз предлошки од Македонија, благодарение на широките размери на Охридската книжевна школа, која се развива и по смртта на првоучителите и основачите Светите Климент и Наум Охридски.

За кружното проширување на охридската книга, во сите сфери од словенските книжевности, во 1985 година на Семинарот за македонски јазик, литература и култура, поднесе резимиран реферат д-р Драгољуб Драгојловиќ.¹ Тој ги образложи значајните кружни правци на распространување на охридското ракописно наследство од времето на Охридската книжевна школа основана од првоучителот Св. Климент Охридски, а посебно за времето на проширувањето и зацврстувањето на големото Самоилово царство во Македонија и на Балканот, во најзначајните правци во: Србија, Дукља, Травунија, Захумје, Далмација, а и многу подалеку во Киев и Киевска Русија. Мошне впечатлив е заклучокот по опстојниот преглед за раши-

¹ Драгољуб Драгојловиќ, *Ширење словенске книги из Охридске книжевне школе*, XI научна дискусија, (Охрид 13-16 август 1984), Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Семинар за македонски јазик, литература и култура, Скопје 1985, 123-135.

реноста на Охридската книга: „Наведените примери убедливо говорат дека духовното творештво на Охридската школа е вградено во руската и во сите јужнословенски книжевности и дека таа по пропаста на Самоиловото царство, имплицирајќи хоризонтална ориентација, го зачувало неоштетено старословенското книжевно наследство, давајќи драгоцен придонес и во создавањето на нови редакции на библиски книги, кои во поголема или помала мера биле прифатени во сите средновековни кирилски книжевности.“² Ирена Грицкат посебно го подвлекува во овој поглед мислењето на Н. Толстој: „За жал, славистите воопшто не се занимаваат со толку на важната гранка од историјата на културата како што е географијата на книгата.“³ Можеби една здрава основа за овие истражувања донесе трудот на М. Н. Сперански, објавен уште во 1928 година: „Од каде доаѓаат постарите паметници на старата руска писменост и литература?“⁴ И токму во овој труд ги открива правците на дефинитивното определување за врските на Остромировото евангелие со Новгородските листови. Меѓутоа, заклучни одредници за нивните меѓусебни релации донесуваат опширните истражувања на Владимир Мошин, објавени во 1983 година.⁵ Заклучоците донесени во овој труд се образложени со претходните долгогодишни истражувања на славистите: И. И. Срезневски, П. А. Лавров, В. Јагиќ, Н. М. Карински, Б. Љапунов, Ф. Ф. Фортунатов, Ф. В. Камински, итн.⁶

Во својата „Историја на српската кирилица“, Петар Ѓорѓиќ дефинитивно заклучува: „Македонското потекло на првиот словенски книжевен јазик го утврди ученикот на Миклошич – Ватрослав Јагиќ (1838–1923), најголемиот славист на своето време и најголемиот познавач на старословенскиот јазик на сите времиња... Сигурно е толку што (старословенскиот) во својата првобитна форма беше еден од јужнословенските дијалекти на просторот од Солун, на запад до Костур и на исток до Цариград.“⁷ Ѓорѓиќ е еден од лингвистите кој категорично ја отфрла хипотезата за авторството на кирилицата од

² Драгољуб Драгојловиќ, 133.

³ Ирена Грицкат, *Актуелни језички и текстолошки проблеми у старим сръпским сѣменицима*, Народна библиотека Србије, Београд 1972, 39.

⁴ М. Н. Сперански, *Откуда идути старейшие памятники русской письменности и литературы?* *Slavia VII*, 1928–1929, 529.

⁵ Владимир Мошин, *Новгородски листини и Остромирово јеванђеље*, Археографски прилози, Народна библиотека Србије, 5, Београд 1983, 7–64.

⁶ В. Мошин, 7–14.

⁷ Петар Ѓорѓиќ, *Историја српске ћирилице*, Београд 1987, 20.

страната на Свети Климент.⁸ Исто така, тој јасно ги одредува како западномакедонски старите ракописи: Зографското евангелие, Асмановото евангелие, Охридското евангелие од XI век, Синајскиот требник од XI век, Рилските листови од XI век, итн.⁹ Инаку, познат е фактот, како што ќе видиме понатаму во однос на Мирославовото евангелие, дека северно од Тетово–Скопје–Кратово, се наоѓале текстови во кои ж преминувало во ч , а иѣ и ѡ во иѣѣ и жѡ . Со влијанието од западните македонски говори и источните бугарски, се доаѓало до неминовна мешовитост на изговорот, како логична последица на близината на говорителите од Србија, Македонија, Бугарија.

Новгородските листови претставуваат два пергаментни листови, фрагменти од евангелиските читања од шестата и седмата страсна недела од Големиот пост, пишувани во два столба уставно писмо. Новгородските листови со своите белези многу брзо ги откриле сличностите со Остромировото руско евангелие, само што уставот во првиот ракопис е нешто поправлен. Сличноста доведувала спонтано до констатации дека и двата ракописи имаат иста предлошка. Меѓутоа, исцрпните истржувања на погореспоменатите слависти, а и најновите, доведуваат до заклучокот дека Новгородските листови се остаток од Самоилов раскошен кодекс, поклонет во Киевска Русија, во врска со утврдените Охридско-Киевски црковно-духовни и писмени врски.¹⁰ Во овој поглед се значајни трудовите на украинскиот научник Приселков, кој открива дека Киевска Русија ја добила црковната хиерархија од Охридската патријаршија, а не од Цариград.¹¹ За Охридската книжевна школа и врските со старата руска книжевност во нашата средина се истакнуваат повеќе студии на Блаже Конески.¹²

Најубав пример за охридско-руските врски и влијанија покажува откривањето на Новгородските листови како прототип на Остромировото евангелие. Со деталните анализи В. Мошин, ги претдатира старословенските ракописи, со откривањето и употребата на

⁸ Петар Ђорџиќ, 32.

⁹ Види: 42–43.

¹⁰ Владимир Мошин, исто, 7–67.

¹¹ М. Д. Приселков, *Очерки по црковно-политической истѡриѡи Киевской Руси X–XII вв.* Спб. 1913.

¹² Блаже Конески, *Охридската книжевна школа, Книга за Климентѡ, „Кочо Рацин“, Скопје 1966; Јазични конѡакѡи меѓу сѡараѡи македонска и руска ѡисменосѡи, Кирило-Методиескиот (старословенскиот) период и Кирило-Методиеската традиѡија во Македонија, МАНУ, Скопје 1988, 51–57.*

знаците на екфонетската нотација, што се вклопува и во неговата периодизација на руско-јужнословенските врски од X–XV век.¹³ Според најновите екфонетски нотации и истражувања Новгородските листови потекнуваат од X век, Остромировото евангелие од XI век. Покрај тоа, изворите недвосмислено говорат за првиот новгородски епископ Јоаким Корсуњанин, кој преговарал за врските и црковната хиерархија меѓу рускиот кнез Владимир и македонскиот цар Самоил во Охрид. Од Самоил пренесол во својата земја ракописи изработени во Охридската школа. Во Киев во X век постоела христијанска општина и христијанска црква Свети Илија. Во Киевска Русија бил пренесен царскиот Самоилов кодекс, врз чија основа настанало Остромировото евангелие, а Сперански докажа дека во Новгород бил пренесен македонскиот Псалтир со толкувања на Атанасиј Александриски, кој послужил за два руски преписи: Јевгениевиот псалтир од XI век и Толстоевиот псалтир од крајот на XI век. Сперански убедливо открива во нив црти од Охридската школа. Во оваа смисла е важно мешањето на тврдиот ер – ѝ со о и мекиот ер ѝ со е – рова место • рѡва, лѣсть место лѣсть.

Погледнато палеографски буквата б се јавува во Новгородските листови со голема петелка која се приближува кон Самоиловиот натпис од 993 година. Буквата *зело* не се јавува ниту во текст, ниту како бројно значење. Буквата ч има плитка чаличка како што е во Супрасалскиот ракопис. Од почетокот од зборот *ѡко*, ж се употребува во наставките на именките и придавките: *силоѡ*, *јотованото е* е во почетокот на зборот *ѡдинѡ*. Новгородските листови со правилната примена на ж, ѡ, ѡ и ѡ несомнено укажуваат на јужнословенски охридски правопис од X век. Како пример на преод од Новгородските листови во Остромировото евангелие е видлива употребата на *ѡѡ* на крајот од 3 л. еднина и множина во глаголските форми: *даѡѡ*, *хо-диѡѡ*. Појавата на о место мал ер ѝ во зборовите *гласомѡ*, *великомѡ*, се открива западно-македонската охридска вокализација на тврдиот ер ѝ во о, како што е во Асемановото евангелие, Савината книга.¹⁴

Во секој случај опширните анализи на палеографските и правописните белези на Новгородските листови го датираат споменикот во X век и ги лоцираат во западните македонски говори, поточно во

¹³ Избрани дела – Владимир Мошин, приредил Ѓорѓи Поп Атанасов, „Менора“, Скопје 2002.

¹⁴ Камински, стр. 292; Ф. Ф. Фортунатов, *Сосѡѡв ѡсѡѡром. еванѡѡ*, 26–27 се јавува на етимолошкото место, што е, исто така, ѡ важна карактеристика на западната македонска школа.

Охридската школа, особено мешањето на јат ѣ со етимолошкото ѡ, замената на малиот ер ѣ со о, групите р и л со големиот ер ѣ или мал ер ѡ, за разлика од руските ракописи каде што има мешање на големиот ер ѣ или малиот ер ѣ со р или со л. Препишувачот на Остромировото евангелие Ѓаконот Григориј и неговиот помошник ја почитувале старословенската традиција на јусовите од Охридската школа. Во однос на екфонетската нотација Новгородските листови покажуваат база од грчката екфонетска нотација, додека Ѓаконот Григориј со Остромировото евангелие се наслонува на јужнословенската од Новгородските листови.¹⁵

Натамошните истражувања на македонско-охридско-руските врски и обратно траеле континуирано, но треба да се одбележат позасилените врски во X век, се засилуваат повторно во XIII век, посебно во средиштето на Света Гора, каде што престојувале и работеле бројни руски, македонски и бугарски монаси и дејци.¹⁶

За нас во случајов е важен значајниот српски ракопис Мирославовото евангелие, еден раскошно илуминиран ракопис, со потекло од XII век. Најстарите старословенски глаголски и кирилски ракописи од Охридскиот Климентов центар откриваат карактеристична илуминација, а најкарактеристичните примери ги опишува В. Мошин¹⁷, којшто го истакна посебно ракописот Новгородски листови, раскопно илуминиран со златна боја како Самоилов царски кодекс.

Лазар Мирковиќ¹⁸, одличниот познавач на Мирославовото евангелие на прв план ја истакнува мислата на Ст. М. Куљбакин: „Овој споменик повеќе од кој и да било друг, заслужува да му се посвети посебно внимание, и на сите типови кои се во врска со него.“¹⁹ Прекрасните минијатури на Мирославовото евангелие ги откри рускиот славист Владимир Спасов, а највисоки вреднувања доби од Феодор Иванович Буслаев, според кого Мирославовите орнаменти ги нат-

¹⁵ В. Мошин, *Екфонетска нотација Новгородских листови и Остромирово евангелие*, 45–64.

¹⁶ В. Мошин, *Русские на Афоне*, *Byzantinoslavica* IX, 19–47, 62–64; Ѓоре Сп. Радојочиќ, *Јужнословенско-руски културне везе до почетка XVIII века*, Крушевац, 1967, 22–24, 35.

¹⁷ Владимир Мошин, *Илуминирани рукописи на подручју Македоније*, Кирилостодиевистика, Скопје 2006, 3, 860–89.

¹⁸ Лазар Мирковиќ, *Мирославјево евангелие*, Посебна издања, Београд, 1950, Археолошки институт, књ. CLVII, 1.

¹⁹ Ст. М. Куљбакин, *Палеографска и језичка истражувања о Мирославјеву евангелие*, Сремски Карловци 1925.

крипија сите други словенски. Кондаков ги потврди ваквите согледувања.²⁰

За Мирославовото евангелие се значајни истражувањата на славистите: Љ. Стојановиќ, В. Коровиќ, Ст. Куљбакин, А. Белиќ, Л. Мирковиќ, Д. Богдановиќ, В. Максимовиќ, и многу други. Ракописот е пишуван од повеќе пера, но сигурен е грчкиот дијак Григориј, а било препишувано за хумскиот кнез Мирослав, брат на Стефан Немања, според кого и го доби името. Првите пронаоѓачи и афирматори се: рускиот владика Порфириј во Света Гора, Стојан Новаковиќ го снимил за Белград и Никифор Дучиќ. Љ. Стојановиќ го издаде Евангелието фототипски во Виена во 1897 година. Оттогаш Мирославовото евангелие егзистира во науката. Интересно е дека истражувачите не доаѓале секогаш до еднакви заклучоци. Како место на настанувањето се споменуваат: Бијело Поле, Стон, Хумско-босанскиот терен, Босна, итн. Куљбакин откри во него постари ортографски црти од XI век. Александар Белиќ по своите објави и по тие на Стојановиќ, согледува постари ортографски црти од 1189 година. Како извор посочува глаголска предлошка. Лазар Мирковиќ смета дека прапрототипот бил грчки текст, потоа преведен за времето на Кирил и Методиј на словенски, од кого подоцна настанало Мирославовото евангелие. Мак Диздар го лоцира Евангелието во Босна, а Милан Кашанин во Бијело Поле. Според Војислав Максимовиќ ракописот настанал на хумско подрачје.²¹ Ѓорѓе Трифуновиќ икстакнува: „Мирославовото евангелие е едно од најраскошните пишани споменици, според своите пергаментни страници го соединува источниот текст на евангелистарот во западната традиција – уметнички сликаните иницијали и минијатури во црвена, зелена, жолта, костенлива и златна боја.“²² Познатиот светски афирмиран српски славист Димитрија Богдановиќ недвојбено заклучува: „Препишан е од предлошка која има потекло од глаголска македонска матица и овој споменик е истовремено и според правописот прв и речиси единствен претставник на т.н. Зетско-хумска школа. Тој е посебно значаен како доказ на претходно развиената писарска-калиграфска традиција во Захумје,

²⁰ Неговата статија излезе на германски јазик во *Archiv für slavische Philologie*, XXI, 1899, 302–308.

²¹ Војислав Максимовиќ, *Поводи и разлози*, Књижевни огледи и чланци, Онским интересовањима за „Мирослављево јеванђеље“, Бања Лука 2005, 42–57, 57.

²² Ѓорѓе Трифуновиќ, *Југословенске књижевности средњег века*, Београд, 1978, 15.

но уште повеќе како споменик кој го открива и разјаснува потеклото безмалку на кирилски споменици во средновековна Босна. Сите кирилски ракописи од Босна од XIII–XV век имаат многу малку разлики, некои особини на оној правопис се застапени во Мирославовото евангелие, а текстолошки се изведуваат од македонско-глаголска традиција.²³

Интересни се согледувањата и прашалниците што ги поставува Ирена Грицкат во однос на правописот на српската редакција и ги сведува двата полугласници во еден. Се прашува дали тоа е доказ дека таа редакција настанала во XII век, и второ полугласниците се сведени на мал ер ъ, а дали тоа треба да значи дека таа редакција настанала на Хумско-требинско-зетската територија, на местото со „попалатален“ изговор на полугласниците? А В. Јагиќ го анализираше Грицковиќевиот ракопис со наполно спроведен голем ер ъ, додека местото на пишување на тој споменик не било многу оддалечено од местото на пишувањето на Мирославовото евангелие со спроведен мал ер ъ.²⁴

Многу значајни заклучоци донесува најновата книга на Драгољуб Драгојловиќ, со наслов „Историја на српската книжевност во средновековната Босанска држава“.²⁵ Новините се важни за врските на српските ракописни книги во Босна со македонските предлошки. Тој ги истакнува фрагментите од Михановиќевиот и Гршковиќевиот апостол, кои биле препишани од македонска глаголска матица во Дукља и Хум во средината на XII век. Во овој поглед недвојбено го истакнува Мирославовото евангелие препишано „непосредно или посредно од македонски глаголски изворник, со што се согласуваат и В. Јагиќ и Ј. Врана.²⁶ Драгојловиќ заклучува дека многу библиски книги во Босна дошле од Македонија, во Зета и Хум и преку Рашка. Првобитната матица им била глаголска македонска. Притоа ја нагласува матицата во Охридската книжевна школа, според разгледуваните

²³ Димитрије Богдановиќ, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980, 135–136.

²⁴ Ирена Грицкат, *Судије из историје српскохрватског језика*, Београд, Народна библиотека Србије, Београд, 1975, 33.

²⁵ Драгољуб Драгојловиќ, *Историја српске књижевности у средње-вековној босанској држави*, Нови Сад, 1997.

²⁶ Драгољуб Драгојловиќ, 20–21; V. Jagić, *Grškovičev odlomak glagoljskog apostola*, *Starine* 26, 1983, 36; J. Vrana, *Najstariji hrvatski glagoljski evanđelistar*, Београд 1975, 10–11.

објави на В. Јагиќ, Ѓ. Даничиќ, Б. Конески, В. Богичевиќ.²⁷ Е. Херцигоња пронаоѓа врски на босанските и хрватските апокрифни текстови со постари матрици од Македонија, нагласувајќи ја традицијата на Охридската Климентова глаголка школа.²⁸ За Мирославовото евангелие е значајно бидејќи предлошката е старословенски текст: ж и љ се зачувани беспрекорно, нема мешање на ж со љ, според што не може предлошката да биде среднобугарски текст, за што посебно се осврнува Ст. Куљбакин.²⁹ Исто така, е не се употребува место оу: мож, твож, волж, вѣдовицѣ; всеа, неа, рѣ ша. Големiot ер ѣ преминува во о, а малиот ер ѣ во е – созда, вонѣ. Српскиот препишувач ги зачувал и малиот и големiot ер, кој исто така, заради својата припадност можел да направи и други мешања. Старословенскиот текст не ги заменува јери ѣ во и. Старословенскиот текст го чувал и изговорот на јат ѣ. Деклинацијата потсетува на старословенските текстови од XII век. Аористот во Мирославовото евангелие го надминува по старина и тој од Зографското евангелие, а се среќаваат лексички изрази кои се јавуваат и во Зографското, Асемановото и Мариинското евангелие. Не случајно Куљбакин заклучува во прилог на предлошката од Охридската школа: „Старословенскиот текст кој му бил подлога на нашиот споменик секако бил од македонско, а не од бугарско потекло.“³⁰

Во врска со Мирославовото евангелие, кое е прекрасен илуминиран ракопис, се открива една традиција, која во Македонија има длабоки корени, а тоа е орнаментот-сликата на Александар Македонски, насловена „Летот на Александар на небо“. Орнаментот открива две птици – грифони, во лет, едното крило им е спуштено низ телото, а со другите две крила го држат и вознесуваат Александар кон небото во лет. Александар има на главата шилест шлем.³¹ Вакви обработки се многу чести, земени од романизираната биографија на Александар, кој посакал да види каде се спојува земјата со небото, а што не му било овозможено, бидејќи не секоја тајна треба да ја знае човекот. Ова е уште еден прилог кон мислењето дека прототипот содржел ваков модел од македонската историја и мито-

²⁷ Драгољуб Драгојловиќ, 27.

²⁸ Е. Hercigonja, *Povijest hrvatske književnosti*, 2, Srednjovjekovna književnost, Zagreb 1975, 94.

²⁹ Ст. М. Куљбакин, 22.

³⁰ Ст. М. Куљбакин, 111.

³¹ Светозар Радојчиќ, *Минијатури у српским александридима*, Уметнички преглед, т. 1, Београд 1938, бр. 5, 138–141.

логија, распространети и негувани и по раната смрт на Александар Македонски.³²

Драголевиот зборник претставува ракопис со мешана содржина, српска редакција, со потекло од XIII век. И неговата судбина како и таа на Мирославовото евангелие е чудна и долга, а по повеќекратните менувања на местото, повторно се најде во Народната библиотека на Србија. По бројните истражувања на: П. Среќковиќ, В. Качановски, М. Соколов, В. Јаѓиќ, Д. Медаковиќ, Ј. Иванов, Ѓ. Сп. Радојчиќ, Д. Богдановиќ, Д. Драгојловиќ, В. С. Антик³³, во најновиот опис на ракописите од Народната библиотека на Србија, извршен од Љ. Штављанин-Ђорђевиќ, М. Гроздановиќ-Пајиќ и Л. Церниќ, Драголевиот зборник ја добива дефинитивната завршница, определен како српски ракопис од XIII век, чиј прототип се наоѓа во Македонија.³⁴ Ракописот го напишал презвитер Василие, наречен Драгол. Уште со истражувањата на Д. Богдановиќ беа откриени знаци на влијание од македонска предлошка, за што авторот оди и подалеку по широките истражувања: „Книгата на парохискиот свештеник Василиј, Драголевиот зборник, е многу слична на една друга парохиска книга, настаната најверојатно поблиску до Македонија, во третата четвртина на XIII век, Требник, чиј главен дел се чува во збирката на Груиќ во Музејот на Српската православна црква во Белград (МСПЦ, Груиќ 3, I, 65), а другиот помал дел во Народната библиотека на Србија (Рс 103). И двата ракописа имаат многу сличен формат на пергаментните листови, многу слично формирање на страните, истовидна грубост и примитивност при шпартањето и испишувањето на текстот, сличен и лош квалитет на мастилото, и што е најважно ислучително голема морфолошка сродност, што се гледа и од студијата на П. Симиќ.“³⁵ Во друга ситуација Богдановиќ истакнува дека обичното уставно писмо, не калиграфското, се употребувало во XIII век во периферните краишта на српската држава или во соседните области на Македонија, и

³² Emile Malé, *L'art religieux du XII e siècle en France*, p. 270–272; Светозар Радојчиќ, *Минијатура у српским александридама*, Уметнички преглед, г. 1, 1938, бр. 5, 138–141.

³³ Вера Стојчевска-Антиќ, *Првиот анонимен анџологичар од Македонија*, Современост, Скопје 1979, бр. 1–2, 67–72. (Овде е дадена споменатата литература.)

³⁴ Љубица Штављанин-Ђорђевиќ, Мирослава Гроздановиќ-Пајиќ и Лидија Церниќ, *Опис ћирилских рукописа Народне библиотеке Србије*, књ. 1, Београд 1986, Зборник попа Драгоља, 167, Рс 651, 355–361.

³⁵ Д. Богдановиќ, *Српска љерада Козмине беседе у зборнику љуба Драгоља*, *Balkanica*, Београд 1976, VII, 61–79.

тоа во ракописите со вонбогослужбена употреба, посебно книгите кои не се читале во сакралната литургиска функција.³⁶

Самиот ракопис открива македонски белези, што го потврдуваат изворникот со македонска редакција. Од фонетските белези се забележуваат примери кога големиот ер *ъ* преминува во *о*: точно, горого. Малиот ер *ь* – преминува во *е*: пѣтель. Македонски црти покажуваат замените на јусовите. Посебни црти открива и примената на асигматскиот аорист: придоу, присоу, реше, место да оувемъ – да оувади. И Љ. Штављанин открива македонски карактеристики: „Некои црти од македонско потекло кои се јавуваат во Зборникот, поточно во одредени состави, го поврзуваат текстот со македонска предлошка. Тоа се зборовите во кои се одразени рефлексите на јусовите: *ѡри* од *ѡри*, *оуза* од *ѡза* (ицали *ѡмоу* *оузу*). Од македонската предлошка влегол и зборот *алчеба* со секундарно вокализирано *е*. И Штављанин го посочува асигматскиот аорист – *придоу*, *срѡтоу*; стариот акузатив – *оуседъ* на *конъ* свои, *излиа* *сатанаилъ* на... *Адамъ*; како и во лексиката: *година*, *искръ*, *дѡлма*, итн.. Се јавуваат вокализираните полугласници: *у*, *е* и *о* – *пѣтеле*, *зољ*, *ложьноуѡ*. Се јавува и *ь* место *о* – *какъ*, *пѣть*, кои им припаѓале на предлошка во која *о* и *ь* во одредена ситуација имале иста вредност. Во описот на ракописите, исто така, е подвлечена сличноста на *јат ѣ* со петелка на рамнокрак триаголник, како што е во Слеченскиот апостол од XII век, а *ч* со четвртата чашка наоѓаме во Охридскиот апостол од XII век.

Ѓорѓе Сп. Радојичиќ, исто така, се задржува на Драголевиот зборник, открива дека неговата предлошка е македонска и истакнува: „Планинските предели на североисточна Македонија од втората половина на XI век до крајот на XIII век, ја негуваат книжевноста на житија, црковни песни, апокрифи, откровенија и мудри изреки. Македонците ја загубиле својата самостојна држава, пропаднаа обидите за нејзината обнова и тие се под Грците и кратко време под Бугарите...“³⁷ Но, со завладувањата на македонската територија од страната на српскиот крал Милутин се засилува распространетоста на српската редакција. Радојичиќ смета дека Драголевиот зборник настанал во Македонија. Во однос на мислењето на Ј. Иванов дека предлошката е бугарска, се спротивставува Д. Богдановиќ.³⁸

³⁶ Д. Богдановиќ, 68.

³⁷ Ѓорѓе Сп. Радојичиќ, *Развојни лук сѡваре срѡске књижевности*, Матица Српска, Нови Сад, 1962, 104.

³⁸ Petar Skok, *Etimologijski zbornik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Zagreb 1971. Димитријс Богдановиќ, 78–79.

Во врска со овој Зборник нужно е да се истакне уште еден факт, кој недвосмислено говори за тврдењето дека предлошката е македонска. Во него се наоѓа и еден значаен текст од Беседата против еретиците богомили, и тоа најстариот текст од кратката верзија од средновековниот автор Презвитер Козма. Како најстара верзија, постара и од опширната, а со оглед на утврдениот факт дека богомилството се зародило и јавило во X век во Македонија, не е спорна постарата македонска предлошка на Драголевиот зборник. Во овој поглед поопширно пишувавме во книгата за изворите на богомилството со Д. Драгојловиќ, во издание на МАНУ.³⁹ Во Македонија биле распространети повеќе средновековни книжевни родови, а важни текстови наоѓаме во мешани зборници, од кои како антологиски примери се Драголевиот зборник, Тиквешкиот, како и многу други. Попот Драгол се истакнува како истенчен антологичар, кој умее да ги издвои важните средновековни текстови, што во крајна мера го открива и неговото високо образование.

Вера СТОЈЧЕВСКА-АНТИЌ

МАКЕДОНСКИЕ ПРОТОТИПИ РУКОПИСЕЙ:
 НОВГОРОДСКИЕ ЛИСТЫ, МИРОСЛАВОВО ЕВАНГЕЛИЕ
 И ДРАГОЛЕВ СБОРНИК

(Резюме)

Св. Климент Охридскиј, кроме своей учительской и церковно-книжной деятельности, стал основоположником известной Охридской книжной школы. Начиная 886 года эта школа оказала сильное влияние в развитии рукописного дела на многие славянские литературы. В данном труде мы обращаем свое внимание на характерный пример – на македонскую рукопись Новгородских листов, на чьей основе появилось русское Остромирово евангелие. Новгородские листы представляют собой Самуилов царский кодекс подаренный в X-ом веке Киевской Руси.

И другие две рукописи, представленные в этом труде раскрывают македонский прототип.

³⁹ Драгољуб Драгојловиќ и Вера Антиќ, *Богомилството во средновековната изворна граѓа*, МАНУ, Скопје 1978.

МАТИСТУ
 ВЪТЕ·АІ·НЕШ
 Ш·НАУЕТУС
 ОНУТИТН·НА
 ШЕМЮПАРОДЪ
 ШКОСАМЪКЪ
 КОРАБЪ·СЪД
 МОРН·НКСЪН
 ШЕПРНМОРНГ

Танас ВРАЖИНОВСКИ

СВЕТИ И СВЕТОВНИ ЛИКОВИ ВО МАКЕДОНСКАТА НАРОДНА ТРАДИЦИЈА

Македонскиот народен творец во текот на вековите чувствувал цивилизациска и интелектуална потреба за создавање на секаков вид на усно творештво, така што македонската народна традиција, особено онаа создавана во XIX и XX век, се збогатила со два типа на митови кои го граделе неговиот верски и национален идентитет. Првиот е сврзан со појавата на *мишпои* за *јунакои*, без оглед на тоа, дали е тој од верска или световна провиниенција, а вториот се однесува на *мишпои* за *татковинаи*. Митот за јунакот се појавува во две форми: а) за светиот јунак, односно религиозно-световниот, и б) за световниот јунак. Во македонската народна традиција митот за татковината, главно, се појавува со илинденскиот фолкор, кој ја издигна Македонија на piedесталот на најсветото чувство на македонскиот народен творец. Во нашиот прилог ќе ги одбележиме основните функции на најприсутните свети и световни ликови во македонската народна традиција, кои го граделе митот за јунакот и за татковината.

Религиозните теми и погледи на Македонците, заземаат видно место во народната традиција, и се третирали од различни аспекти. Првата личност на македонскиот религиозен пантеон, како што ќе се изрази полскиот етносоциолог Ј. Обрембски, е Господ, како творец на сè што постои на земјата и што претставува за народот употреблива и позитивна вредност. Ова е универзална светска религиозна појава, а од своја страна Македонците на Господ му го припишуваат и целиот свој културен систем, заедно со неговите форми на општествениот живот, правото, моралноста, религиозниот култ и ритуал, како и сите технички и човечки вештини. Во ова дело на Господ му помагаат светците, како што се: св. Никола, св. Илија, св. Архангел

Михаил, а посебно св. Богородица, како главен покровител на децата и плодноста. Од своја страна, Христос не игра посериозна улога. Неговото мачеништво во македонската народна традиција не се вклопува со христијанската традиција. Крстот како знак на господовите маки во религијата на православните Македонци станува симбол не на маките и тортурите, туку на сето тоа во кое се изразуваат најмногу ценетите божји заложби за човековата среќа: размножување, плодност и здравје (Обрембски, II, 2001: 11). Според тоа, македонскиот селанец религиозните догми ги потчинува на својата секојдневна егзистенција и животни потреби. Оттука произлегува и практичноста и вештината на напиот човек.

Од теолошка гледна точка светците имаат најмалку три значења: прво, се прифаќа дека светецот бил историска личност, човек одреден од Господ за светец; второ, тој по смртта постои во небото како удохотворена личност; трето светецот претставува и изразува определени вредности, благодарение на кои тој е посредник, заштитник и едновременно е пример на морално и религиозно однесување. Народната библија го претставува светецот во два аспекта: како олицетворение на религиозните вредности и како образец на личност. Религиозниот аспект на народната традиција е поврзан со припишувањето на јунакот или на неговите симболи натприродни врски со божеството, кои со неговото посредство им дели благодети на своите верници, бранејќи ги од нечистите сили. Во согласност со црковните прописи, светец може да стане лице кое се докажува со моќ на натприродно дејствување, тоа значи дека пројавува чудотворност. На таквата претпоставка му одговара верувањето дека Бог ја одредил неговата функција, односно да исполнува ваква или онаква улога. Многу од нив содржат изразита аналогија со евангелиската биографија на Христос. Најочигледно тоа доаѓа до израз во врска со исцелителската функција на Христос, која е карактеристична и за светците. Тие по примерот на Христос вршат исцелителски чуда, лекувајќи болни луѓе од секакви болести на најразлични начини: со посредство на донир, со молитва, со исцелителска вода, која по нивна волја извира од земјата и сл.

Во македонската народна библија се застапени повеќе општо-христијански светци од кои најпознат е ликот на св. Богородица. Култот на света Богородица зазема видно место во народната свест на Македонците, со длабоки траги во народната традиција. Таа во споредба со другите христијански светци стои на највисокото и најблиското стапало до Господ. Оттука е и големата почит што ја негува целиот христијански свет кон неа, изразена преку разни култни на-

чини и форми. Ликот на света Богородица кај народот предизвикува најнежни чувства на љубов и приврзаност, кои доаѓаат до израз преку молитвите упатени кон неа за здравје и благосостојба на луѓето, но истовремено и благодарност за добиените добрини. Оттука и љубовта кон неа, која се искажува и преку обраќањата со зборовите: *Богородице мајко*. Можеби токму затоа во народната традиција мотивите сврзани со ликот на св. Богородица се толку чести; постоела потреба на таков вид на контакти и блискост: непосредни, едноставни, ослободени од стравот на општењето со *сакрумош*.

Култот на св. Димитрија се развил за време на ширењето на христијанството. Најмногу за тоа придонело верувањето на Солунчани дека тој и по смртта се јавува како заштитник на нивниот град од разни надворешни непријатели. Тој е познат по своите чудотворни дела, кои најмногу доаѓаат до израз благодарение на неговите молитви кои се наоѓаат во Солун во црквата „Св. Димитрија“ и имаат исцелителска моќ. За него постојат и повеќе легенди, односно чуда и во македонската народна традиција, според која, тој се смета за заштитник на стоката. Честопати на луѓето им се покажува во вид на човек и секогаш свети, јаважки на коњ, наоружан и целиот облечен во злато. Овие атрибути сведочат за неговата функција на воин: – *Сиџанувај ти велам! Еден чоек – ти велам – со еден коњ бел наоружан, облечен сиош во злато и на коњ* (Вражиновски, II: 297–298).

Св. Димитрија се грижел за ширење на христијанската вера, преку изградба на цркви. Во таа смисла, посебно интересни се легендите за зидањето на црквата „Св. Димитрија“ во Битола. Тој насон му се јавил на Рушид-паша за да го извести дека без негова помош не ќе може да ги победи непријателите. Рушид-паша ги победил Арбанасите и црквата е сосидана. Исто така, се објаснува и зошто надворешната фасада на црквата е многу поскупо, во споредба со раскошната внатрешност. По победата на Рушид-паша, тој на митрополитот Григориј му рекол: *Сидај како шиџо сакаш и работиш како знаеш, но води смејка за овие наши варвари* (Арсиф, 1930: 23).

Во македонската народна библија св. Ѓорѓи е познат по убиството на чудовиштето ламја, со што спасува невини жртви, во прв ред, девојки или убивајќи ја неа ги ослободува луѓето од недостиг на вода, која таа им ја секнувала. Тој е симбол на смелоста и храброста. Овој лик најраширен е во народните приказни и песни. Тој е претставен како јунак, заштитник на немоќните, кој се бори со некои демонски суштества, кои им нанесуваат зло на луѓето. Во една песна од Мариово, тој самиот се именува како јунак:

– *Море јазе не су, незнајна делија,
шлуку сум си, јунак, свети Горѓи* (Ристески, 1991: 56).

Во приказната *Свети Горѓија ја убива ламјата*, е претставен како силен јунак, посилен од сите други апостоли: *Свети Горѓи ко отиваше со боздуѓаната, со друѓариите, беше многу силен, шо велики, и друѓиите го имаа на око: зашто да е посилен штој од друѓиите апостоли* (Вражиновски, 1990: 31). Најверојатно тука раскажувачот мисли на светците, а не на апостолите. Нивната љубомора ги води кон мислата да го погубат.

За развојот на култот на св. Горѓи покрај народната традиција и средновековната книжевност, придонесоа и неговите дела приказани во иконографијата, фрескосликарството и копаничарството. Во таа смисла, во многу македонски цркви и манастири се наоѓа неговиот лик, обично, насликан како свет воин, а во некои е прикажан качен на коњ стоејќи како победник над убиената ламја (Грозданов, 1980: 38–41).

Ликот на св. Илија е еден од најзастапените ликови на светци во македонската народна традиција. Народот, св. Илија го претставува како светец кој на небото тера огнена кола, која предизвикува грмење и дожд. Познато е верувањето дека св. Илија со громови ја гони ламјата која го пие житото. Тој ги има клучевите од небото и оттаму управува со природните појави, како што се дождот, громовите, ветерот и сл. Во народната традиција тој е познат и како чудотворец: *Тој бил чудотворец на облациите, на грмежиите, на дождоите. Зато се велики: „Шо грмиш као свети Илија да си!“*. Пред да заврне дожд народот вели: *Св. Илија иде ќе даде дожд, ќе даде благослов и шака* (Вражиновски, II: 292–293).

Во некои верувања и легенди св. Илија се шета по земјата и им помага на луѓето, особено на сиромашните. Тие му се обраќаат нему за помош и го молат да интервенира кај Господ за подобрување на нивниот сиромашен живот. Тој секогаш излегува во пресрет на сиромашниот народ. Според тоа, св. Илија е претставен како посредник помеѓу Господ и верниците.

Св. Никола е еден од најпочитуваните светци кај Македонците. Тој се смета за покровител на морињата, на реките, езерата и сл. Според верувањата, тој вечно се наоѓа во вода и ги држи клучевите од седум извори, за да не се потопат луѓето. Во една легенда се зборува како станал покровител на морињата и морепловците. Некогаш тој плувел на лаѓа. Лаѓата се скрпила и на една штица поминал

седум дена во водата. Во тоа време многу се молел на Господ. Благодарение на својата искреност и длабоката верба во Господ, тој го спасил и го направил заштитник на сите мориња и сите морепловци. На денот на неговиот празник 6 декември, рибарите за жива ѓлава не влегуваат во чамец. Целиот морски сообраќај тој ден запира (Тановиќ, 1927: 78).

Топличкиот манастир кај Железна Река е изграден благодарение на св. Никола. На еден селанец му се сонил св. Никола кој барал од него да изгради манастир за да им се спротивстават на Турците во нивните намери да го потурчат македонското население од свој крај.

Св. Петар станал еден од најверните следбеници на Исус Христос и поради неговата праведност, искреност и срдечност тој чувствувал спрема него посебна благонаклонетост. За таквите срдечни односи помеѓу Христос и св. Петар, заборува и една легенда: *Св. Петар бил многу добар, он е апостол и за тоа го Исус Христос избрал самиу. И св. Петар го е Исус Христос нејвеќе го сакал. Кога оишел самиу, решил да го поспаве на вратица да биде клучар и да мери грешките, да ѝ мери гревовите. Паланци е имало* (Вражиновски: 267). Поради посочените особини на св. Петар, Исус Христос го назначил за клучар на царството небесно.

Во македонската народна библија посебно е застапен мотивот за грешната мајка на св. Петар. Таа поради своите неправедни дела е осудена да се мачи во пеколот: *Ама кога дошло времето за на суд, „црт“ и таа проишнала внатре во пеколот дека не била права. На судот самиу тоа зашмисано си е* (Вражиновски, II: 277). Нејзиниот син иако бил клучар, односно располагал со клучевите на небесното царство, не бил во можност да ја спаси и да ѝ ги отвори рајските порти, поради нејзините големи гревови.

Во народната традиција единствен и вистински лик на правдата се јавува свети Архангел Михаил. Таквото уверување кај народот наоѓа подлога во верувањето дека тој е оној којшто им ги зема душите на луѓето и ги пренесува на другиот свет. Според тоа, тој е архангел на смртта, односно душевадникот. Тоа го потврдуваат и повеќето легенди, во кои и тој самиот така се нарекува: *Јас сам свети Архангел душевадникот или – Јас сум св. Архангел, штоа вадам душиите од луѓето.* Во согласност со ваквата негова функција народниот раскажувач не убедува дека тој не прави никакви исклучоци: без оглед на тоа, дали наведениот човек е богат или сиромашен, дали е негов пријател или кум. Кога на секој човек ќе му дојде судниот ден да умре, тој е оној којшто ќе го изврши чинот на смртта.

За некои од функциите на свети Архангел Михаил наоѓаме потврдување во иконографијата на сите православни народи. На пример, иконата во која тој е претставен со меч од кого зрачи црвена боја, претставува симбол на крвта. Таквото претставување е во согласност со црковното учење за него како борец и јунак, односно заштитник на борбата. Во некои други, икони тој држи терезија, што означува заштитник и покровител на правдата, а, се разбира, е во согласност со содржината на нашата приказна-легенда. Всушност двата овие симбола: мечот и терезијата, на свој начин ја симболизираат праведноста. Исто така, се среќаваме и со комбинирани икони во кои свети Архангел Михаил во едната рака го држи мечот, а во другата рака терезијата. Св. Архангел е прикажан како најправеден светец, кај кого нема никакви привилегии – не прави никакви разлики меѓу луѓето: дали тие се богати или сиромаси. Оттука тој се здобил со епитетот „праведниот кум“ (Вражиновски, 2006: 317–328).

Во македонската народна традиција се застапени и св. Недела и св. Петка, познати како исцелителки, благодарение на лекувачките води кои ги носат нивните имиња.

Покрај споменатите светци кои произлегуваат од христијанскиот пантеон, голема почит кај Македонците имаат и оние светци кои потекнуваат од локалната македонска генеалогичка, а кои во кругот на светците влегле со божја сила, или добиена со сопствени дела. Во прв ред, тука мислиме на светите Климент и Наум Охридски кои имаат општомакедонски карактер, како и некои локални светци, на пример, пустиножителите светите Гаврил Лесновски, Јоаким Осоговски, Прохор Пчињски.

Митот за религиозниот, односно религиозно-световниот јунак се состои од двојноста на дејност на неговите носители, која е потчинета на религиозната мисија, која тие ја реализираат меѓу народот, а едновременно е поврзана и со световната мисија, односно културно-просветна и исцелителска, карактеристична за светите Климент и Наум Охридски и споменатите македонски пустиножители.

Во преданијата и легендите за светите Климент и Наум Охридски се зборува за творците на македонската култура и го одразуваат еволутивниот пат низ кои таа поминувала, и тоа: како оваа култура почнала да се создава и да *јосилои* на овие македонски простори, потоа дека *нависшина* се случила, како во *јочетикокои* се реализирала и во продолжение на вековите се развивала и доградувала, збогатувана со нови содржини, како резултат на историските и културните настани што се одвивале на тлото на Македонија. Светите

Климент и Наум Охридски, според преданијата и легендите, а и според историската вистина, по примерот на своите учители светите браќа Кирил и Методиј, работеле и создавале во едно време кое го сметаме за *почеток* на една нова епоха во развојот на македонската и словенската култура. Кога зборуваме за почеток, мислиме на новата ера во духовниот и културниот живот на нашиот народ и на другите словенски народи што тие ја отвориле пред нив, а тоа е времето на прифаќање и зацврстување на христијанството и на христијанската култура (Велев, 1995: 165; Островски, 1970: 59). Тоа значи дека станува збор за едно првично време од нов тип и од нова содржина, односно за времето на нови автентични извори на македонската и словенската просвета, образование и сл.

Светите Климент и Наум Охридски во народната традиција извршуваат повеќе функции, и тоа: просветителска, исцелителска и заштитна. Овие функции станале *знак* за нивната охридска, односно македонска мисија. Во врска со тоа, охридската мисија на двајцата светци може да се разбие на неколку основни елементи, кои содржат историски и библиски компоненти, обвиткани со чуда: 1. лекување – чуда: *знак* за исцелителска мисија и, *знак* за просветителска мисија, 2. заштита – чуда: *знак* за заштитна мисија, 3. учителска – чуда: *знак* за образовна и воспитна мисија (Вражиновски, 1992: 98). Всушност, целата дејност на овие светци е знак за нивната културна мисија меѓу нашиот народ.

Во народните преданија и легенди со заштитна функција светите Климент и Наум Охридски се претставени како бранители на Охрид, на Охридското Езеро и на манастирите изградени од нив. Сè до наше време тие се присутни во нивниот град и во нивните манастири, а св. Наум е стопан на Езерото. Во преданието *Охридскиот ноќен чувар*, сликовито и живо се зборува за вековното присуство на св. Климент во овие македонски простори: *Климент Охридски и денес се јавува во ноќните часови во Охрид. Со фенер во рака ишета низ калдрмисаните улички и го чува сонот на охриданиите* (Антиќ, 1982: 7). Поголемиот број на преданија и легенди во кои светите Климент и Наум се прикажани како заштитници на Охрид се однесува на времето на заземањето на Македонија, односно на Охрид од османлиската војска. Св. Климент Охридски активно учествувал во одбраната на градот. Според тоа, верувањето дека тој е заштитник на Охрид му послужило на народот да создаде народни творби со таква содржина и да го повика да го брани градот во едно тешко време од неговата историја. Охридани не го повикувале само св. Климент, туку уште еден познат владетел – цар Самоил (на истото место: 39–46).

Од првостепенено значење во проучувањето на христијанските светци застапени во македонската народна библија заземаат нивните функции. Врз основа на верувањата на нашиот народ, некои функции на поодделните светци прегледно ги има прикажано Марко Цепенков: *Свети Илија је нареден на небеси да ја брка ламјата коа го тие дождот и да вља по неа со зацалени камења да ја отиде; свети Вршоломеја со единаесетте апостоли се наредени да молат сонцето да го завршат летоето на зима; свети Никола је на морето да варди луѓето од шалазиите на морето да не се удаат; свети Еремија – да и’ сопира змиите и смокојите; свети Араламија – да ја држи чумата под нозе да не ја оситаат да и бие луѓето; свети бесребреници Кузман и Дамјан – да лекуваат секакви болести без иари; свети Наум, свети Антонија и свети Сиродон – да лекуат улките; свети Арангел – да му зема душите на луѓето (Цепенков, 4: 40). Во овој прилог, накратко ќе издвоиме само некои од функциите на светците во согласност со народната традиција.*

Функцијата на посредник. Оваа функција во народната библија се одвива на релација: човек–светец–Господ, а може да има и повратен процес: Господ–светец–човек. На пример, Света Богородица оваа функција ја извршува со посредство на молитвите на верниците упатени кон Господ. Преку молитвите главно се бара здравје и добробит. Според народната традиција, личноста на Христовата Мајка своите функции на посредник прекрасно ги извршува. Тоа, меѓу другото, придонесе за ширење на нејзиниот култ. Во функција на посредник помеѓу верниците и Господ го наоѓаме и свети Илија. Тој кај Господ се застапува за благосостојба на луѓето и за долготрајноста на животот на човекот.: *„Кога шейале светициите по земјава, го молеле свети Илија луѓето за да појди кај Бога да му сакаат нешто. Сакачката на луѓето му била оваа: коа ќе му биди за мунасиј и да му треба некому да му врни во нивата дожд, али сонце, али ветер, али друг нешто за полската работна. Со еден збор секому како што ќе му треба да речат и Господ да му дајат (Цепенков, 4: 148). Со посредничка функција се јавува и свети Архангел, кој како пратеник на Господ на земјата им ги зема душите на луѓето. Тој честопати, како и св. Илија, му се спротивставува на Господ поради некои наредби, несфатливи за него, како на пример, кога треба да ја одземе душата на некоја мајка која допрва добила дете. Но, по објаснувањето на Господ тој ја здогледува правилноста на неговата наредба, поаѓајќи од сфаќањето за непогрешливоста на постапките на Господ (Бражиновски, 2006: 320).*

Заштитната функција на светициите. Заштитната функција на светците во народната традиција се одвива во повеќе релации:

а) заштита на населени места. Населените места обично имаат свој патрон, кој се грижи за судбината на населението кое живее во нив. Св. Богородица е заштитник на Скопје, свети Никола на Свети Николе, свети Димитрија на Солун, свети Климент на Охрид, свети Јоаким Осоговски на Крива Паланка и сл. Тие во согласност со верувањата ги заштитуваат своите населени места од туѓите завојувачи, од воени разурнувања, од болести, од пљачкања и сл.

б) заштита на православните храмови чии патрони се тие. Света Богородица е заштитничка на манастирот Света Пречиста Кичевска. Свети Наум, св. Јоаким Осоговски, св. Гаврил Лесновски, св. Јован Бигорски се заштитници на своите манастири. Основната поента на заштитата на храмовите се однесува на обидите на османлискиот завојувач да ги претвори во џамии. Со тоа споменатите светци го штитат православното население од насилно прифаќање на верата на поробувачот. Светците покровители ги заштитуваат своите свети места и од нападите за време на војни, од разбојници, од крајби и од скрнавеша, казнувајќи ги чинителите на таквите дела.

Функцијата на исцелиштели светците ја реализираат преку а) лекувачките води, б) моштите, и в) чудотворните икони.

Најзасталените ликови на светци во народната традиција кои поседуваат исцелителска моќ се: св. Богородица, св. Никола, светите Климент и Наум Охридски, како и пустиножилите. Лекувачките води се дело на св. Богородица, св. Петка и св. Недела, како и на светите Климент и Наум Охридски, св. Гаврил Лесновски и други светци. Обично лекувачките води меѓу народот се познати како средочни, петочни или неделни. Светите води лекуваат од секакви болести. Таков е изворот во манастирот Света Пречиста Кичевска, изворот покрај манастирот Свети Наум, водата во црквата Света Богородица во селото Робово, Беровско, водата во манастирот Свети Арангел во Варош и во други свети места низ целата нашата татковина.

Лекувањето на болни луѓе со помош на моштите на светците се објаснува со сфаќањето дека она што тие не успеале да го реализираат за време на нивниот живот, мора да го сторат по смртта. Тоа може да се случи само со помош на моштите. Моштите кои се присутни во било која црква се заштитувани од луѓето, бидејќи има повеќе случаи на грабежи и трговија со нив или, пак, се пренесуваат на друго место, поради нивните лековити својства. Таков е случајот со моштите на свети Климент, на свети Јоаким Осоговски, свети Гаврил Лесновски и сл. Чудата или подвизите тие ги правеле во околината каде што делувале, така што е природно нивните мошти по

смртта да им припаднат на луѓето од соодветниот крај. Во таа смисла, тие не дозволуваат моштите на светците да се преместат на друго место (Гуревиќ, 1981: 72).

Посебно место во народната традиција посветена на светците заземаат чудотворните икони, познати и како скитнички, кои имаат исцелителска моќ. Во прв ред тука се иконите со ликот на св. Богородица. Најдените икони се знак дека на тоа место треба да се изгради манастир или црква. Такоџ е случајот, на пример, со црквата Света Богородица Пречиста во близината на Кичево.

Во согласност со македонската народна традиција, светците се надарени со божја моќ. Тие му служат на Господ и ги извршуваат неговите наредби. Владеат со разни сили и природни појави, истовремено се јавуваат и како покровители на разни дејности и човечки вештини, а едновременно функционираат и како посредници помеѓу луѓето и Господ. Некои од светците се појавуваат и во улога на специјални покровители на одделни семејства, родови и населени места и во таква функција тие исполнуваат универзално покровителство врз здравјето, успехот и благосостојба на луѓето протезирани од нив (на истото место: 10–12).

Световниот мит за јунакот во македонската народна култура, е изграден на сосема друга основа во споредба со митот за светиот јунак. Тој е сврзан со повеќе ликови од нашата историја, како што е ликот на Александар Македонски, кој живеел и продолжува да живее во митската свест на многу Македонци. Фондот на македонските народни умотворби за Александар Македонски е ограничен. Тој содржи шест преданија, од кои по едно имаат забележано Миладиновци, К. Шапкарев и Андре Мазон. Три преданија има објавено Танас Вражиновски. Една песна во две варијанти има забележано С. Верковиќ. Освен овие народни творби драгоцен информации за популарноста на македонскиот крал во нашиот фолклор оставиле нашите собирачи на народни умотворби К. А. Шапкарев и Марко К. Цепенков. К. Шапкарев во фуснота кон приказната *Добројшо (арнојшо) никој иши не гиниш* забележал: „Покојниот ми татко во детството наше ни раскажуваше многу приказки, меѓу кои некои за Марко Крале и за цар Александра – Александра Велики, во кои исто така се споменуваше *живајша вода*, што овие јунаци ја пиеле, та божем станале бесмртни“ (Шапкарев, пр. 123). И М. Цепенков во фуснота кон приказната *Соломон кога влегол во ишише в море* напишал: „Еден ми раскажуваше една приказна слична на оваа, само што наместо Соломона – Александар Македонски“ (Цепенков, 1989, пр. 270). Во врска со ова Кирил

Пенушлиски ќе забележи дека: „Овие две информации се убаво сведоштво за клучната особеност на народната епика: универзални фантастични мотиви да се сврзуваат со имињата на популарни историски личности за да се хиперболизира нивниот лик“ (Пенушлиски, 2005, 28). Александар Македонски се здобил со митска слава, благодарение на неговата митологизација која била извршена уште во времето на неговите наследници, проширувана постепено низ времето и просторот со повеќе фантастични елементи. Па така и Александар, бил избран или *предодреден* од судбината со самото раѓање, па како и секој митски херој на одредена возраст се здобил со волшебен коњ кој го следел и му помагал не само во битките со севозможните непријатели и разните чудовишта, туку и при наоѓањето на живата вода, којашто, за, жал, како и сите древни јунаци, не успеал да ја употреби и да се здобие со бесмртност. Таа останала привилегија само на божествата.

Од особено значење за македонската народна традиција е создавањето на митот за Марко Крале. Неговата судбина била однапред одредена од наречниците, со сите детали на третата вечер по раѓањето. А меѓу условите да се биде или стане голем јунак, било задојувањето од самовила, однос што Марко постојано го негувал со овие митски суштества во текот на целиот свој живот, а тие му овозможувале постојано да ја одржува силата која го прославила. Марко уште во раната младост се здобил со двајца помошници, кои го следеле до крајот на животот – волшебниот коњ Шарец и чудотворната сабја со која ја сечел секоја пречка што му излегувала на патот.

Марко Крале е општ јунак на јужнословенското народно творештво. Неговиот лик во песните и преданијата е претставен од различен агол: како јунак над јунаците, каде што се потенцираат неговите натчовечки можности, односно натприродни особини. Но постојат и такви песни и преданија во кои е прикажан како обичен човек со длабоки чувства, кој длабоко ја доживувал својата среќа и несреќа, но исто така, и трагедијата на својот поробен народ. Марко љуби, страда, плаче, се смее и сл. Тој е јунак со контрадикторни обележја. Од една страна е борец против османлиското владеење во Македонија и заштитник на народот, но истовремено му служи на османлиите како нивен вазал. Тој во народното творештво е прикажан како многулик: трагичен, комичен, трагикомичен и сл.

Според тоа, во преданијата и песните Марко Крале не е лик на јунак без мана и *сѝрав*, туку јунак кој пред сè е човек, како и сите други луѓе со негативни и позитивни особини. Така што во многувековното негово формирање како фолклорен лик се вообликувал и

менувањ, според сличностите на обичните луѓе, такви какви што можат да се сретнат во секојдневието. Во Марковиот лик се вклопени најважните добри и лоши страни на нашиот човек (Пенушлиски, 2005: 12). Ј. Обрембски го потенцирал митот за Марко Крале, а некои негови карактеристични обележја носат карактеролошки особини на Македонците. Тој во своето писмо до неговиот професор Казимир Мошински од 4 април 1933 ќе забележи: „[...] митот за Кралот Марко – тоа е исклучиво македонска специфичност, апотеоза на општествениот и животниот идеал на Македонецот, каква што е вештината (Обрембски, 2002: 103). Обрембски тука го употребува терминот *марифејџија*.

Посебен тип на митот за јунакот им припаѓа на дејците за ослободување на Македонија од османлиското ропство, како што се: Гоце Делчев, Јане Сандански, Питу Гули, Јордан Пиперката и ред други војводи од локално значење.

Историската мисија на појавата на Гоце Делчев во историјата на македонскиот народ беше ослободувањето на неговата татковина од долговековното османлиско ропство и токму неостварената мисија е знак за неговата трагедија, со тоа и на цело едно македонско народно востание. Делчевата смрт за народот означувала продолжение на вековното ропство и мракот, како што тоа го потврдува и народната песна:

Делчев со куршум беше пронизан,
Македонија во ропство останува (Ангелова, 1953: 92).

Во повеќе песни и преданија ликот на Гоце Делчев е обвиткан со митски елементи. Нему, всушност како и на Марко Крале, му се припишува змејовско потекло. Во согласност со едно предание забележано во с. Креница, Битолско, тој е змејски син, кој се родил со крилца под мишките, така како што се раѓаат змејчињата – типичен атрибут на змејот. Во нив се среќава мотивот, според кој, јунакот не го фаќа куршум. Тајната на неговата смрт се состои во бакарен куршум. Само таков куршум можел да го убие Делчев: – *Ќе ми дадејте куршум бакарен, ќе најрајте куриум бакарен, ајш не го лови друг куршум*. Исто така во некои преданија се јавува и мотивот на амаџијата која го чува јунакот од куршум: *Ама човеко Делчев имаше како џаќо, како амаџија и неѓо не го фаќаше куриум* (Вражиновски, 1992: 239–240).

Со такви примери се среќаваме и во преданијата за Јордан Пиперката. Неговата смелост и сила за народниот раскажувач е несфатлива, така што тој наоѓа свои објаснувања кои одат во правец

на чудото: *Некој велеја, оти тој се најрајл шејтан, ѓаол, некоја сенка, некоја ветровишина. Шо не велеја, ама никој не знајше оти Јордан шо носеше на себе и никоаш не се разделуаше од него. А, тоа всушност била амајлијата од чесното дрво, која тој ја добил од еден калуѓер. Благодарение на амајлијата куршумите бегале од него. Единствената можност тој да биде убиен било во предавството од друговерец. Всушност, според преданието, така и се случило (на истото место: 262).*

Митологизирани елементи среќаваме и во преданијата за смртта на Питу Гули. Турските војници плашејќи се да не воскресне, обезличеното телото на Питу Гули го изгореле. Од неговите влакна од мустаќите и брадата тие правеле амајлии со уверување дека ќе станат непобедливи јунаци: *Од отиешан јунак, ако се скиниш, нешто се земеш и тој шо зел сџануаш јунак, [...] шоа мусџакише и брадаша, тој космашиш дел од шелот на убиениш се најпогодни за носење и чување како амајлија (на истото место: 297).*

Во преданијата за Гоце Делчев, се јавува и мотивот смрт-свадба. Мртвиот јунак народната песна и предание ќе го ожени со својата татковина: – *Каде е син ми Гоце? Ќе ги праша мајка му неговите другари. Ќе добие одговор: – Тојош син го ожениме за Македонија, бабо (на истото место, 273).* Овој мотив е познат во паганските верувања и се однесува на смртта на млади луѓе. Може да се претпостави дека основната поента на овој мотив во песните и преданијата лежи во прејаната смрт на водачот на востанието, која го попречила да ја води започната борба за ослободување на Македонија. Затоа тој се жени со својата Татковина.

Потполно се митологизирани некои настани и локални ликови од времето на Илинденското востание во Крушево. На местата каде што биле убиени востаниците, се појавуваат разни таинствени сенки или духови, во вид на некои животни: коза, јарец, јаре и сл. Крушевчани ги избегнувале овие места, без оглед на тоа што тие никому не му наштетиле. На Мечкин Камен се појавувал таинствен коњ во времето кога се раѓала и заогала месечината. Тогаш, тој копал под некој камен со уверување дека таму се наоѓа телото на Питу Гули. Според едно друго предание, коњот на Питу Гули се појавувал на полноќ и се губел штом ќе запееле првите петли. Всушност, тоа е демонско време кога се појавуваат и исчезнуваат демонските суштества. Со тоа, коњот добива својства на демонско суштество. Веројатно, тука доаѓа до израз верувањето дека земјата го исфрла мртвиот коњ, поради тагата што ја чувствувал спрема својот стопан. Коњот се појавувал сè додека не биле прибрани сите коски на паднатите

востаници и погребани, и не се одржала панихида во нивна чест. Тоа се случило во 1915 година (на истото место: 290).

Во едно друго предание од Крушево се зборува за тајнствената девојка Цвета, која од местото Бела Вода се покажувала како запалец сноп и се движела кон местото Слива, каде што се задржувала. Тука се воделе тешки борби за одбрана на Крушево. Земјата ја исфрлила Цвета, бидејќи загинала млада и немажена, а самовилите и правеле свадба. Земјата, според едно друго предание, го исфрлила и бајрактарот на четата на Питу Гули – Ѓорѓи, поради големата тага на неговата посестрима. Таа од него бара да ја собере четата и да почне нова борба за ослободување на Македонија. Но бајрактарот Ѓорѓи е немоќен и не е во состојба да ја исполни нејзината желба. Тој се враќа во својот гроб, со надеж дека ќе дојдат млади и силни јунаци кои ќе ја продолжат борбата (на истото место: 299–305).

Илинденскиот јунак е смел, бестрашен, оличување на морална сила и волја, истовремено носи во себе духовна убавина. Готов е на саможртва; ја прифаќа борбата без оглед на силите и, кога нема друг излез, се самоубива. Смртта за слободата на татковината е највисок човечки чин и во мигот на смртта јунакот е прекрасен, од него зрачи верба во борбата и оптимизам (Најчески, 1978: 180). Тој умира изговарајќи го името на својата татковина – Македонија. Но, исто така, тој воскреснува за да се бори за нејзината слобода. Оттука митот за татковината е најсветиот мит на еден народ. Преку овој мит ги откриваме најдобрите и највисоките цели, идеали и вредности на нашиот народ, тој ја претставува душата на народот.

И световниот јунак исполнува соодветни функции, но тие се различни во зависност од времето кога тој живеел и дејствувал и од општествено-политичките состојби. Други се функциите на Александар Македонски, други на Марко Крале и сосема трети на илинденскиот јунак. Основната функција на илинденскиот јунак е борбата за ослободување на својата татковина од туѓото ропство. Сите други дејности се потчинети на оваа функција, на пример: организаторската функција, која во себе содржи ред други функции, какви што се: организирање на народот и на востанички чети, снабдување на четите со оружје, потоа функцијата на бранител. Тој го брани населението од турските зулуми и напади и сл.

● *организаторската функција*, главно, му припаѓа на Гоце Делчев. Тој оваа функција ја врши успешно, благодарение на неговата вештина. Пред турските власти и аскери се претставува во разни професии, на пример: касап, кумурџија, инженер, трговец, поп и сл.

За да не биде препознаен се преоблекува во разни алишта: *А навечер ги собрал селаните и организирал за Комитетите. Или: Пособрал ќерна дружина, четници. Со истата функција се среќава Даме Груев, Христо Узунов и Питу Гули, како организатор на востанието во Крушево. Тој формира востанички чети и ги обучува како да ракуваат со оружје. Никола Карев ги посетува четите и им ја објаснува целта на Востанието. Всушност, сите илинденски војводи ја вршат организаторската функција.*

Функцијата снабдување на четите со оружје, ја вршат повеќе раководители на Востанието: Гоце Делчев имал задашок да ѝ пренесе цела кошница бомби. Јане Сандански ја грабнал Мис Стон, меѓу другото, за да добие пари со кои ќе купи оружје за четите: Јане, илше са барале пари, за да можат да соберат пари, за да купиат оружје. Питу Гули собирал оружје од разни занаетлии по селата: Го зеде златото, го смени во Солун и намести да купиат зајре, дуќан да отворат, за сите пари купи оружје и го ѝердал на Организацијата во Крушево.

Во функција на браниител на населението се јавува Делчев: *Да не прават зулуми и да не ги присилуваат нашите моми и нашите сестри! Ако штоа го прават и натаму, каде и да одат – јас ќе ги најдам* (на истото место: 255-290). Сепак, основната функција на илинденскиот фолклор е *инишеграивната*. Тој се создава во сите делови на Македонија, така што ги интегрира Македонците од расчленената татковина.

Раскажување на митови, преданија или легенди и пеење на песни за споменатите македонски историски настани и личности, световното време, барем, симболички се пренесува во митско и свето време, кога токму творците на македонската култура ги удирале нејзините темели и кога борците за национално ослободување на татковината ги поставувале темелите на идната држава на Македонците. Но, исто така, заедницата се обновува, таа ги пронаоѓа своите *извори*, повторно ги оживува своите *почетоци* (Елијаде, 1992: 47). На таков начин го добиваме првичното време во создавањето на нашата култура и цивилизација и борбата за национално ослободување, како најавтентичен аргумент за нашето постоење, идентитет и патоказ кон иднината. Според тоа, мисијата на митот за светиот и световниот јунак, ја има силата да го гради нашето културно и историско паметење, а паметењето е мајка на творештвото од секаков вид. Тоа е онаа движечка сила која дава потстрек за творечко присуство и дејство (Мау, 191: 64). Познавањето на своите митови, на својата историја дава можности за владеење со сопствената судбина. Оној кој

е свесен на своето потекло и идентитет, тој станува господар на својата судбина.

ЛИТЕРАТУРА

Гуревић, Арон, 1981: *Проблеми народне културе у средњем веку*, Београд.

Български народни песни събрани от браќа Миладиновци Димитрија и Константинина и издани от Константинина, Загреб 1861, Цитирано според: Миладиновци, *Зборник (1861–1961)*, Кочо Рацин, Скопје, 1962.

Велимир Т. Арсић, 1930: *Црква св. Велкомученика Димитрија у Бишољу*, Битољ.

Стојчевска-Антиќ, Вера, 1982: *Климент и Наум Охридски во народната традиција*, Наша книга, Скопје.

Миланов Ристески, Драган, 1991: *Светиците во народните песни од Мариово*, Македонски фолклор, XXIV, 48, Скопје.

Велев, Илија, 1970: *Светите Климент и Наум Охридски и нивната улога врз развојот на словенската цивилизациска свест во Македонија*, Светите Климент и Наум Охридски и придонесот на Охридскиот духовен центар за словенската просвета и култура. Прилози од научен собир одржан на 13–15 септември 1993, Скопје, 1995. Види и: Г. Острогорски, *Моравска мисија и Византија*, *Византија и Словени*, Београд.

Поповић, Ј., 1947: *Житија светих*, Београд, 561–579.

Обрембски, Јозеф, 2001: *Македонски етносоциолошки студии, II*, Редакција и превод од полски јазик Танас Вражиновски, Институт за старословенска култура, Матица македонска, Скопје–Прилеп.

Обрембски, Јозеф, 2001: *Фолклорни и етнографски материјали, Книга I*, Редакција Танас Вражиновски, Составиле Танас Вражиновски, Соња Јовановска, Владимир Караџоски, Скопје–Прилеп.

Шапкарев, К. А., 1891–1892: *Зборник от български народни умотворения*, I–VIII, Софија.

Пенушлиски, Кирил, 2005: *Избрани дела, Марко Кралс и Болен Дојчин*, Матица македонска, Скопје.

Пенушлиски, Кирил, 2005: *Митот и фолклорот*, Матица македонска, Скопје.

Елијаде, Мирча, 1992: *Аспекти на митот*, Култура, Скопје.

Цепенков, Марко К., 1989: *Македонски народни приказни*, во пет книги, Скопје, книга втора, пр. 270.

Ангелова, Росица, *Нејсаната биографија за Гоце Делчев*, Септември, VI, 5, Софија.

Тановиќ, Стеван, 1927: *Српски народни обичаји у Вевђелијској кази*, СЕЗБ: Живот и обичаји народни, књ. 40, књ. 16, ЕИ, СКА, Београд-Земун.

Вражиновски, Танас, 1990: *Народни приказни на Македонциите иселеници во Канада*, Култура, Скопје.

Вражиновски, Танас, 1992: *Македонски историски преданија*, Матица македонска, Скопје.

Вражиновски, Танас, 1998: *Народната митологија на Македонциите*, во: *Фолкорни и етнографски материјали*, II, Соработници, Љупчо Ристески, Владимир Караџоски, Лола Симоска, Институт за старословенска култура, Матица македонска, Скопје.

Вражиновски, Танас, 2006: *Македонска народна библија*, Матица, Скопје.

Грозданов, Цветан, 1980: *Охридското ѕидно сликарство од XIV век*, Охрид.

May, Rollo, 1991: *Wag Banie • mit*, Poznań.

Tanas VRAZINOVSKI

HOLY AND SECULAR CHARACTERS IN THE MACEDONIAN FOLK TRADITION

(Summary)

The Macedonian folk tradition has created two basic myths: a) the myth about the holy hero, that is, the religious and saintly hero, and b) the myth about the secular hero. The myth about the holy hero is primarily introduced through the characters of the God and some common Christian saints, as for instance: the Virgin Mary, St. Peter, St. Elias, St. George, St. Michael and St. Nicholas, as well as of the Macedonian national saints Ss. Clement and Naum of Ohrid, who were the founders of the Macedonian Christian culture, and the Macedonian local saints: St. Joakim Osogovski, St. Gavril Lesnovski and St. Prohor Pčinski who were known as hermits.

The main representative of the myth of the holy hero is the God who is presented as the creator and the Lord of the world. He rules the world and determines the destinies of people in life and in death. His decisions must be obeyed and can not be changed. Those people who break his requests are punished and suffer terribly. Besides the God there are saints who perform certain functions, the main of which is the mediation in the relation to man-saint-God and vice versa. The Virgin Mary, St. Elias, St. Michael and some other saints are mediators between the man and the God who fulfills the prayers of people through their mediation. Next functions refer to healing

abilities, when the saints heal the sick and disabled people by means of miracles, and to protection which means that saints are patrons of many settlements, churches and monasteries. The most significant representatives of the two latter functions are Ss. Clement and Naum of Ohrid. Some icons, mainly those of St. Mary, as well as the relics of some saints, also have healing powers.

The secular myth of the hero in the Macedonian folk culture was created in a completely different way in comparison to the myth of the holy hero. This myth is connected to various figures from our history, as for instance to Alexander of Macedonia, King Marko, who are of particular importance for the Macedonian folk tradition. A specific type of the myth of the hero deals with the activists of the Macedonian liberation movement against the Ottoman rule, as for instance: Goce Delčev, Jane Sandanski, Pitu Guli, Jordan Piperkata, etc., whose personalities became mythologized in the course of the time.

The secular hero also performs certain functions, although they differ in dependence to the period of time and to the social and political environment in which he lived and worked. Thus, the functions of Alexander of Macedonia differed from those of King Marko, and the functions of the Ilinden hero were of completely different type. The basic function of the Ilinden hero was his struggle for liberation of his homeland from foreign rule. All other activities were subdued to this function.

To know the myths of our own country means to know our own origin, culture and identity (both religious and material ones).

Јасмина МОЈСИЕВА-ГУШЕВА

АСПЕКТИ НА ИМАГИНАРНОТО ВО СОВРЕМЕНАТА БАЛКАНСКА ПРОЗА

(ОД ДРУГАТА СТРАНА НА РЕАЛНОТО)

Айсџиракџи: Имагинарното најопшто може да се дефинира како склоп од ментални и визуелни претстави преку кои индивидуата, општеството и воопшто човештвото го организираат и симболички го изразуваат својот однос кон околината. Како и секоја сложена појава така и овој своевиден систем на знаење има бројни потенцијални аспекти олицетворени во книжевноста, музиката, сликарството, филмот итн. преку кои се случува соочувањето на *сејсџи* (свеста) со *реалноста* (стварноста). Честопати, објектите во нашиот вообразен свет видени низ огледалото на Реалноста добиваат поинакви значења од вообичаените очекувања создавајќи притоа состојби на конфузна загадочност. Со други зборови, во фикционалниот свет на книжевноста границите помеѓу реалното и имагинарното се порозни како во суптилните плетки на тенката коприна, до тој степен, што читателот останува заплеткан внатре заедно со значењата на текстот. Всушност, во самата јатка (суштина) на литературата е имплицитна способноста да се произведуваат и да се населуваат различни светови. Поврзувањето меѓу нив се остварува со посредство на развиената писателска имагинација богата со амбивалентни хибридни релации. Иако родени во едниот свет, тие (писателите) преку своите интуиции минуваат во другиот свет, кој Гастон Башлар го нарекува „светот на дневните сонувања“.

При тој премин, вистински проблем настанува кога авторите автореференцијално ги поставуваат текстовите во позиција на обмислувачи на односот реално/имагинарно. Тие најчесто се именуваат како алтернативни градители кои го користат материјалот на копнежите претставен преку седефастите виденија, односно целиот богат арсенал на имагинарното поттикнат од желбата. Во нивните вообрази се слу-

чуваат необични работи. Сè започнува кога имагинарните светови од книгите избиваат во реалноста, така што во атмосферата се чувствуваат мултиплицираните ефекти на привидението кои пак ги изместуваат позициите на двата света. Со еден збор, состојбите на реалното се измамени. Колку можат текстовите да ги мултиплицираат значењата и кодовите, и дали ваквото длабинско мултиплицирање на значењето предизвикува замена на двата света, дали имагинарните светови создавани од македонските и хрватските модерни писатели Венко Андонovski и Павао Павличик и нивните значења имаат моќ да го измамаат реалното се праќања на кои преку овој текст ќе се обидеме да одговориме.

Клучни зборови: реален свет, имагинарен свет, мистификација, чудесно, интертекстуалност, автореференцијалност, лудизам.

Кај писателите постои способност истовремено да се живее во еден реален и во еден имагинарен свет. Обата света со своите специфични искуства така се помешани што е скоро неможно да се замисли какво било одделување. Додека го живеат својот реален живот исполнет со квалификативите ограниченост и континуитет, истовремено и се предаваат и на имагинарноста во која бараат засолниште од непријатните окови на времето и просторот. Тие се оние кои ги воспоставуваат врските помеѓу овие два света служејќи се со илузијата. Таа пак е еден од предусловите за уметноста. Една од доминантните тенденции кај неа е да се прикрие имагинарноста, па публиката да добие илузија дека има работа со стварноста. Сосема јасно е дека книжевноста во својата онтолошка суштина е имагинарна. Таа како и целата уметност создава само привид за она што го прикажува да изгледа како стварно и вистинито. Многу уметнички критичари фигуративно се изразувале дека уметноста е лага, но не обична и вулгарна, туку рафинирана и префинета која е пожелна како „небесна храна“, како „лек“ кој ги ублажува болните состојби нудејќи адекватни решенија.

Имагинарното е двосмислено мислење коешто може радикално да ја промени насоката на започнатото мислење и да не одведе во спротивната насока. Ако се мисли премногу сериозно, строго логички и егзактно, фантазијата поседува моќ тој начин на мислење да се преобрази, да му се даде одредена слобода на движењето кое ќе биде доста плодно за разновидни асоцијации и корелативни вредности, за согледување на истиот проблем од сосема различни агли. При тоа, работите дијалектички се претвораат во својата спротивност. И обратно, ако се мисли премногу спонтано, неконтролирано, фантазијата е во состојба да ги замисли последиците кои од таквиот тек на мисли можат да произлезат како неповолни. Таа е во состојба да замисли и поинакви методи од произволниот и импровизираниот пристап кон материјата за која се размислува. Во секој случај,

фантазијата може да го промени и да го сврти текот на мислите од вообичаениот правец кон некој друг правец и да стане средство на она скапоцено насочување кон нешто ново. Поради ваквата своја флексибилност имагинарното го поседува најуниверзалниот креативен потенцијал. Не постои правец или цел кон кој тоа не може да не доведе. Евидентна е неговата присутност како *spiritus movens* и при создавањето на нови дела, но и при нивното толкување. Уште од времето на Лукијан (Рабо, 2005: 285) е познато дека потрагата по смислата, значењето, кодирањето е исто така дел од фикцијата, со што самиот чин на толкување на делото се согледува како дел од имагинарната структура на човештвото.

Само по себе се разбира дека помеѓу илузијата и стварноста не треба да се стави знакот на еднаквост иако често меѓу нив е замаглена линијата на разделување. Она што се случува во книжевното дело може да биде и реалност, но и не мора. Веродостојноста на делото секогаш е поврзана со имагинарниот потенцијал на авторот и со тоа колку тој е подготвен во структурата на своето дело да внесе реални елементи. Кога зборуваме за веродостојноста на прикажувањето, исто така, треба да се нагласи дека постои сомнеж за способноста на самиот книжевен текст/писмо веродостојно да ги прикажува нештата (Мојсиева-Гушева 2006: 194–200). Оттука сосема со право се поставува и прашањето колку е реален текстот кој се создава/чита како и колку е воопшто возможно самиот процес на восприемање да се поврзе со реалното.

Да се вратиме повторно на книжевното дело и на неговата двојна реално/имагинарна структурална насоченост. Како илустрација на ова наше излагање за поврзаноста и преплетот на реалното и имагинарното во структурата на книжевното дело ќе се задржиме подробно на романот „Корална врата“ на хрватскиот автор Павао Павличич и „Папокот на светот“ на македонскиот писател Венко Андоновски. При читањето и восприемањето на постмодернистичките дела, посебни проблеми се јавуваат кога авторите автореференцијално ги поставуваат текстовите, од позиција на обмислувачи на односот реално/имагинарно. Тие истовремено се и креатори на имагинарните претстави од книгите во кои вклучуваат и реални податоци, и толкувачи на настаните што се опишуваат. Ваквата двојна позиција им овозможува слободно движење и во двата света. Авторот на романот „Корална врата“ кој и самиот е професор и истражувач на старата хрватска книжевност го конструира ликот на загрепскиот професор по литература Крсто Бродњак кој на островот Ластово ќе ги пронајде двете изгубени дела од Гундулиќевиот еп „Осман“. Мешањето на реалното и имагинарното започнува кога во фикционалниот свет на романот се воведуваат историско реални субјекти како што се четириесетото и петнаесетото пеење од Гундулиќевиот недовршен/изгубен еп „Осман“. Компа-

рацијата со македонскиот роман ја започнуваме со еден технички податок дека и во вториот случај (македонскиот) авторот е професор по литература кој ги владее и користи теориските модели на раскажување, навидум неважен но сепак суштински податок што ја објаснува јасно видливата насоченост и конструкција на самото дело. Романот „Папокот на светот“ се состои од повеќе делови: предговор во кој се мистифицира авторот говорејќи дека текстот на самиот роман е пронајден во оставнината на неговиот покоен брат; потоа следи „Книгата – Папокот на светот“ оставена во форма во која е пронајдена; вториот дел „Книгата – Исход“ некаква автобиографија на братот во која авторот интервенира изменувајќи ги имињата на личностите и третиот дел „Книга – Светлина“ во кој се демистифицира она што е претходно раскажано укажувајќи на веродостојноста на случувањата. Мистификацијата не се согледува само во композицијата туку и во сижето на првата книга организирано околу толкувањето на пронајдениот таен запис од источната одаја во библиотеката на Јулијан Граматик за кој се верувало дека е дело на јудејскиот цар Соломон. Оваа постапка на апокрифно проектирање на историски субјекти во книжевниот текст често се користи од постмодернистите. Слободниот однос на писателите кон историскиот податок доведува до создавање на една нова содржина. Во тој процес главна улога има илузијата на историски контекст на настаните раскажани во романот, како услов на создавање клима за веродостојно раскажување. Пронаоѓањето на изгубените делови од епот „Сман“ како и играта околу авторството на тајниот Соломонов запис се реални за неинформираната читателска публика, но сепак невистинити за информираниот конзумент.

Смената на двете реалности кај Павличик не застанува тука. Се покажува дека токму овие две изгубени/пронајдени песни имаат чудотворна моќ да влијаат врз здравјето на луѓето. Жолтиот прав што се рони од истрошените страници на старите записи и покрај сите лабораториски анализи научно засновани кои упатуваат дека се работи за обичен прав, поседува чудни својства. Тој има способност да влијае врз процесот на оздравување пренесувајќи го „вирусот на здравјето“ врз секој што ќе дојде во контакт со него. Припишувајќи му чудотворни својства на овој реален прав, авторот, го воведува во приказната типот на чудесност што Цветан Тодоров го именува како инструментално чудесно (Todorov 1987: 60). Неговата појава ги доведува читателите до вчудоневиденост, односно до работ на реалноста исто како и конзументите на другиот роман кога се соопштува дека тајниот запис на Соломон содржи пророштво за целото царство за илјада години напред во времето, но за да се оствари потребно е да биде исполнет еден реален услов, да биде донесен на одредено место. „На него стоело дека ако се сака мир меѓу народите на лицето на

земјата, мора тој да се донесе и постави точно во центарот на светот, во центарот на вселената цела, а таа точка... паѓала токму во источната одаја на црквата (Андоновски 2000: 105)⁴. Значи повторно чудото е сместено во реален простор и реален предмет/текст со персални моќи. Имено, појавата на чудесното не е продукција надвор од реалноста. Тоа е фикција која не ја менува главната атмосфера. Тука нема толкување на состојбите и нештата како иреални, затоа што на конзументите им се чини дека сепак сето прикажано е вистинито и можно, дека за тоа постои некаква реална аргументација и дека сите дејствија, акции и дијалози не се надвор од очекуваните реални можности. Воден од желбата за објаснување на необјаснивото јунакот Крсто Бродњак започнува да истражува како овој навидум обичен прав се здобил со чудесни својства. Во неговите размислувања место наоѓаат различни толкувања. Почнувајќи од едноставни одговори дека ракописот ги добил своите лековити својства талкајќи по светот каде што дошол во допир со некакви непознати материи, преку метафизичките размислувања дека чудесните својства доаѓаат заради совршенството што се постигнува со составувањето на епот во една целина или поради некаков апсолут можеби и божественото суштество кое влијае на сè, па и на здравјето.

Целата приказна за чудото во „Корална врата“ започнува со описот на реалното задушвање на една жена и нејзиното спасување со помош на чудесниот прав. Тоа чекорсѐ по работ на реалноста не се гледа само во појавата на чудесното кое скогаш е поврзано со својствата на предметите или настаните туку и по чудните реакции на субјектите учесници во настаните предадени преку специфичната стилска изразна постапка. Имено, во стилот на постмодернистичката интертекстуална игривост, авторот, преку процесот на давањето на жената алутира на тоа како „луѓето од хрватската книжевност – писателите и читателите – низ историјата се дават токму со сопствениот јазик“ (Pavličić, 1990: 23). Со ваквата интертекстуална алузија, во имагинарното ткиво на текстот се внесува една реална претстава за проблемот со книжевниот јазик. Тоа, од своја страна, претставува софистициран предизвик за читателот во однос на неговата подготвеност за комуникација со делото и лесното преминување од една во друга состојба.

Интертекстуалната игра и натаму доведува до искривоколчување на причинско-последичните односи во развивањето и поимањето на случувањата во романот. Неговата логичност сериозно е нарушена преку вмстнувањето на одделни парчиња од Гундулиќевиот еп кои по некаква паралогика ги иницираат случувањата во романот на Павличич. За некои од јунаците на романот „Корална врата“ – библиотекарот Онте – „стварноста не прави ништо друго, туку само го повторува она што всѐ во Осман е генијално напишано“. Така штрајкот на рударите во Косово од

романот на Павличкиќ, се поврзува со „состанокот на гаволските сили во трнаесеттото песјење на Осман“ (Pavličić 1990: 117); болеста на детето Ирфан од истиот роман, со петнаесеттото песјење, според кое божем дошло до големи промени во Османовата душа така што тој наместо војната почнува да го пропагира мирот (Pavličić 1990: 185). Пресвртот на идеите е спореден со реакциите на болното тело на Ирфан, но и на целиот Цариград кој бурно реагира и ги отфрлил мирот и љубовта како христијански идеи кои како туѓо тело и болест продираат во Османската империја. Сите овие интертекстуални допир ја кршат стандардната логика создавајќи необични контекстуализации и споредби на две сосема различни случувања. Слична постапка среќаваме во романот „Папокот на светот“ на македонскиот автор Венко Андоновски, кој во вториот дел од својот роман наречен „Исход“ ги заменува имињата на ликовите со оние од романот „Шега“ на Кундера алутирајќи при тоа со игровита луцидност дека поводот за сè што се случува во романот е ист како и кај Кундера.

Ваквите препознавања, поврзувања и толкувања на логично неспоеивите хронотопи се можни само во имагинарното. Само со логиката на имагинарното може да се повторуваат и заемно да се условуваат некои оддалечени појави, како времето да застанало за нив. Во „Папокот на светот“ деловите на романот (оној од средновековието и современот), иако со различни случувања и ликови, така се поврзани што изгледаат како целина. Авторот преку изборот на композицијата на романот сугерира на ставот дека со текот на времето некои животни ситуации и настани проживеани во минатото се повторуваат. Така се доаѓа до парадоксалното тврдење дека сегашноста се случува по урскот на минатото.

Се чини дека сето постоење е забележано од човештвото е вплетено во мрежата реално/имагинарно. Тие заемно се преплетуваат, надополнуваат, создавајќи го заедно тоталитетот. Истото го тврди и Диран според кого овие структури се врзуваат со „забрзаната историја и совладувањето на времето“ (Durand 1991: 364). Илузијата настанува кога го пренесуваме нашето внимание од „сега и овде“ на „тогаш и таму“. Таа е тежнение на личноста за промена на сопствените физички и духовни координати во времето и просторот. Мислите, емоциите и илузиите се единствени превозни средства со кои човек може релативно успешно да се служи за молскавични екскурзии на духот од неговата стварна позиција во која било друга позиција. Летајќи на „крилјата на фантазијата“ со леснотија да навлегува во минатото, во иднината, во историјата и насекаде каде ќе посака.

Имагинарното всушност претставува способност во оној воздушен и прозрачен простор на ништото да му се даде израз и име што соодветствува со терминот „дневни сонцшта“¹. Тоа е комплекс од асоцијативни активности во кои доживувањата од минатото се соединуваат во прерабо-

тени слики. Низ тие слики се изразени некои нови ситуации, можности, лични улоги или секвенци кои функционираат како ментален екран или како приказна која ја раскажува нараторот на некое книжевно дело. Во неговите вообразби се случуваат необични работи: имагинарните светови од страниците на книгите избиваат во реалноста носејќи го со себе ефектот на изненадувањето. Преку ваквите изместени позициите на двата света, состојбите на реалното се измамуваат.

ЛИТЕРАТУРА

- Андоновски, Венко, 2000: *Папокот на светот*. Скопје, Три.
- Bachelard, Gaston, 1982: *Poetika sanjarija*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Duranđ, Gilbert, 1991: *Antropološke strukture imaginarnog*. Zagreb: August Cesarec.
- Мојсиева-Гушева, Јасмина, 2006: *Реално / Имагинарно*. Скопје: Дијалог.
- Pavličić, Pavao, 1990: *Koraljna vrata*. Zagreb: Znanje.
- Рабо, Софи, 2005: *Крајќика средба со Хомер: интерпретација, фикција и факти во Виситинската приказна на Лукијан во Дијалог на интерпретации*, Скопје: Гурпа.
- Todorov, Cvetan, 1987: *Uvod u fantastičnu književnost*. Beograd: Rad.

Jasmina MOJSIEVA-GUSHEVA

ASPECTS OF IMAGINARY IN CONTEMPORARY BALKAN PROSE

(FROM THE OTHER SIDE OF REALITY)

(Summary)

This article derives from three-year researches made for the needs of the Project 'Similarity among Balkan Literatures' with particular review to the matter of Reality and Imaginarity, worked out in the Institute for Macedonian Literature in Skopje (Macedonia). It exposes comparative analysis of the research of imaginarity, which incorporates different anthropological secrets, stories, illusions. The field of interests is only limited to two countries of the Balkans (Macedonia and Croatia) presented through one representative of modern prose (Venko Andonovski and Pavao Pavličić) with one of their novels (*Papokot na svetot* and *Koralna Vrata*).

The paper indicates the subtle transition between the real and imaginarity worlds as well as the key immanent core around which imaginary concepts are organi-

zed. It not only presents a kind of conglomerate of imaginarity but it is also cognizable for its specifically elaborated structure of imaginarity. Namely, actual concepts of postmodernism have been applied interweaved with theoretical concentration of the known researches of imaginarity: Jean Paul Sartre, Gaston Bachelard, Gilbert Durand, and etc. At the same time it attempts to answer the question how much the texts can multiply meanings and codes, and if such in-depth multiplication of meaning induces exchange of the two worlds; if imaginary worlds created by Macedonian and Croatian modern writers Venko Andonovski and Pavao Pavicić and their meaning have power to trick reality.

Key words: real world, imaginary world, mistification, intertextuality, autoreference, ludism.

д-р Јасмина МОЈСИЕВА-ГУШЕВА

Институт за македонска литература
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Скопје, Р. Македонија

Милан ГУРЧИНОВ

ПОЛИЛИНГВИЗМОТ СООЧЕН СО КРЕАТИВНИОТ ПОРИВ (ФЕНОМЕНОТ АЦО КАРАМАНОВ, 1927–1944)

За овој настап на нашиов Конгрес се одлучив пред најшироката славистичка научна јавност да го изнесам случајот на Ацо Караманов, еден од најталентираните и најмладите претходници на новата македонска литература, онаа што така брзо и така плодовито се разви по 1945 година. Мојата цел не е да зборувам детално за ликот и делото на овој поетски творец, туку од овој во многу нешта необичен случај да извлечам некои теоретски импликации кои би можеле да бидат битно дополнување за книжевната теорија на балканските литератури во кои прашањата за двојазичноста и билитерарноста беа мошне присутни во текот на XIX и XX век. Прашањето за кое зборувам не е само балканска специфичност, а досега е многукратно разгледувано, особено последните децении од XX век, од страна на славистичката наука, на бројни научни собири во Европа, па и кај нас. Особено во земјите со мултиетнички состав, каква што беше и југословенската федеративна заедница, расправите од овој вид се разгореа кон крајот на XX век, со почетокот на дезинтеграционите процеси, непосредно пред нејзиниот распад, при што се огласија мошне спротивставени ставови за тоа: чии се и кому, на која национална книжевност им припаѓаат така големи и неоспорни книжевни творци како Иво Андриќ, Меша Селимовиќ, Владан Десница, но и многу други. И ние во Македонија се приклучивме кон сеопштата дебата, поставувајќи го прашањето кому му припаѓа Никола Вапцаров?

Со понагласена научна и теоретска конзистентност на ова прашање му посвети внимание угледниот словачки учен Диониз Ѓуришин, кој за ваквите двојни и повеќестрани припадности го пред-

ложи терминот „синкретизам на литературните традиции“ и кој со своите повеќетомни истражувања во зборниците „Особените меѓулитературни заедништва“ ја создаде прочуената „братиславска школа“, привлекувајќи во неа на соработка голем број истражувачи од Централна, Источна и Југоисточна Европа. Можеби најдоследно и најперманентно оваа проблематика ја разработи во своите трудови, како негов близок соработник и следбеник, акад. Иван Доровски од универзитетот „Томаш Масариќ“ во Брно. Неговите теоретски заклучоци имаат според нас поширока и трајна вредност, но тие се посебно значајни за нас Македонците, за нашата книжевна историја, особено онаа од XIX век, каде што овие працања се најсложени и најкомплексни. Не можам овде да не ја истакнам неговата монографија „Рајко Жинзифов (1984)“ како пример за научна анализа неоптоварена со пристрасност, чии што теоретски конклузии имаат пошироко значење.

На крајот, да го спомнам овде и нашиот придонес на оваа проблематика, што се обидовме научно да ја образложиме на повеќе места, тргувајќи од некои темелни теоретски премиси на големиот руски учен Михаил Бахтин, а пред сè во трудот на една од воведните студии на макро проектот.

Завршувајќи го овој вовед за проблематиката на многујазичноста не можам да ја одминам плодната работа што на овој план ја разви и светската компаративна наука, а пред сè Меѓународната асоцијација за компаративна книжевност со прилозите на Ева Кушнер, посветени на канадската мултинационална заедница, на Манфред Гштајгер за мултилитерарноста во Швајцарија, а најпосле и за синетичките студии на американскиот компаратист Ерл Минер посветени на литературите на Далечниот Исток. Нема сомнение дека во сите овие истражувања, како и на бројни други места, проблематиката на мултилингвизмот во литературата се збогати со нови сознанија и заклучуци со драгоцените теоретски импликации, а со натамошниот развој на компаративизмот во насока на интертекстуалноста таа доби далеку поширок и актуелен географски и културолошки дијапазон.

Но и покрај сето тоа остануваат случаи особени и необични кои барем засега не можат да се вклопат во ни една од познатите класификации.

Еден од таквите примери е феноменот на Ацо Караманов. Го означивме овој случај од нашата книжевна историја како „феномен“ од следниве причини:

1. Младиот Караманов беше вистински „wunderkind“. Дете на образовани родители, тој започнува да пишува мошне рано, оствару-

вајќи опус за кој би бил потребен цел еден подолг живот, а го напушта животот веќе на 17 години.

2. Во најрана возраст усвојува неколку јазици и за кусо време се здобива со најшироко образование со кое брзо ги надраснува рамките на школската програма фасцинирајќи ги своите учители со својата огромна книжевна ерудиција. Дијапазонот на неговата лектира е со такви распони што тој не може да биде споредуван со било кој друг поет од неговата генерација во Македонија, но и пошироко од тоа. Пред многу години, кога беше откриена неговата заборавена заоставштина, објавивме текст во кој го поставивме прашањето: „Дали навистина постоел македонски Рембо?“

3. Споредбата која изгледа на прв поглед неодмерена и неверојатна, сепак се потпира врз непобитните факти на неговата исклучителна сензибилност, неговото огромно трудољубие и неговата предвремена умствена зрелост. Впрочем со Рембо него го поврзуваат и жестокиот сарказам, blasfемичноста и цинизмот од најрани години, презирот кон малограѓанштината на светот околу него како и нескриената страст и приврзаност за револуционерите и комуњарите.

Проблемите со овој феноменален младич започнуваат од моментот кога ќе се постави прашањето: како да го класифицираме неговото творештво, она што тој во тие неколку години од својот прекраток живот го беше создал, на која и чија книжевна историја тоа им припаѓа? Дали таквото негово творештво ги укинува, прераснува дури и ги игнорира сите граници: национални, етнички, типолошки и лингвистички?

Неговиот, еднакво животен како и творечки поетски пат беше сосема особен и атипичен.

Како дете на мал чиновник тој се затече во српската средина каде што се школуваше и почнуваше да пишува на јазикот кој не беше негов. Во татковината се враќа во моментот кога Македонија по 1941 година се најде под фашистичка окупација на Германија и Бугарија. Тука во окупираното Скопје а повремено во Радовиш, неговото родно место, протекуваат последните и најинтензивните години од неговиот мошне богат духовен живот. Пред крај на војната, во рана есен 1944 година тој оди во партизани и во една од борбите за конечно ослободување на Македонија, паѓа под германските фашистички бајонети и загинава. Во моментот на загинавањето имаше само нешто повеќе од 17 години! Неговиот, слободно ќе речеме опус како што ќе се види од по многу години пронајдените негови лични архиви е мошне богат, разновиден, системачен и втемелен во длабоката творечка самосвест

на младата личност. И тука искрснува контрапунктот на книжевно-историскиот, но и теоретскиот парадокс! Сите свои творби, своите занеси и плодовите на својата креативна имагинација, многубројните стихови, поеми, раскази, започнати романи, есен, епистоли, дневници Караманов ги пишуваше на другите јазици – српскохрватскиот и бугарскиот. Веќе беше толку навлегол во другите европски јазици – францускиот и германскиот што се готвеше и на нив да ги остварува своите младешки инспирации... За својот мајчин јазик, за жал, имаше на располагање само неколку од последните месеци на својот прекраток живот. Неговите соборци, партизани, се сеќаваат за страсните естрадни стихови што на мајчин јазик тој им ги читаше во предишките помеѓу две битки. Крај масакрираното тело на убиениот поет пронајдени се две тетратки стихови натопени од крвта на убиениот, целосно уништени и неподатливи за какво-годе дешифрирање.

Се поставува прашањето: што со творечкото наследство на Караманов, кое во својот најголем дел е зачувано и стои како предизвик пред книжевниот историчар?

Поетските и други дела на Ацо Караманов немаа со години и со децении своја регуларна рецелција. Дури во 1963 година, девет години по неговата смрт, се појави во Скопје малата стихозбирка „Црвена пролет“ што ја преведе од српскохрватски и бугарски јазик поетот Радивоје Пешиќ. Со неа стана пошироко позната неговата естрадно-револуционерна лирика, која и дотогаш кружеше во ракопис меѓу неговите пријатели и другари. Но, потоа одново околу неговата личност и дело се ширеше повеќегодишен молк, а самиот тој од поединци беше означуван како еден од оние поети кои пред годините пред кодификацијата на македонскиот литературен јазик пишуваше на еден од другите балкански јазици. Во книжевната историја за него како сè уште да немаше место. Цели 29 години потоа во Скопје беше објавена книгата „Сребрени соништа“ (1992) која откри нови сознанија за него како поет и творец. Се покажа дека иако загинат мошне млад Караманов интензивно работеше врз своето книжевно образование и дека револуционерната лирика што ја пишуваше како млад и организиран антифашист, најчесто и по порачка, не е единственото поле на кое тој се остварувал како книжевен творец. Се покажа дека паралелно тој работеше и врз усвојувањето и негувањето на сосема поинаков поетски израз тесно поврзан со симболистичката поетика и поетите симболисти од Србија, од Бугарија, но и од Европа. Во тој контекст тој ја напиша својата прекрасна поема „Приказна“ која беше откриена во ракопис и за која малку се знаеше. А кога во 2006 година Македонската академија на науките и уметностите го објави

големиот том под наслов „Големата песна на Ацо Караманов“ работите околу личноста делото и местото на Ацо Караманов одново добија нов пресврт и можности за нова рedefиниција на неговата литературна вредност и одредување на неговото вистинско место во историјата на македонската литература. Вака собраното целокупно дело на Караманов беше овозможено со долгогодишни истражувања како и со приопштувањето на неговиот богат личен архив кој со децении се чуваше кај неговиот прв истражувач Радиво Пешиќ и се наоѓаше во н границите на нашата земја. На таков начин, димензиите, карактерот и вредноста на неговото дело можеа дури 60 години по неговата смрт пошироко и поцелосно да се утврдат. Се покажа дека младиот поет, за разлика од другите македонски поети, претходници на новата македонска поезија, не поаѓаше од фолклорот и народното творештво, туку посакуваше забрзано и наеднаш да се вклучи во модерната поетика, наоѓајќи ги своите први учители среде корифеите на модерната поетска мисла, еднакво европска и светска, како и онаа од соседните балкански литератури.

На таков начин, гледаме дека *јазикот* како средство на поетскиот израз овде функционира на подруг начин отколку кај другите претставници на македонската литература од тој период, што е случај не само во нашата но и во другите литератури од овој регион, но и пошироко од него. ● овде би требало да се присетиме на она што своевременно истакнатиот американски теоретичар на литературата од чешко потекло Рене Велек го забележа во врска со јазикот како главен носител на националните обележја на една книжевност. Тој потсетува на „мошне тесната врска која постоеше помеѓу романтичарскиот национализам во XIX век и подемот на научно систематизираната книжевна историја. Ова и денес продолжува, вели тој, преку идентификацијата на наставата по литература со наставата на јазикот, но доведува до гротескни последици кога книжевните прашања се разгледуваат единствено од аспект на јазикот и единствено во врска со списите и сведоштвата напишани на соодветен јазик“. Уште е поексплицитен во тој поглед словачкиот учен Диониз Ѓуришин кој поставува неколку модели, како специфични форми на меѓунационалното и интерлитературното општење. Ѓуришин укажува дека секако, блискоста на јазиците игра мошне значајна улога. Но, не треба да се преценува функционалната улога на мајчиниот јазик, бидејќи јазикот како најважен фактор на меѓулитературната комуникација во одделни историски етапи дејствува со различен степен на интензивност и мошне видливо зависи и од другите моменти кои играат битна улога во литературниот процес. Голема е улогата на чешките пре-

води во европската литература од XIX и XX век по однос на словачката, а нешто слично уште во поголем степен се однесува и на македонската литература во минатото, сè до најново време. За овој вид појави мошне е карактеристична појавата на таканаречените билитературни писатели кои едновременно припаѓаат на повеќе литератури. „Слово за полкот Игорев“, вели тој, на еден начин е значајно за руската а на друг начин за украинската литература. Билитерарните писатели како Колар и Шафарик „живеат“ на еден начин во чешката, а на друг во словачката литература, а на сличен начин според нас функционира не мал број автори во балканските литератури во XX век, посебно македонските, помеѓу кои секако спаѓа и случајов што го разгледуваме.

За да ги конкретизираме овие теоретски постулати ќе наведеме два примери и од нашата книжевна историја. Првиот се однесува на најталентирианиот македонски автор во XIX век, охриданиецот Григор Прличев. Во 1860 година тој го напиша своето најуспешно дело поемата „Сердарот“ на новогрчки јазик за кое го доби златниот венец на поетскиот конкурс во Атина. Спевот настана врз основа на народната песна за Кузман Капидан, најдолгата епска песна во македонската народна поема.

„Сердарот“ го привлекува вниманието на современиот книжевен историчар со фактот што врз народна основа, а придржувајќи се во голем степен до хомеровската традиција и инспирирајќи се непосредно од Хомер, претставува една мошне самостојна и автентична во креативна смисла поетска творба. Едновременно, тоа е добар пример за напуштањето на историскиот апсолутизам и прифаќањето на културниот плурализам во третирањето на книжевно-историските факти. Во случајов гледаме како се преплетуваат и кореспондираат меѓусебно неколку културни традиции и импулси: најнапред, онаа што е поврзана со Хомеровиот поетски гениј, потоа, онаа која кореспондира со поетиката на неокласицизмот во новата грчка книжевност (што и од едната и од другата страна досега е малку истражено) и на крајот, онаа која доаѓа од народната традиција на македонското фолклорно наследство. Тешко е дури непотребно да се дава каковгоде примат на која и да е од овие неколку различни традициски компоненти, а да не се наруши единственоста и уникалноста на завршеното дело, неговата творечка целовитост и автентичност. Во секој случај, со примерот на Прличев се потврдува она што Ѓуришин го постави како битно за плурализмот и мултилитерарноста во својата класификација. А тоа е: проникнувањата, пресечувањата, дури неутрализирањето на едни фактори за сметка на други и нивното спе-

цифично меѓусебно содејство, при што посебно треба да се земе во предвид разнообразието на вонлитературните фактори кои го условиле остварувањето на соодветните литературни творби.

Втор пример кој не е далеку од случајот на Прличев, макар и со свои специфичности е примерот со личноста и делото на уште еден наш културен и книжевен преродбеник – Рајко Жинзифов. Тој се искажа како поет, преведувач и публицист а најголемиот дел од животот го помина вон границите на својата земја – Македонија. Тешко е, речиси невозможно неговото делување и остварувањата да се сфатат и објаснат надвор од категоријата на културниот плурализам, бидејќи тој покрај со татковинскиот, беше најтесно поврзан и со рускиот, и со украинскиот, и со бугарскиот културен простор.

Во таа смисла, во веќе спомнатата монографија за Рајко Жинзифов, Иван Доровски пишува:

„Треба да се внимава и на јазикот на кој одделни писатели пишувале, како и на местото на раѓањето, местото на живеењето (а ние ќе додадеме: и на нивните сопствени изјави за тоа на која литература припаѓаат), но ниту една од овие конотации не треба да се земе како единствен критериум за нивната припадност кон една или друга национална литература. Секој еден од нив решавал за својата дејност во рамките на една или друга национална средина, пред сè во зависност од политичката и културната ситуација и атмосфера. Освен тоа секој од нив, тогаш, кон средината на XIX век пишувал на јазик кој бил мешавина на црковнословенскиот и мајчиниот јазик, или со некој наддијалект или интердијалект, но во рамките на балканскиот литературен контекст сето тоа не значело дека таквите писатели припаѓале исклучиво на историјата на една национална литература. Таквите писатели, заклучува авторот, припаѓаат, со дел (или целосно) од своето творештво на две или неколку балкански национални литератури“.

Вакви студии во нашата книжевно-историска наука се засега мошне ретки. Но, токму во таа насока би требало, според нас, да бидат ориентирани системските проучувања на македонската книжевност од минатото, но и од поново време. Токму таков случај е по наше мислење феноменот Ацо Караманов.

Во неговиот случај не се појавува ниту еден од предусловите коишто современиот книжевен историчар и компаратист ги истакнуваат како норма:

1. нивното творештво не се одвива на сопствениот, мајчин јазик;

2. тие не дејствуваат во условите на организиран и континуиран книжевен живот;

3. кај нив не е на преден план свеста дека дејствуваат во рамките на една национална литература;

4. ниту еден нивен текст не бил објавуван во текот на нивниот прекраток живот. Според тоа, не е можно нивното дело и припадност да се разгледуваат низ функцијата на текстот, услов што некои теоретичари го земаат како решавачки (Иван Доровски) и кој во одделни случаи навистина може да функционира како определувачки.

Па сепак, творештвото на Караманов носено од неколкугодишната креативна страст и содржејќи во себе низа блескави митови постои и дејствува постхумно во неговиот национален простор, па и пошироко од тоа. Ќе ѝ признаеме ли на таа страст и нејзиниот поетски израз право и на татковински легитимитет, покрај творечкиот кој е повеќе од извесен, или ќе ја прогласиме за нелегитимна, беспочвена, осудена на ахасверско кружење во безимениот простор?

Откривањето на многубројните непознати ракописи на Караманов и остварување увид во обемот и богатството на неговиот целокупен опус се совпадна со историското време, раширено токму во балканските национални културни простори со отворањето на жестоката, непомирлива и ни малку рационална дебата за припадносџа и целосното напуштање на расправата за вредносџиџе што е бездруго голем хендикеп за можноста од разрешувањето на случајот за кој овде зборуваме. Тоа е уште еден парадокс во животот на овој исклучителен млад поет и творец со задоцнета рецепција. Како да се разреши Гордиевиот јазол околу неговото приопштување? Во една подалечна иднина кога спомнатава дебата ќе ги надрасне исклучивите национални критериуми околу авторовата национална припадност, ваквите дилеми сврзани со името и делото на Ацо Караманов убедени сме, ќе станат беспредметни.

Во овој момент, нам ни изгледа мошне разумна идејата да се реализира едно заедничко тројазично издание на неговото дело: на македонски, српски и бугарски јазик, со што би се надоместило она што со години и децении беше пропуштено и би се остварил прилог кон дебатата за аксиолошките и етичките аспекти на овие словенски литератури, што во условите на сегашниов изолационизам одамна отсутнува, а што, според нас, претставува битен, можеби решавачки предуслов за натамошното постоење на литературата како креативен чин воопште.

ЛИТЕРАТУРА

Бахтин, М. М., 1968: „Эстетика словесного творчества“, изд. второе, Москва.

Висковић, Велимир, 1982: „Национално и книжевно“, „Књижевност“, бр. 7–8, Београд.

Доровский, Иван, 1988: „Райко Жинзифов (воздействие русской и украинской литературы на его творчество)“, Брно.

Доровски, Иван, 1992: „Студии за балканскиот литературен процес во XIX и XX век“, Скопје.

Ѓурчинов, Милан, 1998: „Македонските писатели од средината на XX век во балкански и европски контекст“ (Примерот на Ацо Караманов), МАНУ, Скопје.

Ѓурчинов, Милан, 1998: „Делото на Григор Прличев на фонот на балканскиот културен плурализам“, МАНУ, Скопје.

Ѓурчинов, Милан, 1998: „Проблемот на билитералноста и интерлитерарноста кај македонските писатели од XIX и XX век“, „Компаративни студии“, МАНУ, Скопје.

Ѓурчинов, Милан, 2006: „Александар – Ацо Караманов“, живот – личност – дело, во книгата „Големата песна на Ацо Караманов“, МАНУ, Скопје.

Жирмундский, В. М., 1979: „Сравнительное литературоведение“, Ленинград.

Конески, Блаже, 1968: „Македонский язык в развитии славянских литературных языков“, Скопје.

Конески, Блаже, 1986: „Македонскиот XIX век, јазични, книжевно-историски прилози“, Скопје.

Djurčinov, Milan, 1988: „Le national, le multilinguistique et le interlittéraire dans, la pratique des écrivains macedonienne du XX siècle“, Proceedings of the XIIth Congress of the International Comparative Literature Association, vl. 4, München.

Dorovsky, Ivan, 1997: „Balkan a Mediteran“, Brno.

ЗБОРНИЦИ

Miner, Earl, 1990: „Comparative Poetics, An Intercultural Essey on Theorie of Literature“, Princeton, New Jersey.

Ђуришин a kolektiv, 1988: „Sistematika medziliterárneho procesu“, Bratislava.

Ђуришин a kolektiv, „Osobitne medziliterárne spoločenstvá“, T. I–VI, Bratislava, 1987–1992.

„Književnost između dviju domovina“, Zagreb-Varaždin, 1986.

Komparativno proučavanje jugoslovenskih (južnoslovenskih) književnosti, I-IV, urednik dr. Franjo Grčević, Zagreb, 1983–1991.

Littérature et Nation au XX siècle, "Revue de littérature comparée", Paris, 1980-IV.

Милан ЃУРЧИНОВ

ПОЛИЛИНГВИЗМ В СТОЛКНОВЕНИИ С ТВОРЧЕСКИМ ПОРЫВОМ

(Резюме)

Александр – Ацо Караманов – македонский поэт периода Второй мировой войны. Он начал творить еще в детстве и проявил себя как исключительно плодотворная и талантливая личность. Караманов родился в 1927 году в Радовише, Восточная Македония, а погиб в начале октября 1944 года, когда велись последние бои за освобождение Македонии. В то время ему было лишь 17 лет, но после себя он оставил очень богатое литературное наследие, которое долго время было неизвестно. После того как в 2003 году стал доступным его личный архив, десятки лет находившийся за пределами нашей страны, стало ясно, что Ацо Караманов – одно из самых интересных и значительных имен среди предшественников новой македонской поэзии периода Второй мировой войны. Литературная критика долгое время сомневалась, включать ли его многостороннее наследие в корпус национальной литературной истории, поскольку Ацо Караманов ни одно свое произведение не написал на родном языке. Он писал исключительно на сербохорватском и болгарском языках.

Вопрос о национальном языке, являющимся первичным условием для существования любой национальной литературы, а также соотношение этой аксиомы и полилингвизма большей части балканских писателей XIX и XX веков давно привлекали внимание литературных историков, стремящихся определить национальную и литературную самоидентификацию таких авторов. По этому вопросу существуют многочисленные и разнообразные (зачастую диаметрально противоположные) точки зрения и ответы.

Караманов начал писать на сербохорватском языке, прекрасно зная сербскую и хорватскую литературы. Этот язык в течение нескольких лет был языком его образования, когда он как сын чиновника учился и жил в Сербии. Позже, по возвращении в Македонию и приезде в Скопье похожим образом он познакомился с болгарской литературой и большую часть своих поэтических произведений в 1942–1943 г. написал на болгарском языке. Он прекрасно владел обоими языками. Находясь в партизанском отряде в последние месяцы своей жизни, Караманов, по свидетельству его товарищей, начал писать на своем родном македонском языке.

Ети его стихи были безвозвратно утеряны, тетради уничтожены при погребении убитого поэта.

В 1963 г. посмертно был опубликован его поэтический сборник “Красная весна”, содержащий примеры народно-освободительной и революционной лирики Караманова.

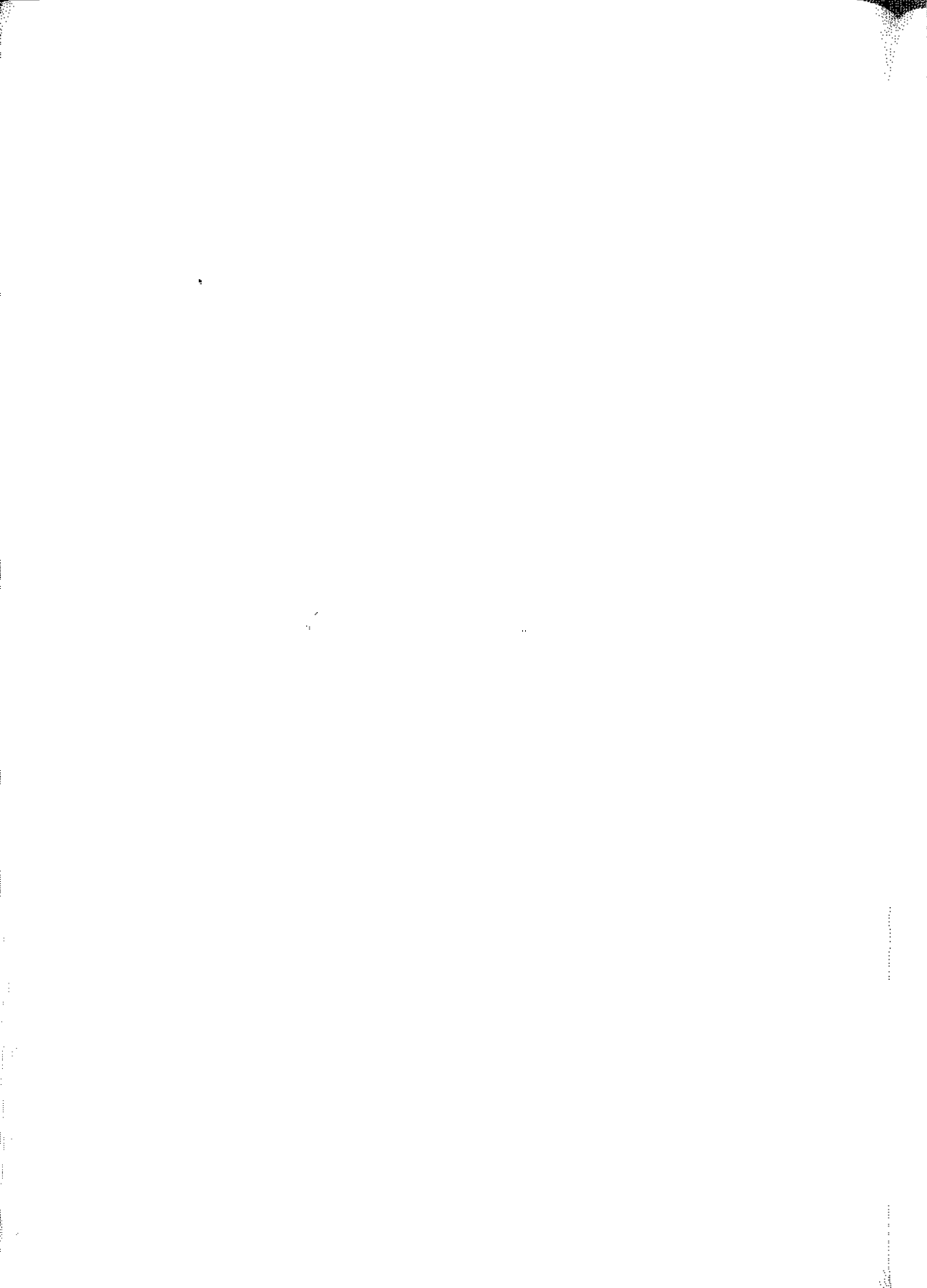
И спустя 30 лет, после долгих исследований и после публикации сборников “Серебряные сны” (1994 г.) и “Великая песня Ацо Караманова” (2006 г.) представления о наследии и ценности этого молодого и преждевременно погибшего поэта коренным образом изменились. Архивные находки подтвердили предположение о том, что в лице Ацо Караманова македонская поэзия, создаваемая во время народно-освободительной борьбы и войны, приобрела исключительно талантливого и высокообразованного литературного творца, чье дальнейшее развитие в освобожденной Македонии могло принести такие плоды, о которых мы можем только догадываться.

В настоящее время очень актуален вопрос: кому принадлежит Ацо Караманов и его творчество? К какой и чьей национальной литературе следует отнести его исключительное поэтическое наследие? И следующий вопрос: до каких пор на Балканах нас будет преследовать навязчивый вопрос о «принадлежности»? И стоит ли задаваться этим вопросом, ставя «принадлежность» намного выше, чем «ценность», т.е. литературную и поэтическую ценность того, о чем мы говорим?

В новейшее время встречается решение, при котором такие случаи рассматриваются в рамках «функции текста» поэтов полилингвистов. В ряде случаев этот подход приносит результаты. Но в случае с Ацо Карамановым его нельзя применить, поскольку этот молодой поэт за свою короткую жизнь не опубликовал ни одного своего стихотворения! Его стихи переписывались и читались только его самыми близкими друзьями и коллегами! И как быть в таком случае?

Следует ли в таком случае уничтожить и стереть из памяти поэтические достижения Ацо Караманова, следует ли заявить, что его творчество создавалось вне времени и без опоры на какую-либо национальную почву, а самого Караманова объявить поэтическим Агасфером, который парит в неопределенной области балканского лингвистического и литературного корпуса.

Или? Мы попытаемся подробнее рассмотреть эти проблемы и пути их решения в нашем выступлении на Съезде.

Марко КИТЕВСКИ

РАЦИН И КОНЕСКИ (ЕДЕН ФОЛКЛОРИСТИЧКИ ПОГЛЕД)

Кочо Рацин и Блаже Конески, две важни личности во македонската литература, значајно место имаат и во македонската фолклористика. И двајцата дадоа придонес во објавувањето на македонски народни умотворби, како и во толкувањето на македонската народна литература. И најпосле, што не е без значење, фолклорот има значајно влијание во творештвото на овие двајца автори.

Имаме податоци дека К. Рацин релативно млад запишувал македонски народни умотворби. На барање на Душан Недељковиќ, тогаш професор на факултетот во Скопје, кој го посетил домот на Солеви во Велес во 1925 година, Кочо запишал цела збирка поетски и прозни фолклорни материјали од Велес. Овие материјали во ракопис биле уништени во пожарот што ја зафатил куќата на Д. Недељковиќ при бомбардирањето на Белград на 6 април 1941 година.¹ Подоцна, во текот на НОБ Рацин подготви две, скромни по обем, збирки со македонски народноослободителни песни од кои за време на својот живот ја објави само првата, во јуни 1943 година во партизанската печатница „Гоце Делчев“ на планината Лопушник.² Другата збирка што по неговата смрт беше пронајдена во неговата торба беше објавена истата година и во истата печатница, но сега префрлена во селото Битуше.³ Овие збирки се по многу нешто значајни во

¹ Душан Недељковиќ, Коста Рацин (Поет на револуцијата), Скопје 1973, 47.

² Македонски народноослободителни песни, Штампарица „Гоце Делчев“, 1943.

³ Блаже Ристовски, Македонски народноослободителни песни, Библиотека на списанието „Македонски фолклор“, 3, Скопје, 1974.

македонската литература и во македонската фолклористика посебно. Тие во насловот го носат македонското национално име, содржат народни и авторски песни со револуционерна содржина и беа многу барани од борците и населението во западна Македонија. Дури беа користени и во наставата во првите училишта на македонски јазик на слободната територија во Дебарца.

Рацин е значаен и како истражувач на македонскиот фолклор. За него Кирил Пенушлиски вели дека „бил оформен фолклорист“ и дека „прилично широко го зафатил фолклорот и дека ги совладал неговите клучни проблеми“.⁴ Харалампие Поленаковиќ во статијата „Две белешки за лектирата на Кочо Рацин“⁵ сведочи дека Рацин ги знаел најважните збирки со македонски народни песни: Миладиновци, Шапкарев, Верковиќ, Киселинов, „Македонски преглед“, СБНУ и други збирки, но и дека ги читал поважните трудови од областа на фолклористиката: Зоговиќ, Нидерле, Арнаудов, Шафарик, Попруженко и други автори. Рацин остави малку фолклористички трудови. Тоа е статијата „Македонската народна песна“ (одломка)⁶ и текстовете за Богомилите.⁷ Статијата за македонската народна песна е пишувана со одушевување и восхит од уметничките вредности што ги содржи нашата народна песна, но ние во нејзиниот автор препознаваме човек кој подлабоко ги познава специфичностите на македонското народно творештво. Рацин зборува дека кога ја слушаме оваа песна таа „и не стигнува до разумот. Таа одеднаш го погодува срцето, зашто од него изникнала.“ Затоа, вели Рацин, „песната на Македонија е најзина молитва, огледало на нејзината дупка и нејзина воздишка“. Посебно е интересно прашањето за влијанието на фолклорот врз поезијата на Рацина, односно за инспирациите на Рацина од македонскиот фолклор. Ова прашање на некој начин го засегнуваат сите истражувачи на делото на Рацина, но Блаже Конески најлучидно ги дефинира некои врски на Рациновата поезија со народната песна.

И Блаже Конески има запишувано народни песни, има објавено збирки со македонски народни песни, има преобјавено избор од приказните на Цепенков, потоа го има истражувано македонскиот

⁴ Кирил Пенушлиски, Рацин и фолклорот, Одбрани фолклористички трудови, 1, Скопје, 1988,

⁵ Харалампие Поленаковиќ, Две белешки за лектирата на Кочо Рацин, Избрани дела, 6, Скопје, 1989, 197.

⁶ Кочо Рацин, Стихови и проза, Уредил Александар Спасов, Скопје 1966, 255.

⁷ Во истата книга.

фолклор и има објавено значајни трудови за македонскиот фолклор или за неговото влијание кај македонските автори. Блаже Конески, исто како и Кочо Рацин, започнал да бележи песни мошне рано. Во еден свој запис за тие први забележани песни тој пишува: „јас почнав да бележам песни по кажување на баба Дунавка уште како гимназист. Се сеќавам на една мала саморачна тетратка во која ги препишував.“ Од овие записи запишувани во 1940 и 1941 година, што сега се наоѓаат во Архивот на МАНУ, Конески оформи една мала збирка од четиресетина песни што ги објави во списанието „Македонски фолклор“.⁸ За нас е значаен и фактот што некои од овие песни влегле во значајната збирка на Конески од 1945 година.⁹ Конески објави и дел од богатите записи од ракописната оставнина на Сима Томиќ, направени при неговите патувања во Македонија во 1889, 1900 и 1901 година.¹⁰ Итн.

По ослободувањето една од поважните задачи на нашата млада наука за литературата и на фолклористиката беше објавување и преобјавување на книжевни текстови и фолклорни материјали. Во 1945 година Б. Конески ја објави антологијата со наслов „Збирка на македонски народни песни“,¹¹ што подоцна доживеа уште две издања (1947 и 1986 година), а доживеа и изданија на други јазици. Во многу обемниот предговор кон оваа книга Конески истакна некои констатации за македонската народна поезија што имаат трајни вредности и претпоставки што како пророштва се потврдија во натамошниот развој на македонската литература. Конески ја објави и збирката борбени песни со наслов „Од борбата“¹² со предговор од Владо Малески во која објави избор песни од Народноослободителната борба, создавани во текот на војната и непосредно потоа. Конески објави и избор од приказните на Цепенков со наслов „Сказни и сторенија“¹³ со предговор во кој ги објаснува и оправдува творечките интервенции на Цепенков во оформувањето на македонските народни приказни. Конески објави и значајна студија за јазикот во

⁸ Блаже Конески, Народни песни од Прилепско, „Македонски фолклор“, г. XXV, бр. 50, Скопје, 1992, 135.

⁹ Збирка на македонски народни песни, Редактирал Блаже Конески, Скопје, 1945.

¹⁰ Македонски јазик, г. 8, кн. 2, Скопје, 1957.

¹¹ Види фуснота, 8.

¹² Од борбата, Народни песни, Собрал и редактирал Блаже Конески, Скопје, 1959.

¹³ Марко Цепенков, Сказни и сторенија, Редактирал Блаже Конески, Скопје, 1954.

македонската народна песна¹⁴, а објави и поголем број други трудови за влијанието на фолклорот врз творештвото на Рацин, за Богомилите на Рацин, за Пејчиновиќ, Цинот, Мисирков и други македонски автори и нивните врски со фолклорот. Итн.

Блаже Конески во статијата „Како работел Рацин над „Белите мугри“¹⁵ истакнува дека Рацин читајќи ги зборниците со македонски народни песни посебно зборникот на браќата Миладиновци „бележел некои зборови, изрази и форми што му правеле впечаток: *косойшле, ливаѓе, йисок, малечок, оѓан, друмје, н’шре, бендисаше, йрилеѓа, кинисах, чешке (да биде), чекор, ал (да ги најде), каџа вечер, кладииш-мејнеиш, куйна-не, ничкум, ошрула, каде йладнина, остироно сорче, до два силни оѓнои, ниеи се сџориле, кабил се сџориле, не йројојии моине, моине ми се мили, моине не додевај, белки каџа се сџори“.* Некои од овие зборови среќавеме во песните на Рацина. Но и други зборови и изрази од народниот говор Рацин користел во својата поезија. Во некои случаи тоа се цели стихови од народна песна, некогаш за наслов, како што е случајот со стихот „На Струга дуќан да имам“ кој е наслов на циклус песни, друг пат стихови од народните песни користи во своите песни, како што е случајот: „На Струга дуќан да имам, на кепенците да седам“ во седмата песна од споменатиот циклус, стихот „Ајдутин мајка не рани“ во песната „Татунчо“ и др. Во некои случаи народни умотворби, стихови или пословици користи како поднаслови или како мото во некои песни како што е пословицата „Занаетот е златен“ мото на циклусот „На Струга дуќан да имам“, стихот „Чернеј горо чернеј сестро“ мото на циклусот „Елегии за тебе“, стихот „Билјана платно белеше“, мото на песната „Ленка“ и др.

Рацин во своите песни користи мноштво зборови и изрази од народниот говор што се ретки специфични или на друг начин оставаат впечаток (чемрее, јабанец, карасмрт, гранка маслинка, круша горница, замаен, зачмаен, каракамен и др.) Освен тоа користи и други елементи од народната песна, пред се разновидните мотиви што таа ги нуди, потоа стихот осмерец, разни стилски фигури метафора, епитет, двоен епитет итн. Во песните на Рацин среќавеме и верувања, тој пее за чумата, стииите, самовилите, кај него самовилите ги креваат од гроб јунаците и со нив играат оро до првите петли, ги

¹⁴ Блаже Конески, Јазикот на македонската народна поезија, Скопје, 1971.

¹⁵ Блаже Конески, Како работел Рацин врз „Белите мугри“, За македонската литература, Скопје, 1967, 166.

користи и клетвите („Пуст да е, пуст да би останал живот кучешки“, или „Пустата мака, пуста да остане“) и др.

За песната „Ленка“ доста е пишувано и сите истражувачи ја истакнуваат врската со народната песна. Во оваа Радинова песна среќаваме елементи од песните „Марика мома убава“ и „Билјана платно белеше“. Градацијата прва година помина, втора година помина, трета година... итн. асоцираат на песната за Марика, а мотото „Билјана платно белеше“ и завршниот стих „кошула беше даровна“ асоцира на завршниот стих од песната за Билјана „платното ми е даровно“. И во песната „Татунчо“ Рацин користи мотив од народните песни што го опеваат периодот на ајдутството.

Но Конески најверливо ги дефинира тие релации меѓу песните на Рацина и народното творештво. Пишувајќи за песните „Татунчо“ и „Ленка“ Конески пишува дека „во нив се користи не само метриката и метафората на народната поезија, ами тие се создадени непосредно врз мотиви од народни песни“. ¹⁶ Тој сведочи дека „токму во годините кога Рацин почна да се јавува со своите македонски стихови“ песните „Марика мома убава“ и „Татунчо“ биле популарни од интерпретациите на Васил Хаџиманов преку Радио Белград. Оттука заклучува Конески: „Како што е најчесто случај подлогата ја дале не песни што можеле да бидат прочитани во тешко достапни зборници, ами такви што звучеле со самиот свој глас широко во колективот. Тоа помагало да биде во истиот тој колектив полесно и емоционално подлабоко прифатена новата порака на еден современ поет“. ¹⁷

Конески и за себеси вели дека истото го правел, дека не ги осознавал мотивите од книгите туку од животот: „Легендите што подоцна ќе најдат обработка во некои мои текстови, јас не сум ги запознал од книги, ами сум ги слушал од старите во својата селска куќа, во првото детство, така што и до денеска ме полазува некоја гроза по коските кога ќе се сетам со каков торжествен глас тие ги кажувале и со какви многузначителни гестови го придружувале кажувањето. Уште оттогаш преминала во мене Стерна, страшаната подземна вода“. ¹⁸

Но за да се разберат или да се доразберат некои литературни дела посебно некои песни треба да се знааат некои дополнителни

¹⁶ Блаже Конески, Песната „Татунчо“ од Кочо Рацин, Ликови и теми, Скопје 1990, 341.

¹⁷ На истото место.

¹⁸ Блаже Конески, Еден опит, Ликови и теми, Скопје, 1987, 140.

податоци. На пр. Конески вели дека релативно брзо ги напишал или испеал некои песни како „Тешкото“, „Стерна“ и др.¹⁹ Овде Конески пишува за откривање на песната: „...одеднаш без обземен од чувство дека јас песната заправо не ја пишувам, ами ја откривам“.²⁰ Но кога станува збор за создавањето на песната „Тешкото“ не е без значење да се спомене едно негово искажување за Радио Скопје. Овде тој вели дека „Тешкото“ го напишал за неколку часа „но првичниот впечаток од кој песната настанала потекнува четири години пред да ја напишам. Ете ја историјата на Тешкото: Во текот на војната и окупацијата, веројатно во 1942 година, како и годините пред и потоа, на Велигден во Прилеп, се одржуваше еден вид селски собор. На соборот доаѓаа „везените“ како што во Прилеп ги нарекуваат селаните заради богатиот вез на носијата. Соборот секогаш поминувал како бучен празник. На соборот што се одржуваше 1942 година, поминувајќи по старото корзо забележав едно оро, но без свирки и тапани. Можеби само некој кавал свиреше, но во тоа не сум сигурен. Во сеќавањето ми остана како глуво оро. Одеднаш нешто од таа слика ме порази. Тоа беше сериозноста со која тие луѓе играа, како да вршеа некој сериозен обред. Беше војна, немашпија, па некои посиромашни девојки беа дошле и боси, по налани. Во сцената со нивните ликови, во сериозноста и обредната предавност што не можев да не ги запознам почувствував дека се крие нешто подлабоко. Во војна, сред несреќи и трагедии, сепак едно оро се игра на својот ден, нешто што за луѓето е побитно, е вечно, продолжува... Впечатокот остана како општа импресија, во која се оцртуваат запомнетите ликови. Но кое оро го играа не можам да кажам... По војната фолклорните ансамбли настапуваа насекаде, а галичаните мајсторски проникновено го играа „Тешкото“. Првата и втората импресија, во еден момент се сврзаа и се оформија во една концепција. Провајдов симбол и од тоа се роди песна. Она глувото оро и „Тешкото“ се стопија во симбол на македонската народна трагедија“.²¹

Македонските писатели многу нешто земаа од фолклорот, теми, ликови, лексика, цитати од народни песни, пословици итн. Б. Конески во студијата „Јазикот на македонската народна поезија“ едно поглавје посветува на темата: „Цитати од македонската народна во уметничката поезија“. Бакви цитати македонските поети користеа за

¹⁹ На истото место. 142.

²⁰ Блаже Конески, Еден опит, Ликови и теми, 142.

²¹ Тамара Арсовска, Атанас Бојарновски, Поезија на револуцијата (Југословенска поезија за НОВ и Револуцијата – зборник), Скопје 1985, 257.

наслови на песни, за мото, во средината или на крајот од песната. Б. Конески на едно место вели дека во средината на песната „Болен Дојчин“ цитирал неколку стихови од народната песна за тој чуден јунак. Тоа се стиховите: „Болен лежам до девет години, / што искнава до девет постели“. Во еден свој текст Конески истакнува: „Еден критичар, еднаш ми рече дека таа песна и без тие стихови би претставувала целост. Мислам дека не беше во право. Потсетувањето на изворот помага во овој случај кај читателот да се побудат сите оние емоции што кај него ги предизвикала некогаш народната песна, а тоа секако придонесува за гоцлосно разбирање и посилено доживување на новата порака“.²²

Натаму, Конески го истакнува значењето и придонесот на тие творци, коишто создале безброј творби но чии имиња останале незабележани. „Овде произлегува и едно големо уважение кон оние безимени творци што во своеобразен израз ги предавале старите мотиви во оралната традиција за да дојдат тие сè до нас. Јас сум ги користел тие мотиви во своите песни „Болен Дојчин“, „Одземање на силата“, „Стерна“, „Марковиот манастир“ и др. Се разбира со тоа сум нашол начин да ја искажам својата животна филозофија, своите дилеми, своите возбуди и огорченија. Јас вршев иновации, ги вклопував старите пораки во современ израз и ги варирав по начин што му одговара на интересот на современиот човек. Меѓутоа јас за сето време бев уверен дека во длабочината на сфаќањето на проблемите во филозофска смисла, по ништо не ги надминувам своите претходници кои на истите тие мотиви им дале израз соодветен на својата епоха.“²³

Своевремено Кочо Раџин во статијата „Развитокот и значењето на една нова наша книжевност“ запиша: „Делото што го започнаа Пејчиновиќ, Миладиновци и Жинзифов, скршнато еднаш од историските неминовности по друг пат ќе и се врати сега на својата матица и ќе најде свои достоинни следбеници“.²⁴ Блаже Конески на почетокот од својот предговор на споменатата „Збирка на македонски народни песни“ истакнува дека сака антологијата „да се чете докрај како книга на еден велик поет“. На крајот пак истакнувајќи ги вредностите на македонската народна поезија пророчки претскажува

²² Блаже Конески, Националниот фон на поезијата, Ликови и теми, Скопје, 1987, 193.

²³ Блаже Конески, Еден опит, Ликови и теми, Скопје, 1987, 141.

²⁴ Кочо Раџин, Развитокот и значењето на една нова наша книжевност, Стихови и проза, ... 221.

дека „народ што создал такви прекрасни песни нема да застане во разгрнуењето на својата уметничка литература, нема да застане во изградбата на целокупната своја национална култура.“²⁵ Подоцна на друго место Конески пишувајќи за поемата „Ракување“ истакнува: „Јас говорам за Кочо Рацин и Коле Неделковски наши непосредни претходници на кои од минатото им подавале рака Миладинов, Жинзифов и Прличев. Меѓутоа, пред сè со усната народна поезија се одржуваше во нашата средина врската на генерациите преку поетскиот збор. Тука доаѓаме до прашањето за улогата на традицијата во поетското творење.“²⁶

Како што може да се види Рацин и Конески имаат многу заедничко. И двајцата имаат голема почит и креативен однос кон македонското народно творештво. И двајцата во својата рана младост започнаа со запишување народни умотворби. И двајцата објавија значајни збирки со македонски народни песни. И двајцата оставија значајни толкувања на македонската народна литература со што си обезбедија трајни места во нашата фолклористика. И најпосле и двајцата се влијаеја од народното творештво и оставија дела што се неразделно поврзани со македонските традиции.

Marko KITEVSKI

RATZIN AND KONESKI (A FOLKLORISTIC PERSPECTIVE)

(Summary)

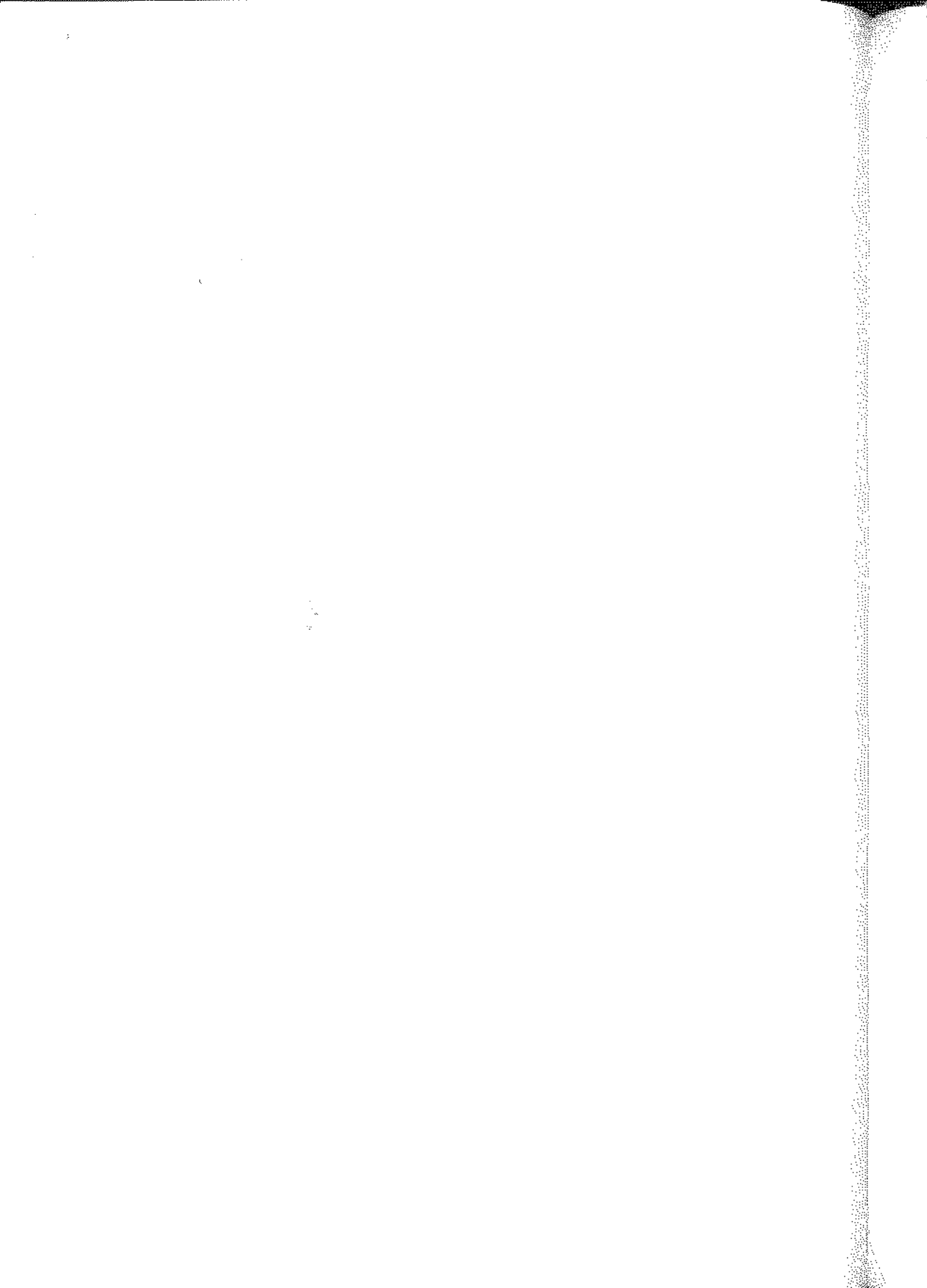
The most important Macedonian poet and revolutionary Koco Ratzin has accomplished significant results as collector and researcher of Macedonian folk creations. He used to read the most important folklore researchers (Kravcov, Veselovski, Ivanov etc.), he consulted the most significant collections of Macedonian folklore creations (Miladinovci, Verkovic, Sapkarev, Cesmedjiev, Kiselov, SbNU etc.), he wrote down the collections with Macedonian revolutionary songs (Macedonian songs from the National Liberation War, 1943), he wrote a paper on the Macedonian folk songs, but what's more folklore has considerable role in his work, specially his poetry opus.

²⁵ Блаже Конески, предговор во книгата: Збирка на македонски народни песни, Скопје, 1945, 5.

²⁶ Блаже Конески, За поезијата, Ликови и теми, 162.

Blaze Koneski has written on Koco Ratzin and his opus on several occasions, specially regarding his poetry and the folklore inspiration it consists. Koneski points out that Ratzin was inspired by the oral tradition because some folk songs that were popular at the time when his songs were published (Lenka, Tatunco etc.), served the poet as inspiration. Koneski reveals the same for himself, claiming that he was inspired by the oral tradition so his poetry encloses some of the legends and stories he used to hear in his childhood. The story of the horrifying Sterna is still buzzing in his ears, he claims. Koneski is also known as collector of folk creations (Collection of Macedonian Folk Songs, Collection of songs "From the fight") and his researches on the folklore issues have everlasting values.

The paper will emphasise the significance of these two Macedonian genius in terms of collection and research of the Macedonian folklore as well as regarding the folklore motifs in their literary work.

Добрила МИЛОВСКА

СВЕТА ГОРА И МАКЕДОНСКАТА ПИСМЕНА ТРАДИЦИЈА

Атон, со своите манастири, скитови и ќелии и со својата местоположба е еден од најважните манастирски и монашки центри во светот.

Уште во XII век на Атон имало 60 манастири. За најстари манастири се сметале: Ватопед, Есвигмент и Кастамонит кои биле возобновени на постари темели на цркви или манастири. Во рускиот зборник на По-годин имало известување за 9 словенски манастири на Атон: Русик, Хилендар, Павел, Зограф, Дохиар, Ксенофонт, Симонпетар, Каракал и Филотеј. Во XI век имало 180 манастири, а кон крајот на XIII век имало 300, за да останат само 20 до крајот на XIV век. На Атонските планини постојат бројни скитови и ќелии. Најстари скитови се скитот на св. Ана, скитот на Русик, Богородица и Ватопедскиот скит св. Димитар. Атонските ракописни збирки броеле околу 13.000 печатени книги и 2.800 ракописи, од кои поголемиот дел биле грчки. Словенски ракописи имало околу 455. Словенските ракописи главно воделе потекло од XIV и XV век. Само мал дел од нив потекнувале од XII и XIII век. Во некои периоди имало повеќе словенски отколку грчки ракописи.

Во 1517 година од Света Гора биле пренесени некои стари словенски ракописи во Русија, а во 1653 година рускиот арх. Арсениј Суханов¹ од Света Гора во Москва однел цели товари ракописи или околу 498 ракописни книги. На Света Гора во два наврати престојувал и Барски². Австрискиот конзул во Солун Михаилович³ во 1340 година од Света Гора однел 3 товари книги. Евидентирано е дека во 1534 година анонимен Англичанин

¹ Георги Трајчев, *Манастирштвo во Македонија*. Софија 1933, с. 207; Ѓ. Иванов, *Български старини изъ Македонија*, Софија, 1970, с. 231.

² Георги Трајчев, с. 207.

³ Исто.

од Светогорскиот манастир „Есфигмен“ продал огромно количество стари словенски книги.

Словенски⁴ и грчки ракописи имало речиси во сите светогорски манастири, а најмногу во Хилендар и Зограф. Словенски ракописи има и во Русик, Лаврата, Св. Павел, скитот Св. Марија и др. Во библиотеките на светогорските манастири биле зачувани илјадници словенски ракописи, пишувани во текот на десет века. На ова место биле пронајдени најважните и најстарите глаголски ракописи. Во XIX век некои словенски ракописи биле однесени од Русија, а други биле подарувани на високи гости, како Зографското глаголско евангелие, кое било подарено во 1860 година на рускиот император Александар II, потоа Мирославовото евангелие кое било подарено на српскиот крал Александар од хилендарски монаси во 1896 година.

Според каталогот од Г. А. Илиевски од 1808 година, што го преземаме од книгата на Трајчев: МанастиритѢ въ Македония. София, 1933, с. 216 – во Зограф имало 184 ракописи, од кои 17 од XIII век, 7 од XIII–XIV век, 15 од XIV век, 2 од XIV–XV век, 14 од XV век, 4 од XV–XVI век, 54 од XVI век, 8 од XVI–XVIII век, 65 од XVII век. Тематски поделени, ракописите се: евангелија, апостоли, псалтири, триоди, часослови, службени минеи, празнични минеи, житија, творби на црковни отци, минеи, пролози, зборници и др.

Светогорско потекло имаат голем број словенски ракописи од македонска редакција, што укажува на тоа дека во средниот век постоеле интензивни врски меѓу светогорските и македонските цркви и манастири.

Во Зографскиот манастир се чувало познатото глаголско **Зографско евангелие**⁵ (X век) како и еден од најстарите кирилски ракописи, т.н. Зографски листови од X век.

Зографското евангелие е глаголски ракопис од X век, со македонски јазични црти. Едно време овој ракопис бил сопственост на Зографскиот манастир. Во 1860 година монашкото братство на манастирот Зограф овој ракопис му го подарило на рускиот цар Александар II. Ракописот подоцна бил подарен на Петроградската публична библиотека, каде што се

⁴ Да се види: Бл. Конески, *Светѡа Гора и старословенскиѡе ракописи*, Климент Охридски и улогата на Охридската книжевна школа во развитокот на словенската просвета: материјали од научен собир одржан во Охрид од 25 до 27 септември 1986 година, Скопје, МАНУ, 1989, с. 97–100; Ѓорѓи Поп Атанасов, *Светѡогорскиѡи книжевен ценѡитар и македонската ѡи ѡисмена ѡирадиѡиѡја*, Од македонското книжевно минато, Скопје 2001, с. 13–19.

⁵ Н. К. Грунскиѡи, *К Зографскому евангелию*, Сборник Отделения русского языка и словесности, т. 83, 1907, 1–43.

чува и денес, под сигнатура Глав. 1. Евангелието било откриено во 1843 година од австрискиот конзул Антун Михановиќ за време на неговиот престој во манастирот. Тој го известил за своето откритие рускиот славист В. Григорович. Тој го посетил манастирот во 1844 година. Во 1857 година овој ракопис бил фотографиран од рускиот археолог Петар Севастјанов. Фотокопиите од ракописот Севастјанов му ги подарил на рускиот император Александар II. По три години монашкото братство на манастирот му го испратило овој ракопис на рускиот цар. И. И. Срезневски објавил фрагменти од овој ракопис според препис кој му го испратил К. Петкович од Башино Село (Велешко).

Од Света Гора потекнува и другиот глаголки ракопис – **Мариинското евангелие**⁶ (X–XI век). Основниот дел од овој ракопис (171 лист) бил пронајден од В. И. Григорович во 1845 година во свтогорскиот скит „Св. Дева Марија“. Оттаму бил однесен во Русија. Најнапред ракописот станал сопственост на Румјанцевскиот музеј, а од 1924 година ракописот се чува во Државната библиотека В. И. Ленин во Москва, под сигнатура Григ. 6/М. 1689. Помал дел од овој ракопис или само 2 листа Антун Михановиќ му ги отстапил на Фр. Миклошич, кој и го дал фрагментот во 1850 година. Денес овие два листа се чуваат во Виенската национална библиотека, под сигнатура: Cod. slav. 146. Ракописот не е сочуван целосно. Евангелието е значајно не само од јазичен и книжевен аспект, туку и како уметничко дело со кое особено се одликуваат евангелијата од Марко, Лука и Јован.

Од Хилендарскиот манастир потекнуваат т.н. **Хилендарски ливчиња**⁷ – кирилски фрагмент од (X–XI век). Во науката се зачувани два пергаментни листа што содржат поученија на Кирил Ерусалимски. Хилендарските ливчиња се чуваат во Државната библиотека „Максим Горки“ во Одеса, под сигнатура Р. 1/533.

Хилендарските ливчиња биле пронајдени од Виктор Григорович во 1844 година.

Од истиот манастир потекнувал и македонскиот **Григоровичев паримејник** од XII век. Ракописот бил напишан врз постара предлошка. Ракописот содржи паримејни четива за раѓањето Христово и Богојавление, за времето на великиот пост, како и за одделни празници од месецословот и за посебни случаи. Ракописот бил пронајден од В. И. Григорович во

⁶ Бл. Конески, *Белешки за Добромировото евангелие*, Прилози, МАНУ, 1976, 1, 1–2, с. 5–9; Б. Конески, ● *Мариинском јеванђељу*. Јужнословенски филолог, ЯЛИИ, 1986, с. 86.

⁷ Георги Георгиевски, *Хилендарскиите ливчиња*, Симпозиум 1100-годишнината од смртта на Кирил Солунски, кн. 2, Скопје, 1970, 67–80.

1844–1845 година. Денес се чува во Лениновата библиотека во Москва, во збирката на В. И. Григорович, под сиг. 2/М. 1685.

Во еден хилендарски ракопис од XIII век е зачуван препис од **Прогласот кон евангелието**⁸. Прогласот некои слависти го сметаат за дело на св. Кирил Солунски, а некои за дело на Презвитер Константин. Делото е напишано од дијак Бунило.

Во истиот манастир, под сигнатура I.a.8 /бр. 55/ денес се чува поголемиот дел од **Драгановиот минеј** од XIII век. Фрагменти од него се чуваат во Лениновата библиотека во Москва, и тоа во збирката на Григорович, под бр. 42/М. 1725–2 листа/ и во Ленинградската публична библиотека, во збирката на Успенски, под бр. Q.n.I.40. Во 1891 година А. Александров открил шест нови листови од Драгановиот минеј во кои биле поместени службите на св. Кирил и Методиј. Во овој значаен литургиски текст се содржани неколку оригинални химнографски дела, меѓу кои службите на св. Кирил и Методиј, на св. Јован Рилски, на св. Петка, на св. Михаил Воин и др.

Ракописот содржи неколку записи⁹. Првиот запис се наоѓа на долниот дел од листот, по м. март. Овој лист, заедно со уште пет други листови се наоѓа во рускиот манастир „Св. Пантелејмон“. Записот гласи: „Пиши ѿкааніче. Драгане. Шко За грѣхы твоѣ бѣ твои мжчит тѣ. Пиши странниче“. Вториот, понејасен запис се наоѓа на л. 166 и гласи: „Сѣа сѣвѣжа прѣведена ѿ грѣцкых книгъ“. Третиот запис гласи: „Оци потрѣтъ ли е изводъ“.

Драгановиот минеј е значаен не само по оригиналните и преведените дела од грчки минеи, туку и како музички споменик со седум потполно нотирани песни. Тоа пак го потврдува високото музичко образование на пишувачот на овој македонски празничен минеј – книжевникот Драган.

Во XIII век бил напишан и т.н. **Добријанов минеј**¹⁰. Ракописот, како што кажува и самото негово име, бил напишан од книжевникот Добријан. Овој ракопис бил пронајден од В. И. Григорович во Зографскиот манастир. Денес поголемиот дел од овој ракопис, или 92 листа се чуваат во Државната научна библиотека „М. Горки“ во Одеса, под сиг. Р 4/17/92/, а 16 листови од истиот ракопис се чуваат во библиотеката на Академијата на науките во Ленинград, под сиг. 24.4.12. Ракописот содржи служба на св.

⁸ Ѓ. Иванов, *Български...*, с. 338–344.

⁹ Записите се објавени во книгата на: Ѓ. Иванов, *Български...*, с. 233–234. Во истото издание се објавени и службите на: св. Кирил Филозоф, св. Методиј, св. Јован Рилски, св. Петар и на св. Петка, според Драгановиот минеј.

¹⁰ Ѓ. Иванов, *Български...*, с. 234; Вангслија Десподова, *Македонски писмени споменици во ленинградските библиотеки*, *Македонистика* 3, 1983, 46–47.

Кирил Солунски и служба на солунските браќа. Книжевникот Добријан оставил свој автограф на л. 92, од што се добива впечаток дека се работи за мошне образована и талентирана личност.

Од овој книжевник во науката е познато уште едно дело, Празничниот минеј. Се чува во Одеската научна библиотека, под сигнатура 5/24.

Дијакот Радомир во XIII век напишал едно евангелие и еден псалтир. Евангелието се чува во ХАЗУ, под сиг. III/24 Михановиќ 6/, а Псалтирот¹¹, познат и како Зографски псалтир, денес се наоѓа во библиотеката на Зографскиот манастир /инв. бр. 47/. Псалтирот е раскошно украсен со богата орнаментика. Ракописот содржи 171 лист. Еден лист од ракописот се чува во Леинградската публична библиотека, во збирката на Порфириј Успенски, под сиг. Qn111.

Пред неколку години во минејот за септември-ноември од XIII век беше пронајдена поетска творба на св. Наум Охридски. Канонот на ап. Андреј е поместен во минеј за септември-ноември од XIII век, а се чува во збирката на Зографскиот манастир, под бр. 88. Канонот бил поместен во службата за 30 ноември на лл. 2076–2106 и содржи 32 тропари, поделени во осум песни.

Притоа, иницијалните букви на тропарите од овој канон го формираат акростиот: „Првоаго Христова сла хвали нишчни Наум“.

Првото научно соопштение за новооткриената творба на св. Наум Охридски, за новооткриена творба на Презвитер Константин и за два анонимни канони напишани во акростих, Ст. Кожухаров го соопшти на Првата славистичка конференција во гр. Шумен во 1979 година во рефератот: „Новооткрити произведения на Наум Охридски и Константин Преславски и вџпросот за Преславско-Охридска химнографска школа“, а прв печатен текст беше објавен на 22.V 1979 година во в. „АБВ“, бр. 21 во интервјуто „Хиљадолетното бългaрско слово. Новооткрити произведения на Наум Преславско-Охридски и Константин Преславски“.

Со книжевното дело на св. Наум Охридски се поврзуваат уште две химнографски дела: „Канон за пренесувањето на моштите на Јоан Златоуст“ и „Канон за архангел Михаил“¹². Вториот канон или „Канонот за архангел Михаил“ се чува во истиот минеј во којшто се наоѓа св. Наумовиот „Канон за апостол Андреј“ /Зограф 88/.

¹¹ Вангелија Десподова, Исто, 17–18; Зденка Рибарова, *Радомирово евангелие*, Семинар за македонски јазик, литература и култура, XI научна дискусија, Охрид 13–16 август 1984, Скопје, 1985, с. 167–176.

¹² Ѓорѓи поп Атанасов, *Оригинално литературно дело од IX–X век*, ●д македонското книжевно минато, Скопје, 2001, с. 185.

Книжевникот поп Никола, со мирско име Брата, живеел кон крајот на XIII и почетокот на XIV век. Тој напишал еден **Паримејник**¹³ за својот „брат“ поп Дедослав и еден **Апостол и евангелие** за поп Грдо од Виниче /Виник/¹⁴. Паримејникот денес се чува во збирката на Хлудов, под бр. 142. Скопскиот апостол, како што кажува и неговото име бил напишан во Скопје. Скопскиот Апостол¹⁵ и евангелис денес се чуваат во ракописната збирка на светогорскиот манастир „Св. Пантелејмон“ (Русик), под бр. 4.

Записот на Хлудовиот паримејник поп Никола Брата го напишал на лл. 170–171. Според записот, ракописот бил напишан за време на благоверниот цар, господин Андроник Палсолог и за време на неговиот син, цар господин Михаил.

Од записот на истиот поп Никола Брата врз еден пергаментен ракопис на апостол и евангелие од XIII–XIV век се гледа дека книгата била напишана во градот Скопје, во деновите на крал Милутин.

На Света Гора Атонска постоел еден зборник од XIII–XIV век во кој се чувал препис од првичната редакција на „Похвалното слово за св. Кирил“ од св. Кл. Охридски. Во XIX век П. Севастијанов го однел овој ракопис од Света Гора во Русија.

Свети Климентови слова се наоѓаат и во други ракописи кои се во сопственост на ракописните збирки на Света Гора.

Зографскиот зборник¹⁶ од XIV век содржи слова и житија од разни црковни писатели, дадени по календарски ред. Во зборникот се наоѓа препис од Словото на св. Климент Охридски за Михаил и Гаврил, Слово за Воведение Богородичино од Теофилакт Охридски, како и три житија од Ефтимиј Трновски, напишани во чест на св. Петка Епиватска, св. Јоан Рилски и св. Иларион Мегленски. Ракописот се чува во Зографскиот манастир, под бр. 103.

¹³ Записот на книжевникот е објавен во книгата: Ѓ. Иванов, *Български старини...*, с. 103–104, потоа во *Македонски ѿексѿови X–XV век*, составиле: Блаже Конески и О. Ј. Настева, Скопје 1972, с. 27, во: *Зайиси и лейѿѿиси*. Избор и редакција: Радмила Угринова-Скаловска, Скопје 1975, с. 22 и на други места.

¹⁴ Веројатно се работи за село Виниче во Скопска Црна Гора.

¹⁵ Ѓ. Иванов, *Български старини...*, с. 103–105; *Македонски ѿексѿови X–XV век*, Скопје 1972, с. 27–28; *Зайиси и лейѿѿиси*. Избор и редакција: Радмила Угринова-Скаловска, Скопје 1975, с. 23–24; Anthons–Emil N. Tachiaos, *The Slavonic manuscripts of Saint Panteleimon monastery on Mount Athos*, Thessaloniki, Los Angeles, 1981, 25–26.

¹⁶ Климентина Иванова, *Зографскиот зборник, паметник од края на 14 век*, Известия на Института за български език, кн. XVII, 1969, с. 105–107.

Зографскиот пролог¹⁷ бр. 47 во 1906 година бил откриен од Ј. Иванов.¹⁸ Во овој ракопис е содржано најстарото житие на св. Наум Охридски и словенскиот прелис на Краткото Климентово житие од Дим. Хоматијан. Житието на св. Наум Охридски било препишано од браќата Иван и Никола Милошеви во XV век. Двајцата браќа потекнувале од дебарското село Пископије. Житието на св. Наум Охридски било објавено во 1908 година во *Български...*, с. 306–307.

Во прологот е содржан запис во кој е документирано дека ракописот бил препишан од двајцата дебарчани.

Имено, на л. 307б: "Сѣ тетратъ саписа Ю Милошев Ѡ Дебра Ѡ славъ Пископѣ: И при краи братъ Ѡз Никола".

Добрила МИЛОВСКА

СВЯТАЯ ГОРА И МАКЕДОНСКАЯ ПИСЬМЕННАЯ ТРАДИЦИЯ

(Резюме)

Славянские монастыри на Святой Горе играли особую важную роль в развитии славянской книжности. В этих монастырях создавались новые и переписывались старые славянские тексты. Многочисленные рукописи, которые были написаны в других местах, поступали в святогорские собрания рукописей. Однако, и рукописи со Святой Горы очень часто оказывались в чужих странах. Между тем, в данном труде нас интересуют лишь рукописи, связанные с Македонией и Святой Горой. На самой Святой Горе в середине 19-го века были обнаружены два интересных текста, написанные глаголицей – это Зографское и Маринское четвероевангелия. Они были переписаны в первые десятилетия 9-го века, сначала – Зографская, а позднее и Маринская рукопись, которая является одной из старейших рукописей с введением языковых новшеств, характерных для македонской территории. В том же веке были найдены и другие рукописи македонского происхождения. И по сей день сохранились связи между святогорскими и македонскими монастырями, где хранится небольшое количество рукописей, которые обогащают многие иностранные собрания рукописей.

¹⁷ Й. Иванов, *Български...*, с. 240.

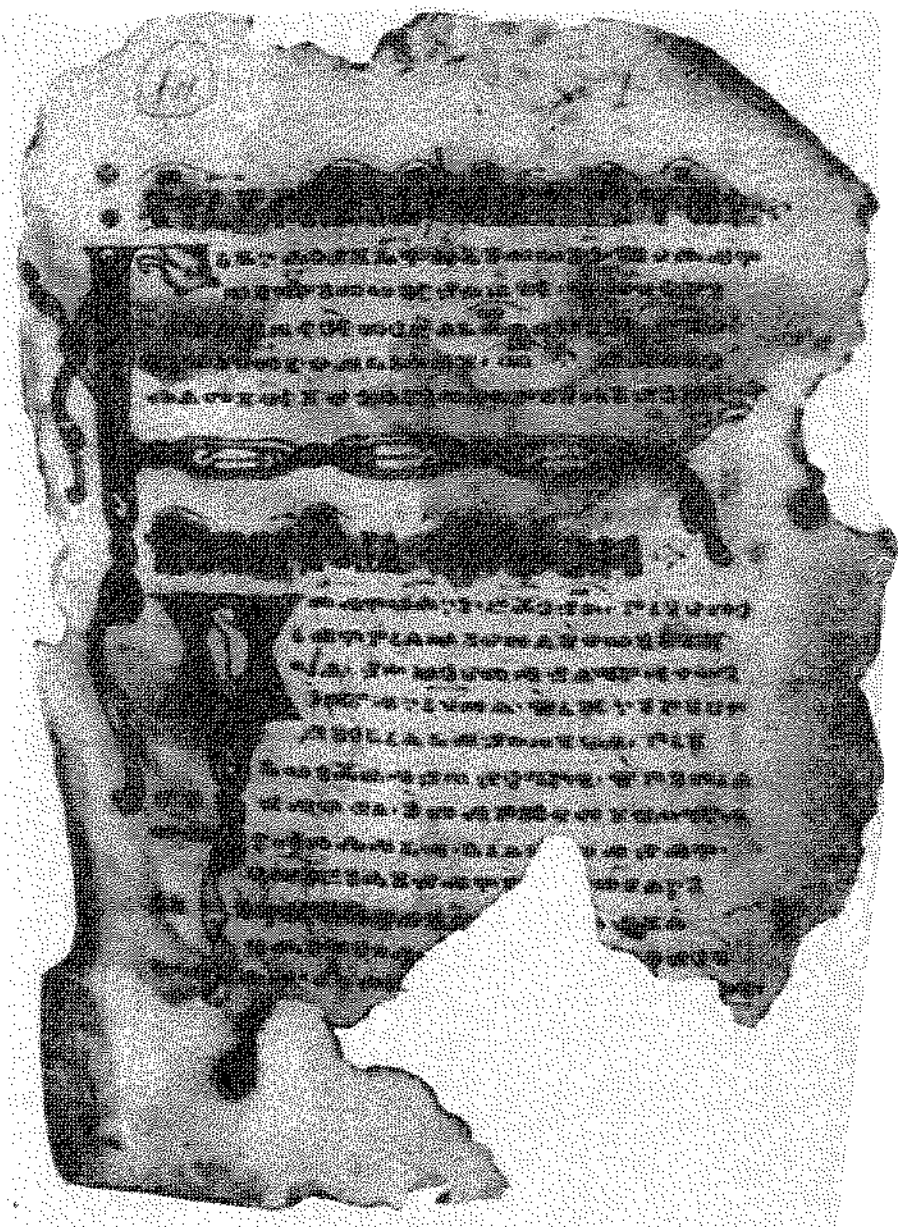
¹⁸ Й. Иванов, *Български...*, с. 305.

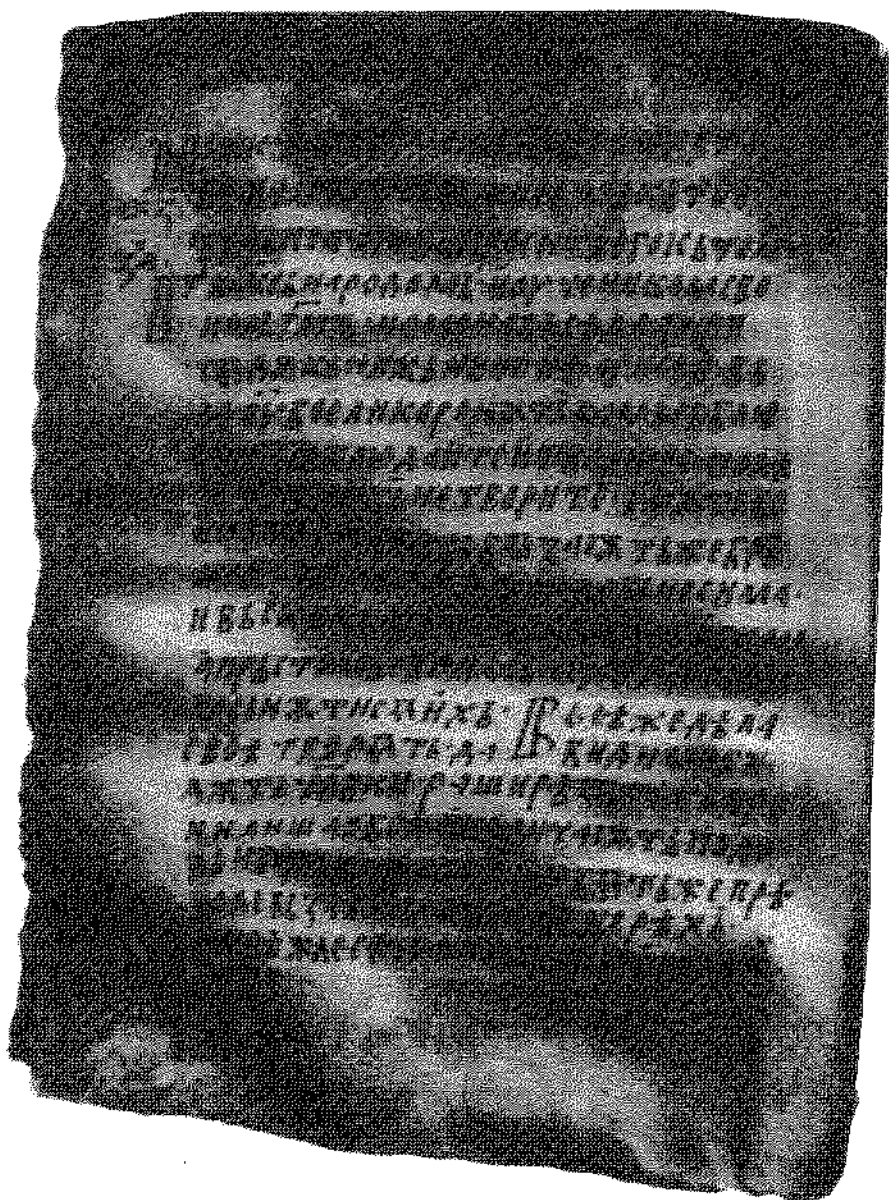
Зографско еванџелие, средина на X век

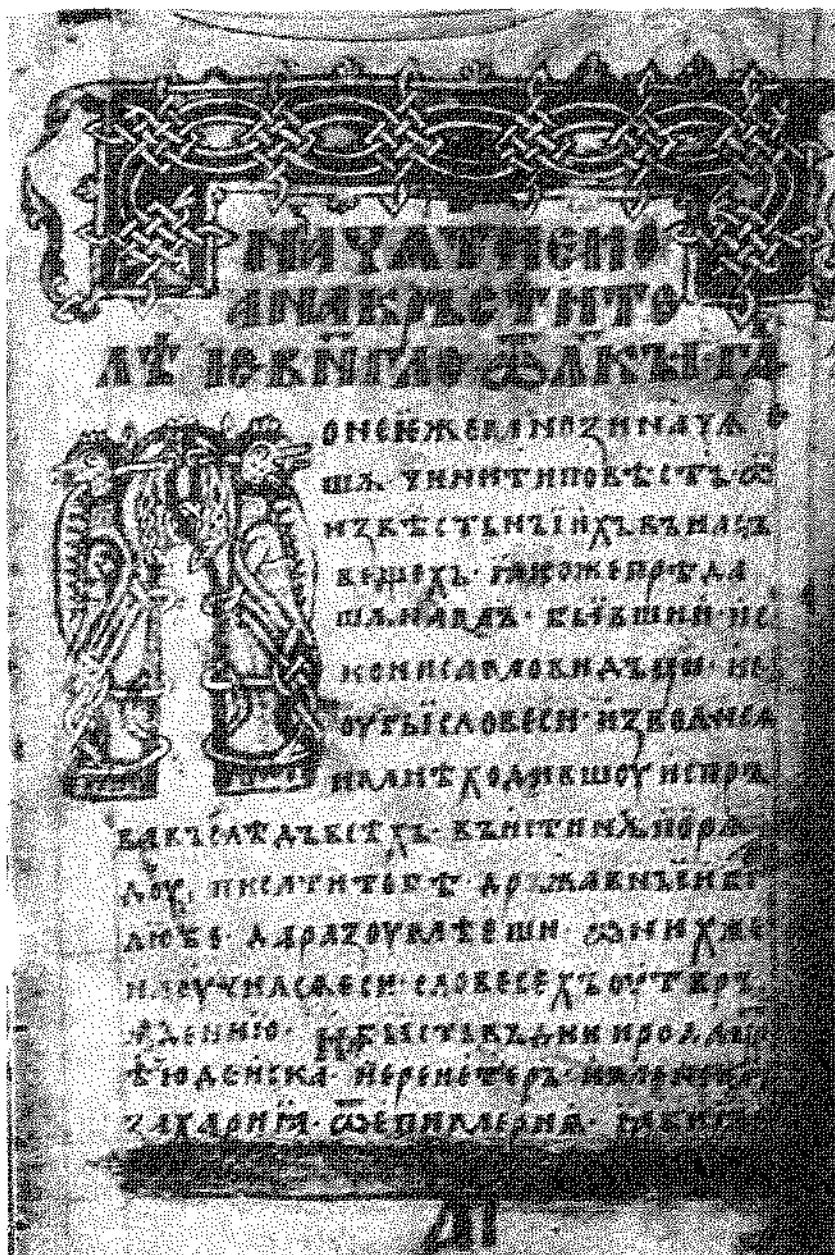
Маринско еванџелие, X-XI век

Синџски евхолоџиј, прва половина на XI век

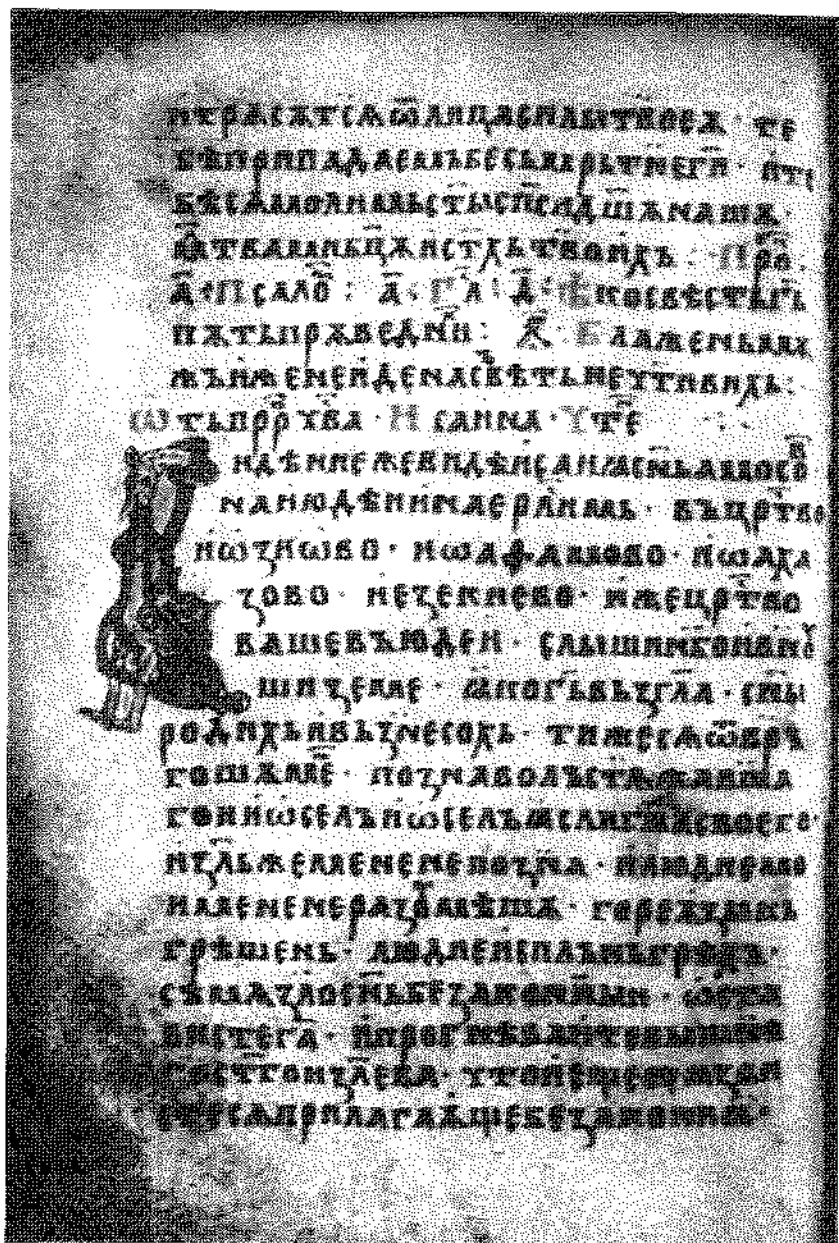
Добромирово евангелие, почейшок на XII век

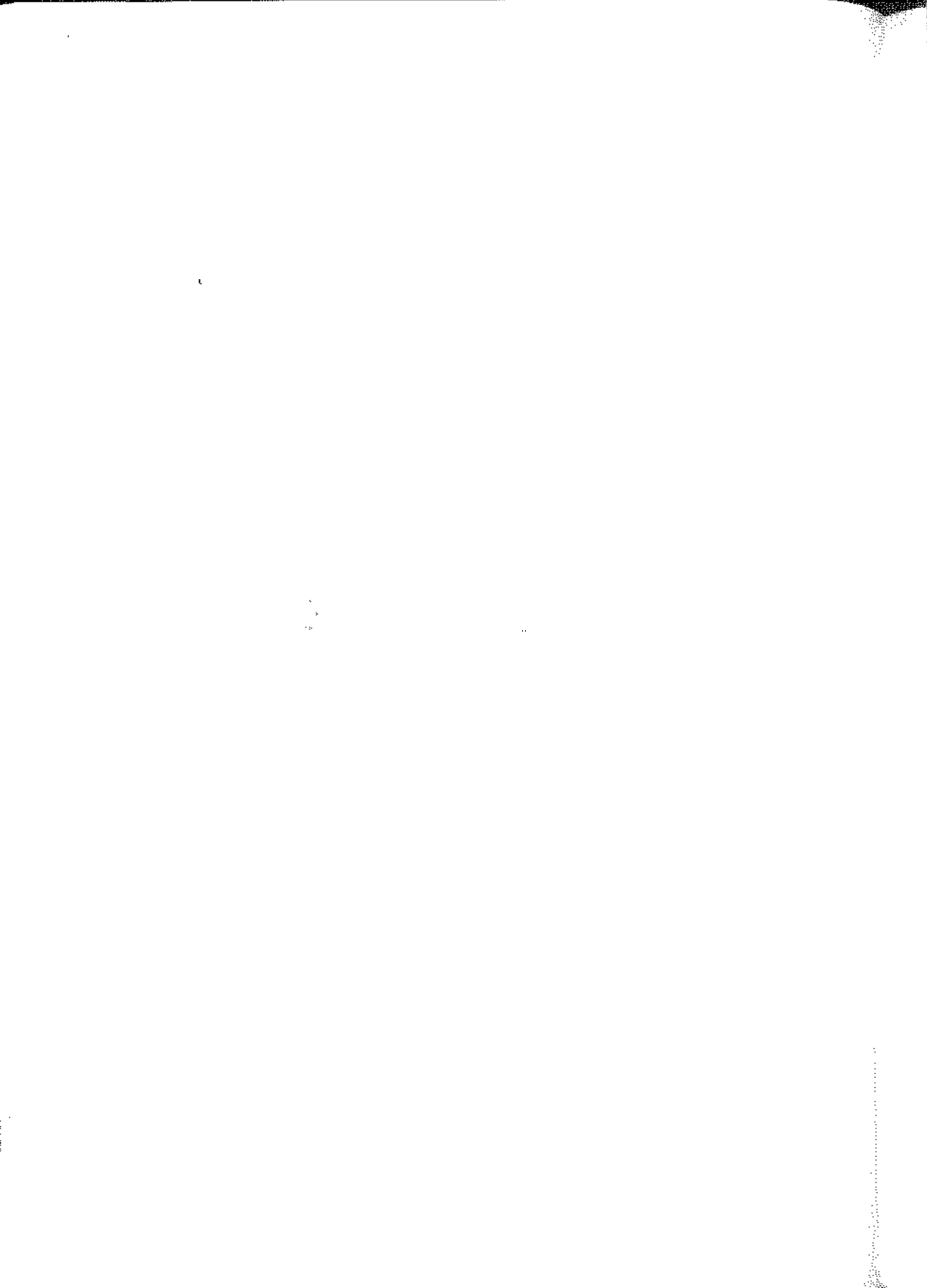
Добрејско евангелие, прва половина на XIII век

Драг анов минеј, вѣо ра ѿловит на XIII век

Худов ѱаримејник, крај на XIII – ѱочейок на XIV век
(1294–1320 год.)

Науме РАДИЧЕСКИ

МЕАНДРИТЕ НА ЕКСПРЕСИОНИЗМОТ ВО ЈУЖНОСЛОВЕНСКИТЕ КНИЖЕВНОСТИ

Експресионизмот не е само едно од најмасовните, туку и едно од најмоќните движења во европските уметности и книжевности во првата половина од XX век. Ако не се земат предвид неговите идејни претходништва во филозофијата (Керкегор, Ниче и други) и во книжевноста од XIX век (од Хелдерлин и Витман до Достоевски, Бодлер, Верлен, Маларме итн.), ако се из земе неговата футуристичка предваријанта, ако се одврати вниманието и од неговите предвесници во ликовната уметност, од каде, всушност, потекнува и самиот поим, тогаш сосема лесно ќе може да се констатира дека, набрзо по неговото изворно изнедрување на германскиот, а веднаш потоа и на францускиот културен ареал веќе на самиот почеток од втората деценија на XX век, ова движење исклучително брзо го освои не само поширокиот западноевропски културен простор, туку и многу простори од условно речено, европските културни периферии. *Ширејќи се просторно, изразувајќи ги разностраните сфери на духовниот живот и различно насочувајќи се во гравитацијата кон европските земји, во просторна и во карактеролошка смисла, тој доживуваше најразлични трансформации и добиваше разни имиња, илн, без сомнение, доведува до шематизација во неговото дефинирање и следење* (Vučković 1979: 9). Доминантно заснован, од една страна, врз култот на дионизиското во филозофијата на Ф. Ниче, а од друга не (по)малку забележливо и врз виталистичката филозофија на А. Бергсон, експресионизмот се изрази колку како спротивставување на со забрзаната динамика на новото време веќе некореспондентниот импресионизам, уште повеќе како отпор против рационалистичко-позитивистичките и материјалистичките струи во филозофијата и во уметноста. Најмногу се остварни, меѓутоа, како резултат на целокупната

духовна криза што ја зафати Европа во втората половина од XIX век, односно повеќе како кон неа, така по малку можеби и како витален агенс на преобразбата на таа кризна состојба ако не во животот, тогаш барем на планот на уметничкото творештво. Во контекстот на своето забележливо свртување кон човекот, кого, со сите негови егзистенцијално-драматични и на почетокот од XX век актуелни состојби и трауми, го става на преден план, веќе во духот на самата негова филозофска основа, експресионизмот не знае ниту за географски, ниту за политички, ниту за социјално-економски мерки и граници.

Од развојното проширување на експресионизмот не останаа неопфатени ниту книжевностите на во тоа, и зарем само во тоа време повеќестрано исподелените јужнословенски народи. Навистина не насекаде во идентични форми, не со еднакви, но со, сепак, споредливи содржини и идеи, повеќе или помалку препознатлив и резултатен, некаде навремено активен, а некаде дури и со вистинско и сериозно задоцнување, ќе биде на сите јужнословенски книжевни подрачја – од словенечкото до македонското. Час преоѓајќи ги нивните просторни и јазични граници сосема слободно и континуирано, час преобразувајќи се при тие преоѓања, односно, разлевајќи се (ако не токму поради некои невозможно можни пречки или, уште посоодветно, предуслови, тогаш, секако, поради некои сопствени можности за развој и адаптација), во разни ракавци и во посебни текови. И на јужнословенските книжевни простори експресионизмот извонредно живо се врзуваше, односно креативно се спојуваше со, да не речам понекогаш дури и се адаптираше на/кон некои движења и процеси од крајно спротивни – од крајно десни до изразито леви, идејно-естетски основи и ориентации. Експресионизмот најпрво и особено ги зафати најсеверните делови од јужнословенскиот книжевен простор. Во словенечката и во хрватската книжевност неговите зачетоци се забележуваат веќе на почетокот, односно околу средината од втората деценија на векот, што значи извонредно брзо, да не речам едновременно со неговата инаугурација и во германската книжевност. Во следните десетина години, а некаде дури и доста подоцна, што значи со помало или со поголемо задоцнување, не ги одмина ниту останатите книжевности на словенскиот југ. ●Свен во словенечката и во хрватската, не само особено забележливи и високо остварени резултати, туку можеби дури и една побогата и поразнострана развојност покажа во српската книжевност, во која, наспроти најавите што не задоцнуваа, поради воениот прекин вистински резултатните плодови ќе ги даде дури на почетокот од 20-тите години.

Иако со забележливо задоцнување, експресионистичките идеи се изразија уште и во бугарската книжевност, во која барем еден автор, Гео Милев, остварува непосредни, автентични и високи креативни релации со германскиот експресионизам. Навистина задоцнети, но не и воопшто неприсутни, рефлексите на експресионизмот не се ниту во тогаш сè уште незастанатата на сигурни нозе македонска книжевност. Иако не може да се зборува за стилски кохерентна литературна школа или правец поникнај врз една и единствена идејна и естетска програма (Друговац 1990: 172), експресионистички елементи може да се регистрираат кај многумина македонски творци од 30-тите години, особено кај оние што пишуваат на српски јазик.

Сосема разбирливо, во овие јужнословенски книжевности експресионизмот не се јавува во неговата примарна, чиста, според некои, појавност, како што се оформи во централноевропските книжевности, туку најчесто како една од некогаш не ниту така лесно препознатливите нијанси во идејно и стилски повеќекомпонентните и сложени книжевни процеси и појави. Но, експресионизмот скоро во ни една од јужнословенските книжевности не беше само автоматско следење на неговите изворни идеи и манифестации. Напротив, остварувајќи резултати што беа соодветни пред сè на развојните специфичности, а не помалку и на потенцијалите на односните национални книжевни субјекти во контекстот на јужнословенското книжевно заедништво, во јужнословенските книжевности како целина, а во поразвиените од нив и посебно, експресионизмот опредмети дури и некои посутилни вредности, проширувања и збогатувања што се скоро незабележливи во книжевностите од неговиот изворниот ареал. Во оваа смисла понатаму треба повеќе внимание да се сврти кон едно веќе одамнешно сознание, имено, кон насетувањето дека југословенските експресионистички иридонесоа за новиот стил на илустрациите на благородноста (Ален 1974: 795).

*

* *

Динамичното присуство на експресионизмот на развојно скоро постојано несинхронизиранiot јужнословенски книжевен простор може, барем условно, да се проследува најпрво преку пројавите на некои експресионистички карактеристики во делата на автори кои ниту самите себеси се сметаа за експресионисти, ниту пак поопределено партиципираа во развојот на ова движење. Таквите претходнички појави се потврда не само на сознанијата, туку и на потврдните правила дека многу појави и движења во уметноста започнуваат

извесно време пред нивното официјално претставување. Кога е во прашање, пак, токму експресионизмот и дотогашната повеќедецетилска духовна криза на/во европската култура, односно ако иницијалните, зародишните идеи за него може да се откриваат уште во филозофската мисла на Керкегор, како и во поезијата на Волт Витман, кого Европа започна да го открива веќе во средината на XIX век, слични опсесии рано започнуваат да се манифестираат барем во јужнословенските книжевности што имаат колку толку регуларен развој. Таквите предвеснички појави се особено карактеристични за хрватската, како и за српската книжевност. Така, кај Хрватите, можеби само спонтано, експресионизмот беше навестуван во поезијата на младиот Јанко Полиќ Камов уште во неговата *Псовка*, поетска книга што беше објавена во 1907 година, но, секако, беше пишувана барем 2-3 години порано (Сталев 1976: 6). Нешто подоцна, но секако пред масовно да се одредметат во актуелната книжевна продукција, експресионистичките наведи се чувствуваат на страниците од весникот на младите *Vihor*, како и кај повеќемина млади поети што беа застапени во неодминливиот зборник *Hrvatska mlada lirika* (Petre 1969: 46). На планот на српската книжевност, пак, таквите спонтани најави на експресионизмот не само што се чувствуваат, туку може и подцидно да се регистрираат веќе во поезијата на Владислав Петковиќ Дис, во прозата на Милутин Ускоковиќ и особено во предвоената проза на Исидора Секулиќ и Станислав Винавер. Како за Камов, така и за набројаните српски автори, би се рекло дека се експресионисти уште пред вистинската инаугурација на експресионизмот во книжевноста дури и во неговиот изворен ареал. Бидејќи сè уште беше во развојно заостанување и дизбаланс, во бугарската книжевност, пак, ниту во поезијата на раниот Гео Милев, до неговото заминување во Германија, не можеме да препознаеме траги или склоности кон карактеристиките на ова движење.

Иако раните навестувања на експресионизмот, преку некои предвесници уште пред Првата светска војна ги имаше како во словенечката, така и во хрватската, а не малку и во српската книжевност, сепак, неговиот забрзан развој, резултатност и конституирање како вистинска и тогаш доминантна стилска формација, го илустрираат веќе појавите на експресионистичките периодични публикации во овие книжевности. За време на и непосредно по Првата светска војна тие најмногу беа забележливи во словенечката (*Dom in svet, Rdeči pilot, Trije labodje, Mladina, Tank*) и во хрватската (*Kokot, Vijavica, Juriš, Kritika*) книжевност. Нешто подоцна од хрватските, а скоро во исто време со повеќето од спомнатите словенечки списанија, експре-

сионистичките списанија ги сретнуваме и во српската (*Зениц*, *Прогрес*, *Хитнос*), како и во бугарската (*Везни*, *Пламък*) книжевност. Слободно, пак, би можеле да речеме дека македонската книжевност, со оглед на познатите услови на национална и културна поделеност и подреденост, скоро воопшто не ги познава. Освен не многу јасно препознатливите експресионистички рефлексии во песните на некои македонски поети, како Цеко Стефанов и Христо Поп Симов, вистински резултати не дава ниту свртувањето внимание кон интересниот, но извонредно задоцнет скопски *Луч* (1937–1939). Паралелно со неговата доминантна социјално ангажирана ориентација, како и со настојувањата да се афирмира македонскиот јазик и македонската култура, значи повеќе во поетските прилози отколку во идејните насоки на ова гласило, експресионистички навики би можеле да се бараат, па дури и да се регистрираат и кај некои други негови соработници.

Не само идејните платформи на овие книжевни публикации, не ни само нивните програми и содржини, туку веќе нивните имиња, носат карактеристични експресионистички ознаки. Многу од нив се извонредно кореспондентни со периодичните публикации во средно-европските книжевности, во кои ова движење се создаде и покажа не само примарен и најбрз, туку и најрезултатен, а се разбира, уште и најавтентичен развој. Особено во книжевностите од германското јазично подрачје. Имињата на хрватските, односно на словенечките експресионистички публикации понекогаш се дури и преводи на имињата на некои од списанијата на германските експресионисти. Во смисла на ова, доволно илустративен е примерот со публикациите на Антун Бранко Шимиќ (*Vijavica* и *Juriš*), на Мирослав Крлежа (*Пламењ*), а подоцна и на Гео Милев (*Пламък*) и други.

*

* *

Подиректна најава, ако не дури и први автентични резултати на јужнословенска почва, сепак, експресионизмот даде во словенечката книжевност. Тоа може да се евидентира веќе во барањата, па и во самите книжевни остварувања на словенечките писатели што беа собрани околу списанието *Dom in svet* и околу неговиот уредник Изидор Цанкар уште во 1912 година. Раниот експресионизам или конституционата фаза на експресионизмот во словенечката книжевност, која, како период на подготвителните претпоставки за неговото создавање, како и во другите книжевности, може да се поместува уште поназад, меѓутоа, се усложнува со неговата веќе тогашна пот-

врда на словенечката книжевна почва во две варијанти. Тоа е најпрво неговата католичко-религиозна, а набрзо потоа и неговата либерална варијанта (Petre 1969: 47–48), односно во прашање е нивниот различен креативен пристап кон актуелната стварност. Веројатно и затоа, како впечатлива, да не речам дури и како поприфатлива првична, односно најрана реализација на експресионизмот во словенечката книжевност ни се наметнуваат *жолчните* поетски *писма* на Антон Подбевшек, *творецот на анархичниот воен експресионизам во словенечката поезија* (Petre 1969: 48). На словенечкиот книжевен простор, во следните предвоени години, всушност, се појавуваат веќе и позабележлив, поголем број на книжевни творци со експресионистички карактеристики. Не само што футуристичките, односно поскоро речено експресионистичките песни на младиот Подбевшек сигурно го задржуваат примарното место меѓу нив, туку особено показателен, насочувачки, во таа смисла веројатно е и неговиот програмски интониран текст *Žolta pisma* од 1915 година. Со ова можеби станува беспредметно прашање околу сознанието дека словенечката книжевност беше во поблиски врски со актуелното движење во германската книжевност, односно дека кај Словенците најрано беа созреани условите за неговата појава. Тоа е веќе толку видливо и сигурно.

Наспроти не малку впечатливата варијантност на експресионизмот, неговите сигурни, неспорни и резултатни манифестации набрзо потоа се забележуваат и во хрватската книжевност. Ако најрано може да се регистрираат на страниците на списанието *Kokot* (1916), што го издавапе Улдериго Донадини, тогаш неговите резултатни манифестации, така речни едновременно со таа првообјава, се забележуваат уште кај цел ред други, главно млади автори: од Мирослав Крлежа и Владимир Черина, до Аугуст Цесарец и уште помладиот Густав Крклец. Временски не заостануваат особено раните, доминантно експресионистички, поетски и драмски творби на Мирослав Крлежа. Според времето на нивното настанување, некои негови творби стојат дури и пред појавата на *Kokot*. Таков, на пример, е случајот со неговата *драмска фанџазија Kraljevo* (1915), а во исто време со списанието на Донадини започнуваат да излегуваат веќе и неговите *симфонии*. Сето ова зборува дека Крлежа мошне рано беше упатен кон книжевните актуелности во Германија и во Австрија, како и во идејно-филозофските, а пред сè во ничеанското претходништво на експресионистичкото движење. Логично е, покрај или веднаш по Крлежа да се спомнува неговиот соидејник и близок соработник Аугуст Цесарец, чијшто индивидуален експресионистички

модел е поелементарен, почист, без многу други стилски елементи, но и активистички подоследен. Како што ни го откриваат неговите *Stihovi* (1919), сосема логично е што и од експресионистичките кон социјално-револуционерните релси тој ќе се преттрансформира без да промени нешто и на планот на неговата бунтовност, бескомпромисна борбеност и неотстаплива револуционерност.

На хрватската експресионистичка мапа, како што е познато, продефилираа и оставија забележливи и резултатни траги уште еден мал дел креативни личности, чии индивидуални творечки трансформации и реализации на претпоставките на експресионистичкото движење гравитираат главно, кон пошироките и општи насоки на хрватскиот експресионизам. Некои пошироко и подецидно нивно претставување, секако, не би го заобиколило ниту младиот Иво Андриќ од времето на неговите *Ex Ponto* и *Nemiri*, ниту Густав Крклец, се разбира, но уште ни некои други хрватски гости. Па сепак, се чини дека како најкарактеристична или, можеби, само најинтересна појава меѓу сите нив, но и во хрватскиот експресионизам воопшто, се оформи Антун Брајко Шимиќ во времето на неговите списанија *Vjavnica* и *Juriv*, односно од 1916, па барем до кај 1919 година. И покрај неговиот нешто подоцнежн критички однос кон експресионистичкото движење, кој е карактеристичен, всушност, и за Крлежа и за останатите автори, Шимиќ е критичко-одрекувачки настроен дури и кон неговата сопствена поетска актива како експресионистичка. Ниту така рано, но не ниту така доцна, веројатно во 1920 година, за експресионизмот тој пишува: *Експресионизмот, што е најновото име за уметничката и воопшто духовна збрка кај нас и (во најголем дел) во денешна Германија. Подобро речено: најновата збрка во уметноста се нарече експресионизам* (Šimić 1960: 184). Во име на самата уметност, имено, Шимиќ сега застанува на позиција ако не над, тогаш барем настрана од во одредено време актуелните движења во книжевноста и во уметноста пошироко, а особено покажува резервираност кон нивните претпоставки и именувања.

Од за време на Првата светска војна на повеќе страни изместените и концентрирани млади српски автори, креативните опредметувања на експресионизмот веројатно прв ги реализира Милош Црњански, кој своите лирски резултати уште во текот на 1917–1918 година имаше можности да ги објавува во загребскиот *Savremenik*. Неговите поцелосни и вистински резултати, меѓутоа, како, всушност, и на Растко Петровиќ, Станислав Винавер, Љубомир Мициќ и другите српски експресионисти ќе дојдат на дневен ред по завршувањето на војната, т.е. на почетокот од 20-тите години. Но, покрај евидент-

ните разлики меѓу претставниците на неколкуте експресионистички струи и креативни концепти во српската книжевност, кој ја илустрираат далеку поголемата разгранетост на експресионистичките идеи на српскиот книжевен терен, сепак, во нив ќе се изрази најцврстата врска, сличност, со експресионизмот во хрватската книжевност, особено со експресионизмот на Крлежа, а тоа е антивоеното расположение. *Експресионизмот во српската литература, како и експресионистичкото движење воопшто е многу силно поврзано со војната, а поконкретно со Првата светска војна.* (Радически 2006: 361). Наспроти за сите еднаквата општествено-политичка подлога, меѓутоа, поминувајќи искусствено низ метаморфозите на експресионизмот во различни европски културни средини, но поаѓајќи и од индивидуалните креативни склоности на поединците, на српскиот книжевен терен експресионизмот најшироко и скоро во сите персонални случаи полноводно меандрираше и се разлеваше на повеќе варијанти и подваријанти: етеризмот, односно суматраизмот на Милош Црњански, зенитизмот на Љубомир Мишиќ, хипнизмот на Раде Драинац, термилошки неафирмираниот, но бездруго највисоко остварен авангардистички витализам на Растко Петровиќ, експресионистичката посебност на креативните позиции на Драгиша Васиќ и неговиот *Прогрес* и други.

Не останувајќи креативно неподатлив за општоекспресионистичките симболи и состојби (крикот, стравот, болката, извикот итн.), но и за типично експресионистичките, односно за експресионистите својствени и опседнувачки бои: црвената и особено сината (Црњански со неговите небесни спинала, со неговиот етер), српските експресионисти за поширокиот свет посебно можат да бидат интересни со *нивното човечко доживување на војната*, кое во нивните поетски и прозни текстови се *преобразува во едно повисоко остварено уметничко, креативно сведочење* (Радически 2006: 374). Јужнословенските, а особено српските експресионисти, со нивните креативни преобразби на војната му дадоа уште една значајна димензија, го обогатија и го зајакнаа европскиот експресионизам (Marković 1970: 47), ја истакнаа неговата општествена и егзистенцијална подлога, како и неговите инаку не многу забележливи и афирмативни хуманистички претпоставки.

Во однос, пак, на целокупното книжевно живеење во Бугарија во тие исти години, како резултат на директните контакти на поетот Тео Милев со центрите на германскиот експресионизам, овој автор се оформи во и се реализира како единствен, но високо остварен претставник и теоретичар на експресионизмот во бугарската книжевност.

Краткотрајната и персонално тесно ограничена појава на ова движење на бугарската културна почва е, квантитативно, само сегмент, но, секако, најизразителен и со препознатливи авангардистички вредносни координати. *Меѓутоа, експресионизмот, како третата етапа на модерната бугарска книжевност, кој, освен во поезијата, се јавува и во некои прозни дела, немаше подолготрајно влијание и во поезијата се заси до смртта на Гео Милев (Игов 2004: 324).* За извесни експресионистички елементи, сепак, може да се зборува кога се во прашање делата на некои автори што се формираа во кругот на Гео Милев, како Ламар (Лалју Маринов) и Николај Марангозов.

Македонската книжевност, пак, растргнувана од дележите на земјата и на живото народносно ткиво, како на матичната територија, така и во емиграцијата, во тоа време беше преокупирана со прашањата на самосоздавањето и самопостоенето, т.е. прашања од чисто егзистенцијален и национален карактер. И во такви околности, меѓутоа, *извесни експресионистички (лево експресионистички) идеи и тенденции од првите две децении на овој (XX-ти – Н. Р.) век, се европска, пред сè германска и југословенска идејна и стилска парадигма, кон крајот на третата и во текот на четвртата деценија наоѓаат плодна почва и во контекстот на социјалната книжевност на Македонија* (Друговац 1990: 167). Кога првите експресионистички сигнали ќе се препознаат и на македонскиот книжевен терен, и тоа дури на преодот од 20-тите кон 30-тите години, во македонскиот книжевен контекст тие и навистина би можеле да значат резултатна иновација. Но, во рамките на целокупното јужнословенско книжевно заедништво, тие се рефлектираат веќе како (жива) традиција.

*

* * *

Не толку интересна и резултатна, колку пошироко непозната е појавата и реализацијата на експресионизмот на југоисточниот и на јужниот простор од јужнословенското книжевно заедништво, значи во бугарската и во македонската книжевност. Нашата позиција, пак, самата по себе, затоа и инсистира на едно дополнително свртување кон нив. Таа појава е интересна поради непостоењето на соодветните предуслови за развој на експресионизмот во дотогашните развојни процеси на/во овие две национални книжевности. Интересно е особено и поради тоа што во бугарската книжевност тоа се случува без влијание од другите географски блиски и генетски сродни јужнословенски книжевности. Така значи, наспроти отсуството на негови најави, како и наспроти неголемата разгранетост на експресионизмот

во бугарската книжевност пошироко, сепак, ова движење исклучително резултатно се определи во поезијата на Гео Милев. Иницирајќи се веројатно веднаш при неговото прво доаѓање во Германија уште пред Првата светска војна, неговиот индивидуален и директен експресионистички опит ги следи настапите и акциите на германските експресионисти, но не се ослободува премногу брзо ни од неговото претходно симболистичко искуство. Тој процес и кај него ќе се забрза во времето во кое експресионизмот плодотворно се ширеше, нашироко се разлеваше и посериозно ги брануваше како словенечката и хрватската, така и српската книжевност, што значи, најразвиените национални книжевности од јужнословенското книжевно заедништво. Тоа беше во завршните години од втората и првите години од третата деценија на XX век. Тоа значи дека не така брзо, дури и само преку Геомилевиот индивидуален пример, бугарската книжевност го изодува патот од зародишот до високата оствареност на едно автентично експресионистичко искуство. Самиот Милев, согласно со своите индивидуални креативни предиспозиции и искуства, но уште повеќе во контекстот на општествено-политичките состојби во Бугарија, на почетокот од 20-тите години мошне брзо се свртува и највистински, најпрепознатливо, најцелосно, се остварува во рамките на активистичкиот експресионизам, со тенденции на, па и со забрзано и вистинско слевање во/со социјално-револуционерните теснови во книжевноста.

Но, ако бугарската книжевност и во ова време се погледне малку пошироко, малку понастрана од делото на Гео Милев како вистинска експресионистичка жижа, не ќе може а да не се констатира дека, наспроти актуелноста и влијателноста на неговото експресионистичко искуство, во бугарската книжевност барем во текот на следните 15–20 години, сепак, може да се зборува за деформирани, за нецелосни експресионистички резултати. Извонредно успешните креативни синтези на експресионизмот со социјално ангажираната книжевност, всушност, беше и последна, завршна креативна фаза и на самиот Милев. Раниот експресионизам во бугарската книжевност и немаше некој позабележлив развој, туку беше само една од неколкуте, но најзабележлива, струја при завршната етапа на бугарскиот модернизам, што значи во првата половина на 20-тите години. Карактеристичен беше, имено, пред сè, ако не и само за поезијата на Гео Милев, во која се остварија специфичностите на европскиот авангардизам. Само условно би биле во таа смисла интересни барем уште некои од книжевните творци, кои го изодуваа патот и процесот од симболизмот кон еден нов реализам во бугарската кни-

жественост, односно кон психолошко-исповедниот пирски хуманизам и кон социјално ангажираната книжевност од периодот меѓу двете светски војни.

Во македонската книжевност, со оглед на сè уште недоволно проучената книжевна продукција настанувана од Македонци, но на други јазици, па и во други земји, се усложнува прашањето и за рефлексите на експресионизмот низ разбиениот простор на кој настануваше оваа национална книжевност до Втората светска војна. Бездруго, тоа би биле индиректни и пред сè рефлекси од експресионистичките струења од другите книжевности што го сочинуваат јужнословенското книжевно заедништво. Па сепак, немаме посигурни сознанија за такви рефлекси, особено во остварувањата на не малкуте Македонци што пишуваат на бугарски јазик и во егзистенцијалните рамки на бројната македонска емиграција во Бугарија. Особено што таму, во Бугарија, експресионистичката поезија на Гео Милев не можеше да не биде актуелна и во македонските емигрантски кругови. Но, не е неверојатно и токму спротивното, бидејќи македонските творци во тоа време, и оние што пишуваа на македонски, како и оние што пишуваа на бугарски, за разлика од оние што пишуваа на српско-хрватски јазик, скоро без исклучок или барем доминантно беа преокупирани со македонски национални теми.

Поради сето ова, веројатно не случајно, барем според досегашните сознанија, најзабележливите експресионистички рефлекси во македонската книжевност во периодот меѓу двете светски војни можат да се прочитаат веројатно само во социјално-револуционерната поезија и проза на Коста Рацин, како и кај некои од неговите книжевни сопатници. Оставајќи ја на страна претпоставката за можноста со идеите на експресионизмот да се запознае при неговиот краткотраен престој во Дрезден во 1928 година, како делегат на Четвртиот конгрес на КПЈ (Друговац 1990: 172), како поверојатни остануваат можностите за неговото прифаќање на експресионизмот главно преку искуството на хрватските експресионисти, но и на оние од другите јужнословенски книжевности. Аналитичкото исчитување на рефлексите на ова движење во Рациновата поезија што беше пишувана на српскохрватски јазик и нецелосно публикувана при крајот на 20-тите и во еден добар дел од 30-тите години, во македонската книжевна наука е веќе и аналитички апсолвирано од А. Вангелов, М. Друговац и В. Мојсова-Чепишевска.

Рациновата поезија и проза на српскохрватски јазик потврдува дека тој не само што беше во креативен дослук, туку и креативно партиципираше не толку кон задоцнетиот, колку кон продолжениот

југословенски експресионизам. И тоа колку кон неговата апстрактна варијанта, уште повеќе кон активистичката, односно кон во тоа време веќе недвосмислено социјално ангажираниот експресионизам. На еден поширок план, таквото продолжување на експресионизмот беше резултат на неговото успешно креативно прелевање и скоро неразделно спојување со социјалната книжевност. Тоа веројатно и најмногу ја оправдува синтагмата социјален, па дури и социјално ангажиран експресионизам. Иако препознатлив, социјално ангажираниот експресионизам во јужнословенските книжевности не само што не беше сосема излачлив од општиот бран на социјалната книжевност, туку преку неа си го продолжи своето егзистирање не само во поразвиените, туку се чини во сите јужнословенски книжевности, така речни без исклучок.

Со оглед на богатата и широка лектура на Радин, со оглед на неговиот извонреден интелектуален радиус и креативни можности, можат да се повлекуваат и се повлекуваат тангенти на неговата сродност со најзначајните експресионисти во другите јужнословенски книжевности, особено во хрватската. Спротивно на тоа, не би можело да биде многу продуктивно произволното оформување на некој линија на Радиновото угледување и на врски со експресионизмот во поблиските или во подалечните книжевности. Таквите пристапи и резултираа со констатацијата дека *крикот*, како *најмаркантниот поетски експресионистички израз, остварува ѝрисусиво во септа негова лирика на српскохрватски јазик, односно дека тој од поет на крикот – исловев се издигнува до поет на крикот – проповед* (Мојсова-Чепишевска 2000: 91).

Експресионистичките рефлекси во македонската книжевност, особено експресионистичката, не помалку и социјално ангажирана поезија на Радин од времето на седумте негови песни што формираат една целина организирана околу песната *Огномеј* (1932), претставуваат извонредно сведоштво за бавното заминување од книжевната сцена на идеите на ова моќно движење. Освен тоа, тие се исклучително добра илустрација уште и за неговите можности за синтетизирање со други движења и системи, па знак веќе и на деструкцијата на неговата автентичност, односно на неговото дефинитивно заминување од книжевната сцена, но со оставање, се разбира, видливи траги во општето книжевно наследство. Спомнатиот Радинов *Огномеј*, меѓутоа, кој со својата внатрешна силовитост сè уште не е поопштен, го открива него дури и како задоцнет, но типичен експресионист. Овде само би дорекле уште и дека нашите радинолози не се ни без

сознанија дека неговото искуство со експресионизмот дава некои резултати дури и во неговата подоцнежна поезија што е пишувана на македонски јазик.

Во македонската книжевност од 30-тите години, сепак, експресионизмот не се препознава само кај Рацин и само во неговата поезија. Експресионистички вредности во меѓувоениот период, особено кон средината и во втората половина на 30-тите години, наоѓаме и кај Рациновите сопатници и современици, како кај оние што создаваа на српскохрватски јазик, што значи пред сè во Вардарска Македонија, така и кај оние што создаваа на бугарски јазик, односно во Пиринска Македонија и во македонските емигрантски колонии во Бугарија. Меѓу првите се изделуваат сè уште недоволно актуелизираните и нецелосно проучени автори Воислав И. Илиќ, Цеко Стефанов и Хрсто Попсимов. Со неговите поетски објави *Распињања и умирања* (1935) и *Асијекти* (1936), Илиќ не само што застанува во редот на неодминливите појави во македонската поезија од тој период, туку се претставува и како поет кој, покрај социјалната и експресионистичката компонента, открива уште и една индивидуално-меланхолична не нијанса, тукү би рекле дури димензија, страна на болката, што ја нема кај другите македонски поети од тој ред. Аналитичките потходи кон неговиот и квантитативно незанемарлив поетски опус на српскохрватски јазик (а пишуваше и на македонски), кои ќе се предметат релативно доцна, нема да превидат дека станува збор за *наш(иот) најнадахнат и најконсеквентен експресионист* (Друговац 1990: 193). Неговиот експресионизам, затоа, заслужува посебно внимание и аналитички третман, а македонската книжевна наука сè уште е негов должник. ● Од некои причини што се главно од идеолошка природа, таквиот пристап досега изостанува и кон делото на Цеко Стефанов, кое се претставува пред сè со неговата евидентно изразена социјално-револуционерна и уште повеќе експресионистичка димензија. Дотолку повеќе што, покрај неговите доминантно експресионистички поетски остварувања, поемата *Малиа Теѓлач* (1933), збирката песни *Пиринчана љуба* (1941) и уште ред други пишувани на македонски, српскохрватски и бугарски јазик, тој е автор и на исто така експресионистичката драма *Земјата*, која беше објавена дури половина век по неговата смрт. Меѓу македонските творци што создаваат во Бугарија, односно на бугарски јазик, извесни експресионистички елементи, сепак, може да се бараат во поезијата и најмногу во драмата (*Вълнатта којшо бучи*) на Никола Ј. Вапцаров, како и во поезијата на Антон Попов.

*

* *

Неголемиот географски простор на кој се развиваат јужнословенските книжевности, воопшто не е правопрпорционален со неправолиниското раздвигување на експресионизмот во нив. Поаѓајќи од неговите изворни идеи, во зависност и од предусловите, во секоја од јужнословенските книжевности експресионизмот се оформуваше поприлично различно и, навистина, не донесе насекаде подеднакви резултати. Таквата различност не е толку многу во врска со различноста во претходниот книжевен развој, колку што е зависна од општествено-политичките и социјалните услови и тоа кај секој од јужнословенските народи посебно. Уште во некои од претходните искази, нели, остававме можност во поразвиените делови од јужнословенскиот книжевен простор, имено, експресионизмот да не биде толку импортна појава, колку негово опредметување врз на самиот културен терен веќе подготвените услови за него.

Ако почетоците на експресионизмот во европските книжевности резултираа од подолгорочната духовна криза, со којашто и остана не само во иницијална, туку и во трајна врска, сепак, тој постојано и насекаде беше развојно детерминиран уште и од динамиката на општествено – политичките и социјални движења. Но, во повеќето јужнословенски книжевности беше детерминиран најпрво и најмоќно од воената криза. Јужнословенските експресионисти војната креативно не ја читаат, т.е. не ја пресоздаваат секогаш (како германските) во нејзините општи и универзални димензии. На преден план не ретко се токму национално одредените позиции на војната. Показателите за тоа се многубројни, а во квалитативна смисла дијаметрално различни. Различно е пред сè доживувањето на војната, на пример, во лириката на младиот Крлежа, во однос на неизбришливите траги од неа во делото на уште помладиот Растко Петровиќ неколку години подоцна, односно во поезијата на Душан Василев. Со оглед на германскиот произлез на ова движење, а поради воените поларизации и спротивставувања, некои од карактеристиките на експресионизмот се лесно препознатливи дури и кај некои јужнословенски автори кои, токму поради неговата германска провениенција, формално и не го прифаќаат. Па сепак, и покрај сè уште свежо крвавите траги од војната, а можеби и токму поради тоа, во *Манифестот експресионистичке школе* од Станислав Винавер на експресионистичкиот творец му се дава улога на Демијург. Свесен, пак, во каква врска е експресионизмот со воената и со духовната криза и која е вредноста на човекот во тој хаос, Сречко Косовел пишува: *Edina luč ki*

zasije na razvaline človeštva in človečanstva, je človek. Človek kot poosobljen etos. Odtod ekspresionizem (Цитат според: Zadavec 1972: 67). Нешто слично во својот програмски уводник во *Зениш* најави и Љубомир Мициќ. Најавувајќи го зенитизмот на влезот во третата деценија на XX век, во воведниот текст *Човек и зенитизам*, зенитизмот го одредува, односно го насочува како *борба за човечноста низ уметноста* (Мициќ 1991: 6).

Со оглед на забележливото задоцнување, а потоа и поради поинаквите услови во јужнословенските земји, особено поради војната, како за време на, уште повеќе во годините по Првата светска војна, развивајќи се од преокупациите со длабочините на човековото битие до промислување на вселенските просторства, експресионизмот посебно и најмногу јакнеше во неговата активистичка варијанта. Во словенечката книжевност, на пример, кулминираше во/со неговата социолошко-аналитичка примена кај поети како што се Тоне Селишкар, Среќко Косовел и Миле Клопчич. Многу поразлично, наспроти неговите рани најави, веројатно поради невозможните состојби за време на војната, неговото распламтување во српската книжевност ќе се случи дури во повоените години. Дури во тоа време може да се регистрираат обидите за негово идејно-естетско и теориско дефинирање, како на пример со појавата на Винаверовиот *Манифест експресионистичке школе*, датиран со 1920 година и веројатно прв таков пример на српскиот книжевен простор. Во прашање е квалитативно различниот одраз на експресионистичките идеи кај еден забележливо голем број српски автори: од Тодор Манојловиќ и Милош Црњански до Раде Драинац и Ристо Ратковиќ, на пример. Така, вистинскиот развоен апогеј на експресионизмот во српската книжевност веројатно не е преку/низ неговата активистичка струја, како во словенечката и во хрватската книжевност, туку преку неговата виталистичка варијанта, која најкреативно се определи во поетското и во прозното творештво на Растко Петровиќ од раните 20-ти години. Неговото творештво од тој период беше најзабележливо проникнато со бергсонскиот витализам, односно пловеше низ оние експресионистички и авангардистички струи што тргнуваа од француското книжевно и културно подрачје. Не малку интересниот во тој поглед Станислав Винавер, пак, своевремено, беше дури и слушател на универзитетските предавања на Бергсон во Париз. На сложената експресионистичка мапа на/во српската книжевност, не помалку маркантно се позиционирани како суматраистичката струја на во таа смисла осамениот Милош Црњански, така и не многу креативно конзистентната персонална зенитистичка фаланга на чело со

Љубомир Мициќ, која од 1920 до 1927 година, најпрво во Загреб, а потоа во Белград, со афирмативни пласирања дури и во германските експресионистички публикации, маркантно се позиционираше како една експресионистичка посебност не само во рамките на јужнословенскиот, туку и во рамките на европскиот книжевен контекст.

*

* *

Со оглед на мошне разновидните книжевни, културни и други околности во секоја од националните јужнословенски книжевности, моќните бранови на експресионизмот не настапуваа насекаде ни подеднакво резултатно, ни праволинејно. Поскоро би рекле дека често меандрираа низ разбрануваниот и, гледан од аспект на културната традиција и развие, и во тоа време квалитативно нееднаков јужнословенско-балкански културен простор. Јавувајќи се на еден простор и во еден вид, до неговата појава на друг простор, тој понекогаш претрпува дури и извонредно забележливи промени, поради што може да се зборува не само за неговите просторни меандрирања, туку и за неговите квалитативни преобразби. А како резултат на сето тоа, може да се зборува уште и за неговото јавување во различни варијанти. И неговата развојност и неговата реализација, затоа, колку и да е препознатлива на целиот јужнословенски простор, сепак, не дава подеднакви резултати во секоја од јужнословенските книжевности. Затоа, не само многу полесно, туку и попродуктивно би било кога тој се разгледува во секоја од јужнословенските книжевности посебно. Таа природност, како по правило, ја следат и најголемиот број од проучувањата на ова движење. Исклучок прават веројатно само заедничките, односно компаративните проучувања на експресионизмот во две соседни книжевности: словенечката и хрватската (Ф. Петре), односно на хрватската и српската книжевност (Р. Вучковиќ), а во уште помалку случаи и во тие три книжевности паралелно. Поретки се другите комбинации, како на пример обидот да се направи една аналитичка снимка на експресионизмот во хрватската и во бугарската книжевност со средноевропскиот експресионизам (Г. Савов). Без страв дека неговото развојно проследување во јужнословенските книжевности како една целина нема да даде најсоодветни резултати не е ни актуелниов прилог. А така е бидејќи станува збор, навистина, за едно книжевно заедништво кое, наспроти неговата генетска, а потоа и географска основа, обединува национални книжевности што се мошне различни во нивниот претходен историски развој.

Следејќи ја час интензивната, час екстензивната маршрута на експресионизмот низ квалитативно нерамномерниот јужнословенски книжевен простор, не можеме да не забележваме дека во книжевностите на Словенците и на Хрватите на север тој е најпрво во цврсто последователна врска пред сè со дотогашниот развоен континуитет во сопствените книжевности. Но, неговите најпрепознатливи карактеристики, покрај тоа, не помалку верно ги следат или се надоврзуваат и на, да не речам соодветствуваат, односно се многу слични и со карактеристиките на експресионизмот во германската книжевност. Па сепак, ако за словенечките автори уште пред тоа беше вообичаен еден примарно мистичен дуализам во пристапот кон светот (кај И. Прегељ, на пример), што претставува една извонредно кореспондентна подлога за подоцнежната препознатлива религиозна насоченост кај некои од словенечките експресионисти, иако ги примаа истите импулси и истите импортни модели, во хрватската книжевност ова движење се оформи во потрага по спротивностите меѓу слободниот човек и робот.

Во српската книжевност, пак, сигурно не без врска со неговата резултатност, експресионизмот веќе добива квалитативно поинакви, а особено поразновидни вредности. Додека во словенечката и во хрватската книжевност имаше безмалку единствен тек, неговата примарна и основна матица тука веќе забележливо меандрира, односно се дели во неколку полноводни и пловни ракави: суматраистички, зенитистички, хипнотистички. Креативно можеби најцелосниот, зенитистичкиот ракав е вистинска, и тоа не само хрватска или српска, не ни само јужнословенска, туку европска варијанта на експресионизмот. Судејќи барем според листата на неговите партиципенти, односно според соработниците во истоименото гласило, кои беа од повеќе европски земји. Но, и според одгласите за и верификувачкиот и афирмативен однос кон него од страна на самите германски експресионисти. Па сепак, и тој воопшто не е еднодимензионален. Во него се испреплетуваат или (низ него) паралелно се движат и општи, европски, карактеристики, својствени за ова движење, како и посебни, национални. Самиот Мициќ експресионизмот го прогласи и како *империјив за највисокојшо изразување во уметничкојшо дело* (Според Marković 1970: 30–31).

Не може да не биде забележливо дека во српската, а особено во бугарската и во македонската книжевност, уште поеклатантно е дека експресионизмот е доминантно, ако не и скоро исклучиво импортен производ и резултат. Па сепак, појдовните дестинации на тој импорт секогаш се различни. Како и да е, пресудно е што актуелната

книжевна развојност, како и во многу други случаи, имено, на овие книжевни подрачја нема соодветна претподготовка за негов домицилен развој. Одличен е за тоа примерот со бугарската книжевност, во која појавата на експресионизмот не само што не се случува како надградба на соодветните книжевни состојби, туку не се надоврзува ниту на неговата појава во некоја од соседните книжевности, а се води директно од неговиот изходниш ареал, од Германија. Таа улога ја одигра поетот Гео Милев, кој, развивајќи се најпрво во кругот на симболистите, кон експресионизмот се насочува по неговиот престој токму во неговото иницијално јадро, во Берлин. Експресионистичката бунтовност и експлозивното изразување на најдлабоките бранувања и возбуди, за среќа, продуктивно се спојуваат со неговата индивидуална човечка и творечка природа, но не се многу кореспондентни ниту со состојбите во бугарската книжевност пошироко, па дури ни со актуелната книжевна продукција.

На крајот од ова проследување на експресионистичките меандрирање низ јужнословенските книжевности, слободно би можеле да го соопштиме сознанието, поточно констатацијата дека, спротивно на масовноста и на високите вредности што ги оствари во словенечката, хрватската и српската книжевност, експресионизмот веќе спласнува и нема така развиен одраз кога се во прашање помалку и понетипично развиените македонска и бугарска книжевност. Но, не поради нивната оддалеченост, не ни поради нивната поместеност на јужнословенскиот југ, односно на неговиот југоисток, туку најверојатно поради непостоењето на погодни предуслови, како од општествено-економска, така и од социјална, но и од идејно-естетска природа.

КОРИСТЕНА И КОНСУЛТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Ален, Марк, 1974: Експресионизмот и поезијата денес. В: *Разгледи*, XVI, 8, Скопје, 791–800.

Вангелов, Атанас, 1974: Експресионизмот и Раџин. В: *Разгледи*, XVI, 8, Скопје, 728–762.

Друговац, Миодраг, 1990: Експресионистичките и други тенденции во рамките на македонската социјална книжевност. В: Миодраг Друговац: *Кон македонската книжевна синџеза*. Скопје: Македонска книга, 167–198.

Игов, Светлозар, 2004: *Историја на нове бугарске книжевности*, Београд: Филип Випшњић.

Мицић, Љубомир, 1991: *Зеницизам*, Београд: Дом.

Мојсова-Чепишевска, Весна, 2000: *Раџин и експресионизмот*, Скопје: Менора.

Мухиќ, Ферид, 1974: Експресионизмот и филозофијата. В: *Разгледи*, XVI, 8, Скопје, 763–790.

Радиќески, Науме, 2006: Односот кон војната во творештвото на српските експресионисти Милош Црњански и Растко Петровиќ. В: *Зборник радова у част академика Радована Вучковића*. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике српске, 361–375.

Сталеv. Георги, 1976: Обид за интерпретација на експресионизмот во поезијата на Јанко Полниќ Камов (*Пцоси*). В: Георги Сталеv: *Приближувања*, Скопје: Македонска књига, 5–10.

Choma, Branislav, 1969: Miroslav Krleža i ekspresionizam. V: *Ekspresionizam i hrvatska književnost* (Posebno izdanje časopisa *Kritika*, sv. 3). Zagreb: Kritika, 118–124.

Konstantinović, Zoran, 1967: *Ekspresionizam*, Cetinje: Obod.

Marković, Ž. Slobodan, 1970: Ekspresionizam ili modernizam. V: Slobodan Ž. Marković, *Književni polareti i tokovi između dva svetska rata*, Beograd: Obelisk, 19–51.

Petre, Fran, 1969: Uz genezu hrvatskog i slovenskog ekspresionizma. V: *Ekspresionizam i hrvatska književnost* (Posebno izdanje časopisa *Kritika*, sv. 3). Zagreb: Kritika, 43–49.

Ređep, Draško, 1969: Varijacija na temu: Krleža i rani Crnjanski. V: *Ekspresionizam i hrvatska književnost* (Posebno izdanje časopisa *Kritika*, sv. 3). Zagreb: Kritika, 145–151.

Savov, Gančo, 1969: Srednjoevropski ekspresionizam i književnost Bugara i Hrvata. V: *Ekspresionizam i hrvatska književnost* (Posebno izdanje časopisa *Kritika*, sv. 3). Zagreb: Kritika, 55–60.

Šimić, Antun Branko, 1960: Ekspresionizam i svečovečanstvo. V: Antun Branko Šimić, *Sabrana dela III*. Zagreb: Znanje, 182–190.

Vučković, Radovan, 1979: *Poetika hrvatskog i srpskog ekspresionizma*, Sarajevo: Svjetlost.

Zadravec, Franc, 1972: Ekspresionizem in socialni realizem, prvi del. V: *Zgodovina slovenskega slovstva* 6, Maribor: Obzorja.

*Naume RADICESKI***THE MEANDERS OF EXPRESSIONISM IN SOUTH-SLAVIC LITERATURES**

(Summary)

Soon after its authentic emergence in the German and the wider western European region towards the end of the first decade of the 20th century, the powerful currents of expressionism also took hold of the South-Slavic cultural regions. They primarily and especially took hold of the north most parts of the South-Slavic literary regions, the Slovenian and the Croatian ones, however they did not simply pass by the remaining national literatures of the Slavic south, and they yielded results appropriate to the potentials of the said national literary subjects. On the other hand, bearing in mind the variety of literary, cultural and other circumstances in each of the national South-Slavic literatures, the powerful currents of expressionism were not felt to the same extent everywhere, but rather, they frequently meandered throughout the choppy South-Slavic - Balkan cultural region. This led to its development and realization in the South-Slavic literatures. It develops differently in the Slovenian and Croatian literatures in the north, differently in the Serbian literature, whereas in, at that time, the less and not so typically developed Macedonian and Bulgarian literature in the South-Slavic south and southeast, it subsides and does not have such a developed expression

Naume RADICESKI

Ph.D. in Philological Studies

Full-time professor

Faculty of Philology "Blaze Koneski"

Skopje, R. Macedonia

Блаже РИСТОВСКИ

МАКЕДОНИСТИЧКИТЕ ИДЕИ НА ПЕТАР ДРАГАНОВ И ОДЗИВОТ ВО СЛАВИСТИКАТА

Бесарапскиот Бугарин и виден руски славист Петар Данилович Драганов (1857–1928) не е само основоположник на македонистиката како наука во Русија, туку и инспиратор на ново поглавје во славистиката воопшто¹. Всушност, тој не е создател на нешто ново, туку истражувач што прв компетентно ја информира руската славистичка јавност за реалниот степен на општествено-политичкиот развој на турската провинција Македонија и за историските претпоставки и современите специфики на еден словенски народ, неговиот јазик, писменост, фолклор, етнографија, историја и национална свест.

I

Сето тоа станува по важни настани на турскиот европски политички простор, како што беа Босанско-херцеговското востание (1875/6) и Српско-турската (1876) и Руско-турската војна (1877–1878), во кои и Македонците зедаа бележито учество, и по судбинските решенија на Берлинскиот конгрес што создаде нова историско-политичка реалност на словенскиот и православниот Балкан. Во рамките на тие воено-политички турбуленции треба да се гледаат и двете македонски народноослободителни масовни востанија (1876 и 1878–1879)

¹ За животот и дејноста на Драганов да се види: Гане Тодоровски, *Сираници за едно македонско филсово (Петар Данилович Драганов и неговите истражувања на македонското културно-политичко минато)*, во кн.: *Трактати за сонцелубивите (Есеи и записи на македонски теми)*, Скопје, 1974, 125–158; К. Л. Струкова, *Из енциклопедното наследство П. Д. Драганова*, „Советское славяноведение“, 4, Москва, 1970, 42–47; Iurie Colesnic, *Enigma Petre Draganov*, Chişinău, 2006; Блаже Ристовски, *Македонистичкиот Петар Драганов 1857–1928. По повод 150-годишнината од неговото раѓање*, Скопје, 2007.

и одржувањето на Народното собрание на Македонија и формирањето на Привремената влада на Македонија (1880–1881) со шумните демонстрации на Македонската лига, заедно со организационата подготовка на Македонската војска и формулацијата на Уставот за државното уредување на Македонија (1880)². Светот знаеше за овие манифестации на народната волја во Македонија, но сето тоа беше систематски преосмислувано и дезинформираната јавност ги пријамаше како пројави на бугарски, српски или грчки етникуми во етнографски шарената и милетски конзервирана Европска Турција.

Па и во самата руска славистика одамна веќе имаше сознанија за етнокултурниот ентитет што како трет настојува да се субјективизира и демонстративно настојува да се афирмира на словенскиот Југ. Во своите универзитетски предавања, на пр., на В. И. Ламански за учебната 1883/84 година во составните елементи во современиот руски јазик на прво место го поставува македонскиот³, а И. А. Бодуен де Куртене во предавањата за учебната 1901/02 година македонскиот исто така го изделува како посебна гранка на приложената „Карта славянских языковых областей“⁴. И во врвните словенофилски кругови почнува да се пробива мислата за посебниот културно-национален идентитет на македонскиот народ⁵. Па сепак треба да се нагласи дека П. Д. Драганов прв имаше историска шанса во текот на две учебни години во самата Македонија лично да врши научни истражувања од сите славистички области и да собере досатно изворен теренски материјал што им даде уверливост и авторитет на неговите настапи во руската престолнина, имајќи ја притоа индиректната, но имплицитна поддршка од својот ментор Ламански.

II

При сето тоа треба да се има предвид дека појавата на првите македонистички текстови на П. Драганов се појавија токму во најго-

² Блаже Ристовски, *Историја на македонската нација*, МАНУ, Скопје, 1999, 43–92.

³ *Исторія Новой Польской Литературы...* В. И. Ламанского, СПб., 1884, 3 (РНБ, СПб., сигн.: 38.12.3.25).

⁴ Проф. И. А. Бодуэн де Куртене, *Сравнительная грамматика славянских языков в связи с другими индоевропейскими языками*, 20. (Авторизирана скрипта на предавањата на Историско-филолошкиот факултет во СПб. за 1901–1902 уч.г.).

⁵ Дури и самиот Ив. С. Аксаков во 1886 година им се обрнал на Македонците: „Зошто вие не го земете за литературен јазик своето македонско наречје што е побогато од бугарското и поблиско до нашето. Тоа ќе не приближи и ќе не сврзе посилно“ („Свобода“, VI, 786, София, 13. IV 1892, 3).

лемиот разгор на жестоката дискусија во руската јавност по објавувањето (1886) на обемиот зборник „Обычаи и ѱсни *Бугрецкихъ сербовъ* (въ *Призренѣ, Ийекѣ, Моравѣ и Дибрѣ*)“ од рускиот конзул во Солун И. С. Јастребов, во кој се застапува тезата дека и македонските народни песни и обичаи од Дебарско се – српски, се исгвемани на српски јазик и дека Македонците се – Срби. Тоа се совпадна со периодот кога националните пропаганди безмилосно ја черечеа Македонија преку црквите и училиштата. Така погледите на Драганов внесоа трета димензија во српско-бугарската етнографска расправија и со тоа постојната слика за македонската етнографија во јавноста супштествено се декомпонира.

Дополнителна тежина на настапите на Драганов во полза на посебниот статус на македонскиот народ и на македонскиот јазик им даваше фактот што тоа беше дело на еден етнички (бесарапски) Бугарин, роден и школуван во Русија, воспитаник и на угледниот бугарски славист во Русија Марин Дринов, а поставен за преподавател во Солун од Бугарското министерство за народна просвета и плаќан преку касата на Бугарската егзархија во Цариград, на бугарска служба токму во најугледната егзархиска просветна институција во Македонија Солунската гимназија „Св. Кирил и Методија“.

III

Што беше новото во јавните настапи на Драганов што внесе толкава возбуда во словенската филологија и во балканската политика на Русија?

1. Петар Драганов прв во руската славистика во 1887 година образложено, со силата на повеќе филолошки студии и со цел тритомен „Македонско-славјанский етнографический, диалектологический, литературный и лексикографический сборник“ (официјално претставен во Етнографското одделение на Императорското руско географско друштво и одушевено прифатен за печат и закитен со сребрен медал) смело објави пред руската славистичка јавност дека Македонците не се ни Срби, ни Бугари, туку нешто трето: одделна словенска народност – Македонци.

2. Врз основа на двегодишните истражувања на македонските говори и граничните линии со бугарските и српските говори, врз нови теренски проучувања ги претстави „Особенности ударения, звуков, форм, сочинения и словаря Македонско-славјанского наречия и его говорив по сравнению с таковыми-же сербскими и болгарскими. (Материалы для сравнительной грамматики славянских наречий)“,

укажувајќи посебно на границата „между сербским и болгарским ‘языками’ в Северной Македонии“ (1887), па дури и објавувајќи опширна студија „Носовые гласные звуки в современных македонско-славянских и болгарских говорах“ (1888)⁶, Драганов првпат со научни методи и средства покажа дека македонскиот не е *наречје* на српскиот или на бугарскиот *јазик*, туку посебен и различен *јазик* во светот на јужнословенската филологија што има право и потреба да се издигне на литературно ниво.

3. Со импозантниот материјал од својот „Македонско-славянский сборник с приложением словаря“⁷ младиот руски славист нагледно потврди дека македонскиот фолклор, како што пред тоа покажаа и зборниците на Верковиќ и Миладиновци, не е помалку богат и разгранет од српскиот и бугарскиот и дека сеуште претставува жива функција во духовниот живот на Македонците.

4. Во ерата кога сеуште не беа згаснати дискусиите околу корените на старословенскиот кирило-методиевски писмен јазик во врска со „так называемых паннонских элементов староцерковно-славянского словаря“, Драганов уште од Солун (1887) донесе „Сведения по вопросу о происхождении и родине церковно-славянского языка древняго периода“, дури и со „Дополнительные материалы по вопросу о происхождении и родине церковно-славянского языка древнейшего периода“⁸, создавајќи подоцна (1900–1902) и уникален четиритомник како проект на Руската академија на науките под описниот наслов „Хронологическая и разъяснительная библиография литературы о Свв. Кирилле и Мефодии, первоучителях славянского народа, на всех европейских и некоторых восточных языках, за первую тысячу лет существования (с ½ IX в. по XIX в. включительно), с обозрением предметов искусства сюда относящихся и присовокуплением указателей к этой литературы“⁹.

⁶ „Русский филологический Вѣстникъ“, 1, Варшава, 1888, 1–27.

⁷ *Македонско-славянский сборникъ съ приложіемъ словаря*. Составилъ П. Драгановъ. Выпускъ I, „Записки Императорскаго Русскаго Географическаго Общества по Сѣдѣнію Этнографіи“, т. XII, в. I, СПб., 1894, III–XXXIV + 1–238.

⁸ Ракописите останаа ненапечатени.

⁹ Драганов на кориците на сепаратот „О македонизмахъ...“ афишира дека веќе се подготвени за печат во издание на ИРАН четирите тома:

Т. I, Библиографія Рукописной литературы о Свв. Кириллѣ и Мефодіи съ ½ IX в. по XIX в. включительно.

5. Драганов во Солун направил и опфатна студија „Об изучении современной Македонии в отношениях этнографическом, статистическом и диалектологическом“¹⁰ и објавил „Общий этнографический очерк Македонской провинции“ (1878)¹¹ со опширен „Этнографический очерк славянской части Македонии“ (1888)¹² и со „Нови изследвания върху изучението на съвременна Македонија в отношения етнографическо, филологическо и историческо“ (1888)¹³, па сето тоа го заокружи со комплексната статија „К вопросу о населении современной Македонии“ (1900)¹⁴, разобличувајќи ги методите и средствата на пропагандите во денационализаторската политика врз македонското население преку училиштето, јазикот, историјата и црквата.

6. Врз основа на истражувањата на Света Гора, како и по црквите и манастирите во Македонија, Петар Драганов се запозна со зачуваното средновековно писмено наследство, па во издание на Руската академија на науките ја објавил студијата „О македонизмах типика письменного и переплетного искусства, по юго-славянской рукописи половины XVII в.“ (1903)¹⁵, а во посебна сатија во врска со оштетувањето и преправањето на натписите во фреските во македонските цркви енергично укажа на „болгарских и сербских подделках истории и археологии в Македонии“ (1900)¹⁶.

7. Во прилогот „Юго-славянские книги и статьи, напечатанные греческими буквами“ (1905)¹⁷, објавен исто така во изданијата на

Т. II. Библиография Старопечатной и Новой литературы о Свв. Кириллѣ и Методіи съ конца XV по XIX вв.

Т. III. Обзорніе предметовъ Изобразительнаго и Музыкальнаго искусствъ, относящихся къ Свв. Кириллу и Методію.

Т. IV. Указатели Систематическій, Языковой и Алфавитный ко Всеобщей Кирилло-Методіевской Библиографіи.

¹⁰ Од прегледот на 15 Драганови „Неизданне и рукописные труды и статьи по Македонциѣ и Славянской филологиѣ“, објавен на коридорите од сепаратот „О македонизмахъ...“.

¹¹ П. Драгановъ, Общій этнографическій очеркъ Македонской провинци, „Извѣстія СПбСБО“, № 11 и 12, СПб., 1887, 595–602.

¹² „Извѣстія СПбСБО“, № 1, 1888, 31–36; № 2, 84–98; № 3, 162–196; № 6–7, 312–329; № 9, 501–510.

¹³ „Зорница“, № 4–8, Цареградъ, 1888.

¹⁴ „С.-Петербургскія Вѣдомости“, № 200, СПб., 24. VII (6. VIII) 1900, 3.

¹⁵ „Извѣстія ОРЯС“, VIII, 2, СПб., 1903 (Отдѣльный оттискъ, 1–17).

¹⁶ „С.-Петербургскія Вѣдомости“, № 273, 24. VI 1900, 1.

¹⁷ „Извѣстія ОРЯС“, X, 1, 1905, 324–334 (Отдѣльный оттискъ, 1–10).

Руската академија на науките, Драганов меѓу првите укажа на македонските текстови печатени со грчкото писмо, како и на некои ракописни материјали на народен јазик пишувани со грчката азбука во XIX век.

8. Едни од најобемните и не помалку интересни материјали од необјавените зачувани ракописи на Драганов се оние што се однесуваат за школскиот систем и прегледите на учителскиот и ученичкиот состав во егзархиските училишта во Солун, но и во цела Македонија¹⁸, како и подготвените, но непубликувани статии што се однесуваат за македонските состојби и за актуелните научни проблеми што имено во тоа време ја брануваа славистичката јавност, но поради организираниите реакции од балканските и надлежните руски центри, останаа во богатиот личен архив на авторот, каде што сè до 1940 година се чуваа средени во неговиот дом во родното гратче Комрат.¹⁹

IV

Од познатите текстови на Драганов се дознава дека тој бил темелно запознат со сè што било напечатено на македонски јазик до неговото време и располагаал со многу ракописи добиени од современите. Прави впечаток дека тој бил во личен контакт или посредно преку делата бил запознат со најзначајните интелектуалци и национални дејци и автори на книги и македонски учебници од половината на XIX век. Тој ги знаел и ги користи пишувањата и македонските акции, на пр., на Ѓорѓија М. Пулевски²⁰, Григор Прличев²¹, Кузман

¹⁸ Arhiva Națională a Republicii Moldova, Chișinău, fond personal Petre Draganov, nr. 1262.

¹⁹ Архивъ, Книгохранилище и Музей Драгановыхъ въ Комраѣтъ, Бес. губ. Б. у. Печатано въ Типографіи Д. Б. Шора, Болградъ, б. г.

²⁰ Драганов прв ја сублимира националната идеологија на Пулевски, користејќи го обилно неговиот „Речник од три језика“ (1875) и речиси во целост ја препечатува неговата поема „Самовила Македонска“ (*Македонско-славјанскій сборникъ съ ѣриложениемъ словаря*, 1894, 230–234, припишувајќи му ја нему и песната „Умираюцій Хаджи-попъ Теофилъ и Корчанская Самовила, его посестрима“, 229–230).

²¹ Драганов беше колега на Прличев во Солунската гимназија, пишува за неговата славна поема „Сердарот“ и за атинската награда, но остави и мали спомени за него (Блаже Ристовски, *Портрети од македонската лиге рајѣурна и национална историја*, I, Скопје, 1983, 188–192).

Шапкарев²², Темко Попов²³, Марко Мушевич²⁴ и др., а ги користел и делата и написите на Пејчиновиќ, Крчовски, Цинот, Теодосија Синаитски, посебно на Миладиновци, Верковиќ, Жинзифов, Партенија Зографски, Георги Динката, Киријак Држилович, Димитар В. Македонски, Константин Петкович и др.

V

Преку печатот, па и со посредство на Рускиот генерален конзулат во Солун, Драганов знаел и за движењата сред младата македонска интелигенција во емиграцијата²⁵, особено во Бугарија, за Македонскиот комитет во Софија и за обидот преку Белград (1886) да се работи за признавање на посебноста на македонската народност и на македонскиот јазик и за обнова на Охридската архиепископија како македонска црква, па и за обидот да се издава весникот „Македонски глас“ (1887) во Цариград на македонски јазик²⁶. Бил информиран и за револуционерното организирање и раздвижување во Македонија и во емиграцијата, а бил во тек и со започнатата српско-бугарска полемика во С.-Петербург околу зборникот на солунскиот руски конзул И. С. Јастребов, со когошто бил и во постојан личен контакт во Солун. Така тој го почувствувал македонскиот дух и стремежот на народот за културно-национална афирмација.

²² Драганов често се служи со цитати од македонските учебни прирачници на Шапкарев за шопско-македонскиот антагонизам во однос на јазикот и народноста, иако подоцна токму Шапкарев е принуден да настапува против македонистичките ставови на Драганов, па и да се брани од нападите во в. „Свобода“.

²³ Членот на Македонскиот комитет во Софија Т. Попов исто така беше на служба во Солунската гимназија „Св. Кирил и Методија“ и ги пишуваше прекорните писма до Д. Бадовиќ и ја составуваше неobjавената брошура на македонски јазик „Кој е крив?“.

²⁴ Драганов имал случајна средба со Марко Мучевич уште во 1885 год. во кабинетот на Ламански, кога му донел некои „записи на својот роден говор“ (СПбФ АРАН, СПб., ф. 35, оп. 1, ед. хр. 492, л. 12), а во Солун Драганов добил цел „Споредбен мијачко-брсјачки речник составен од Мијакот од Крушево Марко Мушевич“ (П. Драгановъ, Македонско-славјанскій сборникъ, I, VII).

²⁵ Блаже Ристовски, *Крстие П. Мисирков (1874–1926). Прилоџ кон иџроучувањето на развијокој на македонската национална мисла*, Скопје, 1966, 70–89.

²⁶ Д-р Климент Цамбазовски, *Културно-оџишесџвениџе врски на Македонците со Србија во шекој на XIX век*, Скопје, 1960, 168–171.

Според тоа, македонизмот Драганов го придобил исклучиво од и во самата Македонија, па преку (во Солун) подготвените македонистички студии и лично собрани материјали, без странично влијание, врз основа на сопствените сознанија, се врати во Русија за да ѝ покаже на дезинформираната руска славистичка јавност, врз основа на изворни аргументи: која и каква е Македонија и што се и зошто се Македонците посебен етнокултурен историски субјект.

VI

Реакцијата на славистичката и политичката јавност на појавата на Петар Драганов имаше две основни фази. Првата фаза се изрази веднаш по стигнувањето во руската престолнина и се карактеризира со стигматизиран прием на неговите филолошко-етнографски „откритија“ во словенофилските кругови (1887–1888), особено со почетокот на објавувањето на неговата најавена „Македонска енциклопедија“. Тоа всушност беше извесно продолжение на полемиката во врска со Јастребовиот зборник. По оваа проблематика на страниците на словенофилскиот орган остро се спротиставија и српската (Панта Среќковиќ²⁷) и бугарската страна (Марин Дринов²⁸), па наскоро беа ангажирани и македонски претставници во таа писмена дискусија (Кузман Шапкарев, Димитар Матов, Ефрем Каранов, Димитар В. Македонски и др.). Тоа и се сфати како нормално продолжение на полемиката околу Македонија и македонскиот јазик што се разврза во врска со Јастребовиот зборник.

Столбот на подкрепата на Драганов во првата фаза беше авторитетот на угледниот руски славист проф. В. И. Ламански со улогата на Универзитетот, во Етнографското одделение на Императорското руско географско друштво и во Редакцијата на словенофилскиот орган „Извѣстiя С.-Петербурѣскаго славянскаго благотворителнаго общества“. Но во разорот на полемиката во создадената поларизација Ламански го загуби редакторското место и се смени редакциската концепција на словенофилскиот орган. Притоа Драганов ги загуби перспективите за очекуваната универзитетска кариера и во потрага по голата егзистенција се најде зафрлен во најдлабоката руска провинција како учител во родното гратче Комрат. Тоа претставуваше привремен триумф и на антимакедонистичките струи во Русија.

Втората фаза од Драгановата одисеја започнува со објавувањето на неговиот „Македонско-славјанский сборник“ во едицијата на

²⁷ „Извѣстiя СПБСБО“, № 9, 1887, 440–449; № 11 и 12, 1887, 539–550.

²⁸ „Извѣстiя СПБСБО“, № 1, 1888, 8–18; № 4, 1888, 193–205; № 7–8, 1888, 343–352.

Императорското руско географско друштво во С.-Петербург (1894) и се карактеризира со пожестоки реакции на национално-политички инструираната славистичка јавност во Бугарија и Србија, како и во Русија. По пласираните факти и аргументи во прилог на афирмацијата на македонскиот етно-културен субјективитет на народот во Македонија, се јавија не само противниците на македонизмот во славистиката, туку и негови угледни заштитници. Дури и еден славист од реномето на Л. Нидерле не можеше да ја игнорира улогата на П. Драганов (и К. Мисирков). Во Јагичевата „Енциклопедија славјанской филологиј“ тој изречно го определи неговото историско место: „Во овој спор, во кој дури и најдобрите научни истражувачи од обете страни не секогаш можеа да го отфрлат едностраното гледиште, се замешуваа, и општо земено пообјективно, дури и други истражувачи словенски и несловенски, главно руски, и од нивните кружоци најпосле се појави трета теорија, според која македонските Словени не се ни Срби, ни Бугари, туку посебно, самостојно словенско племе – *Македонци*. Такво беше, на пр., гледиштето на П. Драганов во 1887 г. и во тој дух во 1890 г. С.-Петербуршкото словенско друштво ја издаде етнографската карта на Балканскиот Полуостров со трудовите на Комаров и Зарјанко, и тоа гледиште сега го поддржува Ј. Цвиик“²⁹.

VII

Очигледно се работеше и за нова фаза во развитокот на македонското прашање воопшто. Тоа беше периодот кога не само во Македонија и сред македонската емиграција, туку и во пошироките меѓународни релации се пројави на широката сцена македонската свест. Тоа беше време кога настана демонстративниот пребег на учениците и студентите од Солун преку Белград во Софија и обратно, кога по задушвањето на Словеномакедонската книжевна дружина на Пулевски во Софија (1888), од Скопје егзархискиот митрополит Теодосија Гологанов се обиде да ја отфрли Бугарската егзархија (1890/91) и со основа на Охридската архиепископија да ја заокружи македонската културно-национална автономија³⁰. Тоа беше моментот на помасовниот јавен продор на македонската идеологија во печатот. Книгата на Спирос Гулапчев „Един оглед по етнографијата

²⁹ „Енциклопедија славјанской филологиј. Издание Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской академіи наукъ. Под редакціею орд. акад. Ягича. Выпускъ 2. Л. Нидерле: *Обозрѣніе современнаго славянства (съ картою)*, Санктпетербургъ, 1909, 151.

³⁰ Д-р Славко Димевски, *Митрополиитот скойски Теодосиј – Живој и дејност* – (1846–1926), Скопје, 1965.

на Македонија“ (1887) и посебно излегувањето на весникот „Македонија“ на Коста Шахов (1888) ѝ дадоа нова димензија на македонската афирмација. Истовремено, излегувањето на Шишмановиот „Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина“ (1889) овозможи да се пласираат богати етнографско-фолклорни материјали од цела Македонија, а низ камуфлираната „народна поезија“, на пр., на Ефрем Спространов, Трајко Китанчев, Марко Цепенков и други проговори најчистиот западномакедонски збор што претставуваше практична потврда на согледувањата и ставовите на Драганов и основна база за конституцијата на Мисирковиот македонски литературен стандард.

Токму во тоа време од Виена стигна и делото на австрискиот Чех Карл Хрон „Народноста на Македонските Словени“ (1890)³¹ што успешно и мошне функционално се вклопи во општата дискусија за Македонија и Македонците³². Зашто, имено тогаш во Софија беше организирана Младата македонска книжевна дружина (1891), која преку својот орган „Лоза“ (јануари 1892) прокламира фонетски правопис на македонизираниот бугарски јазик и со иницираните национални идеи во списанието ја предизвика најострата дотогаш реакција на официозот на Стамболов „Свобода“ против „националниот сепаратизам“ на „лозарите“, па во општата акција против македонскиот подем беше ангажирана и полицијата и војската³³. Се во тоа време во Софија се конституираа и македонските социјалисти на Главинов, а како неопходен пат, во Солун беа поставени основите на тајното организирање на македонската оружена револуција (1893). Тогаш и сред младата интелигенција во Белград продолжи уште појасно духот на „лозарството“ изразен преку новото јадро на Друштвото „Вардар“ (1893/94), каде што веројатно првпат се сретнаа и културно-националните дејци К. Мисирков и Д. Чуповски.

VIII

Следствено, Драгановиот прв том од планираниот тритомен зборник се појави во еден нов, поразвиен и поширок општествено-политички амбиент, но со истиот интензитет на антагонизираните ставови во славистиката околу македонскиот ентитет. Зад него и

³¹ Карл Хрон, *Народноста на македонските Словени*. Редакција и коментари: Д-р Христо Андонов-Полјански, Скопје, 1966.

³² Гане Тодоровски, *Прейходниците на Мисирков*, Скопје, 1968, 11–21.

³³ Блаже Ристовски, *Македонски лејтойис. Раскојки на литературни и национални теми*, I, Скопје, 1993, 42–122.

натаму остана поддршката од редакторот Ламански, но излегувањето на зборникот го поздравил и познатиот руски славист и литературен историчар А. Н. Пипин во угледното сп. „Вестникъ Европы“ (1894), нагласувајќи дека Македонија е „Јаболко на раздорот помеѓу Бугарите и Србите“ и дека „судбината на македонското наречје ќе зависи од степенот на политичката и културната енергија на српското и бугарското соседство, а исто така и од самата Македонија“³⁴. Малку потоа и доцентот на воронешкиот универзитет украинскиот славист А. И. Степович во „Филологическія записки“ (1897) по повод излегувањето на Драгановиот зборник меѓу другото напиша: „За изјаснувањето на прашањето за суштината на македонскословенското наречје оваа книга има посебна важност што уште повеќе ќе се зголеми по отпечатувањето на целото издание“ и ја подвлече „желбата на Македонија и на нејзиниот своевиден јазик да им се даде самобитен развиток, слободен од српските или од бугарските претензии“³⁵.

IX

Нападите против македонистичкото дело на Драганов не беа само од српските и руските слависти. Веројатно најжестоки се покажаа токму реакциите од бугарската средина, при што беа ангажирани токму автори од редовите на македонската интелигенција потчинета на туѓите големодржавни концепции и стремежи. Притоа Драганов преживеа многу навреди и понижувања, но тој никогаш, до крајот на животот, не се откажа од своите македонистички идеи и активности. Тие со време станаа јатката и на идеологијата на Македонското научно-литературно другарство во С.-Петербург (1902). Нив ги прифати и ги доработи помладиот современик Крсте Мисирков, со кого впрочем и заедно соработуваа во в. „С.-Петербургскія Вѣдомости“, иако сеуште немаме конкретни докази и за нивните лични допири. Затоа не е случајно што во послешните славистички публикации секогаш како примери за најсерioзна научна обоснованост и доследност во афирмацијата на македонската културно-национална мисла и како претставници на новото поглавје во историјата на словенската филологија од втората половина на XIX и првата половина на XX век се наведуваат токму имињата на Петар Драганов и Крсте Мисирков.

³⁴ Гане Тодоровски, *Прикосновения. Русско-македонские темы*, Скопје, 2005, 351–352.

³⁵ *Славянскія извѣстія. 93 оиъзыва о новѣйшихъ книгахъ по славяновѣденію*, Воронежъ, 1897, 142–143.

*Blaze RISTOVSKI***PETAR DRAGANOV'S MACEDONISTICS IDEAS
AND THEIR REFLECTION IN SLAVISTICS**

(Summary)

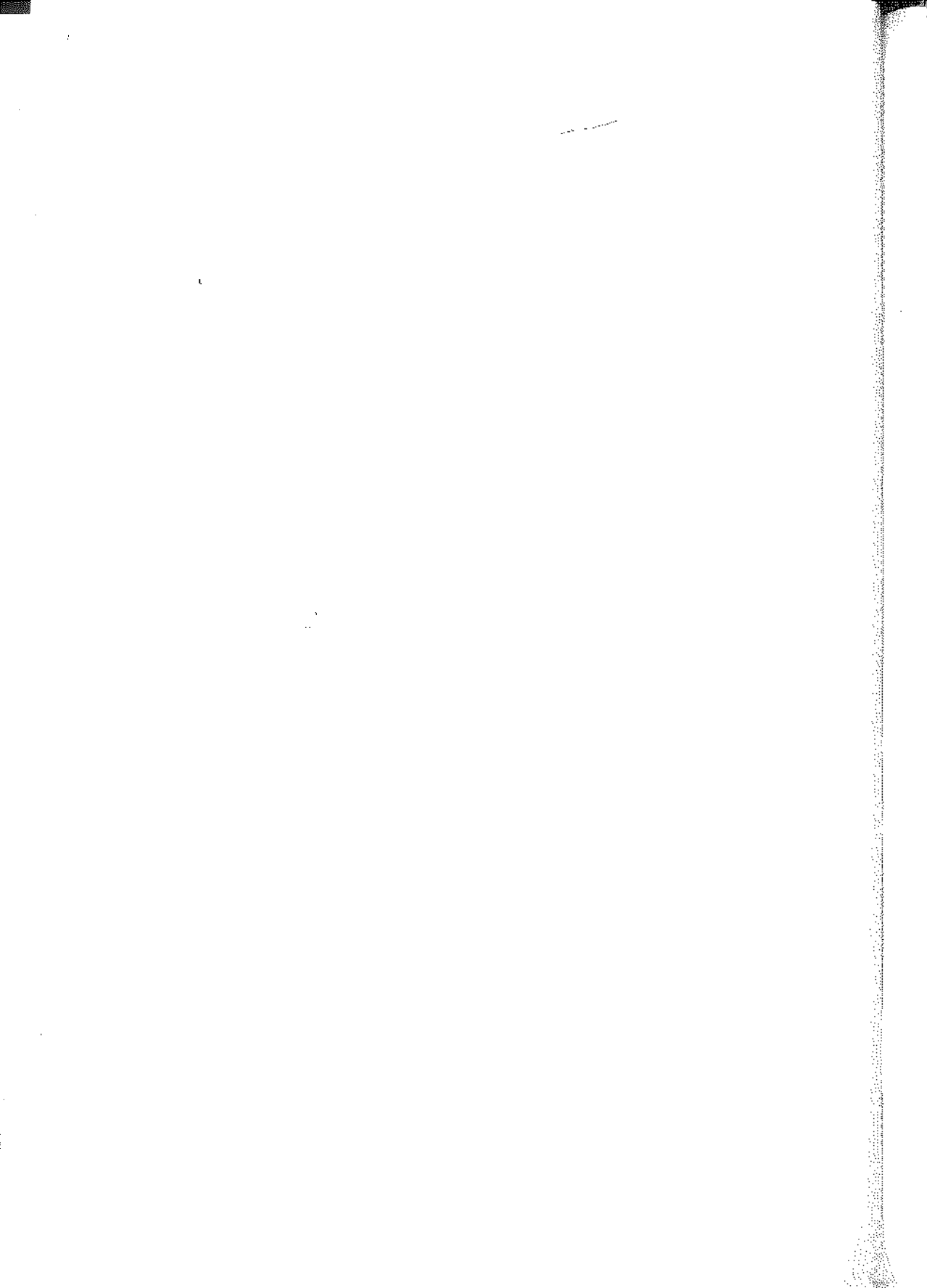
The Bessarabian Bulgarian and eminent Russian Slavist Petar Danilovich Draganov (1857–1928) was not only the founder of Macedonistics as a scholarly science in Russia, but also an inspirer of a new chapter of Slavistics in general. As a student of the St. Petersburg Slavist V. I. Lamanski, he was sent as an exarch teacher to the Bulgarian Cyril and Methodius Grammar School in Salonika and, during the two school years 1885–1887, conducted a versatile study of the homeland of Cyril and Methodius from its cultural and historic, philological and literary, folkloric and ethnographic aspects. He returned to St. Petersburg with an edition in three volumes of the "Македонско-славянский этнографический, диалектологический, литературный и лексикографический сборник", which was immediately accepted with great interest, rewarded and its publication by the Ethnographic Section of the Imperial Russian Geographical Society announced, although it was published only in 1894 and then just the first volume.

The collected materials and knowledge about the past and the actuality of the Ottoman Turkish province of Macedonia surprised the Russian scientific, scholarly, political and general public. Supported by his mentor Lamanski, for the first time in Russian scientific scholarship, on the basis of rich and original material from the field, with versatile knowledge of the real situation and the level of development of Macedonian national awareness, but also about the forms and the manner of the destructive activities on the part of foreign national propaganda in Macedonia, P. D. Draganov was a competent witness who said, on the basis of indisputable and scientifically verified facts, that the Macedonian people were a separate cultural and national entity in the Slavic world, that the Macedonian language was a separate subject in Slavic philology and that Macedonians had a continuous historical development and that they were fighting for their own cultural and national destiny.

His public appearances caused an almost frenetic discussion in Slavistics, especially concerning the history, language, literacy, folklore, ethnography and national awareness of the Macedonians. In fact, one year prior to the appearance of Draganov before the Russian public, a polemic had already begun concerning the language, folklore and ethnography of Macedonia, initiated by ethnographic anthology of I. S. Jastrebov, published at that time in St. Petersburg when the discussion was focused mainly on the issue of whether the Macedonians were Serbs, as Jastrebov claimed, or Bulgarians, as Marin Drinov was trying to prove. The appearance of Petar Draganov introduced a

third subject into the polemics by pointing out that they were neither Serbs nor Bulgarians, but a separate Slavic cultural and national entity – Macedonians.

In that 'ethnographic discussion' in the Russian Slavic and other press there were involved not only distinguished Russian Slavists and publicists but also relevant names from Serbian and Bulgarian Slavistics, and even some representatives of the Macedonian intelligentsia who were subordinated to Balkan conceptions of greater states. This denoted a new chapter in the history of Slavic philology from the second half of the 19th century and the beginning of the 20th centuries.

Катиа КУЛАНКОВА

ИСТОРИОГРАФСКАТА МЕТАФИКЦИЈА КАКО МЕТАИСТОРИОГРАФСКА ФИКЦИЈА

– КРИТИЧКО ПРЕПРОЧИТУВАЊЕ НА МЕТАФИКЦИСКАТА ПАРАДИГМА –

Епистемолошката контекстуализација на историографската метафикција

Проблематиката на историографската метафикција, применета во конкретна интерпретативна констелација и врз конкретна книжевна прагма, налага потреба да се заземе прецизен став по однос на неколку поими: автореференцијална фикција и нарцистичка проза, историска фикција, метафикција, теориска фикција, метаисториографска фикција и метаисториска метафикција. Одговорите на овие прашања треба да се дадат и од гледна точка на нивниот методолошко-епистемолошки статус во современата теорија, и по однос на нивната интерпретативна употребливост. Од тие одговори би можеле да произлезат најмалку две придобивки: прво, да се направи ревизија на веќе конвенционализираната постмодернистичка терминологија, второ, да се направи прелиминарна класификација на романескните практики.

Така, епистемолошката контекстуализација на историографската метафикција во овој оглед се замислува првенствено како прелиминарна схема на метаисториографската фикција (наративна, драмска, театарска, филмска), врз основа на којашто би можеле да се изведат модели на метафикционалност референтни за различни фикционални, метафикционални и нефикционални традиции. Во посебен оглед, кој може да се смета и како втор дел од дадениов, ќе биде преиспитана таа схема врз македонската современа романескна практика и ќе биде утврден доминантниот интерес на македонскиот роман по однос на метафикциските и метаисториографските оптики. Овде ќе бидат посочени неколку неодминливи примери

од македонскиот роман, кои се подеднакво референтни за схемата на метаисториографската фикција и метафикција, без оглед на тоа што истите не се толку познати и фамилијарни во европската и во светската критичка и херменевтичка теорија и практика. Но, се надевам дека ќе бидат показателни за славистичките кругови, токму во ваков епистемолошки, компаративен и интертекстуален книжевен контекст.

Фикција и мимеса

Фикцијата, аналогно на тоа метафикцијата и метанарацијата, се комплементарни, па сепак различни поими. Фикцијата не се исцрпува со нарацијата, затоа што е поширок поим од неа и ги вклучува сите облици на фикција (освен романескната и новелистичката, ја подразбира и драмската илузија на стварност, потем театарската и филмската), а нарацијата, од друга страна, се сретнува и во некнижевни и неуметнички облици. Нарацијата е карактеристична за секоја артикулирана, дискурзивна мемориска практика. Во овој оглед ние ќе се служиме најмногу со примери од романескната продукција, а театарската и филмската ќе ги оставиме за некоја друга прилика, иако ќе ги опфатиме имплицитно. Контекстуализирана долго време по однос на историјата и стварноста, книжевната фикција, во втората половина на 20 век, конечно се контекстуализира и по однос на самата себе – дијахрониски и синхрониски, тематски и семиотички/поетички. Се постави прашањето на диверзитетот на фикционалноста, прашањето за тоа какви видови фикција постојат, на различни рамништа на миметично, парамиметично и метамиметично претставување на стварноста, во уметноста и во книжевноста. Во тој контекст се констатираше дека фикционалните презентации на стварноста, особено јазичните, перформативните (театарските, филмските) и визуелните (ликовните) илузии на стварноста, во историјата се проследени и од некои парафикционални облици. Во тие облици објектот на репрезентацијата (илузијата, мимесата) не е секогаш јасно разграничен и индиферентен (емотивно и когнитивно) од предметот на репрезентацијата, ниту пак неговата позиција е секогаш јасна: се случува, имено, самиот субјект да заземе позиција на предмет на перцепција, а објектот да игра улога на субјект на перцепција. Извесна доза на автоперцептивност никогаш не и била туѓа на уметноста. Таа постојано се интересира за својата функција, за модусите со коишто се остварува како уметност и кои ја разликуваат од неуметничката стварност (социјална, биографска, историска, невербализирана). Таа автоперцептивна функција уметноста ја остварува иманентно, во самите уметнички облици. Тоа го постави, покрај прашањето на разграничувањето на уметноста од историјата/стварноста, и прашањето за идентитетот на уметноста од историјата. Се дојде до сознание дека уметноста и теоријата конверги-

раат една кон друга. Тогаш требаше да се даде одговор дали уметноста врши функција на теорија или на историја (историографија), на пр. или теоријата и историјата се естетизираат. Дали станува збор за метаисториска фикција или за историска и историографска метафикција. Очигледно дека во центарот на интересот беа два дискурса: дискурсот на книжевноста и дискурсот на историјата. Од нив двата произлегоа сите варијанти, градации и комбинации на фикционалност.

Така се стабилираше теоријата на метафикционалноста сфатена како манифестација на фикционалноста, па следствено помалку како теориски, а повеќе како уметнички дискурс (книжевен, театарски, филмски). Метафикционалноста ги теоризираше фикционалните дискурси, односно естетското го става во функција на теориско, при што не го укинува естетското, туку само го модифицира. Оваа расправа се одвиваше во услови кога на глобално цивилизациско рамниште се покренува прашањето на мета-дискурзивноста и дискурзивноста, кога, имено, се правеше регистар на мета-дискурси (метаполитички, метареторички, метатеориски, металингвистички [Бахтин 1929/1967], метајазичен [Хјелмслев 1961], метатекстуален). Фикционалноста во потесна смисла на зборот, дефинирана како мимеса на стварноста, повеќе не се смета за единствен предуслов за конституирање на уметничкиот дискурс. Уметноста и по дефиниција стана релативно независна од стварноста, стана составен дел од стварноста, стана предмет на репрезентација на уметноста, самата себеси предмет. Дискурзивните, вербални уметности покажаа посебен интерес за автоперцепција и ја развија оптимално автореференцијалната и метајазичната функција. Доволно беше да се смени позицијата на посматрање и да се ревидираат функциите, да се прекодира семиозисот на дискурсот. Естетската функција (литерарноста, театарноста, филмичноста) беше реплика на метајазичната функција свртена кон кодната припадност (дискурзивна, родова или жанровска).

Нарцисийичка проза

(од авторефлексивна и автореференцијална, до авторефлексивна и иманентна проза)

Појавата на секој метајазик е проследена со зголемување на интересот за самопроменување (автореференцијална) на дадениот јазик/дискурс. Иако книжевноста теорија ја поставува автореференцијалната функција на книжевноста на преден план дури во дваесеттиот век, прашањето на самосвесноста и на самопроменувањето во склоп на изворните книжевни дела било, најверојатно, отсекогаш присутно во книжевните практики.¹ Авторе-

¹ *Хамлет* на В. Шекспир, *Дон Кихот* на Сервантес, *Шест лица го бараат авторот* на Л. Пирандело, *Проклетата авлија* на И. Андриќ.

ференцијалноста на книжевноста извесно време во теоријата се поима како иманентна поетика и автопоетика. Подоцна се развива една специјализирана теориска епистеме, која воведува и други термини, а некои од нив денес преовладуваат во книжевната теорија. Отсуството на интерес кај теоријата за некои суштествени обележја и функции на книжевноста е карактеристично за севкупниот комплекс на интертекстуална конституираност на книжевните текстови: имено, интертекстуалноста ги обликува своите почетни искуства и модели уште во мугрите на книжевноста, но теоријата на интертекстуалноста се развива како дискурс за интертекстуалните облици дури во втората половина на 20 век. Всушност, автореференцијалноста и авторефлексивноста (самоозначувањето и самопромислувањето) се автотекстуални искуства и, како такви, спаѓаат во редот на интертекстуалните варијации, т.е. претставуваат манифестации на интертекстуалноста тесно поврзани со поетската и со метајазичната функција на книжевниот текст. Во тој контекст, треба да се истакне дека постмодернистичката парадигма ја дефинира автореференцијалната книжевна практика и како *нарцисичка проза* или *нарцисоиден дискурс*.

Самопромислувачкиот пристап, издигнат на рамниште на легитимна конструктивна книжевна постапка, па дури и на ниво на посебен книжевен дискурс (вид, подвид), се вбројува во еден од позначајните топови на современата книжевна теорија. Колку е поосвестена саморефлексивната (автопоетичка, автореференцијална) практика во книжевноста, толку е понагласена потребата од нејзино теориско промислување, толку повеќе теоријата се смета за повикана и должна да даде свој одговор. Во текот на 20 век се забележува наплив од теориска литература, од критичко-методолошки концепции заинтересирани за авторефлексивниот капацитет на книжевниот текст и за авторсференцијалната конституција на книжевниот знак/семиозис. Михаил Бахтин (1977 [1928]), со теоријата на хетероглосијата на романот и со посматрањето на пародијата како облик на хетероглосија (или обратно, хетероглосијата е пародизација на раскажувачката ситуација и увод во критичкиот дијалог со историјата, со цивилизацииските, просторно-временските и етичките другости, па во тој склоп и увод во дијалогот на раскажувачот/лицот со самиот себеси. Роман Јакобсон (1958) ја вбројува автореференцијалноста меѓу составните делови на јазичната порака, ја дефинира како доминанта на книжевната порака и ја препознава во интересот на знакот за самиот себе, во неговата моќ да означува не само предмети надвор од знакот туку и внатре во знакот (во склоп на книжевното дело како покомплексен знаковен состав). Постструктуралистичката и деконструктивистичката расправа околу сводливата и несводливата разлика е исто така симпозион за другоста кој е поттикнат токму од потребата да се артикулира свеста за самиот себе и претставува обид авто-

перцептивниот логос да се издигне на ниво на легитимна културна и социјална практика. При тоа, книжевноста е секогаш земена како парадигма на автоперцептивен дискурс. И неколкуте варијанти на рецепционистичката епистеме (од Јаус, преку Изер и Еко до *новиот историзам*, херменевтиката на субјектот, теоријата на системите, компаратистичкиот имагологизам и теоријата на интертекстуалноста) се референтни за автопостизмот на/во дваесеттиот век.

Метаинтекстуалноста како увод во метафикционалноста

Самосвесното и намерното конституирање на романескиот дискурс како метајазичен – а не само јазичен, како метатекстуален – а не само текстуален, како метакнижевен – а не само книжевен, создава предуслови за брз пробиџ на метафикцискиот дискурс врз фоиот на традиционалната фикција. Во 20 век (и тоа не само во периодот на постмодерната, туку и во време на модерната), се одвива процес на интеграција на метафикцијата во фикцијата. Всушност, фикцијата се остварува во форма на метафикција и тоа е доминантно обележје на поновата книжевна практика. Така ескалира интересот за сите варијации и комбинации на фикционалност и метафикционалност, првенствено во раскажувачките видови. Овде најнапред треба да се потсети дека европската традиција на авторефлексивна книжевност (проза, драма и поезија) и на автореференцијалноста на книжевноста како нејзина битна системска карактеристика (фикција), постепено се преименува во метафикционална книжевност (метароман, метадрама, метапоезија), како последица на влијателното и масовно присуство на англо-американските теориски и критички практики и нивните парадигми.

● на што го заговори европската теорија испишана на многу различни јазици и врз различни книжевни искуства, почнувајќи од Михаил Бахтин, Роман Јакобсон, Борис Успенски и Јуриј М. Лотмаи, завршувајќи со Ренате Лахман, Никлас Луман, Манфред Франк, Пол Рикер, Цветан Тодоров, Виктор Жмегач и Новица Петковиќ, на пр., го трансформираа и го промовираа, на меѓународно ниво, англо-американските теоретичари, универзитети и публикации. Тука е особено значајно да се истакне фактот дека метафикцијата стана и предмет на бројни интерпретативни студии кои ја афирмираа метафикцијата, подоцна и историографската метафикција, врз примери од американската книжевност. Тие се наметнаа како референтни и неодминливи во херменевтиката на метафикцијата во Европа, па може да се каже дека илустративни и речиси синоними за метафикцијата се дела од англо-американски исход,² без оглед што некои

² Такви се романите на Џејмс Џојс, Џон Фаулс (*Женската на францускиот йоручник, Маџо, Маџош*), на Доналд Бартелми (*Грабски животи*), Џон Барт (*Изгубени во*

дела се од француската, англиската, руската, полската книжевност, а да не зборувам за македонската, на пр. Се чини дека извонредни примери на метафикционалност и на метаисториска фикција имаме во романите на Алфред Деблин, Херман Брох, Роберт Музил, Криста Волф,³ Маргерит Јурсенар, Витолд Гомбрович, Андреј Бели, Михаил Булгаков, Итало Калвино, Умберто Еко, Паскал Кињар, Меша Селимовиќ или Слободан Мицковиќ, ама домицилните теории потешко излегоа на светскиот пазар на метафикциски вредности. Глобализацискиот амбиент сепак изврши силно влијание врз развојните текови на книжезната теорија во светот. Тоа не значи дека прашањето на метафикцијата е разрешено и дека нема место за натамошни проучувања, појаснувања и за надминување на некои конфузии по однос на дефинициите на метафикцијата, а особено по однос на историографската метафикција, како субжанровска реализација на метафикцијата.

Метафикција

Метафикцијата е едновременно и интерес/свест за себе (конкретното дело, конкретниот субјект), но и интерес/свест за другите дела/субјекти наспрема коишто даденото дело и субјект се позиционираат во светот на книжевноста, во светот воопшто, во системот на вредностите...⁴ Метафикцијата по дефиниција е фикција за фикцијата, книжевност за книжевноста, литераризирана поетика, внатрешна поетика или автопоетика на книжевноста за самата себе, за својот статус, за своите ограничувања, за својата социјална улога, за своите конвенции и конструкти. Оптиката на метафикцијата станува освестена практика во епохата на постмодерната и станува составен дел на поетиката на постмодернизмот, по малку ексцентрично и суетно, заборавајќи дека во суштина и на модернистичката поетика не ѝ се туѓи метафикциски и автофикциски конструкти и пристапи (да се потсетиме само на *Светилничкиот* на Вирџинија Вулф од 1927 и на *Уликс* на Џејмс Џојс од 1922 г., на пр.). Она што ја поткрепува таквата нејзина позиција е поддршката што ја доби од страна на теоријата.

Во својата книга *Метафикција. Теоријата и праксијата на само-свесната фикција*, Патриша Во ја дефинира метафикцијата како „пишување кое е свесно за самото себе (self-consciously) и кое систематски

куќата на смејта), Роберт Кувер (Fiksongs & desante), В. Х. Гас (*Во срцејто на срцејто на земјата*), односно на асимилираните автори од типот на Салман Рашид и Владимир Набоков.

³ Умберто Еко, Криста Волф и Х.Л. Борхес, спаѓаат меѓу најчесто цитираните автори од неанглофоната провинцијата во англиско-американската применета теорија.

⁴ Се смета дека терминот потекнува од 1970 год., кога го воведува еден американски критичар и „самосвесен романсер“ (како што вели Патриша Во) – Вилјам Х. Гас.

покажува интерес за врската меѓу фикцијата и стварноста (1984, 2). Метафикционалното пишување „не само што ги испитуваат фундаменталните структури на наративната фикција, туку исто така ја проучуваат и можната фикционалност на светот надвор од фикционалниот книжевен текст“. Самите романиери покажуваат висок степен на знаење и свест за постапките што ги применуваат и за теориските импликации на книжевните постапки.⁵ Метафикционалното творештво едновремео создава фикционални илузии за светот (ја поттикнува сензибилноста за миметичниот реализам кај читателот), и опоменува дека тие илузии се сепак книжевни конструкции и симулакруми.

Таа покажува дека, всушност, „во книжевната фикција е возможно единствено да се претстават *дискурсите на светот*“, а не самиот свет. Така, метафикцијата може да се дефинира како метадискурзивен книжевен вид. Она што посебно го привлекува вниманието во теоријата на Патриша Во е дека метафикцијата е практика постара и од самиот роман и дека „метафикцијата е тенденција или функција својствена (инхерентна) на сите романи“, дека *јазикот на фикцијата* (на романот) е иманентно самосвесен и дека да се проучува метафикцијата значи да се проучува *идентификацијата на романот* (П. Во 1984, 5).⁶

Метафикцијата го свртува вниманието на јавноста спрема книжевноста како толкувачки чин и како конструкција. Денес би можело да се каже дека конструктивизмот и деконструктивизмот во книжевноста и во книжевната теорија се иницирани со поетиката на метафикцијата. Книжевноста се посматра повеќе како конструкција и деконструкција на стварноста одошто како нејзина проекција, одраз, рефлексija и мимеса. Ако и претставува некаква репрезентација и мимеса, тогаш фикцијата во својот метафикционален вид е индиректна, посредувана преку другите дискурси и текстови, таа е репрезентација на дискурсите на стварноста. Тоа ја нагласува разликата меѓу фикцијата и стварноста/историјата, ги отвора широко вратите на интертекстуалните теории на книжевноста и дава доволно причини со тек на време да се ре-дефинира поимот книжевност во контекст на автопоетичката и метатекстуалната функција на книжевноста.⁷

⁵ Често наведувани примери за метафикција и метанарација се романите *Блед оџан* на В. Набоков, *Ако една зимска ноќ еден џајнтик...* на Итало Калвино, расказот *Џер Менар, авторот на Кихот* на Х. Л. Борхес...

⁶ Како карактеристични метафикционални техники се сметаат: субверзија на улогата на омнисецниот раскажувач; пародијата; инволвирањето на читателот во раскажувачката или драмската ситуација; псевдофикционалните биографии и автобиографии (симулациите и мистификациите); приказна во приказна, роман во роман, драма во драма, театар во театар.

⁷ Метафикцијските практики се поврзуваат и со промовирањето на тривијалните и популарни дискурси во книжевноста и во филмот (научната фантастика во книжевноста и

Метафикцијата е употреба на книжевноста како метајазик или јазик за сопствениот јазик, како фикција во којашто преовладува метајазичната функција, интересот за сопствениот книжевен код, за кодот на самата фикција. Затоа метафикцијата е фикција за фикцијата. Метајазикот се остварува во голема мера како фикционален говор, а фикцијата се надополнува со метајазични постапки. Секоја препознатлива, оформена метанарација или метафикција има двоен референцијален капацитет: од една страна, да упатува и да зборува за другиот, за некнижевниот свет, а од друга страна да упатува на себе, да зборува за себе и за сопствените раскажувачки постапки, за сопствената историја, за сопствените ограничувања. Метафикцијата не е доволна за една фикција да биде метаисториска или метаисториографска. Метафикцијата се темели на интегрирање на интертекстови од фикционален, уметнички тип, реминисценција на книжевни предлошки и дијалог со фикционалните практики, со иманентно книжевните практики. Тој дијалог не мора нужно да се однесува на историографските наративи. За да има метаисториографска фикција, делото треба да се конституира како метатекст на текстот/дискурсот на историјата и/или на историографијата.

Метафикциски роман

Интересот за метафикционалноста се изведува во романот (можеби) најмногу, како да е негова конститутивна одлика, споредено со другите книжевни видови од групата на фикционалните (расказ и драма), затоа што романот е совршен пресек на приказната и раскажувањето. Токму раскажувањето подразбира неизбежно присуство на нараторот и на коментарот (имплицитен или експлицитен), што претставува предуслов за правење автокоментари и автоперцепции, кои пак се еминентен облик на метафикција, метафикциска конструктивна постапка. Таквата ситуација создава амбиент за оформување на жанрот познат како метароман (*metafiction*, *metanovel*), и на хибридниот жанр познат како теориски роман (теориска фикција, документарна фикција). На што се должи овој примат на автореференцијалноста во романот?

Толкувајќи го светот, романот се толкува и себеси, својата позиција во историјата и по однос на историографските конструкти, својата улога, своите предности, своите ограничувања, своите конструкти. Романот не е обичен, туку уметнички, естетизиран модел на историја во којшто се прави премин и трансфер од фикцијата во метафикцијата, од фикција кон интерпретација. Како модел на свет, романот е воедно и модел на

на филмот, детективскиот роман, мемоарите, автобиографиите, трилерите, дневниците, патописите, епистолариумите).

историја, чин на толкување и на сеќавање на историјата. Уметничкото меморирање на историјата е стратешка етно-културна перцепција и автоперцепција, а произлегува од владејачките антрополошки и етички систем на вредности. Романот се конституира како облик на естетизирано толкување на историската стварност, и тоа не е нужно на маргиналните саги и прагми во блиското и далечното минато (*миџом ѓремине во нарација, времето се ѓреџвора во минатио!*), туку на клучните историски збиднувања и личности, меѓу коишто спаѓаат, да речемс – Александар Македонски, Аристотел, Птолемеј, Клаудиј, Хадријан, Парацелзиус, Џордано Бруно, св. Павле, Св. Кирил или Константин Филозоф, Григор С. Прличев, Марко Цепенков, Георги Кастриот наречен Скендербег, Кралс Марко, Х. Л. Борхес, Спиноза, Сигмунд Фројд, Хитлер, кралицата Елизабета Втора и др.

Како облик на сеќавање минатото, но и на сегашноста, романот покажува дека на фикцијата не ѓ е туѓо толкувањето, како што ни фикционалноста не му е несвојствена на толкувањето. Може, имено, да се востанови таква практика на естетизирано толкување на историјата, која ќе генерира еден посебен интердискурзивен и мтадискурзивен модел во којшто ќе се соединат интересите на метафикционалната и на метаистори(ограф)ската практика. Она кое е иманентно/внатрешно толкување за книжевноста, станува надворешно од гледна точка на легитимните историографски дискурси, па книжевниот дискурс се остварува како метаисториски и метаисториографски дискурс. Во романот доаѓа до спрега меѓу фикционалниот и метафикционалниот (поетичкиот, есеистичкиот, херменевтичкиот) дискурс, така што во еден момент од својот развој, тој доаѓа во ситуација да не може а да не се преобрази (а да не ја преземе улогата на автоперцептивен посматрач) во метароманескнен дискурс. Метафикцијата и автофикцијата во романот се битно различни од метаисториографската фикција.

Романескното искуство во перципирањето на историографијата и нејзините наративни конструкти е поинаков вид позиционирање на наративната фикција од метафикционалниот. Тоа се идентификува по интересот да се има моќ во меморирањето на историјата, да се биде чинител на конструирањето на историските приказни, вистини и вредности и да им се реплицира на дискурсите на моќ кои се конституираат, главно, по однос на историјата. Таквото искуство е метаисториографско, а не метафикциско. Книжевниот систем на видови е отворен и за фикционални и за нефикционални и гранични практики/оптики, така што се создава широк регистер на книжевна метаисториографија. Оттаму, дискусијата за историографската метафикција не мора нужно да биде и дискусија за автофикциските и метфикциските искуства на книжевноста. Таа се сосредоточува на книжев-

ниот говор како реплика на историографските дискурси, затоа и се идентификува како метаисторија, односно како метаисториографија во попрецизна смисла на зборот.

Минатото се реконструира врз основа на книжевни и историски текстови и документи. Романот е нова интерпретација и контекстуализација на минатото. Секое толкување на минатото, пак, било да се остварува во форма на историографија или во фикционално-естетска форма има идеолошки импликации и се изведува како модус на нарација и како наративизиран дискурс. Меѓу историографијата и фикцијата постојат допирни точки, колку тие и да се различни дискурси. Идејата за тие споделени/заеднички допирни точки меѓу историографскиот и фикционалниот дискурс, лоцирани првенствено во нивната *идеолошкост*, *историчност*, *дискурзивност* и *наративност*, создава претпоставки за нивно системско поврзување во еден комбиниран, двоен код, идентификуван како историографска метафикција. Оваа кодно дискурзивна комбинација ги афирмира експлицитно ставовите на новиот истори(ци)зам за историчноста на текстот и за текстуалноста на историјата.

Историографска метафикција

Парадоксално е можеби, но е точно дека интересот за себе не го исклучува интересот за другите. Така, појавата на метафикцијата и со неа комплементарните практики на автопоетизам го зголеми интересот за историјата и за социо-културните констелации во толкувањето на книжевноста. Називот *историографска метафикција* (Хачион 1990) е веќе кодифициран назив кој ретко се подложува на критичка перцепција. Историографската метафикција ја афирмира пародиско-ирониската интертекстуалност, која овозможува критички, а не носталгично-идолатриска репрезентација на минатото. Историографската метафикција ги актуализираше конструктивните постапки на реплицирање на официјалните историографски оптики, за претворање на романот/фикцијата во псевдоисториски, ревизионистички конструкт. Тоа е наративна, драмска или перформативна (театарска, филмска, телевизиска) фикција која се конституира како ревизионистичко толкување на историјата и на историографските дискурси. Идеологизираните историографски дискурси од централизиран, блоковски, националистички и импријалистичко-колонијалистички тип се детронизираат со воведувањето на полицентричната, мултифокална нарација.

Историографската метафикција е посебен вид комбинирана историографска фикција, метаисторија и метаисториографија, сродна, но и идентична на метафикцијата и на метанарацијата. Историографската метафикција е всушност не само просто фикционализирање на историограф-

ската репрезентација на историската стварност, туку фикционализирање кое е изведено врз начелото на децентрираната и плуралната вистина. Оттаму историографската метафикција се смета за ревизионистичка, алтернативна, атипична, апартна, антиконформистичка интерпретација на стварноста (историската и современата). Поради таквиот нејзин став, таа одбива да им верува на канонизираните херменевтики на историските настани и покажува нескриена резерва спрема официјалните наративи и меганаративи за историските збиднувања, личности и факти, особено за крупните, оние кои влијаеле и кои влијаат денес, врз светот и врз историските и цивилизациските текови. Естетизираните историографии во 20 век, и во модерната и во постмодерната, се легитимираат како ревизија на стереотипните историографии, како разобличување, пародирање и детронизирање на историографските наративи и меганаративи засновани врз априорни идеолошки и стноцентрични интереси. Дискурсот на литературната, фикционална и квазификционална историографија им опонира на официјализираните, испрани и бланширани историографски прикази на историските збиднувања. Книжевноста се залага да има повлијателна улога по однос на репрезентацијата на историјата, скогаш веќе наративизирана и со тоа имајќентно фиктивна, субјективна и пристрасна.

Дури и врз основа на постоечките и референтни концепции на историографската метафикција (Линда Хачион, Патриша Во, Хајден Вајт, Роберт Скоулс, Ихаб Хасан), можат да се извлечат неколку заклучоци кои покажуваат дека прашањето на историографската метафикција не е сосема затворено, ни лишено од конфузија. Прво што може да се заклучи е дека историографската метафикција е конципирана како манифестација на интертекстуалните конструкти во книжевноста. Второ што би требало да се истакне е фактот дека историографската метафикција се однесува на оној вид интертекстуални односи кои не се само интерлитерарни (релација книжевен текст наспрема друг книжевен текст), туку кои ги актуализираат односите на релација книжевен-некнижевен текст, односно книжевен текст наспрема историографски текст. Во поширока смисла на зборот станува збор за интердискурзивни односи на релација книжевни дискурси наспрема историографските дискурси, а вториве се граничат со многу други некнижевни дискурси од типот на политичките и идеолошките. Значи, во феноменот на историографската метафикција на преден план не доаѓа до израз автофикционалната, па во тој контекст ни метафикционалната устроеност на книжевниот текст (прозата, драмата), туку на преден план е метаисториографската позиционираност на книжевноста.

Во историската фикција (роман, драма), всушност, станува збор пред сè за естетско читање на историографските дискурси, а преку нив и на самата историја како поширок и не нужно дискурзивен феномен

(невербализиран, пред-дискурзивен, псевдо-дискурзивен). Станува збор за јакнење на интересот на книжевноста за историјата, за историографијата и за идеолошките центри на моќ, при што книжевноста се самоосвестува за сопствената социјална функција и моќ и таа да биде влијателен чинител во создавањето и во ревидирањето на сликите/интерпретациите на минатото и на стварноста (далечна и блиска, во секој случај битна, референтна, догматизирана, доктринарна, официјална). Станува збор за повторно враќање на книжевноста на глобалната социо-културна сцена на којашто се создаваат стереотипите за историската стварност, на којашто се конструираат вистини за светот, за човештвото и за цивилизациските текови. Станува збор, значи за јакнење на улогата на книжевноста како специфична и естетска, ама битна и влијателна толкувачка и мемориска практика. Станува збор за жестоко одбивање на автархичните и автореференцијални концепции на книжевноста наследени од добата на радикалните ларпур-партизми, лудизми, формализми, структурализми и наратологизми.

Имено, токму историографската метафикција ја поместува книжевноста во средиштето на збиднувањата во современиот свет, што создава зазор/анксиозност од книжевноста кај политичките кругови. Парадоксално, но тоа едновременно ја постави книжевноста (а особено – писателот) во ситуација да (може да) биде предмет на манипулација од страна на центрите на моќ и конструкторите на глобалните догми. Во овој миг тоа го споминуваме само патемно, затоа што заслужува посебно внимание и подробна анализа. Овде ќе кажеме само дека, за да ја релативизира и за да ја амортизира моќта на уметничките дискурси и медиуми во демистифицирањето на големите историски илузии и лаги, идеолошки диригираната теорија и филозофија ја промовираше идејата за апсолутната непознатливост на историјата/стварноста и за немоќта на субјектот (индивидуата, институцијата, дискурсот на книжевноста) да ја спознае вистината за историската стварност.

Денес, кога не случајно се заговара т.н. *крај на историјата*, се прават систематски обиди за да се релативизира вистината. Во функција на таа релативизација на историските вистини се и тезите дека постојат повеќе вистини и една бескрајна приказна за вистината, дека вистината е нетранспарентна, недостапна и укината, дека субјектот е немоќен да ја спознае, дека е подобро и да не се мисли на историјата, да се направи да исчезне, да биде отсутна, да ја нема. Оваа теза е софистициран, еуфемистички обид да се избегне соочувањето со непријатните вистини за историјата и за човечката цивилизација, со одговорноста и со етичките ограничувања, дека и тоа е уште еден обид за да се амортизира еланот на индивидуата и на народите да се впуштат во систематска потрага по вистината, обид да се заташкаат фактите и фалсификатите, обид да се искриви исто-

ријата и да не се допушти да се коригира тоа искривување. Не е исклучено дека и теориите на другоста се поттикнати, дискретно, од идеолошки побуди и дека беа предмет на манипулации во оваа рашомонијада околу историските вистини. Тие беа добар филозофски претекст за да се примени стратегијата на префрлување на вината од себеси врз Другиот, секогаш најпрвин *идеолошки Друѓиот*, потем расно, верски, јазично и културно (врз комунизмот, врз тероризмот, врз неразвиеноста, врз примитивизмот). Генераторот на ваквите теориски конструкти е оној кој се наоѓа на другиот крај на поларизиранiot свет, во атарот на развиените и надмоќни демократии, таму кајшто се кодираат меганаративите за историјата и за денешницата, таму кајшто се определуваат стратегиите за владеење и поделба на светот.

Значи, самата книжевност, во одредени критични социо-културни констелации, манифестира отворен интерес спрема официјалните историографски матрици и покажува подготвеност да им контрира, да ги засени, да ги проблематизира и, конечно, да ги ревидира. Книжевноста врши не само естетска функција, туку и идеолошка, затоа што ги конструира или ги деструира востановените клишеа за историјата, ги разобличува цензурите имплицирани во самите стереотипи и создава нови визии за историјата. Прашањето за историографската метафикција, оттаму, е пред сè фокусирано врз идеолошкиот код на книжевноста (фикцијата во сите нејзини видови – наративни, драмски, епски, па и некои лирски) и нејзиниот вредносен режим по однос на историографијата како мрежа од дискурзивни практики. Не се поставува толку аспектот на интерната и иманентна книжевна метафикционалност (книжевност за книжевноста), колку што се истакнува употребата на книжевноста во својство на метаисториографски регулатив.

Како што е познато, историографската метафикција се поврзува и со постvietнамскиот синдром кога се создаде општа клима на ревизија на официјалните толкувања на американскиот интервенционизам и на современиот неоимперијализам. Ниту фактите се идентични, ниту нивната интерпретација. Навидум истата и една историја одеднаш стана предмет на различни гледни точки, на различни перцепции, интереси и идеологии, на различни посматрачи, инсајдери и аутсајдери, победници и победени, манипулатори и манипулирани субјекти, директни и колатерални жртви. Слична ситуација е создадена во постјугословенскиот период, а во Македонија од 2001 година наваму, кога доаѓа до радикални и псевдологични, а трагични, ревизии на историската и на современата стварност со помош на инсталираните теории на релативната и плурална вистина, теориите на мултиетничната перцепција на историјата и на збиднувањата и теориите на отсуство на центрираност како генијална придобивка на човечката цивилизација. Тука метаисториографската книжевност почнува да го ка-

жува својот збор, но сè уште не доволно интензивно и моќно. Македонскиот роман е сè уште фокусиран на немакедонски истории, сè уште бега од парадоксите на сопствената стварност и нејзината идеолошка репрезентација. Драмата, во тој контекст особено театарот и филмот, се под силно влијание на увезените стереотипи за крвавиот, див и примитивен Балкан. Теоријата и политиката се во некој мистериозен дослух во последниве неколку децении, особено од 1989 година до денес.

Метаисториографска фикција

Постои семантичка дистинкција меѓу категориите историска метафикција метаисториографска фикција: кога се имаат предвид литераризираниите и фикционализираниите облици на толкување на историјата (актуализирана, оживеана стварност/минато) во романот и во драмата (фикционалната книжевност, едноставно кажано фикцијата), тогаш е посоодветно да се зборува за историска метафикција. Меѓутоа, кога се има предвид фикција која се изведува како херменевтичка и интертекстуална реплика на постоечките историографии, кога книжевниот интертекст е историографски и метаисториографски, кога се создава еден историографски мизанабим на цитати, вакантни цитати, мистификации и симулакруми во рамките на книжевното дело, тогаш е подобро да се говори за историографска метафикција. Метаисториографската фикција ги обединува следните конструктивни начсла: симулирање историографичност и правење фиктивен бриколаж од историски факти (*Црна Мена* на М. Јурсенар, *Куклиите на Росица* од О. Николова, *Азбука на нејослушниците* на В. Андоновски); компилирање на разнородни дискурси и создавање илузија за мистифицираната реалност како модел на разрешување на некои историски енигми (*Имејо на розаија* на У. Еко); надоместување на фактографските празнини со интерпретации на интимната, внатрешна страна на историјата преку мултиплицирани идентитети и мобилни инсајдерски наратори (*Вежби за Иби Пајко* на О. Николова, *Крале Марко* на С. Мицковиќ), епистоларни текстови кои симулираат автентичност, кои се *метаисториска мистификација* (*Мемоариите на Хадријан* на М. Јурсенар, *Смртијата на Александар* на С. Мицковиќ, *Домој на Александар* на М. Маџунков, *Разговори со Синоза* на Г. Смилевски); псевдолошка комбинација на фактографијата и фикцијата, дозирање на фактите и на измислиците според кодот на книжевноста (Х. Л. Борхес, Крсте Чачански, Драги Михајловски, Венко Андоновски), мешање на историскиот, метаисторискиот, биографскиот, хагиографскиот и метафикцискиот код.⁸

⁸ За македонскиот метаисториски роман да се види предавањето на таа тема пред слушателите на Семинарот за македонски јазик, литература и култура, 15.08. 2007, охрид, објавено во спец. Зборник од Семинарот, (Кулаџкова 2008).

Книжевниот дискурс не е репрезент на историографијата, колку и да се користи за илустрација на историските собитија. Користењето на атрибутот историографска за да се опише одреден тип фикција и метафикција предизвикува теориска нелагодност. Посоодвстен е терминот *метаисториографска фикција*. Со оглед на честата синонимна употреба, пак, на термините историографија и историја, ние допуштаме можност (и) терминот **метаисториска фикција** да се сфати како синоним на метаисториографската фикција, како негова симплифицирана варијанта.

Во овој контекст, треба да се појасни односот меѓу метаисториографската фикција, историографијата и историскиот феномен. Историјата ги надминува границите на дискурзивните практики. *Историјата* е преднарativen склоп од збиднувања или серија хронологизирани прагми во време и простор, не секогаш видливо и логички мотивирани и каузално поврзани. *Историографијата* е нарativen и мемориски конструкт за историските збиднувања етаблиран во склоп на една култура. Историографските дискурси се сциентизирани и идеологизирани описи, селективен мемориски архив на историјата, неспорни дискурзивни конструкции на официјални државни институции.⁹ Книжевноста е подеднакво заинтересирана и за историјата и за историографијата. Затоа таа нема целосна доверба ни во официјалните историски наративи, ни во голите факти до коишто, впрочем, тешко стигнува (освен ако не се работи за писатели кои се живи сведетели на некои современи збиднувања, па во тој контекст за автобиографии и биографии). Затоа книжевноста, во склад со својот код, ги трансформира секавањата, личните приказни, мемоарите, арте-фактите, информациите и официјалните наративи, во естетизирани наративи и слики на историјата. Затоа книжевноста може да се постави како метаисториографски дискурс. Затоа, конечно, метаисториографијата може да се реципира како фикција и да се прекодира од историографија во фикционална историографија. Затоа се чини дека метаисториската книжевност игра на картата на мистификацијата и псевдологиката, при сè што настојува да стигне до битни метафизички одговори и вистини.

Во тој контекст, станува важно прашањето за *субјективо̄т* кој ја доживува (евентуално), кој ја посматра, кој ја толкува, кој ја раскажува и ја конструира историјата, користејќи го метаисториографскиот код. Во процесот на наративизација на историјата и на историските дискурси, доаѓа до симптоматични конфузии меѓу фактографијата и фикцијата, меѓу историографијата и псевдоисторијата. Проблемите се генерираат со са-

⁹ Постои разлика меѓу делото и зборот, иако и зборот е понекогаш дело, а делото – збор.

миот факт што стварноста е секогаш веќе минато, што станува предмет на перцепција и на толкување. Историјата е, всушност, не само предмет на фактографска дескрипција, туку првенствено предмет на интерпретација од особен колективен, национален и општествен, па и цивилизациски интерес, што исто така генерира одредена пристрасност и конјунктурност. Толкувањето на историјата ги артикулира суштествените толкувачки интереси на толкувачките субјекти. Затоа толкувањето и наративизирањето на историските дискурси, било да се одвиваат во историографски, фикциски или метафикциски облик, никогаш не се невини ни прости. Речиси и не постои сосема индиферентен субјект во чинот на историската наратива и интерпретација.

Заклучокот кој следи е дека не *испстои индиферентна интерпретација на историјата*. Секоја интерпретација на историјата е пристрасна, некоја повеќе, некоја помалку, било таа да е фикционализирана или историографирана. Секоја метаинтерпретација на историографските дискурси е исто така прекршена низ перспективата на писателот кој ја препишува историјата. Прашањето е само во тоа дали субјектификацијата на историјата се одвива интенционално, во име на конкретно определен интерес за заштита или за ревизија на постоечките официјални историографски конструкти и стереотипи, односно кој е субјектот кој ги одредува интересите на ревизијата: дали се работи за надмоќна институција или за немоќен колектив (непризнат, без статус) и за изолирани индивидуи. Историјата ја официјализираат моќните институции, оние кои се во позиција да селектираат, да прикриваат, да создаваат тајни архиви, да ги дозираат информациите и да ги редуцираат фактите. Но, тоа сè уште не им го одзема ни правото, а ни моќта на писателите да ја пишуваат својата алтернативна верзија на историјата. Така се создава метанестиографската фикција, можеби во некои случаи и извесна комбинација од метаистиографија и метафикција (метаистиографска метафикција), така се побудува колективната скепса по однос на стереотипите и се создаваат констелации за нивно преиспитување. Така, во одредени моменти апартната историографска фикција станува закана за официјалните наративи. Сè додека постои оваа тензија на релација стереотип – фикција, ќе постојат нови перцепции на историјата и на историографијата и ќе биде можно одредени субјективни и фикционални перцепции на минатото да се доближат максимално до историските вистини. Таа средба на фикцијата со историските вистини е симболичен простор на идентификација меѓу колективната меморија на народите, колективното несвесно и писателот, а делото станува референца на таа симболична средба меѓу историјата и вистината.

Метаисториографска метафикција

Може, во одредени ситуации, може да се работи и за *метаисториографска метафикција*, но и тоа треба прецизно да се идентификува во книжевното дело и да се разликува по однос на метаисториографска фикција. За да постои метаисториографска метафикција, треба да се спојат во едно дело – (а) функцијата на критичка метатекстуалност и метадискурзивност на книжевното дело по однос на историографските текстови и дискурси на толкување на историјата, со (б) автопоетичката, нарцистичка и референцијална функција на книжевноста по однос на самата себе и на феноменот на фикцијата. Најблиски до оваа позиција се конструкциите од типот на роман во роман, театар во театар, филм во филм, кога едновремено се актуализира и автопоетичкиот иманентен дискурс и се препрочитува пародиски, ирониски, скептично и неконформистички постоечкиот официјален историографскиот дискурс. Како примери за овој тип метафикција би можеле да послужат делата *Мајсторот* и *Маргарита* на Михаил Булгаков, *Смртта на Вергилиј* на Херман Брох, а во извесна смисла и *Гробови и херои* на Ернесто Сабато, односно *Смртта на дијакош* на Драги Михајловски Писмото.

Политичка фикција

Историографската метафикција е практика на *политичко читање* на историјата и на историографските дискурси. Можеби тоа не се истакнува во теоријата, но историографската метафикција е современ облик на политички и социјален ангажман на книжевноста, остварен повеќе како имплицитна, одошто како експлицитна реплика на официјалните толкувања, повеќе како дискретна свест и совест на човештвото. Таквата позиција ја прикажува историографската метафикција како варијанта на политичка книжевност (политички роман, политичка драма, политички театар, политички филм). Традицијата на политичкиот роман се следи од Достоевски (*Браќа Карамасови*, *Злосторство и казна*) и Кафка (*Процес*, *Замок*), преку *Месечари* на Херман Брох, *Доктор Фаустус* на Херман Брох, *Берлин Александерплац* на Алфред Деблин. Според Никола Ковач, некои значајни европски романи не можат да бидат протолкувани ако се игнорира нивната политичка димензија (1988).

Теориска фикција

Можеби границата меѓу теоријата и книжевноста о(п)станува, но влијанијата меѓу нив се оптимализираат. Тоа доведува и до создавање на еден хибриден *теориско-есеистички дискурс* кој ги есеизира фикционалните практики во романот, а ги фикционализира есеистичките дискурзивни практики во теоријата. Метафикцијата, сфатена како иманентна пос-

тика на фикцијата (метапрактика), наместо да биде говор различен од фикционалниот, остварувајќи се во рамките на романот, се моделира како *автентична фикција*. Теоријата се контекстуализира литерарно во романот, а фикцијата се контекстуализира теориски во романот. Метафикцијата станува синоним за употреба на *теоријата* на фикцијата во рамките на *фикционалната* книжевност (англискиот јазик допушта двосмислена употреба на терминот фикција, еднаш како фикција во смисла на имагинарниот свет на романот, друг пат за да го означат жанрот на романот – fiction/novel).

Постмодернистичките интердискурзивни тенденции се манифестирани во својот помеѓу фикцијата, од една страна, и документаристиката, публицистиката, архивистиката, историографијата и теоријата, од друга. Тие се обединети во нарацијата која станува нивна заедничка точка. Од друга страна, и историографијата, и книжевноста, се конструкти на општеството. Историографската и книжевната меморија се во заеднички дијалог кој ја конституира *хибридната меморија* и создава псевдотеории и парафикции. Ќе го наведеме карактеристичниот пример на расказите – есеи од збирката *Основи* на Маргерит Јурсенар, објавена за првпат во 1957-та, преобјавена во 1974-та, со предговор на авторката, кој јасно ја покажува нејзината свест за хибридниот, парафикционалниот и метафикционалниот карактер на нејзините текстови. Во македонската книжевност неодамна се објавија дела со комбиниран – наративно-теориски карактер (Драги Михајловски), со мемоарско-есеистички (Кица Колбе, Димитрие Дурацовски), со патописно-есеистички карактер (Јагода Михајловска-Георгиевска) и со биографско-есеистички карактер (Лидија Димковска и Луан Старова).

РЕФЕРЕНТНА ЛИТЕРАТУРА

- Бахтин, Михаил, 1967 [1929]: *Проблеми поетике Достоевској*. Београд: Полит.
- Certeau, Michel de, 1988: *The Writing of History*. Translated by Tom Conley. New York: Columbia University Press. (1st ed. 1975. *L'écriture de l'histoire*. Paris: Ed. Gallimard)
- Currie, Mark, ed. 1995: *Metafiction*. London and New York: Longman.
- Currie, Mark, 1998: *Postmodern Narrative Theory*. New York: St. Martin's Press.
- Foley, Barbara, 1986: *Telling the Truth: The Theory and Practice of Documentary Fiction*. Ithaca & London: Cornell University Press.
- Hutcheon, Linda, 1984: *Narcissistic Narrative: The Metafictional Paradox*. New York, London: Methuen.

Hutcheon, Linda, 1988: *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*, New York & London: Routledge.

Jursenar, Margerit, 1986 [1957]: *Vatre*. Превод на српски Jovica Aćin. Niš: Gradina.

Ковач, Никола, 1988: *Роман, историја, политика*. Сараево: Веселин Маслеша.

Кулавова, Катица, 2008: Македонскиот метаисториски роман. *Зборник предавања*. Скопје: Семинар за македонски јазик, литература и култура. Предавањето е одржано на 15.08. 2007 во Охрид.

LaCapra, Dominick, 1985: *History & Criticism*. Ithaca, New York: Cornell University Press.

LaCapra, Dominick, 1987: *Politics, History, and the Novel*. Ithaca, London: Cornell University Press.

Попер, Карл, 2001 [1957]: *Бедата на историцизмот*. Скопје: Култура.

Waugh, Patricia, 1996: *Metafiction. The Theory and Practice of Self-Conscious Fiction*. London and New York: Routledge.

РЕФЕРЕНЦИ ЗА РОМАНИ ОД МАКЕДОНСКИ АВТОРИ

Андоновски, Венко. 1994. *Азбука за нејослушните*. Скопје: Зумпрес.

Андоновски, Венко. 2007. *Вештини*. Скопје: Култура.

Бакowska, Елизабета. 2006. *Пат за Дамаск*. Скопје: Слово.

Димковска, Лидија. 2004. *Скриена камера*. Скопје: Магор.

Дурацовски, Димитрие. 2001. *Исомниа*. Скопје: Магор.

Колбе, Кица. 1999. *Егејци*. Скопје: Култура.

Малеска, Калина. 2006. *Бруно и боите*. Скопје: Слово.

Маџунков, Митко. 1992. *Домот на Александар*. Скопје: Матица македонска.

Маџунков, Митко. 1992. *Друга земја*. Скопје.

Михајловски, Драги. 2002. *Смртта на дијако*. Скопје: Каприкорнус.

Михајловски, Драги. 2007. *Мојот Скендербег*. Скопје: Каприкорнус.

Мицковиќ, Слободан. 1992. *Александар и смртта*. Скопје: Култура.

Мицковиќ, Слободан. 1993. *Крале Марко*. Скопје: Слово.

Николова, Оливера. 2007 [2001]. *Вежби за Нби Пајко. Троен роман*. Скопје: Дирекција за култура и уметност.

Николова, Оливера. 2004. *Куклите на Росица*. Скопје: Култура.

Смилевски, Гоце. 2003. *Разговор со Синоза*. Скопје: Сигмапрес.

Смилевски, Гоце. 2007. *Сестрајата на Симунд Фројд*. Скопје: Култура.

Чачански, Крсте. 2000. *Книга на небо*. Скопје: Култура.

Kata KULAVKOVA

**HISTORIOGRAPHIC METAFICTION
AS METAHISTORIOGRAPHIC FICTION**

– CRITICAL RE-READING OF THE METAFICTIONAL PARADIGM –

(Summary)

The study redefines the key notions of the postmodern epistemological paradigm as related to the historical novel and the so-called historiographic metafiction: auto-referential fiction, narcissist prose, historic fiction, metafiction, theoretical fiction, metahistoriographic fiction and metahistorical metafiction (narrative, dramatic, theatrical, filmic). Based on this revision, the study offers a classification of the fictional, the metafictional and the metahistoriographic practices, accompanied by examples from the world and the Macedonian literatures. An emphasis is put on the need of replacing the conventionalized notion of historiographic metafiction with the notion of metahistoriographic fiction.

Key words: historiographic metafiction, metahistoriographic fiction, typology, revision of official narratives, Macedonian novel, postmodernism

Весна МОЈСОВА-ЧЕПИШЕВСКА

ЗА КРЕАТИВНАТА КОРЕКЦИЈА ПРЕКУ ИСКУСТВОТО НА КОЧО РАЦИН

Непобитен факт е дека рефлексите на сите поголеми и поважни литературно-естетички раздвижувања од Европа подоцна стасуваат на овие простори, а најдоцна кај нас, во Македонија. Токму поради тоа е навистина штета што Кочо Рацин нема да се појави на литературната сцена со одделната книга стихови, пред сè тука мислиме на збирката стихови *Анџологија на болката* уште во 1929 година, кога во Македонија се пишува во духот на фолклорниот реализам, регионализам, кога се става акцент на етнографско-битовата компонента во литературната уметност. А експресионизмот и низ својата задоцнејта (југословенска) варијанта ја обојува и ја осмислува литературната мисија на еден помодерен начин, низ европски дух. Така Рацин сѐманува „џар екселанс“ експресионисти, крлежисјанец, џобунети и револуционерна личност, нагласува Гане Тодоровски. Неговата лирика црпи од ризницата на експресионистичката поезика, прифатена од прва или втора рака. Сè е во манирот на еден утврдено поезиски јазик, од вокабуларот, со оној познат налив на интернационална лексика и термини на новата, индустриска ера, ја до графичката и орфографската техника (пишување на големи букви кај именките што треба да бидат нагласени, како *шраверзи* на основната идеја) и до специфичната синтакса, која Бранко Вулешиќ ќе ја нарече „синтакса на крикот“¹.

Во конечно фиксираниот текст, а тоа во овој случај се стиховите на Рацин пишувани на српскохрватски јазик², присуството на други текстови

¹ Види Гане Тодоровски: „Поезијата на младиот Рацин“ во Кочо Рацин. *Поеписки шворби*. – Скопје: 1991, 13–28.

² Во македонската литературна наука за Рациновото творештво што не е создавано на македонски јазик се употребува синтагмата *шворештво на српскохрватски јазик*. Таков јазик, заеднички за Србите и Хрватите, фигу-

се огледа низ интертекстот, кој повторно упатува на дијалогот на текстот со текстовите од други литератури, но во овој случај многу поконкретно и покомплексно во духот на онаа Бахтинова мисла дека *иудајата култура, само во очите на другајта култура, се открива себеси поцелосно, посодржајно и подлабоко*³. Рацин во текот на својот 35-годишен живот на литературата ѝ посвети неполни петнаесетина години. Стартува 1928 година со творби пишувани на српскохрватски јазик (песната *Синови на глады* и прозниот автобиографски состав *Резултати*) за во наредниот десетгодишен период да објави низ југословенската периодика нови поетски и прозни творби чиј обем само во доменот на поетското создавање го надминува овој што е создаван на македонски јазик. Прашањето за Рациновото творештво на српскохрватски јазик и особено прашањето за релацијата Рацин и експресионизмот со една нужна сериозност е претставено во книгата *Рацин и експресионизмот*⁴. Таа е

прираше до пред неполно дваесеттина години, т.е. до распаѓањето на СФРЈ. Денес постојат српскиот, како официјален јазик на Р. Србија и одделно од него, хрватскиот, како официјален јазик на Р. Хрватска. Во последниве години статус на посебни јазици изборија и босанскиот и оној, најмладиот, црногорскиот. Тоа значи денес имаме седум јужнословенски јазици (кога на претходно наброените ќе се додадат и словенечкиот, македонскиот и бугарскиот јазик) и логично на тоа имаме исто толку национални литератури. Види Иван Доровски. „Словенските микролитератури како составен дел на националните литератури“ во зборникот *XXXIII научна дискусија на XXXIX меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура. Литература*. – Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 2007, 97–103. Во времето кога Рацин твори и дејствува тој пишува на српскохрватски јазик, официјален јазик на тогашното Кралство Југославија. Од денешен аспект и покрај тоа што јазикот на тоа негово творештво е поблизок до денешниот српски отколку до денешниот хрватски јазик, и понатаму ја користиме синтагмата *српскохрватски јазик*, па и српскохрватска лирика како определба на тоа негово творештво.

³ Михаил Бахтин: *Естетика словесногo творештва*. – Москва: 1986, 354.

⁴ Разработката на оваа релација е замислена како етапно оформување на истата низ рамноправни и подеднакво актуелни поглавја. Притоа во фокусот на интересот се јавуваат неколку проблемски јадра, од кои, секое за себе, има свое интерпретативно тежиште. Трудот започнува со поглавјето за суштината на експресионизмот и неговите модификации во европските литератури со посебен осврт на поетиката на експресионизмот во јужнословенските литератури. Истражувачката работа во овој труд е насочена кон утврдувањето на присуството на елементите карактеристични за поетиката на експресионизмот во Рациновата српскохрватска лирика и кон утврдувањето на местото на оваа лирика во рамките на експресионистичко-социјалните и левоориентирани јужнословенски литератури. Тоа е и при-

поттицната од неколку значајни трудови на истакнати македонски рацинолози⁵.

Сè повеќе се напушта тезата за влијанието како *надворешен природ* за сметка на *внатрешниот природ* кон делото, според кој самото дело е во епицентарот на книжевната наука. На ова се надоврзува и идејата на чината за развивањето на посебни поглавја што ги опфаќаат релациите: **Рацин и јужнословенскиот експресионизам**, **Рацин и експресионизмот и експресионистичките рефлексии во збирката *Бели муџри***. Делот – Рациновата проза пак претпочита откривање на специфичностите на неговиот прозен израз како надградба и збогатување на неговата поетска реч. Опфаќајќи ги десетте раскази и одломките од романот *Афион* се откриваат не само сличностите и совпаѓањата и во тематско-содржинска и во стилско-типолошка смисла меѓу овие прозни состави и неговата српскохрватска лирика, туку се откриваат и експресионистичките рефлексии во неговата проза. Види Весна Мојсова-Чепиљевска, *Рацин и експресионизмот*. – Скопје: Менора, 2000, 232.

⁵ Види:

1966: Александар Спасов, „Од Рациновата поезија на српскохрватски јазик“, во Кочо Рацин. *Стихови и проза*. – Скопје: Култура, 297–304;

1974: Атанас Вангелов, „Експресионизмот и Рацин“ во *Разгледи*. – Скопје: бр. 8, 728–762 или во *Литературни студии*. – Скопје: Мисла, 1981, 39–72;

1983: Блаже Ристовски, *Кочо Рацин – историско-литературни истражувања*. – Скопје: Македонска книга;

1991: Гане Тодоровски, „Поезијата на младиот Рацин“ во Кочо Рацин. *Поетски творби*. – Скопје, 13–28;

1994: Георги Сталев, „За првите експресионисти во македонската поезија“ во *Современост*. – Скопје: бр. 5–6, 18–23.

Но, за да не се добие погрешна претстава дека за оваа проблематика сериозен научен интерес покажувале само домашните проучувачи, во овој контекст ги истакнуваме и следниве трудови:

1963: Kerpeski Petar, “Коџо Racin” во Коџо Racin. *Poezija i proza* – Zagreb : “Matica hrvatska”, 19–34;

1973: Сафет Бурина, „Рациновата поезија на српскохрватски јазик“ во *Десеттири Рацинови средби*. – Титов Велес, 114–128 (или во: *Прилози за живото и делото на Рацин од шестомјакот Рацин*. – Скопје: Наша книга, 1987, 20–29);

1977: Слобода Ж. Марковиќ, „Социјалната литература и Кочо Рацин“ во *Разгледи* – Скопје, бр. 7–8, 713–726;

1995: Радомир Ивановиќ, *Елементи интимизма, експресионизма и неосимболизма у Рациновим песмама писаним на српско-хрватском језику (у контексту покрета поетике социјалне литературе)*. – Скопје: МАНУ, 104–119.

Умберто Еко за делото „отворено“ за дијалог. Едно уметничко дело, нагласува тој, како затворена и завршена форма во својата совршено одмерена перфекција на организмот, иста иако е отворено со можност да биде толкувано на илјада различни начини, а во својата нејовторлива единственост да не биде искривено⁶. Токму такво дело се стиховите на Раџин пишувани на српскохрватски јазик. Еко воведува и една нова категорија – дело во движење, кое се карактеризира со повик или апел упатен до читателот, кој преку своето читање треба да го создава делото заедно со авторот. Од овој аспект стиховите на хрватските поети Шимиќ, Цесарец, Крлежа се дело во движење за нашиот Кочо Раџин⁷. Теоријата на рецепцијата е особено важна за литературата на малите народи, како што е и македонскиот, бидејќи таа дава нови можности за нивно проучување, вели Зоран Константиновиќ⁸. Во основата на ова интертекстуално промислување стои текстот. Харолд Блум, кој, пак, се залага за враќање на субјектот⁹ во литературата како творечка инстанца, истакнува дека интертекстуалноста не подразбира анонимност, туку реакција на поетот на неговиот поетски татко (претходник). Така тој ја воведува и категоријата креативна корекција преку која се остварува читањето на песната-родител од страна на вториот поет (следбеникот).

Една суштинска креативна корекција се манифестира преку дијалогот што Раџин го води со хрватските поети кои израснуваат во најистакнати претставници на хрватскиот активистички експресионизам. Тоа оди во прилог на она што Андре Жид уште на прагот на минатиот век (во далечната 1900 година) го именува како немање страв од влијанијата¹⁰. Жид верува дека големите автори, меѓу кои безрезервно го вклучуваме и македонскиот Кочо Раџин, се оние кои не само што не стравуваат, туку и трагаат по влијанијата, ги бараат и преку таа плодносна споредба и средба ја изградуваат својата индивидуалност и посебност. Во тој контекст е и она истакнување од страна на Томас Стерн Елиот (застапникот на цитатната

⁶ Umberto Eco, *Otvoreno djelo*. – Sarajevo: Veselin Masleša, 1965, 34.

⁷ Види „Раџин и јужнословенскиот експресионизам“ во Весна Мојсова-Чепишевска. *Раџин и експресионизмот*. Ibid. 37–93.

⁸ Zoran Konstantinović, „Estetika recepcije Hansa Roberta Jausa“ во Н. Р. Jaus. *Estetika recepcije*. – Beograd: Nolit, 1978.

⁹ Претставниците на интертекстуалната парадигма одат во една друга крајност. Така според нив текстовите се раѓаат од други текстови во отсуство на субјектот. Тие ја промовираат и синтагмата *нулта интертекстуалност* како базична хипотетична состојба на секој текст. Едноставно кажано „многуликоста на текстот“ не ја нуди авторот, туку читателската публика, аналогно на теоријата на рецепцијата.

¹⁰ Види Andre Gide, „O uticaju u književnosti“ во *Polja*. – Novi Sad: 1987, br. 335.

поетика) за значењето на дијалогската конфронтација со „мртвите поети“ во естетичкото превреднување на местото и улогата што го има секој современ поет и воопшто уметник¹¹. *При дијалогската средба на двете култури, вели Бахтин, тие се соединуваат, но не се негираат една на друга, туку секоја од нив го чува своето единство и својата отворена целовитост, при што заемно се збогатуваат. Ние и ностраваме нови прашања на туѓата култура кои самата себе не си ги поставила...* (Ibid. 354) Ова сознание ја воспоставува таквата философија на културата, во чии рамки, постоењето и фактот на културните разлики, наместо опструктивно, имаат напротив, конструктивно, стимулативно дејство, поттикнувајќи го и продлабочувајќи го притоа процесот на разбирањето, како и збогатувањето на поединечните културни искуства. Она што е многу посилен предизвик во сето ова е поврзаноста (духовна, пријателска, партиска, уметничка) што Рацин ја има со Хрватска особено во неговата реакција на неговиот т.н. поетски татко (претходник) манифестирана преку категоријата креативна корекција (читањето на песната-родител од страна на вториот поет – следбеникот). Така што таа негова поврзаност ќе остави многу подлабоки траги во хрватската културна оставнина. Долг е списокот и на сите оние кои биле во контакт со Рацин, како и на оние кои го импонирале, го инспирирале, го подучувале, како Мирослав Крлежа, Аугуст Цесарец, Огнен Прица, Антон Колендиќ, Штеф Хрчиќ, Станко Вугринец, Стеван Галогача, Златко Прица, Јуре Кацтелан. Сето ова укажува едно. Дека кругот на неговите пријатели, и тоа првенствено литерати, е навистина голем. Од друга страна, ако се согледа во целост Рациновиот творечки опус, не запреставува фактот дека тој во главно е објавен токму во Хрватска. Некои од тие трудови, како расказот *Во каменоломот* кој победува на литературниот натпревар на загребското списание *Литература* (Zagreb: 1932, год. II, бр.1, 36–39), или песната *До еден работник*¹² како прва песна објавена на македонски јазик во април 1936 година, во загребското списание „Књижевник“ и особено поетската збирка *Бели мугри* (Самобор: 1939), како прва објавена збирка на македонски јазик и визионарскиот манифест за раѓањето на новата македонска книжевност под наслов *Развитокот и значењето на една нова наша книжев-*

¹¹ Види Thomas Stern Eliot: „Tradicija i individualni talenat“ во *Eseji*. – Beograd: 1963. Во овој контекст треба да се земе предвид и она што Харолд Блум го именува како *шеѓобнос* на влијанието што ја доживува секој писател кога седнува да пишува: *штој пишува секогаш за или против веќе постојната книга на некој друг (а иако од за до против познава различје од бескрајни нијанси); гласовите на дружите го населуваат неговиот говор кој одеднаш станува поливалентен* (според Цветан Тодоров: *Поетика*. – Скопје: *Наша книга*, 1991, 53).

¹² Песната, всушност, претставува македонска верзија на песната *Бити човек* веќе објавена во 1930 година во сараевското списание *Snaga*.

носии (*Radnički tjednik*. – Zagreb: god. I, br. 23, 25 listopad 1940, 5–6), се од исклучителна важност за развојот на македонската литература и тоа од повеќе аспекти (литературно-историски, уметнички, јазички и теориски). Во овој контекст треба да се спомене и критиката за Рациновите *Бели муѓри* поместена во литературното списание *Современик* (*Savremeniik*, br. 2, 15 siječanj 1940 г.), објавена на 63-тата страница, а напишана од страна на Иво Козарчанин (хрватски литерат, поет, новелист, романописец и критичар). Интегрално таа е поместена во книга на Горан Калоѓера *Рацин во Хрватска*. Значењето на оваа критика го потенцира и самиот Калоѓера кога вели дека таа е значајна не само зашто е прва, туку и зашто е најквалитетна и најопширна критика во која Козарчанин се покажува како извонреден аналитичар. Имено тој во неколку реченици (значи многу синтетички, збиено, но крајно прецизно) успева да навлезе во суштината на самата збирка и да ги дефинира нејзините темелни и квалитетни одредници.

Секако за македонската научно-литературна мисла е интересно можното влијание на Крлежините *Баладиите на Петрица Керемух*, особено во доменот на Рациновото свртување кон македонскиот јазик. Ова, пред Горан Калоѓера¹³, го истакнуваат во своите расправи уште Предраг Матвејевиќ и Радомир Ивановиќ. Така Ивановиќ смета дека воопшто не е случајно тоа што првата Рацинова песна на македонски јазик *До еден рабoйник* е објавена истата година (1936) кога и овие Крлежини балади. Тргувајќи од некои претходни изјави и претходни проучувања, како што е мислењето на Георги Шоптрајанов во кое 1924 година се истакнува како година во која се напишани првите стихови на македонски јазик од страна на Рацин, или од оние на Трајко Мишковски (Рацинов сограѓанин и пријател), или од изјавите на Душан Недељковиќ, Киро Гочков, Јован Костовски, Антун Колендиќ, Горан Калоѓера смета дека најверојатно Крлежините балади му помогнале (па дури и го охрабриле) нашиот поет да потврди некои од своите поранешни размислувања и концепции за тоа во кој правец треба да се движи неговото идно пишување. Имено излегувањето од печат на ова Крлежино дело линкувано на кајкавскиот говор, за Рацин претставува потврда дека и македонскиот јазик може да се користи како јазик на уметничкото комуницирање. Или во овој храбар потег на Рацин може да се препознае и идејата за потребата да се роди еден мо-

¹³ Според конкретни податоци со кои денес располага хрватската филолошка наука, Рацин во периодот од 1928 до 1940 година во неколку наврати престојувал во Хрватска. Првата средба со оваа земја тој ја има во 1928 година кога, како делегат од Македонија, патува на Четвртиот конгрес на КПЈ во Дрезден, па во тој контекст Загреб е една од неговите попатни станици до крајната дестинација. И од тогаш во неколку наврати престојува во Загреб, како и во Риека, Сушак, Самобор. Види Goran Kalogjera. *Racin u Hrvatskoj*. – Rijeka: *Hrvatsko filološko društvo*, 2000, 120.

дерен јазик, јазик кој треба да се исчисти за да се добие чист идентитет¹⁴. Затоа и влијанието на овие балади треба да се гледа токму во Рациновото свртување кон македонскиот јазик како јазик на кој потоа ќе ја напише и својата збирка *Бели мугри*. Тоа е збирката со која ќе се удрат темелите на современата македонска поезија.

Всушност Кочо Рацин е канон. Тој со помош на креативната корекција која е манифестирана преку напуштањето на поетиката на експресионизмот и ослободувањето од српскохрватскиот јазик се издигнува во канон¹⁵. Канонот на националната традиција обично е определувач на тоа што е најважно за дадената култура и затоа неговата улогата е да биде совршен арбитер на секавањето и на висината (Ibid. 239). А канонот е наша победа над загадувачката теорија. Се работи за саниџерен канон, нагласува Јасна Котеска, а литературниот историчар е саниџарен инстектор. Ние филтрираме, цензурираме генерација по генерација; нашата ираќиска на работници во историјата на уметностите и литературите е ираќиска на чистачи на валканици. Ние ги верифику-

¹⁴ Во стилот на онаа идеја дека модерниот град и модерниот јазик (култура) се родени од исто место – од чистото. Всушност прогласот на кралот Франсоа од 16 век за чисти улици на Париз се совпаѓа со идејата на Кралската Академија, од истото време, да го прочисти францускиот јазик преку негово чистење од застарените латински зборови. Кога јазикот ќе се исчисти од латинизмите, нагласува францускиот законодавец, секој што ќе зборува, ќе биде спасен од ужасната можност да си ја извадка устата. Види Јасна Котеска. „Јазикот и хигиената (Кристева: преиспитување)“ во *Саниџарна енциклопедија*. – Скопје: Темплум, 2006, 222–233.

¹⁵ Подврда за Рацин како канон во македонската современа литература претставува и влијанието во еден обратен правец т.е. влијанието што тој ќе го изврши врз хрватскиот поет Јуре Каштелан кој во 1948 година ја објавува книгата *Македонски народни песни (Makedonske narodne pjesme. – Zagreb: 1948)*. Таа претставува прв повоен препев на македонската народна поезија на хрватски стандарден јазик. Скромен по својата природа, тој отворено кажува дека во преводите му помагала македонската поетеса Цвета Органџиева, а изборот го прави според книгата *Збирка на македонски народни песни* објавена во Скопје под редакција на Блаже Конески. Самиот приредувач е свесен дека македонската уметничка поезија се развива врз богатиот фондус на народната литература, а неговиот интерес за македонската народна литература датира од времето на неговите средби со Рацин во Загреб. Токму тие контакти се објаснети од страна на Горан Калоѓера во текстот *Каштелановиот долг кон Рацин (Ibid. 70–75)*. Но за првпат, Антун Барац им го свртува вниманието на Хрватите кон Рацин со скромниот приказ од неколку реченици во неговата книга *Југословенска книжевност, сместувајќи го нашиот поет во поглавието Најважните претставници на југословенскиот книжевност меѓу две војни*, каде друштво му прават еден Мирослав Крлежа, Иво Андриќ и Прежихов Воранџ.

саме големите мисли само ојќако ќе бидат протресени од неколку генерации санитарни работници на мислата (Ibid. 227–228). Така и овој текст се обидува врз сознанијата од некои претходни филтрирања и центрифугирања уште еднаш да ја покаже големината и значењето на Рациновото дело и она пишувано на српскохрватски и она на македонски јазик и секако да провоцира и поттикнува нови читања и проучувања. Ако тргнеме од сфаќањето дека канонот не ја кажува вистината за една книжевност, туку само нејзината извесност, тогаш и појавата Рацин во македонската култура е потврда за таа нејзина извесност. *Имаме канон и тој е извесен. Како и Декарт, може да кажеме: Имаме канон, значи постојам, нагласува Котеска*¹⁶. Што значи слободно можеме да кажеме: *Го имаме Рацин, кој е сушностен канон, значи дека постоиме како култура, како јазик, како нација!*

ЛИТЕРАТУРА

Вангелов, Атанас, 1974: „Експресионизмот и Рацин“ во *Разглед*. – Скопје: бр. 8, 728–762 или во *Литературни студии*. – Скопје: Мисла, 1981, 39–72.

Gide, Andre, 1987: „O uticaju u književnosti“ во *Polja*. – Novi Sad; бр. 335.

Eko, Umberto, 1965: *Otvoreno djelo*. – Sarajevo: Veselin Masleša.

Eliot Tomas, Stern, 1963: „Tradicija i individualni talenat“ во *Eseji*. – Beograd.

Ивановиќ, Радомир, 1995: *Елементи и интимизма, експресионизма и неосимболизма у Рациновим ѓесмама писаним на српско-хрватском језику (у контексту истрења поезије социјалне литературе)*. – Скопје: МАИУ, 104–119.

Kalogjera, Goran, 2000: *Racin u Hrvatskoj*. – Rijeka: Hrvatsko filološko društvo, 120.

Котеска, Јасна, 2006: „Јазикот и хигиената (Кристева: преиспитување)“ во *Санитарна ениџма*. – Скопје: Темплум, 222–233.

Мојсова-Челишевска, Весна, 2000: *Рацин и експресионизмот*. – Скопје: Менора, 232.

Ристовски, Блаже, 1983: *Кочо Рацин – историско-литературни исцржувања*. – Скопје: Македонска книга.

Сталев, Георги, 1994: „За првите експресионисти во македонската поезија“ во *Современост*. – Скопје: бр. 5–6, 18–23.

Тодоровски, Гане, 1991: „Поезијата на младиот Рацин“ во *Кочо Рацин. Поејски творби*. – Скопје: 13–28.

¹⁶ Ова особено важи за малиите литератури, како македонската и тоа најчесто е единствената скриена функција на канонот. Канонот, со дружи зборови, посведочува за можност од субјект на националната историја, на националната естетика (Ibid. 230).

Vesna MOJSOVA-CEPISEVSKA

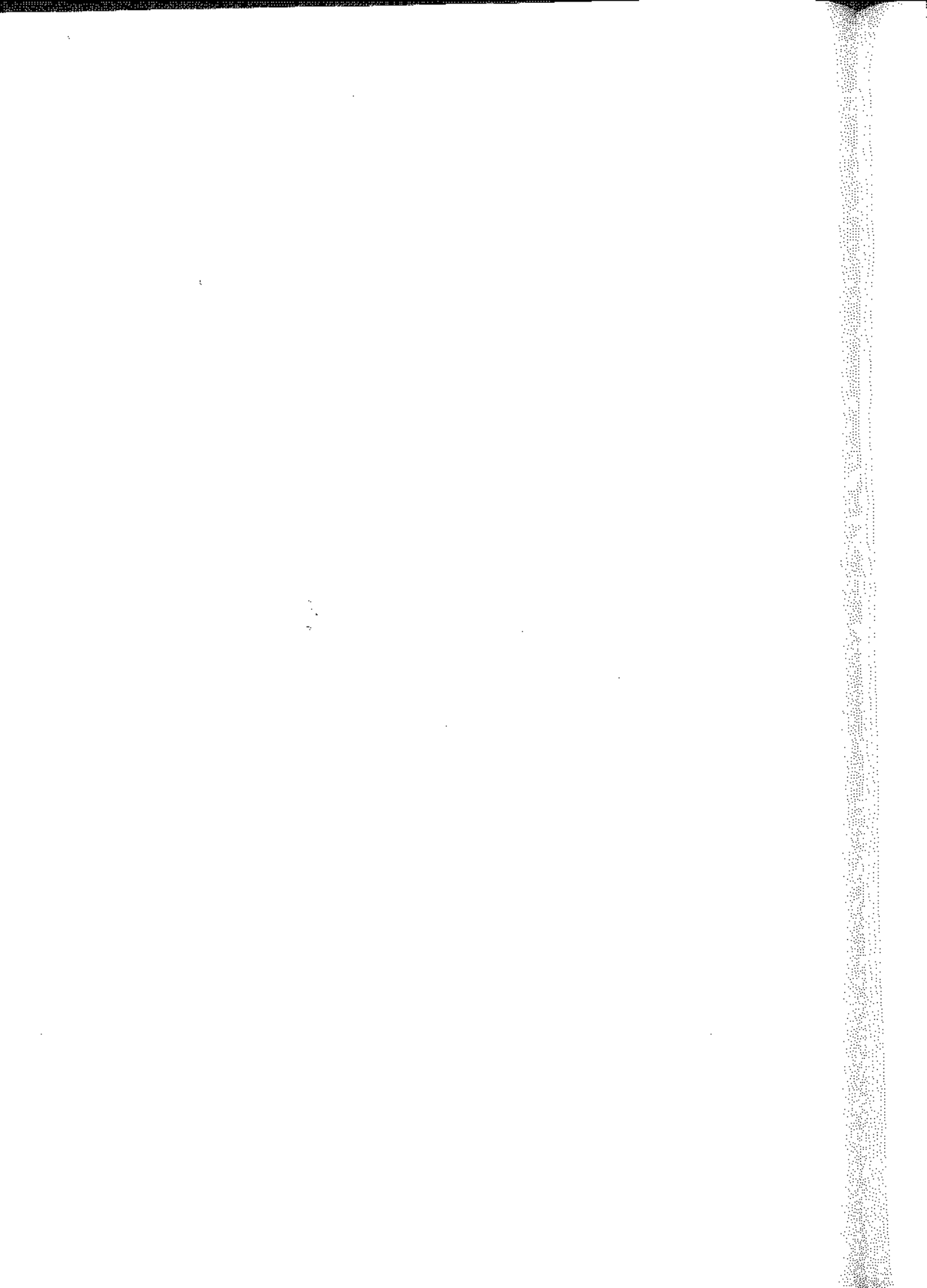
ABOUT THE CREATIVE CORRECTION THROUGH THE EXPERIENCE OF KOCO RACIN

(Summary)

It is an irrefutable fact that the reflections of all major and important literary-esthetic movements in Europe arrive later in these regions, and here, in Macedonia, they arrive last. It is for this very reason that it is a shame that Koco Racin will not appear on the literary stage with his individual book of poetry, and here we are primarily thinking of *The Anthology of Pain* of 1929, a period when in Macedonia there was an insistence on folklore realism, regionalism, on an ethnographic-folklore component in literature.

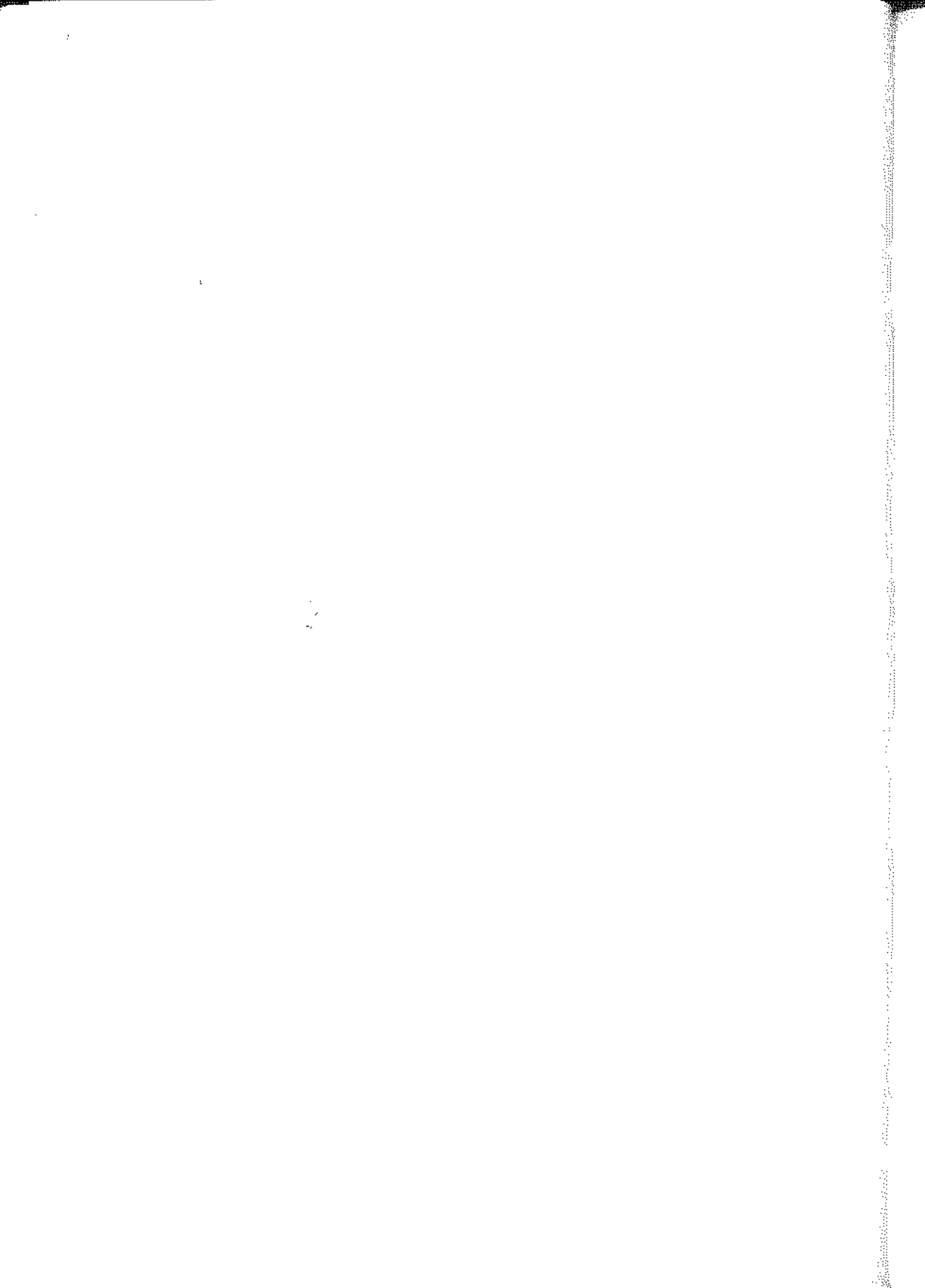
In the finally defined text, in this case, Racin's poems written in Serbian/Croatian, the presence of other texts can be seen through the intertext, which once again refers to the dialogue of the text with texts of other literatures, but in this case, more concrete and more complex in the spirit of that Bahtin saying that *foreign culture, only in the eyes of another culture, can reveal itself more freely, more meaningfully, deeper.*

The dialogue that Racin has, especially with the Croatian poets, fits in with what Andre Zhid, at the beginning of the last century (in the distant 1900), defines as a lack of fear from influences. Zhid believes that great poets, among whom we unreservedly include the Macedonian Koco Racin, are those who are not only fearless, but also in search of influences, they look for them and through that productive comparison and encounter, they develop their individuality and their characteristic. In that context we can mention Thomas Stern Eliot (the representative of textual poetics) and his belief about the discussion with "the dead poets" in the esthetic overvaluing of the place and role of every modern poet, or just poet in general. *Upon discussion between two cultures, says Bahtin, they unite, yet they do not negate each other, rather each of them keeps their unity and oneness with which both are mutually enriched. We pose the foreign culture new questions, questions it has not posed itself..* This knowledge establishes such a philosophy of culture, within which, existence as well as the fact of cultural differences, rather than being obstructive, are in fact constructive and stimulative, encouraging and at the same time deepening the process of understanding, as well as enriching individual cultural experiences. What is a greater challenge in all this is the connection (spiritual, friendly, political, artistic) that Racin has with Croatia, especially in his reaction to his so-called poetic father (the predecessor) manifested through the category creative correction (the reading of the parent-poem by the second poet - the follower). It is this connection that leaves a great mark on the Croatian cultural heritage.

III. ТЕМАТСКИ БЛОКОВИ

- 1. Реферати од тематски блокови на македонски носители
– јазик**
- 2. Реферати од тематски блокови на македонски носители
– литература**
- 3. Резимеа на македонски учесници во други тематски
блокови**

Људмила СПАСОВ

РЕЗУЛТАТИВНАТА АСПЕКТНА КОНФИГУРАЦИЈА КАЈ ПЕРИФРАСТИЧКИТЕ КОНСТРУКЦИИ И ФРАЗЕОЛОГИЗМИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

1. *Иштио*

Во повеќето случаи резултативната видска конфигурација во македонскиот јазик се изразува преку перифрастички конструкции и фразеологизми. Тоа е пред сè перифрастичкиот перфект од типот *има одено* со кој овде нема да се занимавам повеќе, бидејќи тој спаѓа во една од парадигмите на глаголот во македонскиот јазик. Овде наведувам неколку примери со напомена дека неговото разгледување отвора, всушност, една друга тема. Примери: *има оставено мукава: си имаше оставено мукава за поспилање и никој не се осмелуваше да ја фрли* (ПТБ, 31); *нема проголијано жорчила: да ги немаше проголијано исшине жорчила, ќе му се сшеше на Тренка* (ПТБ, 34); *има префрлено раце: рацете ги имаше префрлено на задникој небаре излегол само да си ги размрда нозете* (ПТБ, 35); *нема изусшено збор: досега немаше изусшено нишу збор за болката од поа иштио беа изделени од луѓето во Креја* (ПТБ, 38). Потоа тука спаѓаат синтаксичките конструкции од типот *е + глаголска придавка* со кои исто така нема да се занимавам по овој повод. Еве неколку примери: *е најурен со вода: замина небаре најурен со шойла вода* (ПТБ, 14); *е најден клучој: најден е клучој за усехој, велаш* (ПТБ, 35); *е сшорено сè: сè беше сшорено за да може Светицата да излезе последен паш од дома* (ПТБ, 136); *бил земен: ити велам дека не знаеме дека бил земен и Младен* (ПТБ, 138).

Значи, предмет на ова разгледување ќе бидат синтаксички резултативи, надвор од споменатите, што ги определуваме како дво-

компонентни конструкции составени од финитен глаголки предикат + (од)глаголка именка. Глаголкиот предикат е претставен од синсемантички или автосемантички глагол, додека вториот дел од конструкцијата (именката) го носи лексичкото значење. Се разбира дека резултативноста се гледа преку изјаснување на причината на дејството, како и кај другите резултативни конфигурации (в. претходно). Сп. *Времето му ја побели косата.*

Кажаното можеме да го објасниме преку општата семантичка дефиниција на резултативната конфигурација (сп. го претходниот оддел посветен на дефинициите на конфигурациите): *СЕ СЛУЧИ ПЕШТО НАПРАВЕНО ОД X, ТАКВО ШТО У Е НЕКАКОВ/ ШТО У ПРАВИ ПЕШТО (ШТО У НЕ Е НЕКАКОВ/ ШТО У НЕ ПРАВИ ПЕШТО)* или: *СЕ СЛУЧИ P1 НАПРАВЕНО ОД X ТАКА ШТО P2/ НЕ P2 (ОЗНАЧУВА РЕЗУЛТАНТНА СОСТОЈБА)*, при што семантичката резултативна конфигурација структурно е претставена преку перифрастички конструкции и фразеологизми. Или, резултативната видска конфигурација се изразува од страна на формално сложената семантема што значи дека семантемата излегува надвор од глаголот, па освен глаголот ја опфаќа и именката, бидејќи самиот глаголот не го изразува значењето кое го има структурата. Сп. *додели на работа – на работи, додели казна – казни* итн. Како што се гледа синтаксичкиот резултатив претставува двокомпонентна конструкција каде резултативната компонента е формализирана како синсемантички или автосемантички глагол во кој е вградена информацијата за состојба, дејство, настан, а вториот дел од конструкцијата (именката) го носи лексичкото значење. Глаголот од свршен вид ја носи информацијата општо за акцијата, додека видот на акцијата е определен со именката, сп. *направи жртва – жртвува.*

Кај перифрастичките конструкции глаголите се синсемантички, значи отвораат повеќе од едно синтаксичко место, што значи дека не се способни да стојат сами во текстот и до себе импликуваат пополнета синтаксичка позиција, а кај фразеологизмите глаголите по потекло и во најголем број се автосемантички и создаваат една уникална семантема заедно со своите синтаксички дополненија. Перифрастичките конструкции се сериски, сп. *направи шега – се пошегува, направи муабет – поразговара со некој, направи белја – напишети, направи пари – счечали, фразеологизмите се сраснати, сп. го удри дамба – се илобира.*

Примерите ги распределив според следната шема тргнувајќи од функцијата на именката.

2.0. Перифразитички конструкции и фразеологизми

2.1. Именка во функција на синтаксички подмет + глагол

2.1.1. Нејрефиксиран глагол + именка

⇒ модел: (некого) спонадне нешто + (од)глаголска именка

Примери: *спонадне желба*: неочекувано џо спонадна желба да се тука старциџе (МЈЗ, 117); *спонадне џокосница*: Младена џо спонадна спудена џокосница од разочарување. (ПТБ, 40); *спонадне срчка*: џоа џи е исџо како коџа човека џо спонадна срчка од некој џовришински сад во срцеџо: џукна заџнаџаџа жилка и од џаа џовреда наспрада целойџо џело (ПТБ, 9); *спонадне справ*: џо спонадна справ од човечкаџа крв (МЈЗ, 50)

Спонадне е несостојбен предикат што изразува процес и учествува во перифразитички конструкции. Причината на дејството ја покажуваат серија именки со апстрактно значење.

⇒ модел: (некого) фати нешто + именка

Примери: *фати койнеж*: џоџам џо фати койнеж да џо џледа Блажеџа како расџе и се развива (ПТБ, 96); *на џладно џо фати ауџаџа ракија* (МФС, 146); *ме фатиџа џоксирати* (СПМ, 40); *фати спрес*: Од џоа џиџо џо чуја џи фати спрес. (ПТБ, 11)

Овој модел е многу распространет во македонскиот јазик и е последица на балканската јазична интерференција. Фати е несостојбен перифразитички предикат кој одбележува дејство. Кога учествува во синтаксички конструкции со неизјаснета причина на дејството, овој глагол е типичен за нивоативните конфигурации (в. претходно).

2.1.2. Префиксиран глагол + именка

⇒ модел: (некого) с-јад-е нешто + (од)глаголска именка

Примери: *сјаде јанса*: Паца ја сјаде нова јанса. (ПТБ, 91); *сјаде јанса*: џо сјаде јансаџа не да не џо сјаде (ДМ, 21)

Сјаде е несостојбен предикат кој изразува акција, по потекло е автосемантичен и тука учествува во фразеолошки изрази.

2.2. Глагол + именка во функција на директен синтаксички предмет

2.2.1. Нејрефиксиран глагол + именка

⇒ модел: (некој) врзе нешто + (од)глаголска именка

Примери: *заклеџа врзе*: за смртџ сум џи заклеџа врзал (ХИ, 84); *врзе шлаганица*: ке џи врзе една шлаганица (ДР, 42)

Врзе е несостојбен предикат кој изразува акција, по потекло е синсемантичен и тука учествува во перифрастички конструкции.

⇒ модел: (некој) даде нешто + (од)глаголска именка

Примери: даде беса: од *ише ли сие* – ако беса дадаи, ќе ја исполнаи (БИ, 29); даде гаранција: даде гаранција за извршената работа; даде знак: со глава му даде знак на Реџеа да ишрѓне по него (СГ, 357)

Даде е несостојбен предикат кој изразува акција, по потекло е синсемантичен и тука учествува во перифрастички конструкции.

⇒ модел: (некој) зеде нешто + (од)глаголска именка

Примери: зеде грижа: кога бевме деца ... *сеиџа грижа* за нас ја зеда, мајка ми, дедо ми... (ЈП, 70); зеде збогум: зеде збогум од домаќиниџе (ЛНТ, 160); зеде збор: и го зеа збориџ (ПМА, 94)

Зеде е несостојбен предикат кој изразува акција, по потекло е синсемантичен и тука учествува во перифрастички конструкции.

⇒ модел: (некој) изрази нешто + (од)глаголска именка

Примери: изрази благодарносџ: *иџој и изрази благодарносџ* на досегашнаџа редакџија и иредложи нова; изрази врзаносџ: да ја изрази врзаносџа за нејзиниџе брегови и за нејзинаџа маџиџа (ПШ, 123); изрази жалење: иуравниџи одбор на Работнички изрази жалење за случајџи со Раднички (НМ); изрази желба: само деџеџи Деџелин изрази желба да иџојде да го види дедо му (МФС, 381); изрази задоволсџво: изрази задоволсџво иџоради усџеџино извршената работа (НМ); изрази надеж: се изрази надеж дека во оваа година ќе иџродолжи иџоволниџи иџрен на економскиџи развој (НМ); изрази наклоносџ: иука веќе Кирил може многу иџслободно да ја изрази наклоносџа кон шарен-иџсан збор (БКК, 36); изрази сомневање: никој не изрази сомневање во нормативниџе слободи на уметносџа и на уметничкоџи иџворениџво (ПШ, 17); изрази сочувсџво: ја файџив мајка му за рака и изразив сочувсџво (ТМ, 23)

Изрази е несостојбен предикат кој изразува акција, по потекло е синсемантичен и тука учествува во перифрастички конструкции.

⇒ модел: некој крене (нешто) + именка

Примери: крена рамениџи: Ги кренав рамениџиџе. (ТГ, 182)

Крене е несостојбен предикат кој изразува акција, по потекло е синсемантичен и тука учествува во фразеолошки изрази.

⇒ модел некој пушти (нешто) + именка:

Примери: иуиџи крис: ишрчаше од една работа до друга, со иџрекасани усџи да не иуиџи крик и иџак не можеше да сџиџне да заврши сџе иџиџо иџреба (ПТВ, 110)

здрaво-живо: *Илко им сѣтори здраво-живо на сѣме со ред* (СП, 294);
сѣтори шарей: ми сѣтори шарей да ти кажа (СП, 141);

Сѣтори е несостојбен предикат кој изразува акција, по потекло е синсемантичен и тука учествува во перифрастички конструкции.

3.2.2. Префиксиран глагол + именка

⇒ модел: **некој ис-пушт-и (нешто) + именка**

Примери: *испуштити вик: придружен од звучити на фокусирајќи, тој најрави еден круж, постоа испуштити победнички вик* (МБ, 164);
целата посада испуштити еден вик (ВИ, 38); *Доста го испуштити зборувајќи* (СП, 234);

Испуштити е несостојбен предикат кој изразува акција, по потекло е синсемантичен и тука учествува во перифрастички конструкции.

⇒ модел: **некој из-диг-н-е (нешто) + (од)глаголска именка**

Примери: *во шесетити години на минатото век издигна барања за духовна слобода* (БКМ, 5); *пошто смел издигнал вик* (ГТ, 14)

Издигне е несостојбен предикат кој изразува акција, по потекло е синсемантичен и тука учествува во перифрастички конструкции.

⇒ модел: **некој на-дад-е (нешто) + (од)глаголска именка**

Примери: *нададе викајќи: луѓето нададоа викајќи кон буљукбашијата* (СП, 208); *нададе клејви: Доста чу со своите уши како Митра му нададе приста и прикеси клејви* (СП, 377); *нададе викајќи: со сивата нешто во коритце дејето нададе посилна викајќица* (СП, 126); *нададе смев: војничките нададоа смев и врева* (СП, 175); *нададе урлик: никојтај досега не бил удрен, и, не толку од ударот, колку од исплашеноста која јанично го обзеде, нададе силен урлик* (ВК, 217)

Нададе е несостојбен предикат кој изразува акција, по потекло е синсемантичен и тука учествува во перифрастички конструкции.

⇒ модел: **некој на-прав-и (нешто) + именка**

Примери: *најрави бојкот: Ми најравија бојкот* (ПТБ, 127);
најрави визија: најравија визија, се видоа и се највија колку што можеа (СП, 82); *најрави некол: кроел рај, а најрави некол* (ПТБ, 15); *најрави ред: Ке одам кај Ситојана. ... Ке го најравам редот и ќе*

си дојдам. (ПТБ, 99); *направи услуга: ние дојдовме овде и ви направивме услуга* (ВШО, 13); *направи кеф: да им направи кеф на децата* (СП, 106); *направи шега: си направи шега на своја сметка* (БС, 150); *направи шега на своја сметка* (МЈ, 27)

Направи е несостојбен предикат кој изразува акција, по потекло е синсемантичен и тука учествува во перифрастички конструкции.

⇒ модел: **на-прав-и некого/себеси (нешто) + именка**

Примери: *се направи будала: се направив ѝобудала од ние* (ПТБ, 36); *направи маѓаре: им се нарека на Тура и Тода, ѝ направи маѓариња и им нареди да ѝ распрејтаа огништето* (СП, 182); *направи човек: ме направи човек, боѝ да ѝ ѝ поживее* (АФ, 108)

Направи е несостојбен предикат кој изразува акција, по потекло е синсемантичен и тука учествува во перифрастички конструкции.

⇒ модел: **некој на-до-мест-и (нешто) + (од)глаголска именка**

Примери: *надомести изгубено: ѝобрзала да ѝ надомести изгубеното* (КЧ, 324); *надомести пројуси: ѝ надомести овој пројуси* (ПТБ, 15)

Надомести е несостојбен предикат кој изразува акција, по потекло е синсемантичен и тука учествува во перифрастички конструкции.

⇒ модел: **некој из-арч-и (нешто) + (од)глаголска именка**

Примери: *изарчи збор: ѝ белким и ѝ ѝ ке изарчи некој збор во Пејкова ѝолза* (СП, 20)

Изарчи е несостојбен предикат кој изразува акција, по потекло е автосемантичен и тука учествува во фразеолошки израз.

⇒ модел: **некој на-мест-и (нешто) + именка**

Пример: *намести сѝајница: се мислаѝ дали им наместива сѝајница, или ми ѝ однесла чавакаѝа умоѝ* (ПТБ, 36)

Намести е несостојбен предикат кој изразува акција, по потекло е автосемантичен и тука учествува во фразеолошки израз.

⇒ модел: **некој из-вад-и (нешто) + именка**

Примери: *извади душа: збеснаѝ од луѝина и скокнал да му ја извади душаѝа на својоѝ ѝоѝомец – виѝосник* (ПТБ, 60)

Извади е несостојбен предикат кој изразува акција, по потекло е автосемантичен и тука учествува во фразеолошки израз.

⇒ модел: некој пре-чекор-и (нешто) + именка

Примери: *пречекори убедувања*: *Огнен Кежароски никогааш не ги пречекори своите убедувања и не прифати ништо што би го навредило неговотој беспомошен живот* (П.А., 44)

Пречекори е несостојбен предикат кој изразува акција, по потекло е автосемантичен и тука учествува во фразеолошки израз.

⇒ модел: некој с-врт-и (нешто) + именка

Примери: *сврти капа*: *ја свртив капаа: местио да ги штилам да корнам – да се распури задржува, јас зайнав да ја бранам* (ПТБ, 35)

Сврти е несостојбен предикат кој изразува акција, по потекло е автосемантичен и тука учествува во фразеолошки израз.

⇒ модел: из-вад-и некого/себеси (нешто) + именка

Примери: *извади душа*: *скокнал да му ја извади душата на својот попомец-вишосник* (ПТБ, 60)

Извади е несостојбен предикат кој изразува акција, по потекло е автосемантичен и тука учествува во фразеолошки израз.

Забелешка: ексцерпирани се дела од македонската оригинална и преводна убава литература; списокот на дела е достапен кај авторот.

ЛИТЕРАТУРА

Beard, R., 1995: *Lexeme-Morpheme Base Morphology: a General Theory of Inflection and Word Formation*. Albany, NY: SUNY Press.

Bogacki, K., Karolak, St., 1991: Fondements d' une grammaire à base sémantique, *Lingua e Stile*, XXVI, 3: 309–345.

Бородич, В. В., 1953: К вопросу о формировании совершенного и несовершенного вида в славянских языках. *Вопросы языкознания*, 6: 68–86.

Dostál, A., 1954: *Studie o vidovém systému v staroslovenštině*. Praha.

Galton, H., 1976: *The Main Functions of the Slavic Verbal Aspect*. MANU: Skopje.

Garey, H. B., 1957: Verbal aspect in French. *Language* 33: 91–110.

Гортан-Премк, Д., 1996: О несамосталним семантичким елементима у структури лексема. *Јужнословенски филолоџ*, LI: 19–24.

Гортан-Премк, Д., 1997: *Полисемија и организација лексичкој системи у српскоме језику*. Београд: Институт за српски језик, САНУ.

Грицкат, И., 1957–1958: О неким видским особеностима српско-хрватског глагола. *Јужнословенски филолоџ*, XXII: 65–130.

Guillaume, G., 1929: *Temps et Verbe. Théorie des aspects, des modes et des temps*. Paris: H. Champion.

Guillaume, G., 1988: *Principi teorijske lingvistike*. Zagreb: Globus.

Karolak, St., 1991: Y a-t-il différence de principe entre l'aspect roman et slave. *Problemy opisu gramaticznego języków słowiańskich*. Warszawa: 85–93.

Karolak, St., 1994: Le concept d'aspect et la structure notionnelle du verb. *Studia kognitywne* 1: 21–41.

Karolak, St., 1996: *O semantice aspektu (w dwużyciastą rocznicę publikacji rozprawy F. Antimuc'ego i L. Gebert)*. рукопис.

Конески, Бл. 1982: *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Култура: Скопје.

Конески, Бл. 1982: *Историја на македонскиот јазик*. Култура: Скопје.

Конески, К., 1994: Зорообразувањето и глаголскиот вид. *Литературен збор*. XLI, 4–6: 17–26.

Mugler, A., 1988: *Tempus und Aspekt als Zeitbeziehungen*. München: Fink.

Neřec, I., 1956: Kategorie determinovanosti a indeterminovanosti jako základ slovanské kategorie vidu. *Slavia* XXV/4: 496–534.

Пановска-Димкова, И., 1966: Лимитативна аспектна конфигурација (досегашни сознанија). *Научна дискусија на XXIX семинар за македонски јазик, литература и култура*. РМЈ Речник на македонскиот јазик.

Shopen, T., (ed.) 1985: *Language typology and syntactic description*. I–III. Cambridge: University Press.

Спасов, Љ., 1966: Резултативна аспектна конфигурација (досегашни сознанија). *Научна дискусија на XXIX семинар за македонски јазик, литература и култура*.

Спасов, Љ., 1997: Дефиниции на видските (аспектните) конфигурации во македонскиот јазик. *Предавања на XXIX меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје: 31–36.

Спасов, Љ., 1998: Резултативна аспектна конфигурација изразена суфиксима -ос-а/-с-а у македонском језику и њезини еквиваленти у српском језику. *Меѓународни састанак слависта у Вукове дане, 1997*.

Тофоска, Ст., 1996: За теличното видско значење во македонскиот јазик. *Научна дискусија на XXIX семинар за македонски јазик, литература и култура*.

Ljudmil SPASOV

THE RESULTATIVE ASPECTUAL CONFIGURATION IN PERIPHRASTIC
CONSTRUCTIONS AND PHRASEOLOGISMS IN MACEDONIAN

(Summary)

The resultative aspectual configuration in Macedonian is in most cases expressed by periphrastic constructions and phraseologisms. Such is the case above all with the periphrastic perfect of the *ima odeno*-type, on which I will not elaborate any further, because it is one of the paradigms of the verb in Macedonian. Here I give several examples and make the remark that its consideration opens another topic indeed. Examples: *ima ostaveno mukava: si imaše ostaveno mukava za postilanje i nikoj ne se osmeluvaže da ja frli* (PTB, 31); *nema progoltano gorčila: da gi nemaše progoltano istite gorčila ke mu se siteše na Trenki*, (PTB, 34); *ima prefrileno race: race te gi imaše prefrileno na zadnikot nebare izlegol samo da si gi razmrda nozete* (PTB, 35); *nema izusteno zbor: dosega nemaše izusteno nitu zbor za bolkata od toa što bea izdeleni od lugeto vo Krepa* (PTB, 38). The syntactic constructions of the type *e (to be) + verbal adjective*, which will neither be my topic on this occasion, are further examples of the same case. Here are some examples: *e naturen so voda: zamina nebare naturen so topli voda* (PTB, 14); *e najden ključot: najden e ključot za uspehot, velat* (PTB, 35); *e storeno se: se beše storeno za da može Sveticata da izleze posleden pat od doma* (PTB, 136); *bil zemen: ti velam deka ne znaeme deka bil zemen i Mladen* (PTB, 138).

This means that the subject of this discussion will be the syntactic resultatives, apart from the aforementioned, which are specified as bicomponent constructions composed of a finite verbal predicate + a verbal substantive or a verb derived substantive. The verbal predicate is represented by a synsemantic or autosemantic verb, whereas the second part of the construction (the noun) bears the lexical meaning. It is clear that the resultativeness is seen by the stating of the cause for the action, as in the case of the other resultative configurations (see above). Comp. *Vremeto mu ja pobeli kosata*.

Искра ПАНОВСКА-ДИМКОВА

ХАБИТУАЛНОСТА ВО ОДНОС НА ДРУГИТЕ ГЛАГОЛСКИ ВИДОВИ СО КОНТИНУАТИВНА ДОМИНАНТА

Односот на видската категорија хабитуалност кон другите глаголски видови и видски конфигурации е двонасочен: од една страна се разгледува нејзината врска, т.е. засмното надградување на видските вредности, со глаголските видови со моментна доминанта, а од друга нејзините сличности и разлики со другите глаголски видови со континуативна доминанта, што е и цел на овој труд.

1. Хабитуалната видска конфигурација спаѓа во група со простиот континуативен вид и со другите видски конфигурации со континуативна доминанта – теличната и мултипликативната. Во рамките на оваа група допирна точка на хабитуалната видска конфигурација со другите глаголски видови е доминантниот континуативен вид.

На формално ниво, пак, кај хабитуалните семантеми постои структурна идентичност со теличните и мултипликативните семантеми, а и со дел од континуативните семантеми. Ова се должи на повеќезначноста на семантемите, кога една семантема изразува различни видски вредности. Таквите семантеми се индексираат како: семантема_{хб}, семантема_{гв}, семантема_{мл} и семантема_к.

2. Но, хабитуалната видска конфигурација многу се разликува од другите глаголски видови со континуативна доминанта: дејството означено со хабитуалната семантема не трае во времето (не означува континуативен вид), туку напротив означува дејство со моментна доминанта – го означува подредениот момент Р на хабитуалноста, а потенцијалноста настанот да се случи го претставува доминантниот континуативен вид. Оттука, хабитуалната видска конфигурација секогаш избира атемпорален контекст и не може да се врзе со актуелно

време. За разлика од тоа, дејството означено со континуативна, телична или мултипликативна семантика означува дејство што трае и таквите семантики секогаш се врзуваат со актуелен контекст.

3. Во македонскиот јазик не постои коренска морфема која што е само хабитуална и како таква никогаш да не може да се употреби во актуелен, т.е. во темпорален контекст. Сите коренски морфемии со континуативна доминанта се двозначни – хабитуални и во тој случај избираат атемпорален контекст или континуативни / телични / мултипликативни и во тој случај избираат актуелен контекст. Тоа значи дека сите телични корени (во теличноста се состои потенцијален момент), сите мултипликативни корени (повторување на моменти) и голем дел од континуативните корени можат да бидат хабитуални, индексирани како *корен_{хб}*.

За разлика од ситуацијата во македонскиот јазик, каде што на формален план нема разлика меѓу хабитуалните корени и корените со континуативна доминанта, во англискиот јазик постојат посебни темпорални форми кои го означуваат атемпоралниот контекст (кога коренот е хабитуален) наспрема актуелниот контекст. Така, хабитуалниот корен во англискиот јазик се употребува во посебна временска форма: просто сегашно време (present simple tense), а континуативниот / теличниот / мултипликативниот корен во трајно сегашно време (present continuous tense). Во македонскиот јазик, двете реченици ќе бидат формално исти. На пример:

атемпорален контекст:

He goes to school. **Оди** во училиштите. (= секое утрово)

актуелен контекст:

He is going to school. **Оди** во училиштите. (= сега)

Споредбата со англискиот јазик, во оваа смисла може да помогне при оценувањето на склоноста на една коренска морфема да се врзува со атемпорален или со актуелен контекст (оние семантики што се со поголема склоност за врзување со атемпорален контекст во македонскиот јазик ќе бидат необични во трајно сегашно време во англискиот јазик).

1. Хабитуалноста наспрема просидиот континуативен вид

1.1. Главната разлика меѓу простиот континуативен вид и хабитуалната видска конфигурација (освен степенот на видската сложеност: прост vs сложен вид) е тоа што со глаголската морфема кај континуативниот вид се изразува траење на дејството/состојбата, а

кај хабитуалната видска конфигурација дејството изразено со глаголската морфема го означува подредениот настан Р. Континуативноста е перманентна и избира актуелен или омнитемпорален контекст, а кај хабитуалноста континуумот е надграден врз елементи со моментен вид или со некоја од конфигурациите со моментна доминанта.

Атемпоралниот контекст е специфика на хабитуалната видска конфигурација којашто другите видски конфигурации ја немаат. Единствено со простиот континуативен вид, хабитуалноста по ова прашање има допирна точка во смисла дека простиот континуативен вид може да означува дејство врзано со вонвременски контекст, што се разгледува во рамките на вонвременската или севременската употреба на сегашното време.

Разликата тука се состои во тоа што атемпоралниот, безвременскиот, контекст на хабитуалноста означува неврзување на хабитуалноста со актуелно време, односно нејзина инкомпатибилност со темпоралноста. Оттука, таа не може да се смести во контексти придружени со прилози од типот: *вчера, ноќеска, утре*. Континуативниот вид, пак, во вонвременска употреба означува дејство што се случува во секоја точка на временскиот континуум, па затоа за таквата употреба е посоодветен терминот омнитемпорален контекст – севременски, на пример:

Животијата е убав.

Ја сакам природата.

Земјата се врти околу Сонцето.

Во рамките на омнитемпоралниот контекст спаѓаат и пословиците* и вечните вистини. На пр.: *Ситариите наведуј се, младите расија, така врви веков.* = омнитемпорален презент. Доказ за разликата на атемпоралниот и омнитемпоралниот контекст е неможноста за применување на дефиницијата на хабитуалната видска конфигурација врз омнитемпорална реченица. На пример, за реченицата: *Кoj пее, зло не мисли*, се добива парафраза која е неистинита: *X е таков што кога/ако пее, се случува да не мисли зло.' Или, на пример: *Од богајиситовито главаа боли исто како од сиромаштијаа:* *X е таков што (кога/ако е богат) се случува да го боли главата'. Кога пословиците би се замениле со обични реченици, во нив ќе се добие прост континуативен вид: *Добриите луѓе не мислаат зло, И богајиите луѓе имаат проблеми.*

1.2. Дел од семантемите со прост континуативен вид се двозначни: континуативни (+ актуелен контекст) и хабитуални (+ атем-

* в. Спасов, 1990: 127.

порален контекст) и соодветно се индексираат, на пример: *спијe_к* vs *спијe_{хб}*. Со овие семантеми се добиваат две различни реченици:

спијe_к: *Пошпиеко, Максим спијe*. – актуелен контекст

спијe_{хб}: *Максим спијe секое појладне*. – атемпорален контекст

Во парафразата на хабитуалните семантеми од овој тип, се гледа дека континуумот на хабитуалноста е надграден врз настан кој претставува интервал – и двете видски вредности се претставени од коренот *хб*. Така, реченицата: *Максим спијe секое појладне* се парафразира како: 'Максим е таков што (кога/ако е попладне) се случува да спијe'. Со семантемата *спијe* од оваа реченица се означува и наредениот континуум на хабитуалноста и подредениот настан, интервал на *спијe*.

1.3. Кај овој тип семантеми сепак има ограничување на тоа кои глаголи можат да бидат и континуативни и хабитуални. Така, на пример, глаголите со кои се означуваат основните континуативни поими, не можат да бидат хабитуални и не можат да избираат атемпорален контекст. Такви глаголи во македонскиот јазик се глаголите од типот: *граници, е, зависи, знае, љуби, може, мрази, се наоѓа, обединува, поврзува, прејиспавува, присуспјува, произлеѓува, се поштеѓа, сака, собира (лифтош собира 5 лица), уважува* итн. Ваквите семантеми го изразуваат значењето на континуативниот вид (непрекинато траење во време) во својот најчист вид. Оттука, во принцип, тие не можат да се врзат со атемпорален контекст, туку само со актуелен или со омнитемпорален контекст.

Но, освен овие, другите семантеми од овој тип се двозначни: хабитуални и континуативни. Во однос на дистрибуцијата може да се каже дека посклони за врзување со атемпоралниот контекст се оние коренски морфеме кои означуваат карактерна црта што одговара на значењето на зборот хабитус (држење на телото, изглед, однесување, став). На пр.: *блефира, (се) бунтува, досаѓа, кодоши, кришпикува, лаже, се мајташи, (се) резили, ситничари, советува, сјлејкари, филозофира, флерпува, се шегува* итн. На пример:

Тој редовно лаже за неговата професија.

Се резили кај ќе сијаса.

Секое видување, тој сам сјлејкари.

Со поголема склоност за врзување со атемпорален контекст се и семантемите со кои се означува временскиот период кога се врши дејството означено со коренот: *векува, зимува, лејува, нокева, поладнува*; или местото каде што се врши дејството: *камјува, конакува, логорува* итн. На пример:

Ние најчесто зимуваме во Маерово.

Тие обично кампуваат во Грција.

2. Хабитуалноста наспрема теличната видска конфигурација

2.1. И со теличната видска конфигурација хабитуалната има доширна точка во однос на континуативната доминанта, а разликата повторно е во односот актуелност/темпоралност кај теличната наспрема атемпоралност кај хабитуалната. Со глаголската семантика кај теличната видска конфигурација се означува актуелно траење на дејството / состојбата што се претпоставува дека ќе заврши со резултат, а кај хабитуалната видска конфигурација дејството означено со глаголот е подредениот настап Р, па во парафразата се предава со резултатив, а не со теличен глагол, на пример: *Тој краде* = 'тој е таков што му се случува да украде'.

Сите телични семантики се повеќе значајни – можат да бидат со телична или со хабитуална видска конфигурација и се индексираат како семантика_{хб} и семантика_{тл}, при што некои семантики имаат поголема, а други помала склоност за врзување со темпорален, односно атемпорален контекст. На пример:

краде_{хб}: Тој краде во автобуси.

краде_{тл}: Погледни, човекон краде!

2.2. Семантиката на овие глаголи (корен_{хб} наспрема корен_{тл}) е доста различна, што се гледа ако се споредат семантичките парафрази на две морфолошки исти реченици, но видски различни: хабитуална и телична:

чисти_{хб}: Ние најролеј го чистиме подрумот – 'ние сме такви што (кога/ако е пролет) се случува да го исчистиме подрумот.'

чисти_{тл}: Ние денес го чистиме подрумот – 'се случува нешто (направено од нас), од што може да се претпостави дека подрумот ќе биде чист.'

Од парафразата на хабитуалниот корен *чисти_{хб}* се гледа дека континуумот на хабитуалноста се надградува над семантика со моментна доминанта (во случајов, резултативната семантика *исчисти*), а не над телична. Со резултативната семантика во овој пример се претставува подредениот момент Р на хабитуалноста, па хабитуалната семантика *чисти* во себе содржи семантика 'X е таков што (му) се случува да исчисти', *краде*: 'X е таков што (му) се случува да украде', *гради*: 'X е таков што (му) се случува да изгради' нтн.

2.3. Постојат семантики кои се многу посклони за изразување на хабитуалноста (и тогаш се врзуваат со атемпорален контекст).

Такви хабитуални семантеми во македонскиот јазик, кои имаат поголема склоност за врзување со атемпорален контекст, се семантемите кои означуваат многу кусо времетраење на дејството означено со коренот: *врка*, *доаѓа*, *заборава*, *зема*, *краде*, *навраќа*, *наоѓа*, *паѓа*, *прима*, *пушта*, *фаќа*, *фрла* и др. За да се реализираат во актуелен контекст, т.е. за да изразат телична видска конфигурација, на овие семантеми им е потребен показател на актуелноста во текстот од типот: *види!*, *еге!*.

Така, на пример, склоноста на глаголот *заборава* да се врзе со актуелен контекст е многу мала. Најчесто, тој се реализира во атемпорален контекст како *заборава*_{хб}, на пример: *Марко заборава да ја напише домашната задача* со значење: 'Марко е таков што (кога/ако S: ако се заигра, на пример) се случува да заборава да ја напише домашната задача'. Сепак, иако многу ретко, овој глагол може да се реализира и како актуелен, *заборава*_{ил}: *Им се извикувам на сите што сега заборавам да ѝ ги споменам*. или: *Полека ѝ заборавам вкусој на нејој бакнеж*.

Семантемата *краде* најчесто се реализира во атемпорален контекст: *Тој често краде* со значење: 'тој е таков што (кога/ако S: ако е во можност, на пример) се случува да украде', а теоретски може да биде актуелен (телична видска конфигурација: *Погледни, краде!*). Глаголот *наоѓа*, на пример, во своето основно значење тешко би можел да се употреби како теличен: **Ја наоѓам книгата**, а многу обична е неговата реализација во атемпорален контекст: *Се што ќе скријам, веднаш го наоѓа*.

Овие глаголи се посклони за врзување со актуелен контекст во некое од своите други значења, на пример: *Ја крадаш државата*, *Ја крадеше фабриката*, *Ние наоѓаме дека не сме во право* (кога е со значењето на 'мисли'); *По мисој, доаѓа селото*. итн.

2.4. Склоноста за врзување со атемпорален контекст многу се зголемува кога хабитуалната семантема се префиксира со префикс без видска вредност (но со лексичко значење), на пример, со префиксот *под-*. Така, ако семантемата *заборава* и може да се употреби во актуелен контекст, префиксираната семантема *подзаборава* воопшто не може – таа е само хабитуална: *Таа веќе подзаборава и дека треба да јаде*. Или, на пример, *навраќа*: *Таа редовно навраќа кај мене*

* Категоријата готовност што може да се изрази со морфолошки имперфективен глагол во сегашно време, видски е изразител на резултативната видска конфигурација и не се разгледува во трудов, на пример: *Леле, паѓам на испаној, гојово!* = *ќе паднам* – резултативна видска конфигурација.

(vs пореткото актуелно: *Види, оној ѝак навраќа кај онаа!*), но *под-навраќа*_{сб} се реализира само атемпорално: *Одвреме-навреме подна-враќаме и кај ние.*

2.5. Притоа, се забележува дека овие прости семантеми уште потешко се врзуваат со актуелен контекст на планот на минатоста, односно во затворен интервал, па теличната семантема *доаѓа*_{пла}, на пример, не може актуелно да се употреби во имперфект, туку се заменува со инхоативната *дојде* во аорист, *краде*_{ша} се заменува со резултативната *украде* во аорист итн. Тоа значи дека темпоралните форми за хабитуалните прости семантеми се: презент (отворен интервал) и имперфект (затворен интервал). За разлика од хабитуалната, теличната проста семантема од типот на *краде*, *наоѓа* не може да се употреби во имперфект, што е доказ за поголемата склоност на овие семантеми да се врзуваат со атемпорален контекст. Ова може и табеларно да се претстави:

Глагол	Вид	Отворен интервал	Затворен интервал
<i>доаѓа</i>	хб	<i>Тој доаѓа навреме.</i>	<i>Тој доаѓаше навреме.</i>
	тл	<i>Погледни, шој доаѓа!</i>	<i>Вчера шој дојде рано.</i>
<i>краде</i>	хб	<i>Краде секакви работи.</i>	<i>Крадеше чоколајца.</i>
	тл	<i>Види, човекот краде!</i>	<i>Тој вчера украде.</i>

2.6. Различната суштина на теличната и на хабитуалната видска конфигурација, придонесува на формално рамниште тие да бидат придружени од различни формални експоненти. Тие се, на пример:

– Теличноста бара специфична референција на реченичните аргументи, на пример: „*Бейџон*“ *згради зграда на Илинденска* или „*Бейџон*“ *ја згради зградава*, додека хабитуалната видска конфигурација бара генерична референција, која се изразува преку множинска наставка: „*Бейџон*“ *згради згради* или преку именска група со општа замена: „*Бейџон*“ *ја згради секоја зграда во Скопје.*

– Теличноста бара прилошки определби со кои ќе се укаже на актуелното траење на дејството, од типот: *сега, вчера, ѝпред две години*, а хабитуалноста бара прилошки определби со кои ќе се укаже или на временскиот услов: *наушро, во среда*, или на динамиката на повторувањето: *ѝонекогаш, чесѝо.*

– Теличноста се врзува со прилошки определби од типот: *веќе ѝеѝ минуѝи*, а хабитуалноста се врзува со определби од типот за *ѝеѝ минуѝи* (определба специфична за глаголските видови со моментна

доминанта). На пример: *Баба ми илети еден џемпер веќе два дена* – телична видска конфигурација со значење 'веќе два дена се случува нешто од што може да се претпостави дека ќе се добие резултат: исплетен џемпер' vs *Баба ми илети еден џемпер за два дена* – хабитуална видска конфигурација со значење: 'баба ми е таква што се случува да исплете џемпер за два дена'.

3. Хабитуалноста наспрема мултипликативната видска конфигурација

3.1. И за мултипликативната наспрема хабитуалната видска конфигурација важи разликата: темпоралност – атемпоралност. Сите семантеми со мултипликативна видска конфигурација се повеќе значни и се индексираат како семантема_{мл} наспрема семантема_{хб}. На пример:

Ѕука_{хб}: Секоја зима ни хука џевката од љарнојто.

Ѕука_{мл}: Некој хука надвор.

Кај семантемите од овој тип континуумот на хабитуалноста е надграден врз интервал што го претставува подредениот настан Р. Така, горниот пример: *Секоја зима ни хука џевката од љарнојто* се парафразира како: 'Џевката е таква што (кога/ако е зима) се случува да пукне'.

3.2. Допирна точка меѓу двете конфигурации е што и двете означуваат повторување на момент во рамките на континуумот, при што континуативната видска вредност е доминантна, но кај мултипликативната видска конфигурација повторувањето е актуелно, додека кај хабитуалната видска конфигурација постои можност дејството да се случи, што значи повторувањето е поставено во атемпорален контекст. Така, на пример, семантемата *заспива*, која се индексира како *заспива_{мл}* кога го означува актуелниот процес на заспивање (*Фани го заспила Максим*) и *заспива_{хб}* кога означува потенцијално повторување на настанот во времето (*Јас заспивам со читање*), може да се индексира и како *заспива_{мл}* и тогаш означува актуелно повторување на настанот во времето: *Нокеска илетиши заспивае и се будев*.

Поради означувањето на повторливост, честопати овие две конфигурации во аспектолошката литература се разгледувани заедно како семантика што го содржи приznakот 'множественост', но притоа не се укажува на фактот дека хабитуалната видска конфигурација е посложена од мултипликативната. Бидејќи хабитуалната видска конфигурација означува можност да се повтори некој настан во времето, таа може да се надгради врз мултипликацијата сфатена како интервал (лимитирана мултипликација), на пример: *Секоја вечер хој*

чука *нешто во дворот* е реченица во која е изразена хабитуална видска конфигурација чиј подреден настан е мултипликативниот интервал на чука: 'тој е таков што (кога/ако е вечер) се случува да чука (извесно време)'. Со други зборови, хабитуалноста може да содржи мултипликација и парафразата во тој случај гласи: 'X е таков што (кога/ако S) се случува P, каде што P е составено од истородните P₁, P₂, P₃'. Обратната релација меѓу овие две конфигурации не е можна (мултипликацијата да содржи хабитуалност).

Заклучок

Специфичноста на хабитуалната видска конфигурација во однос на другите глаголски видови со континуативна доминанта е во тоа што континуумот кај хабитуалноста претставува можност дејството да се случи (а не фактичко траење на дејството) и затоа таа секогаш се врзува со атемпорален контекст, додека другите видови со континуативна доминанта означуваат дејство што фактички трае на временската линија и се врзуваат со актуелен контекст.

Речиси сите прости семантеми со континуативна доминанта во македонскиот јазик се двозначни и се индексираат како семантема_{к/тл/мл} vs семантема_{хб}. Видски еднозначни хабитуални прости семантеми не постојат, но постојат семантеми со многу поголема склоност за врзување со атемпорален контекст и со тоа за изразување на хабитуална видска конфигурација (*краде, наоѓа, заборава*) отколку со актуелен контекст.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

Karolak, S., 1996: ● semantyce aspektu (w dwudziestą rocznicę publikacji rozprawy F. Antinucciego i L. Gebert "Semantyka aspektu czasownikowego"). *Bulletin de la Société polonaise de linguistique*. LII: 9–56.

Karolak, S., 1998: Uwagi o morfologii aspektu macedońskiego. *Studia z filologii polskiej i słowiańskiej*, 35.

Каролак, С., 2005: *Семантика и структура на глаголскиот вид во македонскиот јазик*. Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје.

Пановска-Димкова, И., 2002: *Лимитативната видска конфигурација во македонскиот јазик*. Скопје, ЗД-Проект студио: 185.

Пановска-Димкова, И., 2003: *Видската категорија хабитуалности во македонскиот јазик*. Докторска дисертација. Фонд на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Спасов, Љ., 1990: *Константин М. Петкович (јазични и книжевно-историски прилози)*. Скопје, Македонска книга: 150.

Спасов, Љ., 1997: Дефиниции на видските (аспектните) конфигурации во македонскиот јазик. *Предавања на XXIX меѓународен СМЈЛС*: 31–36.

Спасов, Љ., 1997: ●д резултатите на истражувачкиот проект за глаголскиот вид во македонскиот јазик. *Прилози на МАНУ*, XXII, 1–2: 79–91.

Спасов, Љ., 2002: *Резултативна видска (аспективна) конфигурација на глаголите во македонскиот јазик*. – во печат.

Тодоска, С., 2005: *Семантика на примарните шелични глаголи во македонскиот јазик*. Докторска дисертација. Фонд на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“, Скопје.

Iskra PANOVSKA-DIMKOVA

HABITUALNESS IN RELATION TO THE OTHER VERBAL ASPECTS WITH A CONTINUATIVE DOMINANT

(Summary)

The habitual aspectual configuration falls into the same group with the simple continuative aspect and the other aspectual configurations with a continuative dominant – the telic and the multiplicative configurations. The common point of habitual aspectual configuration with these three verbal aspects is their dominant continuative aspect.

At a formal level there is a structural identity of the habitual semantemes with the telic and multiplicative semantemes, and also with part of the continuative semantemes. This is due to the polysemy of the semantemes, when one semanteme expresses different aspectual values. But the habitual aspectual configuration differs considerably from the other verbal aspects with a continuative dominant: the action designated by the habitual semanteme does not last in time (it does not designate a continuative verbal aspect), instead it designates an action with a momentary dominant – it designates the subordinate moment P of habitualness, whereas the possibility for the event to take place is represented by the continuative dominant aspect. The continuum in habitualness represents a possibility for the action to take place (and not the real duration of the action) and that is why it is always related to an atemporal context, whereas the other continuative dominant aspects represent an action that lasts along the temporal line and are therefore related to an actual context.

There are no aspectual single-valued habitual simple semantemes, but there are semantemes with a much higher inclination to be related to an atemporal context, rather than to an actual context, thus expressing a habitual aspectual configuration (*krade*, *naoѓa*, *zaborava*).

А. В. Бондарко

ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ И ИНТЕГРАЦИЯ В СИСТЕМЕ КАТЕГОРИАЛЬНЫХ ЕДИНСТВ*

1. **Типы категориальных единств.** Говоря о категориальных единствах, мы имеем в виду понятие, интегрирующее различные типы категорий и разрядов в сфере грамматики. В рамках данного понятия выявляются особенности и связи охватываемых им системных объектов.¹

Тенденция к интеграции системных объектов в области грамматики проявляется в языковедческой традиции. Так, понятие «грамматическая категория» в истолковании А. А. Потебни используется по отношению к таким предметам анализа, как имя существительное, глагол, время, совершенность и несовершенность, число, одушевленность и неодушевленность, 3-е лицо, творительный падеж [Потебня 1958: 38–55, 82]. Широкое истолкование понятия «грамматическая категория» встречается и в литературе более позднего времени. В статье М. Докулила под понятие «грамматическая категория» подводятся такие объекты, как имя существительное, одушевленные существительные, инфинитив, спрягаемый глагол, время, настоящее время, подлежащее, придаточное предложение [Докулила 1967: 4–5]. В подобных интерпретациях грамматических категорий находят отражение общие признаки системных классов в сфере грамматики, отличающие их от лексических единиц.

Могут быть выделены категориальные единства трех типов: а) грамматические, б) лексико-грамматические и в) функционально-семантические. Имеются в виду:

* Исследование осуществлено при содействии Фонда Президента РФ на поддержку ведущих научных школ, грант НШ-6124.2006.6.

¹ В ранее опубликованных работах (см. [Бондарко 2002: 303–309; 2004: 34–42]) шла речь о «грамматических единствах». В настоящее время представляется, что терминологический вариант «категориальное единство» в большей мере соответствует содержанию данного обобщающего понятия.

а) грамматические категории (вид, время, наклонение, лицо и т. п.) и синтаксические конструкции (содержательно-структурные разновидности предложений и словосочетаний, представляющие собой синтаксические единства);

б) части речи и выделяемые в их составе лексико-грамматические классы (ср. предельные и не предельные, переходные и непереходные, личные и безличные глаголы и т. п.), а также более дробные разряды (например, способы действия);

в) семантические категории в их языковом выражении (в разрабатываемой нами модели функциональной грамматики — функционально-семантические поля, например, аспектуальность, темпоральность, качественность, локативность, бытийность).

В дальнейшем изложении дается более подробная характеристика выделяемых типов категориальных единств.

2. Грамматические единства. При анализе языков разных типов понятие «грамматическая категория» (ГК) получает истолкование, учитывающее многообразие возможных типов категориальных структур (см., в частности, [Плунгян 2003: 109, 130–141]). По отношению к славянским языкам (и шире — языкам флективно-синтетического и флективно-аналитического типов) ГК трактуется нами как система рядов грамматических форм с категориальным значением, представляющим собой родовое понятие по отношению к значениям компонентов данной категории как понятиям видовым. Категориальный родовой признак (наклонения, времени, лица, числа и т. п.) раскрывается в видовых признаках противопоставленных друг другу граммем (разных наклонений, времен, лиц, чисел и т. п.).

Данная трактовка ГК ориентирована на морфологические категории (ср. глагольные категории вида, времени, наклонения и т. п.). Термин «грамматическая категория» применительно к синтаксису нередко выступает в таких выражениях, как «грамматическая категория подлежащего», «категория вводности», «категория обособления», «категория простого предложения», «категория предикативности». Фактически речь идет о тех системных объектах в сфере синтаксиса, которые можно назвать синтаксическими единствами. Поскольку объединение морфологических и синтаксических структур в едином понятии ГК встречается с существенными затруднениями, синтаксические конструкции, на наш взгляд, целесообразно рассматривать как особую разновидность грамматических единств (наряду с ГК) — синтаксические единства.

Один из существенных аспектов классификации ГК основан на отношении их компонентов к лексическим значениям словоформ. Обычно речь идет о словоизменяемых и несловоизменяемых (классифика-

пионных, словоклассифицирующих) категориях. Предлагаемая нами классификация базируется на признаке коррелятивности. Коррелятивность трактуется нами как соотношение компонентов данной ГК (граммем) в тех условиях, когда разные граммемы противопоставлены друг другу в рамках одного и того же лексического значения. Могут быть выделены два типа коррелятивности: 1) соотносительность форм одного и того же слова; 2) соотносительность лексически тождественных форм за пределами словоизменения, т.е. форм разных слов. Коррелятивность в пределах одного и того же слова – это свойство структуры словоизменительных категорий (ср., например, соотносительность граммем ед. и мн. числа: *лампа* – *лампы* и т.п.). Говоря о коррелятивности в рамках одного и того же лексического значения, но не одного и того же слова, мы имеем в виду структуру тех категорий, которые не могут быть признаны словоизменительными, однако допускают возможность соотносительности граммем в условиях тождества лексического значения (ср., например, видовые пары типа *делать* – *сделать*: видовое противопоставление проходит в рамках одного и того же лексического значения; при этом члены видовых пар рассматриваются нами как разные слова).

● особенностью предлагаемого истолкования соотносительности граммем, конституирующих определенную ГК, является признание того, что понятие коррелятивности охватывает не только формы одного и того же слова (например, формы лица *пишу* – *пишем* – *пишет* и т.п.), но и формы разных слов (ср., например, формы глагольного вида: *переписать* – *переписывать*, *писать* – *написать* и т.п., залоговые формы типа *рассматривать* – *рассматриваться*). Этим предлагаемая интерпретация коррелятивности отличается от трактовки данного понятия, ограничивающей сферу коррелятивности лишь соотносительностью граммем в рамках одного и того же слова. Классификационная схема включает ГК трех типов: а) последовательно коррелятивные; б) непоследовательно коррелятивные; в) некоррелятивные (см. [Бондарко 2004: 67–78; 2005: 44–112; 207–211]).

3. **Лексико-грамматические единства.** Выявляется иерархия рассматриваемых системных объектов. Единства I ранга – части речи. Единства II ранга – выделяемые в состав частей речи наиболее крупные классы лексики – лексико-грамматические классы (ЛГК). Имеются в виду обладающие общим семантическим признаком группировки слов в рамках данной части речи (т.е. ее подклассы), взаимодействующие с семантически связанными с ними морфологическими категориями. ЛГК представлены в таких противопоставлениях, как имена существительные считаемые и не считаемые, одушевленные и неодушевленные, прилагательные качественные, относительные и притяжательные, глаголы предельные и не предельные, переходные и непереходные, личные и безличные. В от-

личие от морфологических категорий, соотношения рассматриваемых разрядов не представляют собой оппозиций рядов морфологических форм (опозиций граммем). Единства III ранга – это выделяемые в рамках ЛГК лексико-грамматические разряды (ЛГР); ср. такие ЛГР, как существительные конкретные, вещественные, собирательные, отвлеченные и т. п., способы действия глагола (начинательный, ограничительный, прерывисто-смягчительный, кумулятивный и т. п.).²

Между грамматическими и лексико-грамматическими единствами нет резкой грани. Трудности проводимого членения сопряжены прежде всего с характеристикой частей речи. Следует обратить внимание на те особенности частей речи, которые сближают их с собственно грамматическими единствами. Части речи отличаются друг от друга по составу свойственных им морфологических категорий и по синтаксическим признакам. Они обладают категориальными значениями, которые охватывают всю лексику внутри данного грамматически характеризованного класса слов. Вместе с тем есть основания для отнесения частей речи к сфере лексико-грамматических единств (имеется в виду статус единства наиболее высокого ранга). Хотя лексика, относящаяся к той или иной части речи, является грамматически характеризованной, т. е. отличается определенным комплексом грамматических форм, части речи представляют собой классы слов. Это обширные классы лексики, в рамках которых выделяются лексико-грамматические разряды. Значение части речи обуславливает общий характер семантики лексико-грамматических классов и более дробных разрядов. Ср. присущее имени существительному значение предметности и семантические признаки одушевленности/неодушевленности, вещественности и т. д. Итак, при всех признаках близости к собственно грамматическим единствам части речи целесообразно трактовать как единства лексико-грамматические.

Воздействие лексико-грамматических единств на семантически связанные с ними ГК проявляется прежде всего в том, что рассматриваемые ЛГК и ЛГР могут определять соотносительность/несоотносительность компонентов данной категории. Так, от принадлежности глаголов к ЛГК с признаками предельности / неопредельности и от способов действия зависит видовая соотносительность / несоотносительность; классы переходных / непереходных глаголов, а также разряды возвратных глаголов определяют соотносительность / несоотносительность действительного и

² Для разработки вопроса о грамматических и лексико-грамматических единствах важное значение имеют суждения Ю. С. Маслова о грамматической категории вида в ее отношении к аспектуальным классам (имеются в виду глаголы действия, состояния и отношения, глаголы предельные и неопредельные) и подклассам (способам действия) [Маслов 1984: 8–15; 2004: 27–34].

страдательного залогов; принадлежность имен существительных к ЛГР конкретных, с одной стороны, или к разрядам собирательных, вещественных и отвлеченных – с другой, обуславливает соотносительность/несоотносительность форм числа; формы степени сравнения присущи лишь качественным прилагательным (при невозможности образования этих форм от прилагательных относительных и притяжательных).

Один из сложных вопросов, связанных с изучением лексико-грамматических единств, – соотношение морфемно характеризованных и нехарактеризованных ЛГР (см. суждения Ю. С. Маслова о способах действия: [Маслов 1965: 71–72; 2004: 385–386]). Ср. морфемно характеризованные собирательные имена существительные, например, существительные на *-ство, -ество*: *крестьянство, купечество, -ура*: *аппаратура, профессура* и т. п., и относящиеся к тому же разряду морфемно нехарактеризованные существительные, например: *мебель, хлам, сласти*; ср. также морфемно характеризованные отвлеченные существительные на *-изм, -аж, -ация* и нехарактеризованные: *скука, хандра, вздор, блажь, месть, горе, добро, зло* и т. п. Морфемно нехарактеризованные разряды, так же как и характеризованные, оказывают воздействие на парадигму связанных с ними морфологических категорий, на соотносительность/несоотносительность их компонентов. Так, морфемно нехарактеризованные отвлеченные существительные типа *хандра, блажь, ишь, горе* ведут себя по отношению к категории числа точно так же, как и морфемно характеризованные отвлеченные существительные с формативами *-изм, -аж, -б-а, -от-а, -изн-а, -отн-я* и т. п. (*комизм, саботаж, косяба, слепота, белизна, беготня* и др.). Вещественные существительные (например, *каучук, фарфор, золото, капуста, пыль*), являющиеся в большинстве случаев морфемно нехарактеризованными, не отличаются от собирательных и отвлеченных существительных, имеющих словообразовательное ядро, по характеру и степени воздействия на категорию числа (подробнее см. [Бондарко 2005: 144–155]).

4. Функционально-семантические единства. В разрабатываемой нами теории функциональной грамматики базисным понятием, определяющим построение грамматики данного типа, является «функционально-семантическое поле» (ФСП). Как уже было отмечено выше, ФСП – это семантическая категория, рассматриваемая в единстве с комплексом разнородных (морфологических, синтаксических, лексико-грамматических, лексических) средств ее выражения в данном языке.

В шеститомном коллективном труде «Теория функциональной грамматики» [ТФГ 1987; 1990; 1991; 1992; 1996 а; 1996 б] описываются ФСП, отличающиеся друг от друга не только категориальным содержанием, но и структурными типами его выражения. Анализируются ФСП а)

с предикативным ядром: аспектуальность, временная локализованность, таксис, темпоральность, модальность; персональность, залоговость; б) с субъектно-объектным ядром: субъектность, объектность, коммуникативная перспектива высказывания, определенность / неопределенность; в) с качественно-количественным ядром: качественность, количественность; г) с предикативно-обстоятельственным ядром: локативность, бытийность, посессивность, обусловленность (комплексе полей причины, условия, цели, следствия и уступки).

В настоящее время обсуждаются и частично реализуются возможности расширения системы ФСП. Так, ставится вопрос о поле одушевленности / неодушевленности (см. [Володин 2001: 36–43]). В последние годы в составе «аспектуально-темпорального комплекса» помимо аспектуальности, временной локализованности, темпоральности и таксиса выделяется поле временного порядка (см. [Бондарко 1996: 167–196; 2002: 519–540]). По-видимому, существуют и другие возможности некоторого расширения «списка основных ФСП». В ряде случаев состав ФСП становится предметом дискуссии (см., в частности, [Клобуков 2000]).

Понятие ФСП соотносится с истолкованиями семантических категорий, представленными в языковедческой традиции и в ряде современных исследований (используются различные терминологические варианты: категории понятийные, мыслительные, семантические, когнитивные. Речь идет о категориях высоких уровней абстракции в сфере мыслительного (смыслового) содержания, находящего выражение в языках разных типов. В типологических и сопоставительных исследованиях семантические категории трактуются как общие и универсальные понятия, рассматриваемые в качестве основания для сравнения различных способов их выражения в языках различного строя (см. [Типология... 1992; 1998; 2004]).

В теории функциональной грамматики важную роль играет понятие «категориальная ситуация» (КС). Имеется в виду родовое понятие, интегрирующее видовые понятия аспектуальной, таксисной, персональной, качественной, локативной, кондициональной ситуации и т. п. КС – это выражаемая различными языковыми средствами типовая содержательная структура, а) репрезентирующая в высказывании определенную семантическую категорию и соответствующее ФСП; б) представляющая собой один из аспектов выражаемой в высказывании «общей» сигнификативной ситуации; в) являющаяся категориальной характеристикой (одной из характеристик) высказывания (см. [Бондарко 1983: 160–200]).

Рассматриваемые КС трактуются как ситуации сигнификативные, относящиеся к сфере языкового содержания. Разумеется, КС отражают

депотативные ситуации, однако предметом анализа являются именно семантические структуры. Эти структуры представляют собой значения, выступающие на уровне высказывания в определенной языковой интерпретации, связанной с используемыми средствами формального выражения.

В описании КС важную роль играет интерпретационный компонент языковых значений, т. е. способ представления смысловой основы семантического содержания в значениях, выражаемых определенными формальными средствами. Для исследования типовых сигнификативных ситуаций существенно изучение их многоуровневой вариативности. Эта сторона анализа КС дает возможность представить категоризацию семантики на уровне высказывания во всем многообразии выявляемых семантических оттенков.

Понятия ФСП и КС дают основу для сопоставительных исследований, направленных на соотнесение общего и различного в изучаемых единствах (см., в частности, [Козинцева 1991; Петрухина 2000; Гладров 2001; Воейкова 2005: 193–218]). Необходима детальная разработка системы субкатегоризации в рамках аспектуальных, темпоральных, персональных, локативных и других КС.

Анализ отношений дифференциации и интеграции изучаемых категорий и разрядов связан с принципом естественной классификации. В истолкованиях данного понятия подчеркивается, что естественная классификация строится на основе существенного признака, определяемого природой («естественном») изучаемых объектов, в отличие от искусственной классификации, базирующейся на признаке, значимом для целей проводимого исследования (см. [Кондаков 1976: 172, 217; Шайкевич 1980: 319–357]). Непосредственное отношение к рассматриваемому вопросу имеют часто цитируемые суждения Л. В. Щербы о том, что в вопросе о частях речи исследователь «...должен разыскивать, какая классификация особенно настойчиво навязывается самой языковой системой, или точнее, — ибо дело вовсе не в “классификации”, под какую общую категорию подводится то или иное лексическое значение в каждом отдельном случае, или еще иначе, какие общие категории различаются в данной языковой системе» [Щерба 1974: 78–79].

В отношениях, анализируемых на основе принципа естественной классификации, выявляются сочетания оппозиций, базирующихся на едином основании членения, и неопозитивных различий, которые не сводятся к единому основанию членения, т. е. включают неоднородные признаки. Говоря о структуре ГК, следует заметить, что и в тех случаях, когда категориальные значения компонентов ГК образуют явно выраженную однородность, на уровне частных значений и конкретных семантических

функций грамматических форм доминируют элементы неоднородности или лишь частичной однородности. Это связано с тем, что частные значения и соответствующие семантические функции формируются в результате взаимодействия категориальных значений как компонентов грамматической системы с разнородными элементами окружающей среды (имеются в виду элементы контекста и речевой ситуации, лексические и словообразовательные значения). Ср. конкретно-фактическое, наглядно-примерное, потенциальное и суммарное значения совершенного вида, являющиеся результатом взаимодействия категориального значения глагольной формы и разнородных элементов среды; ср. также частные значения несовершенного вида – конкретно-процессное, неограниченно-кратное, обобщенно-фактическое, реляционное и др. Для многочленных ЛГР характерно преобладающее отсутствие единого основания выявляемых членений. Примером могут служить такие способы действия, как начинательный (*запеть* и т. п.), финитивный (*отшуметь*), ограничительный (*полезать*), кумулятивный (*набросать*), прерывисто-смягчительный (*поглядывать*) и т. п. (см. [ТФГ 1987: 63–85]). Можно сослаться также на соотношение существительных отвлеченных, вещественных, собирательных и т. п. Элементы неоднородности четко выражены в области ФСП. Ср., например, такие поля, как аспектуальность, персональность, определенность / неопределенность, качественность, локативность, посессивность.

Связи между компонентами категорий, рассматриваемые со ссылкой на принцип естественной классификации, сходны с отношениями, которые трактуются на основе понятия «семейного (фамильного) сходства», введенного Л. Витгенштейном [Wittgenstein 1953]. Речь идет о том, что между членами одной и той же категории, а также разных категорий возможны отношения типа «компонент *a* сходен с компонентом *b*, который проявляет сходство с компонентом *c*, который, в свою очередь, может иметь сходство с *d* и т. д., так что компоненты *a* и *a'* могут не быть сходными друг с другом» [Givón 1986: 78]. Понятие «семейное сходство» играет важную роль в современной когнитивной лингвистике, особенно при обсуждении конкретной реализации прототипического подхода (см., в частности, [Lakoff 1988]). Ср. отсутствие единых оснований членения в системе частей речи, ЛГР и ФСП.

6. Аспектуально-темпоральный комплекс. Одной из разновидностей функционально-семантических единств являются поликатегориальные единства, включающие ряд взаимосвязанных категорий (ср., в частности, поликатегориальный комплекс с общим признаком обусловленности, охватывающий ФСП причины, цели, условия, уступки и следствия; см. [ТФГ 1996 б: 138–213]). Рассматриваемый в дальнейшем изложении аспектуально-темпоральный комплекс (АТК) трактуется нами как группи-

ровка категорий, отражающих разные стороны идеи времени (о понятии «идея времени» см. [Koschmieder 1965: 70–89; Маслов 1978: 5–9; 2004: 306–311]). В разрабатываемой нами модели грамматики предметом анализа является группировка ФСП аспектуальности, временной локализованности, темпоральности, таксиса и временного порядка (см. [ТФГ 1987; 1990; Проблемы функциональной грамматики 2003; 2005; Бондарко 1996; 2002: 359–540]).

В анализируемом поликатегориальном комплексе выявляется многомерность отношений дифференциации и интеграции разных сторон языкового представления идеи времени. Каждая из анализируемых категорий во всех случаях функционирования ее элементов оказывается связанной по крайней мере с частью других категорий в составе данного поликатегориального единства. Семантика темпоральности и локализованности/нелокализованности ситуации во времени представлена в любом высказывании (эти категории входят в состав предикативности), семантика вида – во всех высказываниях, содержащих глагол, семантика таксиса и временного порядка – в полипредикативных конструкциях и в синтагматике текста. Взаимосвязи в рамках АТК дополняются «внешними» связями с другими семантическими категориями.

Остановимся на вопросе об отношении ряда рассматриваемых категорий к различию «категорий-шифтеров» и «не-шифтеров». Р. О. Якобсон трактовал «шифтеры» как категории, характеризующие сообщаемый факт и / или его участников по отношению к факту сообщения, либо к его участникам. Категории, не являющиеся шифтерами (в частности, таксис), трактуются как обозначающие сообщаемый факт по отношению к другому сообщаемому факту и безотносительно к факту сообщения (см. [Якобсон 1972: 101]).

Семантика темпоральности отличается явно выраженными признаками категории-шифтера. Типичным представителем категорий, не относящихся к числу шифтеров, является таксис.

Некоторых пояснений в рассматриваемом отношении требует категория временной локализованности. В истолковании локализованности / нелокализованности действия (и ситуации в целом) во времени важное значение имеет ориентация на «точку зрения говорящего». Отражение в языковой семантике (признак Л) конкретного местоположения тех или иных процессов и событий в однонаправленном и необратимом потоке времени и языковая интерпретация регулярной или нерегулярной повторяемости процессов и явлений с возможными элементами обобщения и оценки (НЛ) соотносятся с мыслительными процессами конкретизированного и абстрагированного представления идеи времени в человеческом сознании. Таким образом, семантика временной локализован-

ности, как и семантика темпоральности, характеризует «сообщаемый факт по отношению к факту сообщения», т. е. обладает признаками, связанными с понятием «шифтер».

Характеристика категорий-шифтеров в некоторых отношениях (речь идет о признаке «отношение к факту сообщения», т. е. прежде всего к позиции говорящего, к его точке зрения) сближается с введенным А. М. Пешковским понятием субъективно-объективной категории. Это понятие предполагает выражение «отношения говорящего к своей собственной речи» (см. [Пешковский 1956: 88–90]); ср. также предложенное В. Г. Адмони подразделение грамматических категорий на «категории логико-грамматические, обладающие денотатом, не соотносённые непосредственно с актом речевой коммуникации», и «категории коммуникативно-грамматические, в той или иной форме отражающие те или иные стороны процесса речевой коммуникации и позиции (роли) участников речевого процесса» (см. [Адмони 1988: 67]).

На наш взгляд, признаки категорий, относящихся к числу «не-шифтеров» могут сочетаться с элементами связи передаваемого содержания с точкой зрения говорящего. Рассмотрим в данной связи некоторые стороны категории временного порядка. Временной порядок в предлагаемом истолковании – это отражаемая в высказывании и целостном тексте языковая интерпретация «времени в событиях», т. е. представление временной оси, репрезентируемой событиями, процессами, состояниями, обозначением моментов времени и интервалов (*на другой день, через пять минут* и т. п.). Структура временного порядка образуется в тексте различными комбинациями признаков динамичности / статичности на основе семантических элементов «возникновение новой ситуации» / «данная ситуация», а также признаков одновременности / последовательности. В русском и других славянских языках комбинации указанных признаков выражаются с участием форм совершенного и несовершенного вида. Важную роль играет последовательность глагольных словоформ.

Семантика временного порядка предполагает наблюдаемость с точки зрения говорящего (пишущего). Имеется в виду прослеживание «хода событий» – от более ранних событий к более поздним (в соответствии с «естественным течением времени»), а также возможная наблюдаемость в направлении от недавних событий к тому, что им предшествовало. Заслуживают внимания суждения Г. Рейхенбаха о связи восприятия временного порядка с понятием наблюдателя: «По отношению к двум событиям, которые достаточно разделены во времени, наблюдатель обладает непосредственным ощущением временного порядка и использует это ощущение в качестве основы для упорядочения событий» [Рейхенбах 1985: 156]. Возможная актуализация направлений временного порядка в

мыслительно-речевой деятельности говорящего (пишущего) находит отражение в размышлениях (замечаниях) встречающиеся в художественных текстах. Например: *Почему-то сейчас меня преследует мысль, что нужно записать весь порядок событий на озере, хотя, по существу, никаких событий не было. Но все-таки. Все-таки началось с того, что нам пришлось спускаться к озеру по отвесному склону...* (К. Паустовский. Бросок на юг); ср. пример рассуждения, базирующегося на восстановлении хода прошедших событий в направлении «от недавнего к тому, что было до этого: *Следователь ушел от Иванушки, получив весьма важный материал. Идя по нитке событий с конца к началу, наконец удалось добраться до того истока, от которого пошли все события* (М. Булгаков. Мастер и Маргарита).

Сказанное выше свидетельствует о том, что между категориями-шифтерами и не-шифтерами нет резкой грани. Континуальность в отношениях к данному признаку проявляется, в частности, в семантике глагольного вида. С одной стороны, в категориальных значениях СВ и НСВ отсутствует та связь сообщаемого факта к факту сообщения, которая характерна для семантики времени и лица (и шире – темпоральности и персональности) как прототипов категорий-шифтеров. С другой стороны, в семантике глагольного вида представлены элементы «взгляда» на характер протекания действия (его «внутреннего времени») с точки зрения говорящего (пишущего). Речь идет о том, что нередко называют «ориентационным подходом» к истолкованию видовых значений.

Идея «взгляда на действие» получает отражение в ряде общих характеристик глагольного вида. Так, Ю. С. Маслов писал: «Вид отражает “оценку” говорящим временной структуры самого действия. Не будучи, следовательно, дейктической категорией, вид принадлежит к категориям субъективно-объективным..., устанавливающим тот угол зрения, под которым рассматривается в формах языка объективная внеязыковая действительность» [Маслов 1984: 5–6]. Ср. теории, базирующиеся на таких понятиях, как «видовой ориентир» [Тимберлейк 1985: 266–267, 284–285] и «точка отсчета» [Падучева 1986: 413–424] (о роли элементов перцептивности в аспектуальных ситуациях см. [Бондарко 2006]).

7. Заключительные замечания. Вопрос о дифференциации и интеграции в системе грамматических, лексико-грамматических и функционально-семантических единств тесно связан с проблематикой языковой категоризации. Конкретное содержание понятия «категоризация» определяется предметом исследования, его задачами и теоретическими основаниями. В лингвистической литературе представлены классификации категорий в сфере грамматики, базирующиеся на различных (частично пересекающихся) признаках (ср. [Маслов 1959: 167–171; Кацнельсон 1972: 17–

94; 2001: 564–568; 591–601; Кубрякова 1998; Lehmann 1999; 2004; Грамматические категории 2003]). Встречаются и более широкие интерпретации категориальности, выходящие за пределы грамматики (см. рассматриваемые в статье [Кабаля 2003] понятия «языковая категория» и «категориальная система», охватывающие сферы грамматики и лексики). В работах по когнитивной лингвистике чаще всего речь идет о «категоризации мира» (см. в частности, [Rosch 1978; Lakoff 1988; Langacker 1987]). Обращение к широкой сфере «знания о мире» соответствует междисциплинарной природе когнитивных концепций.

Предлагаемая трактовка категоризации включает ряд аспектов: 1) стратификация семантики; значение и смысл; 2) эксплицитность/имплицитность семантического содержания в его отношении к формальному выражению; 3) инвариантность / вариативность в сфере семантики; 4) центр и периферия; прототипы и их окружение; 5) отношения между категориями и их компонентами, выявляемые на основе принципа естественной классификации; 6) взаимодействие системы и среды; 7) межкатегориальные связи; 8) грамматические категории и лексико-грамматические разряды; 9) функционально-семантические поля; 10) категориальные ситуации (см. [Бондарко 2002: 9–338; 2004; 2007]).

В проводимом исследовании грамматических, лексико-грамматических и функционально-семантических единств так или иначе отражаются все выделенные выше аспекты категоризации семантики. Особое внимание обращается на языковую интерпретацию семантического содержания; учитывается заключенный в семантике элементов категориальных единств интерпретационный компонент – способ представления смысловой основы семантического содержания, отражающий специфику именно данной формы, данного комплекса языковых средств.

ЛИТЕРАТУРА

Адмони, В. Г., 1988: Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики. Л.

Бондарко, А. В., 1983: Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии. Л., (изд. 2-е, стереотипное, – М., 2001; изд. 3-е – М., 2003; изд. 4-е – 2007).

Бондарко, А. В., 1996: Проблемы грамматической семантики и русской аспектологии. СПб.

Бондарко, А. В., 2002: Теория значения в системе функциональной грамматики: На материале русского языка. М.

Бондарко, А. В., 2004: Теоретические проблемы русской грамматики. СПб.

Бондарко, А. В., 2005: Теория морфологических категорий и аспектологические исследования. М.

Бондарко, А. В., 2006: Перспективность и аспектуально-темпоральный комплекс // *Glagol'nyj vid i leksikografija. Semantika i struktura slavjanskogo vida*. IV. München.

Бондарко, А. В., 2007: Аспекты категоризации семантики в сфере грамматики // *Зборник Матице српске за славистику*. 71–72. Нови сад.

Бойкова, М. Д., 2005: Выразительные качественные характеристики человека в русском и немецком языках // *Проблемы функциональной грамматики: Полевые структуры*. СПб.

Володин, А. П., 2001: О функционально-семантическом поле одушевленности/неодушевленности // *Исследования по языкознанию*. СПб.

Гладков, В., 2001: Функциональная грамматика и сопоставительная лингвистика // *Исследования по языкознанию*. СПб.

Гловинская, М. Я., 2001: Многозначность и синонимия в видо-временной системе русского глагола. М.

Грамматические категории: иерархии, связи, взаимодействия. Материалы международной научной конференции (Санкт-Петербург, 22–24 сентября 2003 г.). СПб., 2003.

Докулил, М., 1967: К вопросу о морфологической категории // *Вопр. языкознания*. № 6.

Кацнельсон, С. Д., 1972: Типология языка и речевое мышление. Л.

Кацнельсон, С. Д., 2001: Категории языка и мышления: Из научного наследия М.,.

Клобуков, Е. В., 2000: Семантическая категория падежности в системе функциональной грамматики русского языка // *Проблемы функциональной грамматики: Категории морфологии и синтаксиса в высказывании*. СПб.

Козинцева, Н. А., 1991: Временная локализованность действия и ее связи с аспектуальными, модальными и таксисными значениями (на материале армянского языка в сопоставлении с русским). Л.

Кондаков, Н. И., 1976: Логический словарь-справочник. М.

Кубрякова, Е. С., 1998: О двойной сущности языковых категорий и новых приемах в их изучении // *Общие проблемы строения и организации языковых категорий*. М.

Маслов, Ю. С., 1959: Глагольный вид в современном болгарском литературном языке (Значение и употребление) // *Вопросы грамматики болгарского литературного языка*. М.

Маслов, Ю. С., 1965: Система основных понятий и терминов славянской аспектологии // *Вопросы общего языкознания*. Л.

Маслов, Ю. С., 1978: К основаниям сопоставительной аспектологии // Вопросы сопоставительной аспектологии. Л.

Маслов, Ю. С., 1984: Очерки по аспектологии. Л.

Маслов, Ю. С., (2004) 2005: Избранные труды: Аспектология. Общее языкознание. М. 2004, 2005.

Падучева, Е. В., 1986: Семантика вида и точка отсчета (В поисках инварианта видового значения) // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. Т. 45.

Петрухина, Е. В., 2000: Аспектуальные категории глагола в русском языке в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским языками. М.

Плунгян, В. А., 2003: Общая морфология: Введение в проблематику. Изд. 2-е, исправленное. М.

Потебня, А. А., 1958: Из записок по русской грамматике. Т. I–II. М.

Смирнов И. Н., 2001: Категория временной локализованности действия в современном русском языке. СПб.

Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. Л., 1987 (ТФГ 1987; изд. 2-е, стереотипное, – М., 2001; изд. 3-е – М., 2003, изд. 4-е – М., 2006).

Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. Л., 1990 (ТФГ 1990).

Теория функциональной грамматики: Персональность. Залоговость. СПб., 1991 (ТФГ 1991).

Теория функциональной грамматики: Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность / неопределенность. СПб., 1992 (ТФГ 1992).

Теория функциональной грамматики: Качественность. Количественность. СПб., 1996 а (ТФГ 1996 а).

Теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность. Поссивность. Обусловленность. СПб., 1996 б (ТФГ 1996 б).

Тимберлейк А., 1985: Инвариантность и синтаксические свойства вида в русском языке // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XV. М.

Типология императивных конструкций. СПб., 1992.

Типология условных конструкций. СПб., 1998.

Типология уступительных конструкций. СПб., 2004.

Шайкевич, А. Я., 1980: Гипотезы о естественных классах и возможность количественной таксономии в лингвистике // Гипотеза в современной лингвистике. М.

Щерба, Л. В., 1974: Языковая система и речевая деятельность. Л.

Якобсон, Р. О., 1972: Шифтеры, глагольные категории и русский глагол // Принципы типологического анализа языков различного строя. М.

Givón, T., 1986: Prototypes: Between Plato and Wittgenstein // Noun Classes and Categorization. Proceedings of Symposium on Categorization and Noun Classification, Eugene, Oregon, October 1983 (Typological Studies in Language, Vol. 7). Amsterdam / Philadelphia.

Kačala, J., 2002: Kategoriálny systém v gramatike a v lexikóne (na materiáli slovenského jazyka) // Зборник Матице српске за славистику. 61. Нови Сад.

Koschmieder, E., 1965: Beiträge zur allgemeinen Syntax. Heidelberg.

Lakoff, G., 1988: Women, fire and dangerous things. What categories reveal about the mind. Chicago; London.

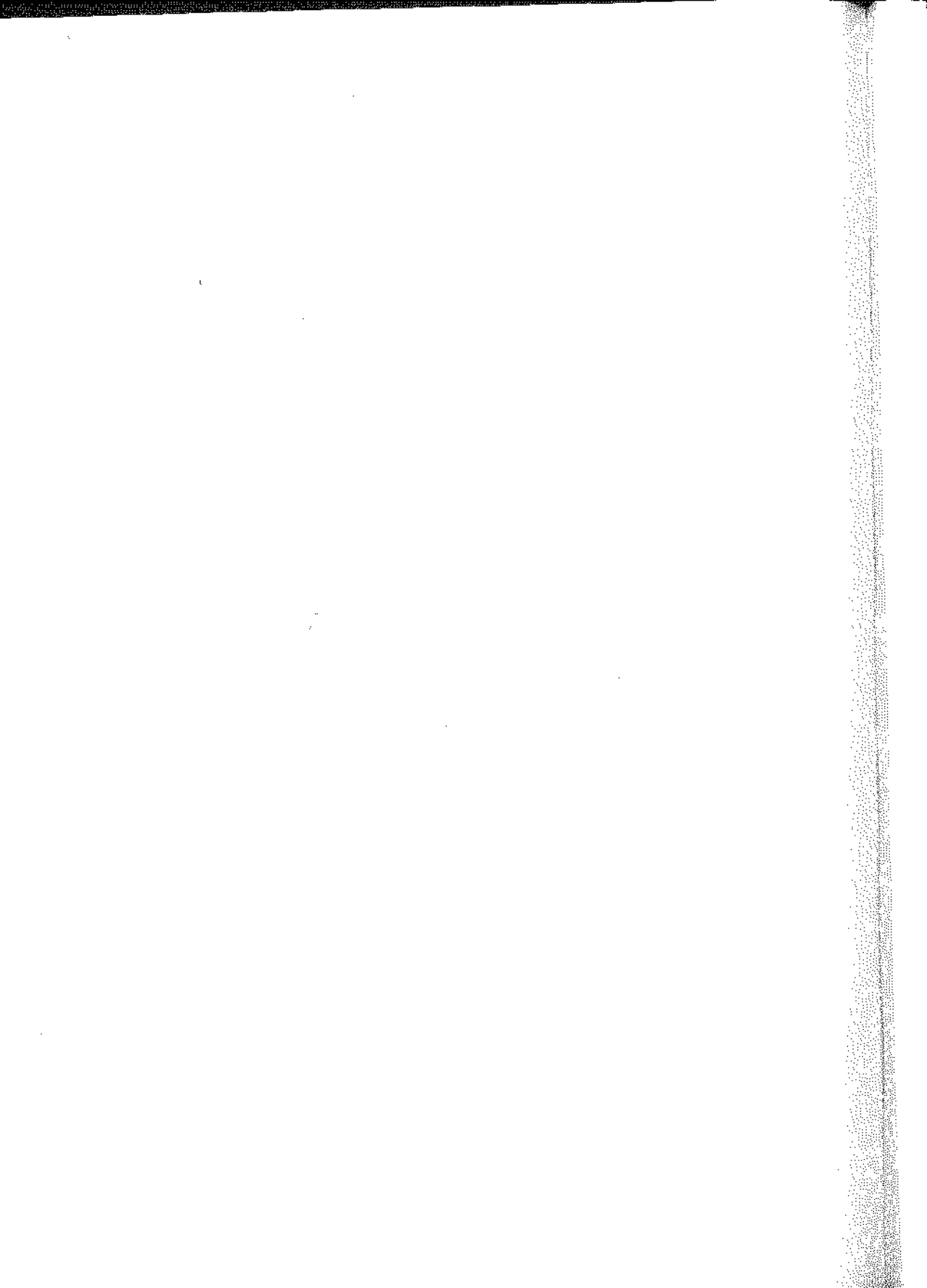
Langacker, R. W., 1987: Foundations of cognitive grammar. Vol. I. Theoretical prerequisites. Stanford.

Lehmann, V., 1998: Lexikalischer Stamm und grammatische Kategorie // Slavistische Linguistik. München.

Lehmann, V., 2004: Grammaticalization via extending derivation // What makes grammaticalization?: a look from its fringes and its components. Berlin, New York.

Rosch, E., 1978: Principles of categorization // Cognition and categorization. New York.

Wittgenstein, L., 1953: Philosophical Investigations. New York.

Соња СТОЈМЕНСКА-ЕЛЗЕСЕР

ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА КОМПАРАТИВНОТО ПРОУЧУВАЊЕ НА СЛОВЕНСКИТЕ ЛИТЕРАТУРИ

Изминува веќе подолг временски период во кој доминира впечатокот дека славистичките филолошки истражувања тлеат во зачмаеност и криза. Аргументи за ваквиот континуиран песимизам навистина постојат и тие се од различна природа – социо-културна, идеолошко-политичка, економска и сл. Дури може да се разговара и за извесна научна инертност и незаинтересираност поврзана со атрактивноста, помодарството, односно конзервативизмот во врска со одредени филолошки проблеми и области. Сепак, како што секоја криза го носи никулецот на воскреснување и подем, така и во славистичките научни кругови се чувствува поместување во правец на иновантност и освежување на методолошкиот пристап, на отворање на перспективите кон современите токови на хуманистичката мисла и кон интердисциплинарното согледување на културните феномени.

Специјалистичките научни проникнувања во областите на лингвистиката, фолклористиката и етнологијата ја задржуваат својата примарност, но ја добиваат релевантноста само во допир со пошироките културолошки истражувања. Тие не се вкотвени само во позитивизам и историзам, туку сè повеќе се свртуваат кон современите пројави и ги детектираат најактуелните тенденции од различните области на хуманистиката. Таквите проширени културолошки истражувања во областа на славистиката се неопходни од повеќе причини. Тие се пожелни за афирмирање на спецификите и вредностите на сите словенски народи без товарот на анахроничната определба на „големи“ и „мали“ и без било какви идеолошки предрасуди, потоа, за адекватно согледување на нивните меѓусебни контакти и надоградувања, како и на процесите што нив ги понижувале и трагите што во нив ги оставале, и можеби најмногу за изградување ставови за европската припадност на словенските култури и нивните посиди-

нечни или групни придонеси кон светското културно наследство. Интеркултурните славистички релации вибрираат меѓу екстремните точки на т.н. „фобии“ и „филии“ и истовремено боледуваат од тенденции кои зад префиксот „пан“ (се мисли на панславизам) се обидуваат да арбитраат при прераспределување, хиерархизација, негирање или афирмирање на културите, народите, етносите кои му припаѓаат на словенскиот ареал. Сè уште се ретки оние контакти кои се целосно ослободени од ваквите власти и кои се стремат кон „филијата“ како интеркултурна дијалогска релација која подразбира потполна меѓусебна почит, толеранција, разбирање и запознавање и која единствено може да биде основа на соодветно компаративно проучување. Сосема е природно што во една новонастаната геополитичка ситуација (по распаѓањето на групните држави во кои беа обединети некои словенски народи), и во процесот на зачувување на автохтоните културни идентитети пред налетот на глобализацијата, проучувањето на словенските култури добива многу нови димензии, отвора нови хоризонти, та затоа и има потреба од многу нова енергија и отворен љубопитен дух.

Во тие рамки и третманот на литературите на словенските народи се модифицира – јасно е дека веќе нема тежина едноставното набројување на елементарни био-библиографски факти за најзначајните имиња на одредени словенски литератури, ниту паралелното следење на т.н. „ремек-дела“ од словенските литератури (кои секако можат да се пофалат со дела со светска популарност, но веќе дискутабилноста на самата одредница „ремек-дело“ ја става под сомнение релевантноста на таквите проучувања). Паралелното прибирање податоци за две или повеќе словенски литератури не претставува нивно компаративно проучување – тоа секако им е јасно на сите што се занимаваат со оваа проблематика, но, за жал, во научните и образовни институции сè уште најчесто се практикува овој пристап. Литературите на словенските народи остварувале и остваруваат релации кои нудат богат материјал за низа компаративни согледувања, почнувајќи од класичните тематолошки студии (на пример, проследување на темата на војната, темата на логори, темата на емиграција, на политичка жигосаност, темата на религијата и кризата на моралот и сл.), потоа, преку уточнување на постички доминанти во одредени периоди во различни словенски средини (на пример, социјалната литература или авангардизмот во словенските култури), па сè до слободно покренување на најпровокативни прашања во однос, на пример, на извесна постколонијална идеолошко-културна ситуација во одредени култури во словенските земји кои биле под доминација на други, или пак во однос на негирањето на спецификите на одделни словенски книжевности и култури, или на имаголошкото толкување на словенството како еден контроверзен феномен кон кој

многу народи од свој круг негуваат амбивалентен однос — иако му припаѓаат и го сметаат за свој, воедно го одбиваат и го доживуваат како туѓ и непријателски.

Евидентно е дека проучувањето на словенските литератури може да се развива само како вистински компаративно, без оглед на тоа дали се нарекува славистичка компаратистика, компаративна книжевна славистика или меѓусловенски книжевни студии. Тоа може да се набљудува како дел од општата компаратистика, но може да биде и посебен сегмент на славистиката како филолошка дисциплина. Без оглед на тоа дали станува збор за класична организација на славистички филолошки отсеци, за отсеци по општа и компаративна книжевност или за културолошки ориентирани студии, проблематиката на компаративното проучување на словенските литератури и култури лесно може да се вклопи и да поттикне продлабочени филолошки сознанија.

За славистот вообичаено е да познава најмалку два словенски јазици и литератури, но дали не е неопходно да има и еден поширок поглед врз словенскиот културен контекст кој би се разликувал од позитивистичката рамка на историски преглед на словенските литератури?! Иако ваквиот поглед природно се наметнува во научните толкувања на книжевните проблеми (дури и кај најдетерминираниите национални книжевни истражувања не може да се избегне контекстуализацијата и компаративниот пристап), сепак, многу поделкатно е прашањето како таквиот поглед практично да се инкорпорира во високообразовните системи и како да функционира во програмите на веќе постоечките катедри при филолошките факултети што се занимаваат со словенските јазици и литератури.

Наставниот предмет што би го овозможувал овој поглед би требало да се состои од неколку нивоа на изучување. Првото, секако, би ја опфаќало традицијата на компаративните книжевни истражувања во рамките на славистиката на која се уште ѝ претстои систематско пополнување и покомплетно согледување. Ако се задлабочиме во архивите на славистичките книжевни центри ќе откриеме мошне развиена традиција на овој вид истражувања, иако токму во словенскиот свет книжеvnата компаратистика како наука во минатото била можеби најсилно анатемисана. Во руската книжевна мисла која долго негувала негативен однос кон компаратистиката, уште во деветнаесеттиот век биле поставени основите на ваквиот пристап во творештвото на Александар Н. Веселовски, кој од своја страна силно влијаел врз тенденциите на руските формалисти за испреплетување на теоријата и историјата. Иако за формалистите компаратистиката останала на маргините на интересот, сепак токму од нивните редови се издвоил теоретичарот Виктор В. Жирмунски кој за првпат во руската наука ја елаборирал теоријата на книжеvnата компаратистика, иако во

голема мерка обоена од извесен идеолошки притисок. Друга неизоставна личност од тој период на руската книжевна наука која оставила неизбришливи траги во хуманистичката мисла на дваесеттиот век и посредно поттикнала и некои аспекти на компаратистиката е личноста на необичниот мислител-филолог Михаил М. Бахтин со неговиот продуктивен концепт за дијалогизмот. И во чешката средина, врз темелите на егзактниот книжевно-научен пристап што ги поставил некогашниот формалист Роман Јакобсон, се појавил силен бран на книжевна компаратистика, кој единствено и се развива како славистичка компаратистика со жарипште околу списанието *Словија* што го објавува Словенскиот институт во Прага под раководство на компаратистот Франк Волман. Во Словачка се развива компаратистичка школа под водство на теоретичарот Диониз Гуришин кој се застапува за компаративно проучување на меѓукнижевните заедништва како контексти на наднационално ниво кои се поврзуваат врз регионален принцип и кои може да доведат до согледување на општиот интерлитерарен процес. Во Бугарија мошне интересни се компаративните трудови на Бојан Ничев, а во Полска врз традицијата на Адам Мицкиевич израснува книжевна компаратистика со голем број претставници и со широк спектар на проблеми и методолошки насоки. Во речиси сите словенски земји кои во извесен период на дваесеттиот век минувале низ помалку или повеќе догматизирана фаза на култура, сепак книжевната компаратистика наоѓала свои приврзаници и практикувачи, а на речиси сите славистички конгреси кои во тој период имале силна идеолошка обоеност, сепак, се провлекувале низа теми, студии и дискусии кои по својата природа се отворени, интеркултурни и интердисциплинарни. Во поранешната југословенска заедница сите академски центри развија силни компаратистички школи кои му посветуваа особено внимание и на словенскиот контекст: да потсетиме барем на традицијата на Ајтун Оцвирк во Словенија, на Зоран Константиновиќ во Србија, Зденко Лешиќ во Босна, на компаратистот-славист Александар Флакер во Хрватска и многумина други кои своето творештво го остваруваа и го остваруваат во знакот на компаратистиката. И во македонската средина компаратистиката почна да се развива во тој период и веќе може да се пофали со дваесетипетгодишен академски живот преку развојот на Катедрата за општа и компаративна книжевност при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје и речиси исто толку долгата општа институционализација (преку Одделение за теорија на литературата и компаративна книжевност во Институтот за македонска литература, преку ревијата *Книжевен контекст* и електронското списание *Мираж*, преку Друштвото за компаративна книжевност и разните реализирани пректи, собири и манифестации од оваа област). Личност околу која гравитира македонската компаратистичка школа е Милан Гурчинов, компаратист со широк дијапазон на интереси, првенствено насо-

чени кон методологијата и теоријата на компаратистиката, но исто така и славист по почетна академска вокација. Покрај него се истакнуваат и низа компаратисти кои своето научно внимание го посветуваат на креативните допири меѓу словенските литератури, меѓу кои посебно внимание им е посветено на релациите во доменот на југо-славистиката, македонско-руските, македонско-полските, македонско-чешките, македонско-словачките врски и тн.

Со проследувањето на современите компаративни трудови посветени на словенските литератури би се заокружило базичното воведување во областа на овој хипотетички студиски предмет условно наречен „споредбена книжевна славистика“. Се разбира, паралелно со запознавањето на основните текстови од наведените автори и школи, би требало да се овозможи и навремено и континуирано следење на сè што се преведува од едни во други словенски литератури, за што веќе постојат технички услови и без што веќе и не може да се замисли започнување научна работа врз поконкретна тема од оваа проблематика, што секако останува во надлежност на библиотеките и соодветните институции.

Второто ниво на подготовка на млади слависти заинтересирани за интеркултурните релации би било фокусирано врз книжевно-поетичката проблематика и би се состоело во проследување на неколку најзначајни стилски формации или книжевни струења што понижаале повеќе словенски литератури и на своевиден начин влијаеле врз нивните посебни книжевни традиции, почнувајќи од оралната традиција, преку романтизмот, реализмот и соц-реализмот, авангардните струења, па сè до поновите книжевни појави карактеристични за повеќе словенски литератури – употреба на сказ во романот, магичен реализам, нов историзам, роман-мистификација, прозни експерименти, естрадна поезија и сл. Се разбира дека од овој широк круг проблеми треба да се направи тесен избор на најинтересни и најевидентни примери.

Третиот и можеби најважен сегмент на оваа своевидна обука на слависти-книжевни проучувачи би требало да се оствари како интерактивен форум на кој би се дискутирале конкретни паралели меѓу дела и автори, со тоа што прелиминарно би се изготвил список на претходно промислени теми за дискусија, од кој според афинитетите на аудиториумот би се избирале и планирале активностите во врска со неговата реализација. Дебатите не би се задржувале само врз чисто книжевни теми туку би оделе во ширина кон културолошки согледби, првенствено на театарот, музиката, хуморот и вицот, урбаниот фолклор, интернет-хипертекстови и сè она што го интересира младиот човек во врска со културните допири и размени меѓу словенските народи.

Изложената визија за компаративното проучување на словенските литератури и култури во стартот се откажува од утопизмот на сепфатноста и детализацијата, а се потпира врз принципот на избор. Сепак таа треба да ја задоволи потребата од неопходниот минимум информации, особено за помалку познатите словенски култури (белоруска, украинска, словачка, бугарска, македонска, босанска, црногорска и др.) и врз основа на тие информации да ги провери усвоените знаења од областа на теоријата и историјата на литературата и да го развие сенсот за поврзување и диференцирање на книжевните пројави со што ќе го поттикнува и негува компаративниот пристап при толкувањето на културните феномени. Ваквата едукација би имала за цел да оспособи слависти со широк спектар на познавања и да ги поттикне на слободно следење на љубопитствата кон инспиративните вредности на словенските култури. Се разбира, во тие рамки би се толкувала и осознавала и сопствената национална литература, но во еден поширок славистички контекст.

Овој своевиден елаборат за дидактичките можности на споредбената книжевна славистика пред сè се однесува на македонскиот високообразован систем и може да претставува само една од алките во синцирот на академското егзистирање и развивање на славистичките компаративни книжевни проучувања. Во координација со искуствата на другите академски средини тој би можел да се дополни и продлабочи и да прерасне во основен предуслов за поттикнување и систематско надоградување на научните истражувања од овој вид. Останува на времето да ги покаже неговите потенцијали.

Sonja STOJMENSKA-ELZESER

THE CHALLENGES OF COMPARATIVE STUDIES OF SLAVONIC LITERATURES

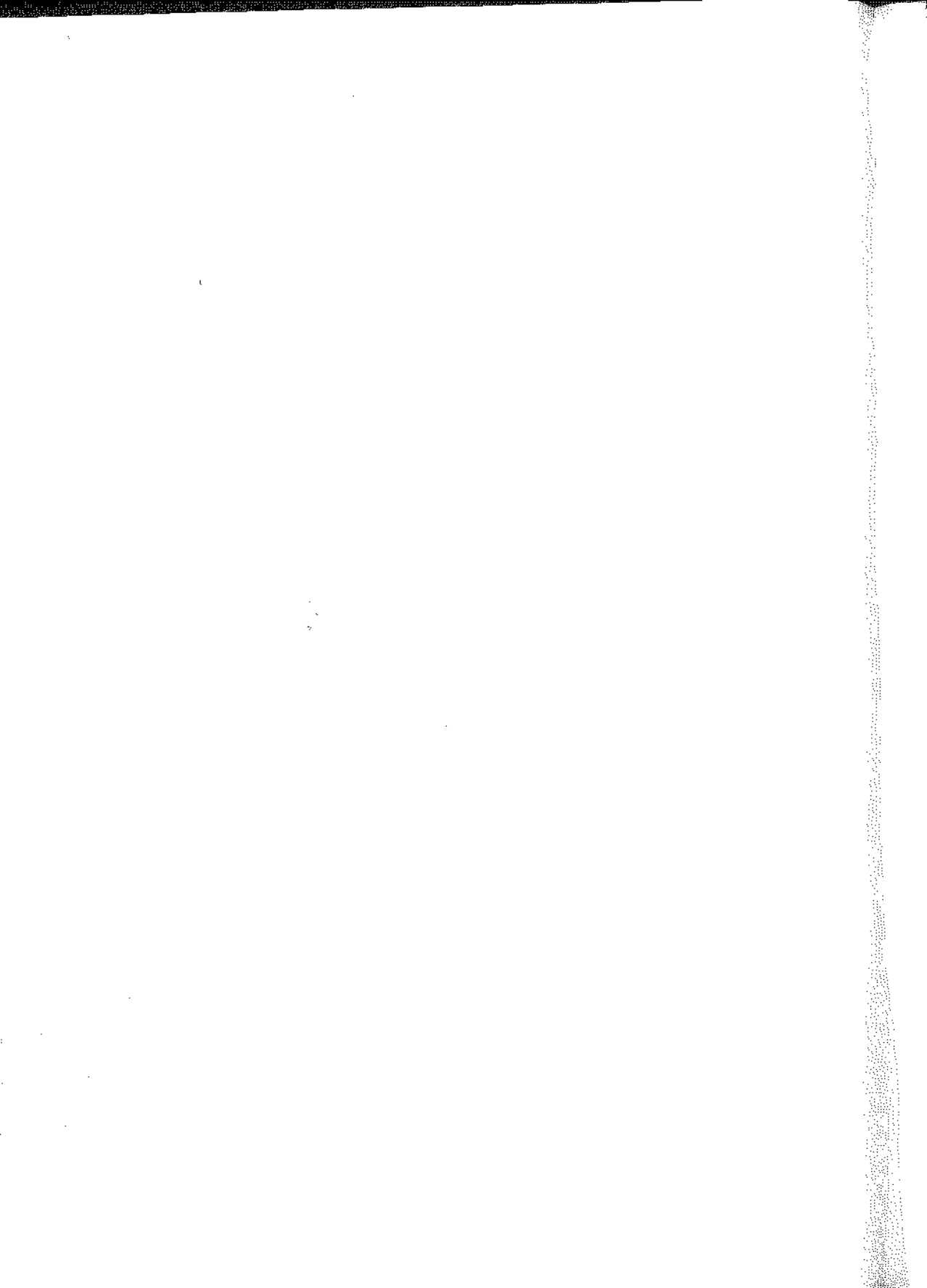
(Summary)

This paper is a kind of synopsis for an educational program in the field of comparative studies of Slavonic literatures, designed for Macedonian educational system, but compatible with the other academic surroundings. It is based on the statement that nowadays studies of Slavonic literatures ought to be comparative, interdisciplinary and wideopened for new tendencies in cultural studies and humanities in general. First level of this program should be the representation of the tradition of Slavonic comparatism from the beginings of the disciplinary development of comparative literature in nineteenth century. It will show the contribution of the Slavonic scholars in

literary comparatism (as is the work of Aleksandar N. Veselovsky, Viktor V. Zirmunsky, Mikhail M Bakhtin, Frank Volman, Dioniz Gjurišin, Adarn Mickiević, Bojan Nicev, Antun Ocvirk, Zoran Konstantinović, Zdenko Lesić, Aleksandar Flaker etc.) with special emphasis on the Macedonian comparative school with its main figure – Milan Gjuričinov. On the second level more important poetic movements in Slavonic literatures should be studied (such as the social literature or avangarde) with more attention on the contemporary literature (the history and the novel, mystification, magic realism etc.). The third level shall consist of a debate about the concrete comparisons of some works, authors and movements from different Slavonic literatures, but in addition with discussions about the media, theatre, music, hypertexts and other cultural phenomena where interferences could be detected. This vision is an attempt to contribute in practice for development of comparative studies of Slavonic literatures.

Соња СТОЈМЕНСКА-ЕЛЗЕСЕР

Институт за македонска литература,
Скопје, Македонија
E-mail: elzeser@sonet.com.mk

Zvonko KOVAČ

SLAVISTIČKA KNJIŽEVNA KOMPARATISTIKA DANAS
FRAGMENTI (PROMIŠLJANJA) ZA RASPRAVU U OKVIRU MEĐUNARODNOG
SLAVISTIČKOG KONGRESA U ŠHRIDU 10.-16. IX. 2008.

1.

Pokušamo li pobliže promisliti samo dva tipa odnosa, koji s gledišta tradicionalne slavenske filologije, kao i s motrišta pojedine današnje nacionalne filologije (slovenistike, kroatistike, bugaristike, polonistike, itd.) uvijek iznova otvaraju nova pitanja, naime odnose unutar slavistike te njezine odnose s pojedinim slavenskim filologijama, čije su discipline sve razgranatije i nacionalne zadaće sve naglašenije, konstatirat ćemo kako je za situaciju inozemne slavistike (od bivše multinacionalne Austro-Ugarske do multikulture Australije), karakteristično da su slavenski jezici i književnosti uglavnom bili "podređeni" jedinstvenom slavističkom obzoru, jednako u njihovu studiju kao i znanstvenom interesu slavista. Odnosi unutar suvremene slavistike kao jedinstvenoga europskoga i svjetskoga znanstvenoga predmetnog područja bili su stabilizirani unutar dva razdijeljena područja, koja postupno gube zajednički filološki obzor, na slavističko jezikoslovlje i slavističku znanost o književnosti. Kao što je poznato, druga je najčešća tradicionalna podjela bila podjela na rusistiku (kao primarno težište) plus dva-tri po volji izabrana slavenska jezika ili najmanje dvije-tri slavenske književnosti, odnosno, u novija doba, ciljana koncentracija na jezike i književnosti južnoslavenske ili istočnoslavenske ili zapadnoslavenske grupe.

2.

Višezlični studij slavenskih jezika i književnosti, slično kao i dvojezični ili dvodisciplinarni, danas su u krizi. Razumljivim napuštanjem cjeline studija slavistike, nisu se pronašli modeli smiselnije koncentracije stručnjaka, studija i studenata na pojedina slavistička područja. Na primjer, iako se na račun

rusistike postupno razvija interes za ukrajinski ili (rjeđe) bjeloruski jezik i književnost, ne misli se da bi studij istočnoslavenskih jezika i književnosti, triju naroda od oko dvjesto miliona stanovnika, bio vrijedan pozornosti zapadnih slavista, nego se i dalje inzistira da se pokriva cijelo slavističko područje, najčešće u kombinacijama rusistike i koje druge zapadnoslavenske ili južnoslavenske filologije. Umjesto da se stručnjaci za nacionalnu filologiju susreću sa slavistima koji bi poznavali «samo» jezike ili književnosti i kulture iz njihove uskosrodne «međuknjiževne zajednice», kao što su južnoslavenska ili zapadnoslavenska, susrećimo se uvijek iznova sa situacijom da se u zapadne slavenske kulture, od hrvatske i slovenske do poljske i lužičkosrpske ulazi preko istočnoslavenske, ruske filologije. Zar zaista mora biti preduvjet poznavanja suvremene slovenske ili poljske književnosti poznavanje ruskoga jezika i književnosti? Ne ide li takva organizacija studija i s time povezano profiliranje stručnjaka na ruku onima koji zagovaraju jednojezične studije i na interkulturnim studijima slavistike (studijima slavenskih jezika u drugim kulturama, zemljama)?

3.

Ne ulazeći u diskusiju oko cjeline slavistike, vidimo kako je i ona nedostatna za globalizmom zahvaćenu znanost, predložiti ću, umjesto zaključka, za područje studija slavenskih književnosti, dvije kompromisne mogućnosti:

a) *interkulturne studije slavenskih jezika i književnosti* (studije kada su predmet studija slavenske književnosti kao strane, koji bi morali biti koncentrirani na tri slavistička predmetna područja, istočnoslavensko, južnoslavensko i zapadnoslavensko);

b) *slavenske poredbeno-slavističke studije* (studije koje potencijalno računaju sa svim pojedinačnim slavenskim nacionalnim jezicima i književnostima, slično kao studiji slavistike u klasičnom smislu, s tim da se poznavanje slučajno izabranih jezika i književnosti, kombinira s razgranatom mrežom poredbeno-slavističkih disciplina, kako u jezikoslovlju, tako i na području slavenske književne komparatistike).

Objašnjenje, argumentacija:

Imajući pred očima iskustva studija pojedinih slavenskih jezika i književnosti u slavenskim zemljama, naročito domicilne studije, zatim brojnost godišnje objavljenih knjiga iz svih književnih rodova te znanosti o književnosti (za usporedbu početkom prošloga stoljeća u svim se slavenskim književnostima objavljivalo otprilike toliko knjiga koliko se danas objavljuje samo u Sloveniji), kao i specifičnu povezanost pojedinih slavenskih područja, kao što je južnoslavensko ili istočnoslavensko, njihova unutarnja povezanost, povijesna i prostorna međusobna upućenost, iznimna bliskost jezika, na temelju koje se s lakoćom stvaraju vrlo kompetentni stručnjaci za dva-tri ili više jezika i književnosti,

smatram da se preobrazba studija slavistike u svijetu, s obzirom na tri spomenute prepoznatljive cjeline, barem kada je riječ o povijesti književnosti, može u bitnome približiti zahtjevima nacionalnih filologija, da se maksimalno poštuju vrijednosti i bogatstva slavenskih nacionalnih kultura. Osobito to vrijedi za slučajeve kada je, zbog slaboga interesa, nemoguće organizirati pojedinačne studije, čak ni na razini lektorata.

●vdje osjećam prigovore s obje strane, nacionalne i zapadno-slavističke. Odgovaram da se nacionalno predimenzionirani zahtjevi za pojedinačnim studijima pojedinih slavenskih jezika i književnosti u inozemum uvjetima susreće s kadšto nepremostivim kadrovskim problemima, najčešće bi katedre trebalo ekipirati tako da nastavnika bude više od studenata, a tradicionalni studiji slavistike ni iz daleka ne «pokrivaju» naraslo gradivo pojedinih slavenskih kultura, kao i njihovih bližih kulturno-komunikacijskih prostora. Osobito to vrijedi za područje književnosti, a ako se ono proširi i na druga umjetnička i kulturna područja, jedva da možemo ozbiljno govoriti o slavistima u najširem smislu. Koncentracija na spomenuta slavistička područja tu se osobito dobro može iskoristiti.

Kada pak je riječ o drugom, poredbeno-slavističkom modelu, koji bi podjednako mogao biti zanimljiv tradicionalnim slavistima kao i stručnjacima za pojedinu slavensku književnost u drugim kulturama (kakvih je sve više u slavenskim zemljama), s obzirom na to da bi kombinirao koncentraciju na pojedine kulture s poredbenom metodologijom, kako u književnim, tako i u filološkim i jezikoslovnim strukama, odnosno pojedinim umjetničkim područjima. Naime, ako se «raspad» suvremene slavistike u korist komparatistike ili opće lingvistike već događa na najširem semiotičkom planu, zar ga nije bolje ograničiti makar samo na interslavensku komparatistiku, osiguravajući povjesničarima književnosti kakvo-takvo razumijevanje književnosti na jeziku na kojemu je pisana, a ne samo u prijevodima? Nećemo li se pristajanjem da se slavistička problematika uključi u najšire moguće interdisciplinarne studije zauvijek odreći makar minimalne filološke kompetencije u studiju književnosti, odnosno estetičke dimenzije u studiju jezika?

4.

Gledano povijesno, slavenska književna komparatistika, premda daleko od zasebne discipline ili zasebne komparatističke metode, već je Jagićevim opservacijama, kao i praktičnom primjenom, služila najboljim tradicijama proučavanja književnosti kao književnosti koju dijele samo različiti jezici (s gledišta Jagićeve prijevodne komparatistike to gore ako je dijele tako bliski jezici kao što su slavenski). ●d “*икупного пригледа*” ili “*параллельное изучение всех славянских литератур*”, kako Jagić alternativno označava poredbeno proučavanje slavenskih književnosti u svojoj povijesti slavistike, odjeljujući tu povijest od “*историю отдельных славянских литератур*”, danas smo

možda i nepovratno sve dalje, čak i na tako uskosrodnom jezičnom prostoru kao što su južnoslavenski ili bosansko-hrvatsko-srpski (sa crnogorskim), ali ostaje činjenica da u okviru slavenske književne komparatistike moramo lučiti tradicionalne komparatističke postupke i pristupe od unutaroslavenskih, kojih je već i Jagić bio svjestan, pa ih je zato i nazivao kadšto drugačijom terminologijom.

5.

Stanje u suvremenoj znanosti o književnosti, ako ga je uopće moguće definirati nekim jednostavnim opisom, izražava, s jedne strane, nastojanje da se analiza unartekstovnih sastavina i njihovih suodnosa objektivizira relevantnim književnopovijesnim i kulturološkim kontekstom, a s druge se strane osjeća potreba da se "vanjski" procesi u književnosti dokumentiraju prvenstveno podacima iz struktura književnih tekstova. I za jednu i za drugu orijentaciju potrebno je pribaviti što više znanstvenih argumenata, ponajprije iz opusa autora i književnosti kojoj pripada, pa onda i iz drugih opusa i drugih književnosti, razdoblja o kojima je riječ. Bilo bi prirodno da se u takvim procjenama koriste i iskustva komparativnoga proučavanja književnosti, makar se spoznalo da su rezultati književne komparatistike, posebno one koja je inzistirala na utjecajima i vezama između pisaca, a u kojima su književnosti iz malih naroda, kakve su i sve južnoslavenske, izrazito loše prolazili, dijelom i problematični. Pogotovo se poredbena povijest književnosti, kao književna disciplina s naglašenim internacionalnim profilom, morala suočiti sa sve izraženijim zahtjevom studija književnosti koji je znanstvenike neopozivo koncentrirao na osobitosti književnih tekstova, djela: bilo je sve teže, osim ako se ne radi o egzibicionistima, za sve istančanije analize, pronaći stručnjaka koji će dobro poznavati više različitih jezika, te se upustiti u komparativne analize tekstova iz različitih, pa i udaljenih kultura, koje su, preko dijametralno diferenciranoga jezičnoga materijala, ukazuju na to i suvremene lingvističke rasprave, realizirale neke oblike ili tipove kreacija koje su međusobno neprisporodivi.

Regionalni okviri bliskojezičnih i istojezičnih književnosti ukazivali su se vjerojatnijom solucijom, ne samo zato što je komparativni uvid u više takvih književnosti lakši i jednostavniji, a krajnji rezultati uspoređivanja kao objektivizacije spoznaje uglavnom postignuti, nego stoga što su takve skupine književnosti gotovo paradigmatične za postojanje i razvoj književnosti uopće (problemi koje one sa sobom nose, npr. odnos diferencirane i mauje diferencirane književnosti, procesi decentralizacije i dekolonizacije kultura, aspekti diskontinuirana razvoja, čini se da su zakonodavniji od onih u tzv. zakonodavnim književnostima).

6.

S obzirom na novu, specijalnu regionalnu komparatističku perspektivu u modernom književnopovijesnom studiju književnosti, odnosno s obzirom na

mogućnosti određene regionalne poredbene povijesti književnosti, mislim da možemo konstatirati nekoliko nepobitnih činjenica:

Prvo, komparativno proučavanje južnoslavenskih ili slavenskih književnosti, odnosno poredbeno-interkulturno proučavanje književnosti u regionalnom kontekstu, s metodološkoga motrišta omogućava povjesničarima književnosti da se legitimno služe evidentno komparatističkim metodama (tipološka proučavanja, aspekti recepcije, problematika prijevoda), a s druge strane, specifični problemi tih književnosti kao što su: jezična srodnost, djelomična jednojezičnost, prostorna povezanost, međusobno susjedstvo, interferencije, zajednički društveno-politički okviri, različita pripadnosti širim nadnacionalnim prostorima (srednjoevropskom, mediteranskom, balkanskom), višestrukost konfesionalno-civilizacijskih krugova, u sklopu suvremenih književno-znanstvenih orijentacija mogu razvijati interes za stanovitu specifikaciju, ali i proširenje moderne komparatističke metodologije.

Drugo, regionalna komparativna proučavanja književnosti, makar u određenom pogledu detabuiraju i demistificiraju povijesti nacionalnih književnosti (u malih naroda monumentalistički koncipiranih – do patetičnosti), ona istodobno na širem području i u pripadnika drugih naroda zapravo razvijaju interes za pojedine književnosti, pa smo svjedoci da se mnoga interesantna – s mononacionalne perspektive zanemarena ili neriješena – pitanja postavljaju u poredbenim tumačenjima s više stvaralačke radoznalosti i s većim "prostorom" argumentacije.

Treće, komparatistički obrazovan stručnjak bit će spremniji primijeniti teorijska i metodološka promišljanja u smislu "sintetičkoga pluralizma", što i u današnjim domaćim perifernim, a istodobno "razvedenim" kulturnim prilikama može biti od dragocjene pomoći.

Četvrto, određena regionalna poredbena povijest književnosti, bez obzira na moguć ranije pojedinačne sinteze, osim što može biti kamen kušnje zrelosti i sposobnosti humanističke znanstvene zajednice ili pojedinačne kulture da svoje "diferencirano jedinstvo" shvati kao svoju jedinstvenu diferenciranost, unutar aktualne europske integracijske problematike može aktivno doprinositi razumijevanju različitosti susjednih kultura (problem suživota s etničkim skupinama ili nacionalnim manjinama!), kao i konkretnim priložima za imaginarnu komparativnu historiju europske kulture upozoriti na skroman, ali dostojanstven, ulog kultura malih i razvojno perspektivnih naroda.

7.

Uz ideju o komparativnom proučavanju južnoslavenskih književnosti, premda motiviranom praktičnim razlozima visokoškolske nastave književnosti, metodološka su se pitanja najčešće kretala unutar općih teorijskih okvira tradicionalne komparatistike, koja pak se uglavnom bavila bilateralnim uspored-

bama ili poredbenim analizama književnopovijesnih činjenica i procesa u književnostima različitih, pa i udaljenih, jezika i kultura. Isto tako komparatistika se razvijala i u smjeru istraživanja jednosmjernih književnih poticaja, koja su se u pravilu završavala na račun književnosti "diskontinuirana razvoja", "nedržavnih naroda", književnosti "ubrzanog razvoja" i "atipičnih", odnosno "manje diferenciranih" književnosti. Od poznatih teorijskih pokušaja da se komparatistika primijeni i u drugim slučajevima, najbliže kompleksu južnoslavenskih književnosti bile su metodološke koncepcije o sustavu književnosti etnički srodnih naroda i naroda povezanih u širu društvenu zajednicu, te nekom zonskom ili regionalnom sustavu komparatističkoga proučavanja.

Istodobno, rasla je svijest o neophodnoj obnovi komparatistike općim književno-znanstvenim metodološkim rješenjima, kada je književna komparatistika, kao i povijest književnosti općenito, pomalo gubila suvremeno metodološko "tlo pod nogama", pa se povjerovalo da bi jedna supranacionalna "radeća" znanost o književnosti bila u položaju odgovoriti na sistematsko-teorijska pitanja općenite naravi (kao što su "biće književnosti", "odnosi književnosti i drugih umjetnosti"), ali ujedno i shvatiti i analizirati različite metode.

8.

Kada je riječ o južnoslavenskom kulturnom prostoru i danas su prisutne dvije često i suprotstavljene koncepcije sistematizacije književne građe, domaće povijesti književnosti nisu daleko odmakle od kronikalno-biografske koncepcije povijesti književnosti, koncepcije od kojih jedna zastupa tezu o regionalnim okvirima povijesnoga izučavanja književnosti, dok se druga kreće unutar okvira književne produkcije jedne nacije. Važne su, a samo naočigled manje opterećene koncepcije koje uključuju domaće književnosti u kontekst europske književnosti, posebice zapadnoeuropske, ali ne kao kompozitnu cjelinu, kakvu često nalazimo kao predmet proučavanja u stranih slavista, a unutar najširega konteksta slavenskih jezika književnosti i kultura, nego preko pojedinačnih entiteta tek nacionalno atribuiranih.

Ne ulazeći u metodološku raspravu, u samom početku komparativnoga proučavanja književnosti južnoslavenskoga kulturnoga i književnoga kruga, a posebno središnjega hroatiističkoga-srbističkoga (kako se on nametnuo i na inozemnim katodrama), mogli smo se odlučiti za stanovitu *komparatistiku tradicija i opusa*, koja je polazila od pretpostavke o korespondentnom karakteru tradicija i koherentnom sustavu opusa, a posebno od njihovih upravo nebrojenih suodnosa, dodira i komunikacija. Spomenuti se kulturni i književni prostor za takvu tezu pokazao izuzetno produktivnim. Uvidjeli smo da se unutar "diferenciranog jedinstva" tih književnosti, usporedo s poredbenim analizama, moraju izvršiti opisi, pa i razgraničenja, svih relevantnih književnih, povijesnih i kulturoloških elemenata što se grupiraju oko pojmova spomenutih nacionalnih

književnosti i kultura, pa i osobitosti književnih razdoblja, koje su svima zajedničke. Isto tako se pretpostavka o opusu kao "frekvenciji" jedne pa i više kulturnih i književnih tradicija, odnosno zahtjevanje da se prihvate kriteriji moguće dvojne, pa čak i trojne pripadnosti jednoga pisca dvjema ili trima nacionalnim književnostima istoga jezika, prihvatilo kao nekakav prešutan sporazum o svim spornim pitanjima domaće filologije i književne kritike, koji je doduše odgodio konačno rješenje, ali nije blokirao znanstvenu raspravu. Poredbena povijest opetovano se ukazivala, širinom svojih metodoloških i humanističkih principa, kao stvarno moguće ishodište.

9.

Iz toga je očito da suvremena komparatistika, u predloženom pristupu, kao komparatistika tekstova koja će premostiti mnoge aporije što se javljaju u povezivanju, upravo kontekstuiranju, pojedinačnih djela u opće/svjetske tokove književnosti, kao i u njihove oblikovne zakonitosti. Osim bilateralnih suočavanja tekstova, što neće teško pasti ni tradicionalnom komparatistu, umnažanje analiziranih podataka u sinkronijskim presjecima iz tekstova više književnosti, kako za književnoteorijsku sistematizaciju tako pogotovo za književnopovijesnu, osigurat će stručnjaku sigurnije sinteze i jasnije sudove općenitije vrijednosti, pa se *komparatistika tekstova srodnih jezika i idioma* ukazuje kao jedna od boljih perspektiva i komparatistike i književne znanosti u cjelini. A slavenske, odnosno južnoslavenske književnosti, kao i književnosti "njihovih" nacionalnih manjina i etničkih skupina, mogu se obuhvatiti predloženom formulom bez straha od prigovora iz sfere izvanknjiževnih odnosa, a pogotovo bez kompleksa legitimnosti što dolaze iz filološke i komparatističke struke, jer se u metodološkoj raspravi javlja kao jedna od ravnopravnih dionika latentne krize historiološkoga zahvaćanja u stvarnost, u zbilju književnosti kao njezina *potkupljivoga* dokumenta.

Sasvim je jasno da bi predloženi koncept u mnogočemu morao izmijeniti načine sistematizacije i ostalih regija svjetske književnosti, unutar granica srodnih jezika i idioma (a dakle jednoga jezika, npr. književnosti njemačkoga jezičnoga izraza, španjolske i hispanoameričke književnosti, uostalom književnosti engleskoga jezičnoga područja, itd.), pri čemu bi se periferne i takozvane nezakonodavne književnosti zasigurno ukazale u novome svjetlu, a što je još važnije prevladale bi kompleks malih i nerazvijenih književnosti, odupinaci se tako aktivno raznim kulturnim supremacijama, kakvih smo na žalost svjedoci i danas. Komparatistika tekstova srodnih jezika i idioma ne računa ni na kakva presizanja u kulturi, nego pridonosi oslobađanju stvaralačkih procesa iz svih jezika i svih slojeva jezika jedne književnosti, kao i iz svih slojeva književnosti jednoga jezika, pa čak i onih koje smo, unutar vlastite tradicije, spremni tretirati onako kako se uostalom na njih same i danas gleda iz razvijenijih kultura,

oslobodimo se konačno svih iluzija, kao na narode koji su samo slučajno stekli pravo na život. Strašno je kada se u filologijama u povijesti osporavanih naroda osporavaju posebnosti manjih etnosa, ma koliko međusobno bliskih, povijesno i sudbinski povezanih.

Isto tako, komparatistika tekstova srodnih jezika i idioma lako se prilagođava različitim povijesnim razdobljima zaista različite "uporabe jezika", od osobite srednjovjekovne pismenosti i književnosti jednoga jezika, a više redakcija, nazovimo ih idioma, zatim od mogućnosti cjelovite valorizacije književnosti latinskoga jezika, te književnih idioma do standardizacije jedne dijalekatske podloge u različitim jezičnim zajednicama, i slično. Kriteriji komparatistike srodnih jezika i idioma ne ograničavaju se ni regionalnim, ni nacionalnim, ni konfesionalnim, ni ideološkim ograničenjima i predrasudama, a sistematiziraju rezultate književne proizvodnje u optimalnim uvjetima tolerancije, i recimo ne bez ironije – u orijentaciji internacionalne perspektive, odnosno moderne interkulture znanosti o književnosti.

10.

U potrazi za novom perspektivom književnopovijesnoga studija književnosti, kao što je razvidno, nisu bili zanemareni ni aktualni metodološki izazovi znanosti o književnosti, posebno s obzirom na mogućnosti modernizacije studija povijesti književnosti. «Komparativna književnost», upravo poredbena povijest književnosti, otvorenosću svojih mogućnosti, nadavala se kao obećavajuća disciplina. Međutim, kako kompleks južnoslavenskih jezika i književnosti po svemu pripada slavistici, zarana se javila diskusija oko kompetencije komparatistike i slavistike, pa su komparatisti nastojali prisvojiti "predmet istraživanja" tako da u njemu ne vide specifičnosti, dok su zastupnici slavenske filologije cijelo slavensko područje vidjeli kao jedinstvenu cjelinu, u kojoj južnoslavenski krug participira nekim svojim, po balkanološkim auspicijama, orijentalnim zadahom. (Meditranska komponenta odviše je apartna za slavistički, istočnoeuropski prostor prokletstva, pa je tek imaginarna ideja Srednje Europe, sretnijim zapadnoslavenskim kulturama i dijelom južnoslavenskima, mogla slavistiku privesti komparatistici, u predvorje zapadnoeuropske civilizacije. Ne zaboravljamo da je rusistika tradicionalno, premda utopljena u znaku slavistike, uvijek imala zaseban status, kadšto svodeći slavistiku prije svega na studij ruskoga jezika i književnosti.)

Kompromisna rješenja, kao poredbena slavistika ili interslavenska komparatistika, trajno su pod sumnjom dvaju snažnih modela sistematizacije filološkoga znanja: (a) dakako, komparatistike, odnosno poredbene znanosti o književnosti, koja s pravom i o slavističkom prostoru razmišlja tek iz aspekta međunarodne književne komunikacije relevantne za estetičke vrijednosti sustava svjetske književnosti; (b) ali i slavistike, odnosno pojedinih slavenskih

filologija, čije intrakulturne književnopovijesne sistematizacije često ne prelaze granice ni susjedne slavenske kulture, a nekmo li dijela slavistike ili slavistike u cjelini.

Pa ipak, svjedoci smo i sudionici drugačije prakse. Pokušajmo odmah opisati prostor djelovanja razgraničivši ga na dvije komplementarne jedinice. S jedne strane uočavamo fenomene multiliterarnosti, kao rezultante procesa što nastaju unutar posebne međuknjiževne zajednice, a s druge strane nalazimo poseban tip filologa, povjesničara književnosti, koji dolaze iz druge kulture da bi propovijedali "svoju" kulturu ili da bi drugu kulturu osvojili za sebe, pa onda i za članove njegove kulturne zajednice. ● pažamo sličnost dvaju procesa, dvaju kulturnih entiteta nestalna karaktera, pa i nedovoljno priznata statusa, budući da se zbivaju na granicama kultura, u nepriznatom prostoru interkulturalnosti.

U osnovi, mogli bismo govoriti o pojavama empirijske i intencijske interkulturalnosti, s prijelaznim oblicima kada se npr. interkulturalnost pojavljuje programatski, odnosno dok intencije filologa stranih jezika i književnosti postaju stvarnošću domicilna kulturna konteksta. Podsjećajući na loša iskustva s još do danas nerazgraničenim prostorima poredbene književnosti i poredbene povijesti književnosti, svjetske književnosti i opće povijesti književnosti, kao i na prečesto poistovjećivanje procesa nacionalne književnosti i povijesti književnosti (pa često umišljamo da je nacionalna književnost upravo ono što je njezina povijest), inzistiram na metodološkom razgraničenju pojava i procesa što su predmetom naše analize od zakonitosti konstituiranja jedne književno-znanstvene discipline.

Kao što bi veća svijest o različitim funkcijama povjesničara nacionalnih književnosti i egzistenciji književnosti same ostvarila dragocjen odmak znanstvenika od objekta njegovog istraživanja, ne stideći se i neugodnih otkrića u spoznajama vlastite kulture, pa onda i vlastite duhovnosti, tako bi i realističniji pristup u komparatistici, naime prevladavanje otuđenosti od ekskluzivne discipline i velikih tema svjetske književnosti koristio za raspoznavanje onog međuprostora u kojemu najčešće djeluje "filolog susreta kultura", odnosno za raspoznavanje prostora interkulturne djelatnosti, kako tumača tako i autora tekstova. Naime, u obje se discipline zanemarivao dinamičan entitet rubnih prostora, graničnih situacija, prijelaznih pojava, određene *međuknjiževnosti*, interkulturne književnosti, bez obzira radi li se o entitetu unutar jednoga jezika ili onom nastalom u međujezičnim kontaktima. Paradigma povijest književnosti, kao nacionalna povijest književnosti, zabavljena identitetom odnosne kulture, brine oko dijakronijskoga rasporeda vrijednosti obzirom na nacionalno-društvenu, pa tek potom ili u vezi s tim o estetičkim vrijednostima književnih tekstova. Poredbena povijest književnosti ako i više inzistira na estetičko-sinkronijskom rasporedu tekstova, teško se oslobađa pokroviteljske uloge velikih ili razvijenijih kultura. Upravo "bilateralna komparatistika", najviše prakticirana

od filologa stranih jezika i književnosti, znala je prevladati etnocentrični refleks jedne kulture zato što je istraživač podjednako *bio in i aut*, zadobivajući točku promatranja podjednake neutralnosti. Zapravo je to fokus koji bismo morali afirmirati, ni manje ni više, kao zahtjev za novom, na iskustvima regionalne komparatistike utemeljenom, interkulturalnom filologijom, interkulturalnom interpretacijom, interkulturalnom povijesti književnosti.

Ne mogu do kraja procijeniti što bi to značilo za lingvističke discipline, kao npr. za interkulturalnu dijalektologiju ili interkulturalnu fonetiku, interkulturalnu povijest jezika, ali sam uvjeren da bi na području povijesti književnosti, situirajući se između povijesti nacionalne književnosti te opće i poredbene povijesti književnosti, interkulturalna povijest književnost – zasigurno evoluirala povijesni studij književnosti prema inovativnim metodološkim rješenjima suvremene znanosti o književnosti. Najmanje to, a potom prepoznala stvarnost interliterarnih dijaloga koji nisu negacija nego afirmacija pojedinih kulturalnih entiteta, međutim ne samo nacionalnih, nego i interkulturalnih, dakle i regionalnih i međunarodnih, obiteljskih i osobnih. Posebnu vrijednost interkulturalna znanost o književnosti, interkulturalna filologija, mogla bi imati u višenacionalnim društvima, kakvo će možda sutra biti europsko, ali i u filologijama multikulturalne osnove kakva je i još jučer bila slavenska filologija, a sutra moderna interkulturalna slavistika reformirana makar samo prema regionalno-praktičnim principima.

Ostavimo li po strani različite definicije kulture, što se kreću od kulture shvaćene kao ukupnost predmetnih i duhovnih dobara koje je stvorio čovjek do definicije nacionalne kulture kao posebnog sustava tradicijski individualizirane opće vrijednosti, uočavamo višestruku primjenjivost pojma interkulturalnosti. Ponešto pojednostavljeno, mogli bismo reći da njime možemo označiti samu bitnost kulture, no zadovoljimo se uočavanjem diferenciranosti kulture na nacionalne kulture, kao i na jedinice koje su, uvjetno rečeno, iznad i ispod razine nacionalne kulture. Interkulturalna povijest književnosti, interkulturalna interpretacija, upravo na činjenici diferenciranosti kulture morala bi graditi svoje metodološke pretpostavke.

Shvatimo li nacionalnu kulturu kao središnji medij, središnju duhovnost društva koju njeguje, prije svih, nacionalna filologija, odnosno nacionalna književna historiografija, u kojoj se uostalom i mnoge od jedinica kulture primjerno obrađuju reducirane na jednu jezičnu osnovu, na jednu tradiciju, ostaje niz otvorenih problema koji već izlaze iz okvira nacionalnoga, ali još ne moraju biti pojave internacionalnoga značenja, pojave svjetske književnosti.

Koliko je u segregaciji slavenskih kultura stvarno igrala ulogu vjerska naobrazba, može li se možda čitava igra srodnih slavenskih jezika i međusobno nesklonih konfesija, promatrati kao komplicirana igra usmene i pisane kulture, kao stalna napetost između *svoga i stranoga*? Slavistika u cjelini kao da iznutra svjedoči o imanentnim zasadama interkulturalizma, u svim pravcima. Riječju,

slavenska filologija gotovo se ne pojavljuje u relaciji spram strane kulture bez iskustva drugoga, što bi za inter-slavensku komparatistiku, odnosno za interkulturalnu povijest književnosti, mogao biti podatak od prvorazredne vrijednosti. Diferenciranom slikom jedne književnosti strani istraživači, posebno slavisti u neslavenskim zemljama, pojedinom će književnom znaku lako pridružiti spoznaju iz druge i treće slavenske književnosti relativizirajući svoju prosudbu, ali istodobno dovodeći u sumnju i poneke činjenice iz intrakulturalne radionice nacionalnih filologa. I još više, takvo će iskustvo svojevrstne simultane interkulturalnosti, koju zadobiva istraživač, ali koje su živjele pojedine slavenske književnosti u raznim višenacionalnim kontekstima ("posebnim međuknjiževnim zajednicama"), zasigurno pridonijeti da on i svoju kulturu, naizgled monolitnu povijest književnosti, gleda kritički, podozrivo, pomalo i subverzivno. Slavist poredbene, interkulturalne orijentacije bit će u prilici da objektivnije od drugih procijeni "urođeničke" rezultate pojedinih slavenskih filologija, posebno kada su one međusobno suprotstavljene, do negacija. Nažalost, nije takva distancirana i objektivna uloga koju bi na sebe preuzela interkulturalna slavistika, bilo da se njome koristi komparatistika ili filologija stranih jezika i književnosti bez spornih mjesta, kao što interkulturalni poslanik nije bez kriza. Postajući dijelom kompleksnog interkulturalnog dijaloga u procesima sveopće globalizacije, nova slavistika, nova interkulturalna znanost o književnosti, morala bi poraditi na institucionaliziranju svoje prakse, u suprotnom imat će istu sudbinu kao i mnoge interkulturalne činjenice multikulturalnoga konteksta - ostat će zauvijek marginalizirane, na rubovima moćnih, nacionalnih monoloških govora, kojima se na žalost na kraju često i sami priklanjamo.

LITERATURA

Kovač, Zvonko. *Kriza slavistike (Slavistički studiji između nacionalizma i globalizacije)*, Славистика и общество, Ur. M. Mladenova i I. Monova, Heron Press, Sofija, MMVI.

Kovač, Zvonko, 2001: *Poredbene i/ili interkulturalna povijest književnosti*, Biblioteka Književna smotra, Zagreb, (Ovdje više • temi i literatura).

Zvonko KOVAČ

COMPARATIVE STUDY OF SLAVONIC LITERATURES TODAY

(Summary)

1. Slavonic philology has not functioned as a whole for some time, neither in relation to the disciplines that developed within it nor in the sense of the relative integration of the many national Slavonic philologies. The philological and literary-scientific disciplines are already so demanding and different that it can hardly be asked of a scientist to go beyond his specialist area. The growing development of Slavonic languages and literature results in experts in only national languages and literature. There is a growing gap between teaching and research as carried out abroad and as carried out at home. It would be necessary to create a certain consensus on the further development of Slavonic studies with regard to the demand for widespread mononational studies and approaches. Slavonic comparative and intercultural literary history, as a discipline studied by a foreign literary historian, presents a new way of overcoming disputes and mastering problems among Slavonic cultures as well as in international Slavonic studies. It does not negate the particularities of national cultures but gives insight into intercultural contexts and systematizes them in the wider, European frame. A special problem is the question of research into the cultures of Slavonic national minorities and émigré writers in both nonslavonic and Slavonic environments.

2. The comparative study of South Slavonic literatures, from a methodological point of view, enables the following: on one hand, literary historians to rightly use evidently comparative methods (typological research, aspects of reception, translation problems). On the other hand, specific problems of South Slavonic literatures such as; language similarity, partial single language, spatial correlation, neighbouring countries, interference, joint social and political frameworks, varied affiliation to a wider range of nationalities (Central European, Mediterranean, Balkan), multiple religious and civilization circles. Also, within contemporary literary and historical orientations an interest for a certain specification can develop as well as widening modern comparative methodologies.

Zvonko Kovač

Filozofski fakultet,
Zagreb, Hrvatska
E-mail: zkovac@ffzg.hr

Лидия ВИСЬНЕВСКА

КОМПАРАТИВИСТИКА В ПОЛЬШЕ – НАБРОСОК СИТУАЦИИ НА 2007 ГОД., С ВОПРОСАМИ НА 2008 ГОД.

1. Польская компаративистика за последнее время

Существование компаративистики в Польше можно рассматривать на нескольких уровнях. Источники, из которых выплывает эта рефлексия, могут быть различны (славяноведение, польская, русская и другие славянские, а также западные филологии в Польше – с одной стороны, а с другой – слависты и другие филологи, действующие не только в славянской зоне, особенно важные, если они присутствуют на польском или славянском издательском рынке¹). Учитывая этот факт, мы можем в этой статье ограничиться только приведением некоторых примеров (а не предложить систематический обзор возникновения компаративистической проблематики), намечая одновременно возможность как ее полного, так и частичного решения в области внутриславянских исследований, а также возможность сравнения славянских литератур, проведенного в перспективе частичной (как одна из областей изучения) или монополярной (как исключительный предмет этого изучения).

Существование и функционирование компаративистики отметим здесь на организационном уровне и на уровне предприятий, таких как конференции и публикации.

¹ Иной представляется ситуация книги Brigitte Schultze, *Perspektywy polonistyczne i komparatystyczne*. Pod red. Małgorzaty Sugiery. Kraków 1999 или Riccardo Picchio, *Studia z filologii słowiańskiej i polskiej*. Polska Akademia Umiejętności – Rozprawy Wydziału Filologicznego, t. LXXII. Kraków 1999, а иной, несомненно ценной книги, но остающейся за границами польского издательского рынка (например: Andrea Meyer-Fraatz, *Die slavische Moderne und Heinrich Kleist. Zur zeitbedingten Rezeption eines Unzeitgemässen in Russland, Polen und Kroatien*. Wiesbaden 2002).

Первый из перечисленных уровней означает существование различного ответственных за функционирование компаративистики организационных единиц – вне высших учебных заведений и внутри них (где научные задачи соединяются с дидактическими).

Что касается организаций, находящихся за пределами высших учебных заведений, то следует упомянуть о Компаративистической комиссии при Комитете наук о литературе ПАН (руководимой проф. Хэнрыком Худаком), объединяющей ученых, пользующихся всеобщим признанием, которые не ограничивают однако своей сферы действия славянскими литературами, хотя славяноведение действительно получает здесь поддержку.

Действуя на иной плоскости, не ограничивается зоной славянских языков также Компаративистическая комиссия, действующая в рамках общества со 120-летней историей, с прекрасными традициями, т.е. Литературного общества им. Адама Мицкевича. Общество было заложено в память об этом выдающемся поэте и одновременно первом польском компаративисте, читающим лекции о славянской литературе в *College de France* в Париже. Но сегодня в рамках этой комиссии (руководимой после возобновления деятельности в 2004 году автором этой статьи) ставятся вопросы не только о непосредственном наследии Мицкевича, но и о современном статусе компаративистики, в том числе славянской (в мае 2008 года планируется конференция, посвященная этой проблематике). К сказанному добавим, что здесь кроме научной ставится также задача популяризации упомянутой проблематики. Кроме этого типа предприятий, обращающихся к существующей долгое время традиции, возникают также новые инициативы вроде *CompaRes*, объединения созданного в 2007 году и руководимого членом Кафедры зарубежной литературы и компаративистики Университета Казимира Великого в Быдгоще, доктором Бэатой Цешиньской, которое намерено развивать исследования в сфере сравнения литератур славянских и иберийских.

Однако, всё выше приведенное следует трактовать только как фон для представления состояния компаративистики в рамках высших учебных заведений. Среди действующих в настоящее время здесь стоит привести особенно те организационные единицы, которые уже в своем названии акцентируют принятие – в научном и дидактическом отношении – компаративистической проблематики как своей основной научной и дидактической задачи. В рамках польской филологии особенно следует выделить (перечисляя также руководителей): Кафедру компаративистики Института польской филологии Ягеллонского университета (проф. Мария Цесьля-Корытовска); Кафедру компаративистики Щецинского университета (проф. Марта Сквара), Кафедру зарубежной литературы и компарати-

вистики Университета Казимира Великого в Быдгоще (проф. Лидия Висьневска). Все они ставят перед собой компаративистические задачи, понимаемые в широком смысле; славянская проблематика представляет собой один из многих предметов их заинтересований. Следует, однако, назвать также Кафедру литературно-культурной компаративистики в Институте русской филологии Университета им. Адама Мицкевича в Познани или Кафедру славистской компаративистики в рамках славистики Гданьского университета (проф. Халина Вонтрубка). Сравнительная проблематика славянских литератур является при этом важной составной в совокупности славистских исследований (здесь особенно следует выделить: Институт славянской филологии с профессорами Юлианом Корнхаузером и Марией Домбровской-Партыкой или Кафедру чешского языка и литературы с Милошом Зеленкой Ягеллонского университета).

Довольно четко в интересной для этой проблематики перспективе определены зато задачи меньшей организационной единицы, т.е. Мастерской литературной компаративистики (проф. Богуслав Бакула) Университета им. Адама Мицкевича в Познани, созданной для введения именно средневропейской специальности в Институте польской и классической филологии. Ее основу, кроме польской филологии, составляют чешский язык и литература, там также организованы курсы украинского языка (и венгерского, который однако выходит за пределы чисто славянской группы).

Перечисленные кафедры организуют конференции (иногда серии конференций), посвященные компаративистическим проблемам, и издают книги им посвященные, в которых, в частности, затрагиваются проблемы славянских литератур. Самой старшей из этих инициатив является цикл конференций, начало которому положила – и здесь я напоминаю эту исходную точку – организованная краковскими компаративистами в 1985 году сессия, носящая название *Мессиянизм и славянофильство (Messianism et slavophilie, Cracovie 1987)*, четко подчеркивающая связь со славянством; сессия, организованная по инициативе этой группы в 1987 году в Вад-Номбург, называлась: *У источников славянских цивилизаций: мифы и реальность*. Другие сессии включают эту проблематику в более широкий контекст (*Славяне глазами Запада, Запад глазами славян – The Slavs in the Eyes of the Occident, the occident in the Eyes of the Slavs, Cracow-Columbia 1992*). В Щецине интересы сосредоточиваются на проблемах тематических и переводных серий, на диалогическом применении иностранных текстов в польской литературе и наоборот. Однако здесь исследования идут, бесспорно, в направлении западной литературы; не меняет это факта, что в последней отмеченной мною в настоящее время конференции, носящей название «Межкультурный диалог в (о) польской литературе» и

организованной упоминаемым выше центром – есть рефераты, посвященные интраславянским сравнениям: реализации определенных мотивов в польской и словацкой литературе (мотив разбойника Яносика), немецким и русским изданиям польского писателя Тадзуша Ружевица, творчеству Лесьмяна в контексте поэзии русских поэтов (Есенина, Мандельштама, Городецкого и Бродского), а также проблемам переводов польской литературы на украинский язык. В Быдгоще готовится к изданию четвертая книга из цикла *Мифы, мифологии, мифизации – не только в литературе*, в рамках которого польская литература, а также и другие славянские литературы служат примером для отнесения к мифам через призму женской проблематики в литературе, слова и тела, тождества и двойственности и т.д. В свою очередь Мастерская в Познани с 2004 года издает ежегодный журнал «Porównania. Comparisons – Сравнения – Porovnání – Vergleiche», в подtitule которого можно найти информацию о том, что это периодическое издание посвящено междисциплинарным исследованиям и литературной компаративистике. Его сопровождает «Библиотека Сравнений» – пока четырехтомовая.

Появление журнала, безусловно, сигнализирует о предпринимаемых все чаще инициативах, стремящихся к созданию в Польше такого типа форума для компаративистических высказываний, но это не означает, что не существуют журналы, в которых интересующая нас проблематика, если не непрерывно, то устойчиво все-таки звучит («Teksty Drugie», «Pamiętnik Literacki» и др.). На почве славистики такой форум представляют пока, хотя и не компаративистике посвященные, «Studia Litteraria Polono-Slavica» (ред. Ежи Фарино), связанные с Институтом славистики ПАН в Варшаве. В среде славистов можно бы однако с уверенностью ожидать значительно больше начинков, таких как когда-то издаваемые «Studia porównawcze z literatur słowiańskich» под редакцией Рышарда Лужного и Здзислава Недели (Wrocław 1992). Такие имена как Базилий Бялокозович, Ян Орловски или Рышард Лужны (и не только они) здесь значимы и позволяют ожидать дальнейшего развития сравнительной проблематики.

Безусловно, следует также подчеркнуть, что кроме упомянутых выше научных (и дидактических) единиц, выделенных по названию как «компаративистические», другие, не выделенные таким образом единицы, также организуют большое количество конференций и предпринимают издательские инициативы, носящие компаративистический характер. Так например, в октябре 2007 года в Академии Подляской в Седльце была произведена конференция, озаглавленная «Проблемы компаративистики: теория и практика литературных связей». В Ольштыне появилась книга «Regionalne, narodowe, uniwersalne. Literatura i media w perspektywie komparatystycznej» (ред. Гражина Борковска, Берандетта Дарска, Анджей Ста-

нишевски. Olsztyń 2005), которая в сравнительной перспективе показывает в той же мере как литературу, так и медиа.

Однако, прежде всего следует отметить, что кроме упомянутых выше ученых о проблемах компаративистики рассуждают и другие, без которых трудно себе представить эту отрасль знаний и которые представляют для ее нынешнего существования, прежде же всего для рефлексии о ней в Польше, основное значение. Среди них: Хэнрик Маркевич, Тэрэса Косткевичова, Ханна Дзехтиньска, Алина Новицка-Ежова, Эдвард Касперски и др. Невозможно, впрочем, также забыть и о польских ученых за границей, высказывающихся в этой области (например, Эдвард Можейко, Михал Масловски).

Особое место занимает здесь – уже много лет широко занимающаяся проблематикой сравнительных исследований славянских литератур Халииа Янашек-Иваничкова – в период с 2004 по 2008 год председатель Комиссии сравнительного изучения славянских литератур. В последнее время она закончила редакцию четырех томов, посвященных проблемам славянской литературы после 1989 года (*Podmiotowość, Transformacja, Feminizm, Mniejszości*), а также славянской компаративистике (*The Horizons of Contemporary Slavic Comparative Literature Studies*). Но об этих позициях на Конгрессе славистов наверно представится возможность поговорить дополнительно.

В завершение необходимо отметить особое место, какое в компаративистической области занимает проблематика перевода. «*Studia o przekładzie*» под редакцией Пётра Фаста в десятом томе «*Komparatystyka a przekład*» (под редакцией Пётра Фаста и Катажины Жэмлы. Katowice 2000) особенно четко подчеркивают неразрывную связь между компаративистикой и переводом. В частности, здесь говорят о сравнительных исследованиях как о контексте перевода (Эдвард Можейко), как о предпосылке переводческой обработки (Эва Райевска), как об основе оценивания (Марта Бучек). Особенно литературный перевод, как всегда, представляет основную проблему, которая в крайнем случае обозначает интерпретацию позиции переводчика, как «второго автора» (Анна Легежиньска).

II. Компаративистика в дискуссиях – дискуссия о компаративистике

1. «Польская филология в перестройке»

Довольно много компаративистических инициатив исходит от полонистов, испытывающих чувство не только соблазна, но и просто необходимости того, что следует выйти за пределы «своего». Однако после перемен в государственном строе, а потом после «входа в Европу» (того, как Польша стала членом Евросоюза), стало еще более очевидно, что

польской филологии, ошущающей одновременно встряску в сфере образования, следует найти свое место, учитывая глубокие перемены в испытании молодым поколением польского характера – как отметила во «Вступительном слове» к издательству, которое появилось в 2004 году после Съезда полонистов в Кракове, Малгожата Черминьска². Польская филология появилась тогда как область знаний со многими дисциплинами внутри; это множество дисциплин способствовало также осознанию того, какую роль играет в польской филологии компаративистика, которая по природе настроена на многость, но одновременно, как отметила Эльжбета Феликсяк, поддерживает синтез там, где предмет исследований выходит за пределы границ отечественности и открывається на возможности других культур, а также там, где сталкиваемся с многокультурностью³. Выступая против скептицизма в этом вопросе, она подчеркивает важность для польской литературы роли компаративистического фона славянских литератур – особенно на пути к тем самым источникам, впрочем, также многокультурным (антик, иудеохристианство). Одновременно «польская филология в перестройке» подчеркивает ценность компаративистики на каждом этапе историко-литературного процесса (Алина Новицка-Ежова пишет о сравнительных исследованиях, касающихся самых давних эпох в польской литературе, Мартин Ценьски применяет эти исследования к литературе польского просвещения, Михал Кузяк употребляет их для воспроизведения образа XIX века, а Мечислав Домбровский в их перспективе пишет о XX веке). Особенно побудительной была бы здесь трактовка Кузяка⁴, который – начиная от приведения Мицкевича и его лекций в *Collège de France* – ставит вопрос тождественности польской литературы, как стоящей между полюсами славянского мира, Востока и Запада, т.е. местами конфликта либо (как хотел Мицкевич, а затем Здзеховски) встречи. Славянский мир в этом сочетании, конечно, тоже не однозначен и раскрывает также свою амбивалентность: как соблазна интеграции, так и опасности раствориться в море или застрять в славянском стереотипе. Этот пример выразительно показывает как близка компаративистика к науке о культуре.

² Małgorzata Czerwińska, *Słowo wstępne*. [W:] *Polonistyka w przebudowie. Literaturoznawstwo – wiedza o języku – wiedza o kulturze – edukacja. Zjazd Polonistów. Kraków 22–25 września 2004*. Zespół redakcyjny: Małgorzata Czerwińska, Stanisław Gajda, Krzysztof Kłosiński, Anna Legeżyńska, Andrzej M. Makowiecki, Ryszard Nycz. Kraków 2005, t. II, s. XVII.

³ Elżbieta Feliksiak, *Ewolucyjna historia (narodowej) literatury a historyczno-literacka komparatystyka*. [W:] *ibidem*, t. II, s. 164.

⁴ Michał Kuzyk, *Literatura dziewiętnastowieczna wobec Słowiańszczyzny, Orientu i Zachodu. Między tożsamością a integracją. Rekonesans*. [W:] *ibidem*, c. 373–391.

2. Компаративистика в перестройке?

Импульсы, наклоняющие к переменам, рождаются как из внутреннего, польского контекста, о котором я упоминала выше, так и – доходят извне. Стоит, следовательно, напомнить, что в 1995 году крайне актуальным было предложение посмотреть на литературу и культуру стран Средневосточной Европы в компаративистической перспективе постмодернизма⁵; в настоящее время один из новых импульсов представляет конструктивизм и конструктивистическая компаративистика Stevena Totosy de Zapetneka, о которой сегодня пишет Ежи Мадэйски⁶. Польская компаративистика, таким образом, рассматривает очередную методологическую возможность – а знаменательно, что ее сущностью является попытка сконцентрировать внимание на литературе в культурном контексте. Культурная перспектива, на которую выше уже обращалось внимание, рассматриваемая как перспектива объединяющая, становится чем-то крайне важным не только в «польской филологии в перестройке».

Делению мира на все меньшие фрагменты, как показал Декарт, должно сопутствовать объединение этих частиц и отвечающего им знания о них в единое целое. Это второе представляется тем труднее, что на эту вторую задачу накладывается часто мерка, свойственная для первой – а очень просто тогда упрекнуть ее исполнителей в некомпетенции и узурпации; может это также ударить по компаративистике. Но все-таки может оказаться, что импульсы для соединения разных областей вытескают из разных сторон: в сфере точных наук такой импульс представляет во Вроцлавском университете Studium Generale, которое начало свою деятельность в 1991 году, а его создатель, Ян Мозжымас, выступил с тезисом, что идея симметрии может стать источником и методом интердисциплинарных исследований, к которым были присоединены также гуманитарные науки и разные виды искусства⁷. Таким образом, он предложил, в сущности, свое *tertium comparationis*. Как видно – граница между интердисциплинарностью и компаративистикой бывает не очень четко отмечена.

На поле компаративистики (название которой в своей основной форме связывается с латинским словом «*ra*g»), наглядно показываемым, в

⁵ *Postmodernizm w literaturze i kulturze krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej przez Uniwersytet Śląski. Ustroń 15–19 listopada 1993*. Red. naukowa prof. dr hab. Halina Janaszek-Ivaničková, prof. Douwe Fokkema. Katowice 1995.

⁶ Jerzy Madejski, *Konstruktivistyczna komparatystyka Tötösy de Zepetneka*. [W:] *Konstruktivism w badaniach literackich. Antologia*. Redakcja Erazim Kuźma, Andrzej Skrendo, Jerzy Madejski. Kraków 2006.

⁷ *Kronika Interdyscyplinarnego Seminarium Studium Generale na Uniwersytecie Wrocławskim 1991–2004*. Pod red. Jana Mozrzymsa. Wrocław 2004; см. также под его же ред.: *O nauce i sztuce*. Wrocław 2004.

шутку говоря, как легко «рага» превращается в разрастающееся семейство), рождаются тенденции, похожие на те, которые вытекают из так называемых точных наук. Следовательно, стремящиеся к интердисциплинарности тенденции, чаще всего требуют включения в пределы более широкого понятия «культура», а литературная компаративистика, в свою очередь, оказывается близка широко понимаемой культурной компаративистике. Но, если идти далее – между одной и другой плоскостью тоже рождаются тесные связи. Упомянутый уже здесь Михал Кузяк⁸ делает вывод о необходимости развития не только традиционной компаративистики, реконструирующей свой предмет, и той, постструктуральной, оперирующей категориями разности, многости и радикальной интертекстуальности⁹, но также – обращает внимание на ее направление к культурным исследованиям. В этом же направлении идет попытка найти основу сравнений как научных, так и литературных (вообще – культурных) текстов благодаря *tertium comparationis*, которое представляет собой двойного рода мифические (так называемый современный и архаический миф) или парадигматические (циркулярная или линейная парадигма) образцы времени и пространства, воплощающие культурные идеи Бога или Натуры¹⁰. Богуслав Бакула, в свою очередь, в программной статье предполагает говорить об «интегральной компаративистике», которая обращает внимание на разные признаки культуры¹¹. И наконец, смотря на это с совершенно другой перспективы, Квирьна Земба добивается «внутренней компаративистики»¹², которая показывает, что представляющаяся как однородное целое, например, польская литература, выявляет столько своих разновидностей, что в самом деле требует она истории неоднородной современной литературы, а не истории национальной литературы. Какого бы названия мы бы здесь не применили – интенция остается понятной: компаративистика становится орудием осознания многоаспектной совокупности и наших об этой многоаспектности знаний.

⁸ Michał Kuziak, op. cit. s. 385–386.

⁹ ●● этом см. также Edward Kasperski, ● *teorii komunikacji*. [W:] *Literatura. Teoria. Metodologia. Red.* Danuta Ulicka. Warszawa 1999; Halina Janaszek-Ivaničková, *Nowa twarz postmodernizmu*. Katowice 2002, s. 293 и др., ее же: *The Postmodern Status of Comparative Literature*. [W:] *The Horizons of Contemporary Slavic Comparative Literature Studies*. Edited by Halina Janaszek-Ivaničková. Warszawa 2007.

¹⁰ Lidia Wiśniewska, *Paradigms in Comparative Studies*. [W:] *The Horizons...*, op. cit., s. 50–60.

¹¹ Bogusław Bakula, *W stronę komparatystyki integracyjnej*. „Porównania” 2004, nr 1, s. 7.

¹² Kwiryna Zięba, *Projekt komparatystyki wewnętrznej*. „Teksty Drugie” 2005, z. 1/2.

III. Компаративистика и ее очередные обсуждения

О фактографии, связанной с традициями компаративистики в мире, в Европе или в Польше, написано много: также о ее – как самостоятельной области науки – преднаучных и научных зачатках, кристаллизации и об отсутствии кристаллизации. Но основной задачей здесь, в связи с дискуссией за «круглым столом», является не столько описание, тем более систематическое описание, а указание (проведенное на польском примере) проблем, связанных с предметом компаративистики, с компаративистикой как таковой и с ее культурным контекстом, который тоже преопределяет ее образ.

1. Какая компаративистика на Славистском конгрессе?

Должны ли быть межславистские связи единственным предметом интереса компаративистики на Славистском конгрессе? А если так – то сравнения чего именно: литератур (посредством вербальных языков), искусств (посредством вербальных и невербальных языков), культур (охватывающих дифференцированные артефакты и концепции, принадлежащие различным областям культуры) или сочинений (уроженцев славянской земли или только рассуждающих об этой территории)? Необходимо ли расширить наши интересы на связь территории славянских языков с другими территориями, повторяя одновременно все вышеупомянутые перечисления? И более того – говорить ли только о литературной компаративистике, или же именно о культурной? Конечно, все зависит от подхода: строго редуccionного, или, безусловно, гораздо менее принципиального, глобального подхода. Первый, evidently, дает возможность получить, ходом дистилляции, что-то довольно чистое, т.е. однородное. Однако, не слишком ли напоминает результат человека после ампутации членов, и жив ли он еще? Каковы же недостатки второго подхода? Накапливает он, конечно, много и результат становится сложным, и может даже показаться, что слишком сложным. Но при этом предоставляет возможность совершить новое неожиданное открытие, возможность живой встречи).

Представляя некоторые аспекты польской компаративистики, я высказываюсь за второй подход, впрочем, едва лишь сигнализируя разные возможности, которые в действительно найдем в реальной ситуации: присутствие славистской компаративистики в более широких сравнительных совокупностях, а также установку только на нее; присутствие компаративистики в других областях (литература, искусства, науки и т.д.), а также – различных сфер культуры в компаративистике. Первое говорит о нечетких границах предмета исследования, второе – о нечетких границах компаративистики как области знания. Может быть, впрочем, что понятие границы тут вообще менее всего пригодно, и вместо этого мы должны говорить просто о единстве противоречий. Однако тот факт, что речь идет

о нечетких границах, дает нам возможность обогатить представление и обратить внимание на то, что интересующие нас элементы (также славистской компаративистики) могут укрываться в сферах, где мы бы их не искали. В то же время, скорее странным было бы отделение исследований от рефлексии над исследованиями, зарождающейся на (в) этом пространстве (славянском), даже если эта рефлексия не касается только славистской ориентации (сравнения славянских литератур).

В этой ситуации остается лишь вопрос, можно ли, употребляя существующие организационные возможности компаративистики в Польше, достичь большей консолидации действий в рамках и между разными отдельными дисциплинами, направленных на расширение сферы интереса и, отчасти, познавательной привлекательности компаративистики, не только «о» (пространстве) славянских языков, но и «в» (пространстве) славянских языков.

2. Компаративистика, то есть преобразования перспектив

«Несмотря на то, что на Place d'Alma [в Париже] установлена его фигура в виде паломника, остается он великим неизвестным. Он не писал на языке Шекспира, Данте, Лафонтэ, Гёте. Говоря о нём за пределами польской культуры, невозможно апеллировать к чётким, установленным чертам, как апеллирует к ним тот, кто желает вызвать в памяти призраки Мольера или Байрона» — так пишет про одного из самых знаменитых — известных, упоминаемых (даже как лейтмотив, повторяющийся в этом коротком выступлении) основателей польской литературы, Адаме Мицкевиче, один из исследователей польской литературы, Юлиуш Кляйнэр¹³. Речь идет о писателе XIX века, а пишет о нем исследователь, который является представителем, без особого энтузиазма приводимой сегодня, компаративистической теории «влияния» одной литературы на другую. Эта теория, в основном, ушла в прошлое, хотя это не обозначает, что нельзя найти примеров использования этого метода и сейчас. Но прежде всего речь в том, что сохранился фундамент этой традиции — иерархия. Однако, в большинстве случаев сегодня мы не смотрим на нее с перспективы Кляйнэра — перспективы абсолютной зависимости литературы с меньшим охватом от литературы с большим охватом. Сегодня совершенно очевидным является вопрос о присутствии в этой иерархии — осязаемой не с доминирующей позиции (которой Кляйнэр заметно подчинился), а с подчиненной¹⁴ — именно того, что «низкое», «малое» и т.д., например национальные меньшинства и их литература.

¹³ Juliusz Kleiner, *Mickiewicz na tle literatury światowej*. [W:] его же: *W kręgu historii i teorii literatury*. Warszawa 1981, s. 205–206.

¹⁴ Walter Benjamin (*Theses on the Philosophy of History*) указывает на универсализацию определенных повествований вследствие превосходства победы

С другой стороны, однако, нет сомнения в том, что можно выделить не только статическое и иерархическое, но и динамическое видение отношений между культурами и их произведениями. О распространению культуры может, по правде говоря, решать экспансия (политическая, общественная и др.), причиняющаяся к тому, что определенная культура навязывается другим силой (политика государств агрессоров во время разделов Польши, именно во времена Мицкевича, политика колониальных держав, политика победоносных государств во время воен и после них – если были установлены сферы влияний), но бывает и наоборот – покорение физическое или политическое способствует тому, что в рамках пространства победителя на иной, духовной, плоскости, парадоксально, появляется именно рост влияний или даже культурная победа побежденных (например, польской культуры, существующей в России в XVII веке, когда присоединение к России полонизированных белорусских и украинских земель вместе с их активной интеллектуальной элитой явилось причиной восстания при дворе полонифильской фракции, а в университете – появления польского языка наряду с латинским как языка лекционного; наиболее выразительную, можно даже сказать – образцовую ситуацию рисует зависимость культуры, вплоть до мифологии, победоносных римлян от культуры побежденных греков; можем также ставить вопрос не только о том, какое влияние оказали колониальные державы на колонизированные, но также как культура, например, африканцев – оказала влияние, а еще более: оказывает влияние на культуру Америки, либо как на нее влияет культура Востока). Более того, появляются культуры, основывающиеся не на присущей правилу иерархии типичности, а на характерном для «внутреннего» пространства правиле *coincidentia oppositorum*, представляющем основу гибридности. Требуется это многоаспектного, сложного компаративистического метода, который, не отказываясь от понятия влияния, применяет его с большим «равноправием» направлений и многократным удесятерением перспектив. Трактовка пространства исследований в этой перспективе динамики – это вторая основная перспектива компаративистики. Но если она сильная – не исключает она вопросов о тождестве¹⁵.

Во избежание недоразумений, я добавлю, что не думаю, чтобы один или второй из этих подходов был «исключительно правильным». Может быть именно проба осознания соединения, оппозиции и других

телей – с чем невозможно не согласиться. См. Jean-François Lyotard, *Kondycja ponowoczesna. Raport o stanie wiedzy*. Przekład Małgorzata Kowalska, Jacek Migański. Warszawa 1997.

¹⁵ Вопрос этот касается также компаративистики. См. *Civitas mentis*, red. Zbigniew Kadhubek, Tadeusz Ślawek. T. I. Katowice 2005, T. II Katowice 2007.

связей этих перспектив является самым большим вызовом для компаративистики. Для компаративистики, тенденции которой в Польше давно уже Стефания Скварczyńska размещала в перспективе исследований «под знаком большого синтеза»¹⁶.

3. Компаративистика, кажется, непрерывно колеблется между двумя крайними полюсами, представляющими, с одной стороны, ее рай, а с другой – пекло: между надеждой и опасностью¹⁷. Обещание единства и проклятие распада представляют в этом случае, как может показаться, неразрывную пару. Однако, как представляется, распад здесь – может быть началом новой совокупности (нового способа видения предмета сравнительных исследований, новой методологии и т.д.). Вопрос только в том, будет ли эта совокупность заметна в 2008 году? А может быть стоит задаться вопросом, «какое» единство будем наблюдать в 2008 году – и какой распад?

Lidija WISHNEVSKA

COMPARATIVE STUDIES IN POLAND – THE STATE OF THE ART FOR 2007, INCLUDING QUESTIONS FOR 2008

(Summary)

Comparative studies in Poland – the state of the art for 2007, including questions for 2008 does not usurp the right to present a systematic analysis of the issue, but it is rather an encouragement for further studies and debates. In the first part titled *Polish comparative studies in recent years* the focus is laid on institutional premises of the function of this field outside and inside universities as well as on initiatives taken within the activity framework of conferences and publishing houses. My intention is here to indicate that comparative issues concerning Slavic literatures are rarely a close and separate point of interest. In the second part titled *Comparative studies in other discussions – debates on comparative studies* I attempt at showing how the “reconstruction” of certain areas (for instance, Polish studies) affects the enhancement of tasks of comparative studies and in what way “reconstruction” affects comparative studies that embrace new methodological ideas (for instance, constructivism), new areas (focusing on issues outside literature including culture and its domains) and at the same

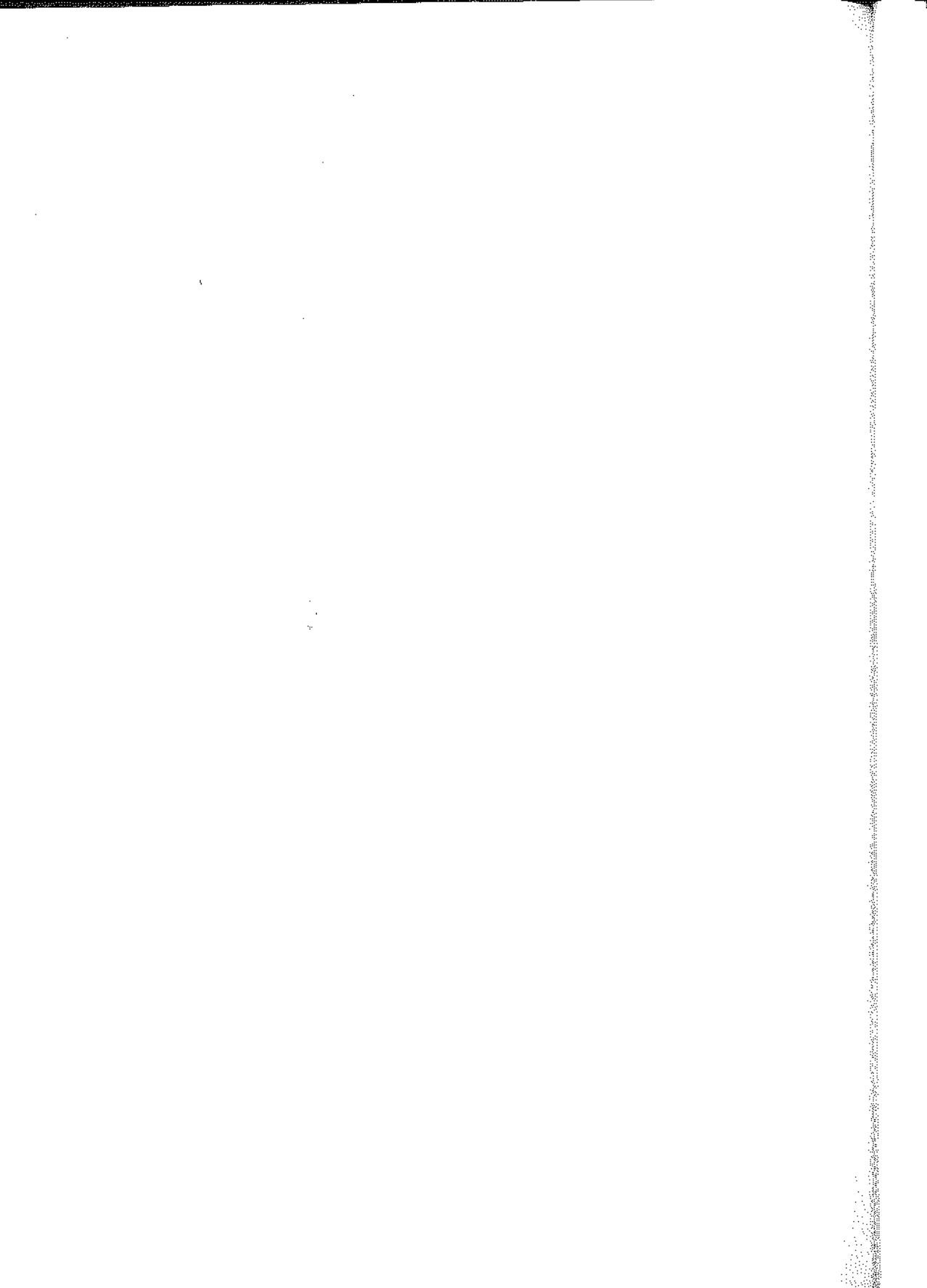
¹⁶ Stefania Skwarczyńska, *Kierunki w badaniach literackich*. Warszawa 1984, s. 197.

¹⁷ *Nadzieje i zagrożenia slawistyki i komparatystyki u progu nowego tysiąclecia*. Red. Józef Żarek. Katowice 2002.

time this extension trend is accompanied by a question concerning its borders. In the third part titled *Comparative studies for further discussion* I am asking questions about the scope of comparative studies present on the Slavic Congress, and I do support its wide understanding. I try to show the co-existence of different research perspectives, among which even the obsolete ones currently have new expressions and I advocate for perspectives to complement. Finally, referring to the question, asked in Poland, about the existence or the end of comparative studies I would rather suggest talking about weakening or emerging of its particular incarnations. Thus, instead of asking a dramatic question about the end I would rather ask a question about the specific shape of comparative studies in 2008, i.e. a year from the moment I am writing these words.

Lidia Wisniewska

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
Bydgoszcz, Poland
E-mail: wisli@poczta.onet.pl

Miloš ZELENKA

ČESKÁ A SLOVENSKÁ LITERÁRNÍ KOMPARATISTIKA 20. STOLETÍ

V mezivojnovom Československu sa formovala generácia, ktorú literárna historiografia nazvala „českou školou literární komparatistiky“¹, resp. „pražskou komparatistickou školou“² usilujúcou sa o moderné chápanie porovnávacej literárnej vedy. Prvý vrchol tejto generačnej skupiny, ku ktorej patrili Jiří Polívka (1853–1933), Jan Máchal (1855–1939), Matija Murko (1861–1952) a Václav Tille (1867–1937), spadá sice do rokov 1890–1920, ale aj napriek tomu títo bádatelia po roku 1918 zásadným spôsobom rozvinuli porovnávacie poňatie slovanských literatúr ako integrálnej súčasť literatúry svetovej, kde sa základom stávajú obojstranné literárne relácie medzi Západom a Východom. Dôraz na štúdium folklóru viedol k ustanoveniu nového odvetvia komparatívneho bádania – tematológie (látkoslovia), čo sa prakticky prejavilo v zostavovaní medzinárodných katalógov, syžetov a motívov (J. Polívka). Nálepka pozitivistickej školy nie je celkom presná, išlo skôr o bádateľov s filologickou a kultúrnohistorickou orientáciou, ktorí popri zmysle pre systematizáciu a kritické triedenie faktov realizovali viaceré syntézy opierajúce sa o rozsiahle materiálové výskumy, ale aj o minuciózne analytické interpretácie. Metodický dôraz na väčšinou genetické chápanie literárneho procesu a statickú konštrukciu jeho vývojových schém však smeroval k nedoceneniu metodologických otázok odboru, k určitej redukcii estetickej špecifickosti slovesného textu, ktorá, naopak, stála v popredí záujmu literárnovedného štrukturalizmu.³

¹ Porov. monografiu S. Wollman: *Česká škola literární komparatistiky (Tradice, problémy, přínos)*. Praha, Univerzita Karlova, 1989.

² F. Wollman: *Naše pojetí slovanské filologie a její dnešní úkoly*. Slavia, 18, 1947–1948, č. 3, s. 249–264.

³ Podrobnejšie porov. štúdiu M. Zelenka: *Literární věda ve Slovanském ústavu – sedmdesát let činnosti (1928–1998)*. In: V. Vavřínek (ed.): *Slovanský ústav v Praze – 70 let činnosti*. Praha, Euroslavica, 2000, s. 70–80.

Druhá bádateľská generácia, ktorá dozrela v priebehu 30. rokov (J. Horák, O. Fischer, M. Szykowski atď.), syntetizovala vo svojich vedúcich osobnostiach René Wellkovi (1903–1995) a Frankovi Wollmanovi (1888–1969) poznatky staršej kultúrohistorickej školy so štruktúrálnou funkcionalistickým hľadiskom Pražského lingvistického krúžku. Americký slavista českého pôvodu R. Wellek vo svojej metodologickej integrite, ktorá sa odrazila v jeho slávnej *Theory of Literature* (1949, spolu s A. Warrenom) a v monumentálnom projekte *A History of Modern Criticism 1750–1950 I–VIII* (1955–1992), ideálne stelesnil literárnovedné spojenie pražského štrukturalizmu, nemeckého neoidealizmu (W. Dilthey) a husserlovsko-ingardenovskej fenomenológie. Analýza Wellkových filozofických koreňov relativizuje tvrdenie o násilnej cezúre medzi psychologizujúcou líniou českej literárnej vedy a štruktúrálnymi prístupmi kanonizovanými v 30. rokoch v štruktúrálny estetiky.⁴ Podobne F. Wollman ako člen Pražského lingvistického krúžku vychádzal z funkcionalizmu a fenomenologického chápania tvaru. Jeho poňatie eidológie znamenalo tvaroslovne vymedzený výskum žánru a literárneho druhu s prihliadnutím ku genetickým vplyvom a typologickým analógiám.⁵ Wollman už v medzivojnovom období vytvoril špecifický model slovanských literatúr založený na eidologickom (morfologickom) princípe. Jednota slovanských literatúr vychádza z civilizačných koreňov mediteránnej oblasti a s tým je spätá aj bádateľova kritika delenia na Západ a Východ. Morfologické bádanie môže podľa Wollmana prekonať bariéru ideologizácie: z tohto aspektu videl i tradičný antagonizmus najväčších slovanských literatúr – ruskej a poľskej – nie ako rozpor, ale aj ako doklad blízkosti a vzájomného obohacovania sa. Bádateľ sa dotkol aj spoločného základu slovanských literatúr, ktorým je komplementárne postupovanie ústnej slovesnosti a písomne fixovanej literatúry.

Žiaci týchto bádateľov, ktorí začali publikovať už v polovici 30. rokov (J. Heidenreich-Dolanský, K. Krejčí, K. Horálek, J. Hrabák atď.), vytvárali tretiu generáciu českej modernej komparatistiky, do jej formovania však negatívne zasiahla kríza porovnávacieho štúdia na Západe spolu s domácim, v 50. rokoch ideologicky podmieneným odmietnutím komparatistiky ako kosmopolitnej vedy zaťaženej „vplyvológiou“ zakladateľa historickej poetiky A. N. Veselovského. Po roku 1945 prolongovala činnosť druhej i tretej generácie českej modernej komparatistiky, súbčne s nimi sa však presadzovali aj ďalšie výrazné bádateľské osobnosti ako A. Měšťan, Z. Mathauser alebo S. Wollman, ktorý prepracoval porovnávacie štúdium žánrového systému slovanských literatúr.⁶

⁴ Porov. monografiu I. Pospíšil – M. Zelenka: *René Wellek a meziválečné Československo. Ke kořenům strukturální estetiky*. Brno, Masarykova univerzita 1996.

⁵ F. Wollman: *Srovnávací věda slovesná v poměru k slovanské filologii (Stav a úkoly slovanské filologie v Československu)*. Část literárněvědná. *Slavia* 50, 1981, č. 4, s. 308.

⁶ Porov. monografiu S. Wollman: *Porovnávací metoda v literární vědě*. Bratislava, Tatran, 1988.

Slovenská komparatistika 20. storočia vyrastala z českých koreňov (českí literárni historici vrátane F. Wollmana a J. Mukařovského prednášali po roku 1918 na Univerzite Komenského v Bratislave) a spoločného česko-slovenského kontextu, ale aj napriek tomu sa tejto inšpirácii vzdala programovým hľadáním nových východísk, hľadáním súvislostí s modernými teoretickými trendmi, a tak zároveň prekračovala doterajší koncept komparatistiky spätý s tradičnou „vplyvologiou“ a pozitivistickou faktografiou. Bolo to najmä vedecké dielo Mikuláša Bakoša (1914–1972), obdivovateľa Pražského lingvistického krúžku, ktoré už v medzivojnovom období čerpalo z literárnovednej fenomenológie (R. Ingarden), z technologických škôl (ruský formalizmus) a neskôr aj z viedenského neopozitivismu.⁷ V druhej polovici 20. storočia si slovenská komparatistika, ktorá si dokázala uchovať zmysel pre štruktúrno morfológické hľadiská, vytvárala špecifický vzťah ku komunikatívnym a hermeneutickým modelom: táto línia vyústila do metodológie tzv. nitrianskej školy, kde sa komparatistika pohybovala vo sfére genológie, teórie komunikácie a translatológie (najmä F. Miko a A. Popovič, ktorý bol vedeckým aspirantom F. Wollmana atď.).⁸ Druhú vetvu predstavovalo inovačné úsilie svetoznámeho vedca Dionýza Ďurišina (1929–1997), ktorý zavŕšil rozchod s klasickou komparatistikou a od 70. rokov sa inšpiroval modernou semiotikou, hermeneutikou a matematickými metódami. Vypracovanie novej terminológie a systematiky nahradilo nastávajúcu porovnávaciu literárnu vedu tzv. novou komparatistikou, t. j. teóriou medziliterárnosti a interdisciplinárnym štúdiom svetovej literatúry, ktoré prekračovalo hranice literárnej vedy smerom k politológii, etnológii, kultúrnej geografii a areálovej slavistike.⁹

Tvorivým spôsobom nadviazal na Ďurišinovu teóriu medziliterárnosti slovenský komparatista Pavol Koprda vo svojej pozoruhodnej sérii *Medziliterárny proces I–IV* (1999–2003),¹⁰ ktorá celkovo mapuje postavenie Ďuriši-

⁷ P. Michalovič (ed.): *Československý štrukturalizmus a vedeňský scientizmus*. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1992.

⁸ Porov. monografiu A. Popovič: *Štrukturalizmus v slovenskej vede, 1931–1949. Dejiny, texty, bibliografia*. Martin, Matica slovenská 1970. Ďalej porov. štúdiu I. Pospíšil: *Slovenský literárnevedný trojúhelník: komparatistika – genologie – translatologie*. In: I. Pospíšil (ed.): *Brněnská slavistika a česko-slovenské vztahy*. Brno, Masarykova univerzita 1998, s. 45–58.

⁹ Porov. štúdiu I. Pospíšil – Miloš Zelenka: *Komparatystyka, poetyka i literatura światowa (O metodologicznych korzeniach i zależnościach koncepcji zespołu Ďurišina)*. In: Kasperski in D. Ulicka (ed.): *Dialog – Komparatystyka – Literatura*. Profesorowi Eugeniuszowi Czuplejewiczowi w czterdziestolecie pracy naukowej i dydaktycznej. Warszawa, Oficyna Wydawnicza ASPRA–JR 2002, s. 231–250.

¹⁰ P. Koprda: *Medziliterárny proces I. Medziliterárne aspekty staršej literatúry*. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 1999; *Medziliterárny proces II. Literárnohistorické jednotky v 20. storočí*. Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa 2000; *Medzilite-*

nových postulátov a zvažuje ich metodologický prínos v konfrontácii s diachrónnymi podnetmi literárnej vedy. Logika vecí spočíva v dvoch dôvodoch: 1. teória medziliterárnosti vznikala väčšinou na materiáli slovanských literatúr, 2. globalizácia zasahuje aj novo vzniknuté slovanské štáty a paradoxne ich odcudzuje aj voči sebe navzájom, napr. stieraním ich kultúrnej, jazykovej a inej identity. Koprda originálne demonštruje korene Ďurišinovej teórie medziliterárnosti: československý štrukturalizmus medzivojnového obdobia a recepčnej teórie (H. R. Jauss) a smeruje ku kritike vplyvologickej tematológie a genológie, ktorá chápe tému a žáner ako prostriedok dobiehania. Citlivo je tu postihnuté nebezpečie imagológie v zmysle akejsi inovovanej západoeurópskej „*littérature générale*“, ktorá prevádza pod spoločného menovateľa cirkuláciu analogických tém a literárnych obrazov na úkor funkčného štúdia nielen medzislovanskej vzájomnosti, ale aj interkultúrneho medziliterárneho sveta slovanského a neslovanského (napr. medzikontinentálne interkultúrne literárne spoločenstvo). Koprda knižná séria, ktorá je v súčasnom česko-slovenskom kontexte ojedinelá, kriticky reinterpretuje Ďurišina, Mukašovského a aj Wollmana tak, že štruktúrne východiská spája so semioticko-komunikačným rozmerom. Koprda, tak ako aj Ďurišin konštatuje, že štúdiom individuálneho textu nestačí a že dielo sa musí vidieť ako priesečník a produkt medziliterárnych síl a sústredivých kultúrnych súvislostí. Na druhej strane, Koprda reflektuje určité nebezpečie, že dôraz na slovesnú makroštruktúru, na vonkajší priestor „medzi literatúrami“ a nie na dianie a pnutie „vnútri literatúr“, t. j. na interpoeticitu viedol k obsahovej systemizácii, k určitému „uzátvorkovaniu“ reálnych proticentristických a antigeneralizačných prúdov v samotnom texte, ktoré mali zabrániť tomu, aby kategórie medziliterárnosti produkovali úhľadné štruktúry (ako to napr. na štrukturalizme kritizoval dekonštruktivizmus) tvorené aditívnymi súborami diel.

Česká a slovenská komparatistika, ktorej najvýznamnejší predstavitelia boli priamymi žiakmi F. Wollmana a aj spolupracovníkmi a kolegami D. Ďurišina, smerovala od geneticko-kontaktologickej komparatistiky k typológii a k využívaniu filozofických podnetov (fenomenológia, hermeneutika atď.), ale vždy spájala porovnávaciu metódu s prístupom smerovým a predovšetkým genologickým. Aj keď reaguje na súčasný metodologický pohyb, tzn. ústup od formalisticko-štruktúrnych teórií v prospech sociálnopolitických a kulturologických výskumov, uchováva si filologický kontakt s konkrétnym textom. Porovnávacía literárna veda je tu chápaná ako integrálna vetva dejín literatúry realizovaná vo vzťahoch v nadnárodnom kontexte, ktorej jadrom sa stáva historická poetika v diachrónnom i synchrónnom poňatí. Tým zostáva vyvážené

stanovisko v spore, či komparatistiku definovať ontologicky alebo epistemologicky, tzn. skôr inštitucionálne, v zmysle etablovaného univerzitného odboru vymedzeného objektom a metódami skúmania alebo porovnávacie štúdiá voľne chápať ako „komparovanie“, ako určitý typ intelektuálnej reflexie, ktorá komunikačne prepája jednotlivé oblasti vedenia ako ich vedomý sprostredkovateľ.¹¹ Česká a slovenská komparatistika prispela najmä k rozpracovaniu teórie medziliterárnosti, ktorú Ďurišin v nadväznosti na F. Wollmana preniesol od štruktúrnych východísk k sémiotike ako k univerzálnej metodológii kultúry, ale aj k teórii recepcie a intertextualite. Teória medziliterárnosti, ktorá vysvetľuje individuálnu hodnotovosť javov z jej vývojových zákonitostí, sa tak nestáva prostriedkom intertextuálneho generovania uzatvorených výskumov, ale metodologickou inštrukciou interpretujúcou medziliterárnosť ako proces nekoenečného označovania a nahrádzovania jedných kultúrnych jednotiek a kódov druhými.

Miloš ZELENKA

CZECH AND SLOVAK COMPARATIVE LITERARY STUDIES IN THE 20-TH CENTURY

(Summary)

Interwar Czechoslovakia saw the formation of a generation which literary historiography labelled the "*Czech School of comparative literary studies*", or the "*Prague School of comparative studies*" endeavouring to frame a modern concept of comparative literary studies. Although the first peak of this generational grouping, which included Jiří Polívka (1853–1933), Jan Máchař (1855–1939), Matija Murko (1861–1952) a Václav Tille (1867–1937), was the period between 1890–1920, its members, after 1918, substantially developed a comparative approach to Slavonic literatures as an integral part of the world literature based on mutual relations between East and West.

The second generation of scholars, which matured during the 1930s (J. Horák, O. Fischer, M. Szykowski, etc.) synthesised through its leading personalities, René Wellek (1903–1995) and Frank Wollman (1888–1969), the knowledge of the preceding school of cultural history and the structural-functionalist view of the Prague Linguistic

¹¹ Porov. štúdiu M. Zelenka: *Hermeneutische und dekonstruktivische Auffassung der Weltliteratur – ein Ausweg aus der Krise?* In: J. Koška a P. Koprda (red.): *Koncepcie svetovej literatúry v epoche globalizácie. Concepts of World Literature in the Age of Globalisation*. Bratislava, Ústav svetovej literatúry SAV 2003, s. 155–167.

Circle. Wollman came up with a specific model of Slavonic literatures based on eido-logical (morphological) principle as early as the interwar period.

The disciples of these scholars (J. Heidenreich-Dolanský, K. Krejčí, K. Horálek, J. Hrabák, etc.), who began to publish their papers in the mid-1930s, represented the third generation of Czech modern comparative scholarship, whose formation, however, came under the negative impact of the crisis of comparative studies in the West alongside the ideologically conditioned rejection of comparative approach at home, which in the 1950s was labelled cosmopolitan, for it was loaded by the "influence theory" of A. N. Veselovsky, the father of modern historical poetics. After 1945, both the second and the third generations of Czech modern comparatists continued their activities, but parallel to them, there were other distinctive scholars who gained recognition, namely A. Měšťan, Z. Mathauser or S. Wollman, who pursued comparative study of the genre system of Slavonic literatures.

The Czech and Slovak comparative scholarship, whose prominent representatives were direct disciples of F. Wollman and colleagues of D. Ďurišin, has followed from genetic and contactological studies to typology and to the application of philosophical impulses (phenomenology, hermeneutics, etc.), yet it has always combined comparative method with the directional and, mainly, genologic approaches. Its response to the contemporary methodological movement, namely the departure from formalist-structuralist theories towards researches into social politics and culturology notwithstanding, it has preserved philological contact with a concrete text. Comparative literary studies are recognized here as an integral branch of literary history, consummated in the relations within the supra-national context, whose core interest is historical poetics, considering both its diachronic and synchronic aspects.

Miloš Zelenka

Praha – České Budějovice
Česka Republika
E-mail: zelenka@pf.jcu.cz

3. Резимеа на македонски учесници
во други тематски блокови

Анастасија ГУРЧИНОВА

МАКЕДОНСКАТА КНИЖЕВНОСТ ВО ПЕРИОДОТ
НА ТРАНЗИЦИЈА: НЕКОИ НАЈНОВИ ТЕНДЕНЦИИ ВО ПРОЗАТА

(Резиме)

Во последната деценија од XX век и првите неколку години од XXI век, и македонската книжевност се развива во согласност со целокупната општествено-политичка и културна клима во земјата, наоѓајќи се себеси на премин, крстопат, во период на себе-испиување или – *транзиција*. Во оваа смисла, таа ги споделува искуствата на другите словенски или источноевропски земји кои се нашле во слична ситуација, но се одликува и со голем број специфичности, карактеристични за нејзината еволуција.

Покрај источноевропскиот, да не заборавиме дека Македонија исцело му припаѓа и на балканскиот општествен и културен контекст, што само ја усложнува нејзината позиција и ги определува нејзините специфики. Етничките судири, политичката нестабилност на регионот и сериозниот ризик за прелевање на војната од соседството, придонесоа животот во Македонија во последнава деценија и половина да стане возбудлив, непредвидлив, како и главно исполнет со резигнација, аксиозност и страв од иднината.

И македонската книжевност во последниве четиринаесет години се видоизменува, се проблематизира, но секако опстојува, се обновува и донесува низа интересни сведоштва за епохата во која живееме. Новонастанатата политичка ситуација, проблемите со зачувувањето на името, јазикот и границите, придонесоа за ново чувствување на стварноста и книжевно промислување на некои од најсуштинските прашања од егзистенцијален карактер, како, на пример, она на традицијата, актуелниот општествен миг, идентитетот, односот кон другиот и другоста и сл.

Македонската прозна продукција ги елаборира овие тематски преокупации, главно, преку неколку книжевно-уметнички постапки, но

најмногу преку деконструкција на претходно важечките стилски модели. Во таа смисла, во прозните текстови е сè поприсутна хибридизацијата и поместувањето на границите на книжевниот жанр, користењето на интертекстуалниот и интеркултуралниот пристап, имаголопшките релации, нагласената употреба на иронијата и сл.

Цврстата вкоренетост на поделбата на книжевните жанрови постепено го отстапува местото на нивната измешаност, вкрстување и меѓусебно проникнување, преку сè почесто спојување на есејот, хрониката, краткиот расказ, новелата, дневничкиот запис и романот.

Интеркултуралниот пристап, пак, несомнено води до проблемот на идентитетот (од секаков вид: национален, културен, родов и сл.), кој, како еден од клучните проблеми на современата литература не ја одминува ни македонската книжевност. Како општа карактеристика може да се истакне дека во делата од изминатиов период ова прашање почнува да се разгледува многу поотворено, пофлексибилно, напуштајќи го вкоренетиот балкански став за цврстината и неменливоста, согледувајќи ја потребата од постојано преиспитување и пресоздавање на идентитетот, сфатен во најширока можна смисла.

Имагологијата, или начинот на кој се гледаме едни со други исто така е мошне присутен, особено кога се работи за односите помеѓу одделни литератури и култури, но слично како и другите и нашата литература е поретко спремна да проговори за начинот на кој ги гледаме нашите соседи тука на Балканот, а многу почесто го третира односот Балкан-Европа, западна-источна цивилизација, центар-периферија и сл.

Прашањето за традицијата исто така доживува своевидно критичко превреднување. Со полна свест и почит за културното наследство македонскиот автор денес најчесто умее со умерена доза на иронија и со неопходна дистанца да се осврне кон традицијата на својата земја, откривајќи ги нејзините доблести на нов и достоинствен начин.

Голем број дела настанати во последниве петнаесет години донесуваат јасен став кон зовриената атмосфера во која живееме и којашто нè опкружува. Изолацијата, затвореноста, крвкоста на новонастанатите држави, анксиозноста поради несигурната безбедносна и економска ситуација, проблемите со визите и отежнатото движење вон границите на земјата, сето тоа остава трага и во книжевните дела. Писателот не е веќе затворен во „кула од слонова коска“, најчесто има смелост отворено да проговори за најактуелните состојби, правејќи го тоа на најразлични начини, се разбира во согласност со сопствената поетика.

Сломенатите постапки во овој труд се разгледуваат преку делата на неколку современи автори, но најнапред преку една парадигматична

книга, која во голема мера ги содржи сите претходно споменати особености. Станува збор за *Инсомниа* на Димитрие Дурацовски, која со својата жанровска оригиналност, со дневничката структура, со нагласената интермедиијалност и изостреното чувство за согледување на актуелните состојби се изделува од другите прозни остварувања. Покрај освртот кон ова дело, нашата анализа се надополнува и со повеќе примери од творештвото на некои од најприсутните автори во последнава деценија, како, на пример, од она на Венко Андоновски, Гоце Смилевски, Александар Прокопиев, Луан Старова, Ермис Лафазановски, Драги Михајловски, Лидија Димковска, Кица Колбе.

Општ впечаток е дека македонските писатели, како впрочем и нивните сродници од другите источно-европски и балкански земји и култури, бездруго научиле да живеат и да творат во оваа денешна состојба на премин, промена и привременост, којашто обично се нарекува „период на транзиција“, која подразбира краткотрајност, а која веќе премногу долго трае за да биде определена само со својата минливост. Но, во оваа и ваква ситуација тие ги создаваат своите дела со голема свежина и оригиналност, приклучувајќи се кон различни поетики и книжевни „идологии“, оставајќи зад себе сведоштво токму за ова бурно и хаотично, на мигови апатично, но многу почесто возбудливо и провокативно време во кое денес живееме.

д-р Анастасија Ѓурчинова

вонреден професор
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Скопје, Република Македонија

Људмила СПАСОВ

ЗНАЧЕЊЕТО НА ПРЕВОДОТ НА КЕ ЗА МАКЕДОНСКАТА КУЛТУРНА ИСТОРИЈА

(Резиме)

Во однос на јазикот и стилот применет во КЕ, најопшто треба да се истакне следново: и првата и втората преведувачка рака во КЕ покажуваат систем во правописните правила, но и во однос на селекцијата на граматичкиот материјал. Сп. го редовното удвојување на директниот предмет што во сферата каде надвладува црсл. традиција (централна и северна Македонија) го нема во текстовите пишувани на современ јазик. Сп. и тоа дека ваквото удвојување е ретко и кај Цепенков, како и кај Мисирков, каде подлежи на нормативни ограничувања. Јазикот на КЕ не го покрива во целост месниот Ениџевардарски говор, туку покажува стилизација во насока на отфрлање на локализмите и проширување на дијалектната основа кон југозапад и централен запад. На таков начин КЕ како текст многу ги надминува рамките на обичен дијалектен текст.

Не може безусловно да се прифати констатацијата дека преводите на евангелијата (Трлиското, Кулакиското, Бобошчанското и Кониовското) на македонски народен јазик со грчко писмо претставуваат само една културна епизода и покажуваат изделување од главната културна струја која кореспондира со црсл. традиција и која ѝ припаѓа на бугарската културна традиција *in sensu stricto*. Ако е така, тогаш зошто во црквите низ Македонија не се употребувал (или барем не се употребувал масовно) преводот на јеромонахот Неофит Рилски (фактички бугарски превод) на целиот Нов завет, печатен во Смирна (Ефес) 1840 г., по препорака и помош на Британското и странското библиско друштво. Познато е дека овој превод во бугарската современа култура изиграл огромна улога, особено меѓу право-

славните христијани, иако се работи за протестантски превод и како што е познато граматиката на Н. Рилски била читана и делумно прифатана од македонските преродбеници, на пр. Јордан Хаџиконстантинов-Цинот.

Во првата третина на деветнаесеттиот век веќе постојат српската и грчката национална држава. Бугарската држава е во фаза на формирање преку т.н. бугарско вазално кнежевство. Во таа насока, тргнувајќи од моделот една нација = една автокефална црква, нема место за Ерусалимската патријаршија (божигропската црква). Таа во извесна смисла се јавува како наднационална што е во спротивност со владејачката тенденција во тоа време.

Треба да побараме аналогија меѓу културните процеси на Западот и на Истокот на Европа за да ја објасниме културната акција на Павел Божигропски и на нему сличните, на неговите таксидиоти. Аналогијата ја наоѓаме во протестантската реформација. Ако божјата волја е највисокиот принцип на правдата, тогаш Божјата правда им е дарувана само на совршените христијани, па според тоа тие се должни (таксидиотите, граматичите) да им овозможат на единките да го запознаат Бога на прифатлив јазик. Поради тоа преводите на Новиот завет на народен јазик беа неопходни. Да се потсетиме на делото на Примор Трубар и на неговиот протестантски превод на Библијата на словенечки народен јазик извршен во XVI век. Затоа треба да прифатиме дека и преводот на КЕ, т.е. првиот превод на новомакедонски јазик, е поттикнат (директно или индиректно) од истата културна акција за преведување и издавање на Библијата и на другите црковни текстови на народен јазик на просторите на Југоисточна Европа во XIX в. што произлегува од протестантскиот поглед на светот, односно од акцијата на Британското и странското библиско друштво, Американското библиско друштво, Руското библиско друштво и Американскиот совет и преку која настанале таквите преводи на новобугарски, албански, романски, аромански и турски јазик.

И на крајот: македонската религиозна книжнина на народен јазик, создадена со алфавитот, го издигна народниот македонски јазик на ниво на јазик на Библијата и со тоа го подготви теренот за неговата стандардизација. Затоа овие текстови, особено КЕ, ги означуваме како јазична *симилизација* или, подготовка за стандардизацијата.

И сосема на крајот една претпоставка: печатената верзија на КЕ е поскоро неостварен проект, отколку реална книга. Причините за ова делумно се објаснети претходно и можат да се сведат на заедничката констатација дека политичките предуслови во XIX в. силно го забавуваат процесот на создавањето на современата македонска нација.

Марија ЧИЧЕВА-АЛЕКСИЌ, Елка ЈАЧЕВА-УЛЧАР

ЛЕКСИКАТА ВО КОНИКОВСКОТО ЕВАНГЕЛИЕ

(Резиме)

Богатиот лексички материјал што го нуди КЕ, во однос на потеклото на употребената лексика во него, речиси, ништо не се разликува од оној материјал што веќе сме го сретнале не само во познатите евангелски текстови од втората половина на XIX век, пишувани на народен јазик со грчко писмо, карактеристичен за нашите јужномакедонски говори, ами и во текстовите со религиозно-поучителна содржина на нашите културни дејци од истиов период како: Крчовски, Пејчиновиќ, Синаитски и др.

Употребената лексика во КЕ грубо може да се подели на две поголеми групи, односно на лексика со туѓо потекло, и на домашна лексика, т.е. идиоглотски лексички материјал.

Во алоглотскиот лексички материјал, од своја страна, може да се издвојат следниве поголеми групи зборови во однос на нивното потекло: грцизми, турцизми, како и лексеми од романско и хебрејско потекло. Идиоглотскиот лексички материјал, пак, го поделивме на: црковнословенизми, дијалектизми и неологизми.

1. Алоглотски лексички материјал

а) Грцизми

Во групата грцизми можеме да кажеме дека влегоа, според нашата груба пресметка околу четириесетина лексеми, кои гледано од морфолошки аспект во најголем број се глаголски форми и именки. Од анализата на лексемите од грчко потекло заклучивме

дека еден поголем број од нив се влезени во преводот на македонски на КЕ директно, т.е. и на грчката и на македонската страна од текстот е употребен идентичен збор, се разбира, со мали фонетско-морфолошки адаптации во македонскиот текст. Ова е важно да се обележи зашто сакаме да истакнеме дека и покрај тоа што во дијалектот постои соодветна замена за односната грчка лексема, сепак, преведувачот, изразен со првата рака, употребува грчки збор од што можеме да заклучиме дека овие лексеми влегуваат во македонскиот текст по книжевен пат, а веројатно како резултат од желбата на првата рака да го подражава грчкиот оригинал не само на правописен план, што се покажа како ноторен факт при расчитувањето на текстот, туку и при изборот на односните лексеми. Во натамошното излагање нашето внимание го фокусираме кон следниве грцизми: *демон*, *молџиса*, *марџириса*, *ананкаса*, *ариза*, *дидаскал*, *докимасџва*, *калесаниџу*, *клаџи*, *карфиџие*, *комаџиџу*, *(ми) лиџса*, *марџирија*, *марџиџре*, *миџса*// *умџаса* *нарџа*, *џаракинисџваа*, *џрофиџисџваше*, *џафса*, *џраџмаџиџаџа*, *сиџаџа* (како единица мера), *симфониџаџи*, *синџориџу*, *синџисаџи*, *синџисаа*, *сиџолисџва*, *џиџмисџваџ*, *ваџа*, *висџиџи*, *џурџна*, *џаксуваџиџу*, *џалаџиџу*, *џалаџиџе* и *џурџна*.

б) Турцизми

Во КЕ, во македонскиот дел од текстот се забележува дека втората рака почесто во однос на првата рака, лексемите од грчко, но и од словенско потекло, ги заменува со турцизми. Ова веројатно се прави од причина што турцизмите во периодот на создавањето на КЕ се во жива употреба во народниот јазик, што придонесува кон тоа тие, во немал број случаи да му бидат поблиски на народот отколку соодветниот словенски збор. Ова дотолку повеќе ако се има предвид дека во изминатите пет века сè до почетокот на XX, турскиот јазик на овие наши простори е јазик што уживал највисок престиж. Големiot број турцизми, застапени во КЕ, ги поделивме во неколку лексичко семантички групи. Во групата *Занимаџа*, *сиџаџус* и *џриџаџносџи кон еџниџчка џруџа* влегоа следниве лексеми: *бимџаџиџа*, *џозџаџиџа*, *џ'умрукџаџаџа*, *екимџиџи*, *езџик'арџиџе*, *исџечиџиџе*, *зенџинуџи*, *мирасџаџаџа*, *сараџфиџу*, *џуџуџиџиџу* и *куџмиџаџа*. Групата *Објекџи во кои се врџи неџаџка деџносџи и делови од нив* е претставена со лексемите: *куџла*, *џамџари*, *џаџисанаџаџа* и *куџиџиџу*. Во третата група се поместени *џурџциџмиџе коиџиџо не формираа џруџа*. Такви се следниве: *баџџа*, *џ'ол*, *џалџиџе*, *џалаџалаџуџи*, *џарсалаџ*, *арџиџи*, *џаџарџи*, *џаџарџиџа*, *маџаџс*, *ниџаџиџиџе*, *маџсуџ*, *синџиџре*, *џорџнаџа*, *џараџџ* и *џурџми*. Овде

поместивме и две лексеми од арапско потекло, кои во нашиот јазик се влезени преку турскиот: *фајда* и *шубе'*. Една група *турцизми не формираа група*. Тоа се лексемите: *ѿикасах* и *арѿардисаа*. Разгледавме и неколку фразеологизми во кои е вградена лексема од турско потекло: *имајѿие зајрејѿи*, *имајѿие ниетѿи*, *имај ундисаѿи*, *му даде зорѿи*, *да му даде изѿи*, *чиѿе исѿи*. Регистриравме и една група неменливи зборови од турско потекло: *дајма*, *ами*, *сајде* и *санки*.

в) Романизми и хебреизми

Од романско потекло се зборовите: *скурѿиши*, *клиѿи* (оваа лексема има латинско потекло, а во нашиот јазик е влезена со грчко посредство, па затоа ја наведовме и во грцизмите) *миѿира*, *лурѿи*, *шѿерна*, *сајка* и *легеон*. Хебреизмите се: *равѿи*, *месѿи* и *осанна*.

2. Словенска лексика

а) Црковнословенизми

Овде се задржавме посебно на следниве лексеми: *возл'уби*, *воскресне*, *ѿоуди*, *ѿоухуѿи*, *јаѿѿе// јаѿѿи*, *исѿолнеѿиѿи*, *ѿрѿрогеѿиѿи*, *единороден*, *расвратиѿеѿи*, *расслаблене*, *расслаблен*, *самороден*, *ѿрѿѿѿи*, *ѿѿеѿи*, *ѿрвособорѿникуѿи*, *реч*, *си реч*, *уѿѿерѿу* и *убо*.

б) Неологизми

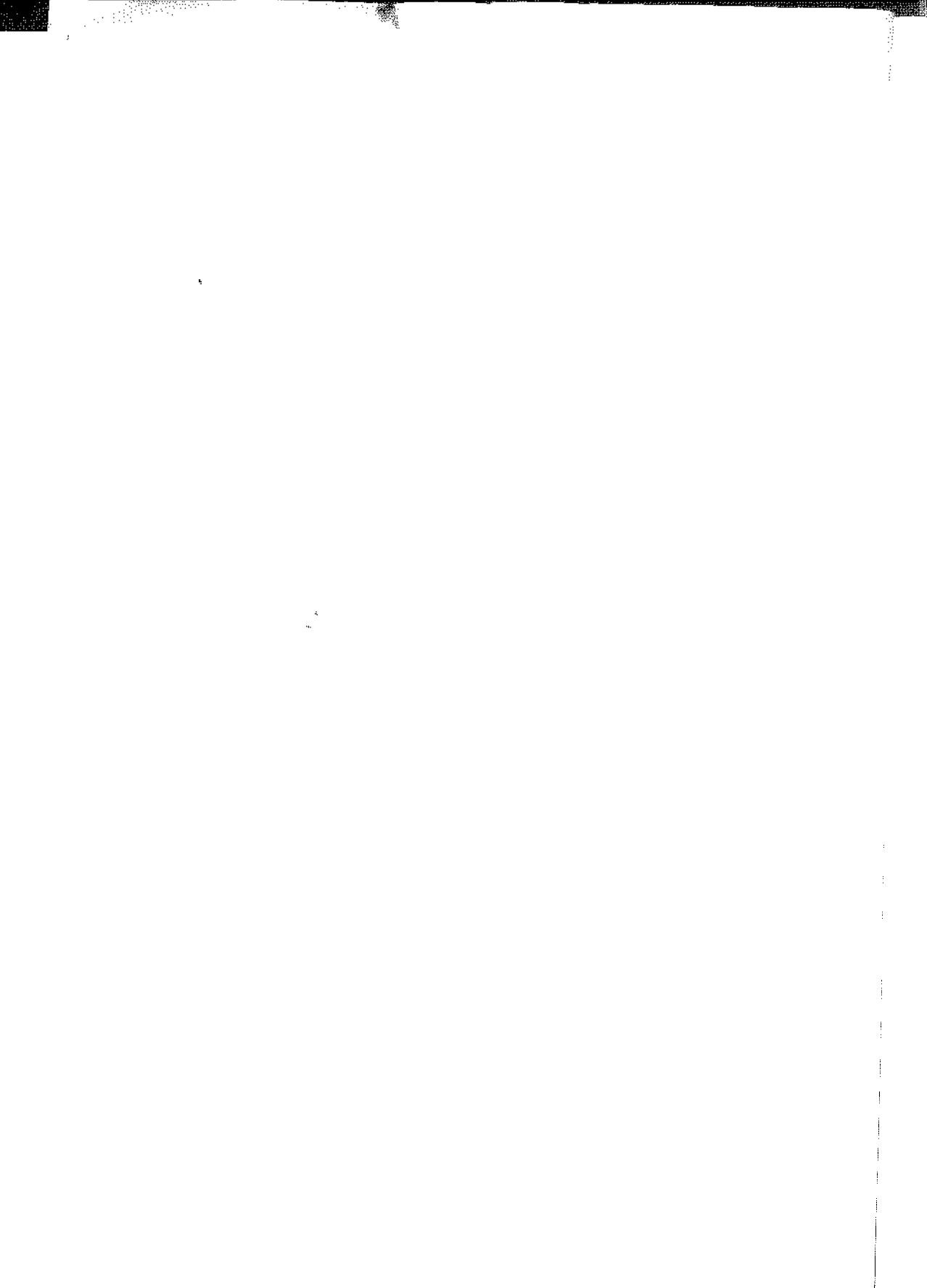
Овде ја поместуваме само лексемата *Таѿѿкиѿе* како замена за *родѿѿеѿиѿе*.

в) Дијалектизми

Како дијалектизми ги наведуваме лексемите: *зисајѿе* (: земете), *исчѿѿка* (: исколваа, истребија), *ѿаѿа* (пала), *ѿеѿли* (: трга, тегне, влече) и *умреш* (: 'смрт').

Marija Chicheva-Aleksic,

Institute for Old Church Slavonic Culture, Prilep
Elka Jacheva-Ulchar,
Krste Misirkov Institute for Macedonian Language,
Skopje, R. Macedonia

СОДРЖИНА

CONTENTS

ПЛЕНАРЕН РЕФЕРАТ

Трајо СТАМАТОСКИ

Развојот на македонскиот литературен јазик 7

I. ЈАЗИК

Лидија АРИЗАНКОВСКА

Словенечката лексема *cel* наспрема македонската *дури (и)*
како нејзин еквивалент од семантичко-синтаксички аспект 19

Елени БУЖАРОВСКА

Семантиката на каузалните сврзници: зошто *бидејќи* а не
зашто? 41

Славица ВЕЛЕВА

Зборообразувачките тенденции во некои функционални сти-
лови во македонскиот јазик 57

Снежана ВЕЛКОВСКА

Фразеолошки изрази со архаизирани јазични елементи 69

Убавка ГАЈДОВА, Веселинка ЛАБРОСКА

Категоријата дистанца во македонскиот, во бугарскиот и во
српскиот јазик (Грамматички и лексички показатели) 79

Вангелија ДЕСПОДОВА

Лексиката на првобитниот словенски превод на Требникот
(Врз основа на материјалот од Требникот во Синајскиот па-
лимпсест – Грч. 70) 95

Александра ГУРКОВА

Македонскиот јазик и јазиците на Европа 109

Красмира ИЛИЕВСКА

Од македонско-руската хомонимија (Зборови и изрази од
фреквентната лексика со термилошко значење) 123

Петар Хр. ИЛИЕВСКИ	
Семантички развој на слов. <i>зглоб, раме/о, слога</i> , во споредба со некои и.-е. корадикали и синоними	141
Максим КАРАНФИЛОВСКИ	
Глаголскиот вид во императивот во македонскиот и во другите словенски јазици	155
Лидјана МАКАРИЈОСКА	
Климентовото творештво и лексиката на химнографските текстови од македонска редакција	165
Борис МАРКОВ	
Несоодветства во употребата на европеизмите со суфиксите <i>-ita, -itet, -itet</i> во словенските јазици	191
Марјан МАРКОВИЌ	
Сложените минати времиња во македонскиот и во ароманскиот (Во балкански контекст)	211
Милица МИРКУЛОВСКА	
Анализа на именската синтагма во словенските јазици и постоечките бази на податоци	225
Лидјана МИТКОВСКА	
Проширување на употребата на македонскиот предлог <i>на</i> надвор од посесивниот домен	235
Александар ПЕТРОВСКИ, Катерина ЗДРАВКОВА	
Лексичка исправност на еден електронски корпус од текстови на македонски јазик на интернет	253
Елена ПЕТРОСКА	
За таканаречената прекажаност во македонскиот јазик	269
Лидија ТАНТУРОВСКА	
Дефинирањата за директниот и за индиректниот објект во некои словенски и несловенски јазици	279
Зузана ТОПОЛИЊСКА	
Улогата на прагматичките и семантичките фактори во еволуцијата на словенскиот номинален систем	295
Станислава-СТАЦИА ТОФОСКА	
Глаголски предикати носители на информацијата за евиденцијалност во македонскиот и во полскиот јазик	303

II. ЛИТЕРАТУРА, КУЛТУРА И ФОЛКЛОР

Вера СТОЈЧЕВСКА-АНТИК

- Македонски предлошки на ракописите: Новгородски листови,
Мирславово евангелие, Драголев зборник 313

Танас ВРАЖИЦЕВСКИ

- Свети и световни ликови во македонската народна традиција 327

Јасмина МОЈСИЕВА-ГУШЕВА

- Аспекти на имажинарното во современата балканска проза
(Од другата страна на реалното) 345

Милан ГУРЧИНОВ

- Полилингвизмот соочен со креативниот порив (Феноменот
Ацо Караманов, 1927–1944) 353

Марко КИТЕВСКИ

- Рацин и Конески (Еден фолклористички поглед) 365

Добрила МИЛОВСКА

- Света Гора и македонската писмена традиција 375

Науме РАДИЧЕСКИ

- Меандрите на експресионизмот во јужнословенските книжевности 391

Блаже РИСТОВСКИ

- Македонистичките идеи на Петар Драганов и одзивот во
славистиката 411

Ката КУЛАВКОВА

- Историографската метафикција како метаисториографска фикција – критичко препрочитување на метафикцијата парадигма 425

Весна МОЈСОВА-ЧЕПИШЕВСКА

- За креативната корекција преку искуството на Кочо Рацин 445

III. ТЕМАТСКИ БЛОКОВИ

I. Реферати од тематски блокови на македонски носители – јазик

Људмил СПАСОВ

- Резултативната аспектна конфигурација кај перифрастичките конструкции и фразеологизмите во македонскиот јазик 457

Искра ПАНОВСКА-ДИМКОВА

Хабитуалноста во однос на другите глаголски видови со континуативна доминанта 467

А. В. БОНДАРКО

Дифференциация и интеграция в системе категориальных единств 477

2. Реферати од тематски блокови на македонски носители – литература

Соња СТОЈМЕНСКА-ЕЛЗЕСЕР

Предизвиците на компаративното проучување на словенските литератури 493

Zvonko KOVAČ

Slavistička književna komparatistika danas. Fragmenti (Promišljanja) za raspravu u okviru međunarodnog slavističkog kongresa u Ohridu, 10.-16.IX. 2008 501

Лидия ВИСЬНЕВСКА

Компаративистика в Польше – набросок ситуации на 2007 год, с вопросами на 2008 год. 513

Miloš ZELENKA

Česká a slovenská literární komparatistika 20. století 527

3. Резимеа на македонски учесници во други тематски блокови

Анастасија ГУРЧИНОВА

Македонската книжевност во периодот на транзиција: некои најнови тенденции во прозата 533

Људмил СПАСОВ

Значењето на преводот на КЕ за македонската културна историја 537

Марија ЧИЧЕВА-АЛЕКСИЌ, Елка ЈАЧЕВА-УЛЧАР

Лексиката во Кониовското евангелие 539

Издавач

Македонска академија на науките и уметностите – Скопје

Јазична редакција
Здравко Корезироски

Коректура
Виолета Јовановска
Соња Теовска
Драгица Топузовска

Компјутерска подготовка
Соња Теовска

Печат
„Графотисок“ – Скопје

Тираж
600 примероци